

NORDISKE STUDIER I LEKSIKOGRAFI

6

Rapport fra Konference om leksikografi i Norden
Tórshavn 21.-25. august 2001

Redigeret af

Zakaris Svabo Hansen
Anfinnur Johansen

Skrifter udgivet af Nordisk forening for leksikografi
Skrift nr. 7
I samarbejde med Nordisk sprogråd og Føroyamálsdeild Fróðskaparseturs Føroya

Tórshavn 2003

© Nordisk forening for leksikografi 2003

Prent: Hestprent

ISBN 99918-3-135-5

Rapporten kan bestilles hos:

Nordisk sprogråd
Postboks 8107 Dep
NO-0032 Oslo

Forord

Den sjette Konference om leksikografi i Norden blev holdt i Tórshavn dagene 21.- 25. august 2001. Konferencerne afholdes i Nordisk forening for leksikografis regi. Det forberedende arbejde og den praktiske del af arrangementet blev varetaget af Føroyamálsdeildin ved Fróðskaparsetur Føroya (Institut for færøsk sprog og litteratur ved Færøernes universitet) og Nordisk sprogråd. Den lokale forberedelseskomité bestod af Zakaris Svabo Hansen, Sára Joensen, Anfinnur Johansen, Jógvan í Lon Jacobsen og Eivind Weyhe. Rikke Hauge fra Nordisk sprogråd ydede en betydelig indsats i det forberedende arbejde.

Selve konferencen fandt sted i Nordens hus i Tórshavn. På programmet var der i alt 47 forelæsninger, hvoraf 39 findes trykt i denne rapport. Omkring 130 mennesker fra hele Norden deltog på konferencen. Der var ikke lagt noget bestemt tema for konferencen, så forelæsningerne gav et indblik i en bred vifte af det, som optager leksikografer i Norden i disse år. Derudover omfattede programmet også en reception hos byrådet i Tórshavn, et besøg i Kunstmuseet i Tórshavn, en ekskursion til øen Nólsoy og en afsluttende festmiddag.

Arrangementet nød den glæde at modtage betydelig støtte fra mange sider.

Følgende organisationer og fonde gav økonomisk støtte til konferencen samt til udgivelse af nærværende rapport: Granskingarráð Føroya, Mentanargrunnur landsins, Føroya Banki, Vísindagrunnur Føroya Sparikassa, Nordisk sprogråd, Clara Lachmanns fond, Letterstedtska föreningen og Nordisk forening for leksikografi.

Anden værdifuld støtte blev modtaget fra: Føroyamálsdeildin, Norðurlandahúsið í Føroyum, Føroya Bjór og Fóm Ísur.

Arrangørerne retter en varm tak til alle, som var med til at støtte arrangementet. Det var af stor betydning og skabte grundlag for en vellykket konference.

Rapporten er redigeret på Føroyamálsdeild Fróðskaparseturs Føroya af Zakaris Svabo Hansen og Anfinnur Johansen.

Artiklerne er ordnet i alfabetisk rækkefølge efter forfatternes efternavn med undtagelse af artikler af islandske forfattere, som er alfabetiseret efter forfatternes fornavn. Bagest i bogen findes en oversigt over forfatterne.

Tórshavn, januar 2003

Zakaris Svabo Hansen
Anfinnur Johansen

Indholdsfortegnelse

Forord	5
Anne Helene Aarflot: Norsk dataterminologi	9
Richard Almind & Henning Bergenholtz: Internetordbøgers layout	15
Torben Arboe: Jysk ordbog på internettet	31
Ásta Svavarsdóttir: Ordbogen og den daglige tale	43
Lars Brink: Hvad har leksikografien lært af semantikken? Intet!	49
Margit Bönnemark: Danska och svenska binomiala uttryck – en jämförelse	59
Ulla Clausén: Jämförelsekonstruktioner i Svensk konstruktionsordbok – struktur, variation och funktion	75
Gianfranco Contri: About a project concerning a little Faroese-Italian dictionary	87
Martin Gellerstam & Sven-Göran Malmgren: Första svenska ordboken – tankar bakom en barnordbok	93
Eija-Riitta Grönros: Ordboken och värderingarna	101
Asgerd Gudiksen: Orddannelse i Ømålsordbogen	109
Guðrún Kvaran: Etymologi i monolingvale ordbøger	119
Ebba Hjorth: Erfaringer fra arbejdet med Den Danske Ordbog	127
Jógvan í Lon Jacobsen: Leksikografi og terminologi – to sider af samme sag?	141
Jón Hilmar Jónsson: Fraseologien i forgrunnen – fraseologisk register som ledd i ordbokens tilgangsstruktur	151
Anu Laanemets & Madli Pesti: Koncept til en ny dansk-estisk ordbog	169
Sven Lange & Lars Törnqvist: Thesarus Lex: En ny svensk elektroniskt länkad thesaurus	181
Anne Lise Laursen & Grete Duvå: IT-baseret fagleksikografi: nye perspektiver	191
Rita Lenstrup: Leksikalsk materiale fra sekundære kilder og ophavsret	203
Patrick Leroyer: For lidt ordbog og for meget teknik i tekniske oversættelsesordbøger	209
Carl-Erik Lundbladh: Medan kunden rakas växer skägget	221
Nina Martola: Aktionsart - ett problem i tvåspråkiga ordböcker	227
Ann-Christin Mattisson: Behandlingen av ord på -erska och -inna i SAOB	241
Kristina Nikula: Ordböckerna och finlandssvenska ords semantik	247

Kåre Nilsson: Eksempler og uttrykk (idiomer) i tospråklige ordbøker	255
Kerstin Norén: Polysemityper i ordförrådet	265
Bolette Pedersen, Ruth V. Fjeld & Maria Toporowska Gronostaj: Sprogteknologiske ordbaser for de nordiske sprog – rapport fra et forskningsnetværk.	273
Klaus Rossenbeck: Flerspråkiga fackordböcker inom juridik och ekonomi – till skada eller till nytta?	291
Eeva-Leena Seppänen & Ilona Herlin: Vad är partiklar för ord? – Partikelbehandlingen i finska ordböcker från 1800-talet	315
Henrik Køhler Simonsen: Intranet-baseret concernfagleksikografi	327
Per Stille: Sammansättningar i ordboksarbetet, med utgångspunkt från TEATER . . .	341
Terje Svardal: Norsk Ordbok – om normeringa av Metaordboka	351
Sven Tarp: Ny europæisk masteruddannelse i leksikografi	357
Johnny Thomsen: Norm og usus – betragtninger over en russisk-færøsk ordbog . . .	367
Ulf Timmermann: All vår början bliver svår... På väg mot en färöisk-tysk ordbok . . .	377
fiorbjörg Helgadóttir: Viden om ... Hvad rummede en (old)islandsk ordbog for fem kvarte århundreder siden?	383
Lars S. Vikør: Norsk Ordbok ved ein krossveg. Rapport frå eit omstillingsprosjekt . .	391
Bo-A. Wendt: Multifunktionalitet hos prepositionen till	397
Dagfinn Worren: Ordartikkelen i nokre norske ordbøker i historisk perspektiv	405
Oversigt over forfatterne	417

ANNE HELENE AARFLOT

Norsk dataterminologi

Undersøkelse av norske avløserord og engelske importord i fagtekster og populærfaglige tekster innen dataområdet før og nå

I will present some preliminary results of my research in connection with a thesis concerning the development of Norwegian computer terminology. I will give some examples of Norwegian computer terms that have been successfully integrated in Norwegian everyday language and technical language during the last decade, and describe a few characteristic traits of the computer terms that currently are being used in Norwegian.

Innledning

I min hovedoppgave om utviklingen av norsk dataterminologi kartlegger jeg bruken av nye engelske lånord og norske avløserord i norsk dataspråk, og jeg undersøker om det er noen mønster for hvilke språklige nyskapinger som er "liv laga", hvilke anglismer og hvilke norske avløserord som får gjennomslag i dataspråket.

De senere årene er hoveddelen av nye lånord i norsk hentet fra engelsk, og datafaget er en svært produktiv bidragsyter med tanke på nydannelser i språket, både på det fagspråklige området og innen allmennspråket. På dette feltet skjer utviklingen veldig raskt sammenliknet med andre språkområder. Det tar relativt kort tid fra nye datatermer blir lansert i fagmiljøet til de blir tatt opp i allmennspråket. Samtidig er mange nye datatermer både blitt lansert og har "dødd ut igjen" på få år.

I undersøkelsene til oppgaven kartlegger jeg hvilke engelske dataord og hvilke norske avløserord som har fått gjennomslag de siste årene. Jeg vil også undersøke om det er noen forskjell på hvilke termer som brukes i fagtekster og allmennspråklige tekster. Jeg vil se om det er noen mønster for hvilke dataord som har fått gjennomslag i norsk fagspråk og allmennspråk de siste ti årene, og se om dette kan gi noen pekepinn om hvilke typer neologismer eller nydannelser som har mulighet til å slå gjennom i norsk.

I dette innlegget vil jeg først si noe om materialet og metoden jeg har brukt så langt i oppgaven. Jeg vil nevne noen arbeidsmåter som blir brukt i arbeidet med dataterminologi i Norge, og peke på noen momenter som kan ha betydning ved import av engelske lånord, før jeg viser noen foreløpige resultater av undersøkelsene og nevner noen kriterier som kan ha betydning for om et norsk dataord skal få gjennomslag.

Begrepsavklaring

Når det gjelder betegnelsen *dataterm*, brukes den om en klart definert, avgrenset og presis teknisk term, i motsetning til den videre betegnelsen *dataord* som gjelder alle ord på datafeltet. Jeg har valgt å bruke uttrykket *engelsk importord* i stedet for *anglisisme* og *lånord*, og *norsk avløserord* eller *avløser* i stedet for *norvagisme*.

Materiale

Som utgangspunkt for undersøkelsene har jeg brukt de første 90 artiklene i en PC-spalte som har stått i det norske ukebladet Familien de siste 5 årene. Der gir forfatteren Svein Ivar Fors leserne en første innføring i dataverdenen. Leserne av denne PC-spalten er i utgangspunktet voksne, ikke datakyndige mennesker, og forfatteren har lagt vekt på å bruke allmennspråklige ord og uttrykk i stedet for fagtekniske termer når han forklarer hvordan ting fungerer i en datamaskin, hvordan man sender e-post, hvordan man bruker internett osv.

Jeg valgte dataspalten i Familien som utgangspunkt fordi den er et godt eksempel på en allmennspråklig tekst om data skrevet for lekfolk, med vekt på bruk av norske dataord. Fra dette tekstkorpuset har jeg plukket ut et tilfeldig utvalg på rundt 80 dataord som jeg legger til grunn for de videre undersøkelsene.

Ekvivalenter

Til hvert dataord i utvalget har jeg registrert hvilke andre ekvivalenter som også er i bruk i dag, og tatt disse med i de videre undersøkelsene. Det gjelder både den engelske fagtermen der den er forskjellig fra den norske, og andre norske avløserord som blir brukt om samme begrep. Her har jeg brukt forskjellige ordlister, blant annet Norsk Dataordbok 1987 og 1997 og en ordliste Norsk datatermgruppe er i ferd med å utarbeide.

Undersøkelse av forekomster i korpus / ordbøker

Jeg har undersøkt antall forekomster av dataordene og ekvivalentene i det store tekstkorpuset Atekst til den norske dagsavisen Aftenposten fra to ulike perioder. Det gjelder perioden 1997-2000, som er samme periode som PC-spalten i Familien er hentet fra, og i tillegg har jeg undersøkt årene 1987-1990. Jeg har valgt to forskjellige perioder for å se om det har skjedd noen utvikling i bruken av engelske og norsk dataord i løpet av disse årene. Senere har jeg også planer om å sammenlikne funnene i disse undersøkelsene med fagtekster fra IBM Norge de siste årene, for å se om det er noen forskjell på datatermene som brukes i disse fagtekstene, og dataordene i allmennspråklige tekster.

Tidsperspektiv

Materialet i undersøkelsene er fra en relativt kort tidsperiode på 13 år. På andre områder av språkforskningen er det vanlig å regne med at nye trekk trenger flere tiår på å feste seg i språket. Helge Sandøy skriver i utredningen *Lånte fjører eller bunad* (1997) at utviklingen eller stabiliseringen av uttalen av importord vanligvis tar minst 30 år. Og han sier: "Når vi skal studere og tolke lånordtilpassinga, må vi vere oppmerksame på denne tilpassingsprosessen, og det vil seie at heilt ferske lån ikkje kan tolkast som stort meir enn illustrasjonar på tilpassingsproblema, ikkje som eksempel på kva løysing som kjem til å sigre." (Sandøy 1997:54)

Når det gjelder dataterminologien, skjer utviklingen mye raskere enn på andre områder av språket. Det går veldig kort tid, noen ganger ikke mer enn 1 til 3 år, fra en term blir introdusert til den enten har fått gjennomslag eller er "avgått ved døden". Dermed blir det mulig å se hvor vellykket en del foreslåtte norske avløserer eller importord er, i løpet av noen ganske få år. Dette representerer et nytt trekk i språkutviklingen, for disse termene får ikke så lang tid til å modnes i folks bevissthet som lånord fra tidligere perioder har hatt. De må slå an eller fenge på første forsøk, i løpet av kort tid, hvis de skal ha noen sjanse til å bli tatt opp i allmennspråket.

Datafaget er en svært produktiv disiplin med tanke på språklige nydannelser, der vi i løpet av et år får mange nye termer etter hvert som utviklingen går videre og nye fenomener, ny maskinvare og nye teknologiske løsninger blir innført. Tilfanget av nye ord på dette området er stort, og det er mange relativt samtidige ord å velge blant, sammenliknet med tidligere perioder i språkutviklingen.

På grunnlag av disse momentene mener jeg at materialet jeg legger til grunn for mine undersøkelser, er omfattende nok til å kunne si noe om utviklingstrekk på dette området.

Leksikografi / terminologi

I oppgaven har jeg valgt å bruke en semasiologisk tilnæringsmåte, i samsvar med tradisjonell leksikografi. Jeg tar utgangspunkt i det språklige uttrykket og jobber med å registrere dataord som allerede er i bruk. Leksikografien er i sitt vesen *deskriptiv*, mens terminologien i sitt vesen er *normativ*. Leksikografien har som mål å *“fange”* språket, og *beskrive* språket slik det blir brukt. Terminologien har som siktemål å *forbedre* språket, og terminologene arbeider med å *sette* funksjonelle *navn* på ulike begreper.

I artikkelen “Computer Words in Our Everyday Lives: How are they interesting for terminography and lexicography?” (2000) beskriver Ingrid Meyer terminologi som *“playing catch-up with reality”*. Hun sier blant annet: *“A terminographer’s most basic task is to identify a domain’s emerging concepts, and to match these up with suitable terms – as soon as possible”* (Meyer 2000:40).

Ulike aktører – ulik terminologi

I Norge er det tradisjon for at forskjellige produsenter av maskinvare og programvare jobber på hver sin kant med å utarbeide sin egen norske dataterminologi som de gjennomfører i sine produkter. Terminologiarbeidet er knyttet til produktutviklingen, og dette har derfor vanskeliggjort en utveksling av nye termer med andre aktører innen dataområdet ut fra konkurransehensyn.

Forsøk på samordning

Norsk språkråds nettbaserte forum Ordsmia er et diskusjonsforum der man diskuterer norske avløserord til engelske importord. Mange av diskusjonene gjelder dataord. I tråd med leksikografisk tradisjon er det det språklige uttrykket som er utgangspunkt for diskusjonen her.

Det siste året har også Rådet for teknisk terminologi kommet med et initiativ som er et forsøk på en samordning og normering av norsk dataterminologi. Det er opprettet en gruppe som kalles Norsk datatermigruppe, med medlemmer fra blant annet databransjen, Norsk språkråd og Seksjon for leksikografi og målføregransking ved Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap ved Universitetet i Oslo. Grappa har som formål å normere datatermene de tar opp til behandling, slik at vi kan komme et skritt nærmere en ensartet dataterminologi på norsk.

Importord – gap-filling

Anne-Line Graedler har skrevet sin doktoravhandling (1995) om engelske importord i norsk. Hun trekker blant annet fram at importen av engelske lånord i norsk i mange tilfeller henger sammen med behovet for å betegne nye ting eller begreper. I språket forekommer

det leksikalske lakuner der vi mangler et språklig uttrykk for de nye begrepene. Graedler beskriver dette som et behov for å fylle en semantisk luke. Vi trenger det hun kaller *semantic gap-fillers*. Når vi får nye ting eller begreper, har vi også behov for å kunne beskrive dem på en presis måte. Ettersom vi på en del områder får de nye begrepene fra andre land, blir det ifølge Graedler i mange tilfeller naturlig i første omgang å gripe til de utenlandske betegnelsene når vi skal beskrive det nye.

Engelske lånord blir også brukt som stilistisk element, *stilistic gap-fillers*. Når tekniske ord blir brukt i engelsk form, kan formålet med dem ifølge Graedler være å gi teksten større preg av objektivitet og autoritet. I tillegg gir bruk av utenlandske, og særlig engelske, ord og former i visse miljøer prestisje og et skinn av eksklusivitet, en form for *snob value*. I andre tilfeller blir anglisismene brukt som virkemiddel for å gi inntrykk av det fremmede, som kan gi ulike assosiasjoner og være referanser til forhold i et engelsktalende land.

Kriterier og resultater

Jeg vil nedenfor trekke fram noen kriterier jeg har satt opp som mulige suksessfaktorer som kan ha betydning for hvilke dataord som får gjennomslag i norsk, og vise noen foreløpige resultater fra undersøkelsene så langt. En arbeidshypotese er at jo flere kriterier et dataord oppfyller, jo mer sannsynlig er det at ordet lykkes og slår gjennom i allmennspråket, og jo færre kriterier som oppfylles, jo mer sannsynlig er det at ordet ikke slår gjennom. Grensen for suksess har jeg foreløpig satt til 70 %, det vil si at ord som har slått gjennom, forekommer i mer enn 70% av totalt antall forekomster av synonyme betegnelser.

1. Form

Første kriterium gjelder form. Kan det være av betydning om det er noen grad av likhet i form mellom den engelske datatermen og det norske avløserordet? Jeg har foreløpig ikke sett på likheter i grafisk form, men undersøkt fonetisk likhet. Et aktuelt spørsmål er om det har noen betydning at det norske avløserordet begynner på samme bokstav som det engelske dataordet. Et annet moment som kanskje kan spille inn, er om det norske eller engelske dataordet har lydrim.

Likhet i form

Når det gjelder graden av likhet i fonetisk form mellom det engelske dataordet og den norske ekvivalenten, har jeg undersøkt hvilke av de norske termene som begynner med samme lyd som den engelske termen. I underkant av halvparten av de norske dataordene i utvalget som har fått gjennomslag, begynner med samme lyd som det engelske uttrykket, 34 av 78 tilfeller. Det gjelder blant annet *internettleverandør* (for Internet service provider) og *klippe + lime* (for cut + paste). I utvalget har jeg bare funnet ett eksempel på en norsk term som likner på den engelske lydlig sett, men som ikke har fått gjennomslag, *verdensvev* (for world wide web).

Det ser altså ut til at likhet i fonetisk form er et kriterium som kan ha betydning for om et norsk dataord skal få gjennomslag.

Lydrim

Et annet kriterium jeg har undersøkt, er om bruken av lydrim kan ha betydning for om et dataord slår gjennom på norsk. Termen *nettvev* har for eksempel vært foreslått som avløser

for *netiquette*, og den engelske betegnelsen *snail-mail* er i ferd med å bre seg i allmennspråket som betegnelse på vanlig post, i motsetning til *e-mail* eller e-post. Det eneste norske eksemplet på lydtrim blant de utvalgte dataordene på listen min er *verdensvev*. Et engelsk eksempel er funksjonen *drag and drop*. Verken *verdensvev* eller *drag and drop* har særlig stort gjennomslag i det materialet jeg har undersøkt. I det første tilfellet er det den engelske betegnelsen *web* som har slått gjennom, og i det andre tilfellet er det den norske *dra og slipp* som er i bruk. Så få termer er naturligvis et for spinkelt materiale å trekke noen slutninger om betydningen av lydtrim, men det viser i alle fall at bruk av lydtrim ikke gir noen ubetinget og automatisk suksess.

2. Innhold

Hvis en går over til innholdssiden, er det flere ulike aspekter som kan ha betydning for om et dataord får gjennomslag i språket eller ikke. Det gjelder blant annet graden av innholdsmessig likhet mellom et engelsk dataord og den norske avløseren. I tillegg kan ulike aspekter ved bruken av metaforer være av betydning.

Likhet i innhold

En del engelske og norske dataord har stor innholdsmessig likhet. Noen av de norske avløserne er direkte oversettelser av det engelske dataordet. Det gjelder blant annet *hjelpetil* (for help file), *meny* (for menu) og *mykvtare* (for software). Av disse fire dataordene har både *hjelpetil* og *meny* fått gjennomslag, mens jeg bare har funnet totalt 6 forekomster av *mykvtare* og en av *mjukvtare*, mens ekvivalenten *programvtare* forekommer ca 2500 ganger i Aftenpostens tekstkorpus. Det er med andre ord ingen entydig indikasjon på at likhet i innhold i seg selv har avgjørende betydning for om et ord får gjennomslag i norsk.

Likhet i form og innhold

En del av de mest frekvente dataordene har samme opphav på engelsk og norsk, og de engelske og norske ordene er fremdeles svært like i form. Det er med andre ord stor grad av likhet med tanke på både form og innhold. Eksempler på dette er *felt* (for field), *fil* (for file), *mus* (for mouse), *passord* (for password) og *vindu* (for window). I disse tilfellene er de norske dataordene enerådende i materialet jeg har undersøkt, noe som er en indikator på at likhet i både form og innhold til sammen kan ha betydning for om et dataord får gjennomslag.

3. Metaforikk

Når det gjelder bruken av metaforikk, har jeg blant annet tenkt å undersøke om nye metaforer, ny metaforisk bruk av alminnelige norske ord, som *mus* er eksempel på, lettere får gjennomslag enn oppkonstruerte delbetydninger til mindre frekvente ord og uttrykk. Det gjelder for eksempel ordet *fjesing*, som har vært foreslått som avløser for det engelske *emotikon*, det vil si *smiley* og andre typer fjes en lager med kolon, streker og parenteser (:-), ; -(osv. *Fjesing* er som kjent også navnet på en giftig fisk som fins langs Norskekysten.

4. Ekvivalens

Med tanke på ekvivalens vil jeg undersøke om det har noen betydning at en norsk ekvivalent er god eller dårlig i forhold til den engelske termen. En mulig årsak til at en ny metafor innen dataspråket ikke fungerer, kan være at den norske ekvivalenten ikke er dekkende. Et

eksempel er norske *krøllalfa* for *at-sign*, et tegn som har fått svært ulike navn på de forskjellige skandinaviske språkene. *Anne-at-home.no* blir en liten setning som gir mening, mens *Anne-krøllalfa-home.no* ikke gir mening i det hele tatt.

Det har vært vanskelig å finne så mange belegg for betegnelsen på dette tegnet i det skriftlige materialet mitt, ettersom det er selve tegnet @ som i de aller fleste tilfeller blir brukt i skrift, men i muntlig språk er *at* svært utbredt sammenliknet med *krøllalfa*. Jeg kan nevne at den termen som jeg fant flest forekomster av i det skriftlige materialet, faktisk var *alfakrøll*.

Et annet eksempel på ekvivalens er termparet *meny / menu*. Her har vi full ekvivalens mellom det engelske og norske ordet, og det norske ordet er gjennomført uten problemer. Når det gjelder ekvivalentene *back up / sikkerhetskopi / reservekopi*, har de norske ekvivalentene ikke samme konnotasjoner som den engelske datatermen. I mitt materiale er det nesten like mange forekomster av *back up* (41) som *sikkerhetskopi* (52), mens *reservekopi* bare forekom tre ganger.

5. Resepsjonsaspekt

Et annet kriterium jeg også vil undersøke nærmere, er resepsjonsaspektet. Et aktuelt spørsmål i den forbindelse er om det har noen betydning at et nytt dataord er selvforklarende / gjennomsiiktig / lett å forstå betydningen av. På norsk har vi for eksempel betegnelsen *nettleser* for *browser*, og *datamaskin* brukes i stedet for *computer*. Begge disse norske termene er ganske gjennomsiiktige og sier noe om hva tingen er, i motsetning til de engelske betegnelsene som en må lære hva betyr, før en skjønner hva de innebærer. Både *nettleser* og *datamaskin* har fått stort gjennomslag i norsk.

Avslutning

Dette har vært noen få smakebiter fra arbeidet med hovedoppgaven min om norsk dataterminologi. Resultatene av undersøkelsene mine vil forhåpentligvis vise om noen av de nevnte kriteriene kan ha betydning for om et nytt norsk dataord vil få gjennomslag i norsk. Det vil kanskje også bli mulig å si noe om hvilke nye forslag som dermed sannsynligvis ikke har så stor sjanse til å overleve. Dermed kan en i fremtiden konsentrere seg om og bruke tid og ressurser på forslag til norske dataord som har en større sjanse for å slå gjennom i norsk, de som er "liv laga".

Litteratur

Fjeld, Ruth Vatvedt: "Ord på svippetur", P2-akademiet, NRK P2, 2000.

Graedler, Anne-Line: *Morphological, semantic and functional aspects of English lexical borrowings in Norwegian*, Oslo 1995.

Meyer, Ingrid: "Computer Words in Our Everyday Lives: How are they interesting for terminography and lexicography?", i *Proceedings of the 9th Euralex Int'l. Congress 2000*.

Sandøy, Helge: *Lånte fjører eller bunad? Om norsk skrivemåte av importord*, Oslo 1997.

Svensén, Bo: "Terminografi och facklexikografi – blir det samma sak nu när ordböckerna blir databaser?", *LN 5*, 1998.

Internetordbøgers layout

1. Ordbogsfunktioner
2. Layout i printordbøger og internetordbøger
3. Surfe og søge i internetordbøger
4. Forslag
5. Litteratur

Layout in Internet Dictionaries

Compared to the layout of internet dictionaries the layout in printed dictionaries is rather acceptable, although still seldom perfect. The reason for this being that the HTML-code used to present text on screen simply doesn't provide the necessary tools for proper control of typography. The portal YourDictionary.Com informs us that it contains links to more than 230 dictionaries on the net. A swift inspection proves that most of these so-called dictionaries are mere word lists. All of them primitive lexicographically, but showing a greater disrespect to simple layout-principles even by HTML-standards. Of the remaining handful internet dictionaries that have an acceptable layout – or rather a certain minimum of aesthetic acceptability – most are converted printed dictionaries containing the "original" typography but subjected to HTML as far as possible and thus with little success. The smallest part of that handful are new dictionaries made for the internet directly and are still not optimal in their layout but at least make the effort. It will be shown that very few rules have to be taken into consideration to create an internet dictionary in order for it to be both aesthetically pleasing and of practical use.

1. Tilgangsstrukturer

Uafhængigt af, hvilke funktioner en ordbog skal opfylde, vil enhver ordbogsbruger foretrække, at han finder svar på sit spørgsmål så let, så sikkert og først og fremmest så hurtigt som muligt. Hvis brugeren derudover kan vælge mellem en æstetisk vellykket og en æstetisk mindre vellykket artikel, vil han nok vælge den mere vellykkede. Nu er det som bekendt sådant, at der sjældent opstår utvetydig enighed om graden af æstetisk vellykkethed, både i kunstens verden, men også i ordbogsverdenen. Men ligesom i kunsten, hvor man kan blive enige om, at visse værker har højere æstetisk værdi end andre, kan man i leksikografien godt påvise æstetisk mislykkede layoutløsninger (Almind/Bergenholtz 1990 og 2000). Selvfølgelig er en skønhedspris ikke noget genuint formål for nogen ordbog. Der kan dog påvises en klar sammenhæng mellem en høj grad af funktionalitet og æstetisk vellykkethed ud fra følgende tese:

En ringe grad af funktionalitet af bestemte dele af en ordbog vil være forbundet med en ringe grad af æstetisk vellykkethed. Omvendt vil en stor grad af funktionalitet være forbundet med en høj grad af ordbogsskønhed.

(Bergenholtz 1995, 59)

En væsentlig forudsætning for en stor grad af funktionalitet er ordbogens tilgangsstruktur,

dvs. strukturen af de indikatorer, som fører ordbogsbrugeren til de søgte informationer. Man skelner her mellem den ydre og den indre tilgangsstruktur. Den ydre tilgangsstruktur er strukturen af de indikatorer, som fra teksten på ordbogens ryg, omslagssiden, indholdsfortegnelsen, den levende kolumne fører brugeren til en bestemt del af ordbogen, oftest til et bestemt lemma. Den indre tilgangsstruktur er strukturen af de indikatorer, som fører brugeren fra lemmaet ind i og rundt i ordbogsartiklen. Ud fra den antagede relation mellem en æstetisk og funktionel vellykket layout, kan det fastslås, at et godt layout også er et sådant layout, som leder til en hurtig ydre og indre tilgang. En langsom tilgang er resultatet af en mindre god tilgangsstruktur, derunder også af et ikke optimalt layout. For at sikre en hurtig tilgangsstruktur, bliver der brugt strukturindikatorer. Man kan skelne mellem ikke-typografiske indikatorer (fx kolumnetitel, tal til homonymi- og polysemiindeks og skilletegn som parenteser, sætningstegn og særtegn som bullets) og typografiske strukturindikatorer, som ved hjælp af en typografisk fremhævelse af bestemte tekstsegmenter adskiller disse fra andre tekstsegmenter (fx ved hjælp af skriftstørrelsen, skrifttype, skydning eller farve).

2. Layout i printordbøger og internetordbøger

Når vi taler om forskellige fænomener på Internettet, bruger vi de ord, som vi kender fra den erfaring, som indtil for få år siden var det fælles udgangspunkt, dvs. bøger, sider, hefter, bogmærker, blade osv. Disse udtryk er blevet overført til en ny teknisk sammenhæng. Vi kan tale om metaforer, men vi kunne også tale om helt nye betydninger. Man kunne forestille sig, at sprogets røgtre i tide kunne have indført nye betegnelser, så denne dobbelthed kunne have været undgået. Men sådan er det ikke sket for ret mange sprog. På sin vis er det ikke kun en bagdel, idet man så ud fra hidtidige erfaringer kan overføre eller omforme disse og samtidig bibeholde nogle af de forestillinger, der forelå, og som havde en lang tradition i vores kulturarv. Dette gælder også ordbøger, som i sig selv er et udtryk med flere betydninger. Man taler i metaleksikografien generelt om printordbøger og mener alle leksikografiske opslagsværk, uafhængigt af, om de normalt kaldes leksika, ordlister, ordbøger eller glos-sarer. Derudover tales om ordbøger i den mere svævre betydning 'alfabetisk opslagsværk', som ikke indeholder udførlige faglige oplysninger'. Hertil kommer så CD-ROM-ordbøger, DVD-ordbøger og internetordbøger. For at mindske den terminologiske forvirring har vi foreslået at gå ud fra betegnelsen leksikografiske opslagsværk og for den del af disse, som er elektroniske, at tale om referenceværk (fx Almind/Bergenholtz 1998). I denne sammenhæng vil vi dog bibeholde den gængse terminologi og også tale om ordbøger hhv. internetordbøger og ikke om referenceværk.

Med udgangspunkt i printordbøger, som generelt ikke kan siges at have en høj layout-kvalitet (se Almind/Bergenholtz 2000), vil enhver betragtning af et tilfældigt udvalg af internetordbøger føre til en revurdering af printordbøgerne, som relativ set er betydeligt mere vellykkede. En sådan bedømmelse sker i første omgang ud fra det trykte medies præ-misser. I realiteten er metoderne og redskaberne til at fremstille en hjemmeside ret forskellige fra det, en professionel dtp'er har til rådighed ved layoutarbejdet til en printordbog. Også sprogbrugen til betegnelse af den person, som designer print- hhv. internetordbogen er forskellig. For printordbogen taler man om en dtp'er, ved internetordbogen om en web-designer. Deres grundlæggende arbejdsmetoder er dog de samme. De går ud fra de samme slags data, billeder, tabeller osv, de kan fx begge tage data fra en database. Hvis dtp'eren

skal lave om på sit layout, må han vente, til der skal forberedes en ny udgave, hvorimod web-designeren kan ændre layoutet så ofte, han måtte ønske.

Det trykte medie har kun et format: bogen. En sådan ordbog kan trykkes i flere oplag, fx et særligt oplag for svagtseende med meget større typer. Internettet har mange formater: skærmene. Hver bruger har sin skærm i hver sin opløsning. Når bogen er trykt, kan brugeren ikke ændre i layoutet, alle ordbøger i samme oplag er ens.

Anderledes er det med internetordbogsbrugerens browser. En sammenligning mellem Netscape med Explorer brugt på den samme hjemmeside viser, at den samme hjemmeside præsenteres meget forskelligt. Også brugeren kan på flere måder selv medvirke til at få præsenteret de søgte ordbøger på en særlig måde. Man kan fx. fjerne baggrunden eller vælge en anden farve til den, man kan også vælge sine egne skrifttyper i ønsket størrelse og farve. Man kan – hvad mange brugere gør – vælge at slå alle illustrationer fra for at mindske downloadtiden. Det er dog pga. den tidskrævende brug af indstillingsmulighederne urealistisk at tro, at en bruger ændrer på disse indstillinger fra ordbog til ordbog. Derfor vil en browser enten altid stå i sine standardindstillinger og vise en given hjemmeside nogenlunde, som den var tænkt, eller også vil den være indstillet efter personlig smag og derfor ”ødelægge” eller forbedre web-designerens anstrengelser efter forgodtbefindende.

Det efterlader web-designeren i et interessant dilemma: På den ene side ønsker han at gøre sit bedste, men kan på den anden side ligeså godt lade være, for han kan ikke være sikker på, at brugeren overtager hans layoutforestillinger. De fleste vælger i praksis at bruge kræfterne på at gøre siden nogenlunde præsentabel, fordi de fleste brugere ikke ændrer standardindstillingerne i deres browsere.

Kunne man i stedet forestille sig en hjemmeside med en internetorbog, som blot var rent funktionel? Siden ville kunne bestå af sort tekst på grå baggrund og indeholde et hvidt søgefelt et eller andet sted på siden, sandsynligvis i den øverste tredjedel af skærmen. Søgeresultatet er på samme måde sort på grå og uden nogen form for formatering andet end fed, kursiv og understreget i vilkårlige kombinationer i syv mulige skriftstørrelser. Men selv her kunne brugeren stadig ændre baggrundsfarven til fx hvid med det resultat, at han så ikke ville kunne se søgefeltet. Vi kan ikke komme tættere på den mindste fællesnævner. En sådan mindste fællesnævner helt uden brug af farver er dog ikke almindelig og i øvrigt heller ikke praktisk som præsentationsform for internetordbøger.

Oven i det rent layoutmæssige kommer den væsentlige forskel mellem en printordbog og en internetordbog, at mens mængden af givne angivelser på forhånd er valgt (brugeren kan i bedste tilfælde springe over nogle angivelser hhv. springe hen til bestemte angivelser), så vil mængden af angivelser i en internetordbog kunne vælges af den enkelte bruger. Det vil enten kunne ske i form af en knap, som giver et ”fravalg” af en bestemt angivelsestype, fx udtaleangivelser. Eller det kan ske ved hjælp af knapper, som giver et ”tilvalg” af yderligere angivelser, fx statistiske oplysninger eller et bestemt antal eksempler fra internetordbogens tekstmateriale. Hvis vi ser bort fra den store mængde ordlister, der findes på nettet, så kan vi blandt de brugbare internetordbøger finde endog meget oplysningstunge hjemmesider. Hvilke af disse mange angivelser ønsker den potentielle bruger egentlig at se? Skal web-designeren tage hensyn til det ved at oprette x-antal søgefelter, så brugeren selv kan ”blande” sig en informationscocktail? Eller skal alle oplysninger vises i listeform? Hvordan skal disse data adskilles, så brugeren stadigvæk har en mulighed for at finde det han søger?

Der er endnu ikke mange, som har tænkt tanken til ende og derfor hager de professionelle

udbydere sig fast ved den trykte udgave af deres værk og forsøger at publicere det uændret på skærmen. Som denne artikel vil belyse, er det en blindgyde. Vi kan ikke betragte en hjemmeside, som vi betragter en trykt side, men må finde nye holdepunkter.

Printordbøger og internetordbøger adskiller sig som sagt på flere måder radikalt fra hinanden. Når en dtp'er påtager sig opgaven at layoute en ordbog til trykning, har han en lang række værktøjer til rådighed for at kontrollere typografien i teksten. Disse værktøjer styrer detaljeret tekstens indbyrdes afstande og størrelser begyndende med siden og sluttede med det enkelte bogstav. Når en web-designer gør det med sine værktøjer, er han nødt til at tænke meget mere primitivt. Det er nemlig ikke muligt præcist at angive de samme afstande i HTML som i et professionelt dtp-program.

Selv om web-designeren har fremstillet et for ham æstetisk vellykket resultat, så er det ikke sikkert, at resultatet når frem til brugeren i den form, som web-designeren har på sin skærm. Siden kan hos denne bruger i værste tilfælde være direkte ubrugelig.

Traditionel typografi er statisk, dvs. at brugeren ingen direkte indflydelse har på en bogs udformning. HTML derimod er i høj grad dynamisk og brugeren har større indflydelse på en given hjemmesides udseende end de fleste er klar over. Fx. ser man ofte hjemmesider med forstyrrende grafik som baggrund, der gør det svært og til tider umuligt at læse teksten. Ved at indstille sin browser til at ignorere og erstatte baggrunden med hvid eller grå bliver teksten straks mere læselig. Synes man at skriften er for lille kan man erstatte den med ens foretrukne skærmskrift i den størrelse man nu mener at have behov for. I Microsofts Internet Explorer er det endda muligt med et tryk på en knap at formindske eller forstørre hele siden.

Sammenfattende kan vi se, at en web-designer ganske vist har færre muligheder, men samtidig har brugeren flere. Men det betyder ikke, at det på alle måder er blevet bedre for brugeren. Ofte vil det i praksis dog være sådan, at web-designeren skaber siden, mens brugeren ødelægger resultatet, hvis denne ikke bruger grundindstillingerne.

Denne dynamik gør det svært at forholde sig til det æstetiske ned til sidste detalje såsom skrift, skriftstørrelse, farver, spaltebredder og linjeafstande, sådan som vi normalt bedømmer et layout (sml. Almind/Bergenholtz 2000). Men ser man på en hjemmeside med den fornødne distance, vil de brede penselstrøg alligevel blive genkendelige som et motiv. Den relative placering af tekst, dens søgefelter og de såkaldte "frames" ligesom de altid forhædte og sjældent aktivt sete bannerreklamer viser os æstetikken og dermed brugbarheden i en given internetordbog.

Ser man på udbudet af internetordbøger ser man, at der findes to overordnede typer: Ordbøger, der oprindeligt har været trykt, og hvor forlaget/forfatterne har forsøgt at bibeholde layoutet så langt hen som muligt, og ordbøger, hvor forlaget/forfatterne har foretaget en nykoncipering og gjort materialet tilgængelig på internettets vilkår.

3. Surfe og søge i internetordbøger

I metaleksikografien optræder ofte en opfundet person, som leksikografisk set er yderst praktisk, han er altid en flittig ordbogsbruger. Han hedder altid Oskar, men har forskellige nationaliteter og uddannelser. I dette tilfælde har jeg ladet Oskar være en ung mandlig sprogstuderende, der vil prøve at finde ud af, hvilke internetordbøger, der findes, og om nogle af dem kunne være interessante for ham i hans studium (han studerer engelsk og tysk).

Oskar har hørt, at man kan finde Retskrivningsordbogen på nettet. Den vil han gerne

se. Han gætter på, at adressen må være noget i retning af: retskrivningsordbogen.dk. Denne søgning fører ikke til Retskrivningsordbogen, men Dansk Sprognævnns hjemmeside (<http://www.dsn.dk/>), herfra er der et link til Retskrivningsordbogen. Hvis man skulle gå direkte til ordbogen, skulle man huske følgende adresse <http://www.dsn.dk/cgi-bin/ordbog/ronet>, eller evt. have den i sin bookmark-liste.

Vores Oskar kender ingen adresser på eller portaler til andre internetordbøger. Han søger derfor på "ordbog" på søgemaskinen Yahoo. Det giver 214 fundne sider, mens en søgning på "ordbøger" giver 133 fundne sider. Endnu flere sider får man ved at søge på "dictionary, dictionaries, Wörterbuch, Wörterbücher", hvortil der gives hhv. 775, 167, 1 og 1000 fundne sider. Her blev søgt på den amerikanske udgave af yahoo. Når man søger på den tyske udgave, får man andre og mere troværdige resultater, nemlig henholdsvis 111 og 21 for "Wörterbuch" og "Wörterbücher". Oskar var ikke helt så nysgerrig, eller rettere, han var mere end tilfreds med 214 forskellige ordbøger som resultat af søgning på "ordbog".

I første omgang lader Oskar sig friste af linket til en dansk-engelsk ordbog, som dog skuffer meget, da den viser sig at være en ordliste med kun 4.500 lemmata. Også stikprøver på de andre blandt de første ordbøger er ikke så spændende: En ordbog for kvinder viser sig at være en noget poppet IT-ordbog, Gladsaxe Gymnasiums ordbog er en møntordbog. Andre "ordbøger" er slet ikke ordbøger, men reklame for sådanne, en anden er en meddelelse på en åben mailliste.

Oskar er sikkert en øvet papirordbogsbruger, men indtil nu ikke en flittig bruger af internetordbøger. For normalt er det, at en internetordbogsbruger kender navnet på en portal og går hen til den og søger i den. Disse portaler vil man ofte have som bookmark, fx <http://yourdictionary.com/>, som vi i det følgende vil bruge som udgangspunkt, fordi den indeholder links til særligt mange ordbøger. En sådan portal svarer indtil en vis grad til ordbogsafdelingen i et større biblioteket, dog i en lidt mindre seriøs udgave. Man bliver her mødt af farver og animationer, bl.a. en selvbladrende bog. Som de fleste hjemmesider fylder denne mere end en skærmside, dvs. man skal rulle ned gennem vinduet for at finde links og oplysninger. Hertil hører også bannerreklamer, som her som i de fleste andre ikke-private eller offentligt finansierede hjemmesider ganske vist betaler nogle af udgifterne til vedligeholdelse af siden, men også tager de bedste pladser.

Portalen er bygget op på følgende måde: Øverst er der en navigationslinie (som man i første omgang kan overse, da den ligner en bannerreklame). Dernæst kommer der en bannerreklame efterfulgt af tre spaltelignende kolonner, den midterste bredere end de andre. Den venstre spalte indeholder links til en lang række opslagsværker, herunder også grammatikker. Ordbogssøgeren kan vælge mellem bl.a. "Language Dictionaries" og "Multi-Lingual Dictionaries". Midterspalten indeholder muligheden for at søge et ord, her betegnet "Quick Look-up" med to søgefelter, et for "Dictionary" og et for "Thesaurus". Det fremgår ikke tydeligt, i hvilken ordbog man søger, men efter opslag mærker man, at det er en amerikansk monolingval ordbog. I den højre spalte findes der øverst en række bannerreklamer, herunder også for tre ordbøger, som der gives smagsprøver på, når man klikker ind på dem. Hvis man ruller ned ad siden, opdager man yderligere to rubrikker "Specialty Dictionaries" (fagordbøger) og "'nyms & More" (en række forskellige typer som fx synonym-, udtale- og rimordbøger). Hele skærmsiden er uoverskuelig; det gælder i særlig grad, hvis man har en mindre skærm.

Oskar får hurtigt smag for at surfe, han zapper rundt. Han er på ovennævnte portal

og vil se nogle engelske ordbøger. Han vælger linket til engelske ordbøger og ser på den første i listen: <http://www.m-w.com/netdict.htm>. Merriam-Webster Collegiate Dictionary. Oskar ser uden problemer, at man kan skrive et ord i et af felter, enten i "dictionary" eller i "thesaurus". Han ved ikke sikkert, hvad en "thesaurus" er, og søger i ordbogen efter denne term og finder en artikel, som i layout minder meget om artiklen i den trykte ordbog:

The screenshot shows the Merriam-Webster Collegiate Dictionary interface. At the top, there are three tabs: "Collegiate® Dictionary", "Collegiate® Thesaurus", and "Help". Below the tabs, there are two buttons: "Thesaurus" and "Medical". The main content area displays the entry for "thesaurus".

Main Entry: **the-sau-rus**
Pronunciation: thi-'sor-&s
Function: *noun*
Inflected Form(s): *plural* the-sau-ri /-'sor-"I, -"E/; *or* the-sau-rus-es /-'sor-&-s&z/
Etymology: New Latin, from Latin, treasure, collection, from Greek *θησαυρος*
Date: circa 1823
1 : **TREASURY, STOREHOUSE**
2 a : a book of words or of information about a particular field or set of concepts; *especially* : a book of words and their synonyms **b** : a list of subject headings or descriptors usually with a cross-reference system for use in the organization of a collection of documents for reference and retrieval
- **the-sau-ral** /-'sor-&l/ *adjective*

Også i en papirordbog ville dette layout ikke have været optimalt, men endnu mindre på en skærm. Brugen af både versaler og rød fremhævnning af den første betydning (1 : TREASURY, STOREHOUSE) overskygger både betydning 2 og tvinger brugerens øjne forbi de første vigtige angivelser, herunder lemmaangivelsen, som "gemmes" væk efter den overflødig oplysning "Main Entry". På lignende måde er også kursiv skrift mindre tydelig og læses derfor ret langsomt på papir, på en skærm er kursiv skrift ofte næsten ulæselig. Det gælder i særlig grad, når et bestemt udtryk både er kursiv og fed (som "*adjective*"). Derudover mangler der luft mellem linierne. I en papirbog kaldet skydning. En sådan skydning kan dog med de nuværende værktøjer ikke laves på en hjemmeside (hvis det ikke drejer sig om et indsat tekstbillede). De enkelte angivelser kunne som et minimum have været samlet i blokke som i forslaget nedenfor, hvor også "Main Entry" og skrivning af betydning 1 med versaler er fjernet hhv. ændret:

the-sau-rus

Pronunciation: thi-'sor-&s

Function: *noun*

Inflected Form(s): *plural* the-sau-ri /-'sor-"I, -"E/; *or* the-sau-rus-es /-'sor-&-s&z/

Etymology: New Latin, from Latin, treasure, collection, from Greek *θησαυρος*

Date: circa 1823

- 1: treasury, storehouse
- 2 a: a book of words or of information about a particular field or set of concepts; *especially* : a book of words and their synonyms
- b: a list of subject headings or descriptors usually with a cross-reference system for use in the organization of a collection of documents for reference and retrieval

- the-sau-ral /-'sor-&l/ *adjective*

Der findes ud over denne ordbogsartikel en knap til thesaurusdelen. I dette tilfælde giver den dog ikke noget resultat, og Oskar returner til portalen yourdictionary. Her hopper videre til "the American Heritage Dictionary of English Language": <http://www.bartleby.com/61/2/B0390200.html> Han vil se, hvad ordbogen oplyser om *query* (forespørgsel), der har en særlig betydning i computersammenhæng. Søgningen fører ikke direkte frem til en encyklopædisk angivelse, men til et link, som man så må klikke på. Linket giver følgende artikel med oplysninger om substantivet og verbet., hvor der på mange måder er foretaget ændringer i layoutet i forhold til den trykte udgave, som har en højere grad af grafisk komprimering. Her er der foretaget en opdeling i blokke:

The screenshot shows the Bartleby.com website interface. At the top, there's a navigation bar with 'Reference', 'Verse', 'Fiction', and 'Nonfiction' tabs. Below that is a search bar with 'Dictionary' selected. The main content area displays the entry for 'query' from the American Heritage Dictionary of the English Language, Fourth Edition, 2000. The entry includes syllabication, pronunciation, and definitions for the noun and transitive verb. Navigation links for 'querulous' and 'quesadilla' are visible at the bottom.

Bartleby.com
Great Books Online

Reference Verse Fiction Nonfiction

Search Dictionary

Home | E-Mail Encyclopedia | Dictionary | Thesaurus | Quotations | English Usage

Reference > American Heritage® > Dictionary > query

< querulous [quesadilla](#) >

[CONTENTS](#) · [INDEX](#) · [ILLUSTRATIONS](#) · [BIBLIOGRAPHIC RECORD](#)

The American Heritage® Dictionary of the English Language: Fourth Edition. 2000.

query

SYLLABICATION: que-ry

PRONUNCIATION: kwɪr̩ē

NOUN : Inflected forms: pl. —ries
 1. A question, an inquiry. 2. A doubt in the mind; a mental reservation. 3. A notation, usually a question mark, calling attention to an item in order to question its validity or accuracy.

TRANSITIVE VERB : Inflected forms: —ried, —ry-ing, —ries
 1. To express doubt or uncertainty about, question: "query someone's motives." 2. To put a question to (a person). See [ask](#). 3. To mark (an item) with a notation in order to question its validity or accuracy.

ETYMOLOGY: Alteration of obsolete *querere*, *querere*, from Latin *querere* imperative of *quaerere*, to ask, to seek.

OTHER FORMS: que'ri-er — noun

The American Heritage® Dictionary of the English Language, Fourth Edition. Copyright © 2000 by Houghton Mifflin Company. Published by the Houghton Mifflin Company. All rights reserved.

[CONTENTS](#) · [INDEX](#) · [ILLUSTRATIONS](#) · [BIBLIOGRAPHIC RECORD](#)

< querulous [quesadilla](#) >

Vi kan her ikke gengive farverne og heller ikke den præcise opsætning, men den kan anses som ganske vellykket. Som man kan se på selve hjemmesiden, gives der i den verbale artikel v.h.j.a. farvet fremhævnning et link til verbet *ask*. En yderligere mulighed for at se andre artikler gives ved at trykke på linket *querulous* hhv. *quesadilla*, hvorved man springer til det, der svarer til artiklen lige foran hhv. lige bagved svarende til anordningen i den trykte ordbog med en alfabetisk makrostruktur.

Oskar har nu dannet sig et lille overblik over portalen yourdictionary.com ud fra nogle engelske monolingvale ordbøger. Han vil nu se, om der er nogle bilingvale ordbøger med sprogene dansk, tysk og engelsk. En sådan knap kan han ikke finde. Oskar kan i venstre spalte vælge mellem "Language Dictionaries" og "Multi-lingual Dictionaries". Oskar vælger første mulighed, hvor der er angivet ti sprog og en knap for "230 others". Han klikker på "English" og får en liste på en 15–20 monolingvale engelske ordbøger. Der er ingen bilingvale ordbøger med engelsk her, men siden fortsætter med en oversigt over ordbøger med tysk, herunder også bilingvale ordbøger. Oskar tager den første tysk-engelske ordbog "The New (Revised) English-German Dictionary" <http://www.iee.et.tu-dresden.de/cgi-bin/cgiwrap/wernerr/search.sh>. Det varer mere end et minut, til ordbogen er fremme. Siden er meget traditionel og ikke mere avanceret end et Word-dokument. Der er et virvar af forskellig indrykninger og farver. Det er her, man med fordel selv kan gå ind og ændre sine skrifttyper, skriftstørrelser og farver, alt efter smag og synsstyrke. Det er dog også afhængig af, hvilken browser man bruger, hvor Netscape er marginalt bedre end Explorer. Resultatet efter lang ventetid forklarer ikke, hvorfor denne hjemmeside overhovedet kan få mere end engangsbesøgende (hvilket den besøgstælleren ellers tyder på):

Search results for — Suchergebnisse für 'download':
 downloading — das [Laden](#)
 to download — herunterladen
 2 hits.

Linket fra [Laden](#) giver et stort antal resultater, da det er en ren bogstavsøgning uden hensyntagen til betydning, idet der også oplyses, hvad *Fladen* (fladt brød som fx pitabrød) hedder på engelsk:

[...]
 counter — der Ladentisch
 cowpat — der Fladen
 cowpat — der Kuhfladen
 creamery — der Milchladen
 delicatessen shop — der Delikatessenladen
 [...]

Dette layout svarer til ordbogens indhold, dvs. yderst primitiv hhv. med ringe hjælp til tekstrelaterede ordbogsopslag og slet ingen til vidensrelaterede. Ret uoverskueligt gives oplysninger efter følgende skema: et engelsk udtryk, to pausestreger, det tyske udtryk. I modsætning til LEO's hjemmeside (<http://dict.leo.org/>) hjælper layoutet ikke brugeren til

hurtigt at finde frem til et søgt udtryk. På LEO's hjemmeside er de to sprogs udtryk ordnet i klart adskilte spalter forbundet med en let farvning af hver anden linie:

to keep a shop	einen Laden führen
closed shop	geschlossener Laden
duty-free shop	der zollfreie Laden
Mom and Pop (grocery) store	der Tante-Emma- Laden
instore advertising	die Werbung im Laden

Det interessante her er, at der er tale om to identiske ordlister (den første har kopieret data fra LEO selv), men det bedre layout i den originale LEO-database gør, at brugeren har umiddelbart nemmere tilgang til de(n) søgte term(er). Det besynderlige i denne sammenhæng er, at LEO-basen typografisk lider under manglen på angivelser. Havde der været mulighed for at dele de fundne ”artikler” op i flere linjer, ville resultatet have været meget mere overskueligt.

Et eksempel på en ordbog med betydeligt flere angivelser er følgende engelsk-tysk-engelske ordbog (<http://wordreference.com/>), som er baseret på “The Collins Large German Dictionary” [HarperCollins Publishers 1999]. En søgning på *Buch* gav dog i første omgang et problem, da de særlige tyske bogstaver med omlyd ikke blev vist, men erstattet er særlige tegn eller bogstaver:

Word Reference .com

English to German

German to English

Test the new version of our browser tool!

Recommend us
Report a Problem
Home

Buch [buːx, ˈbyːtʃər] (pl. **-es, -er**) (nt) , book; auch Bibel; (Band) volume; (Drehbuch) script; **über den Büchern sitzen**, to pore over one's books; **er redet wie ein ~**, he never stops talking; **ein Gentleman, wie er im Buche steht**, a perfect example of a gentleman; **ein Tor, wie es im Buche steht**, a textbook (or) copybook goal; (Bibl.) **das erste ~ Mose**, Genesis; **das ~ der Bücher**, the Book of Books; **das Goldene ~ der Stadt**, the VIP visitor's book; **ein ~ mit sieben Siegeln**, a closed book; **er ist für mich ein offenes (or) aufgeschlagenes ~**, I can read him like a book; **sich ins ~ der Geschichte eintragen**, to enter one's name in the annals (or) book of history; (Pferderennen) ~ **machen**, to make a book; (usu pl. *Geschäftsbuch: Comm*) books pl; accounts pl; **über etw (acc) ~ führen**, to keep a record of sth; **jdm die Bücher führen**, to keep sb's accounts (or) books; **zu ~ (e) schlagen**, to make a (significant) difference; **das schlägt mit 1000 DM zu Buch(e)**, that gives you DM 1000; **zu ~ stehen mit**, to be valued at.

Buch-
Buche [ˈbuːxə] (pl. -, -n) (f) beech (tree).
buchen [ˈbuːxn] (vt) (Comm) to enter, to post; (Kasse) to register; (registrieren) to register, to record; **einen Erfolg für sich ~**, to chalk up (or) mark up a success (for oneself); **etw als Erfolg ~**, to put sth down as a success; (vorbestellen) to book, to reserve.
buchen (adj) (made) of beech(wood); beech.
Buchen-
Buchs-
Buchs, Buchsbaum [ˈbuks] (pl. -.es, -e) (m, m) box (tree).
Bucht [buːxt] (pl. -, -en) (f) (im Meer) bay; (kleiner) cove; (für Schweine, etc) stall.

Buch [bux, by*r]
(pl. -(e)s, -"er) (nt) , book;
auch Bibl;
(*Band*) volume;
(*Drehbuch*) script;
Ÿber den BŸchern sitzen, to pore over one's books;
er redet wie ein ~, he never stops talking;
[...]

For at se artikler med de "rigtige" bogstaver, skal man .ændre standardtegnsettet (ISO-8859-1) til det tegnsæt, som virker på ens maskine, i dette tilfælde med en Mac til Central-Europe. Søgningen ud fra søgeordet *Buch* viser, at der er foretaget en opdeling af artikler fra en printordbog med en ny linie til hver angivelse:

Problematisk er det, at selve lemmaet ikke er fremhævet i tilstrækkelig grad. Dette er specielt upraktisk, da søgningen foregår ud fra selve bogstavrækkefølgen med alle ordbogsartikler, som har BUCH som første fire bogstaver. Man kan ikke hurtigt se, hvor angivelser til et lemma slutter og en ny artikel begynder. En større skrift og/eller et eller to ekstra lineskift mellem artiklerne ville have løst dette problem. Dertil kommer understregning af lemma, hvilket normalt betyder, at der foreligger et link, men det er ikke tilfældet her. Det er svært at forstå, hvordan udvalget af fundne artikler er foregået. Der gives nemlig ikke artikler som *Buchbesprechung*, *Buchbinderei*, *Buchdruck* og andre, som findes i en særskilt spalte som links (med brug af understregninger) til venstre for de fundne artikler. Dog kan man lægge mærke til, at stavningen af de lemmata, som står lige foran hhv. lige efter *Buch* konsekvent angives med små bogstaver, dvs. på et ikke-korrekt tysk:

bta
btx
bub
bubenstreich
bubi
bubikopf
bubikragen
bubisch
bubistrich
buch
buchbesprechung
buchbinder
buchbinderei
buchblock
buchdeckel
buchdruck
buchdrucker
buchdruckerei
buchdruckerkunst
buchecker

Selv om man må anse denne ordbog for at tilhøre den mere vellykkede ende af spektret, må man fastslå, at den har brug for bedre søgemuligheder, og at den burde have fokuseret mere på, hvilke oplysninger brugeren mest sandsynligt ønsker (under hensyntagen til at den tekstrelaterede funktion oversættelse må være den primære funktion). Optimalt ville det være, hvis en søgning kun viser den og kun den ene artikel, der matcher søgestrengen præcist, og at der efter artiklen eller i den venstre spalte fremkommer et antal links til ord, der begynder med og/eller indeholder søgestrengen inklusive ækvivalenter. Findes ordet ikke som selvstændigt opslagsord, bør man kun få tilbudt linksene. Dette ville have den fordel, at brugeren hurtigt kan få et overblik.

Brugeren bør derefter have mulighed for selv at vælge, hvilke oplysninger der har relevans for ham. Det er i en internetordbog oplagt at tilbyde ikke kun sproglige, men også encyklopædiske oplysninger, evt. suppleret med illustrationer, lyd og videoklip. Dog behøver brugeren ikke at få alle oplysninger på én gang. I det aktuelle tilfælde *Buch* kunne man forestille sig, at lemma og ækvivalenter vises alene, og at der i forbindelse hermed er mulighed for at klikke på en af mange overskrifter fx "kollokationer", "eksempler", "betydning" etc. På denne måde opnår man, at brugeren (af den bilingvale ordbog) kun får ækvivalentangivelsen og dertil hørende grammatiske angivelser, dvs. de oplysninger, som man i oversættelsesfunktionen behøver som et absolut minimum. Hvis man normalt også vil have kollokationsangivelser eller kun ønsker det i forbindelse med en bestemt tekst, skulle man kunne indstille ordbogen til at vise det. Desuden burde alle væsentlige ord i artiklen, der også forefindes som opslagsord, linkes til deres respektive artikler.

Ved at give mulighed for sådanne til- og fravalg giver forfatteren af internetordbogen brugeren chancen for at gøre ordbogen individuelt brugervenlig. Han kan herefter "skræddersy" sin tilgang til internetordbogen, så det svarer til hans behov og også vaner (Almind/Bergenholtz 1998). Forskellen til en printordbog er her meget stor, hvis man ikke tænker på muligheden for at købe bøger som "print on demand" med mulighed for at medtage eller fravælge bestemte angivelsestyper. Noget sådant har jeg dog ikke hørt om og tvivler også på en realisering, da tanken hverken teknisk eller prismæssigt vil kunne konkurrere med en internetordbog. Dette gælder i særlig grad for den nuværende situation, hvor en lang række ordbøger ligger frit tilgængeligt på nettet.

En ordbog, som opfylder mange af vores krav til en let overskuelig og veldesignet internetordbog, er at finde på adressen <http://www.nhgri.nih.gov/DIR/VIP/Glossary/> og er publiceret af "National Human Genome Research Institute". Ordbogen indeholder molekylærbiologiske termer og henvender sig tydeligvis til studerende og interesserede lægfolk. Siden er delt op i en venstre spalte (en frame), der indholder, hvad man kan kalde administrative links til instituttets øvrige aktiviteter. At have et frame reserveret til den slags oplysninger er ved at blive normal praksis, men er i dette tilfælde yderst vellykket. Længere nede i framet er placeret diskrete links til hhv. en guide til den auditive del af ordbogen, et link til at downloade de nødvendige værktøjer RealPlayer og Adobe Acrobat Reader.

I forbindelse med især programmet RealPlayer vil vi dog bede om at være opmærksom på følgende: Det er ikke web-designerens skyld, at lyd og video kræver eksterne programmer, men man skal alligevel tænke sig om før man benytter sig af denne mulighed. Vi vælger at nedspille betydningen af installationsproceduren, da såvel RealPlayer som Acrobat Reader er en del af standardinstallationen for browserne Netscape og Explorer. Men er de ikke

installeret på forhånd kræver det nogen ihærdighed at installere dem hvilket vil afskrække mange fra at bruge ordbogen.

Ordbogsidens tilgangsside består øverst af et søgefelt efterfulgt af alfabetet, hvor hvert bogstav er et link til den relevante del af ordlisten, dvs. listen over lemmatiserede termer. Til sidst følger selve ordlisten, som ikke befinder sig på en særskilt side, hvilket sparer tid under søgningen.

Indtaster man et søgeord, søges ikke i artiklerne, men i ordlisten, hvilket resulterer i hurtige fund, men til gengæld lukkes der af for muligheden for krydsrefererende søgninger, dvs. at kunne finde alle artikler, hvori en given term forefindes. Søgerutinen er derfor ligeså primitiv som i alle andre undersøgte ordbøger. Men eftersom der her søges i en meget lille ordbog, bliver ulemperne ikke hurtigt åbenbare. En søgning på *gene* giver følgende resultat:

National Human Genome Research Institute

find a term **GLOSSARY OF GENETIC TERMS**

QUICK SEARCH

Enter a word or phrase.

Term:

Total terms found: 18

- [candidate gene](#)
- [cytogenetic map](#)
- [gene](#)
- [gene amplification](#)
- [gene expression](#)
- [gene mapping](#)
- [gene pool](#)
- [gene therapy](#)
- [gene transfer](#)
- [genetic code \(ATGC\)](#)
- [genetic counseling](#)
- [genetic map](#)
- [genetic marker](#)
- [genetic screening](#)
- [oncogene](#)
- [pseudogene](#)
- [suicide gene](#)
- [tumor suppressor gene](#)

[suggest a term for the glossary](#)

nhgri >
dir >
labs/offices >
resources >
investigators >
news >
education >

[Guide to the audio glossary.](#)

[Get RealPlayer free](#)

[Get Adobe Acrobat free](#)

Bemærk, at hver fundet term er et link. I modsætning af mange af de foregående ordbøger bliver vi her ikke besværet med hele artikler med lemmata, der tilfældigvis indeholder den samme søgestreng. Det er op til brugeren at vælge i en (oftest) kort liste. Et klik på termen *gene* giver følgende artikel:

The screenshot shows the National Human Genome Research Institute (NHGRI) website. On the left is a vertical navigation menu with links: nhgri, dir, labs/offices, resources, investigators, news, and education. Below the menu is a 'Guide to the audio glossary' section with a 'Get RealPlayer free' button. The main content area is titled 'DIVISION OF INTRAMURAL RESEARCH' and 'glossary of genetic terms'. The word 'gene' is displayed in a large font with its phonetic transcription [jēn]. Below this, there are four sections: 'defined', 'explained', 'illustrated', and 'related terms'. Each section contains a brief definition or explanation and a link to further information. At the bottom of the main content area, there are three links: 'find a term', 'suggest a term for the glossary', and 'send this term to a friend'.

gene
[jēn]

defined: The functional and physical unit of heredity passed from parent to offspring. Genes are pieces of DNA, and most genes contain the information for making a specific protein.

explained: [Listen to a detailed explanation.](#)

[Dr. Francis Collins](#), director of the National Human Genome Research Institute, gives a casual definition of gene.

illustrated: [View illustration](#)

related terms: [base pair](#), [deoxyribonucleic acid \(DNA\)](#), [genome](#), [nucleus](#), [protein](#)

[find a term](#) ▶ [suggest a term for the glossary](#) ▶ [send this term to a friend](#)

Ved denne ordbog er ventetiden på de fundne resultater meget ringe. Det kan kun lade sig gøre ved at vise informationerne med et minimum af formateringer. Som artiklen viser, er der kun fire afsnit ud over lemmaet hver markeret med en hængende overskrift: *definition*, *explained*, *illustrated* og *related terms*.

Siden indledes med lemmaet og dens udtaleangivelse kursiveret og i kantede parenteser. Det hele bringes i sin grundindstilling i en bogstavstørrelse, som de fleste designere viger tilbage for. Det er derfor meget nemt at få øje på til trods for valget af en (i den her brugte browser) meget lys blå farve. Under “defined” skrives en meget kort definition af termen. Det efterfølgende afsnit “explained” giver et miniforedrag over termen på ca. 30 sekunder. Tilhørende dette link er en kort biografisk annotation over “foredragsholderen”. Ved overskriften “illustrated” findes igen et link, der viser en illustration af emnet. Illustrationen er altså adskilt fra artiklen, hvilket nedbringer kravet til båndbredde og øger hastigheden ved informationsvisningen. I enkelte tilfælde såsom det foreliggende gives der ved visningen af illustrationen også muligheden for at få en såkaldt “More Advanced Illustration”. Et klik på dette link giver ikke som ventet det samme billede med flere oplysninger, men tilføjer et skema til den eksisterende tegning. Den sidste overskrift “related terms” henviser til andre artikler relateret til denne artikel, som i dette tilfælde *base pair*, *deoxyribonucleic acid (DNA)*, *genome*, *nucleus*, *protein*.

Vi kan især godt lide sidens enkelhed og at hver angivelse til lemmaet er klart adskilt med dobbelte linjeskift, hængende overskrifter i fed og det hele sort tekst på hvid baggrund med undtagelse af lemmaet, som så til gengæld er skrevet med meget store typer. Alt det administrative og for brugeren egentlig irrelevante er adskilt klart og tydeligt i venstre spalte. Der er også en befriende mangel på bannerreklamer og animationer.

En lille, men praktisk detalje, som i øvrigt bør kopieres af andre forfattere af internet-

ordbøger, er, at der under artiklen er tre links sidestillet hinanden. Den første sender en tilbage til søgefeltet, mens den anden giver muligheden for at foreslå en term til ordbogen ligesom den sidste giver muligheden for at sende artiklen til en anden modtager.

En forudsætning for den fordelagtige hurtige og sikre tilgang til søgte angivelser er dels sidens enkelhed og dels, at hver angivelse til lemmaet er klart adskilt med dobbelte linjeskift, hængende overskrifter i fed og det hele sort tekst på hvid baggrund. Kun lemmaet, som er hver ordbogsartikels indgangsadresse, er skrevet med meget store typer. Alt det administrative og for brugeren egentlig irrelevante er adskilt klart og tydeligt i venstre spalte. Der er også en befriende mangel på bannerreklamer og animationer. Især skal det bemærkes, at siden er hurtig selv på de såkaldte flaskehalstider omkring middag CET, hvor amerikanerne er ved at starte dagen. Dette kan naturligvis skyldes, at siden ikke er særlig besøgt, eller at serveren er særlig stor, men under alle omstændigheder har web-designeren sørget for at holde båndbredden nede ved at lade brugeren selv rekvirere de relevante oplysninger hellere end at give alle brugere en mængde oplysninger, de ofte slet ikke er ønsker til de vidensrelaterede funktioner, som ordbogen har som genuint formål.

4. Forslag

Vi har ikke nogen endegyldige forslag til hvordan en ordbog skal designes til nettet, men vi kan dog give nogle fingerpeg på, hvilke resultater det er formålstjenligt at opnå og i enkelte tilfælde også hvordan.

Det vigtigste ved en internetordbog er, at resultaterne af en søgning kommer hurtigt frem på skærmen. Det forudsætter, at den nødvendige datakraft er tilstede. Ikke alle brugere har behov for lige mange ressourcer: den øvede oversætter skal bruge detaljer, som gymnasieeleven ikke har brug for. Nogle gange søger man blot at genopfriske hukommelsen og andre gange har man brug for præcise dybtgående oplysninger. Ideelt set skal hver bruger på forhånd give sine ønsker til kende, men det næstbedste er at give brugeren et minimum af oplysninger, dvs. lemmaet og lade ham slå de oplysninger til som han har behov for.

Søgefeltet i på internetordbogens hjemmeside er hvad ryg og omslag er for den trykte ordbog. Derfor skal søgefeltet stå klar og tydelig i toppen af siden med god plads til de omgivende elementer. Feltet kan ikke blive stor nok. Dem, der anser det for vigtigere at brugeren får ordbogens navn at vide, bør huske at brugeren er her for at slå et ord op. Hvert klik ekstra og hvert sekund spildt på bannerreklamer eller illustrationer af fx. den trykte originals forside er spildte kræfter og giver blot frustrationer. Husk altid at brugeren kan klikke på returknappen på en brøkdelt af den tid det tager at loade en bannerreklame.

På det tekniske bør brugeren have muligheden for at begrænse søgningen til at omfatte søgestrengen som enten et helt ord eller som en del af et ord, hvor søgestrengen skal kunne findes i hhv. begyndelsen, slutningen eller som en del af lemmaet. Den gængse måde med altid at lade søgestrengen være en del af lemmaet er ikke optimalt. Søgningen bliver især i store ordbøger langsommelig og giver alt for ofte for mange resultater.

Skal man give brugeren de rigtige redskaber skal han endvidere have muligheden for en avanceret søgning i selve artiklen, dvs. dens angivelser. Vi forlanger ikke en fritekstsøgning, men muligheden for at angive i hvilke angivelser søgningen skal give resultater, således at man fx. kan se alle kollokationer eller eksempler indeholdende ordet *Buch* helst i alle dens bøjningsformer. Det koster regnekraft og er ikke konsistent med vores forslag om at skåne edb-ressourcerne, men det vil være langt fra alle, der benytter sig af denne mulighed.

Man kan lade sig friste til at bruge frames alle steder, men vi anbefaler at gøre det diskret, ligesom fx. NHGRI gør det, og at samle de administrative links her, således at fokus ikke fjernes fra opslaget. Igen gælder det, at jo mere luft omkring det væsentlige des bedre.

Det er vigtigst at sætte brugeren i centrum. Ordbøger, som giver bannerreklamer al plads og båndbredde kan i bedste fald blive kaldt useriøse. Forsøg også at lade brugeren bestemme, hvilke oplysninger der er interessante for ham. I årevis har ordbogsforfattere taget denne beslutning for brugeren efter en diffus målgruppevurdering. De fleste internetbrugere vil på et eller andet tidspunkt bruge en internetordbog, men de vil sjældent have brug for så mange oplysninger som *wordreference* giver. Meget bedre er det at give brugeren en hurtig liste at vælge ud fra uanset brugeren måske ikke forstår halvdelen af ordene (hvilket dybest set er grunden til, at brugeren slår dem op) og lad så brugeren selv slå de oplysninger til som han har brug for.

Det er vigtigt, at holde forbruget af edb-ressourcer på et minimum for at kunne tilbyde reserver til de brugere, som virkelig har brug for dem, dvs. de brugere som forlanger mere dybgående forklaringer. Derfor: hold båndbredden og serverens behov for datakraft på et minimum.

1. Søgefeltet er det mest centrale led i hele ordbogen. Hold den fri for "fnidder-fnadder" og giv det så meget plads, at det eller de ord, man vil skrive i feltet, kan stå klart og tydeligt uden at kolliderer med andre tegn, illustrationer eller animationer.
2. Lad ikke illustrationer, lyde eller animationer, som ikke har direkte relation til artiklen få plads på opslaget.
3. Enhver illustration tager båndbredde. Lad derfor være med at bruge de fine farvede baggrunde.
4. Hold formateringen af teksten nede på et minimum. Brug kun fed og evt. en enkelt letlæselig farve eller to til mindre vigtige oplysninger. Undgå kursiv, da den altid er svær at læse også på tryk.
5. Det er kun links, der skal have understregninger. En browser søger selv for denne detalje.
6. En trykt ordbog er ofte et flot stykke håndværk, som det har kostet megen omtanke og tid at lave. Men det samme layout kan ikke bruges på nettet – aldrig. Tænk meget primitivt: et afsnit pr. angivelse. Hængende overskrifter. Gerne fast bagkant, men kun hvis artiklen er stor nok. Lemmaet og den evt. ækvivalent i store tydelige bogstaver.

5. Litteratur

Almind, Richard/Henning Bergenholtz: Die ästhetische Dimension der Lexikographie; i: Ulla Fix/Hans Wellmann (Hrsg.): *Bild im Text – Text und Bild*. Heidelberg: Winter 2000. 259-288.

Almind, Richard/Henning Bergenholtz: Integreret cd-rom- og internet-koncept til elektronisk referenceværk; i: *Elefant – se også myg. Festskrift til Jens Axelsen*. Red. af Anna Garde, Pia Jarvad og K.T. Thomsen. København: Gyldendal 1998, 205-215./Bergenholtz 1998.

Almind, Richard/Henning Bergenholtz: Klæder skaber folk: Ordbøgers layout; i: *Hermes* 4, 1990, 31-47.

Bergenholtz, Henning: Ordbøgers funktion og æstetik; i: Peder Skyum-Nielsen (udg.): *Sprogets funktion og æstetik*. København: Gad 1995, 55-81.

JYSK ORDBOG PÅ INTERNETTET

The Dictionary of the Jutland Dialects has recently been transferred to the Internet as far as the editing has been completed, i.e. A-Gn until now. The paper first describes the facilities of the dictionary's homepage (fig. 1): the background material and the structure of the entries can be studied via the links of the left column, and after having downloaded the dictionary's special font through a link from the center column the user may start searching for entries of interest. With the entry of brænde (i.e. burn) as a starting point (fig. 2) the links from the editorial text to maps of pronunciation etc. and to the register of sources are demonstrated (section 2), supported by the entry of brække (i.e. break) as to maps of word and meaning distribution (fig. 3). Some problems of the necessary text-internal references and the making of thousands of links to represent them are discussed (section 3). Lists of users' searches for entries are used for further discussion of links needed (section 4). In summarizing, an overview of the types of links is given (fig. 4, section 5). Aspects regarding the users by the transition from an 'ordinary' to an Internet dictionary are briefly considered (section 6).

Indledning

Jysk Ordbog blev overført til internettet i efteråret 2000: ca. 3.800 spalter tekst og 1800 kort. Siden da har man kunnet foretage opslag i den redigerede del af ordbogen på web-adressen: www.jyskordbog.dk. Redaktionen af bogstav A-F blev dengang overført til internettet samlet; siden er afsnit G-Gn blevet tilføjet: ca. 360 sider og ca. 190 kort. Det samlede antal artikler i netudgaven er nu ca. 13.500. De generelle redaktionsprincipper mv. blev omtalt på 1. NFL-konference, jf. Sørensen (1992).

Vi begyndte at bruge EDB i redaktionen i 1987, og sidst i 1990-erne så det mere og mere ud til, at det bedste ville være at publicere ordbogen på internettet frem for at udgive den som en papirordbog. At omsætte ordbogsmanuskriptet til en struktur, der var anvendelig på internettet, gav (naturligvis) mange problemer. For det første skulle lydskrift og andre specialtegn nytagnes og defineres i tegntabeller: ASCII-værdier til særlig ISO-placering til brug for HTML-kodning. For det andet skulle der genereres 10.000-vis af links fra tekst til registre: a) kildefortegnelse, b) dialektområder, c) enkeltkilder: punktoptegnelser, d) atlaskort, desuden til e) kort vedr. den enkelte artikel: udtalekort hhv. udbredelseskort. Vi er foreløbig nået frem til følgende, men arbejder fortsat på forbedringer.

Som fig. 1 viser, er hjemmesiden opdelt i 3 spalter. I midterspalten får man adgang til opslag i ordbogen, når man først har hentet og downloaded ordbogens særlige skrift: en Times-baseret font, der indeholder ordbogens lydskrift (en grov Dania-lydskrift) og andre specialtegn. Ud fra links i venstre spalte kan man få nærmere oplysninger om det ordforråd, der dækkes af Jysk Ordbog, om ordbogsartiklernes struktur mv. og om ordbogens historie. I højre spalte får man dels yderligere oplysninger om ordbogen og internetversionen, dels et link til hjemmesiden for Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning, Aarhus Universitet, der er den organisatoriske ramme omkring Jysk Ordbog. Der er tæt forbindelse mellem

institut og ordbog, idet instituttets samlinger først og fremmest består af seddelkartotek mv. til brug for ordbogen.

I det følgende omtales først de emner, der står som links i venstre spalte. Fra "Artiklernes opbygning" her ledes man videre til opslag i flere, fortrinsvis mindre artikler. Derefter omtales brugen af links i en næsten maksimalt udbygget artikel, som den viser sig ved opslag via midterspalten: verbet *brænde*, suppleret med udsnit af artiklen for verbet *brække* (jf. fig. 2-3). Til sidst gives en oversigt over typer af links i ordbogen (fig. 4).

1. Links i hjemmesidens venstre spalte (se fig. 1)

Hvad dækker Jysk Ordbog?

Under 'Område' vises et kort med Jylland og de omliggende mindre øer, hvor der tales jysk, indtegnet. Der er links videre til kort med forklaringer, f.eks. vedrørende et grundlæggende kriterium som den jyske apokope. – Under 'Periode' nævnes, at ordbogen dækker tiden fra ca. 1700 til 2000, men med hovedvægten på årene 1850-1920, dvs. indtil dialektudtyndningen tager fart på grund af landbrugets mekanisering samt industrialiseringen og urbaniseringen. Centrale oplysninger om ordbogens ældre og yngre kilder kan fås via links som 'dialektoptegnelser' og 'enkeltdialekter'. – Via links under 'Ordforråd' oplyses bl.a., at ordbogen dækker dels det specifikt dialektale ordforråd hos landbefolkningen inklusive fiskere, dels den del af det fælledanske ordforråd, der anvendtes af de dialekttalende. Der medtages normalt ikke bysprog og regionalsprog; af sammensætninger medtages kun et udvalg, og ad hoc-dannelser samt enkeltafhjemlede ord medtages normalt ikke.

Ordbogens samlinger

Herunder omtales dels ordbogskartoteket, der p.t. har ca. 3.060.000 ordsedler, dels kartoteket vedr. spørgelister, hvor besvarelsene udskrives i takt med redigeringen af Jysk Ordbog, ligeledes ca. 3 mill. oplysninger. Endvidere den store samling af båndoptagelser af dialekt, som vi desværre kun har haft ressourcer til at udnytte i begrænset omfang i redaktionen. Under 'Ordbogskartoteket' nævnes, at de vigtigste typer kilder udgør: dialektlitteratur ca. 10% af ordbogssedlerne, kulturhistoriske kilder (lokalhistorie, topografi, folkekultur): ca. 25%, dialektoptegnelser og dialektbeskrivelser ca. 65%. Via flere links på siden oplyses mere detaljeret om disse kildetyper mv.

Artiklernes opbygning

Her føres man til et oversigtsskema med en mindre, afsnitsopdelte artikel som illustration: substantivet 'ank'. En ordbogsartikel opdeles i Jysk Ordbog i tre grundelementer: hoved, (fed) kantet parentes, krop.

Artiklernes hoved, udtaledel. Foruden lemma og ordklasseangivelse anføres udtale- og bøjningsoplysninger fra Jyllands forskellige egne i Jysk Ordbogs tilpassede Dania-lydskrift. Også sideformer (sublemmaer) kan forekomme. Med asterisk tager vi forbehold for den anførte lydform, fx fordi lydtegnenes værdi i den pågældende kilde er usikker. Mere detaljerede oplysninger gives under de enkelte links: opslagsform etc.

Kantet parentes. Kaldtes tidligere "etymologisk parentes", men da der i denne parentes også anføres oplysninger om især ordets udbredelse og om ældre kilder, synonymer mv., kaldes den oftest blot '(fed) kantet parentes' nu. Vedrørende ordhistorie kan vi her for

substantivet ‘ank’ f.eks. anføre et belæg, der er ældre end ODS’ belæg. Ordets udbredelse angives f.eks. som ‘spredt i ...’. Hvis ordet er almindeligt kendt, oplyses der ikke eksplicit om udbredelsen. Hvis ordet har flere betydninger, står oplysninger om udbredelse mv. ikke her, men placeres i kantet parentes under hver enkelt betydning.

Artiklernes krop, betydningsdel. Består af dels definition, dels citatmateriale til belysning af ordets brug. Ved opdeling i flere betydninger kræver hver betydning som nævnt oftest kantet parentes til angivelse af udbredelse mv. Inden for den enkelte betydning kan videreopdeles med “planker” til fremhævnings af fx. betydningsnuancer som i artiklen ‘ank, subst.’. I nogle artikler placerer vi speciel anvendelse af ordet som selvstændige betydningsafsnit, ved verber først og fremmest tryktabsforbindelser.

Artiklen ‘ank’ har for øvrigt en særlig status for mig: det var den første, jeg redigerede til Jysk Ordbog.

Hjælpemidler som lydskrift, områdeopdeling, kildeangivelser mv. vil blive omtalt i gennemgangen af artiklerne nedenfor.

2. Demonstration af artikelopbygning og brug af ordbogsinterne links

Som nævnt har det givet problemer at gøre ordbogens lydskrift tilgængelig på internettet. Af praktiske grunde ligger både lydskrift og ordinær skrift nu i én fælles font, der skal downloades fra nettet for at få ordbogsteksten vist i den rigtige form.

Efter dette vises via midterspaltens link *Slå op i ordbogen her* en side, der er delt i to spalter. I venstre spalte kan man indtaste ord i et søgefelt og få den tilsvarende artikel (for så vidt en sådan eksisterer) forevist. I højre spalte vises forskellige hjælpemidler til læsningen af artiklen: lydskrift, kort mv. Siden åbner med lydskriftinventaret fremvist i højre spalte, idet linket “Lydtegn” øverst i denne spalte er forudvalgt. Af de øvrige links her vedrører “Forkortelser” de redaktionelle forkortelser, “Kilder” giver adgang til ordbogens kildefortegnelse, og “Dialektkort” fører videre til ordbogens såkaldte atlas-kort vedrørende områdeopdeling, udbredelse af centrale dialekttræk mv. (se f.eks. K 0.3 Primære dialektområder).

2.1 Lydhoved, helsideskort

Brugen af ordbogen på nettet kan vises ud fra verbet *brænde*, se fig. 2. Skriver man *brænde* i søgefeltet, føres man til et substantiv med homografnummer 1 og ser øverst i spalten, at der er links til yderligere 2 artikler vedrørende substantiver med denne opslagsform, før verbet viser sig med homografnummer 4. I skærmtæksten står alle links med brun farve, hvilket desværre ikke kan gengives her. Men man kan altså klikke på ⁴*brænde* og straks få verbet frem på skærmen. Man kan også bruge pil-tasten i spaltens øverste højre hjørne og via substantiverne ²*brænde* og ³*brænde* klikke sig frem til verbet ⁴*brænde*.

Det ses, at udtaledelen, lydhovedet, her er relativt kort formuleret, men at der er links til flere udtalekort. For hver bøjningsform har vi til dette ord flere hundrede udtaleoplysninger, bl.a. besvarelser af spørgelister; de kan mest overskueligt sammenfattes via et kort. Via linket ->kort 1 (‘pil’ kort, uden space) vises helsideskortet over udtalen af infinitiv, der i øvrigt har den i afsnit 1 nævnte jyske apokope. Kortet viser bl.a. fordelingen af udlydende nasalering (Vendsyssel mv.) og palatalisering. Disse forhold er behandlet generelt på atlaskort 4.4, som man kan få frem på skærmen ved at klikke K 4.4 i lydhovedet.

På infinitivkortet ses, at der efter lydformer kan anbringes notetal, f.eks. ved *e*-formen og *i*-formen i vestjysk (note 1 og 3). De tilsvarende noter bringes i lydhovedet efter "planke": *e*-former findes også i *i*-området, men mere spredt, og vice versa.

Der er tilsvarende links fra lydhovedet til helsideskort over præteritum og participium. Klikker man kort 2, ser man stærke præteritumsformer som *brand'* (med stød) i Nordjylland ved siden af svage former som *brænd.* (med længde). Kort 3 viser tilsvarende stærke participiumsformer: *brojen, bronnen*, igen ved siden af svage former. Ud over lydformerne for de enkelte tempora viser helsideskortene 1-3 dermed, at man i Jyllands nordlige del har haft stærk bøjning som i vestnordisk (jf. *brenna – brann – brunninn*), men at dette i ordbogens tidsrum er i opløsning og ved at blive afløst af den svage bøjning som i rigsmål.

Brugen af udtalekort med tilhørende noter gør det nemmere for læseren hurtigt at skaffe sig overblik over de ofte komplicerede lydige forhold. Hvis man ikke er interesseret i detaljer eller nuancer, kan man undlade at studere noterne nærmere.

Men her kan noterne bruges til at illustrere links til områder og kilder. Ved note 2 i fig. 2 (Djursland mv.) nævnes afvigende udtaleformer i Ommers-Ø, dvs. det østlige Ommer-syssel. Klikker man Ommers, vises områdets placering på et kort. Her er vi gået ned i lidt mindre områder end de 9 hovedområder, vi så på K 0.3 tidligere. Hvis man øverst i højre spalte klikker på Dialektkort og derpå K 0.4 Sekundære dialektområder, vises en opdeling i ca. 20 områder; det er denne, der oftest refereres til i den redaktionelle tekst.

I note 2 udgør derimod °Voldby en anden type henvisning, nemlig en af de såkaldte punktoptegnelser, dvs. en af ordbogens meget vigtige kilder, med en omfattende og grundig registrering af lydforhold og ordforråd i et bestemt sogns dialekt. Klikker man °Voldby, vises sognets placering på et miniaturekort, og hvis man bruger linket under dette kort, åbnes Kildefortegnelsen i højre spalte, med punktoptegnelsen Voldby og forklaring nævnt først. Via rubrikken "Dialektkort" øverst i spalten og efterfølgende klik på K 0.6 kan man få en oversigt over samtlige 57 punktoptegnelser placering.

En punktoptegnelse vedrører som nævnt et bestemt sogns dialekt; ellers går vi normalt ikke ned på sogneniveau, men holder os til den næstmindste topografiske enhed, herredet. Det er der også eksempler på i noterne, f.eks. i note 5: ØHanH. Klikker man under "Dialektkort" i højre spalte på K 0.7 Herreder mv., vises de 106 jyske herreder på et kort med tilhørende navneliste i stort set samme rækkefølge, som anvendes i "Topografisk ordning af Danmarks egne". – Også link fra kildeforkortelser, f.eks. i nævnte note 5: Lyngby.Opt., åbner kildefortegnelsen i højre spalte, med den pågældende kildeforkortelse som den første.

Hvis man i søgefeltet skriver: *brække*, får man et mere almindeligt lyd hoved for verber frem på skærmen. I stedet for link-henvisninger til 3 specialkort gives lydformerne på stedet, men med links til atlaskort. F.eks. følger udtalen af infinitivformerne af *brække* områderne for det særlige vestjyske stød på K 1.4, og man kan få forevist udtalen af de svage endelser i præteritum og participium ved at følge linket til K 6.1.

Hermed er demonstreret, hvordan samspillet fungerer mellem redaktionel tekst, udtalekort, topografiske kort, atlaskort mv. via de mange links, der er indarbejdet i internetudgaven. Det er naturligvis de færreste artikler, der har tilknyttet 3 helsideskort til illustration af udtaleformerne, men ovenstående giver et godt indtryk af, hvor meget link-delen af internetudgaven skal kunne præstere.

2.2 Betydningsafsnit, udbredelseskort (spaltekort)

Da mange betydningsafsnit fylder mere, end der kan vises på skærmen på én gang, er der indlagt links, så man kan springe fra starten på ét betydningsafsnit til det næste i stedet for at scrolle frem til det. Det gøres via linkene 'Næste betydning' og 'Forrige Betydning', placeret ved hvert betydningsnummer; i artikler som ⁴*brænde* med mange betydninger er dette en nyttig facilitet. Mellem underbetydninger (markeret f.eks. 8.7, 8.8) er links derimod ikke skønnet nødvendige.

I betydningsdelen fungerer links fra områdeangivelser til kort og fra punktoptegnelser til kildefortegnelse mv. naturligvis som beskrevet for lyd hovedets vedkommende. Hvis der forekommer områdenavne i værkforkortelser, f.eks. AarbMors., er der link fra værket navn i kildefortegnelsen til et kort, der viser det pågældende område.

Under *brække* betydning 2 kan man (jf. fig. 3) se et mindre udbredelseskort af den type, der kaldes spaltekort (idet de i en trykt udgave af ordbogen var tænkt indplaceret i ordbogsspalterne, jf. Sørensen (1992) p. 331). Når et ord eller en betydning er så velafhjemlet i et område, at det i den kantede parentes ikke er nødvendigt at tage forbehold (f.eks. 'sporadisk afhjemlet') for dette område, skal der ifølge redaktionsprincipperne udarbejdes et udbredelseskort. Det gælder her områderne Nordjy, MVJy m.fl.; de indtegnes på et spaltekort, hvor også områder med 'spredt afhjemling' af den pågældende betydning anføres. Sporadisk afhjemling markeres ikke på kortet, men nævnes i den kantede parentes. At der findes et spaltekort, angives i den kantede parentes med 'se kort'; dette fungerer som et link, der åbner kortet. Til betydning 2 af *brække* findes imidlertid et spaltekort mere. Efter planken følger nemlig tryktabsforbindelsen *brække op*, der er velafhjemlet i en del af området på første spaltekort og derfor kræver selvstændigt kort, ligeledes angivet via et link 'se kort' i kantet parentes. Spaltekortene giver dermed hurtigt overblik over udbredelsesområde for betydninger mv.

3 Henvisninger

Her må skelnes mellem dels henvisninger, der foretages fra en artikel til (opslagsformen for) en anden artikel (f.eks. et synonym), dels henvisninger fra udtaleformer af et ord til opslagsformen for det pågældende ord.

3.1 Mellem artikler / opslagsformer

Til disse henvisninger benyttes enten 'pil' (→) eller 'jf.', og hertil er endnu ikke udarbejdet links. Et eksempel på 'pil' ses på fig. 3 vedr. artiklen *brække*, betydning 2, næstsidste linie før planke: de →fenner (etc.). Her er ordet *fenne* ikke oversat, men må søges i ordbogen. Skriver man *fenne* i søgefeltet, åbnes artiklen, og der vises en betydningsangivelse med et udbredelseskort. Ofte vil et sådant ord ikke være redigeret endnu; men redaktøren ved, at der vil komme en artikel på ordet, eller bestemmer, at der skal komme en sådan artikel. F.eks. nævnes under *brække* betydning 4: "bryde maltmasse, →støb i stykker". Her antydes det, at 'støb' formentlig er det samme som maltmasse, men de mere præcise informationer må søges i artiklen 'støb', når denne foreligger redigeret.

Også et eksempel på henvisning med 'jf.' kan findes i artiklen *brække*. I den kantede parentes henvises til synonymer, bl.a. med 'jf. ²*bryde*'. Dette må ligeledes foreløbig åbnes via søgefeltet. Skriver man her *bryde*, kan man (via ¹*bryde*) få artiklen frem på skærmen og f.eks. sammenligne, hvordan betydningsstrukturen er opbygget i de to artikler *brække* og ²*bryde*, der har adskillige næsten identiske betydninger.

Der kan for så vidt gerne udarbejdes links til både 'pil-' og 'jf.-henvisninger' nu; det er et ressourcespørgsmål (tid, økonomi). De skal, når de engang foreligger, kunne aktiveres, efterhånden som de senere artikler indgår; i teksten skal dette markeres ved, at ordet efter 'pil' henholdsvis 'jf.' kommer til at stå med brun skrift i stedet for sort skrift som nu.

I brugen af henvisninger med 'pil' har vi i øvrigt foretaget en principiel ændring ved overgangen til publikation på internettet, nemlig mht. 'pil'-henvisninger fra én definition til en anden. Skriver man f.eks. *dagmilde* i søgefeltet, fremkommer en artikel uden en egentlig definition, men en henvisning til ordet *dagmildning*. På skærmen ses, at heller ikke dette ord danner link (det står ikke med brun skrift). Man kan her klikke sig frem med højrepilen øverst eller nederst i artiklen, først til en anden lignende form, *dagmilding*, derefter til den ønskede opslagsform *dagmildning*, hvor definitionen gives: mildning i vejret midt på dagen, især sidst på vinteren. Denne type pil-henvisning brugte vi tidligere af pladsbesparende grunde, da vi regnede med udgivelse af Jysk Ordbog i bogform. Men dette hensyn er ikke afgørende længere; nu spiller kravet om hurtigt overblik større rolle. Pil-henvisninger mellem definitioner bruges nu næsten udelukkende ved opslagsformer tæt efter hinanden, hvor man kan klare sig med enkelte højre- eller venstreklik og ikke behøver at indtaste henvisningsordet i søgefeltet.

Et ord kan dog være så veletableret som den almindelige betegnelse (eller definitionen) kan være så specifik, at vi fra andre ord henviser med pil dertil, selv om det af brugeren kræver indtastning i søgefeltet. Et eksempel på dette ses, hvis man indtaster *bandebog* i søgefeltet. I den artikel, der viser sig på skærmen, består definitionen kun af henvisning til ordet 'cyprianus', der er den almindelige betegnelse for denne type bøger. Man skriver da *cyprianus* i søgefeltet og får flg. definition frem: "navn på bog med magisk indhold, trylleformularer, husråd etc.", en definition, der altså også gælder 'bandebog'. Redaktøren har med henvisningen til 'cyprianus' villet give et indtryk af hele forestillingskredsen omkring disse 'magiske' bøger.

Som nævnt er det hensigten, at disse pil- og jf.-henvisninger senere skal bringes til at fungere som links, så man kan føres direkte til de artikler, der henvises til, uden at skulle indtaste opslagsordet i søgefeltet. Der er p.t. oprettet ca. 6.200 af denne type henvisninger, alle manuelt indtastet i en særlig database i takt med redigeringen af ordbogen.

3.2 Henvisninger fra lydformer og sideformer til opslagsord

Vor ambition er her, at der fra de vigtigste lydformer skal være henvisninger til den opslagsform, formerne findes under i Jysk Ordbog. Dette gælder også bøjningsformer. F.eks. skal der fra formen *brak* være en henvisning til præteritum af *brække*, for at læseren så direkte som muligt føres dertil. Skriver man *brak* i søgefeltet, åbnes artiklen ¹*brak* subst., men desuden nævnes en række andre opslagsord, hvor man også finder udtaleformen *brak*, f.eks. substantivet *barak* og verberne *brække* og *brage*. Ved at klikke på *brække* kan man få det ønskede verbum frem på skærmen.

Andre eksempler. 1) Man har hørt entertaineren Niels Hausgaard i en sang bruge et ord, der lyder som 'dåjser'; hvad betyder det? Skrives her *dåjs* i søgefeltet, åbnes en side med henvisning til bl.a. verbet *danse*. Klikker man *danse*, kommer formen *dåjs* frem, ganske rigtigt fra Vendsyssel lige som Hausgaard. 2) I en tekst møder man et ord 'frankel'; er det mon jysk? Man taster *frankel* i søgefeltet, og der åbnes på artiklen *fremgulv*, som bl.a. har sideformen *frankel*; betydningen er 'forstue', 'entrée'.

Også disse typer henvisninger udarbejdes manuelt i takt med redigeringen. Med hensyn til sideformerne kan det især ved sammensætninger være nødvendigt at oprette adskillige henvisningsrecords. Søger man f.eks. på *altersklæder* eller *altertøj*, får man ikke nogen artikel frem på skærmen; men søgning på *alterklæder* (uden *-s*) giver resultat: både *altersklæder* og *altertøj* nævnes i denne artikel, og fra begge former skal der oprettes henvisningsrecords til *alterklæder* med henblik på senere omformning til links.

I modsætning til pil-henvisninger mv. kan henvisninger fra lydformer og sideformer ikke "ses" i teksten; men de er registreret i en papirudgave af den redaktionelle tekst på instituttet. Der er p.t. ca. 11.500 henvisninger af disse typer. Vi har gjort forsøg med et generelt program til generering af disse henvisninger; men det gav for mange misvisende forslag til søgeord. Det vil blive forsøgt forbedret; men foreløbig er kun de manuelt indtastede former implementeret.

4. Brugerens søgninger; behov for yderligere henvisninger

Siden Jysk Ordbog blev tilgængelig på internettet for ca. et år siden, er der registreret ca. 19.000 søgninger i søgefeltet på hjemmesiden. Der kan udskrives oversigter over de indtastede søgeord; derudfra kan vi overveje, om vi bør oprette yderligere henvisninger. F.eks. er der søgt på formen *asibeas* med negativt resultat. Men lignende former findes faktisk i ordbogen: skriver man i stedet *assibes* i søgefeltet, kommer et adjektiv med betydningen 'ivrig, forhippet' frem på skærmen. I artiklen nævnes også sideformerne *assibese* og *assibet*, hvor den første minder meget om brugerens forslag. Her kunne henvisningsformer med dobbeltskrivning af konsonanten (her 's') og fjernelse af dobbetvokal ('ee' ændres til 'e') være nyttige. Disse typer indgår i overvejelserne vedr. et generelt henvisningsprogram.

En anden type vedrører ændringer i ortografien. F.eks. er i dag formen *far* den almindelige skrivemåde for *fader*, men findes ikke med denne betydning i Jysk Ordbog. Hvis man i søgefeltet skriver *far*, vises en henvisningsside med forslag til at søge under ordene *færd*, ¹*fad* og ³*før*, der alle har udtaleformen *far* (og flere andre); men der er ikke oprettet henvisning til *fader*, måske fordi denne sammenkædning blev betragtet som selvfølgelig. Tilsvarende gælder formen *bror*, der ikke har henvisning til *broder*; og sammensætninger som f.eks. *bedstefar*. Indtaster man denne form i søgefeltet, får man som svar, at ordet ikke findes i ordbogen, hvilket nok vil undre i hvert fald yngre brugere; man skal i stedet indtaste *bedstefader* for at få den pågældende artikel vist på skærmen. Også henvisninger, der kan afhjælpe denne type opslagsproblemer, er under overvejelse.

De nævnte oversigter over søgninger viser bl.a., at mange søgninger giver negativt resultat, f.eks. naturligvis søgning på ord, der endnu ikke er redigerede (p.t. efter *gn-*, jf. fig. 1), eller søgning på former, brugeren staver på anden måde end de, der dækkes af ordbogens opslags- og henvisningsformer. Man kan også få negativt resultat af en søgning, selv om ordbogen har den søgte form, bl.a. ved visse sammensætninger mv.

Indtaster man f.eks. formen *ajlens* i søgefeltet, får man et svar i retning af: "Intet ord i basen svarer til dette søgeord, men prøv at skrive det rigsdanske ord". Man klikker for en sikkerheds skyld på *Hjælp*-knappen og får råd om, hvordan man bedre kan finde frem til bestemte typer ord i ordbogen. Har man en formodning om, at den søgte form kan være en udtale af *anderledes*, skriver man dette ord i søgefeltet og får artiklen vist på skærmen. Af lydhovedet fremgår, at førsteledet har udtalen *aj-* i Nordjylland, og at andetledet kan være både *-ledes* og *-ledens*, hvis udbredelse vises på to spaltekort. Det søgte andetled *-lens*

må i givet fald høre under *-ledens*; det viser sig også at være tilfældet. Men fra formen *ajlens* føres man altså ikke uden videre til artiklen *anderledes*, hvilket skyldes artiklens systematiske opdeling i udtaleformer for henholdsvis første og sidste led. Det ville blive ret omfattende at skrive henvisningsrecords og oprette links til hovedlydformerne af ordet, da både førsteled og andetled har flere udtaleformer (f.eks. *an-* hhv. *-les*, *-leres*, *-lerens*, *-læjens*), og disse kan vel at mærke ikke kombineres frit, men er geografisk bestemt (af lydudviklinger mv.). Men der bør gives mere hjælp til brugeren ved lydformer og artikler af denne type.

Et lignende problem viser sammensætningen *drejegyarn*, der betegner en type fiskegarn. Indtaster man *drejegyarn*, finder søgeprogrammet ikke nogen artikel. Men ved man nu, at *dreje* kan være en udtaleform af verbet *drage*, kan man prøve at indtaste dette som 1. sammensætningsled: skriver man *dragegarn* i søgefeltet, får man faktisk en artikel frem, hvor sideformen *drejegyarn* er nævnt. I den tidligere redaktion var her kun nævnt udtaleformen *dræj* for 1. sammensætningsled, og da denne form var velkendt fra udtaledelen af *drage* verb., var det ikke strengt nødvendigt at oprette en sideform *drejegyarn* for sammensætningen. Men i internetudgaven bør vi have direkte henvisning fra lydform til artikel også ved denne type sammensætninger.

Vi udbygger løbende henvisningsapparatet, men det er tidkrævende og kan næppe gøres i så vid udstrækning, at enhver udtaleform kan findes i første forsøg.

5. Opsummering

På fig. 4 gives en oversigt over de foran nævnte typer af ordbogsinterne links. De fleste i gruppen "Fra artikels tekst" er nævnt i afsnit 2.1: links til helsides-udtalekort, til atlaskort, til topografiske kort (over dialektområder, herreder og punktoptegners placering) og til kildefortegnelsen; i afsnit 2.2 følger: links til udbredelseskort (spaltekort). De lodrette pile nederst i denne gruppe viser, at der er links fra kildefortegnelsen til de nævnte tre typer topografiske kort, desuden fra punktoptegnerskortet til kildefortegnelsen (idet punktop-tegningerne er nærmere beskrevet dér). – Gruppen "Til andre artikler" gælder den side, man får frem på skærmen, når der til et søgeord er fundet en artikel: dels pil-tasterne i øverste venstre og højre hjørne, dels linien lige efter, hvor homografer mv. nævnes (jf. begyndelsen af afsnit 2.1 vedr. *brænde* subst. og verb.). – Gruppen "Til den aktuelle artikel" omfatter *dels* links fra sideformer og udtaleformer til en given artikel, der (som omtalt i afsnit 3.2 og 4) i vid udstrækning er etableret, men endnu mangler nogle typer, *dels* henvisninger fra andre artikler med 'pil' og 'jf.', der endnu ikke etableret som links (jf. afsnit 3.1).

6. Brugergruppen

Internetudgaven vil formentlig udvide brugergruppen for Jysk Ordbog betragteligt. En trykt udgave af Jysk Ordbog ville blive så omfattende og dyr, at den antagelig især ville finde plads på biblioteker mv. og kun i mindre omfang hos private. Adgang til søgefeltet på hjemmesiden har derimod alle, der har internetadgang og kan downloade Jysk Ordbogs skrift. Hjemmesiden er forsøgt opbygget meget pædagogisk og gennemskueligt, med enkel, uformel sprogbrug, så mulige brugere ikke afskrækkes.

I de enkelte artikler vil de fleste brugere kunne danne sig overblik over de vigtigste udtaleformer og betydninger samt læse i hvert fald den oversatte version af citaterne. Det vanskelige punkt er naturligvis lydskriften og de grammatiske oplysninger; her kræves måske en studentereksamen el. lign. for, at man kan få udbytte af at studere oplysningerne

nærmere. Detaljerne i de lydige oplysninger på særkort og atlaskort i samspil med noterne i artiklens udtaleled skal man nok være sprogligt uddannet og måske helst dialektolog for at få fuldt udbytte af. Dette til trods for, at vi naturligvis ikke kan medtage alle de lydnuanceringer mv., der er registreret i grundmaterialet.

Litteratur

Sørensen, Viggo (1992): Jysk Ordbog – en præsentation. – i: Fjeld, Ruth Varvedt (red.): *Nordiske Studier i Leksikografi*. Oslo. s. 324-338.

Figur 1

Internet Explorer

Live Home Page Apple Computer Apple Support Apple Store MSN Office for Macintosh Internet Explorer Microsoft Web Sites MSN Web Sites

Jysk Ordbog

Velkommen til Jysk Ordbog

Hvad dækker ordbogen?
 Område
 Periode
 Ordforråd

Ordbogens samlinger

Artiklernes opbygning
 Ordklasser
 Artiklernes hoved
 - Opslagsform
 - Udtale
 - Bøjning
 Kantet parentes
 Artiklernes krop
 - Betydning
 - Citater

Hjælpe midler
 Lydskrift
 Områder mv.
 Forkortelser mv.
 Kildeangivelser
 Dialektkort

Ordbogens historie

Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning
 Aarhus Universitet
 Niels Juels Gade 84
 8200 Aarhus N
 Tlf.: 8942 1913
 Fax: 8942 1912
 E-mail: jysk@hum.au.dk

Jysk Ordbog er grundlagt af Peter Skautrup.

Indsamlet og prøveredigeret af Peter Skautrup, K. Ringgaard, Niels Åge Nielsen, Ove Rasmussen og Hans Veirup.

Redigeret af Ove Rasmussen, Viggo Sørensen, Torben Arboe og (nyredaktion af bogstav A) Nina Grøftehaug.

Omsat til skærmudgave af Nina Grøftehaug og Kirsten Lyshej.

Implementeret på Internet af UNI C ved Bengt Moss-Petersen.

Web-siderne er redigeret af Ove Rasmussen og Viggo Sørensen. Alle henvendelser bedes rettet til web@stor.kirsten.lyshej.

Slå op i ordbogen her (A - Gn)

Resten af ordbogen vil blive lagt ud i takt med redaktionen. Har du spørgsmål til afsnit Go - Å, kan du klikke her, skrive spørgsmålet - og få svar fra os senere.

- Ordbogen anvender en særlig skrift
[Download skriften her](#)
- Mac-brugere bør benytte Netscape 4
[Download Mac-Netscape her](#)

Figur 2

Søg ordet:

Lyttegn - Forkortelser
Kilder - Dialektkort

brænde

Se også 'brænde (subst.)', 'brænde (subst.)', 'brænde (subst.)'

brænde

verb. - udtale -kort 1 (med noter), jf. også K 4.4, K 1.3. - præs.: -er (K 6.2), dog -er øst for linien A-A på kort 1. - præt.: -kort 2 (med noter), jf. også K 4.4, K 1.9; spec. præt. passiv: *brænjast* 'Tise. - pte.: -kort 3 (med noter), jf. også K 4.4, K 1.1; mht. nærmere detaljer i N.Jy. jf. AEsp. Nordjysk. II.30.

I 'spør. også *bræn*; 'vsa. *bræn*: Ommerø; dog *bræn* 'Voldby, Rougsø; 'spør. også *bræn*; 'også (tryksvagt) *brænt*; 'også *bræn* 'Østnh (Lyngby Opt.); 'også *bræn* MorsNH; også *bræn*: Fur; 'også *bræn*: HøllumH; også *bræn* spur. i Him-V; 'også *bræn*: FlySg (Fjends); 'også *bræn*; 'dog *bræn* 'Tved, 'Hundslund; 'jf. forklaring i S.Jy.Aarb. 1953.120; 'dog tingsvidne ca. 1700: 'brænden (Oltner-Nielsen.LGD.47); 'dog *bræn*: Fur; 'også 'bræn: GialumH (Him-V); også *bræn*: Ommerø; 'også *bræn*: Fjends; 'dog *bræn*: 'Tved, 'Hundslund; også 'brænden spur. i Hærø-NV.

[i områder med både *stærk* og *svag* bøining (Vends, spur. i øvrige Østjy-N og i NVJy.) anvendes till. *svag* bøining ved objekt, ellers *stærk* bøining; denne skelnen er nu i opløsning (jf. AEsp. MO. I og V)]

Næste betydning

1) = *rysør*. *bræn*: i *Vya po de 'bræ' ti'davne!* = *har I lyst tøvet på denne tid af dagen!* 'Torsted. *di brænjet*

Figur 3

Søg ordet:

Lyttegn - Forkortelser
Kilder - Dialektkort

brække

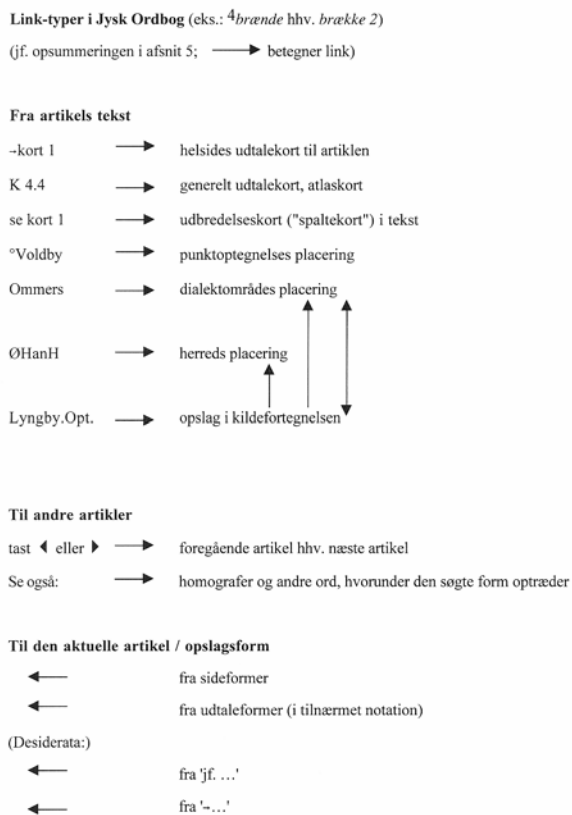
2) = *pløje* (ord. *hede mv.*) første gang; begynde at *gørke* (orden) (Nordjy., MVJy., Ommerø-NØ, SVJy. og VSemJy.-NV; spredt i størstedelen af Midtjy-Ø og i ØSemJy.-S; spur. i øvrige Jyll; se kort 1)

en gammel Græsmark bliver "brækket" ligesom Heden. Vends. (med to heste) gik det rask fremad med at faa Heden "brækket" og faa Mergel paa kort. RibeAmt. 1930.582. *vamm* 'vamm' ha mi 'væ' fo *brækket* (= de -fæmmen har min far jo brækket, dvs.) dnykket op. 'Vodder. I brække 'op' = d.s. [Hæds (+N og -V), SVJy.-N; spur. i øvrige Jyll; se kort 2; jf. betydning 16 og 25.1]

brække 'op'

RibeAmt. = Fra Ribe Amt. 1903 ff. (top. SVJy., mv.).
RibeStiftst. = Ribe Stifts-Tidende. 1849-1960.
Riemann. = Peter Riemann (født 1908). - BKH. = Borglum Klosters Historie. 1941. (top. 1247 BorglumSg, BorglumH, Vends). - VKH. = Vrejlev Klosters Historie. 1947-1948. (top. 1242 VrejlevSg, BorglumH, Vends).
Riets. = J. E. Riets: Svenskt Dialekt-Lexikon. I-II. Malmö. 1867.
Ris. = J. H. Riis (født 1861; top. 3211 LøjtsG, RiseH, ØSemJy.). - Løjt. = Sagn, Overtro og gamle Fortællinger fra Løjt Sogn. 1916.
Rismøller. = Peter Rismøller (født 1905; top. 1534 SkorpingSg, HøllumH, Him). - GØ. = En gård ved Østerå. 1949. (top. 1452 Ålborg, Him). - S. = Sultegrønsen. 1971.
Rindr. = Den danske Rindzonika (i tryk og ms. fra slutn. af 1900-t.). Udg. af Helge Tolberg. I-III. 1958-1961.
Ring, Frands Johan se Sørensen&Ring.
Ringgaard, Kristian se KRinggaard, *Give, *Storvorde og *Ål.
Ringsholt I see C. se T.C. Ringsholt

Figur 4

Ordbogen og den daglige tale

Om den islandske talesprogsbank (ISTAL) og dens betydning i ordbogsredaktion

The paper presents an Icelandic project, ISTAL, which has the purpose of compiling and analysing spontaneous speech, making the material accessible in a databank. The material consists of approximately 20 hours of personal conversations in Icelandic, taped in informal, natural settings. A preliminary study of the vocabulary in a part of the ISTAL-material is described in comparison with two samples of written texts. One consists of a number of diaries and memoirs, i.e. informal and personal writings (SKRIFT-1), and the other of newspaper articles representing a more formal and impersonal register (SKRIFT-2). A number of words in the spoken language material are not to be found in the comparative samples; in many cases the difference is obviously accidental, but some of these words are presumably more typical for the spoken language. Furthermore, a number of words and word forms are significantly more frequent in the conversations than in the comparative written texts and thus emerge as characteristic for the spoken language. It is no surprise that there is less difference between the spoken language material and the less formal, more personal register of SKRIFT-1 than between the conversations and the more formal SKRIFT-2. Finally, some of the words that this comparison shows as being characteristic for the spoken language are surveyed in the most common Icelandic dictionary. The conclusion is that access to data like ISTAL could improve the dictionary description.

Indledning

Ved redigering af islandske ordbøger har man hidtil ikke haft nogen direkte adgang til autentisk talesprog ud over redaktørernes eget sprog og det de hører i deres nærmeste omgivelser samt enkelte udsagn fra informanter, navnlig i tilknytning til dialektale ord og vendinger. Således har belæg for talesprogsord gerne været indirekte mens man har som oftest haft adgang til større eller mindre citatsamlinger som kilder for skriftsproget. Selvfølgelig er det først med ny teknik i det 20. århundrede som det er blevet muligt at arbejde med større mængder autentisk talesprog end enkelte ord eller setninger. Og selv om man nu til dags i teorien har direkte adgang til en masse talesprogsmateriale er det i praksis meget tidskrævende at arbejde med en sådan samling idet det forudsætter som regel en transskription af båndoptagelserne. Desuden er det ikke helt enkelt at indsamle visse typer autentisk tale, især fra mere uformelle talesprogssituationer, som fx. personlige samtaler.

I Island er der i de sidste år opstået øget interesse for talesproget og adskelligt talesprogsmateriale er blevet indsamlet og transskriberet i forbindelse med forskellige forskningsprojekter, især materiale fra radioen. Der har dog ikke været almen adgang til disse samlinger og de har ikke været udnyttet i ordbogssammenhæng. I 1999 blev det

så kaldte ISTAL-projekt sat i gang med det formål at indsamle og bearbejde materiale til en islandsk talesprogsbank. I det følgende gøres der rede for projektet og en præliminær undersøgelse af ordforrådet i en del af materialet sammenlignet med skriftsprog, bl.a. med hensyn til ordbogsarbejde.

Den islandske talesprogsbank ISTAL

I årene 1999-2000 fik en gruppe sprogforskere et større stipendium fra Islandsk forskningsråd for at indsamle og bearbejde materiale til en islandsk talesprogsbank. Initiativet er kommet fra *fiórunn Blöndal*, lektor ved Islands pædagogiske universitet, som også har været projektleder. De seks andre deltagere kommer fra Leksikografisk institut, Islands universitets humanistiske fakultet og det pædagogiske universitet.¹ Disse danner en styregruppe der sammen med projektlederen har ansvaret for projektets planlægning og organisation. Indsamling af materiale blev udført af studentermedhjælpere og en medarbejder har været fast ansat ved at transskribere båndoptagelserne; desuden har projektet haft en anden medarbejder et par måneders tid til videre bearbejdelse af materialet.

Formålet med ISTAL er at indsamle et udvalg af uformelt, islandsk talesprog og gøre materialet brugbart og tilgængeligt således at det kan danne grundlag for forskellige videnskabelige og praktiske projekter indenfor sprogforskning og sprogteknologi. Materialet består af spontane samtaler mellem to eller flere voksne mennesker, enten en blandet gruppe mænd og kvinder eller udelukkende kvinder eller mænd. For at gøre samtalsituationen så naturlig som muligt, blev samtalerne optaget i medhjælperenes egne hjem, blandt familie og venner, eller på deres arbejdsplads, oftest i en mad- eller kaffepause, og medhjælperene deltog selv i samtalerne. Deltagerenes alder, køn, bopæl og beskæftigelse registreredes nøjagtigt samt forskellige oplysninger om samtalsituationen. Ialt blev der indsamlet 31 brugbare samtaler, omtrent 20 timer.² De fleste samtaler er 10-40 minutter lange, selv om nogle er kortere og andre længere, og der er som regel 2-4 deltagere i hver samtale.

Samtalerne blev optaget digitalt på en mini-disk og optagelsernes kvalitet er gennemgående meget tilfredsstillende. Transskriptionen er derfor gået forholdsvis godt, men den er alligevel den mest tidskrævende del af arbejdet. Samtalerne transskriberes ortografisk og i første omgang registreres desuden forskellige konversationstræk, som fx. turveksling, overlappning, tøven, pauser, baggrundslyd, m.m. Nu, i slutningen af 2001, er samtalerne stort set færdigtransskriberet og lemmatisering af materialet er godt i gang. ISTAL skulle være et 3-års-projekt men eftersom der ikke er bevilget midler for det tredje år bliver det ikke muligt at gennemføre en helt så detaljeret analyse som planlagt. Materialet, dvs. lyd-filerne og transkriptionen sådan som den står, vil dog inden længe blive gjort tilgængeligt for sprogforskere og det er klart at selv i nuværende tilstand bliver det en vigtig kilde. Og forhåbentlig bliver ISTAL kun det første skridt i retningen af en større islandsk talesprogsbank som vil i fremtiden udvides med flere slags talesprogsmateriale.

Ordforrådet i ISTAL sammenlignet med skriftsprog

Materiale og instrumenter

I denne afsnit præsenteres der en præliminær analyse af ordforrådet i en del af ISTAL-materialet, dvs. de første 23 samtaler der er blevet færdigtransskriberet. De udgør ca. 10 timers og 40 minutters optagelse, dvs. omtrent halvdelen af materialet. Teksten er blevet analyseret ved hjælp af det engelske tekstanalyseprogram *WordSmith Tools* (Scott 1996, Oaks

1998:193-4) som gør det bl.a. muligt at lave ordlister og konkordanser og at sammenligne ordforrådet i to eller flere tekster eller tekstsamlinger.

For sammenligning med ISTAL-materialet valgtes der to forskellige skriftsprogprøver, her kaldt SKRIFT-1 og SKRIFT-2. Hver prøve er en samling af mindre tekstafsnit som tilsammen svarer nogenlunde til størrelsen af ISTAL-prøven. Den første består af personligt og forholdsvis uformelt skriftsprog. Der er to slags tekster i denne prøve: på den ene side, en samling personlige dagbogsoptegnelser fra 1998 som opbevares på Nationalmuseets afdeling for folkloristik, og, på den anden side, eftermæle og fødselsdagsminder fra *Morgunblaðið*, den største avis i Island. De sidstnævnte tilhører en ganske særpræget islandsk tekstgenre. Der er tale om korte avisartikler der skrives af navngivne privatpersoner på en vens eller slægtnings fødsels- eller begravelsesdag. Som oftest har disse artikler et ganske personligt præg lige som dagbogsoptegnelserne. Den anden skriftsprogprøve består af mere formelt og upersonligt skriftsprog. Alle teksterne er korte artikler fra *Morgunblaðið* som i avisens database klassificeres som indenlandsk materiale, dvs. nyheder, meddelelser og den slags. De er skrevet af anonyme journalister om emner som ikke er af direkte personlig interesse for skriveren. Avismaterialet i begge skriftsprogprøver blev hentet fra Leksikografisk instituts tekstsamling.

Resultat

Et overblik over de tre tekstprøver vises i tabel 1.

	ISTAL	SKRIFT-1	SKRIFT-2
Bytes	432.482	466.710	439.454
Løbende ord	52.012	77.633	64.659
Ordformer	5.846	14.470	13.173
Lemmaer	3.571	8.752	7.505

Tabel 1: Kvantitativ overblik over ISTAL-materialet sammenlignet med de to skriftsprogprøver. SKRIFT-1 består af uformelt, personligt skriftsprog og SKRIFT-2 af mere formelt og upersonligt skriftsprog.

ISTAL-teksterne og den sidste skriftsprogprøve er nogenlunde lige store med hensyn til antal bytes mens SKRIFT-1 er lidt større men regnet i antal løbende ord er talesprogprøven noget mindre end de to andre. Der er alligevel væsentlig større forskel mellem skrift- og talesprog i antallet af forskellige ord og ordformer, fx. er ordforrådet i ISTAL kun omtrent halvdelen af det som findes i sammenligningsmaterialet efter en grov lemmatisering af ordlisterne. Tallene peger altså på at talesproget har et betydeligt mindre ordforråd end skriftsproget.

I hele materialet er der omkring 15.000 forskellige lemmaer hvoraf omtrent 3.600 findes i ISTAL. Lidt over en tredjedel af disse, dvs. 37%, findes i alle tre tekstprøver. Langt de fleste af dem er temmelig frekvente og kun en mindre del af dem forekommer mindre end 10 gange. Ord der er fælles med talesprogsmaterialet og den ene af skriftsprogprøverne er henholdsvis 17% og 7% af ISTALs ordforråd, og ikke overraskende har talesproget flere ord tilfælles med det personlige, mere uformelle skriftsprog end med den anden prøve. Til gengæld forekommer næsten 40% af ordforrådet i ISTAL-samtalerne slet ikke i skriftsprogsteksterne og i det følgende vil vi se lidt nærmere på de pågældende ord.

Det skyldes nok en ren tilfældighed at mange af de pågældende ord udelukkende findes i samtalerne, for det er helt klart at ord som *ábyggjufullur* 'bekymret', *regnblíf* 'paraply', *símaskrá* 'telefonbog', *tengdafaðir* 'svigerfar' også bruges i skriftsprog og ville sikkert forekomme i et større udvalg af skriftsprogstekster. Største delen af disse er sammensatte ord men der er også tale om simpleksord, fx. *brú* 'bro', *draugur* 'spøgelse', *kurteis* 'høflig', *florna* 'tørre', samt ganske mange person- og stednavne. Kun et mindretal af ordene som ikke optræder i skriftsprogsteksterne er mere typiske talesprogsord. Blandt dem finder man især fire typer eller kategorier:

1. Forskellige forstærkende adjektiver og adverbier.
 - i. ord med intensiverende præfiks eller forled: *alleiðinlegasti* 'allerkedeligst', *dauðsýfjaður* 'dødsensøvnic', *langreiðastur* 'allervredest', *skíthræddur* 'skidebange' osv.
 - ii. ord med svækket og/eller overført betydning: *geðveikur*, *geggjaður* 'sindssyg, dvs. meget god', *glataður* '(for)tabt, dvs. meget dårlig', *ógeðslegur* 'modbydelig'.
2. Interjektioner som *almáttugur* 'herregud', *andskoti* 'pokkers' osv.
3. Slangudtryk, fx. *gaur* 'fyt', *gella* 'pige', *glætan!* 'hold kæft' osv.
4. Fremmedord
 - iii. forholdsvis nye ord, gerne mindre tilpassede og/eller slangagtige: *aktífur* 'aktiv, virksom', *breinstorma* (verbum, jf. eng. *brainstorm*), *díler* 'dealer, pusher', *expert* 'ekspert', *frílans* 'freelance', *streit* (jf. eng. *straight*), osv.
 - iv. mere tilpassede og udbredte ord: *batteri* 'batteri', *partí* 'fest', *flass* 'blitzlys', *gratín* 'gratin', *pizza* 'pizza', *sería* 'serie' og *servietta* 'serviet'.

I ISTAL-teksterne er der kun ét eller meget få eksemplarer af de omtalte ord og derfor er det en ganske spekulativ påstand at de er typiske for talesproget. Med *WordSmith*-programmet kan man sammenligne to tekster eller tekstsamlinger og finde ud hvilke ordformer karakteriserer den ene i forhold til den anden. Når man på den måde sammenligner ordlisterne fra ISTAL med skriftsprogsprøverne finder man ikke kun frem til ord og ordformer som findes i den ene og ikke den anden, men først og fremmest til ord som er meget mere frekvente i samtalerne end i de pågældende skriftsprogstekster. Også her viser det sig, at der er større forskel mellem ISTAL og det mere formelle og upersonlige skriftsprogsmateriale, dvs. SKRIFT-2, end mellem samtalerne og SKRIFT-1, selv om det er stort set de samme ordformer som i begge tilfælder viser sig som karakteristiske talesprogsudtryk. Der iblandt er der fx. forskellige former af personlige pronominer, især 1. og 2. person, såvel som tilsvarende former af nogle meget frekvente verber, som fx. *vera* 'være' og *vita* 'vide'. Derimod finder man næsten ingen substantiver eller adjektiver på disse lister. De mest interessante udtryk som er typiske for talesproget ifølge denne sammenligning kan deles i tre kategorier:

5. Ordene *já* 'ja' og *nei* 'nej' og varianter af dem (*jájá*, *neinei* osv.) samt *jæja* 'javel', det sidstnævnte dog kun karakteristisk i forhold til SKRIFT-2
6. Mange forskellige adverbier, f.eks. *bara* 'kun', *hérna* 'her', *flarna* 'der', *svoleiðis*, *flannig* 'således, den slags', *kannski* 'måske', *einmitt*, *akkúrat* 'netop', *náttúrulega* 'naturligvis', *eiginlega* 'egentlig', *rosalega* 'forfærdelig (meget)', *ókei* 'O.K'
7. Et par verber og verbale former der spiller en særlig rolle i talesproget: *beyrðu* (imperativ af *heyra* 'høre'), *ætli* 'mon' (en form af verbet *ætla* 'ville, skulle'; kun i forhold til SKRIFT-2), *meina* 'mene', *sko* 'se; sgu' (jf. verbet *skoða* 'betragte')

Tabel 2 viser frekvensen af nogle udvalgte ord og ordformer i de tre tekstprøver og tal fra den islandske frekvensordbog (IFO; Pind et al. 1991) følger også for at få sammenligning med en større skriftsprogssamling. Frekvensordbogen bygger på en tekstsamling på omtrent en halv million løbende ord fra 100 forskellige skriftsprogstekster.³

	ISTAL	SKRIFT-1	SKRIFT-2	IFO
jæja	37	20	0	86
bara	757	100	7	606
svoleiðis	65	6	0	23
kannski	128	57	7	405
einmitt	79	18	2	94
náttúr(u)lega	134	6	0	28
rosalega	44	2	0	5
ókei	16	0	0	1
heyrdú	65	0	0	20
meina	80	1	1	34
ætli	27	9	2	53
sko	670	5	0	52

Tabel 3: Frekvensen af nogle typiske talesprogsords i ISTAL sammenlignet med SKRIFT-1 og SKRIFT-2, som består af henholdsvis uformelt/personligt og formelt/upersonligt skriftsprog, og den islandske frekvensordbog (IFO). Ordformerne *jæja* og *ætli* anses ikke som karakteristiske for talesproget sammenlignet med SKRIFT-1 men kun med SKRIFT-2.

Med hensyn til frekvensen af alle de udvalgte ord er der en klar forskel mellem talesprogs materialet på den ene side og de to skriftsprogprøver på den anden, selv om forskellen ikke er signifikant mellem ISTAL og SKRIFT-1 med hensyn til to af ordene, *jæja* og *ætli*. Det er ikke mindre interessant at en sammenligning med en langt større skriftsprogssamling, dvs. frekvensordbogen, stort set ikke ændrer på billedet. Kun to af de udvalgte ord, der ifølge resultaterne kan anses som typiske talesprogsord, dvs. *bara* og *kannski*, har en rimelig stor udbredelse og frekvens ifølge den islandske frekvensordbog. I den pågældende skriftsprogssamling forekommer de henholdsvis godt 600 og 400 gange, mens frekvensen af alle de andre ord og ordformer er under 100. Disse to ord findes i henholdsvis 71 og 75 af de 100 tekster som samling består af, mens ingen af de andre forekommer i mere end halvdelen af teksterne og de fleste i langt færre tekster.

ISTAL som redskab i ordbogsredaktion

Hensigten med ISTAL-projektet er at materialet skal være anvendelig til mange forskellige formål og vi skal slutte med en kortfattet vurdering af materialets betydning i ordbogssammenhæng. Nogle udvalgte ord og ordformer, som ifølge de foregående resultater er blandt de karakteristiske talesprogsord, er blevet slået op i *Íslensk orðabók*, den eneste almene ensproglige ordbog over islandsk, både i den nye, reviderede elektroniske udgave (2000) og i den sidste trykte udgave (1983), for at se efter om de fandtes og hvordan de er blevet behandlet med hensyn til ordenes brug og betydning i talesprogs materialet.

Først blev der set på nogle få af fremmedordene som forekommer i ISTAL og ikke i

skriftsprogspøvrerne. De udvalgte ord er antagelig ganske hyppige og udbredte. Nogle af dem findes slet ikke i ordbogen, som fx. adjektivet *aktifur* 'aktiv', verberne *brillera* 'brillere' og *grilla* 'grille' (men derimod substantivet *grill*), og ligeledes adverbiet *akkúrat*, et af de karakteriserende talesprogord ifølge vores resultater. Ordene *erótískur* 'erotisk' og *gratín* 'gratin' var heller ikke i 1983-udgaven af ordbogen men er blevet tilføjet i den nye. Til gengæld har faktisk største delen af fremmedordene som blev slået op sin plads i ordbogen.

De forstærkende adjektiver som kendetegner talesproget findes fleste i ordbogen men beskrivelsen er ofte ufuldstændig med hensyn til deres brug i samtalerne. Der gøres fx. ikke altid rede for den overførte betydning der er så karakteristisk for nogle af dem, jf. ordet *gæðveikur* 'sindssyg'. Dette gælder ikke mindst adverbier som ofte er underordnede de tilsvarende adjektiver. I nogle tilfælder bliver adverbiet endog slet ikke nævnt, fx. *rosalega* og *ofbóðslega*, begge to hyppigt brugt forstærkende med adjektiver. Jón Hilmar Jónsson (2000) har for nylig diskuteret adverbiernes status i islandske ordbøger og peget på nødvendigheden af at behandle dem på en anden og bedre måde. Denne præliminære undersøgelse af ISTAL-materialet peger på at det kunne være et værdifuldt indlæg i den sammenhæng og i det hele taget er det klart at talesprogsmateriale som ISTAL ville være en vigtig tilføjelse til ordbogskilder.

¹Deltagere er Ásta Svavarsdóttir og Kristín Bjarnadóttir fra Leksikografisk institut (Orðabók Háskólans), Eiríkur Rögnvaldsson og fióra Björk Hjartardóttir fra det humanistiske fakultet (Heimspékideild Háskóla Íslands) og Hrafnhildur Ragnarsdóttir og Sigurður Konráðsson samt fiórunn Blöndal fra det pædagogiske universitet (Kennaraháskóli Íslands). Medhjælpere er Kolbrún Eggertsdóttir og Halldóra Björt Ewen.

²Selve optagelserne omfattede 36 samtaler på ca. 21 timer men 5 korte samtaler blev udeladt på grund af dårlig kvalitet.

³For at give en klarere idé om forskellen mellem omfanget af den nuværende undersøgelse og frekvensordbogen kan det nævnes at et af de mest hyppige ord, *að*, forekommer ca. 2.600 gange i ISTAL, ca. 3.200 gange i den ene af vores skriftsprogspøvrer og 20.500 gange i frekvensordbogen.

Bibliografi

- Íslensk orðabók* handa skólum og almenningi. 1983. Red. Árni Böðvarsson. [2. udg.] Reykjavík: Bókaútgáfa Menningarsjóðs.
- Íslensk orðabók*. Tölvuútgáfa. 2000. Red. Mördur Árnason. [Elektronisk udgave; 3. udg.]. Reykjavík: Edda h/f.
- Jónsson, Jón Hilmar. 2000. Bráðum. I: *Orðbogi*, afmælikvedja til Jóns Aðalsteins Jónssonar 12. október 2000, s. 72-79. Reykjavík.
- Oakes, Michel P. 1998. *Statistics for Corpus Linguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Pind, Jörgen [red.], Friðrik Magnússon og Stefán Briem. 1991. *Íslensk orðtíðnibók*. Reykjavík: Orðabók Háskólans.
- Scott, Mike. 1996. *WordSmith Tools Manual*. Oxford: Oxford University Press.

Hvad har leksikografien lært af semantikken? Intet!

For 32 år siden skrev jeg en afhandling om Sapir-Whorf-teorien. Denne teori har navn efter en stor amerikansk lingvist, især indianersprogsforsker, og en yngre autodidakt, opr. forsikringsagent. Men teorien er ældre. Den går yderst tilbage til Wilhelm von Humboldt, herfra til Wilhelm Wundt og Ernst Cassirer, og derfra til Leo Weisgerber, hvor den er fuldt udfoldet med eksempler. Den anes også hos Ferdinand de Saussure. Når vi om lidt skal se, at moderne leksikografer ignorerer teorien, så er det altså ikke en teori fra i forgårs, de lader hånt om, men en teori fra det herrrens år 1836.

Teorien går ud på, at sproget ikke bare udtrykker menneskenes i forvejen eksisterende tanker, men at sproget også former vore tanker. At vi er bundet til at tænke i vort modersmåls kategorier. Argumenterne herfor er sammenligninger mellem vidt forskellige sprog, der vises at rumme helt forskellige kategoriseringer af omverdenen, fx i farveadjektiverne eller i slægtskabs-substantiverne.

Jeg er selv medskyldig i leksikografernes ignoratio. For jeg rettede i min afhandling det første hårde slag mod Sapir-Whorf-teorien, og eftertiden har givet mig ret. I dag er det ikke almindeligt, hverken i lingvistik eller filosofi at bekende sig til Sapir-Whorf. Se Pinker 1994 og Favrholdt 1999. Det sivede altså ud, at teorien var uholdbar, og det har selvfølgelig hæmmet den på dens vej til danske leksikografer.

Men leksikograferne kastede barnet ud med badevandet, for der kan læres noget meget vigtigt af alle de benyttede eksempler, noget, jeg stærkt understreger i min afhandling. Nemlig, at ET MORFEM I ÉT SPROG TIT IKKE SVARER TIL NOGET MORFEM I ET ANDET. Og dette fører ikke blot til oversættelsesvanskelighed; sprogenes strukturelle særheder leder ofte til, at sprogbrugerne vildføres i deres tanker (det sker hver dag), ja, sågar bliver påvirket i deres sansning. Det sidste er eftervist af Brown & Lenneberg 1954 og 1956 (se Brink 1970), der lod forsøgspersoner huske og genkende farvenuancer: Det viste sig, at de bedst huskede de nuancer, der lå lige i "midten" af deres sprogs farveadjektiver. Jeg benægter ikke modersmålets store betydning for tankens uklarhed – det er det, der interesserer mig mest af alt – men jeg tilbageviste den almene erkendelsesteoretiske betydning af sprogenes forskellighed. Fx, at det danske sprogs slægtskabsbetegnelser skulle hindre os i at se ligeså nuanceret på slægtskab som Australiens urbefolkning. Ligesom jeg viste, at strukturforskellene tit ikke er særlig interessante – fx, at *morning* på eng. både dækker morgens og formiddagens tidsrum. Mit hovedargument var, at alle begreber (hvis referent findes i afsenders univers), kan tænkes og udtrykkes i alle sprog, blot man må bruge flere ord, fx *oldefars fætter på mødrene side* eller *morgen eller formiddag* (disjunktion).

Hyponymi

Lad os se nogle konkrete eksempler. Først tager vi det simple tilfælde, hvor et ord på et sprog er vanskeligt at oversætte, fordi målsproget kun har enkeltord for underbegreber. Grafisk stiller semantikere det op sådan:

Da.	Ty.
by	Stadt
	Dorf

Leksikograferne stiller det imidlertid sådan op:

1. by ~ Stadt..., (landsby) Dorf...;

Denne løsning ignorerer helt, at der er tale om noget sjældent mellem to nærbeslægtede sprog og principielt højinteressant i en oversættelsesordbog. Og helt konkret vildleder ordbogen en til at tro, at *Stadt* også på tysk er overbegrebsligt, siden der ikke ved dét står "(købstad)". Den anden vej er det ligeså jammerligt:

2. Stadt ~ by, stad; kommune;

Den principielle forskel mellem dansk og tysk ses ikke, og danskeren får ikke at vide at *Stadt* kun betyder 'stad', og tyskeren ikke, at kun *stad* signalerer det samme som tysk *Stadt*, men at *stad* i øvrigt er arkaiserende, så at 'større by' er en bedre gengivelse. Hvordan ser den ideelle ordbogsartikel ud på et sådant semantisk kardinalpunkt? Jeg foreslår skråstreg mellem underbegreber:

- 1A. by ~ Stadt/Dorf

idet skråstregen naturligvis så *kún* bør bruges hertil – og forklares nærmere i signaturforklaringerne. Bedst var det naturligvis rent ud at sige:

- 1B. by ~ *overbegreb for* Stadt (= større by) og Dorf (= landsby)

Når vi oversætter *til* sprog med manglende overbegrebslig glose får vi desuden brug for en nydannelse. Naturligvis skal vi ikke bare oversætte tysk *Stadt* med 'større by, købstad', som er det præcise. For i mange tilfælde fremgår det af konteksten, at det er en storby – fornemmelig, når den optræder i bestemt form; for tyskerens skyld, der skal udtrykke sig på dansk, er det rigtigst *også* at give det udtryk, vi danskere oftest bruger om større byer, nemlig *by*. Der er intet udansk ved at sige *større by*, men det er unægtelig almindeligere at sige *by* om større byer, idet dansk da opfører sig som alle andre sprog og foretrækker at beskrive et fænomen upræcist med ét ord frem for præcist med to. Dette er netop sprogets magt over vore tekster. Altså vil jeg opfinde en sigel med betydningen: '*Mere mundret, men upræcist – om muligt:*' fx *MMU* :

- 2A. Stadt ~ større by, købstad; *MMU* by.

Lad os straks se på de andre sprog i lignende tilfælde:

3. city ~ stad, (stor) by
4. town ~ by, købstad, stad
5. by ~ town...; (*amr.*) city;...borough;...municipality...;... V&B
6. by ~ 1 stad; köping; samhälle; by [jfr *landsby*];

3. er den bedste, men *stor* skulle ikke have været i parentes, for *city* betyder altid 'stor by'.

4. er heller ikke direkte forkert, men *by* må ikke stilles op som omtrentligt synonym til de andre. 5. er direkte forkert; forf. glemmer, at *by* også dækker små byer; en englænder går helt glip af den oplysning, og en dansker, der skal udtrykke *bun bor i en lille by* [rent faktisk på 250 indb.] snydes regulært, fordi *town* er for "stor". Bedre er Ferlovs svenske nr. 6. Men for den som for alle andre er selve det lingvistiske over-underordningsforhold misforstået som et spørgsmål om betydningsvarianter. Dansk *by* har ikke en række betydningsvarianter vedr.

størrelse, så lidt som *bund* snart betyder en stor, snart en lille hund. *Hund* signalerer aldrig størrelse, det er overbegrebsligt for store og små hunde, så hvis det af en tekst fremgår, hvor stor den påg. hund er, så er det stensikkert ikke af ordet *bund*, det fremgår.

Et ligeså klart og rent overbegrebsligt tilfælde har vi i *fætter* og *kusine* samt *morbbror* og *farbror*:

7. fætter ~ cousin;
8. fætter ~ cousin; V&B
9. kusine ~ (female) cousin.
10. kusine ~ cousin; (*i sociologi etc*) female cousin; V&B
11. mormoder ~ (maternal) grandmother; T grandma.
12. mormoder ~ (maternal) grandmother; T granny. V&B
13. farbroder ~ (paternal) uncle.

7 og 8 er komisk forkerte. Den, der oversætter *Har du en fætter?* med *Do you have a cousin?*, oversætter galt. (Det smerter mig at kritisere den dansk-eng. og eng.-danske, da jeg regner forfatteren for vor fineste tosprogs-leksikograf). 9 er uheldig, da man ikke kan se om parentesens betydning er 'især', altså at *kusine især* skulle bruges om hunkønsvæsner – dette er vel den alm. betydning af slige parenteser – eller det *kun* bruges om sådanne. 10 er henrivende i sin naivitet: Kun i sociologiske og lign. videnskabelige tekster skulle *kusine* oversættes til *female cousin*. Sandheden er, at *kusine* i alle tekster betyder 'female cousin', men at oplysningen 'kvindelig' naturligvis kan være redundant, så at man kan nøjes med at sige *cousin*. I 11, 12, 13 er parentesens tvetydig som i 9 og tilføjelsen *grandma* hhv. *granny* skulle have haft siglen *MMU*.

Vi tager den én gang til for prins Knud, men denne gang med semantikens paradeeksempel: *wood* og *forest* på den ene side og overbegrebet *skov* på den anden:

14. wood ~ skov; ...
15. forest ~ (større) skov

14 er forkert: *Wood* betyder 'mindre skov'. 15 lider – ligesom begge de dansk-engelske ordbøgers oversættelse – af *skov* af, hvad vi ovenfor ankede over, at man ikke kan se, om parentes-tegnet betyder 'især'.

(Og lad os lige fastslå forholdene mht. *wood* i bet. 'træ', som kom op på konferencen. Semantikerne har simpelthen taget fejl, når de så dette som en yderligere kategori-komplikation. Se fx Hjelmlevs opstilling og min analyse heraf i Brink 1970. Semantikerne glemte, at der her er tale om betydningsvarians og ingenlunde inkongruens: *Wood* har en særlig tyd-variant, der simpelt og entydigt modsvarer en dansk tyd-variant af *træ* (sv. *trä*). At et ord har forskellige tyd-varianter, der ikke svarer til det fremmede ords tydvarianter, er irrelevant for semantikernes hævdede begrebs-forskelle.)

Når disse helt simple tilfælde klares så utilfredsstillende, hvordan skal det så ikke gå med mere komplicerede tilfælde?

Værelse er et lumsk ord. Når man tæller rummene i en bolig, er det alle dem, der hverken er badeværelse, toilet, køkken eller entré. En 3-værelses lejlighed har 3 sådanne værelser. Men når vi ikke tæller, så kalder vi heller ikke dagligstue og spisestue for værelser. Dette ligger helt skævt for svensk *rum* og eng. *room*.

16. værelse ~ room; ...
17. værelse ~ rum

Med disse ordbøger, bliver det umuligt korrekt at oversætte – og for englenskmand og

svensker at forstå – *Jeg gik ind i værelset ved siden af.* For den danske tekst rummer oplysningen, at det ikke kan være dagligstuen, men fx et soveværelse. Den korrekte opstilling må være:

16A. værelse ~ 1 (ved optælling) room 2 (ellers) room except parlour and dining-room

Vi tager specialbegreberne:

18. stue ~ 1 (*værelse*) room; 2 (*hospitals-*) ward ... V&B

19. stue ~ 1 [vardags]rum; [sjukhus]sal

18, bet. 1, er helt gal. *Stue* betyder aldrig 'room', men er et underbegreb hertil, og tilføjelsen "(*værelse*)" hjælper intet. Den svenske er bedre, men som ovenfor, kan man ikke se, om den skarpe parentes betyder 'især' eller 'kun'; i øvrigt er matsals-muligheden helt glemmt. Den rette opstilling må være

19A. stue ~ vardagsrum/mindre matsal/sjukhussal

og tilsvarende på engelsk. Evt. med større udpenning.

Ordet *pink* er endnu lumskere – på dansk vel at mærke. Det brugtes ikke i min barndoms sprog i 50'erne, og da det kom i brug, var vi mange, især mænd, der fandt det dekadent og overflødigt. Jeg mindes fra Erik Hansens "Reklamesprog", hvorledes ordet i en reklame for et eller andet kosmetikum til kvinder, der solgtes i en falloslignende beholder, blev markedsført som "Fnysende pink". Den blev revet væk. Stor var derfor min forundring, da jeg mange år senere hørte min kone bruge det i daglig tale og i en ny betydning istf. den opr., 'lyserød'. Den nye betydning, som er meget alm., er 'rød, der ikke er mørk, og som har blåt skær'. Den gamle betydning, 'lyserød', lever stadig, og der er stadig mange mænd, der nægter at tage ordet alvorligt. Dansk-eng. såvel som V&B har det slet ikke. Da det står i alle danske standardordbøger, er der ikke tale om en forglemmelse. Man er derimod forfaldet til idiotikon-princippet, en børnesygdom, jeg troede forvundet. Kjærulff Nielsen har

20. *pink* *adj* ~ 1 (*pale red*) lyserød, blegrød; ... KjN

altså uden et ord om det blå skær, der i OED udtrykkes: "pale red...slightly inclining towards purple." M.a.o. en overordentlig lumsk lighed, idet eng. *pink* må oversættes til dansk *pink* (strengt taget vist *lys pink*), mens dansk *pink* på eng. må gengives 1. *pink/purple* 2. *pale red*!

Til sidst ser vi på det interessante spanske ordpar *gemelo-mellizo*. Det er if. mine hjemmelmænd almindeligt at blande dem sammen, men i omhyggeligt sprog betegner *gemelo* den enæggede tvilling, mens *mellizo* er overbegrebet. Dette kommer ikke frem i nogen af mine dansk-spanske eller spansk-danske ordbøger.

Non-hyponymi

Vi skal nu se på tilfælde, hvor ordene ikke forholder sig overbegrebsligt til hinanden, men ligger helt skævt. Dansk *køn* *adj.* modsvarer ikke ét ord på svensk og tysk. Det ligger groft sagt mellem 'vacker' og 'snygg' (der svarer fint til *smuk* og *pæn*) hhv. mellem 'schön' og 'hübsch' (do.). *Køn* bruges især om kvinde- og barneansigter, herudover er det gammeldags bortset fra den ironiske variant. Der er desuden noget *sødt* over kønne ansigter, men det er i modsætning til *sødt* rent udseende-beskrivende. Den dansk-svenske klarer det meget godt, idet den udtrykkeligt siger, at det er svagere end *smuk*. Den tyske giver helt op:

21. *køn* ~ 1 (*om udseende*) schön, hübsch (...);

Mindst ligeså vanskelige ord er visse navne på følelser. Fx *vemodig*. Det betegner en svagere tristhed end *bedrøvet*, *sorgfuld*, og det har for mange desuden et islæt af behag, hvilket

fremgår af ODS, der har flere citater med *sødt vemodigt* osv. Det sentimentalt-behagelige kommer ikke frem i ordbøgerne:

22. vemodig ~ sad (*fx* in a sad mood); F melancholy; ...

23. vemodig ~ sad, mournful; (*ofte* =) wistful V&B

Wistful passer normalt ikke syntaktisk: *Det er vemodigt at...*, men det har, så vidt jeg kan se, heller ikke det behagelige element; til gengæld rummer det længsel, hvad *vemodig* ikke gør. De to andre oversættelser er for stærke. Den dansk-tyske klarer opgaven, men det er, fordi tysk *wehmütig* betyder det samme, for vi har sandsynligvis lånt blandingsbetydningen, der afløser 'sørgmodig', fra tyske elegante romantikere.

Et af de mest upraktiske ord i dansk er *middag*. Det rummer i spændingen mellem pålydendebetydning og faktisk betydning et stykke kulturhistorie, som enhver kan aflæse; det ville derfor være trist, om det blev erstattet af *aftensmad* – som mange unge er gået over til – og *varm frokost*, som vist ingen siger. Men det er en rigtig kommunikations-gruser. *Over middag* er teoretisk set entydigt: 'lidt efter 12.00', men *efter middag* kan være det samme eller 'efter aftensmad'. *Middag* alene er ubehageligt, fordi man mistænker afsender for ikke at ville lade det stå hen, om den foregår kl. 12 eller kl. 18. Det er derfor galt, når den store Blinkenberg skriver.

24. middag ~ 1 midi 2 (...) diner

for der er stadig masser af mennesker i Danmark, der spiser middag kl. 12, og en fransk diner foregår nu engang om aftenen. Den rette formulering er derfor

24A. middag ~ 'repas principal chaud fait e. 12 h. ou – maintenant le plus souvent – e. 18 h.

Et godt dansk ord er derimod *ben*. Det har vi helt for os selv. (De nordmænd, der bruger det, taler jo dansk). Det springes normalt over i oversættelser, og det skriver V&B eksplicit:

25. hen ~ (*oversættes ofte ikke: fx* accompany him to the meeting;...)

Der er blot det ved det, at det anførte eksempel *ikke* betyder 'følge hen til mødet', eftersom *ben* signalerer, at det drejer sig om mindre end en kilometer, og det engelske eksempel ikke rummer et sådant signal. Eng. *round*, der undertiden kan bruges, angiver også ret små afstande, men kan til gengæld ikke bruges om de helt små stueafstande. Omvendt går svensk *bort* ned til de mindste, men også op til de største. Man "går bort till lekrummet", men man rejser også "bort till Jupiter". *Ví* rejser ikke "hen" til Jupiter. *Hen* er dansk.

Værdiladning

Semantikken har også interesseret sig for værdiladninger, hvad der har vundet megen genklang i den politiske debat. Et værdiladet ord er et ord, som tilkendegiver afsenders vurdering af et fænomen. De fleste ord er neutrale og giver ingen leksikografiske problemer, og de fleste værdiladede giver heller ikke problemer, da de kan oversættes til et tilsvarende værdiladet ord på målsproget. Men undertiden kan det ikke lade sig gøre, og da må leksikografen naturligvis dels notere udgangssprogets ladning, så at passiv-brugeren forstår, dels notere *målsprogets neutralitet*, så aktiv-brugeren er advaret og evt. kan indlægge et værdisignal i konteksten. Dansk *profit* er et negativt ladet ord. Det oversættes:

26. profit ~ gain; (*især neds*) rake-off V&B

27. profit ~ profit; ...

Hvis *rake-off* er negativt ladet, skal V&B ikke spilde papiret med det neutrale *gain*, og eng. *profit* er i hvert fald ikke negativt.

Kræmmer er if. ODS ikke blevet brugt stilneutralt om samtidsforhold siden 1. verdenskrig. Det er historisk eller, normalt, nedsættende. Alligevel ser vi:

28. *kræmmer* ~ shopkeeper (fx a nation of shopkeepers).

Som det fremgår, kån *shopkeeper* bruges nedsættende, men *kræmmer* er ganske anderledes entydigt. V&B bringer det meget bedre *buckster*, der historisk svarer til *høker*.

En ladning er ikke nødvendigvis en værdiladning. Afsender kan medsignalere andre holdninger end "god-dårlig". Jeg har selv forsket heri, og De får nu nogle varme resultater. Fx er ordet *moderløs* ladet med medlidenhed, og *smadre* med ophidselse: Man kan ikke høre om afsender er glad for den, der smadrer – hvis det er ham selv, plejer han at billige det – men han er ophidset. Hvorimod den afsender, der siger *svært beskadige*, ikke røber sine følelser. Nogle få ord har en ladning af at være fremmed for afsender. Et sådant ord er *fyr*. Det betød opr. 'arbejdsløs', sådan en, der driver rundt i gaderne, og der er altså blevet lidt tilbage af bedsteborgerens syn på den slags. Ordet betyder jo i dag ikke bare 'yngre mand', han er typisk afsenderen ret fremmed. Dvs. i de unges sprog er det neutralt. Dé kan fx sige *Fyrene i min klasse er dødlækre*, det kan min generation ikke. For os er en fyr lidt fremmed. Hvad enten jeg taler om en sød fyr eller en underlig (gråsprængt) fyr, er han lidt fremmed; det kan ikke være min søn. Det engelske sprog excellerer i synonymer hertil: *bloke, loafer, bugger*, der tit er udtryk for blufærdig beundring. Men i landlige samfund som det svenske, hvor de fleste bor i beskedne byer, kan der ikke forventes meget her. Ferlov skriver:

29. *fyr* ~ karl, pojke, grabb; fyr, krabat, rackare;...

Karl bruges især om ikke-unge mænd, dansk *fyr* især om ikke-gamle, begge tager svagt afstand, evt. ironisk-blufærdigt. *Pojke* udgår fra 'dreng' og hører ikke hjemme her. *Grabb* har lige den modsatte ladning af *fyr*'s, for det signalerer solidaritet. En svensk drengebande kan sige *Grabbar!* til hinanden, før de går i aktion, danske drenge kan ikke tilsvarende sige *Fyre!* Svensk *fyr* er måske det bedste, men det er ikke så almindeligt. *Typ* kunne også overvejes, men det er vel en smule direkte negativt. I diverse faste forbindelser er der gode oversættelser: *en flink fyr* ~ *en hyggelig karl*, *hendes fyr* ~ *hennes pojkvän*, men uden for disse savnes le mot propre. Det er jo en ærlig sag, men så må leksikograferne tydeligt angive de inkongruente ladninger.

Stil

Til sidst skal vi se på stilforskelle. Her er vi lidt uden for semantikernes traditionelle domæne. Her er vi på leksikografernes hjemmebane, og der kan da også siges meget godt om ordbøgernes fremskridt på dette felt. Men det er ikke godt nok.

Når jeg ser film i den meget lette genre, irriterer det mig, at eng. *tits* konsekvent oversættes til dansk *patter*. Dette er jo for groft (og passer derfor ikke til de snerpede amerikanere). Bedre var *babser*, som dog ikke er så almindeligt, men det kunne det jo blive, hvis oversættelserne ville tage det lidt mere i deres mund. Ordbøgerne bruger det heller ikke. Og nu, vi er der: Samtlige ordbøger bruger den gale sing.-form *patte*, som også er RO's, skønt ingen bruger dette om kvindens mælkeorgan, højst om koens. Det hedder *pat*.

Velædel er et pragtfuldt arkaiserende ord, kun etableret i *velædle herre*. Det oversættes til eng. hhv. fransk:

30. *velædle herre* ~ (*hist*) sir; my Lord. V&B

31. [velædel] frue ~ dame

Sir er jo alt for svagt, *sire* havde været meget bedre; og *my Lord* er ikke udpenslet nok, *my noble Lord* rammer det stilistiske bedre. Den franske oversættelse er jammerlig.

Det danske pronomen *denne* er et udpræget skriftsprogord. Men dén vigtige oplysning giver ingen af ordbøgerne, og omvendt er der heller ingen, der fortæller, at *this* og *dieser* – der oversættes med dansk *denne* – er stilistisk neutralt.

Udtrykket *kramme ud med noget* i varianten 'afsløre' (ikke den gldgs. 'prale') volder problemer:

32. [kramme] ud med ~ a) (*afsløre*) lay bare, reveal ...;

33. [kramme] ud (med) ~ bring out, come out with ...; V&B

Disse oversættelser mangler delvis den metafor, der ligger i *kramme ud*, og helt det uformelle stilpræg. Jeg afstår klogelig fra forbedringsforslag. (I parentes bemærket skelner begge ordbøger mellem et *kramme 1* 'knuge' og et *kramme 2*, nærværende. Det undrer jo meget. Men det grunder sig utvivlsomt på ODS, der er en historisk ordbog. Det første er et arveord; det andet lånt fra tysk og her afledt af *Kram* 'handelsvare'. Metaforen er derfor opr. en købmandsmetafor: Kræmmeren stiller sine varer op på disken, men i dag oplever vi det naturligvis sådan, at man først knuger sine hemmeligheder til sig, men så giver efter og udleverer dem. Ordbøgerne skal naturligvis stille dansk op synkront og ikke, som det var på ruder konges tid.)

Til sidst bliver det svært. Det danske ord *yndig* rummer både ladninger, kombinations-restriktioner og betydningsvarianter. For det første er det et kvindeord, der dog kan bruges af ældre højsociale mænd, især i ældre danske film: "Er det det ikke en yndig aften, Jeanette?" Det burde derfor forsynes med et kvindespejlsymbol. For det andet er der to betydningsvarianter, en om udseende og en om udseende-stemning. Når det bruges om noget med indiskutabelt udseende, fx mennesker, går ordet altid på udseendet, ellers bruges det om udseende-stemning, næsten kun aftner, morgner etc. Hertil kommer en gammeldags ironisk variant. Ladningen er naturligvis positiv. Det er også følelsesladet, og når mænd ikke bruger det, er det, fordi dets affekt ligger helt oppe i det poetiske, næsten eksalterede leje. Man udleverer lidt sig selv ved at bruge det, og det kan mænd ikke lide. Rigtige mænd. De, der er på dén, elsker naturligvis at imitere det kvindelige: "Du ser altså *yndig* ud i den kjole!" – Men hvad betyder ordet? Ja, om udseende betegner det jo et særdeles behageligt sådant, men ikke kún det; det antyder noget fint og spinkelt i trækkene og noget graciøst, yndefuldt, og her har vi grunden til, at det også kun bruges om kvinder (og børn). Jég ville betakke mig for at få at vide, at jeg var yndig. Men heller ikke alle godt udseende kvinder er yndige. De struttende sexbomber som Marilyn Monroe er ikke yndige – formerne er for store. Lad os nu se, hvordan det er oversat. Ferlov har:

34. yndig ~ 1 intagande, förtjusande, söt, graciös, täck, rar; ...

Det er lidt af et tagselv-bord, men jeg kan faktisk kun godtage *förtjusande*. Dansk-tysk har en grundforkert opstilling af betydningsvarianter, men kan koges ned til:

35. yndig ~ ...reizend...anmutig...lieblich

Reizend svarer bedre til *benrivende/benrykkende*, mangler det fine, poetiske. *Anmutig* glider for meget over i det yndefulde, de graciøse bevægelser. *Lieblich* er sikkert bedst. Min egen dansk-islandske har:

36. yndig ~ yndislegur, dásamlegur; falletgur ...

Falletgur, der slet og ret betyder 'smuk', er misforstået, og det står endda opført som en særlig

variant. *Dásamlegur* betyder 'dejlig', det signalerer ikke noget om finhed. Der skulle kun have stået *yndislegur* (som måske burde være sat i femininum). Dansk-eng. har

37. yndig ~ lovely, delightful

Lovely er for det første for svagt, og så betyder det 'dejlig', ikke 'yndig'; *delightful* er værre, for det betyder 'herlig, liflig', men Axelsen har utvivlsomt her tænkt på den stemningsmæssige betydningsvariant (semikolon mangler). *En yndig aften* dækkes vist fint af *a delightful evening*.

Endelig V&B:

38. yndig ~ lovely (fx child, girl, scene, sight, tune); sweet (fx girl, old lady); charming (fx gown, house); delicious (fx flowers, garden); sweet (fx a sweet little hat); a dream of a (fx dress); darling (fx they have a darling little place); (amr. også) cute; (yndefuld) graceful (fx dancer); ...

Lovely er, som vi har set, skævt. *Sweet* er alt for svagt og går for lidt på udseendet. Her må vi anholde det mærkelige eksempel *sweet old lady*, der jo skal oversætte *yndig gammel dame* dette danske eks. er sprogstridigt for mig – kald mig så bare gerontofob! *Charming* duer af de samme grunde heller ikke. *Delicious* lyder godt, men kun i den begrænsede brug om fx blomster. Det er forvirrende, at *sweet* dukker op igen. Meningen er, at der nu kommer en ny betydningsvariant, nemlig om døde ting, men det er en misforståelse: Når man siger, at en pige er yndig, bruger man faktisk ordet i samme bet. som, når man siger det samme om en hat. At besindige mennesker så ikke ophidser sig så meget, som *yndig* kræver, for en hats skyld, er en anden sag. Overhovedet er betydningsvariant-opstillingen håbløs: Der er faktisk 3: om udseende, om udseende-stemning og den ironiske. De to sidste nævnes ikke, V&B er kommet til at bruge semikolon istf. komma. *Darling* fornemmer jég – men jeg er ikke englænder – som det nærmeste, det engelske sprog kan komme. Amr. *cute* er uantageligt, og *graceful* betyder noget andet: 'yndefuld, graciøs; elegant, stilfuld'.

Summa

Alt i alt står det altså ikke så godt til med leksikografien og semantikken. Leksikografer læser for lidt semantik, og de har tilsyneladende berøringsangst for at bruge mere end 1 ord i en oversættelse og for at kommentere deres egen oversættelse. Hvis der fx ikke ér et ord for *yndig*, må man jo i det mindste angive, at ens etords-oversættelse er for svag. Berøringsangsten går så vidt, at man slet og ret oversætter *fætter* med *cousin* – hvad jeg tror jeg vil melde til den færøske minister for diskrimination, forhåbentlig en mand. Ja, undskyld, jeg drejer kniven rundt. Jeg er slet ikke sadist, snarere másochist – min egen ordbog er ikke bedre, og det smerter mig faktisk, at vi er så langt fra målet.

En tosproget ordbog har som bekendt 3 anvendelser: 1. Den udgangssprogs-talendes aktive brug, 2. Den målsprogs-talendes passive brug, 3. Den målsprogs-talendes aktive brug. Til alle tre behøves først og fremmest en så præcis, ladnings- og stilkorrekt, betydningsforklaring som muligt, enten til forståelse, eller til sikring af, at alle signaler kommer med i ens oversættelse. Det kan vi alle blive enige om. Vi kan så være uenige om, hvor meget man skal gøre ud af fikse, men upræcise etords-oversættelser, og hvor mange omtrentlige synonymmer der skal gives. Den præcise betydningsangivelse er det første fornødne: Den er naturligvis en forudsætning for fuld forståelse. Men den er jo også en forudsætning for enhver nok så elegant oversættelse; man kan ikke oversætte optimalt, før man forstår optimalt.

Vore tosprogsordbøger bliver ikke videnskabelige, før de klart MARKERER, HVOR

DER IKKE FINDES EN 100% ÆKVIVALENT PÅ MÅLSPROGET. Netop her skal leksikografen, og brugeren, være kreativ og her må de ofte gå på kompromis. Men *kompromis* bliver meningsløst, hvis man ikke gør sig idealet klart.

(I vore ordbøger markeres undertiden ved "omtr." en omtrentlig oversættelse, men sjældent og inkonsekvent. Derimod bruges fast et symbol, ≈, for fænomener i udgangssprogkulturen, der ikke findes i mål-sprogkulturen, men som dog svarer omtrentligt til noget, fx *byretsdommer*. Dette vedrører ikke vort problem, da det er selvfølgeligt, at man ikke kan henvise til noget eksisterende, som modtager ikke kender, og blive forstået. Og hvis man forklarer, hvad det er, oversætter man ikke længere.)

Hvad der her er sagt, gælder også skønlitteratur. I skønlitteratur er *den æstetiske virkning* afgørende og den præcise denotative betydning tilsvarende mindre vigtig. Hvis jeg oversætter *bedstemor* i "Den lille Rødhætte og ulven" til svensk, der jo savner en 100% ækvivalent hertil, og vælger den præcise sandhedsbetydning (denotation), går det galt:

39. Varför har du så stora öron, farmor eller mormor?

For det hele er jo en leg: Der udsiges i virkeligheden intet som helst om nogen ulv eller nogen bedstemor. Og så kan vi ligeså godt lege, at det var en mormor. (Blot legen i alle henseender er ligeså god). I sagprosa er noget sådant naturligvis utilstedeligt. Det kan være liv eller død, om der signaleres 'mormor' eller 'bedstemor'; tænk på kriminalsager, hvor identiteter er altafgørende, eller love, der hjemler tvangsarv efter farmoderen, men ikke efter mormoderen etc. etc. At oversættelsen så bliver mere klodset, er mindre vigtigt – faktisk ligegyldigt, hvis teksten ikke har æstetisk intention.

Vi får da 3 leksikografiske situationer:

I. Udgangsordet har ét 100% ækvivalent ord i den pågældende betydningsvariant i målsproget. Fx *dog* ~ *hund*, *dreng* ~ *gutt*, *lejon* ~ *léon*. Normalsituationen blandt de europæiske sprog.

I tekster med æstetisk intention omfatter 100% ækvivalens også den stilistiske klangvirkning og den æstetiske nydelse af evt. pålydendebetydninger. Her vil der kun være meget få ækvivalenter. Mellem dansk og svensk fx *okay* ~ *okay*, der ofte udtales ens og i øvrigt er ækvivalente. *Løber* i skak har samme pålydendebetydning som svensk *löpare*, men ikke som isl. *biskup*, hvad der kan være afgørende i et æstetisk værk. Det er derfor umuligt at oversætte hele æstetiske værker ækvivalent.

II. Udgangsordet har en 100% ækvivalent bestående af flere ord. Fx *ibland* ~ *en gang imellem*, *bavlit* ~ *long-tailed duck*.

III. Der findes intet 100% ækvivalent udtryk på målsproget. Leksikografen må da markere dette klart og konsekvent og så FORKLARE BETYDNINGEN, enten ved at

IIIA. give et omstændeligt flerordsudtryk, der er denotativt korrekt, men ikke stilistisk. Fx *fætter eller kusine* (cousin) el. 24A, eller ved at

IIIB. give en selvkommenterende oversættelse med parenteser, forbehold osv. Fx 1A, 1B, 2A, 16A, eller ved

IIIC. (i den ovennævnte situation, hvor målsprogs-brugerne slet ikke kender ordets referent) enten at bruge "≈"-løsningen eller beskrive referenten encyklopædisk.

Litteratur

- Jens Axelsen: *Engelsk-dansk Ordbog*, 11. udg., Gyldendal 1988. *Dansk-Engelsk Ordbog*, 10. udg., Gyldendal 1995.
- Egon Bork: *Dansk-Tysk Ordbog*, 11. udg., Gyldendal 1999. *Tysk-Dansk Ordbog*, 14. udg., Gyldendal 1999.
- Carl Bratli: *Spansk-dansk ordbog*. Kbh. 1951.
- Lars Brink: *Semantic Boundary Lines in Languages and their Influence on Cognition of the Surrounding World*. Acta Ling. Hafn. XIII, 1. Kbh. 1970.
- David Favrholt: *Filosofisk Codex*. Haslev 1999.
- Hrefna Arnalds & Ingibjörg Johannesen (& Lars Brink): *Dönsk-Íslensk orðabók*. Rvík. 1992.
- Hylleborg & Schottländer: *Spansk-Dansk Ordbog*. Kbh. 1962.
- Kjærulff Nielsen: *Engelsk-dansk ordbog*, 4. oplag, Gyldendal 1977 (KjN). *Dansk-Spansk Ordbog*, Gyldendal 1980.
- Bertil Molde: *Dansk-svensk ordbok*. Sth. 1958.
- Munch-Petersen & Hartmann: *Svensk-dansk Ordbog*, 2. udg., Gyldendal 1966.
- OED *Oxford English Dictionary*. Netudgaven 19.12.2001.
- Steven Pinker: *The Language Instinct*. London 1994.
- RO *Retskrivningsordbogen*. Udg. af Dansk Sprognævn 1996 og 2001.
- Vinterberg & Bodelsen: *Dansk-Engelsk Ordbog*, 4. udg. ved V. Hjørnager, Gyldendal 2000. (V&B).

Danska och svenska binomiala uttryck – en jämförelse

In this paper, 369 Danish binomial phrases, defined as lexicalized phrases consisting of two words or phrases combined by *og* or *eller*, and characterized by a particular prosody and phonological, semantic, and/or syntactic resemblance, are analyzed. Furthermore, the relationship between 555 Danish binomial phrases with *og* and the 244 corresponding binomial phrases found in Swedish is also investigated. A group of 17 phrases with different preferred word order in the two languages is finally studied in depth. In the Danish and Swedish binomial phrases overall, factors such as frequency and length of elements, indicating degree of 'markedness', are of importance to determine word order, as proposed by Fenk-Oczlon (1989) and Sobkowiak (1993). Differences in word order in the smaller group cannot, however, be explained by these theories.

1 Inledning

I dansk text används ett stort antal samordnade lexikaliserade fraser, t.ex. *a og ø, af og til, ganske og aldeles, hist og her, inde og ude; bod og bedring, død og kritte, fred og ro, fyr og flamme, nytte og brug, rub og stub; frit og kvit, først og fremmest, gammel og affældig, ren og skær, vind og skæv; rive og slide, ryge og rejse* och *skalte og valte*. Ibland ingår dessa fraser i större lexikaliserade enheter, såsom *holde i agt og ære, hverken sige bu eller bæ, være både døv og blind, i/mit ét og alt, i al sin glans og berlighed, i nattens mulm og mørke* och *komme til skelsår og alder*. Fraserna kan kallas frusna uttryck, 'stærke ordpar' och binomiala uttryck, och de utgör föremålet för denna undersökning.

Binomiala uttryck har tidigare undersökts av bl.a. Malkiel (1959) och Cooper och Ross (1975), de i tyskan särskilt av bl.a. Lambrecht (1984), Jeep (1995) och Thiele (2000) och de i engelskan av t.ex. Makkai (1972) och Gustafsson (1975). Somatiska uttryck, inbegripet binomiala uttryck, i tyskan och svenskan har jämförts av Krohn (1994). Danskans binomiala uttryck har behandlats av Elbro i *Mål & Mæle* (1998:4, 1999:2). Även Møllehave (1995:40) tar upp dem i en studie av alliteration hos H.C. Andersen och Rehling i en undersökning av koordination i det danska språket (1965:103). För svenskans räkning har Bendz (1965) gjort en omfattande studie, vilken utmynnar i en litterär undersökning.

Oregelbundenheter i lexikon, såsom binomiala uttryck med unika element (*kitb and kin, to and fro*), ovanliga kollokationer och ovanliga kombinationer av ord från olika ordklasser samt förekomsten av verb plus partikel eller preposition och idiom med kroppsdelar, har sagts visa på engelskans särart (Fernando 1996:22). Dessa klasser av idiomatiska uttryck är emellertid mycket vanliga även i andra språk än engelskan, och i många fall säkert gemensamma för olika germanska språk. Många av dem syns t.ex. ha kommit in i de nordiska språken från tyskan. De förekommer även i språk som hör till andra språkfamiljer än den germanska. Janda (1997) har bl.a. kunnat studera uttrycket *Stock und Stein*, och dess motsvarigheter, i närmare trettio olika språk. Det förefaller sålunda helt felaktigt att antyda att binomiala fraser skulle vara ett uttryck för en särskilt engelsk eller svensk mentalitet, vilket framförts av Fernando (1996:22) respektive Bodegård (2000:3-5).

De binomiala uttrycken är idiomatiska utan att nödvändigtvis vara idiom. Med 'idiomatisk' menas då att ett uttryck är karakteristiskt för ett visst språk, konventionaliserat och del av dess lexikon. 'Idiom' definieras som ett uttryck bestående av flera ord, ursprungligen resultatet av en ad hoc-process, vilket inte är semantiskt genomskinligt, dvs. idiomets betydelse är inte summan av delarnas betydelse (Fernando 1996:3; jfr Hudson 1998:8, *Svenska Akademiens grammatik* 1999:1:195). Definitionen av 'idiom' stämmer endast delvis på de binomiala uttrycken. De består visserligen alltid av flera ord och den speciella ordkombinationen i dem kan ha uppkommit ad hoc, men detta är inte nödvändigt. Det är ibland troligare att de uppkommit pga. att ett visst ljudmönster utnyttjats än av semantiska skäl. Vidare kan de binomiala uttrycken ofta förstås direkt utifrån betydelsen hos de ingående elementen, som engelskans *assets and liabilities* och *Latin and Greek* (jfr Weinreich 1969:71). Danska uttryck av motsvarande art är t.ex. *flod og ebbe* och *føde og klæder*.

Ett idiom kan vara desinformerande, eftersom det kan tolkas både idiomatiskt och icke-idiomatiskt (Makkai 1972). Detta gäller emellertid inte för de binomiala uttrycken, t.ex. engelskans *spic and span*, som inte har någon bokstavlig motsvarighet (Weinreich 1969). Åsikten har framförts av Hudson (1998:8) att just *spic and span* är ett exempel på lexikaliserade uttryck som uppvisar avvikande syntaktisk form och därför är omöjliga att analysera i sina beståndsdelar. En etymologisk förklaring vore dock möjlig att ge detta engelska binomiala uttryck, och på liknande sätt kan ett antal danska binomiala uttryck förklaras. Klart är emellertid att somliga element i de binomiala uttrycken inte längre har någon existens utanför idiomet, exempelvis *kith* i det engelska *kith and kin* (Makkai 1972:25). Detsamma kan iaktas i ett antal danska uttryck, t.ex. elementen *dus*, *ene*, *fremmest*, *fæ*, *rub*, *spinke*, *stub* och *utide*.

Lexikaliserade fraser karakteriseras oftast av reducering av tryck hos en annars stark stavelse, vilket visar att den givit upp en del av sin självständighet och ingått i en fast förbindelse. Även de binomiala uttrycken hålls samman av sin intonation, där tonen går från relativt hög till relativt låg (Rehling 1965:118, 121). Ibland får de olika delarna i ett samordnat uttryck olika tryck, t.ex. *sidder og skriver* (Rehling 1965:119). Uttryck av denna sort räknas inte till de binomiala uttrycken, vilka uppvisar jämbördighet mellan elementen, utan de är exempel på pseudo-samordning, dvs. "samordning bestående av två verbfraser av vilka det förra ledet vanligen är obetonat och semantiskt har hjälpverbskaraktär" (*Svenska Akademiens grammatik* 1999:1:215). Lexikaliserade fraser kan i skrift hållas samman av sammanskrivning, men detta är inte fallet med de binomiala uttrycken, utom i de fall de förändrats, såsom i *på måfå*.

Lexikal integritet kan anses vara den mest karakteristiska egenskapen hos ett idiom (Cowie, Mackin & McCaig 1983), dvs. det är i hög grad fixerat. Detta gäller även de binomiala uttrycken, såtillvida att den förändring som oftast vidtas med dem är en ändring av elementens ordningsföljd, men inte ens detta är särskilt vanligt. Ordklassen hos elementen är av betydelse för andra möjliga förändringar, då t.ex. substantiv normalt endast förekommer i grundformen, medan uttryck med verb ibland kan användas i olika tempus.

Ordningsföljden mellan elementen i de binomiala uttrycken kan bero på olika faktorer. I enstaka fall hänför sig elementen till en process, och ordningsföljden mellan dem kan svårigen ändras, som i *lukke og slukke* och (*få*) *læst og påskrevet*, där *og* närmast betyder "och sedan". I andra fall innebär koordinationen av element att ett viktigt huvudelement kompletteras senare, såsom i uttrycken *kjole og hvidt* och *kjole og krave* (se Malkiel 1959, Makkai 1972).

Betydelsen av andra semantiska och fonologiska faktorer har studerats av Cooper och Ross (1975) och frekvens av Fenk-Oczlon (1989).

Den semantiska principer utgår från språkanvändaren och hans/hennes position. Den förklarar t.ex. varför uttrycket lyder *ber og bisset* och inte *bisset og ber*. Enligt den semantiska principen kommer också det viktigaste elementet först, vilket speglar sociala och kulturella konventioner och kan förklara ordningsföljden hos elementen i uttryck som *mand og kone* respektive *kone og børn*.

De fonologiska principerna har sammanfattats av Cooper och Ross (1975), enligt vilka det andra elementet i ett binomialt uttryck karakteriseras av följande egenskaper: det har fler stavelser, ett längre resonant nukleus, fler initiala konsonanter, ett mer obstruerande initialt element, en vokal med lägre frekvens hos den andra formanten, färre finala konsonanter och ett mindre obstruerande finalt segment än det första elementet. Vidare torde ett kort element föregå ett längre, under i övrigt lika villkor.

Egenskapen 'markerad', vilken kan manifesteras sig på ett flertal sätt, har studerats av Sobkowiak (1993), och ett mindre markerat element brukar vanligen föregå ett mer markerat. Man kan anta att under i övrigt jämförbara betingelser ett inhemskt ord är mindre markerat än ett inlånat och ett frekvent ord mindre markerat än ett ovanligare.

Fonologiska principer, såsom att ett kort ord kommer före ett långt, förefaller vara underordnade den semantiska principen. I danskan och svenskan torde det emellertid knappast vara semantiska faktorer som ger upphov till olika ordningsföljd i språken, eftersom orden i dem i princip kan antas ha samma sociala och kulturella betydelse. Frekvens och längd i antal stavelser, alltså mått på hur markerat ett ord är, samt fonologiska faktorer antas därför främst påverka skillnader i ordningsföljd mellan danskan och svenskan.

Sammanfattningsvis måste ett uttryck vara lexikaliserat och bestå av två ord (eller fraser) kombinerade med *og* eller *eller* för att räknas som ett binomialt uttryck. Den lexikaliserade karaktären hos det bör framgå av prosodin, och det bör vidare präglas av någon typ av likhetsrelation. Här undersöks vissa binomiala uttryck i danskan. De jämförs även med motsvarande svenska, särskilt om ordningsföljden mellan de ingående elementen är densamma i eller skiljer sig mellan de två språken.

2 Danska binomiala uttryck

2.1 Material och metod

En undersökning av binomiala uttryck i danskan har utförts och sammanfattas här. För denna undersökning användes en operationell definition av binomiala uttryck, nämligen alla med *og* eller *eller* samordnade fraser som tas upp i *Norstedts dansk-svenska ordbok* (1980), tredje reviderade och utökade upplagan, utarbetad på uppdrag av Det danske Sprog- och Litteraturselskab och Svenska språknämnden av Bertil Molde m.fl. Uttryck som karakteriseras av pseudosamordning har uteslutits från undersökningen.

De ingående ledens ålder, etymologi och ordklass/syntaktiska funktion samt deras ljudlighet och längd i antal stavelser studeras, liksom betydelsen hos första respektive andra ledet i uttrycken, de semantiska relationerna mellan leden samt typen av samordning i dem.

Bedömningen av uttryckens ålder och etymologi har skett med hjälp främst av Nielsens *Dansk etymologisk ordbog* (1966, 1976, 1991), Molbech (1859, 1853-1866) och *Ordbog over det danske Sprog* (1918-1956). De semantiska relationerna har analyserats främst med utgångs-

punkt i Lyons (1977), och ordklass och syntaktisk funktion i *Norstedts dansk-svenska ordbok* (1980) och *Svenska Akademiens grammatik* (1999).

Vid analys av ljudlighet uppstår svårigheter pga. att orden i nästan varje mening med nödvändighet måste likna varandra, eftersom språket utnyttjar en begränsad uppsättning fonem (se Wikborg 1975, Kornhall 1991). Vidare inverkar säkert elementens ordklassstillhörighet på deras ljudlighet, då ju vissa ändelser är karakteristiska för vissa ordklasser. Ljudlighet pga. detta förhållande är säkert av mindre betydelse för uppkomsten av lexikaliserade uttryck än andra likheter och har inte undersökts här, där främst slutrim, alliteration, assonans och konsonans (se Fafner 1989:59) har noterats. För att räknas som alliteration måste de relevanta fonemen förekomma i de två element som sammanbinds med *og* eller *eller*, inte i ett och samma element. Vid bedömningen av om slutrim föreligger har även former som uppkommit pga. negation med hjälp av prefixet *u-* accepterats.

Fonologiska likheter och olikheter kan vara svåra att klassificera och vissa problem kan uppstå pga. dialektala olikheter och uttalsförändringar över tid. Svenska medeltidsurkunder, särskilt landskapslagarna, ger t.ex. bevis på att det i dagens svenska finns rester av gamla, nu döda rim och allitererande förbindelser (Beckman 1966:112). Även i danskan torde detta förhållande råda, eftersom omfattande ljudförändringar ägt rum i detta språk. För att studera fonologiska faktorer i danskan och svenskan undersöktes därför standarduttalet för de aktuella elementen enligt *Den Store Danske Udtaleordbog* (1991) respektive Hedelins *Norstedts svenska uttalslexikon* (1997). Om flera uttal har angivits i dessa ordböcker har det först nämnda använts i analysen.

2.2 Resultat för danska binomiala uttryck

2.2.1 Förekomst

I *Norstedts dansk-svenska ordbok* (1980) förekommer 369 binomiala uttryck, 20 fall av pseudokoordination och 5 fall där två ord kombinerade med *og* är identiska. Av de binomiala uttrycken innehåller 335 enbart *og*, 27 enbart *eller* och i 7 fall anges att både *og* och *eller* är möjliga. Där *og* eller båda konjunktionerna kan förekomma är andelen substantiviska element cirka 70%, medan den är 26% i gruppen med enbart *eller*. I den senare gruppen är verbala element vanligast (33%).

2.2.2 Syntaktisk funktion

Elementen i de binomiala uttrycken tillhör oftast samma ordklass men detta är inte nödvändigt; däremot är de av samma syntaktiska slag. Absolut vanligast är en kombination av två nakna substantiv i grundformen men även andra typer av nominala element förekommer. I den adjektiviska gruppen ingår både *bona fide* adjektiv och adjektiviskt använda particip, i verbgruppen både finita och infinita verbformer, i adverbgruppen adverb, adverbiala prefix och även en adverbialt använt nominalfras. I gruppen Övrigt ingår pronomen, räkneord, interjektioner och enstaka bokstäver.

De flesta uttrycken, 239 av 369 (65%), är substantiviska till sin karaktär. Den adjektiviska gruppen innehåller 41 uttryck (11%). Därefter följer den verbala gruppen med 38 och den adverbiala med 37 uttryck, cirka 10% vardera. Pronomen och ord som tillhör övriga ordklasser förekommer tillsammans endast i 14 uttryck (4%). Dessa frekvenser bör relateras till antal förekomster av respektive ordklass i språket sådant det framställs i *Norstedts dansk-svenska ordbok*. Ett överslag visar att cirka 76% av alla stickord där består av substantiv, 13%

av verb, 8% av adjektiv, 1% av adverb och 1% av övriga ordklasser. Substantiven är något frekventare i hela ordboken än i de binomiala uttrycken medan adjektiven och i högsta grad adverbena förekommer oftare i de binomiala uttrycken än i denna.

2.2.3 Ursprung

De ingående elementen i de binomiala uttrycken är ibland danska arvord men ibland har enstaka ord eller hela binomiala uttryck lånats in. I cirka hälften av uttrycken (51%) har båda elementen danskt ursprung och de är ofta enkla, korta ord som tillhör språkets kärna. I 31% förekommer kombinationer av ett danskt ord och ett lånord, varvid det inlånade elementet ofta kommer från tyskan. Slutligen har båda elementen inlånats i 16% av fallen, främst från andra germanska språk.

2.2.4 Semantiska relationer

De semantiska relationer som råder mellan de ingående elementen i binomiala uttryck har indelats i synonymer, antonymer, co-hyponymer, delar av samma helhet samt övrigt (se Lyons 1977:291). Gruppen synonymer utgör 37% i hela materialet. Det föreligger klara skillnader mellan begrepp som innehåller element med olika syntaktisk funktion. I uttryck med substantiviska element är dessa oftast co-hyponymer (39 %) eller synonymer (31 %) medan de adjektiviska elementen till övervägande delen är synonymer (61 %). De verbala elementen är oftast synonymer (47 %) eller co-hyponymer (34 %), medan de adverbiala är antonymer (46 %) eller synonymer (41 %). I gruppen Övrigt är elementen oftast antonymer (43 %). Det bör påpekas att vissa svårigheter att klassificera de semantiska relationerna råder.

2.2.5 Ljudlikhet

Olika typer av ljudlikhet kan urskiljas mellan de ingående leden i binomiala uttryck, t.ex. assonans, konsonans, alliteration och slutrim (jfr Vendell 1897, Beckman 1966, Wikborg 1975, Fafner 1989, Skyum-Nielsen 1992). Rytmska egenskaper inverkar säkert också på dem.

Sammanlagt föreligger 107 fall (29%) av alliteration i materialet och fullständigt slutrim i 51 fall (14%). Vidare förekommer 54 fall (17%) där konsonans, assonans eller en kombination av dessa eller andra väsentliga ljudlikheter föreligger. Trots detta karakteriseras 165 fall (45%) av att den fonologiska likheten mellan elementen i dem kan betecknas som ringa eller obefintlig. Ljudlikhet kan därför inte betraktas som en nödvändig förutsättning för fortlevnad hos binomiala uttryck. Den kan däremot ha varit viktig för uppkomsten av uttrycken men försvunnit pga. ljudförändringarna i danskan.

Det typiska binomiala uttrycket innehåller korta element och oftast samma antal stavelser i de två elementen. I nästan två tredjedelar av alla fall (60%) har den första elementet i binomiala uttryck en stavelse och i en tredjedel (33%) två stavelser. Fler än tre stavelser i ett element förekommer sällan. De flesta binomiala uttrycken har samma antal stavelser i sina båda element; cirka en tredjedel av dem (36%) består av två element med en stavelse var, cirka en fjärdedel (24%) av element med två stavelser var. I 233 fall (63%) innehåller de två elementen lika många stavelser, i 108 fall (29%) innehåller det första elementet färre och i 28 fall (8%) fler stavelser än det andra elementet.

2.3 Slutsatser från undersökningen av danska binomiala uttryck

Sammanfattningsvis visar undersökningen att de binomiala uttrycken i danskan vanligen

består av substantiviska, enstaviga, danska arvord vilka i över hälften av fallen präglas av någon fonologisk likhet, oftast alliteration, och att relationen mellan dem oftast präglas av samordning mellan co-hyponymer eller synonymer.

Fixerad ordningsföljd mellan elementen är det normala hos de binomiala uttrycken, men i en mindre antal fall tillåts båda ordningsföljderna. *Borg og bytte* används i danskan men knappast *bytte og borg*, medan både (*i det*) *store og bele* och (*i det*) *bele och store* förekommer. Vidare är formen hos uttrycket fixerad, såtillvida att numerus, species och kasus normalt inte varierar hos substantiviska uttryck. Adjektiviska och adverbiala uttryck förekommer oftast i enbart en komparationsform, t.ex. (*slå én*) *brun og blå*. Vad gäller verben förekommer infinitiv i t.ex. (*det er både at*) *le og græde (over)*, rimmade presensformer i (*hvordan man så*) *ender og vender (sagen)* och rimmade preteritumformerna i *sang og klang*.

Endast ett visst av flera möjliga alternativ har fixerats i uttrycken, t.ex. *favr og fin* men inte uttryck med synonymer till *favr*. Vissa kollokationer har alltså föredragits framför andra, ibland av fonologiska skäl. I många fall förekommer uttryck där endera eller båda elementen är utdöda och inte längre existerar som självständiga lexem. Några exempel är på sådana element är *favr, forgift, gnidsel, kritte, mulm, pak och revl*. Somliga element i binomiala uttryck har knappast förekommit ensamma som betydelsebärande lexem någonsin, såsom *pik, kik* och *hip*. Vissa lexikaliserade uttryck uppvisar också en avvikande syntaktisk form. Ofta saknas t.ex. obestämd och bestämd artikel i de lexikaliserade uttrycken med substantiv.

3 Danska jämfört med svenska binomiala uttryck

3.1 Material och metod

För jämförelsen med svenska binomiala uttryck har de danska binomiala uttrycken med *og* från Norstedts (1980) kompletterats med de uttryck med *og* som därutöver förekommer i *Ordpar* (Bendz 1965) och *Talemåder i dansk* (Toftgaard Andersen 2001), sammanlagt 555 danska ordpar. Svagheter hos det ursprungliga materialet, att det erhållits från en tämligen gammal källa, har på detta sätt kompenserats. Om svenska motsvarigheter till dessa uttryck finns, och vilken form de i så fall har, undersöktes i *Svensk bandordbok* (1966), Östergren (1981), *Svensk ordbok* (1986), Sundström och Eklund (1993), *Målande uttryck* (1996), *Svenska Akademiens ordlista över svenska språket* (1998) och Hallström och Östberg (1998). Om ett parallellt uttryck angivits endast i *Norstedts dansk-svenska ordbok* (1980), varifrån de flesta uttrycken hämtats, har alltså detta inte accepterats som tillräcklig evidens, även om uttrycket förefallit välbekant på svenska.

För att accepteras som ett parallellt uttryck måste de svenska orden ha samma ursprung som de danska och i princip samma form som dem. Ett uttryck som (*i*) *ånd og sandhed*, där svenskans motsvarighet, *ande och sanning*, har klart annorlunda form än danskan, har inte tagits med i undersökningen. I somliga binomiala uttryck förekommer lexem i danskan som är helt okända i svenskan, och i somliga förekommer besläktade begrepp snarare än besläktade ord i de binomiala uttrycken. Danskans (*sidde bag*) *lås og slå* motsvaras t.ex. av svenskans (*sitta bakom*) *lås och bom* och danskans (*uden*) *mål og med* av svenskans (*utan*) *mål och medel*. Dessa fall har inte accepterats som parallella uttryck i undersökningen.

Vid beräkningen av frekvenser har den form som förekommer i materialet undersökts, t.ex. *badet og bordet* i bestämd form, men *arv og gæld* i obestämd form. Egennamn har utslutits. Vidare ingår inte uttryck som är en del av en större helhet, t.ex. uppräkningsar som (*Sveriges,*) *Götes och Vendes (konung)*.

Nutida, om än inte dagsaktuell, frekvens hos de ingående elementen har undersökts i Bergenholtz (1992) respektive Allén (1970). Bergenholtz bygger på sammanlagt 4 miljoner danska ord (1 miljon ord per år mellan 1987 och 1990) och ett urval bestående av 50% romaner, 25% dagstidningar och 25% veckotidningar. Alléns material samlades in under 1965 och består av sammanlagt cirka 1 miljon löpande svenska ord fördelade på 1 387 artiklar av 569 författare. En svaghet med båda korpusarna är att de är tämligen små, varför enskilda texter får stor betydelse för ordens frekvenser i dem. Somliga vanliga ord syns t.ex. inte förekomma alls i Bergenholtz, medan ovanliga ord fått en hög frekvens totalt. Ordet *Brønshøj* uppträder t.ex. 34 gånger.

Bergenholtz (1992) skiljer inte mellan lexem med samma form, t.ex. mellan verbet och substantivet *ære*, vilket leder till tolkningssvårigheter. Även i Allén (1970) tas homonymer av samma ordklass upp gemensamt, och det är därför inte möjligt att avgöra om t.ex. ordet *disk*, som förekommer i uttrycket *duk och disk*, i korpusen hänför sig till "bänk" eller "porlän". Däremot är lexem av olika ordklass listade vart och ett för sig i denna korpus. Slutsatsen blir att de angivna frekvenserna för elementen som ingår i de binomiala uttrycken måste tolkas mycket försiktigt, dels pga. att korpusarna är små, dels pga. att frekvenserna i en del fall inte hänför sig till ett binomialt element i sig utan till elementet plus dess homonymer.

3.2 Resultat från jämförelsen mellan danska och svenska binomiala uttryck

3.2.1 Förekomst

Sammanlagt 555 binomiala uttryck med *og* i danskan från *Norstedts dansk-svenska ordbok* (1980), Bendz (1965) och Toftgaard Andersen (2001) undersöktes. Av dessa har 311 ordpar inte återfunnits i de svenska verken. Detta betyder emellertid inte med säkerhet att de inte används i svenskan utan resultatet kan t.ex. bero på olika principer för urval till de danska respektive svenska ordböckerna. Vidare betyder det inte heller att danskan med visshet har fler binomiala uttryck än svenskan; om svenskan tagits som utgångspunkt hade säkert ett antal svenska uttryck inte återfunnits i danskan.

Av de 244 danska ordpar som återfunnits i svenskan används i 176 fall (74%) samma konjunktion och samma ordning mellan elementen som i danskan, och i två fall förekommer samma ordning mellan elementen men konjunktionen *eller*. I 8 fall är svenskans form annorlunda än danskans binomiala uttryck med *og*, nämligen *ett för allt*, *först som sist*, (*den gamla goda*, *bals över huvud*, *hopp i galopp*, *livets glada dagar*, *på måfå* (vilket också finns i danskan) och *vind för våg*).

I danskan förekommer 28 ordpar där två ordningsföljder mellan elementen tillåts. I 20 fall av dessa har svenskan bara en möjlig ordningsföljd (och i ett av dem har svenskan dessutom annan form på uttrycket), och i 8 fall saknas en motsvarighet. Vidare finns ytterligare 17 ordpar där svenskan tillåter båda ordningsföljderna och 4 fall där båda språken tillåter dem. I sammanlagt 49 ordpar förekommer alltså i ett av språken eller i båda möjlighet att använda två olika ordningsföljder mellan elementen. Slutligen återfinns en grupp bestående av 17 uttryck där danskan och svenskan föredrar olika ordning mellan elementen enligt de undersökta källorna. I ett av dessa fall används konjunktionen *eller* i svenskan. Dessa 17 ordpar har undersökts närmare vad gäller grad av markering, tolkat som frekvens och längd, och vissa fonologiska egenskaper.

3.2.2 Frekvens i allmänspråket hos element i binomiala uttryck

Frekvensen hos elementen som ingår i de binomiala uttrycken i danskan och svenskan undersöktes enligt Bergenholtz (1992) för danskan och Allén (1970) för svenskan. Den genomsnittliga frekvensen totalt för det första elementet i danska binomiala uttryck är 934,93 och för det andra elementet 639,42, dvs. det första elementet är vanligare och kan därmed antas vara mer omarkerat än det andra elementet. I svenskan är den genomsnittliga frekvensen totalt 146,14 för det första elementet och 83,42 för det andra. I båda språken är alltså resultatet det förväntade (jfr Fenk-Oczlon 1989).

För den grupp av 17 binomiala uttryck där danskan och svenskan har olika ordningsföljd mellan elementen är frekvensen 256,65 för det första elementet och 365,82 för det andra i danskan, och 38,71 för det första elementet och 19,65 för det andra elementet i svenskan. Här skiljer sig alltså språken åt, såtillvida att svenskan har det förväntade utfallet medan det inte är det första utan det andra elementet som är mer frekvent i danskan i detta lilla urval av binomiala uttryck.

Korrelationen mellan det första och det andra elementet är 0,334 i danskan och 0,166 i svenskan, dvs. det föreligger ett mycket lågt frekvenssamband mellan det första och andra elementets frekvens i uttrycken. Däremot föreligger en korrelation, statistiskt signifikant på 0,05-nivån, på 0,547 mellan danskans första element och svenskans andra, och på 0,511 mellan danskans andra element och svenskans första, dvs. mellan besläktade ord i de två språken. Ett ord har alltså tendens att ha uppträda med samma relativa frekvens i båda språken. (De absoluta frekvenserna för det danska och det svenska materialet har beräknats på helt olika sätt varför inga direkta jämförelser mellan dem kan göras.)

3.2.3 Längd i stavelser

Längden i stavelser i hela materialet är 1,42 för det första elementet och 1,83 för det andra i danskan, och 1,35 för det första elementet och 1,59 för det andra i svenskan. Sålunda finns det en skillnad i stavelselängd i förväntad riktning. Då korta ord kan antas vara mindre markerade än långa, föregår alltså ett omarkerat element ett mer markerat i båda språken.

I den grupp om 17 binomiala uttryck där danskan och svenskan har olika ordningsföljd mellan elementen är stavelselängden 1,53 för det första elementet och 1,65 för det andra i danskan men densamma för båda elementen, nämligen 1,47 stavelser, i svenskan. Denna skillnad mellan de två språken är inte statistiskt signifikant.

I två fall har danskan två stavelser i ett element där svenskans motsvarighet har en i denna grupp om 17 binomiala uttryck. Detta kan förklara skillnaden i ordföljd i dessa uttryck, nämligen *flod og ebbe* ("ebb och flod") och *(i) skrift og tale* ("(i) tal och skrift").

3.2.4 Den betonade vokalens kvalitet

Tidigare undersökningar har visat att slutet och främre vokal förekommer oftare i det första än i det andra elementet (Cooper & Ross 1975). Någon sådan slutsats kan inte dras av resultaten från den grupp om 17 binomiala uttryck där danskan och svenskan har olika ordningsföljd.

I danskan är det första elementet i 7 fall mer främre än det andra, i 6 fall är det andra elementet mer främre och i 4 fall föreligger ingen sådan skillnad. I svenskan är vokalen i det första elementet mer främre i 5 fall, mer bakre i 5 fall och i 7 fall finns ingen skillnad mellan det första och det andra elementet.

Den betonade vokalen i det första elementet är i 8 fall mer slutet än det andra, den andra

är mer sluten i 3 fall och i 6 fall råder ingen skillnad i danskan. I 5 fall är vokalen i det första elementet mer sluten än den andra, i 7 fall är vokalen i det andra elementet mer sluten och i 5 fall föreligger ingen skillnad i svenskan. Svenskan avviker här från det förväntade resultat, såtillvida att den betonade vokalen i det andra elementet oftare är mer sluten än i det första elementet.

3.2.5 *Tonlös eller tonande initialt och finalt ljud*

I gruppen av 17 binomiala uttryck med olika ordningsföljd i svenskan och danskan undersöktes det initiala ljudets kvalitet. Tidigare undersökningar (Cooper & Ross 1975) visar att element med tonlöst initialt ljud, dvs. tonlösa klusiler, frikativor och affrikator, vanligen går före element med tonande ljud, dvs. tonande klusiler, frikativor och affrikator samt vokaler, nasaler, lateraler och tremulanter. I ingendera språket föreligger dock någon skillnad mellan det initiala ljudet i första och andra elementet i denna undersökning. Exakt samma resultat erhöles i båda språken, såtillvida att i både första och andra elementet i de binomiala uttrycken tonlöst ljud förekommer initialt 10 gånger och tonande 7. Någon förklaring till den olika ordningsföljden i de två språken erbjuder alltså inte denna faktor i detta material.

I danskan förekommer tonlöst ljud aldrig finalt vare sig i första eller andra elementet i de 17 undersökta binomiala uttrycken. Danskan och svenskan skiljer sig härvidlag generellt, men detta kan inte förklara skillnader i ordningsföljd mellan språken. Någon klar skillnad mellan första och andra elementets finala ljud finns inte heller i svenskan, där tonlöst ljud förekommer finalt 5 gånger i första elementet och 4 gånger i andra, och tonande ljud 12 gånger finalt i första elementet och 13 i andra.

3.2.6 *Konsonantkluster eller vokal/enkel konsonant som initialt respektive finalt ljud*

I det urval av 17 binomiala uttryck där danskan och svenskan har olika ordningsföljd mellan elementen undersöktes förekomsten av konsonantkluster initialt respektive finalt (jfr Cooper & Ross 1975).

Initialt förekommer i danskan konsonantkluster lika ofta i det första som i det andra elementet, nämligen 7 gånger. I svenskan förekommer konsonantkluster initialt 5 gånger i det första elementet och 7 gånger i det andra elementet. Någon klar skillnad mellan elementen föreligger alltså inte i någondera språket i detta urval.

Finalt förekommer i danskan konsonantkluster 3 gånger i första elementet och 3 gånger i andra elementet. Enkel konsonant uppträder 7 gånger i första elementet och 6 i det andra och vokal 7 gånger i första elementet och 8 i det andra. I svenskan förekommer konsonantkluster finalt 3 gånger i första elementet och 2 gånger i andra elementet, enkel konsonant 11 gånger i första elementet och 10 gånger i det andra och vokal slutligen 3 gånger i det första och 5 gånger i det andra elementet. Någon klar skillnad mellan det första och det andra elementet föreligger alltså inte i någondera språket i detta urval. Generellt sett kan man se att danskan oftare slutar med vokal än svenskan men detta kan inte förklara olikheterna i ordningsföljd mellan elementen i språkens binomiala uttryck.

3.2.7 *Sammanfattande mått för att förklara ordningsföljden mellan element i binomiala uttryck*

Elementen i de 17 uttryck där danskan och svenskan har olika ordningsföljd gavs ett

sammanfattande mått för varje binomialt uttryck baserat på frekvens, längd i antal stavelser, vokalens kvalitet (främre/bakre respektive sluten/öppen) samt förekomst av tonande/tonlöst ljud och konsonantkluster initialt och finalt hos första respektive andra elementet. Högre poängantal innebär att det första elementet är mindre markerat än det andra och att ordningsföljden bestäms av de fonologiska faktorer som nämnts tidigare (jfr Cooper & Ross 1975, Fenk-Oczlon 1989). Varje enskilt par erhöll poäng enligt följande, där siffran syftar på kolumnens nummer i Tabell 1 och 2:

1. 1 högre frekvens/-1 lägre frekvens i första elementet
2. Antal stavelser i andra elementet minus antal stavelser i första elementet
3. 1 mer främre vokal/-1 mer bakre vokal i första elementet/0 samma läge
4. 1 mer sluten vokal/-1 mer öppen vokal i första elementet/0 samma läge
5. 1 tonlöst ljud initialt i första och tonande i andra elementet/-1 tonande i första elementet och tonlöst i andra elementet/0 samma kvalitet initialt
6. 1 tonlöst finalt ljud i första och tonande i andra elementet/-1 tonande i första elementet och tonlöst i andra elementet/0 samma kvalitet finalt
7. 1 inte konsonantkluster initialt i första elementet men i andra/-1 konsonantkluster i första men inte i andra elementet/0 samma kvalitet initialt
8. 1 inte konsonantkluster finalt i första elementet men i andra/-1 konsonantkluster i första men inte i andra elementet/0 samma kvalitet finalt
9. Summa poäng

Tabell 1. Sammanfattande mått för första elementet jämfört med andra elementet i 17 binomiala uttryck i danskan

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
briste og bære	-1	0	0	0	0	0	-1	0	-2
(holde) dug og disk	1	0	-1	1	0	0	0	1	2
flod og ebbe	-1	1	-1	1	1	0	-1	0	0
fri og frank	1	0	1	1	0	0	0	1	4
føde og klæder	1	-1	1	0	0	0	1	0	2
gammen og glæde	-1	0	-1	-1	0	0	1	0	-2
lærd og læg	-1	0	1	1	0	0	0	-1	0
(i) mark og skov	-1	0	0	0	-1	0	1	-1	-2
(lege) røvere og soldater	-1	0	1	0	-1	0	0	0	-1
råbe og skrige	1	0	-1	-1	-1	0	1	0	-1
(i) sind og skind	1	0	0	0	0	0	1	0	2
(i) skrift og tale	-1	1	1	0	0	0	-1	-1	-1
slet og ret	-1	0	1	1	1	0	-1	0	1
sno og vende (sig)	-1	1	-1	1	1	0	-1	0	0
svagheder og fejl	-1	-2	-1	1	0	0	-1	1	-3
sæd og skik	1	0	0	-1	0	0	1	0	1
ting og sager	1	1	1	1	0	0	0	0	4
Summa	-3	1	1	5	0	0	0	0	4

Den faktor som syns ha starkast inflytande på ordningsföljden mellan elementen i de 17 binomiala uttryck där danskan och svenskan har olika ordningsföljd är förekomsten av öppen eller mer sluten vokal i dem. Ett ord med mer sluten betonad initial vokal förekommer oftare i det första elementet än i det andra i danskan. Övriga faktorer, som frekvens i allmänspråket, förekomsten initialt och finalt av tonlös/tonande ljud eller konsonantkluster liksom kontrasten i antalet stavelser och i förekomsten av främre respektive bakre betonad vokal i elementen, syns inte påverka ordningsföljden utan de olika faktorernas inverkan verkar snarast jämna ut varandra i detta urval av binomiala uttryck. Det förekommer alltså både uttryck som följer de fonologiska regler och markeringsregler som kan uppställas utifrån tidigare undersökningar, t.ex. *fri* og *frank* och *ting* og *sager*, och uttryck som strider mot dem, t.ex. *svagheder* og *fejl*.

Tabell 2. Sammanfattande mått för första elementet jämfört med andra elementet i 17 binomiala uttryck i svenskan

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
bära eller brista	1	0	0	-1	0	0	1	0	1
disk och duk	-1	0	1	0	0	0	0	-1	-1
ebb och flod	-1	0	1	-1	-1	0	1	0	-1
frank och fri	-1	0	-1	-1	0	1	0	-1	-3
kläder och föda	1	0	0	0	0	0	-1	0	0
glädje och gamman	1	0	1	1	0	0	-1	0	2
lekt och lärd	1	0	0	1	0	1	0	-1	2
(i) skog och mark	-1	0	-1	1	1	1	-1	1	1
soldater och rövare	1	0	-1	-1	1	0	0	0	0
skrika och ropa	-1	0	1	0	1	0	-1	0	0
(till) skinn och sinn	1	0	0	0	0	0	0	0	1
tal och skrift	1	0	-1	-1	0	-1	1	1	0
rätt och slätt	1	0	0	0	-1	0	1	0	1
vända och sno (sig)	1	-1	1	-1	-1	0	1	0	0
fel och svagheter	1	2	1	1	0	0	1	0	6
skick och sed	1	0	0	1	0	1	0	0	3
saker och ting	1	-1	-1	-1	0	0	0	0	-2
Summa	7	0	1	-2	0	3	2	-1	10

I de 17 binomiala uttryck där danskan och svenskan har olika ordningsföljd är det främst frekvens i allmänspråket som syns påverka ordningsföljden mellan elementen i svenskan, såtillvida att det första elementet oftare innehåller ett vanligare, mer frekvent element än det andra. Även här finns uttryck som följer de uppställda reglerna och uttryck som strider mot dem.

Det bör noteras att semantiska regler inte har undersökts här och det är möjligt att såväl i danskan som i svenskan de undersökta och även andra faktorer kan ha inflytande på elementens ordningsföljd i binomiala uttryck och att detta skulle visa sig i ett större urval av uttryck. I hela materialet om 555 danska och 244 svenska uttryck följer språken samma principer, dvs. det första elementet är i allmänhet frekventare än det andra och även genomsnittligt sett kortare än det, dvs. mer ommarkerat.

4 Diskussion och slutsatser

De binomiala uttrycken i danskan består vanligen av substantiviska, enstaviga, danska arvord. De präglas i ungefär hälften av fallen av någon fonologisk likhet, oftast alliteration, men det bör observeras att de i hälften av fallen inte präglas av någon sådan. Detta är överraskande, eftersom fonologisk likhet ofta anses vara en mycket utpräglad egenskap hos dessa uttryck. Den semantiska relationen mellan elementen beror i hög grad på vilken ordklass dessa tillhör och substantiv och verb är t.ex. ofta co-hyponymer eller synonymer, adjektiven synonymer och adverbena antonymer.

När de danska binomiala uttrycken jämförs med sina svenska motsvarigheter visar det sig att mindre än hälften av fallen kan återfinnas i de svenska verk som undersökts. Av de återfunna har tre fjärdedelar samma ordningsföljd mellan elementen i de två språken. Det bör här påpekas att binomiala uttryck ofta kallas "irreversible", dvs. icke vändbara (se Malkiel 1959, Makkai 1972). När danskan jämförs med svenskan finns emellertid i 49 ordpar två möjliga ordningsföljder i ett av eller båda språken. Slutligen återfinns en grupp bestående av 17 uttryck där danskan och svenskan föredrar olika ordning mellan elementen, dvs. i sammanlagt 66 fall av 555 ursprungliga binomiala uttryck varierar ordningsföljden på något sätt i dessa närbesläktade språk. De icke vändbara uttrycken kan enligt Makkai (1972:155-164) vara institutioner, men detta synes inte på något sätt förklara varför danskan föredrar *i mark og skov, flod og ebbe, i skrift og tale, slet og ret, hverken finde ind eller ud, nu må det briste eller bære* och *ve og vel* och svenskan *i skog och mark, ebb och flod, i tal och skrift, rätt och slätt, varken veta ut eller in, det må bära eller brista* och *väl och ve*.

Semantiska, fonologiska och andra förklaringar till ordningsföljden mellan elementen i binomiala uttryck finns emellertid. I det större materialet, om 555 danska och 244 svenska uttryck, påverkar t.ex. elementens frekvens i allmänspråket och deras längd mätt i antal stavelser denna. Detta kan tolkas som att ett 'omarkerat' ord går före ett 'markerat'. I den grupp om 17 uttryck där språken föredrar olika ordning kan ingen sådan slutsats dras, sannolikt pga. att urvalet är alltför litet. När de semantiska, fonologiska etc. faktorerna inte är tillräckligt starka för att avgöra ordningsföljden direkt kan elementen tänkas ha använts först i fri variation, för att därefter "cementeras" i vissa kombinationer som kommit att betraktas och behandlas som enheter i språket. I vissa fall är alltså dessa cementerade enheter olika i de två närbesläktade språken danska och svenska.

Slutligen uppstår frågan varför binomiala uttryck alls används när enkla uttryck står till buds. De ingående elementen i ett binomialt uttryck karakteriseras ofta av likhet. Denna likhet kan vara såväl syntaktisk, fonologisk som semantisk. Orsaken till att ett enkelt uttryck inte används i stället för ett binomialt är kanske inte främst 'referentiell', utan snarare 'expressiv', 'fatisk' eller 'poetisk', i den betydelse Jakobson ger termerna (1960:350-377). Den poetiska karaktären hos de binomiala uttrycken framgår av att de, liksom metaforer och poesi, präglas av likhetsrelationer och kan användas för emfas.

Syntaktisk likhet finns mellan de ingående elementen i binomiala uttryck, såtillvida att de oftast tillhör samma ordklass eller har samma syntaktiska funktion i satsen. Semantiskt karakteriseras många binomiala uttryck av synonymi, men även andra likhetsrelationer råder mellan de ingående elementen, t.ex. antonymi, som också präglas av att någon aspekt eller egenskap delas av de ingående delarna (se t.ex. Lyons 1977). Ljudlikheten, slutligen, är ofta en bidragande orsak till att uttryck blir bevingade. Rim och andra typer av fonologisk likhet används för att karakterisera, begränsa och sammanbinda vissa rytmiska enheter, t.ex.

i gamla ordstäv (Beckman 1966:101-102, 112). Ljudlikhet har säkert betydelse inte bara för bevarande av ett uttryck utan säkert också för dess uppkomst. Det förefaller obestriddigt att just ljudglädjen och inte de ingående ordens betydelse givit upphov till bl.a. rim och ramsor. Vissa mönster i språket ger språkbrukaren möjlighet att leka med klanger och då blir betydelsen klart underordnad formen, såsom i de binomiala *pik* og *pak*, *kik* og *kak*, *sak* og *pak*, *hip* og *hap*. En jämförelse mellan olika språk visar också att vissa element knappast skulle ha kombinerats utan sin ljudlikhet, t.ex. *skænden* og *brænden*, dvs. "våldtäkt och förstörelse" på svenska.

De binomiala uttrycken har naturligtvis även en referentiell funktion, och därvidlag kan de ingående elementen disambiguera varandra. Detta är särskilt tydligt när mycket vanliga, polysema ord förekommer i dem. Den disambiguerande funktionen finner man även i andra typer av uttryck, t.ex. engelskans *funny-peculiar* och *funny-ha-ha* (Sampson 1980:116-7). Det svenska adjektivet *ren* (som även har ett substantiv och ett adverb som homonymer) har t.ex. ett antal olika betydelser. Dessa kommer till uttryck i de eller mindre fasta fraser som Östergren (1981) nämner: *ren och snygg* (egentlig mening), *ren och obesmittad* (friare, bibliskt), *ren och klar* (motsats till "grumlig"), *ren och flytande* (friare och bildligt), *ren och skär* (förstärkande). I dessa uttryck står det tvetydiga ordet först och därefter följer det disambiguerande elementet, men så är inte alltid fallet. De ingående elementen i de binomiala uttrycken är vidare inte alltid synonyma, utan även andra semantiska relationer råder mellan dem. Även i sådana fall kan ett element eventuellt disambiguera ett annat, som i paren *af* og *til*, *for* og *bag*, *høje* og *lave*, *ret* og *vrang*, *slet* og *ret* och *top* og *tavl*. Främst torde dock de binomiala uttrycken ha en kreativ och lekfull, poetisk funktion i språket.

Litteratur

- Allén, Sture 1970. *Nusvensk frekvensordbok baserad på tidningstext*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Beckman, Natanael 1966. *Den svenska versläran*. Lund: Gleerup.
- Bendz, Gerhard 1965. *Ordpar*. Stockholm: Norstedt.
- Bergenholtz, Henning 1992. *Dansk frekvensordbog*. København: G.E.C. Gads Forlag.
- Cooper, W.E. & J.R. Ross 1975. Word order. I: Grossman, R.E. m.fl. (red.). *Papers from the Parasession on Functionalism*. Chicago: Chicago Linguistics Society, 63-111.
- Cowie, A. P, R. Mackin & I. R. McCaig 1983. *Oxford Dictionary of Current Idiomatic English*, Vol. 2. London: Oxford University Press.
- Elbro, Carsten 1998. Valte, se skalte. I: *Mål & Mæle* no. 4, 28-31.
- Elbro, Carsten 1999. Stærke ordpar. I: *Mål & Mæle* no. 2, 14-16.
- Fafner, Jørgen 1989. *Dansk verskunst. Bd 1. Digt og form. Klassiske og moderne verslære*. København: Reitzel.
- Fenk-Oczlon, Gertraud 1989. Word frequency and word order in freezes. I: *Linguistics*, Vol. 27-1, 517-556.
- Fernando, Chitra 1996. *Idioms and Idiomaticity*. Oxford: Oxford University Press.
- Gustafsson, Marita 1975. *Binominal Expressions in Present-day English*. Turku.
- Hallström, Anna & Urban Östberg 1998. *Svår svenska. Idiom och slang i urval*. Lund: Studentlitteratur.
- Hedelin, Per 1997. *Norstedts svenska uttalslexikon*. Stockholm: Norstedt.

- Hudson, Jean 1998. *Perspectives on Fixedness. Applied and Theoretical*. Lund: Lund University Press.
- Jakobson Roman. 1960. Closing statement: linguistics and poetics. I: Sebeok, Thomas A. (red.). *Style in Language*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 350-377.
- Jeep, John M 1995. *Alliterating Word-pairs in Old High German*. Bochum: Brockmeyer.
- Kornhall, David 1991. Fonetiska iterationer – vad ska vi kräva av dem? I: Lilja, Eva, John Swedenmark & Kristian Wåhlin. *Vers-mått*. Studier framlagda vid Andra nordiska metrikkonferensen, Uppsala oktober 1989. Göteborg: Centrum för metrisk studier, 108-144.
- Krohn, Karin 1994. *Hand und Fuss. Eine kontrastive Analyse von Phraseologismen im Deutschen und Schwedischen*. Acta Universitatis Gothoburgensis. Göteborger germanistiske Forskningar 36. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Lambrecht, Knud 1984. Formulaicity, frame semantics, and pragmatics in German binomial expressions. I: *Language*, Vol. 60, No. 4, 753-796.
- Lyons, John 1977. *Semantics. Volume 1*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Makkai, Adam 1972. *Idiom Structure in English*. The Hague: Mouton.
- Malkiel, Yakov 1959. Studies in irreversible binomials. I: *Lingua*, Vol. VIII, 113-161.
- Molbech, Christian 1859. *Dansk Ordbog indeholdende det danske Sprogs Stammeord*. 2. förøgede & forbedrede Udg. Kjøbenhavn.
- Molbech, Christian 1853-1866. *Dansk Glossarium eller Ordbog over forældede danske Ord... fra det 13:de til det 16:de Aarhundrede*. Kjøbenhavn.
- Målande uttryck. En liten bok med svenska idiom* 1996. Stockholm: Norstedt.
- Møllehave, Johannes 1995. *Lystig og ligefrem. Andersens alliterationer*. Kjøbenhavn: Lindhardt og Ringhof.
- Nielsen, Niels Åge 1966. *Dansk etymologisk ordbog*. Kjøbenhavn: Gyldendal.
- Nielsen, Niels Åge 1976. *Dansk etymologisk ordbog. Ordenes historie*. 3. Revid. udg. med et tillæg. Kjøbenhavn: Gyldendal.
- Nielsen, Niels Åge 1991. *Ordenes historie. Dansk etymologisk ordbog*. Kjøbenhavn: Danmarks nationaleleksikon.
- Norstedts dansk-svenska ordbok* 1980. 3. rev. och utvidg. uppl. Molde, Bertil & Ferlov, Niels (red.). Stockholm: Norstedt.
- Ordbog over det danske Sprog* 1918-1956. Grundlagt av Verner Dahlerup, udgivet af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, redigeret af H. Juul-Jensen. Kjøbenhavn: Gyldendal
- Rehling, Erik 1965. *Det danske sprog*. Kjøbenhavn: Schultz.
- Sampson, Geoffrey 1980. *Schools of Linguistics*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Skyum-Nielsen, Peder 1992. *Fyndord. Studier i kortformernes retorik*. Kjøbenhavn: Hans Reitzel.
- Sobkowiak, Włodzimierz 1993. Unmarked-before-marked as a freezing principle. I: *Language and Speech*, 36 (4), 393-414.
- Den Store Danske Udtaleordbog* 1991. Brink, Lars & Jørn Lund et al. (red.). Kjøbenhavn: Munksgaard.
- Sundström, Gun-Britt & Erika Eklund 1993. *Is i magen, eld i baken. Vad menas?* Stockholm: Bonniers Juniorförlag.
- Svenska Akademiens grammatik* 1999. Stockholm: Svenska Akademien: Norstedts ordbok.

- Svenska Akademiens ordlista över svenska språket* 1998. Stockholm: Norstedts ordbok.
- Svensk handordbok. Konstruktioner och fraseologi* 1966. Stockholm: Svenska bokförlaget (Norstedts).
- Svensk ordbok* 1986. Solna: Esselte Studium.
- Thiele, Thomas 2000. *Ausgewählte Aspekte der korpusbasierten Analyse deutscher idiomatischer Wendungen*. Stuttgart: Institut für Maschinelle Sprachverarbeitung.
- Toftgaard Andersen, Stig 2001. *Talemåder i dansk. Ordbog over idiommer*. 2. udgave. København: Gyldendal.
- Vendell, Herman 1897. *Bidrag till kännedomen om alliterationer och rim i skandinaviskt lagspråk*. Helsingfors: Ventzel Hagelstam i distr.
- Weinreich, U 1969. Problems in the analysis of idioms. I: Puhvel, Jaan (red.) *Substance and Structure of Language*, 23-81. Berkeley: University of California Press.
- Wikborg, Eleanor 1975. *Carson McCullers' The Member of the Wedding. Aspects of Structure and Style*. Göteborg: Acta universitatis Gothoburgensis.
- Östergren, Olof 1981. *Nusvensk ordbok*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.

Jämförelsekonstruktioner i Svensk konstruktionsordbok

– struktur, variation och funktion

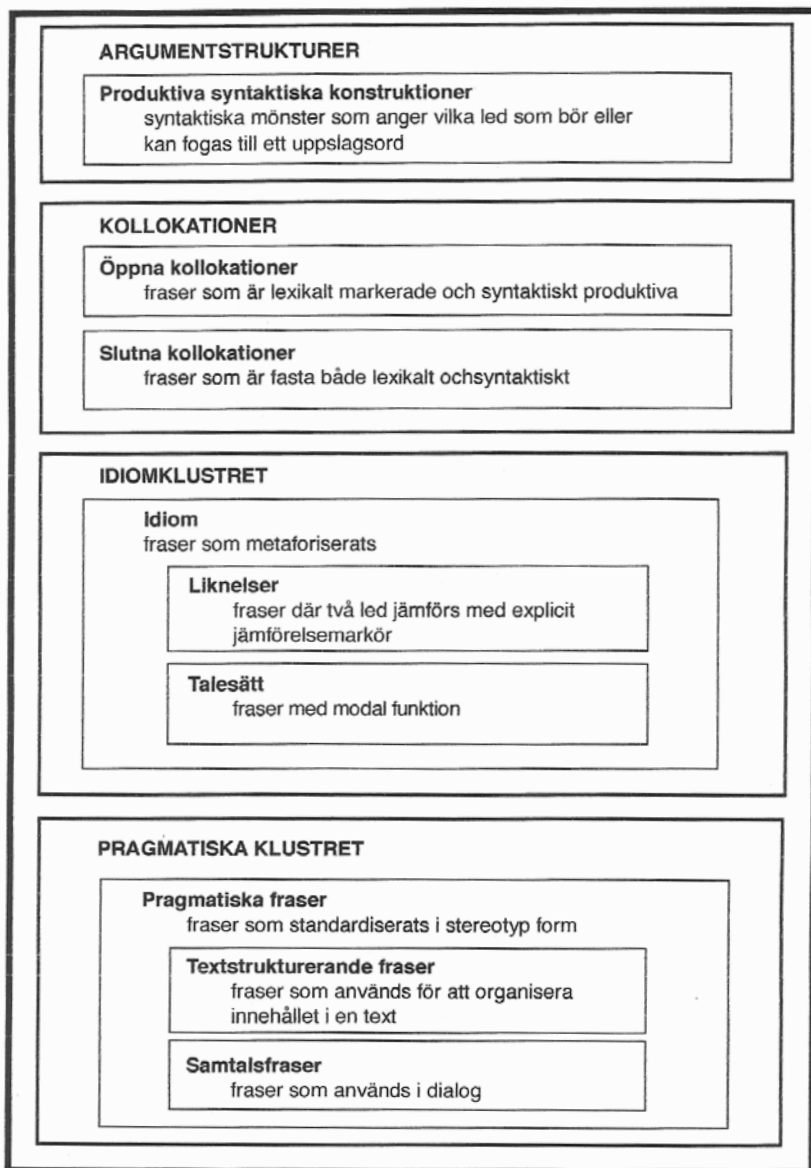
This paper deals with different types of comparative constructions, which I have found in the forthcoming dictionary *Svensk konstruktionsordbok*. A well known type is similes, such as something is as heavy as lead. Other types which I am going to introduce are concrete comparisons, comparative collocations, comparative proverbial phrases and comparative pragmatic phrases (Figure 1). I am going to analyse the structure and function of the different types of comparative constructions. The result is given in a model of analysis of comparative constructions in *Svensk konstruktionsordbok* (Figure 2).

1. Inledning

I min artikel kommer jag att behandla olika typer av jämförelsekonstruktioner i *Svensk konstruktionsordbok*, Svenska språknämndens kommande ordbok över konstruktioner och fraser i svenskan. Dessa jämförelsekonstruktioner representerar olika fraskategorier. Vilka fraskategorier konstruktionsordboken innehåller framgår av modellen över kategorisering av fraser som utarbetats för projektet (Figur 1). Modellen består av fyra huvudkategorier: **argumentstrukturer**, **kollokationer**, **idiomklustret** och **pragmatiska klustret**.

Jämförelsekonstruktioner är konstruktioner som uttrycker jämförelse. Sådana konstruktioner har jag funnit under alla kategorier i vår modell. Det förekommer olika typer av jämförelsekonstruktioner. En typ som jag redan tidigare tagit upp är **liknelser** (Clausén 2001), dvs. fraser av typen *ngt är tungt som bly* och *ngn sitter som spindeln i nätet*. Liknelserna ingår i idiomklustret, som en underkategori till **idiom** (Figur 1). Jag har emellertid behandlat liknelserna mycket översiktligt och i stort sett endast visat att dessa i likhet med övriga frastyper i idiomklustret är metaforiserade och att de har värderande funktion. Nu vill jag fullständiga min genomgång av idiomklustret genom att återigen ta mig an liknelserna i en fördjupad analys. Vid analysen av liknelserna har jag emellertid kommit fram till att det är viktigt att beakta också de andra typerna av jämförelsekonstruktioner för att kunna visa vad som är typiskt för dem och på vilket sätt liknelserna skiljer ut sig från dessa.

Syftet med min analys är sålunda att leta fram jämförelsekonstruktioner ur de olika kategorier som konstruktionsordboken omfattar, analysera deras struktur och ställa liknelserna mot dessa. Jag kommer också att diskutera hur pass väsentliga de olika jämförelsekonstruktionerna är i konstruktionsordboken. Vidare ska jag ta upp olika typer av variation hos liknelserna. Slutligen kommer jag att behandla jämförelsekonstruktionernas funktion. Resultatet sammanfattas i en modell för analys av jämförelsekonstruktioner i konstruktionsordboken (Figur 2).

Ulla Clausén & Erika Lyly, Svenska språknämnden 2001

Figur 1. Modell för kategorisering av fraser

2. Jämförelsekonstruktioner

I sin studie "Jämförelsekonstruktioner i svenskan och grammatikaliseringen av *jämfört med*" (Hammarberg 1995) analyserar Björn Hammarberg konstruktioner som uttrycker jämförelse i svenskan. Därvid lyfter han fram de enheter som jämförelsekonstruktionerna är uppbyggda av. Utgångspunkten för en jämförelse är **komparanden**, dvs. den enhet som jämförs med någonting annat. Den enhet som komparanden jämförs med benämner han **jämförelsestandard**. I jämförelsekonstruktionen *ngt är tungt som bly* med exemplet *väskan är tung som bly* är *väskan* komparand och *bly* standardjämförelse. En tredje enhet, **parametern**, anger vad jämförelsen avser. I exemplet ovan är det *tung*. Jämförelsen uttrycks genom en markör, som kallas **standardmarkör**. I exemplet ovan är *som* standardmarkör.

Björn Hammarbergs studie är begränsad till den typ av jämförelsekonstruktioner som jag kallar **konkreta jämförelser**, dvs. produktiva konstruktioner som faller under kategorin **argumentstrukturer** i vår analysmodell (Figur 1). Jag tänker gå vidare och analysera också andra typer av jämförelsekonstruktioner utifrån enheterna komparand, jämförelsestandard och parameter. Analysen avser först och främst strukturen hos jämförelsekonstruktionerna, men också variationsmöjligheterna hos liknelserna samt funktionerna hos liknelserna, de jämförande talesätten och de jämförande pragmatiska fraserna.

Jag räknar med fem typer av jämförelsekonstruktioner: **konkreta jämförelser**, **jämförande kollokationer**, **liknelser**, **jämförande talesätt** och **jämförande pragmatiska fraser**. Utmärkande för dessa jämförelsekonstruktioner är att de uttrycker jämförelse med en standardmarkör, som är *som* vid uttryck för likhet och *än* vid uttryck för olikhet. Vid analysen kommer jag att fästa stor vikt vid relationen mellan komparanden och jämförelsestandard. Denna relation är nämligen avgörande för klassificeringen av jämförelsekonstruktionerna.

Jag inleder analysen av jämförelsekonstruktionerna med att ta upp de konkreta jämförelserna och de jämförande kollokationerna. Dessa bildar en bakgrund till liknelserna, som intar en central position bland jämförelsekonstruktionerna. Mot liknelserna ställer jag sedan de jämförande talesätten och de jämförande pragmatiska fraserna.

2.1. Konkreta jämförelser

Konkreta jämförelser återfinns bland argumentstrukturerna, den kategori som innefattar produktiva syntaktiska konstruktioner (Figur 1).

2.1.1. Struktur

Som konkreta jämförelser räknar jag jämförelsekonstruktioner där komparanden, dvs. det som ska jämföras, och jämförelsestandard, dvs. det som man jämför med, är besläktade och finns inom samma domän (jfr Svanlund 2001: 13 f.). *Platina är dubbelt så tungt som bly* är en konkret jämförelse. Komparanden *platina* och jämförelsestandard *bly* finns inom samma domän och är jämförbara storheter. Detta exempel kan ställas mot det tidigare nämnda *väskan är tungt som bly*. Här tillhör komparanden och jämförelsestandard olika domäner. En sådan jämförelse kategoriserar jag som liknelse. Se vidare avsnitt 4.1 nedan.

I en konkret jämförelse ska man kunna låta de två elementen komparand och jämförelsestandard byta plats, utan att innebörden förändras (Ortony 1993: 349). Ex.: *Platina är dubbelt så tungt som bly – bly är hälften så tungt som platina*. Liknelsen *väskan är tungt som bly* går däremot inte att vända på.

Hos de konkreta jämförelserna är komparandens fack (slot) öppet. Komparanden är

ett substantiv eller pronomen, som anges med *ngn* eller *ngt* i konstruktionen *ngt är tungt som ngt*.

Ex.: *Platina är dubbelt så tungt som bly.*

Också jämförelsestandardens fack är öppet. Jämförelsestandardens är ett substantiv eller ett pronomen, som anges med *ngn*, *ngt* eller *ngra* i jämförelser som *ngn är lika gammal som ngn*, *ngn är yngre än ngn*, *ngn är yngst av ngra*.

Ex.: *Hans syster är lika gammal som jag* el. *mig*; *hon är yngre än jag* el. *mig*; *han är yngst av klasskamraterna*.

Parametern, dvs. den enhet som anger vad jämförelsen avser, är ofta ett adjektiv i positiv komparativ eller superlativ, som i konstruktionerna *ngn är lika vacker som ngn*, *ngn är vackrare än ngn* och *ngn är vackrast av ngra*.

Parametern kan också vara ett verb, t.ex. i konstruktionen *ngn går som ngn*.

Ex.: *Hon går som en mannekäng.*

Parametern kan också undertryckas, som i konstruktionen *ngn är som ngn*.

Ex.: *Hon är som sin mor*

3. Jämförande kollokationer

Jämförande kollokationer återfinns bland kollokationerna, i regel de öppna (Figur 1). De jämförande kollokationerna skiljer sig från de konkreta jämförelserna genom att jämförelsestandardens fack är fyllt.

3.1. Struktur

Som jämförande kollokationer räknar jag jämförelsekonstruktioner där komparanden och jämförelsestandardens finns inom samma domän, men där jämförelsestandardens fack är fyllt, i motsats till vad fallet är hos de konkreta jämförelserna.

Precis som fallet är hos de konkreta jämförelserna är komparandens fack öppet. Komparanden är ett substantiv eller pronomen som anges med *ngn* eller *ngt* i konstruktionen *ngt är vitt som en lilja*.

Ex.: *Näckrosor vita som liljor simmade på vattnet.*

Jämförelsestandardens är ett substantiv, som i konstruktionen *ngt är vitt som en lilja*.

Parametern är vanligen ett adjektiv eller verb, liksom hos de konkreta jämförelserna, t.ex. *ngt är vitt som en lilja*; *ngn gal som en tupp*.

4. Liknelser

Liknelser är en underkategori till idiomerna, som ingår i idiomklustret (Figur 1). Till skillnad mot vad fallet är hos de konkreta jämförelserna och de jämförande kollokationerna tillhör komparanden och jämförelsestandardens olika domäner. Man kan alltså inte låta komparanden och jämförelsestandardens byta plats. Liknelsen *jungfrun är vit som en lilja* går inte att vända till **liljan är vit som en jungfru* (jfr Ortony 1993: 349). Detta skiljer liknelserna från de konkreta jämförelserna och de jämförande kollokationerna.

4.1. Struktur

Som liknelser räknar jag jämförelsekonstruktioner där komparanden och jämförelsestandardens tillhör olika domäner och där komparandens fack är öppet, medan jämförelsestandardens fack är fyllt.

Precis som fallet är hos de konkreta jämförelserna och de jämförande kollokationerna är komparandens fack alltså öppet. Komparanden är ett substantiv eller ett pronomen, som anges med ngn eller *ngt* i konstruktionen: *ngt är tungt som bly*.

Ex.: *Väskan är tung som bly*.

Detta exempel bör jämföras med det ovan nämnda *platina är dubbelt så tungt som bly* (avsnitt 2.1.1.), där komparanden *platina* och jämförelsestandardens *bly* tillhör samma domän, vilket innebär att exemplet kategoriseras som en konkret, icke metaforiserad jämförelse. Jag menar att exemplet *väskan är tung som bly* är metaforiskt, dvs. en liknelse, även om väskan är ett konkret substantiv. Innebörden är att 'väskan är oerhört tung'. Man kan jämföra med adjektivet *blytung*

Komparanden kan eventuellt vara en person: *ngn är tung som bly*.

Ex.: *När hon vaknade på morgonen var hon (= kände hon sig) tung som bly*.

Än mer abstrakt blir innebörden om en konkret komparand ersätts av en abstrakt sådan.

Ex.: *Stämningen var tung som bly*.

Liknelsen *ngt är vitt som en lilja* bör jämföras med motsvarande konkreta kollokation. Hos den jämförande kollokationen tillhör komparanden och jämförelsestandardens samma domän, men olika domäner hos liknelsen.

Ex.: *Hennes by var genomskinlig och vit som en lilja*.

Hos liknelserna kan komparanden också vara en kvinna: *ngn är vit som en lilja* med innebörden att 'ngn är ren och oskuldsfull'.

Ex.: *Den unga jungfrun var oskyldig och ren, vit som en lilja*.

Bytet av komparand från blomma till person innebär sålunda en överföring av betydelsen, en metaforisering.

Hos liknelserna är jämförelsestandardens fack fyllt, liksom hos de jämförande kollokationerna, men i motsats till vad fallet är hos de konkreta jämförelserna. I regel är jämförelsestandardens ett substantiv: *ngt är tungt som bly*.

I en annan inte lika vanlig typ av liknelse är jämförelsestandardens ett particip: *ngn står som förstenad*.

Ex.: *Hon hade aldrig sett en så märklig figur, hon stod som förstenad, kunde liksom inte säga något*.

Parametern är ofta ett adjektiv: *ngt är tungt som bly*.

Parametern kan också vara undertryckt, men framgå av sammanhanget, t.ex. genom en kompletterande förklaring, som i liknelsen *ngn är som en ros*.

Ex.: *Min älskling du är som en ros, en nyutsprungnen skär*.

Parametern kan också vara ett verb, som i liknelsen *ngn sätter som spindeln i nätet*, med innebörden att 'någon har all kontroll över något'.

Ex.: *Om man nu hypotetiskt tänker sig en konspiration – till vem vänder man sig för att få ett statsministerbord utfört? Till en knark- och vapenhandlare som sätter som spindeln i nätet i Stockholms undre värld?*

Parametern kan också vara en hel mening, som i liknelsen *livet är som en påse*.

Ex.: *Livet är som en påse. Det är tomt och innehållslöst om man inte fyller det med något.*

4.2. Variation

Visserligen är jämförelsestandardens fack fyllt, men det betyder inte att jämförelsestandardens alltid är densamma. Den varierar ofta. I liknelsen *ngn är pigg som en mört* kan sålunda jämförelsestandardens *mört* bytas ut mot *ekorre*. Innebörden är i bägge fallen att *ngn* är väldigt pigg. Och i liknelsen *ngn äter som en häst* kan *häst* bytas ut mot *varg*. Då blir innebörden att 'ngn äter mycket och glupskt'. Om man byter till jämförelsestandardens *gris*, blir däremot innebörden en annan: 'ngn äter slafsigt'.

Hos liknelserna är det inte bara jämförelsestandardens som kan varieras utan också parametern, som i *ngn är kvick/pigg/vig som en ekorre* och *ngn arbetar/jobbar/kämpar/sliter som ett djur*. Här ligger parametrarna ganska nära varandra. Men byte till parameter som tillhör ett annat semantiskt fält ger liknelsen en ny innebörd. Vi har t.ex. liknelsen *ngn är smutsig/skitig som en gris* men också *envis som en gris*. Och vi får helt nya innebörder om verbet i *ngn svär som en borstbindare* byts ut mot *ljuger, röker* eller *svär*.

4.3. Funktion

Av min tidigare undersökning av fraserna i idiomklustret (Clausén 2001) har framgått att idiomerna med underkategorin liknelser har värderande funktion. Den fortsatta analysen av liknelserna har visat att de också har **intensifierande funktion**, som innebär en förstärkning av parametern.

Innebörden av liknelserna *ngn är tung som bly* och *ngn är vit som en lilja* är att 'någon är väldigt tung' och att 'ngn är mycket oskuldsfull'. Personbeskrivande liknelser där parametern är ett karakteriserande adjektiv är relativt vanliga, åtminstone i ordböckerna. Andra exempel på personbeskrivande liknelser av denna typ är:

ngn är fattig som en kyrkråtta
ngn är ful som stryk.
ngn är klok som en pudel
ngn är lugn som en filbunke
ngn är tyst som en mus
ngn är vacker som en dag.

Intensifierande funktion finns också hos liknelser där parametern är ett verb, t.ex. *ngn ljuger/super/svär/ röker som en borstbindare*. Dessa liknelser har en intensifierande funktion med innebörden att 'ngn ljuger, super, svär eller röker omåttligt'.

Jag har observerat att den intensifierande funktionen finns hos liknelser där jämförelsestandardens, eller parametern, brukar varieras. I liknelsen *ngn är pigg som en mört/ekorre* är

det ju oväsentligt vilket djur som man jämför med, huvudsaken är att det uppfattas som väldigt piggt. Och i liknelser med *borstbindare* kan man ta till flera olika verb som anger en verksamhet som uppfattas som förkastlig. I intensifierande liknelser av denna typ är det parametern som fokuseras.

4.4. Byte av funktion

Standardmarkören är den enhet som skiljer en liknelse från ett idiom. Det kan dock inträffa att en liknelse förlorar sin standardmarkör och glider över till kategorin idiom. Därvid slopas ofta liknelstens parameter, vilket medför att den intensifierande funktionen försvinner. Därigenom får idiomets en något annorlunda betydelse. Liknelsen *ngn är modig som ett lejon* med innebörden 'ngn är mycket modig' och idiomets *ngn är ett lejon* har inte riktigt samma innebörd. I idiomets framgång inte vilka av lejonets egenskaper som är aktuella. Det gör det emellertid i sammansättningar som *affärslejon*, *barlejon*, *börslejon*, *finanslejon*, *modelejon*, *party-lejon*, *premiärlejon*, *salongslejon*, *societetslejon*. I liknelsen *ngn är modig som ett lejon* undertrycks ibland parametern och liknelsen blir *ngn är som ett lejon*.

Hos liknelser där parametern är ett verb, t.ex. *ngn sitter som spindeln i nätet*, kan liknelsen avkortas och standardmarkören strykas. Frasen blir då till ett idiom.

Ex.: *Då väcktes tanken att starta något eget, där eleverna själva skulle vara spindeln i nätet.*

Nästa steg är att verbet stryks.

Ex.: *Det får inte bli så att smarta spindlar i nätet slinker undan tillsammans med åtskilliga langare och kurirer.*

I vår modell är alltså liknelser och idiom olika kategorier: liknelserna är en underkategori till idiomerna (Figur 1). Det finns dock forskare som hävdar att ett idiom är en implicit liknelse. Andra motsätter sig detta och påpekar att idiom och liknelser inte kan vara samma kategori eftersom det inte går att vända på en liknelse så att den blir till ett idiom (Ortony 1993: 344; se vidare Svanlund 2001:22). Liknelsen *Erik är som ett lejon* kan t.ex. inte vändas till ett idiom: **lejonet är Erik*.

5. Jämförande talesätt

Jämförande talesätt återfinns bland övriga talesätt, som är en underkategori till idiomerna (Figur 1). Precis som talesätten i allmänhet har de jämförande talesätten modal funktion. Se vidare avsnitt 5.2. De skiljer sig från liknelserna genom att komparandens och jämförelsestandardens fack är fyllda och också fasta.

5.1. Struktur

Som jämförande talesätt räknar jag fasta jämförelsekonstruktioner där både komparandens och jämförelsestandardens fack är fyllda. Komparanden är oftast ett bestämt substantiv: *blod är tjockare än vatten* med innebörden att 'släktskap är viktigare än andra relationer'.

Ex.: *Jag tror att det finns något från föräldrarna man känner igen hos varandra, någonting av sin far, någonting av sin mor, som gör att man verkligen känner att blod är tjockare än vatten.*

Komparanden kan också vara ett verb: *bättre fly än illa fäkta*.

Jämförelsestandarderna är ofta ett substantiv, som i *blod är tjockare än vatten*, och en ann är så

god som en ann. Den kan också vara ett verb som i *bättre fly än illa fäkta*, eller ett adverb som i *bättre sent än aldrig*. Jämförelsestandarderna varierar i regel inte.

Parametern är ett adjektiv, verb eller adverb, som i de jämförande talesätten

en ann är så god som en ann

bättre fly än illa fäkta

bättre sent än aldrig.

5.2. Funktion

Jag har tidigare framhållit att talesätten har modal funktion (Clausén 2001: 87 f.). Jag menar att denna funktion också finns hos de jämförande talesätten. Jämförelsen *blod är tjockare än vatten* har innebörden att *blod* bör vara tjockare än vatten, dvs. att släktskap måste komma före andra relationer, t.ex. vänskapsförbindelser.

5.3. Byte av funktion

Precis som talesätt i allmänhet kan de jämförande talesätten ofta övergå till pragmatiska fraser med kommenterande funktion (Clausén 2001: 84 f.). Det jämförande talesättet *blod är tjockare än vatten* kan t.ex. användas som avslutande kommentar till något som redan sagts:

Ex.: *Vad säger dina föräldrar om dina åsikter? – De tycker inte alls som jag, de är liberaler. Men jag har bra kontakt med dem. Blod är tjockare än vatten.*

6. Jämförande pragmatiska fraser

Jämförande pragmatiska fraser återfinns bland fraserna i **pragmatiska klustret** (Figur 1). I likhet med de jämförande talesätten är både komparanden och jämförelsestandarderna fasta. Till skillnad från liknelserna och talesätten bildar de jämförande pragmatiska fraserna hela block i texten.

6.1. Struktur

Som jämförande pragmatiska fraser räknar jag jämförelsekonstruktioner där en konkret situation är utgångspunkt för jämförelsen. De jämförande pragmatiska fraserna har en an-norlunda struktur än övriga jämförelsekonstruktioner vad gäller komparand och jämförelsestandard. För det första är komparandens fack fyllt, och komparanden är fast. Komparanden är ett substantiv eller pronomen, ofta det som syftar tillbaka på något tidigare nämnt: *det är som att bälla vatten på en gås*.

Ex.: *Jag har berättat det mesta för honom men det har varit som att bälla vatten på en gås.*

Innebörden är att 'det är omöjligt att tala någon till rätta'. Det spelar ingen roll vad man säger.

Det som skiljer ut de jämförande pragmatiska fraserna är också att jämförelsestandarderna i regel är en hel sats. Parametern är då undertryckt som i *det är som att bälla vatten på en gås*.

Parametern kan också vara ett adjektiv, som i *det är så tyst att man kan höra en knappnål falla till marken*.

6.2. Funktion

Den jämförande innebörden i de pragmatiska jämförelsekonstruktionerna undertrycks. I stället är det den kommenterande funktionen som betonas, dvs den funktion som utmärker alla fraserna i pragmatiska klustret. Till den kommenterande funktionen kommer den modala funktionen, som används för att uttrycka dels säkerhet, tvivel, vaghet och möjlighet, dels hotelser, varningar och förbud (Clausén 1999).

Jämförelsekonstruktioner där *det* är komparand är typiska pragmatiska fraser. Komparanden syftar på en aktuell situation som ofta upplevs besvärlig och som jämförs med en stereotyp, tänkt situation. Ett klassiskt exempel är *det är som att hålla vatten på en gås*, som används t.ex. när man försöker tala någon till rätta utan att det har någon effekt alls. Innebörden är att 'det är omöjligt att påverka någon'.

Den här konstruktionen inbjuder ofta till kreativa variationer av jämförelsestandard: *det är som att sparka en elefant i baken*.

Ex.: *Det är ingen mening att försöka påverka politikerna. Det är som att sparka en aelefant i baken – man får bara ont i foten.*

7. Modell för analys av jämförelsekonstruktioner i Konstruktionsordboken

Resultaten av min analys av jämförelsekonstruktionerna i konstruktionsordboken sammanfattas i nedanstående modell med fem kolumner. I kolumn 1 anges typ av jämförelsekonstruktion. I kolumn 2 anges om komparandens fack är öppet eller fyllt, om komparanden finns inom samma domän som jämförelsestandard eller inom en annan och om den eventuellt är fast. Kolumn 3 anger om jämförelsestandardens fack är öppet eller fyllt och om jämförelsestandardens eventuellt också är fast. Kolumn 4 anger ordklass för parametern och om den eventuellt kan varieras. I kolumn 5 anges den speciella funktion som utmärker liknelser, jämförande talesätt och jämförande pragmatiska fraser.

1. KSTRTYP	2. KOMPARAND	3. JFRSTANDARD	4. PARAMETER	5. FUNKTION
konkreta jämförelser	öppen: subst./pron.; samma domän som jfrstandard	öppen; subst./pron.	adj./verb	
jämförande kollokationer	öppen: subst./pron.; samma domän som jfrstandard	fylld; subst.	adj./verb	
liknelser	öppen: subst./pron.; annan domän än jfrstandard	fylld; subst./particip; kan varieras	adj./verb; kan varieras	värderande, intensifierande
jämförande talesätt	fylld: fast; subst./verb.	fylld: fast; subst./verb/ adv.	adj./adv./verb	värderande, modal
jämförande pragmatiska fraser	fylld: fast; subst./pron. ofta <i>det</i>	fylld: fast; hel sats	undertryckt/adj.	kommenterande, värderande, modal

Figur 2

Av sammanställningen framgår att relationen mellan komparanden och jämförelsestandarderna är avgörande för konstruktionstypen. Det finns fyra möjliga konstellationer:

a) Både komparanden och jämförelsestandardens fack är öppna. Komparanden och jämförelsestandarderna tillhör samma domän. Detta gäller de konkreta jämförelserna.

b) Komparandens fack är öppet men jämförelsestandardens fack är fyllt. När komparanden tillhör samma domän som jämförelsestandarderna är det fråga om kategorin jämförande kollokationer.

c) Komparandens fack är öppet men jämförelsestandardens fack är fyllt. När komparanden och jämförelsestandarderna tillhör olika domäner är det fråga om liknelser. Jämförelsestandarderna kan eventuellt varieras.

d) Både komparandens och jämförelsestandardens fack är fyllda; komparanden och jämförelsestandarderna är fasta. Detta gäller de jämförande talesätten och de jämförande pragmatiska fraserna.

Min undersökning har visat att jämförelsekonstruktioner finns inom alla fraskategorier i konstruktionsordboken. Därmed är inte sagt att alla får lika stor uppmärksamhet. Vi är t.ex. restriktiva i fråga om de konkreta jämförelserna och menar att det ska finnas särskilda skäl till att ta upp dem i ordboken. Så är t.ex. fallet om det gäller en grammatisk konstruktion som är en språkvårdsfråga, som t.ex. frågan om det heter *lika gammal som jag* eller *lika gammal som mig* resp. *äldre än jag* eller *äldre än mig*.

Det är också tveksamt om de jämförande kollokationerna kan försvara en plats i ordboken. Om kollokationen har en metaforiserad motsvarighet där komparanden och jämförelsestandarderna finns inom olika domäner, räcker det, som jag ser det, att ta upp den metaforiserade frasen, alltså liknelsen. För redaktören är det emellertid under alla omständigheter viktigt att kunna göra en korrekt bedömning av en jämförelsekonstruktion och avgöra om den är konkret eller metaforiserad genom att analysera relationen mellan komparanden och jämförelsestandarderna i det aktuella exemplet.

Liknelserna är ju den typ av jämförelsekonstruktioner som av tradition är central bland jämförelsekonstruktionerna. De har också alltid en plats i ordboken om de är etablerade. Tillfälliga, kreativa liknelser, skapade för stunden, kommer däremot inte med. Liknelser med intensifierande funktion av typen *ngt är tungt som bly* kommer naturligtvis med, också *ngt är tungt som en sten*, däremot inte liknelser med tillfälliga jämförelsestandarder av typen *ngt är tungt som 400 sumobrottare* eller *ngt är tungt som en fruktkaka med alltför många ingredienser*. De jämförande talesätten är en liten grupp bland jämförelsekonstruktionerna och skulle kanske inte kräva så mycket kommentarer vad gäller komparand och jämförelsestandard, eftersom både komparanden och jämförelsestandarderna är fasta och sällan varieras. Men precis som talesätt i allmänhet får de gärna kommenterande funktion, i likhet med fraserna i det pragmatiska klustret och kommer då att få extra uppmärksamhet. De jämförande pragmatiska fraserna behöver nämligen uppmärksammas mer. De är speciella både vad gäller komparand och jämförelsestandard: komparanden syftar på något redan nämnt och jämförelsestandarderna är en hel sats. Här behöver användaren upplysande kommentarer.

I kolumn fem anges de funktioner som tillkommer liknelser, jämförande talesätt och

jämförande pragmatiska fraser. Dessa jämförelsekonstruktioner används sålunda inte för att göra jämförelser utan för andra syften. Liknelser av typen *ngt är tungt som bly* används t.ex. som förstärkning med intensifierande funktion. Jämförande pragmatiska fraser används för att kommentera en speciell situation. De anger också vad som är lämpligt eller olämpligt eller vad som är möjligt eller skulle kunna ske. De har s.k. modal funktion, på samma sätt som de jämförande talesätten. Gemensamt för dessa tre typer av jämförelsekonstruktioner är den värderande funktionen.

Min undersökning av jämförelsekonstruktionerna har visat att de två viktigaste enheterna i en jämförelsekonstruktion är komparanden och jämförelsestandard. Gängse ordböcker brukar inte ange komparanden, men jag anser att det är viktigt att ta upp den. Den tillhör ju konstruktionen. Därför bör både komparanden och jämförelsestandard anges i formaliseringen, t.ex. *ngt är tungt som bly* och *ngn sitter som spindeln i nätet*. Användarna behöver vidare få information om hur jämförelsekonstruktioner med öppen komparand kan realiseras. Vid behandlingen av liknelserna är det sålunda viktigt att göra användaren uppmärksam på vilka typer av komparander som är möjliga, om det är en person eller ett ting, konkret eller abstrakt.

Av undersökningen har också framgått att jämförelsestandardens fack hos liknelserna visserligen är fyllt, men ändå gärna varieras. En variation som är etablerad kommer att anges i konstruktionsordboken, och hänvisning görs till liknelser med annan jämförelsestandard, t.ex. från *ngt är tungt som bly* som behandlas i artikeln *bly* till *ngt är tungt som sten* i artikeln *sten*. Likaså ska etablerad variation av parametern hos liknelserna tas upp och kommenteras.

Som framgått av min genomgång av jämförelsekonstruktionerna i konstruktionsordboken är de jämförelsekonstruktioner som redovisas endast undantagsvis egentliga jämförelser, dvs. konkreta jämförelser och konkreta jämförande kollokationer. Konstruktionsordboken satsar i stället på andra typer av jämförelser, oftast metaforiserade, med speciella funktioner, dvs. liknelser, jämförande talesätt och jämförande pragmatiska fraser.

Litteratur

- Clausén, Ulla. 2001. "Funktion och attityd i Svensk konstruktionsordbok." *Nordiska studier i lexikografi*. (Skrifter utgivna av Nordiska föreningen för lexikografi. 6.) Göteborg. S.80-93.
- Clausén, Ulla. 1999. "Om pragmatiska fraser i Svensk konstruktionsordbok". *Nordiska studier i lexikografi* 4. (Skrifter utgivna av Nordiska föreningen för lexikografi. 5.) Helsingfors. S. 27-35.
- Hammarberg, Björn. "Jämförelsekonstruktioner i svenskan och grammatikaliseringen av *jämfört med*." *Språk och stil*. 5. 1995. Uppsala. S. 21-48.
- Ortony, Andrew. 1993. red. "The role of similiarity in similes and metaphors." *Metaphor and thought*. Cambridge: Cambridge University Press. S. 342-356.
- Svanlund, Jan. 2001. *Metaforen som konvention*. Akademisk avhandling. Stockholm Studies in Scandinavian Philology. New series. 23. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.

About a project concerning a little Faroese-Italian dictionary

The lexicographical project, of which I am going to try to illustrate some aspects, is about a little bilingual Faroese-Italian dictionary that Prof. Jørgen Stender Clausen of the Department of Linguistics at Pisa University in Italy suggested that I compile, and that I carry out working at the Føroyamálsdeild, the Department of Faroese Language and Literature in Tórshavn in the Faroe Islands.

When I started this work, whilst staying for some months in the Faroes in 1995, I wondered about the possible characteristics of such a job; I am a graduate in History and apart from a little Italian-Faroese phrase-booklet, which I edited in 1984,¹ I had no – and still have little – experience of lexicographical research.

In history, the points of contact between Italy and the Faroe Islands have been very limited, although mutual literature translation work has been done in both directions: from the Faroes to Italy with the translations of works by Jørgen-Frantz Jacobsen, Heðin Brú, William Heinesen and poetries by Christian Matras and Arnbjørn Danielsen, and from Italy to the Faroes with the translation into Faroese of works by Boccaccio, Dario Fo, Carlo Collodi (*Pinocchio*!), Ignazio Silone, Stefano Benni and poetries by Francis of Assisi and Salvatore Quasimodo.

The project started by concentrating on trying to develop and structure a little Faroese-Italian dictionary of about 10.000 words, mainly for visitors from Italy to the islands but also for Faroese travelling to Italy. I couldn't for the time being think about a larger project, but a little, practical tool could, in my opinion and hopes, help a "curious" visitor to get to know and appreciate a bit more of the other's country. So, since the beginning, I have tried to keep this sort of possible user/reader in my mind, and have become more and more aware of the fact that the project involved both linguistic as well as technical/graphical skills, in order to make a small but useful tool.

I will try to explain some of the main guidelines which together with my indispensable consultants and collaborators Jógvan í Lon Jacobsen, Eyðun Rannváarson Jensen, Óli Mortensen and Andreas Sanesi, I have tried to follow in the the project. Since 1997, during a stay in the islands and then daily over the past two years, I have also been using a lexicographical computer program named "RiSt", developed by Heini Justinussen, Petur Zachariassen and Martin Zachariassen at Fróðskaparsetur Føroya, the University of the Faroe Islands. This has been of the greatest help, after having started using paper index-cards and then normal word-processing computer programs.

In choosing the headwords, I have made reference to many texts and lexicographical works. The first of these, which I have used as the starting point of the work, is the children's Faroese-Faroese dictionary *Orðaskyn* by Ingrid Sondum and others², in which most words contained are taken from various works by Jeffrey Henriksen and the text books *Lesibók*. To

them as sources I have added other books and lists of words, included the Italian-Faroese phrase-booklet mentioned before, and regularly tried to add words seen or heard in the daily life and work. I would also like to point out that, particularly since its publication in 1998 but even before thanks to the kindness of the editors, I have made daily, systematic and essential reference to the *Føroysk orðabók*,³ the new monolingual Faroese dictionary of the mother language.

Getting down to the practical side of the work, I would like to say that the heart of this project is how to try to deal with some of the aspects posed by a (little) lexicographical work between languages, Faroese and Italian, that:

- 1) though belonging to the same Indo-European family have some quite different structural features (for example cases inflectional system and substantives in the definite forms in Faroese);
- 2) have an everyday common vocabulary very different from each others (because of course everyday life in the Faroes presents a quite different reality from the one in Italy, and I would dare to say not only Italy but also compared to many other countries, even the Nordic/Scandinavian ones).

Here, with the help of a few examples, I shall show you some of the ways which have been adopted in the effort to tackle some of these aspects:

- In the dictionary a rather extensive use of cross-references is made, which point from the inflected forms to the main entry, in order to help the reader to find the way to the meanings more easily. This happens mainly for the most common nouns, verbs, adjectives, pronouns and indefinite articles, but also for some substantives in the definite form. For example:

báttin > bátur	køld > kaldur
báturin > bátur	sagdur > siga
dag > dagur	sagt > siga
daga > dagur	segði > siga
 dagar > dagur	sigur > siga
 dags > dagur	søgdu > siga
 degi > dagur	veðrið > veður 1
døgum > dagur	
kalt > kaldur	

- In the entries the inflected forms are written in full, and not only with the endings as is often made by conventions in many dictionaries. The reason is that it is rather difficult for an Italian to separate exactly the different parts of a Faroese word between the stem and the ending, particularly in compound words, although this can make a printed – paperwork a bit bulky and maybe graphically heavy. As instances:

bátur *sm* (báts bátar) barca, battello,

imbarcazione *bátarnar/bátarnir* le barche

fara í bátin andare in barca *vera í bátinum*

essere in barca *báturin/bátin* la barca *báturin*

hjá mær la mia barca *báturin hjá ...* la barca di

...; *parte di par comp* > **bjargingarbátur,**

fiskibátur, kavbátur, motorbátur,

postbátur, róðrarbátur, seglbátur

orðabók *sf* (orðabókar orðabøkur) dizionario,

vocabolario *føroysk-donsk o. dizionario*

faroese-danese *hyggja í orðabókina* guardare

nel/sul vocabolario *eg leiti eftir tí í orðabókini*

lo cerco sul vocabolario

- Some entries are a combination of linguistic and encyclopedical information. This happens in the case of words that have no equivalent in the other language, and especially for the “very Faroese words”, i.e. words of great importance, great familiarity and daily use in the Faroes, but with such a strong “Faroeseity” to require further explanations for a foreigner. Here some examples:

fjallgonga *sf* (fjallgongu fjallgongur) **1**

operazione stagionale di raduno degli ovini dai pascoli allo stazzo (*eseguita congiuntamente dai proprietari degli animali*)
 anche > **fjall 0.2** *cfr* > **várgonga, heystfjall**

2 gregge *anche* > **seyðagonga**

fjallgongan kom í rætt il gregge entrò nello stazzo *fjallgongan spjaddist* il gregge si sparpagliò

hjallur *sm* (hjals hjallar) capanno/deposito del

cibo (*dove viene appeso il pesce e la carne a frollare, stagionare o seccare, costruito con pareti in tavole di legno non combacianti che permettono all'aria di penetrare e circolare al suo interno*) *í hjallinum hongur ræstur fiskur og skerpikjöt* nel capanno del cibo sono appesi pesci frollati e carne ovina stagionata

kvæði *sn* (kvæðis kvæði(r)) **1** ballata popolare

faroese (*di origine medievale, che si danza collettivamente in tondo tenendosi per mano; simile probabilmente alla 'carola' italiana descritta da Boccaccio nel Decameron, 1 giornata: "a carolar cominciarono"; cfr* > **táttur, vísa**) *skipa eitt k.* iniziare e condurre una ballata popolare **2** poesia, poema

ólavsøka *sf* (ólavsøku ólavsøkur) **1** festa di

Sant'Olav (29 luglio, dedicata alla memoria di Olav Haraldsson, re di Norvegia morto nella battaglia di Stiklestad il 29 luglio 1030) **2** festa nazionale delle Føroyar (28 e 29 luglio, durante la quale si tiene anche la cerimonia ufficiale di apertura del > **Logting**, il parlamento faroese) *á ólavsøku* per (la festa di) Sant'Olav *góða ólavsøku!* buona festa di Sant'Olav!

skerpikjöt *sn senza pl* (skerpikjöts) carne ovina

stagionata all'aria (*comun. nel* > **hjallur**, *cfr* *ræst/turt k.* > **kjöt**)

tjaldur *sn* (tjaldurs tjöldur) (omit.) beccaccia di

mare, ostrichiere (Haematopus ostralegus; *uccello nazionale faroeso* > **grækarismessa, tjaldursdagur**) *tjaldrið er tjóðfuglur okkara* la beccaccia di mare è il nostro uccello nazionale *tjaldrið verpur oftast trý egg* la beccaccia di mare depone spesso tre uova

In this little work is often evident a certain pedagogical approach whose aim is also to introduce, in the most possible “friendly” way on a printed paper dictionary, an Italian speaker to the diversity of the structure of Faroese, so that, in my hopes, she/he will not get too scared of or frustrated by the differences, and get therefore closer to the beauty and charm of this language.

¹ Contri G. (a cura di), 1984, *Frasario italiano-faroese*, con trascrizione e istruzioni per la pronuncia di Andreas Sanesi, Tórshavn.

² Sondum I., Danielsen P.M., Nattestad N., Dalsgarð D., 1994, *Orðaskyn – Mín fyrsta orðabók*, Føroya Skúlabókagrunnur, Tórshavn.

³ Poulsen, J.H.W., Simonsen M., Jacobsen, J. í L., Johansen A., Hansen Z. S., 1998, *Føroysk orðabók*, Føroya Fróðskaparfelag, Tórshavn.

Första svenska ordboken – tankar bakom en barnordbok

A Swedish dictionary for children (Norstedts första svenska ordbok) has been published recently, containing some ten thousand conventional words and about two thousand encyclopedic words. This paper is a presentation of the dictionary, focussing mainly on the definition format which has been inspired by the Cobuild style of definition. In many ways this format is well suited for a children's dictionary and especially for explaining difficult words – if you are willing to make definitions somewhat less general in order to make them intelligible.

Hösten 2001 publicerades *Norstedts första svenska ordbok* (NFSO), en ordbok som direkt vänder sig till barn och ungdomar. Inom skolan har länge funnits ordlistor som har använts av samma målgrupp men detta är den första ordboken, dvs. en lexikalisk handbok som lite mer noggrant och med exempel definierar ords betydelse och inte huvudsakligen ger synonymer. Vi har tillsammans med Birgitta Ernby utarbetat den språkliga beskrivningen av ordförrådet. Till detta kommer som vi snart skall se också ett encyklopediskt inslag samt illustrationer.¹ Vi ska börja med att ta upp några allmänna överväganden som lett till definitionsformatet, en viktig del i en ordbok som vänder sig till relativt ovana användare.

Definitionsformat

Cobuild-formatet

Poängen med en barnordbok är självklart att ordförklaringarna skall vara begripliga för barn. Det räcker inte att skära ner ordförrådet till några tusental ord, lägga till lite roliga bilder och för övrigt behålla vuxenordbokens förklaringar. Ser man på det internationella beståndet av barnordböcker möter man alltifrån mycket genomarbetade förklaringar, väl anpassade för barn, till förklaringar som just ser ut som om de hämtats direkt från vuxenordböcker. I en engelsk ordbok för barn (*Webster's Elementary Dictionary*) förklaras t.ex. ordet *hormone* med "a secretion of an endocrine gland", något som uppenbarligen i bästa fall är avsett för en vuxen publik.

Ser man på de goda internationella exemplen (franska *Larousse mini debutants*, *Politikens lille danske ordbog*, den isländska *Barnaorðabókin*), så är förklaringarna relativt fria och anknyter väl till barns begreppsvärld. Så här kan det se ut i Larousse (ordet *faux*):

Faux (adjective: *un calcul faux, une addition fausse*). Un calcul faux n'est pas juste. Il y a une erreur. Ce que tu dis est faux, c'est-à-dire ce n'est pas vrai, tu te trompes ou tu mens.

Vi har emellertid försökt att hitta ett format som är något mer formaliserat och som ger ord-

boksförfattaren ett slags modell för förklaringar och dessutom ger läsaren ett återkommande mönster vid läsningen. Det mönster vi har valt är det som lanserats av John Sinclair och som bl.a. tillämpats i *Collins Cobuild English Dictionary*. Så här kan en "Cobuild-definition" se ut (verbet *carry* "bära").

If you carry something, you hold it or support it so that it does not touch the ground, and take it with you as you go somewhere.

Förklaringen kan jämföras med en "traditionell" (här hämtad från *Longman Dictionary of Contemporary English*):

To bear (someone or something) in one's arms, on one's back etc. while moving.

Det finns flera skillnader mellan de två typerna av definitioner:

Cobuild bryter mot den traditionella regeln om utbytbarhet, alltså att man i en viss kontext skall kunna ersätta det befrågade ordet med dess definition, alltså *the monkey carried her baby on her back* skall kunna utbytas mot t.ex. **the monkey bore her baby on her back while moving*, en kanske inte så elegant, men möjlig motsvarighet. Cobuild:s förklaring är i gengäld en hel mening (som inte är utbytbar i kontext). Detta beror på en annan skillnad som är en hörnsten i den här typen av definitioner. Definitionen är nämligen uppdelad på två delar, en kontextdel där ordet sätts in i ett typiskt sammanhang, och en förklaringsdel där ordet förklaras i just den kontext som angivits. Om man vill skulle man kunna säga att utbytbarhet är möjlig om man tar fasta på enbart förklaringsdelen. I exemplet ovan skulle man kunna sätta in den delen i en mening och få något i stil med *the monkey held or supported her baby so that it did not touch the ground and took it with her as she went*. Ett sådant utbyte är fullt genomförbart och behöver inte vara ett brott mot den traditionella utbytbarheten.

Det som gör Cobuild-förklaringen enklare är just det faktum att ett ord förklaras inom ramen för en fullständig mening, med subjekt och allt. Den traditionella definitionens ofta abstrakta form beror bl.a. på att man måste undertrycka sådana saker som subjekt (och ofta också objekt) när man förklarar ett verb. Och problemet uppstår inte bara vid verb: förklarar man ett adjektiv som engelska *lame* med "not able to walk easily ..." så ropar definitionen på ett subjekt för att bli mer naturlig och inte uppfylla negativa förväntningar på "ordboks-språk".

Det finns ytterligare ett drag i Cobuild-definitionen som bidrar till enkelhet, samtidigt som det kan brista i semantisk generalitet. Varje Cobuild-definition utgår från en specifik kontext, vanligen kopplad till en explicit grammatisk beskrivning. Detta kan betyda att flera samhöriga sådana definitioner skulle kunna rymmas inom en enda definition i en traditionell ordbok. Flera betydelser kan alltså ligga nära varandra men hållas isär på grund av olika grammatiskt uttryckande.

Cobuild-definitioner – ett lämpligt format för barnordböcker

Cobuild-formatet har framför allt två viktiga effekter som gör det lämpat för en barnordbok. Den första effekten är den språkliga enkelheten, till stor del beroende på att förklaringen ges i form av en fullständig mening. Den andra, och kanske allra viktigaste, effekten är att

kontextdelen inskränker betydelsens omfattning och inriktar förklaringen på en prototypisk användning. Detta innebär att en viss generalitet går förlorad men det som förklaras blir å andra sidan mindre abstrakt. Ett exempel på ett abstrakt ord (*förhållande*) i *Svensk ordbok* kan illustrera denna effekt. *Svensk ordbok* har här följande första delbetydelse:

- samspel mellan viktiga faktorer i ett visst sammanhang; betr. faktorernas inbördes påverkan på varandra etc.

Denna betydelse har stor generalitet och omfattar exempel som *detta är ett förhållande som kan ge uppbov till problem; besvärliga förhållanden; hon kommer ur små förhållanden; väderleksförhållanden* etc. Å andra sidan är definitionen mycket abstrakt (och den är naturligtvis inte heller avsedd för barn).

I NFSO väljs en vanlig kontext där ordet *förhållande* förekommer:

- Om man lever under svåra förhållanden, så är det olika saker som gör livet besvärligt, t.ex. att man är fattig.

Här utelämnas alltså flera möjliga användningar av *förhållande* och definitionerna har som synes förlorat i generalitet. Men den förlusten uppvägs av att förklaringen är lättare att förstå. Och ofta kan förklaringen i en vanlig kontext fungera som prototypisk och göra likartade (men inte redovisade) betydelser begripliga.

Det här presenterade formatet är inte utan problem även om fördelarna starkt överväger. Här skall bara flyktigt nämnas några svårigheter, t.ex. beskrivningen av formord, beteckning för könsneutrala uttryck (typ *han eller hon*), val av tilltal (*du? man?*) och definitionsformat för vissa ordtyper (man skriver inte gärna "om en andel är procentuell [...]"). Vi skall se på några av dessa problem i samband med den följande presentationen av ordboken.

Norstedts första svenska ordbok – en närmare presentation

Låt oss nu se lite närmare på den allmänna utformningen av NFSO. Layout- och ordförrådsmässigt har den en föregångare i *Norstedts första engelska ordbok*, som kom ut 1996 och vars målgrupp i första hand var barn mellan 9 och 13 år (jfr Ewerth 1997). Den svenska lemmauppsättningen i denna tvåspråkiga ordbok styrde till viss del lemmaurvalet i NFSO. Dock kompletterades den på vissa punkter, bl.a. för att vissa ordgrupper skulle komma med i sin helhet. En del strykningar gjordes också.

Men NFSO är också – som nämnts – en encyklopedisk ordbok. Även härvidlag har den en föregångare i Sverige, nämligen *Norstedts plusordbok* (1997; jfr Svensson 1998). Men inga tidigare svenska skolordböcker har veterligen innehållit encyklopediska uppslagsord, och det har inte heller funnits någon tradition av encyklopediska ordböcker för vuxna i Sverige. NFSO och *Norstedts plusordbok* ansluter sig snarare till en internationell, inte minst engelsk-amerikansk, tradition, som tycks växa sig allt starkare (jfr Ohlander 2001). En poäng med en encyklopedisk barnordbok kan vara att barnen tidigt får vänja sig vid att konsultera såväl uppslagsböcker som ordböcker.

NFSO innehåller ca 10.000 konventionella ordboksartiklar och ca 2000 encyklopediska artiklar. Urvalet av encyklopediska artiklar omfattar länder, huvudstäder i viktigare länder, delstater i bl.a. USA, viktiga berg, hav, sjöar och vattendrag, viktiga personer, däribland även

fantasipersoner som Fantomen, samt ett antal litterära och andra konstnärliga verk (t.ex. Jordan runt på 80 dagar, Mona Lisa) och en del annat. Som stöd vid läsningen av artiklar om länder, städer m.m. finns kartor i början av ordboken.

Ordboken innehåller vidare ett antal ordhistoriska notiser. De kan i vissa fall ses som en sorts ”överkurs” för i första hand lite äldre användare. Många gånger torde de emellertid också kunna ge aha-upplevelser och leda till fördjupad ordförståelse även hos yngre användare, kanske efter förmedling av läraren i skolan.

Ordboken innehåller slutligen illustrationer till ungefär 350 av uppslagsorden. En viktig uppgift för illustrationer i barnordböcker är förvisso helt enkelt att ge liv och färg åt sidorna. Den uppgiften skall ingalunda underskattas, men naturligtvis har ambitionen också varit att illustrationerna skall finnas i första hand vid de ord där de verkligen kan ge något utöver den verbala beskrivningen – gärna på ett roande sätt.

Låt oss nu se på några artiklar i ordboken. Vi ser på ord av olika ordklasser och börjar med ett verb, *hjälpa*.

hjälpa verb *hjälpte hjälpt*

- Om du hjälper någon med ett arbete, så gör du det lättare för den personen, t.ex. genom att göra en del av arbetet eller ge råd och pengar: *Vill du hjälpa mig med disken?*
- Om du säger om något att det inte hjälper, så menar du att det inte är tillräckligt eller inte gör någon nytta: *Salvan hjälper inte mot finnar.*
- Om du säger att du inte kan hjälpa något, så menar du att det inte var ditt fel: *Jag kan inte hjälpa att cykeln blev stulen.*
- Om du säger att något inte kan hjälpas, så menar du att det inte kan undvikas.

Ordboken urskiljer till att börja med fyra betydelser av verbet, markerade med upphöjda punkter. Uppgifter om ordklass och de viktigaste böjningsformerna ges före betydelsebeskrivningen, som i tre av fallen kompletteras med språkprov. Själva betydelsebeskrivningen är av vanlig Cobuild-typ med konditional (annars ibland temporal) bisats följd av huvudsats; den tar snarare sikte på ett prototypiskt fall än på helt generell räckvidd. Liksom i alla andra fall där det är möjligt används pronomenet *du* för att skapa en känsla av direkt tilltal i artikeln.

Ofta måste man ta en liten omväg vid betydelsebeskrivningen, särskilt vid ord som mest förekommer i vissa fraser. Det gäller de tre sista betydelsenyanserna i vår artikel där verbet måste kombineras med negation. Här används formeln ”Om du säger att ...” som inledning. Att utelämnas den exempelvis i den tredje betydelsebeskrivningen (”Om du inte kan hjälpa något, så är det inte ditt fel”) skulle ha inneburit att frasbundenheten hade blivit mindre tydlig.

Som exempel på adjektivartiklar kan vi välja *lojal* och *solig*:

lojal adj. *lojalt lojala*

- Om man är lojal mot någon, så håller man alltid troget med honom eller henne.

solig adj. *soligt soliga*

- En solig dag är en dag när solen är framme nästan hela tiden. En solig plats är en plats som solen skiner på: *De bittade en solig plats på uteserveringen.*

- Ett soligt leende är ett glatt och vänligt leende.

Betydelsebeskrivningen vid ordet *lojal* är av samma slag som vid verbet *hjälpa* – villkorsbisats följd av huvudsats. Eftersom det är fråga om ett ord som i första hand hör till vuxenvärlden har pronomen *man* och *någon* valts (om ordet hade bedömts tillhöra barnens värld, hade alternativet varit "om du är lojal mot en kompis, ..."). Man lägger också märke till det lite tunga "honom eller henne" i huvudsatsen. Men om vi hade använt det enkla *bonom* eller *henne* (kanske omväxlande), hade vi troligen fått kritik för osynliggörande av ettdera könet.

Artikeln *solig* illustrerar ett annat definitionssätt vid adjektiven. Vi utgår här från två typiska huvudord till adjektivet och definierar motsvarande nominalfraser snarare än adjektivet självt. På dessa sätt undviks den vanliga men trista definitionstypen "som präglas av solsken" som naturligtvis är olämplig i en barnordbok.

En typisk substantivartikel kan se ut så här:

schema subst. *schemat scheman*

- Ditt schema i skolan talar om när du har lektioner i olika ämnen: *De hade fått ett bra schema, utan håltimmar.*
- Ett schema kan också vara vilken tidsplan som helst: *De hade räknat med att bli klara till klockan 12, men schemat höll inte.*

Liksom i Cobuild-ordböckerna upprepas här uppslagsordet i själva definitionen. Det är egentligen mindre motiverat vid substantiv än vid verb och adjektiv, men en fördel är att betydelsebeskrivningen även här kommer att bestå av en fullständig sats. En annan poäng kan vara att vi i vissa fall – som i vårt aktuella exempel – kan undvara ett mer eller mindre abstrakt genus proximum-ord (t.ex. *anordning*), som ofta gör vanliga ordboksdefinitioner mindre läsvänliga. Naturligtvis tar vi även här vara på möjligheten till direkt tilltal ("ditt schema") och anknyter till välkända företeelser i barnens vardag.

Behandlingen av ord från de slutna ordklasserna måste ibland göras på ett annat sätt. Ofta beskrivs användningen av ordet snarare än betydelsen i snäv mening. Se t.ex. artikeln *ja*:

ja interj.

- Ja svarar du om någon säger något till dig som du håller med om eller går med på: *Vill du gå med mig på bio? – Ja, gärna!*

Vi ser slutligen på ytterligare en adjektivartikel, denna gång med etymologi:

envis adj. *envist envisa*

- Om du är envis, så är du fast besluten att göra saker på ditt eget sätt och vill ogärna ändra dig: *Andreas är oerhört envis, han ger sig aldrig.*
Envis har från början betytt 'som är den ende som är vis', alltså 'som förstår bäst och därför inte får ge sig'.

Etymologin ger här en lättbegriplig förklaring till att ordet ser ut som det gör och är därför ett bra komplement till den egentliga betydelsebeskrivningen.

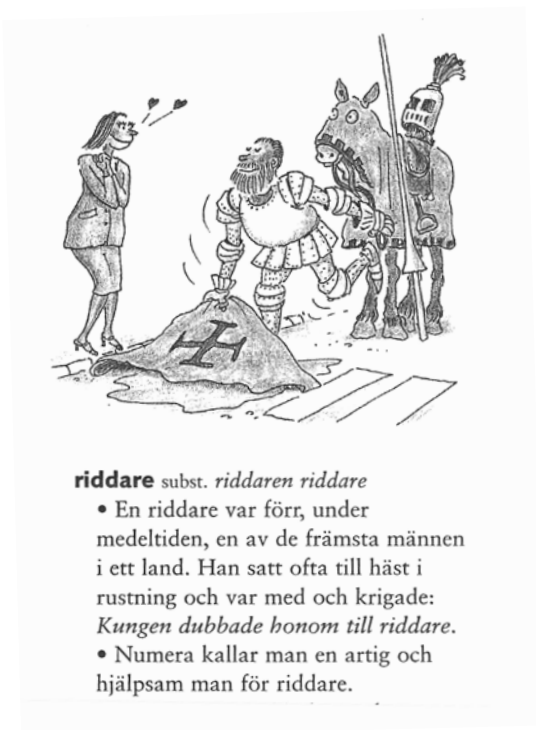
Också de encyklopediska artiklarna är Cobuild-inspirerade i så måtto att uppslagsordet

tillsammans med den följande beskrivningen bildar en fullständig mening (eller flera fullständiga meningar):

Riddarhuset i Stockholm är den svenska adelns palats och där kan man se alla adelssläkters vapensköldar.

Jämför det konventionella arrangemanget i uppslagsböcker: ”**Riddarhuset** den svenska adelns palats ...”.

Till sist ett exempel på samspelet mellan illustrationer och text. Det blir kanske särskilt lyckat när teckningen kan uttrycka en dubbeltydighet hos uppslagsordet, som i fallet *riddare*:

FIGUR 1. Artikeln **riddare** med illustration

Den medeltida riddaren (betydelse 1) tycks här ramla in i nutiden och iklä sig rollen av ”damernas riddare” (betydelse 2).

Slutord

Barnordböcker har ibland betraktats som smulor från vuxenlexikografins bord. Vår barnordbok är ett försök att göra en ordbok som direkt riktar sig till barn utan att egentligen göra

avkall på lexikalisk exakthet. Vi berättar visserligen inte hela historien om orden – vare sig när det gäller variation i betydelse eller antal ord – men de betydelser vi lyfter fram är relativt noggrant beskrivna.

Tillgången till en god barnordbok är viktig eftersom vanan att använda ordböcker – och andra referensböcker – bör grundläggas tidigt. Användningen av enspråkiga och tvåspråkiga ordböcker som hjälpmedel i dagens skola kan också behöva breddas och fördjupas för att befästa barnens språkkunskaper. Internationella jämförelser är svåra att göra, men när det gäller användningen av vad engelsmännen kallar ”college dictionaries”, på ett något lite högre stadium, så ligger inte svenska skolbarn i frontlinjen. En utvidgad och något mer avancerad version av barnordboken skulle kunna behövas för att fylla luckan fram till vuxenordböckerna.

Erfarenheterna av Cobuild-förklaringar är positiva, sett från ordboksförfattarnas synpunkt. Förhoppningsvis är också användarna nöjda med en förklaringsmodell som så mycket som möjligt undviker ett specialiserat ordboksspråk till förmån för enkel prosa. Den generalitet som kan gå förlorad i dessa förklaringar anser vi mer än väl uppvägs av att de är begripliga.

1 Den encyklopediska delen har utarbetats av Per Axelsson och illustrationerna av Thomas Fehrm.

Litteratur

- Barnaorðabókin*. Red.: Sigurður Jónsson frá Arnarvatni. Reykjavík 1988.
- Collins Cobuild English Language Dictionary*. London & Glasgow 1987.
- Ewerth, Sten 1997: Rec. av Norstedts första engelska ordbok. I: *LexicoNordica* 4, s. 163–165.
- Jarvad, Pia 1996. *Politikens lille danske ordbog*. 2. udg. Köpenhamn.
- Larousse mini débutants*. Paris 1990.
- Longman Dictionary of Contemporary English*. London 1978.
- Norstedts första engelska ordbok*. Stockholm 1996.
- Norstedts första svenska ordbok*. Stockholm 2001.
- Norstedts Plusordbok*. Stockholm 1997.
- Norstedts svenska ordbok*. 2. Uppl. Stockholm 1990.
- Ohlander, Sölve 2001: Tolv kilo engelska lexikon. I: *LexicoNordica* 8, s. 203–233.
- Svensk ordbok*. 3 uppl. Stockholm 1999.
- Svensson, Lars 1998: Rec. av Norstedts plusordbok. I: *LexicoNordica* 5, s. 233–237.
- Webster's Elementary Dictionary*. Springfield, Mass. 1986.

Ordboken och värderingarna

This article deals with the different expectations and controversial requirements the editors of a standard-language dictionary are faced with in their work. The background for this article is the feedback the Basic Dictionary of the Finnish Language has received. People's attitudes and values affect their expectations of a dictionary: which keywords they consider important or unnecessary, what kind of language they regard as prejudiced, derogatory, etc. The conception of the world of a dictionary does not therefore correspond to that of all readers. As for experts, they may have different opinions of how a certain word should be explained, which is why lexicographers often have to take sides, even though they did not want to do so. Criticism against a dictionary and the examples it includes may also result from criticism against language use itself, i.e. that the language use described in the dictionary and the attitudes it reflects exist in general. However, a dictionary has to describe the use of words; it cannot censor e.g. the phraseology related to words.

När en ordbok beskriver språket, beskrivs även den omgivande världen på samma gång. När ordboken förklarar ord och beskriver deras användning i olika sammanhang, berättar den samtidigt om människors tänkesätt, attityder och värderingar. Hur mycket påverkar då ordboksförfattarna den bild som skapas? Kan eller får de påverka bilden – eller tvärtom: kan de låta bli att påverka den? När vi säger att vi utarbetar en deskriptiv ordbok, vad beskriver vi och vad låter vi bli att beskriva: hurdana uppslagsord väljer vi, hur förklarar vi dem, med hurdana exempel belyser vi deras användning?

I denna artikel behandlar jag frågor som tangerar de här sakerna främst ur vår egen ordboks synvinkel, Suomen kielen perussanakirja ('Finsk basordbok'). Frågorna har uppstått dels när ordboken recenserats och diskuterats, dels i samband med redaktionens interna funderingar och när artiklar om enskilda ord skrivits eller ändrats. Finsk basordbok är en enspråkig ordbok över allmänspråket och den tryckta upplagan i tre delar utkom åren 1990–94 och en version på cd-rom år 1997; för närvarande görs en ny cd-rom-version.

Jag ska behandla saken med hjälp av några enskilda ord som emellertid samtidigt representerar större grupper.

Val av uppslagsord

Det man kunde se i recensionerna var att människorna i det moderna samhället kan leva i mycket varierande världar: trots att informationen och informationsförmedlingen har ökat mycket under de senaste åren, lever vi ändå – eller kanske just därför – i vitt skilda världar beroende på ålder, kön, utbildning, yrke, hobbyer och ekonomisk situation. Den äldre generationens manliga recensenter kritiserade till exempel det att exotiska frukter och överlag nya ord inom den kulinariska branschen hade tagits med; sådana ord hör enligt dem inte till det centrala ordförrådet i finskan. De här orden kan man emellertid möta på tidningarnas matsidor. Den här kritiken riktades dels mot ordens innehåll, dels deras ofta utländska

språkdräkt: i en finsk ordbok borde det, enligt dem, inte finnas ren engelska eller ord på något annat främmande språk (det vill säga sådana ord som *aioli*, *rambutani* 'rambutan' och *kroissantti* 'croissant' samt till exempel *cheerleader* och *gay*). Det förekommer allt fler lånord som ser främmande ut i finska texter. Det blir allt svårare att dra en gräns mellan en ordbok över allmänspråket och en ordbok över främmande ord, och i valet av sådana uppslagsord i allmänspråket kan man inte stödja sig på något annat kriterium än hur allmängiltiga förekomsterna är. För den yngre generationen är de nya lånorden inte i första hand "främmande ord"; för dem kan många ord som den äldre generationen uppfattar som "vanliga ord" vara mer främmande. En ordbok borde uppnå konsensus som tillfredsställer de olika världsbilderna.

Ibland kan det finnas konkurrerande termer som också tagits i bruk. Nämnden för medicinsk terminologi använder termen *uskomuslääkintä* (det betyder 'alternativmedicin' men är på svenska ordagrant "föreställningsmedicinering"). Ordet är befogat ur skolmedicinsk synvinkel: vården baserar sig inte på undersökta fakta utan på föreställningar. Ur utövarnas synvinkel kan ordet emellertid ses som pejorativt: utgående från det botar vården alltså inte utan den tros bota. De som håller på med de här behandlingsmetoderna använder själva uttrycket *vaibtoehtolääkintä* (det är ordagrant 'alternativmedicin'). Det finns med andra ord två olika synsätt på samma sak; en deskriptiv ordbok måste beakta båda synvinklarna.

Förklaringar

Problemen med sådana "koncurrerande synvinklar" hänför sig ofta till förklaringar. Vi håller på att lägga till uppslagsordet *meänkieli* (som betyder 'tornedalsfinska') i nästa version av ordboken, men det är inte alldeles enkelt att förklara ordet i och med att experterna inte är eniga om det är en dialekt eller ett språk. I vårt manuskript hade vi först förklaringen 'finsk dialekt som talas i Tornedalen på svenska sidan', men den godkändes inte av dem som anser att det är ett eget språk. Som en kompromiss föreslog vi formuleringen 'finsk dialekt som talas i Tornedalen på svenska sidan och som är ett officiellt minoritetsspråk i Sverige', trots att formuleringen inte är bra som en förklaring eftersom den på sätt och vis ger encyklopedisk information. Förklaringen godtas ändå inte av språkstatusanhängarna eftersom ordet dialekt nämns. Efter diskussionerna föreslog den expert som talade för språkstatus formuleringen 'språkform som ligger nära finskan och som talas i Tornedalen i Sverige och som räknas som ett officiellt minoritetsspråk'. En expert som var anhängare av dialektstatusen föreslog 'finska som talas i Tornedalen i Sverige'. Samma problem att välja återstår: enligt den förra är *meänkieli* inte finska, det är alltså ett särskilt språk, enligt den senare är det finska, alltså en dialekt. Om vi tar någondera, tar vi ställning. En ordbok är det enda ställe där problemet konkretiseras och på det här sättet drivs till sin spets, eftersom det där krävs ett klart ställningstagande. I forskning och skriftliga funderingar finns det gott om plats för att behandla saken och föra fram olika aspekter och till och med låta allt vila på presentationen av materialet. På grund av ordboksförklaringens stereotypa form "ett sådant och sådant x" har man inte möjlighet att kringgå problemet vad "x" är. Och vad redaktören än må välja, har han ändå enligt en del personer valt fel.

Även när det gäller förklaringar av mindre termbetonade ord kan det finnas färgade ställningstaganden. En kritiker fäste uppmärksamhet vid artikeln *saiippuaoppera* i vår bok. Ordet betyder 'tvålopera' eller nuförtiden kanske vanligare 'såpopera', en typ av TV-serier. Ordet förklaras så här:

saippuaoppera tyhjämpäiväisen sentimentaalinen television sarjafilmi, elokuva tms.
tvålopera intetsägande, sentimental seriefilm, film eller dylikt på tv.'

Förklaringen känns verkligen som om den litet väl starkt tog ställning om man till exempel jämför den med den definition som finns i *The New Oxford Dictionary of English* (1998) där en neutral genre beskrivs:

soap opera a television or radio drama serial dealing typically with daily events in the lives of the same group of characters.

Däremot är inte heller förklaringen i *Svensk ordbok* (1999) så neutral:

tvålopera TV-serie med banal och insmickrande handling (ofta av melodramatiskt slag)

Det är möjligt att ordet, när det lånats in, fått en mer negativ innebörd än det ursprungliga engelska uttrycket. Eller så har förändringen skett i det engelska begreppet: i en del äldre engelska ordböcker sägs det nämligen i slutet av förklaringen: "often in a sentimental, melodramatic way". Om ordet också hos oss uppträder enbart som en etikett på en genre måste redaktörerna kanske vara försiktiga när de väljer beskrivande adjektiv.

Ensidiga exempel?

Den kritik som riktas mot exemplen verkar ofta bero på att upphovsmännen och läsarna ser olika på exemplens uppgift. Alltid är det inte heller klart om kritiken riktas mot exemplet för att det finns i en ordbok eller mot det faktum att det språkbruk som exemplet beskriver, existerar.

Ibland har det kommit kritik att exemplen ger en felaktig eller alltför negativ bild av saken. Om detta kan sägas att kritiken ibland är befogad, ibland obefogad. Jag nämner två exempel, orden *ruotsinsuomalainen* (som betyder både 'sverigefinsk' och 'sverigefinländare') och *äitipuoli* 'styvmor'. I artikeln har uppslagsordet *ruotsinsuomalainen* två exempel, vilkas uppgift är att peka på ordets substantiviska och adjektiviska användning: *ruotsinsuomalaisen kielivaikkeudet* 'sverigefinländarnas språksvårigheter' och *ruotsinsuomalainen järjestö* 'en sverigefinsk organisation'. Det är naturligtvis det första exemplet som fått kritik. Sverigefinländarna har frågat om "språksvårigheter" är en väsentlig sak och den enda sak som förknippas med dem. Förklaringen är naturligtvis den att när ordet blev vanligare under 1960–70-talen (ordet fanns nämligen ännu inte i den äldre finska ordboken som kom ut på 1950-talet) behandlade de texter, ur vilka man tog exemplen, till stor del de problem som dåvarande immigranter hade. Problemen hade utan tvekan ofta med språksvårigheter att göra. Situationen är nu en helt annan. När man nu letar efter ordet i korpusar kommer också där andra samband fram. Det är med andra ord befogad att ändra exemplet.

Det har också kommit klagomål på att vi när det gäller ordet *äitipuoli* 'styvmor', förutom förklaringen, bara har exemplet *Satujuen ilkeä äitipuoli* 'den elaka styvmödrarn i sagorna'. Det här har tolkats som en alltför negativ beskrivning av styvmödrar. I korpusen över finska språket förekommer ordet 41 gånger och av dem har bara två belägg neutral innebörd; alla övriga är på något sätt negativa. Det adjektiv som oftast förekommer i ordets närhet är *ilkeä* 'elak' och det nästvanligaste är *paba* 'ond'; övriga är till exempel *petollinen* 'sveckfull', *liebakoiva* 'fjäskande'

och *murbattu* 'mördad'. I många exempel refererar man antingen direkt eller bildligt till just den elaka styvmodern i sagorna. Exemplet utgör alltså en väsentlig del av ordets användning och det är motiverat att det finns med. En sak som ytterligare beskriver uttryckets bildlighet och inverkan av sagotraditionen är att det i svenskan till och med finns det bildliga adjektivet *stymoderlig*. Något sådant finns inte i finskan, men samma ton lever i samband med substantivet. Att det inte finns fler än ett exempel i artikeln betyder naturligtvis inte att det inte finns annan användning. Förklaringen berättar snarast om ordets denotativa betydelse och exemplen belyser olika konnotationer.

Genomförs jämställdheten?

Det man kanske mest talat om de senaste åren är representationen av orden *mies* 'man' och *nainen* 'kvinna' i ordboken och de exempel som sammanhänger med de här orden. Just i de här sammanhangen har det ofta blivit oklart om det är ordboken eller språkbruket som kritiseras. Kritiken har även delvis gått i kors: i ett examensarbete kom man fram till den slutsatsen att vår ordbok är sexistisk på gammaldags vis och att den uttrycker kvinnohat, däremot konstaterades det i en artikel som representerar forskning i mannens ställning och roller att bilden av mannen i ordboken är negativ. Samma bok kan läsas på många sätt.

Man har till exempel förundrat sig över att den artikel som beskriver ordet *mies* 'man' är över dubbelt så lång som den artikel som handlar om ordet *nainen* 'kvinna'; det här har man antagit spegla redaktörernas inställning till de här orden. Ändå är beläggen på ordet *mies* 'man' i textkorpusen över finska språket dubbelt fler än på ordet *nainen* 'kvinna'. Det här beror i sin tur på att det hör mycket mer fraseologi till ordet för man än till ordet för kvinna. Det här märks oundvikligen också i ordboken.

Det har också sagts att ordboken framställer mannen i ett mer fördelaktigt sken än kvinnan, eftersom man till ordet *mies* 'man' kopplar fraser i vilka mannen framstår som en mätare på positiva egenskaper. Ordboken är med andra ord fördomsfull och den påstås stöda och upprätthålla stereotypier och lära ut dem till nya generationer. Den vedertagna fraseologi som hör till ordet *mies* 'man' har gamla anor från den tid då rolltänkandet och mans- och kvinnobilden var annorlunda än nuförtiden: *hän kesti sen kuin mies* 'han tog det som en man', *se on miehen pubetta* 'så talar en riktig karl', *teki miehen työn* 'han jobbade som en hel karl' och så vidare. Motsvarande fraser finns inte om kvinnor. Sådana uttryck som hänför sig till mannen är fortfarande levande i språket; de används antingen när man stöder sig på gamla attityder eller utan att tänka på deras egentliga betydelse. De kan alltså inte utelämnas ur ordboken. När man beskriver språkbruket, måste bilden stämma överens med modellen. En ordbok kan knappast förbättra världen. Kringen och morden i världen skulle inte ta slut även om vi utelämnade sådana ord ur ordboken. Inte heller försvinner gamla uttryck och ännu mindre attityderna om vi blundade för dem. Det är få människor som pluggar nya uttryck med hjälp av en ordbok; där kollar man oftast vad något uttryck man hört betyder. En ordbok är en beskrivning av det som redan finns. I det språkbruk som beskrivs i Finsk basordbok och i Nykysuomen sanakirja ('Nufinsk ordbok'), som är 40 år äldre, finns det många skillnader: uttryck och ord har fallit ur bruk, nya har fötts, uttryckens stilvärde har förändrats med mera. Allt det här har hänt i det levande språket utan ordböcker under den tid som förflutit mellan de båda ordböckerna.

I skrivelserna har man inte bara tagit i med orden *mies* 'man' och *nainen* 'kvinna' som

uppslagsord utan också undersökt i vilken grad de här orden förekommer i exempel relaterade till artiklar om andra ord. Det har ofta dragits felaktiga slutsatser. Man har tänkt att om bara ordet man eller kvinna uppträder i samband med ett visst adjektiv hör det ihop med eller har man velat koppla det till bara det ena könet (till exempel *juoppo mies* 'en suput till karl', *hassabtanut vanha nainen* 'en gaggig gammal gumma'). Så är det förstås inte. Om ordet bara används om det ena könet, står det i förklaringen. Om en sådan restriktion inte ges är exemplet bara ett exempel på ett adjektiv som kan kopplas till det huvudord som avser en person. I finska språket kan samma ord ofta vara både adjektiv och substantiv och därför behövs det ofta ett exempel på den adjektiviska användningen där det finns ett adjektivattribut plus ett huvudord. Man måste koppla ett ord som betyder man, kvinna, flicka eller pojke till det adjektiv som karakteriserar en person. I varje exempelsats kan man inte upprepa båda könen, alla åldersgrupper och så vidare och i alla sammanhang låter det inte naturligt att använda huvudordet *ihminen* 'människa'.

Det är ändå skäl för redaktörerna att vara uppmärksamma så de inte i onödan stöder ensidiga attityder och stereotyper. Det är en sak att ta med liknande uttryck som de nyss nämnda, som belyser ordets användning men en annan att lägga värdeladdade exempel till uppslagsorden, som inte är vedertagen fraseologi. Man kan till exempel fråga sig om det lönar sig att i samband med ordet *söpöläinen* 'goding' ge exemplet *bänellä oli vaalea söpöläinen sibteerinä* 'han hade en blond goding som sekreterare'. Stöder vi inte då den gamla stereotypin om en dum blondin som förgyller den manlige direktörens liv, vilket inte ger en speciellt saklig bild av en yrkesgrupp som utför viktigt arbete. Det finns ingen språklig orsak för orden *söpöläinen* 'goding' och *sibteeri* 'sekreterare' att uppträda i samma mening. Ändå kan meningen gott och väl vara tagen ur det levande livet. Alla autentiska exempel passar inte som exempelsatser i ordböcker av många olika orsaker. I dem kan ingå personliga ställningstaganden, fördomar, rasistiska attityder och så vidare. Redaktören kan naturligtvis inte heller föra fram sin egen smak eller egna åsikter när han väljer exempel.

Nyanser och undertoner

De uppslagsord som uttrycker rasism, fördomar, skymf med mera får markeringen *nedsettande uttryck*. Inte heller det här är enkelt: vad är nedsättande och enligt vem? Om det finns olika uppfattningar, vems syn är då den rätta? I Finland har det de senaste åren talats mycket om ordet *neekeri* 'neger'. En del människor – särskilt den äldre generationen – tycker fortfarande att ordet är neutralt, andra anser att ordet alltid är nedsättande. Med stöd av textkorpusen kan man säga att det även i skrift finns både en neutral och nedsättande användning. I vår ordbok har ordet i fråga hittills haft stilmarkören "enligt vissa nedsättande" och i nästa upplaga kommer det här att ändras till en litet starkare form, nämligen "ofta nedsättande". Ett absolut ställningstagande i någondera riktning kan inte ges som ett allmänt råd. Ändå är det så att om någon grupp känner att en benämning är en skymf är det svårt att påstå att det inte är det. Även om man själv tycker ordet är neutralt måste man beakta att det kan såra någon. Ett centralt problem är emellertid det att man på det här sättet råkar i en ond cirkel: den nya term som valts för att ersätta den gamla får snabbt samma belastningar som hört ihop med det gamla ordet. Nedsättande färgning hör ju sist och slutligen inte ihop med själva ordet utan med hur och i vilken situation det används och vilka föreställningar som kopplas till det. Ordboken måste, när det gäller sådana frågor, vara mycket noggrann och försiktig för i sådana fall kan ordboken ha verklig makt; i Finland har

man i en del rättegångar som behandlat ärekränkning uttryckligen hänvisat till en ordbok som avgörande bevis.

Allas känslor och synvinklar kan ändå inte beaktas. De senaste åren har både det ena och andra uttrycket i den politiska korrekthetens namn befarats såra någon. Det har till och med kommit kritik för att ordet *roskakala* ('ogräsfisk, fisk som är värdelös som matfisk') ingår i ordboken. Enligt den person som kritiserade sårar det här ordet fiskar i allmänhet. I större utsträckning har man till exempel krävt att man i stället för ordet *potilas* 'patient' borde tala om *asiakas* 'kund' och om *oppija* 'inlärare' i stället för *oppilas* 'elev'. Det är svårt att se något fel på de gamla orden. Allt kan man inte gå med på.

Det talas också då och då om annan klassificering enligt stilnivå i ordboken än sådan som uttrycker nedsättande språkbruk. Vi har även fått feedback som gått ut på att inte alls markera uttrycken som vardagsspråk eller talspråk, det vill säga som avvikande från allmänspråket, utan allt borde presenteras likvärdigt och man borde låta ordboksanvändaren avgöra stilnivån själv. Klassificeringen har setts som maktutövning, och vi har fått frågan om vem som får bestämma om ordet är vardagligt. Olika människor kan ha olika uppfattning om vad som är vardagligt beroende på ålder, utbildning, yrke, dialektbakgrund och så vidare. Klassificeringen av ordboken är på sätt och vis statistikuppgifter som meddelar ett visst medelvärde av hur de flesta människor upplever ett visst ords nyans. Problemet är också det att på det här området förändras språket mycket snabbt och det som i dag är vardagsspråk kan inom de närmaste åren vara normalt allmänspråk. I ordboken måste man alltså på den här punkten göra mycket noggranna och ofta återkommande omvärderingar. Likväl är det nödvändigt att märka ut de här språkliga nyanserna, för de är en viktig komponent i språket. Det är inte fråga om ordbokens vilja att styra människornas val av ord utan en strävan efter att betjäna användarna så bra som möjligt: alla synonymer är inte nyansmässigt likvärdiga och därför måste ordboken berätta vilken synonym som är vanligast i en viss kontext. Ett ord som uttrycker en lekfull eller avspänd stil i ett allvarligt sammanhang, till exempel i en nyhet om en olycka, ger lätt ett komiskt eller till och med groteskt intryck. Därför är beskrivningen av det sammanhang ordet används i lika betydelsefull som betydelsen när man beskriver ett ord.

Rekommendationer

I ordboken finns det också normer och olika rekommendationer med hjälp av vilka man leds till ett bättre uttryck. En del grundar sig på språkets system och då kan det vara fråga om till exempel felaktiga former med avseende på avledning eller morfologi. En del grundar sig emellertid på överenskommenheten och sådana är det möjligt att ändra på. Många regler har man genom åren ändrat på med beslut från finska språknämnden. När användningen av en form man tidigare uppfattat som felaktig visar sig ha fått stor spridning och man kan därtill peka på ett speciellt behov eller fog för att formen används är det klokare att acceptera användningen än att hålla fast vid anvisningen för anvisningens skull.

I ordboken finns det också sådana rekommendationer som hänvisar till ett mer korrekt uttryck i stället för ett som ursprungligen är felöversatt eller som i övrigt bygger på en missuppfattning. I finska språket använder man ofta uttrycket *reivata kurssia* (ordagrant "reva kursen") i betydelsen 'ändra kurs, byta riktning'. Det här baserar sig på en felanvänd seglarterm: i segling kan man *reivata purjeita* ('reva segel') genom att förminska seglens ytvidd, men inte "reva kursen". Ofta klagas det i tidningarnas spalter för allmänheten och i språkbyråns rådgivning på att uttrycket används fel. Även i ordboken ges rådet att använda

ett bättre uttryck. Man kan åter fråga sig: vems sanning är den rätta? Borde man tänka på seglingsexperternas känslor eller på den stora skara människor bland vilka det bildliga uttrycket lever sitt eget liv? Verbet *reivata* 'reva' har dessutom redan lösgjort sig från uttrycket och betyder förändring i allmänhet; man kan även se sådana samband som *reivata politiikkaa* (alltså 'ändra politik' men ordagrant "reva politik" och *reivata ruokailutottumuksia* ('ändra matvanor', ordagrant "reva matvanor"). Om en stor grupp människor förstår det bildliga uttrycket på ett viss och likadant sätt kan vi då säga att de har fel? Var går gränsen mellan ett felanvänt ord och ett ord som fått en ny betydelse?

Slutligen

I ordboksarbetet behövs det ständiga omvärderingar för att inte upprepa gammalt när en ny tid redan infunnit sig. Det är också skäl att idka självkritik. Det här gäller såväl ordens betydelser och nyanser som de exempel som finns för att åskådliggöra ordets användning. Men det är också viktigt att förhålla sig kritisk till kritik utifrån. Utgående från en människas eller en grups åsikt kan man inte börja ändra på beskrivningen. En allmän ordbok är oundvikligen en ordbok för majoriteten av människorna: man tecknar upp de vanligaste, mest utbredda och kända betydelserna hos ordet, stilnivåerna markeras enligt de associationer de oftast ger och i exemplen dokumenterar man ordens vanligaste användning. Det motsvarar inte alltid den enskilda människans egen abstrakta "ordbok". Den värld och det språkbruk den beskriver behagar inte heller alltid alla. I den kritik man får måste man i alla fall göra skillnad mellan när det kritiserar ordboken och när det kritiserar verkligheten, det vill säga sådant språkbruk är. Man ska inte överdriva ordbokens betydelse som något som lär ut olika språkbruk. Ordboken är en beskrivning av språket och språkbruket och som sådan är den enligt många tvungen att beskriva användningssätt som uttrycker fel attityd. Ordboken är en spegel som speglar den omgivande verkligheten och såsom uttrycket lyder: "Skyll inte på spegeln om ansiktet är snett".

Litteratur

- CD-Perussanakirja*. 1997. Uusin tieto nykysuomen sanoista. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 94. Programming Lingsoft Oy. Förläggare Oy Edita Ab.
- Nykysuomen sanakirja*. 1951–61. Porvoo: WSOY.
- Suomen kielen perussanakirja I–III*. 1990–94. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 55. Helsinki: Oy Edita Ab.
- Svensk ordbok*. 1999. Utarbetad vid Språkdata, Göteborgs universitet. Tredje reviderade upplagan. Norstedts Ordbok.
- The New Oxford Dictionary of English*. 1998. Oxford University Press.

Översättning till svenska av Silva Lindberg.

Orddannelse i Ømålsordbogen

This paper deals with the description of word formation in a Danish dialect dictionary, Ømålsordbogen (Dictionary of the Insular Dialects). It focuses on how productivity is described in suffix entries and on the selection of complex words. Ømålsordbogen mainly covers the period 1850 to 1920. Being a historical dictionary at least to some extent, Ømålsordbogen presents us with the problem how to determine whether a given pattern is productive or not in spoken language from an earlier date where productivity cannot be examined directly. Ømålsordbogen deviates from usual lexicographical principles of headword selection by including a large number of completely transparent complex words. The reason for this is, firstly, that the intention is to make the dictionary a source for linguistic studies, secondly, especially regarding compounds, that Ømålsordbogen makes a point of cultural anthropological description, therefore including more encyclopaedic information than used to be the case in dictionaries.

1. Indledning

Ved leksikografisk beskrivelse af orddannelse vil i hvert fald følgende overvejelser være relevante uanset hvilken type ordbog det drejer sig om:

1. Skal der være oversigtsmæssig beskrivelse af orddannelse, enten som artikler med orddannelseselementer som lemma, eller som del af en ordbogsgrammatik? hvilke oplysninger skal sådanne oversigter i givet fald rumme, og hvilke typer orddannelse skal beskrives oversigtsmæssigt?
2. Lemmasektion: Hvilke komplekse ord skal medtages?
3. Placering: Hvordan skal de enkelte selekterede ord medtages: som lemmaer, som sublemmaer?

I mit oplæg vil jeg diskutere nogle af problemstillingerne ud fra de løsninger der er valgt i *Ømålsordbogen. En sproglig-saglig ordbog over dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn og om-liggende øer* (1992-). Jeg vil især koncentrere mig om to punkter: suffiksartiklerne, herunder specielt beskrivelsen af produktivitet, og selektionen af sammensætninger og afledninger.

Ømålsordbogen vil komme til at omfatte 15 bind. Hidtil er der udkommet 5 bind, og bind 6 udkommer i 2002. Tidsmæssigt ligger hovedvægten på perioden 1850-1920, dvs. fra det tidspunkt hvor dialekterne begynder at være nogenlunde godt dokumenteret, til det tidspunkt hvor mekanisering af landbruget slår igennem for alvor. Ordbogen beskriver hele det almene ordforråd, og de ord og betydninger dialekterne har til fælles med rigsmålet, får en lige så grundig beskrivelse som de særdialektale. Den inddrager også landhåndværkernes og fiskernes fagsprog.

Med undertitlen „en sproglig-saglig ordbog“ har redaktionen villet understrege at ordbogen føler en særlig forpligtelse overfor encyklopædiske oplysninger (se herom Pedersen 1994). Et særkende ved ordbogen er leksikonafsnittene der giver sammenhængende saglige

beskrivelse af arbejdsprocesser mv. under relevante opslagsord, men denne interesse afspejler sig også i citater, i definitioner og, som jeg skal vise senere i denne artikel, ved selektionen af sammensætninger.

Ømålsordbogen bygger i meget høj grad på praksis, på uskrevne regler. Da man i slutningen af 1950'erne begyndte en foreløbig betydningsredaktion var hovedreglen: Gør som ODS! altså: Gør som Ordbog over det danske sprog!

Undervejs er der også kommet nedskrevne regler til. Men det eneste område der er blevet systematisk gennemarbejdet er udtalebeskrivelsen, der da også er det område hvor Ømålsordbogen adskiller sig mest fra ODS. De øvrige regler er normalt blevet til på den måde at en redaktør har fremlagt et afgrænset problem på et ordbogsmøde, og den løsning man er nået frem til på mødet er så kodificeret. Det er altså noget tilfældigt hvad der er skrevet ned, fx står der ikke noget principielt hverken om suffiksartikler eller om selektionen af komplekse ord i redaktionsreglerne.

2. Udvalget af suffiksartikler

I indledningen til ordbogen (Tillægsbindet s. 5) står der om orddannelse kun følgende kortfattede bemærkning:

Et område, som man i en senere fase har søgt at give en vis overordnet systematisk behandling, er orddannelse (se fx u *af-* og *for-* og *-ende* I og II).

Hvilke planer man oprindeligt havde for medtagelse af suffiksartikler, fremgår ikke klart af mødereferaterne, men meget tyder på at man havde forestillet sig at følge ODS.

ODS har to kriterier for om et suffiks skal beskrives i suffiksartikel (jf. ODS's indledning bind 1:XLIII):

- suffikset skal være af germansk oprindelse
- suffikset skal have enten hovedtryk eller bitryk

Med disse kriterier er udvalgt fx *-dom*, *-hed*, *-inde*, *-bar*, *-dømme* (i fx *kongedømme*) og *-lunde* (i fx *nogenlunde*). Hverken produktivitet eller frekvens indgår som kriterium. Det medfører at ODS har suffiksartikler med suffikser der ikke er produktive inden for det tidsrum ODS dækker, og som kun indgår i få ord, fx *-dømme* og *-lunde*. Det kan dog forsvares med at ODS er forpligtet overfor etymologi. Derimod er det et problem at disse kriterier har ført til at flere produktive suffikser savnes, fx adjektivsuffikserne *-et* (i fx *stribet*, *tosset*), *-lig* (i fx *barnlig*), *-som* (i fx *hjælpsom*) og substantivsuffikserne *-en* (i fx *råben*) og *-(n)ing* (i fx *dansning*). Hermed giver ODS et skævt billede af orddannelsen inden for dens periode.

Ømålsordbogens nugældende praksis er et fremskridt i forhold til ODS ved også at inddrage produktivitet og frekvens som udvælgelseskriterier. Både suffikser som *-et* og *-en* er beskrevet i Ømålsordbogen, og det er tanken at også suffikser som *-lig* og *-som* skal medtages. Det er som sagt uden tvivl en udvidelse i forhold til den oprindelige plan. Kun de suffikser der er beskrevet i ODS, indgår i Ømålsordbogens andetledsregistrant. Andetledsregistranten er altså kun et ufuldstændigt hjælpemiddel ved redigeringen af suffiksartikler efter de nugældende principper. Derimod er andetledsregistranten til god hjælp ved

redigeringen af sammensætninger, og den har muliggjort at Ømålsordbogen kan bringe rækkesammensætninger både med lemmaet som førsteled og som andetled.

3. Suffiksartiklernes indhold

3.1. *Oversigt*

Suffiksartiklerne har samme struktur som den almindelige artikel: lyd- og bøjningsafsnit, betydningsafsnit og evt. etymologisk afsnit (etymologiske oplysninger bringes kun hvis opslagsordet ikke indgår i ODS). I betydningsafsnittet indgår der også oplysninger om grundordene og suffiksartiklerne indeholder altså de helt basale oplysninger: dem der hører til orddannelsesreglerne (jf. Müller 1989, Mugdan 1984). Undertiden er artiklerne redigeret temmelig knapt, især når det gælder karakteristikken af grundordene. Og det hænger bl.a. sammen med den manglende andetledsregistrering. Redaktørerne har simpelthen haft svært ved at danne sig et overblik over materialet (noget andet er at det undertiden kan være meget vanskeligt at formulere regler for hvilke grundord der kan indgå i et givent orddannelsesmønster). Til dels uafhængigt af ordbogsarbejdet forelå der heldigvis to undersøgelser af et par af de ikke-andetledsregistrerede suffikser, nemlig substantivsuffikset *-ende* og adjektivsuffikset *-et* (Pedersen 1996, Gudiksen 1997) inden det pågældende bind (bind 3) skulle udgives, og de to suffikser har derfor kunnet beskrives mere indgående i ordbogen end det ellers ville have været muligt.

3.2. *Beskrivelsen af produktivitet*

Produktivtetsangivelser er en oplysningstype der ikke indgår i den almindelige ordbogsartikel, og Ømålsordbogens praksis på det dette punkt er eksperimenterende hvis man vil udtrykke det venligt. Man kan lidt groft inddele løsningerne i tre grupper.

Den første løsning er ikke at bringe nogen angivelse overhovedet.

Den er valgt fx ved *-bar* og *-else*. Især er det uheldigt at der ikke er bemærkninger om produktivitet i artiklen *-bar*. Verbalafledning med *-bar* til transitiver verber (*brugbar*) er produktiv i standardsproget, og produktiviteten har formodentlig været stigende op gennem det 20. århundrede. En del brugere kunne derfor tænkes at være interesserede i en vurdering af orddannelsesmønstrets status dialektalt. Desuden er det uheldigt at forskellen mellem denne type, der omfatter gennemskuelige dannelser og derfor kan være produktiv, og typen *frugtbar*, der kun udgøres af få, gamle, ikke-gennemskuelige dannelser og som med sikkerhed er uproduktiv, ikke er markeret. ODS's artikel *-bar* har de samme mangler, og udformningen af artiklen i Ømålsordbogen kan skyldes at redaktøren ureflekteret har fulgt „hovedreglen“ „gør som ODS“.

En anden løsning består i indirekte oplysninger om produktivitet gennem de udbredelsesangivelser der også benyttes i artikler over enkeltord. Ømålsordbogen opererer med 4 generaliserende udbredelsesangivelser:

- alm: almindeligt (dvs. almindelig udbredt)
- vist alm: vist almindeligt
- spor opt: sporadisk opt (og muligvis almindeligt)
- spor: sporadisk (og ikke almindeligt)

Angivelserne kan anvendes om større eller mindre områder, fx Ø(alm) eller Lgl(spor opt). Hermed angives at ordet anses for at være henholdsvis kendt i hele Ømålsområdet eller formodentlig kendt på hele Langeland (hvis materialet ikke tillader generalisering, anføres normalt alle de sogne ordet er afhjemlet i).

Denne løsning er bl.a. valgt i artiklen *-agtig*. Betydning 1, hvor suffikset angiver lighed (jf. fx *begagtig* 'som minder om beg i konsistens') betegnes Ø(alm), og betydning 2 der angiver tilbøjelighed (jf. fx *dingleagtig* 'som er tilbøjelig til at dingle' betegnes S(alm), øvr Ø(spor opt) (dvs. almindelig på Sjælland, i øvrigt sporadisk optegnet).

Det er imidlertid lidt uklart hvad det vil sige at et suffiks er almindeligt. Det kan dække flere forskellige forhold, fx at der foreligger få, almindeligt udbredte og frekvente ord med suffikset, eller at der foreligger mange dannelser hvoraf en del kun er svagt belagt. I det første tilfælde er der snarest tale om et suffiks der normalt ikke tages i brug til nydannelser, i det andet om et suffiks der formentlig jævnlige bliver taget i brug til at danne nye ord med. „alm“ kan altså dække både næsten uproduktive og meget produktive suffikser, og det er således både uklart, hvad „alm“ og „spor opt“ angiver mht. udbredelse, og i hvilket omfang angivelserne siger noget om produktivitet.

En tredje løsning består i at der er anført eksplicitte angivelser, fx er det angivet i artiklen om *-dom* (i fx *ungdom*) at suffikset er uproduktivt. Ved artiklen over suffikset *-ende* til verbal-substantiver (*-ende* I) er der tillige anført udbredelsesangivelse:

Am, S, M(spor opt, produktivt suff), L-Fa(spor opt, uden for VLoll kun i få ord), F, T, Lgl, Æ(alm, produktivt suff)

Den sidste løsning anser jeg for den mest vellykkede, og den burde nok ophøjes til almindelig praksis.

Det vil dog nok ikke altid være muligt at drage så klare konklusioner som redaktøren, i dette tilfælde Karen Margrethe Pedersen, har kunnet gøre det i *-ende*-artiklen.

Når det har været muligt skyldes det at Karen Margrethe Pedersen, i forbindelse med sin undersøgelse af suffikset *-ende* (Pedersen 1996), dels supplerede materialet, dels gennemførte forskellige test. Og ved den lejlighed har hun bl.a. optegnet en afledning til verbet *zappe* 'skifte kanal på fjernsynet'

Hold op med det zappende, knægt (Pedersen 1996:32)

En afledning med dette nye importord viser jo klart at orddannelsesmønstret er produktivt. Og hvis orddannelsesmønstret er produktivt nu, har det efter al sandsynlighed også været det inden for ordbogens hovedperiode. *-ende* til dannelse af verbalsubstantiver er nemlig særdialektalt, og på baggrund af den meget massive påvirkning fra standardsproget i nyere tid, er det ikke rimeligt at orddannelsesmønstret først skulle være blevet produktivt efter hovedperioden.

Standardsprogs påvirkning i nyere tid betyder med andre ord at supplerende undersøgelser og test kun kan give sikre resultater hvis det orddannelsesmønster man undersøger er særdialektalt, og kun hvis undersøgelsen giver positivt resultat. Hvis et særdialektalt ord-

dannelsesmønster viser sig at være uproduktivt, er det usikkert om det er et udslag af nyere dialektnivellering eller et ældre forhold. Og hvis et fællessprogligt mønster er produktivt, kan det have fået øget brugelighed under indflydelse fra standardsproget.

En sammenligning med efterfølgende periode er altså ikke problemfri og en sammenligning med en tidligere sprogtilstand, dvs. perioden før ca. 1850, er ikke mulig. Indsamlingen af dialektalt ordforråd før ca. 1850 er nemlig spredt og tilfældig. Der kan derfor ikke udledes noget som helst af at der forekommer massevis af dannelser i perioden efter 1850 som ikke er afhjemlet tidligere.

Den måske vigtigste metode til at undersøge produktivitet i ældre skriftsprogslag, sammenligning med foregående og efterfølgende periode er altså til dels uanvendelig, og dannelser med nyere lån (som *zappende*) er sjældne i Ømålsordbogens samlinger fordi optegnelserne har haft som formål at dokumentere den traditionelle dialekt. Det vil sige at en hypotese om et orddannelseselements produktivitet ofte må baseres på materialets sammen-sætning alene:

- antal af belæg
- forholdet mellem veletablerede ord og ord med lav etableringsgrad
- forholdet mellem leksikaliserede dannelser og regelmæssige dannelser. En stort andel af leksikaliserede dannelser indikerer at mønstret ikke er produktivt. Men man kan ikke slutte omvendt. Fx er adjektisuffikset *-skab* ikke produktivt i dansk. Men næsten alle afledninger på *-skab*, fx *klogskab*, *ondskab*, er gennemskuelige.

Ved vurderingen af materialet er der nogle usikkerhedsmomenter der hænger sammen med hvordan optegnelserne er blevet til. For det første kan enkeltstående forekomst ikke tages som udtryk for at ordet er en øjeblikdannelse, eller i hvert fald repræsenterer individuelt sprog. Ja, ofte må man formode at der er tale om etablerede dannelser. Orddannelse er nemlig ikke et område man normalt har fokuseret på under optegnelserfasen. Ordene er normalt indsamlet for at få viden om ordforrådet, ikke som led i systematiske undersøgelser af ord-dannelse. Også det forhold har været medvirkende til at afledninger som *zappende* er sjældne. For det andet har afledninger der følger fællesdanske mønstre, haft en lavere prioritet ved indsamlingen. Hvor stor skævheden er, er uvist.

Alt i alt kan det være højst usikkert om et orddannelsesmønster er produktivt. Men efter min opfattelse bør en ordbog der medtager både produktive og uproduktive mønstre, gøre rede for produktivitet, og det er bedre at redaktøren fortæller det hun kán end slet ingenting. Ømålsordbogen råder allerede over en usikkerhedsmarkør, nemlig ordet *vist* der fx bruges i udbredelsesangivelsen *vist alm.* Der ville altså ikke være noget i vejen for at man opererede med angivelser som „vist uproduktiv“, „vist produktiv“.

4. Lemmasektion

4.1. Begrebet leksikalisering

De principper som de fleste ordbøger følger ved lemmasektionen kan sammenfattes i to hovedkriterier. Det første vedrører gangbarhed: ordet skal være etableret i en vis kreds. Det andet vedrører betydningen: betydningen skal i hvert fald være institutionaliseret (dvs. leksikaliseret i let grad, jf. nedenfor). Hvordan kriterierne nærmere administreres afhænger af den enkelte ordbogs formål (fx om det er en aktiv eller passiv ordbog Svensén 1987:32)

og omfang, men der er det fællesproblem at både etablerethed og leksikalisering er graduelle fænomener. Og hvor skal man lægge snittet?

Jeg har allerede nævnt problemerne med at vurdere hvor etableret et ord der indgår i Ømålsordbogens samlinger, er. Hvad angår det semantiske er en dialektordbogs problemer ikke så forskellige fra andre ensprogede almenordbøgers. Men inden jeg siger noget om Ømålsordbogens lemmasektion, har jeg lyst til at præcisere hvad problemet nærmere består i. Fænomenet leksikalisering kan ses dels ud fra en synkron synsvinkel som grader af særegenhed, dels ud fra en diakron som stadier i en udvikling fra en størrelse der står syntagmet nær, til et ord, fx *barsel*, der ikke adskiller sig fra oprindelige simpleksord. Selv om grænserne ikke kan trækkes skarpt, er det hensigtsmæssigt at operere med en trinvis skala i beskrivelsen. Nogle beskriver fænomenet med en firetrinsskala, sådan som jeg gør det her (fx Levi 1978:10f, Bakken 1998:67ff), andre med en tretrinns (fx Bauer 1983:45ff, Lyons 1977:536) hvor trin 3 og 4 nedenfor udgør ét trin. Inddelingerne følger i hovedsagen de samme principper, derimod er terminologien er varierende, min er overvejende efter Bauer 1983.

1. Det første trin repræsenterer *øjebliksdannelsen*, den producerede dannelse. Den har kompositionel, dvs. forudsigelig betydning.
2. Det andet trin er repræsenteret ved den *institutionaliserede* dannelse. Den er reproduceret. Betydningen er stadig kompositionel, men er fikseret. Der opstår en social enighed om forbindelse mellem et udtryk og et indhold, jf. *hundekiks* der er en bestemt slags kiks beregnet for hunde.
3. Det tredje trin er repræsenteret ved den *leksikaliserede* dannelse. Her er betydningen ikke længere summen af de enkelte dele, men betydningen fremstår dog stadig til dels som motiveret ud fra de led der indgår, jf. fx *visitkort* der dog er et kort af en slags.
4. Det fjerde trin er den *demotiverede* dannelse hvor ledenes betydning er irrelevante for helhedens. Et eksempel er *jordemor* ,fødselshjælper(ske)‘.

Det er de institutionaliserede ord der især udgør et leksikografisk problem. I formelle beskrivelser af orddannelse fremhæves ofte øjebliksdannelsen potentielle mangetydighed (Bauer 1983:46, Levi 1978:158). Men denne mangetydighed er for en stor del teoretisk. Omverdensviden indskrænker mulighederne betydeligt (hvad Levi dog også selv tilføjer samme side (s. 158)). *ostehylde* kunne jo godt betyde hylde lavet af *ost*, ligesom *træhylde*, men ud fra viden om verdenen sorterer vi den mulighed fra som usandsynlig, ligesom vi heller ikke vil regne med at en *hundekiks* er en kiks lavet af hunde. Men der vil stadig være sammensætninger som er potentielt tvetydige, som fx *balmbus* der både kan betyde ,hus lavet af halm‘ og ,hus til at opbevare halm i‘. (I ømålsområdet er *balmbus* stedvis etableret i betydningen ,lavet af halm‘). Og *hundekiks* kunne også godt betyde en kiks af form som en hund.

I forbindelse med etableringen sker der også noget andet end at betydning fikses. Der bliver også social enighed om visse egenskaber ved referenten. En *kaffekop* er ikke bare en kop til at have kaffe i – den har også en særlig form og størrelse, der adskiller den fra en *tekop* eller en *mokkakop*. Sådanne oplysninger bliver ofte udeladt i ordbøger fordi redaktøren i reglen med rette forlader sig på at det er almen kulturel viden. Men denne viden vil ofte ikke være tilstede hos brugerne af en ordbog som Ømålsordbogen. Brugeren vil fx ikke vide hvordan et *balmbus* ser ud, eller hvad det bliver brugt til. Sammenfattende kan man sige at

selv de institutionaliserede ord ofte rummer uforudsigelige elementer der kan motivere en leksikografisk beskrivelse.

Så vidt jeg kan se er der dog i hvert fald ét mønster der afkaster entydige øjeblikksdannelser: det der bruges til at danne betegnelser på dele af dyr og planter med, fx *tapirøre* og *egebark* (jf. diskussionen i Gudiksen 2000:208ff). Eftersom øjeblikksdannelsen er entydig, kan der ikke ske en betydningsfiksering. Der kan heller ikke tilskrives sammensætningen kulturbestemte egenskaber (ligesom *kaffekop*), eftersom referenten betegner noget ikke-artificielt. Begrebet institutionalisering har således ikke relevans for sådanne sammensætninger. Til gengæld er der mange eksempler på billedlig (leksikaliseret) brug af ord der er dannet efter dette mønster, fx *katteøje* ‚refleks på en cykel‘, og når det er tilfældet, må sammensætningen naturligvis medtages.

4.2. Ømålsordbogens praksis

I ømålsordbogen er hovedkriteriet for medtagelse af sammensætninger semantisk. Sammensætninger udskydes ikke med den begrundelse alene at de kun er optegnet en enkelt gang eller to, stadigvæk fordi man må indkalkulere tilfældighed i optegnelserne.

Men også det semantiske kriterium fraviges jævnlig. Især Ømålsordbogens forpligtelser overfor realoplysninger kan betyde at sprogligt set helt ukomplicerede ord medtages. *hyldeblomst* fx tilhører del-helhed-typen, som jeg nævnte før, og er helt forudsigelig. Men *hyldeblomst* kommer med alligevel fordi hyldeblomster blev brugt tørret i folkemedicin og til at koge te af. Og tilsvarende er *griseblære* medtaget fordi det skal nævnes at griseblærer blev brugt som legetøj og – i ældre tid – til vinduesruder. Også *bordskuffe* er sprogligt set gennemskueligt, men det er med fordi det normalt betegner en særlig skuffe, nemlig dén i langbordet i ældre tiders bondestuer hvor man opbevarede bestik og madvarer. Medtagelsen kan endelig også være begrundet med at ordet indgår i ordsprog, talemåder o.l. *grisefis* er kun optegnet én gang, men er medtaget fordi det indgår i talemåden: *selvros* og *grisefis* ryger langt omkring.

Afledninger er generelt betragtet mere forudsigelige end sammensætninger. I og med at affiksernes betydning er begrænset, er flertydighed langt sjældnere hos afledninger end hos sammensætninger. Ofte vil bekendthed derfor være det eneste der adskiller en etableret afledning fra en øjeblikksdannelse (parallelt med sammensætninger af typen *tapirøre*) (jf. Gudiksen 1997:32, Gudiksen 2000:217). Det kan derfor synes noget paradoksalt at Ømålsordbogen er endnu mindre restriktiv ved selektionen af afledninger end af sammensætninger. *zappende* vil ikke komme med til sin tid fordi det klart er dannet efter 1920. Men normalt medtages alle de *-ende*-afledninger der indgår i samlingerne. *-ende*-afledninger indgår som sublemmaer under de pågældende verber, men det samme gælder for afledninger der redigeres som selvstændige artikler. Fx regelbaserede deverbativer:

drillet ‚slem til at drille‘
bidevorn ‚slem til at bide‘

Som nævnt i indledningen beskriver Ømålsordbogen principielt fællesdanske ord og betydninger lige så udførligt som dialektale særord og særbetydninger. Ved selektionen af afledninger har ordbogen dog en vis slagside mod det gamle idiotikonprincip.

Jeg har sammenholdt andetledssedlerne til to af de andetledsregistrerede suffikser med de allerede redigerede dele af Ømålsordbogen, nemlig adjektivsuffikserne *-vorn* og *-agtig*. *-vorn* er et eksempel på en afledningsendelse der især er brugt dialektalt, og for *-vorn* gælder det at alle 60 andetledsregistrerede afledninger er redigeret som selvstændige artikler, bortset fra tre der alle kun er afhjemlet én gang. De to er regelmæssige dannelser (*bumlevorn*, *flosevorn*), og for den tredje (*gavlevorn*) gælder det at det er noget uklart hvad afledningen betyder. For *-agtig* gælder det at af 69 afledninger er 54 redigeret som selvstændige artikler. Af disse 15 der ikke er redigeret som selvstændige artikler, er de 10 afledninger til substantiver angivende lighed, fx *begravelsesagtig*, *filuragtig*, *buskagtig*, dvs. afledninger efter et mønster der meget produktivt i rigsmålet. Det er også mit indtryk at verbalsubstantiver med fællesdanske suffikser (*-en*, *-eri*) ikke er medtaget i samme omfang som *-ende*-afledningerne.

Afledninger redigeres altså bredt i Ømålsordbogen. De beskrives i oversigtsartikler, og de redigeres også i stort antal som selvstændige artikler. Denne praksis harmonerer med ordbogens intention om, dels at give en grundig sprogbeskrivelse i leksikografisk form, dels at kunne danne grundlag for sproglige studier, i dette tilfælde orddannelsesstudier. De kan ikke gøres på grundlag af affiksartikler alene. Men for den der vil studere orddannelses-systemet, er det er uheldigt at fællesdanske afledninger ikke beskrives lige så grundigt som særdialektale. Desværre vil det ikke være muligt helt at rette op på denne skævhed fordi ordbogens basis i sig selv er skæv på dette punkt.

Når man arbejder med Ømålsordbogens materiale kan man godt sommetider ærgre sig over det der ikke blev gjort, og det der ikke blev indsamlet, mens tid var. Men man kan også vælge at glæde sig over alt det der faktisk ér samlet, ofte unikke oplysninger som man ikke finder noget andet sted. Og også det forhold er medvirkende til at redaktørerne i tvivlstilfælde hellere tager en dannelse med end udelader den.

Litteratur

- Bakken, Kristin. 1998. *Leksikalisering av sammensetninger. En studie av leksikaliseringssprosessen belyst ved et gammelnorsk diplommateriale fra 1300-tallet*. Acta Humaniora 38. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bauer, Laurie. 1983. *English Word-Formation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gudiksen, Asgerd. 1997. *-et-afledninger i dansk med hovedvægt på de danske ømål*. Ph.d.-afhandling, Københavns Universitet.
- Gudiksen, Asgerd. 2000. Er orddannelse forudsigelig? I: *Nydanske Studier og Almen Kommunikationsteori* 26/27:197-223.
- Levi Judith N. 1978. *The Syntax and Semantics of Complex Nominals*. New York: Academic Press.
- Lyons, John. 1977. *Semantics*. 1-2. London and New York: Cambridge University Press.
- Mugdan, Joachim. 1984. Grammatik im Wörterbuch: Wortbildung. I: Herbert Ernst Wiegand (red.): *Studien zur neuhochdeutschen Lexicographie IV* (Germanistische Linguistik 1-3/83):237-308.
- Müller, Wolfgang. 1989. Die Beschreibung von Affixen und Affixoiden im allgemeinen einsprachigen Wörterbuch. I: Franz Josef Hausmann, Oskar Reichmann, Herbert Ernst Wiegand, Ladislav Zgusta (red.): *Wörterbücher. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie. Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft*. 5.1:869-882. Berlin,

- New York: Walter de Gruyter.
- Ordbog over det danske Sprog* 1-28. København: Gyldendal. 1919-1954. [forkortet ODS].
- Pedersen, Karen Margrethe. 1994. Ordbog og encyklopædi. I: Anna Garde og Pia Jarvad (red.): *Nordiske Studier i Leksikografi II. Rapport fra Konference om Leksikografi i Norden 11.-14. maj 1993*:248-256. København: Skrifter udgivet af Nordisk Forening for Leksikografi.
- Pedersen, Karen Margrethe. 1996. Verbalsubstantiver på *-ende* i de danske dialekter. I: *Danske Folkemål* 38:17-86.
- Svensén, Bo. 1987. *Handbok i lexikografi. Principer och metoder i ordboksarbetet*. Stockholm: Esselte.
- Ømålsordbogen. En sproglig-saglig ordbog over dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn og omliggende øer*. 1992-. Udg. af Institut for Dansk Dialektforskning. København: C.A. Reizels Forlag.

Etymologi i monolingvale ordbøger

The topic of this paper is etymological information in monolingual dictionaries. The examples used for demonstration are from several Scandinavian, German and English dictionaries that use different methods in explaining the history of the words, some of the dictionaries giving thorough information with reconstructed roots, but others only naming a few facts. At the end of the paper, the discussion turns to a method for etymological description in a monolingual Icelandic dictionary.

1. Indledning

I slutningen af sidste år udkom på Island tredje udgave af *Íslensk orðabók* som er en monolingval ordbog for almenheden og til skolebrug. Den blev først udgivet i 1963 og igen i 1983, forøget, men ellers for det meste uforandret. Tredje udgave var kun udgivet på CD. Den var blevet gennemgået og korrigeret, men ingen store forandringer fandt sted denne gang. Forlaget har i sinde at bearbejde hele værket og udgive en ordbog på tryk og på CD om nogle år. *Íslensk orðabók* er den eneste monolingvale ordbog som er blevet udgivet på Island, og det kan ikke forventes at nogen starter en ny ordbog helt fra grunden i den nærmeste fremtid. Det er derfor vigtigt at gennemtænke meget grundigt den fjerde udgave af *Íslensk orðabók*. Grundlaget er jo næsten fyre år gammelt, og fremskridt indenfor leksikografien giver anledning til omarbejdelse af artiklerne og samtidig at tage stilling til det spørgsmål om noget var blevet udeladt i de første tre udgaver som skulle være med i en monolingval ordbog. Jeg har i sinde at drøfte ét af disse spørgsmål, nemlig om etymologi skulle være med næste gang, hvad der ikke har været tilfældet før, og hvis svaret er „ja“, hvor udførlig skal den så være. Bo Svensén behandlede også etymologi i monolingvale ordbøger på NFL's konference 1997, men fra et andet synspunkt.

Indtil nu har man udgivet fire store etymologiske ordbøger som behandler det islandske sprog. Tre af dem arbejder især med oldsproget, d.v.s. *Vergleichendes und Etymologisches Wörterbuch des Altwestnordischen* af Ferdinand Holthausen fra 1948, *Isländisches etymologisches Wörterbuch* af Alexander Jóhannesson fra 1956 og *Altnordisches etymologisches Wörterbuch* af Jan de Vries, omarbejdet 1962. Bagest i Alexanders bog er der dog en udførlig liste over de vigtigste låneord og fremmedord i islandsk. Den tredje er *Íslensk orðsifjabók* af Ásgeir Blöndal Magnússon fra 1989 som behandler største delen af islandsk ordforråd fra oldsproget til nutiden. Alle sammen, og især den sidste, hjælper til ved at bearbejde etymologiske oplysninger til en monolingval ordbog, hvis man tager den beslutning at have den med.

Men „med“ eller „ikke med“ er kun det første spørgsmål. Hvis man vælger etymologi kommer der mange andre: hvor udførlige skal sådanne oplysninger være? Hvad har læseren brug for, og hvad kan man forvente af ham? Og hvor langt til bage i tiden skal man gå med de etymologiske oplysninger.

Inden jeg forsøger at give svar på disse spørgsmål, har jeg i sinde at se på hvad der siges om etymologiske angivelser i *Nordisk leksikografisk ordbog* (NLO). Jeg synes også at det er interessant at se på hvad der fremkommer om etymologi i indledningen til nogle skandinaviske, tyske og engelske ordbøger og hvorledes etymologien er præsenteret i selve ord-

bøgerne. Jeg kunne kun vælge ganske få bøger, og det må fremhæves at mit valg bestod af de ordbøger jeg kunne få fat i på mit institut. Jeg har valgt som eksempel for et grundord verbet *bære* som findes i alle de nævnte sprog og substantivet *telefon* som et relativt nyt ord i dem alle. På den måde er det lettere at sammenligne oplysningerne som brugeren får.

2. Etymologiske oplysninger i nogle ordbøger

I NLO siges der om etymologiske oplysninger (1997:113) at de:

kan være angivelse av opphavsspråk eller ophavsspråksvariant, opphavsordets form og betydning, og en kommentar som klargjør forholdet mellom opphavsordet og de aktuelle formen.

Og senere i samme artikel:

Etymologisk informasjon kan klassifiseres som opplysning om kildepråk eller språkfamilie, om førstebelegg i det aktuelle språket, dateringsangivelse for dette belegget, endringer i form eller betydning fra opphavet, mellomliggende utviklingsstadier, første kjente kilde, semantisk utvikling, utvikling av tilsvarende former i andre språk, eller om andre ord i språket med samme ophav.

Så utførlige opplysninger, som her skildres, finder man først og fremmest i etymologiske ordbøger og til dels i store historiske ordbøger, men de ville være for utførlige for de fleste monolingvale ordbøger for almenheten hvor redaktørerne alltid må spare på pladsen. Dette kommer jeg tilbake til senere, men henvender mig nu til de enkelte ordbøger.

2.1 Nudansk ordbog

Etymologi var længe med i *Politikens Nudansk Ordbog*. I den nye udgave fra 1999 kan brugeren vælge om han køber eller slår op i en med etymologi eller uden, da forlaget tog den beslutning at trykke begge varianter. I indledningen til *Politikens Nudansk ordbog med etymologi* findes der i meget kort form forklaringer på de etymologiske angivelser som findes i artiklerne (1999:12-13). Først vises ordets dannelse og derpå forklares oprindelsen. Siden er der gjort rede for nogle tegn som er blevet brugt, f.eks. < 'stammer fra' og * som angiver rekonstrueret form. Til sidst forklares særlige skrifttegn som forekommer i de sprog som der henvises til i artiklerne og er fremmede for den danske læser. De etymologiske angivelser står nu sidst i hver artikel, men ikke lige efter de grammatiske oplysninger, som de gjorde i ældre udgaver, og et særligt tegn skiller dem fra resten af artiklen.

bær-e < fællesgermansk **bera-* < indoeurop. **bher-* 'bære, bringe' besl.m. latin *ferre*, græsk *phérein* 'bære' (besl.m. *barm*, *barn*, *bror*, *burde*, *byrd*, *båre*, *fertil* og *fosfor*)

Ordene *fællesgermansk* og *indoeuropæisk* forklares i indledningen i et kort oversigt over sproghistorien (1999:13-14), og de er begge to opslagsord i selve ordbogen. Hvis vi nu ser på ordet *telefon* får vi disse oplysninger:

tele + *fon* < ITV af *tele-* + *-fon*

ITV betyder 'international videnskabelig term', dvs. at ordet er dannet i nyere tid på grundlag af ældre ordelementer, især latinske og græske. Brugeren får ingen oplysninger om ordets opståelse og alder i dansk eller dets herkomst selvom det findes i danske fremmedordbøger. Under *tele-* og *-fon* finder han oplysninger om ophavsproget.

2.2 Norske ordbøger

I *Nynorskordboka* fra 1986 er der i fortalen et særligt kapitel om „Ordhistorie“, i parentes „Etymologi“ (s. xv-xvii). Oplysningerne er udførlige og der skilles imellem hjemlige ord og fremmed- og låneord. Hvis et ord er belagt i det gamle norrøne sprog bliver det opført i parentes lige efter oplysningerne om ordklasse. Har man ikke så gamle eksempler henvises til islandsk, færøsk, svensk eller dansk. Hvis et ord er fremmedord eller låneord så henvises i regelen til det sprog som har haft den største indflydelse på det norske ord. Indflydelsen kan som bekendt komme fra flere end et sprog. Da *bera* på nynorsk er et hjemligt ord, nøjes man ved den norrøne form *bera*.

(norr *bera*)

Hvis vi ser på *telefon*, så får vi lidt mere oplysninger end i *Nudansk ordbog*. Brugeren kan her læse at ordet er kommet i norsk fra engelsk og til engelsk fra fransk.

(gj eng. frå fr; av *tele-* 1 og *I -fon*)

I *Bokmålsordboka* fra 1986 er kapitlet om „Ordhistorie“ lidt kortere end i *Nynorskordboka* (s. xi-xii). Det fremgår af indledningen at redaktørerne er gået ud fra at de fleste brugere er mere interesserede i den oprindelige betydning af et ord end dets former. Derfor lader man sig nøje ved fremmedord at nævne det oprindelige sprog, f.eks. *lat.* for *latin* med betydning hvis den ikke er den samme som på norsk. Hvis et ord har vandret gennem flere sprog, så bliver de nævnt. Ved verbet *bære* står der:

(norr *bera*, sm o s lat. *ferre* 'bære')

Om *telefon* får vi de samme oplysninger som i *Nynorskordboka*.

2.3 Nationalencyklopedins ordbok

Af svenske ordbøger så jeg på *Nationalencyklopedins ordbok* som udkom 1995-1996. Den går længre end de bøger jeg allerede har nævnt ved at oplyse alderen på det ældste belæg man har fundet i en svensk tekst hvis den er yngre end 1520. Elles står der kun „före 1520“, d.v.s. ordet stammer fra middelalderen. Undertiden må man lade sig nøje med „cirka“, „troligen“ eller „åtminstone“. Teksten som beskriver de historiske oplysninger er relativt kort (uden sidetal). Når man har gjort rede for aldersbestemmelsen, får anvenderen at vide at alle opslagsord får etymologiske beskrivelser hvis de ikke er led i et sammensat ord som er forklaret et andet sted. Redegørelserne er i knap form og det er vist med nogle eksempler hvad man kan forvente at finde i selve ordbogen. Redaktørerne har valgt ikke at bruge specielle tegn, som f.eks. *Nudansk ordbog* gør, men lader sig nøje med tre præpositioner. Den første er *av* som betyder at ordet er et låneord fra et bestemt sprog. Den anden er *efter*

hvor det drejer sig om oversættelseslån og den tredje er *till* hvis relationen er mere almen. Hvis ordet er et arveord, bruges der ingen præposition. Etymologien står i sluttet af hver ordbogsartikel og markeres med „Hist.“

Hist.: före 1520; fornsv. *bära*; gemens. germ. ord, besl. med lat. *ferre* 'bära'; jfr. **barm**, **barn**, **boren**, **bår**, 'börda, börja, fertil

Om *telefon* får vi at vide at ordet findes fra 1873, det stammer fra *tele-* og græsk *phôné* 'lyd'.

Hist.: sedan 1873; till *tele-* och grek. *phôné* 'ljud'; jfr **fon**, **fonetik**, **grammofon**

2.4 Tyske ordbøger

Af tyske ordbøger valgte jeg *Duden. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in sechs Bänden* og *Deutsches Wörterbuch* af Gerhard Wahrig som, så vidt jeg ved, er de mest brugte i Tyskland. Begge har etymologiske oplysninger. I *Duden* står de lige efter de grammatiske angivelser i skarp parentes, men i *Deutsches Wörterbuch* bages i hver artikel, også i skarp parentes. I fortalen til *Duden* (1977:14-15) er der et kapitel med overskriften „Etymologische Angaben.“ Der beskrives redaktørernes hensigt med de etymologiske angivelser som skal give en synkronisk ordbog et historisk perspektiv. De lader være med at angive rekonstruerede former, og hvad det tyske ordforråd angår bliver former fra andre germanske eller indoeuropæiske sprog også udeladt. Mellemhøjtyske og gammelhøjtyske former bliver, hvis de er bekendt, nævnt ved alle tyske grundord. Ved låneord og fremmedord følger man udviklingen tilbage helt til oprindelsen. Hos enkelte komposita findes der etymologiske oplysninger f.eks. hvis de enkelte ordled ellers ikke forekommer (*Bauwisch*) eller hvis ordet er blevet misforstået og omdannet (*Maulwurf*). Verbet *bære* lever i tysk i *gebären*:

[mhd. *gebern*, ahd. *giberan* = (her)vorbringen, erzeugen, gebären, zu mhd. *Bern*, ahd. *Beran* = tragen; bringen; hervorbringen; gebären]

Om *Telefon* får man de oplysninger at ordet også findes i fransk og engelsk og at bag ordet ligger græsk *têle* og *phôné*.

[frz. *téléphone*, engl. *telephone*, zu l *tele-*, *Tele-* (1) u. griech. *phoné* = Stimme]

Deutsches Wörterbuch vælger en anden måde at beskrive etymologien på (spalte 20—21). Den lægger den største vægt på at beskrive udviklingen af tyske ord og de nærmest beslægtede ord nøjagtigt, medens beskrivelsen af paralleler fra andre germanske og indoeuropæiske sprog er ret knap. Tre tegn bliver brugt: < 'stammer fra', > 'bliver til' og * for rekonstruerede former eller rødder. Det henvises også til beslægtede ord inden for ordforrådet.

[< ahd. *giberan*, engl. *bear* „tragen“, got. *gabairan* „hvorbringen, gebären“, eigtl. „zu Ende tragen“; zu germ. **ber-* < idg. **bher-* „tragen“; verwandt mit *Babre*, ... *bar*, *gebaren*, *Gebärde*, *Geburt*, *Bürde*, *Börde*, *empor*, *entbebren*, *gebühren*]

Ved *Telephon* står:

[zu grch. *tele* „fern, weit“ + *phone* „Stimme“]

2.5 Engelske ordbøger

De fleste engelske monolingvale ordbøger jeg slog op i behandlede etymologi i en eller anden form. *The Concise Oxford Dictionary of Current English* f.eks. har etymologiske angivelser i skarpe parentes bagest i hver artikel hvis ordet ikke er sammensat eller en afledning, og i fleste tilfælde er de ganske korte. I fortalen får brugeren at vide at han kan få udførligere oplysninger i etymologiske ordbøger, og han får også at vide hvad der står bag forkortelserne af de enkelte sprog (1990:xxxiii-xxxv). Til slut forklares at etymologi i enkelte tilfælde kan være usikker eller ukendt og at ordets ældste belæg i engelsk angives i stedet for. Hvis vi ser på etymologien til verbet *bear*, står der kun:

[OE *beran* f Gmc]

og ved ordet *telephone* er der ingen henvisninger.

Etymologiske oplysninger er de samme i *Random House Dictionary of the English language, College Edition*, som den uforkortede udgave. Den beskrives meget detaljeret i indledningen til ordbogen, først symboler og forkortelser, så brug af parenteser, derefter henvisninger til forskellige sprog, brug af typografi og til slut specielle typer af etymologi (1966:xxx-xxxii). De etymologiske angivelser står i skarpe parenteser bagest i artiklerne.

[ME *bere(n)*, OE *beran*; c. D *baren*, Icel *bera*, Goth *bairan*, G (*ge*)*bären*, L *fer(re)*, Gk *phér(ein)*, Skt *bhar(ati)*]

Ved *telephone* henvises der til *tele-* og *-phone*.

En meget enklere måde er brugt i *The New Oxford Dictionary of English*. I indledningen er et kort kapitel med overskriften „Word Histories“ (1999:xiv) hvor der gøres rede for redaktørernes hensigt. Det siges at de har valgt at præsentere etymologien på en enkel måde uden teknisk terminologi med den bruger i sinde som er interesseret i oprindelsen af ord uden at være specialist i filologi. De lægger stor vægt på udviklingen af et ords betydning og mener at for brugeren er den lige så interessant at få oplysninger om som om latinsk eller græsk oprindelse. De lægger også vægt på at tage med forklaringer som mange kender, men stammer fra folkeetymologi som man, efter redaktørernes mening, har ignoreret i ordbøger. Det gør de for at få mulighed til at korrigere eller henvise til en anden forklaring. Som eksempel kan nævnes det engelske ord *posh* hvor der står at det stammer muligvis fra slang *posh* i betydningen ‘laps, et tåbeligt menneske’, men at der er ikke noget som støtter den folkeetymologi at ordet er dannet efter initialerne i ordene *port out starboard home*.

I selve teksten står etymologien lige efter de fonetiske eller grammatiske oplysninger.

[OE *beran* = OS, OHG *beran*, ON *bera*, Goth *bairan*, f. Gmc f. IE base also Skt *bharati*, Armenian *berem*, Gk *pherein*, L *ferre*]

I artiklen om *telephone* findes der ingen etymologi og ingen henvisninger til andre ord eller ordled. Hvis man på den anden side slår op *telefax*, *telegram*, *telegraph*, *television* og andre ord, som har *tele-* som første led, får man oplysninger om alder og oprindelse.

2.6. Opsummering

Af de eksempler om *bære* og *telefon*, som jeg nu har citeret fra nogle monolingvale ordbøger, ses at de går ad forskellige veje i deres etymologiske oplysninger. Hvis jeg nu sammenfatter hvad fremgår af eksemplerne om verbet *bære*, så får brugeren de mindste oplysninger i *Concise Oxford Dictionary* og i *Nynorskordboka*, d.v.s. der henvises kun på den ene side til det ældre engelske og på den anden side norrøne sprog. Det samme gælder *Duden. Bokmålsordboka* har lidt mere oplysninger og nævner den latinske infinitiv *ferre*; det samme gør *Nationalencyklopedins ordbok* og tilføjer „före 1520“, og der henvises til andre beslægtede ord. *Random House* nævner ældre engelske sprogperioder, oldengelsk og mellemengelsk, ord af hver af de tre germanske sprogfamilier og til slut tre beslægtede indoeuropæiske sprog, latin, græsk og sanskrit.

New Oxford Dictionary nævner kun ord fra ældre sprogperioder, oldengelsk, oldsaksisk, oldhøjtysk, oldnordisk og gotisk som repræsentanter for den germanske sprogfamilie. De har også valgt armenisk, som et af de indoeuropæiske sprog, i tillæg til latin, græsk og sanskrit. Kun to af ordbøgerne arbejder med rekonstruerede former, *Nudansk ordbog* og *Deutsches Wörterbuch*.

Ordet *telefon* behandles på grund af oprindelsen på en helt anden måde. De fleste af ordbøgerne lader sig nøje med at henvise til ordleddene *tele-* og *-fon*. To af de engelske, *Concise Oxford* og *New Oxford* har ingen henvisninger. Begge norske ordbøgerne hævder fransk som oprindelsesprog og at ordet er kommet i norsk fra fransk gennem engelsk. *Duden* nævner såvel det franske som det engelske ord for *telefon* uden at tage stilling til hvorledes det er opstået i tysk. I *Nationalencyklopedins ordbok* får man ordets alder i svensk at vide, men ellers ikke noget om ad hvilken vej det er blevet optaget i svensk. Det er svært at finde den rigtige måde at beskrive etymologi på generelt og det er dobbelt så svært til en monolingval ordbog for almenheden.

3. Etymologi i en islandsk monolingval ordbog

Sidney Landau siger i sin bog *Dictionaries. The Art and Craft of Lexicography* (1989:98) at hver gang han går til et cocktail party, træffer nye mennesker og bliver præsenteret som leksikograf, får han at vide at de synes ordbøger er fascinerende, især deres oplysninger om ordenes oprindelse. Han tvivler på at det er rigtigt at det engelske folk forsømmer sit arbejde og sin familie for at læse om etymologi. Fra min erfaring fra min arbejdsplads og fra de spørgsmål som bliver stillet angående etymologi på „Videnskabsvæven“ (Vísindavefur) på Háskóli Íslands hjemmeside (www.hi.is), de fleste af unge mennesker, ved jeg at det er stor interesse i ordenes oprindelse, men de færreste slår op i etymologiske ordbøger. Jeg går ud fra at mange brugere ønsker at have adgang til etymologi i deres ordbog, og svaret på det første spørgsmål, som jeg stillede i begyndelsen, er at etymologi skal gerne være med i en islandsk monolingval ordbog. Mit næste spørgsmål drejede sig om læserens interesse og hvad man kan forvente at han har brug for.

Hvis vi igen ser på NLO's tekst om etymologiske oplysninger, som stammer fra Patrick

Drysedale's artikel *Etymological Information in the General Monolingual Dictionary*, så er det klart at man i en monolingval ordbog er nødt til at vælge og at oplysningerne må være afhængige af ordets alder og herkomst. Men først er det ganske vigtigt at tage stilling til hvor etymologien skal placeres i artiklen. Som vi allerede har set varierede det i de nævnte ordbøger. Jeg synes at de, der har besluttet at have den bagest, har truffet et godt valg, og *Nudansk ordbogs* specielle tegn gør etymologien let at finde for interesserede uden at den forstyrrer de andre.

Oplysninger om kildeprog og sprogfamilie hører med. For de islandske forhold synes jeg ikke det er af vigtighed at markere i latinske og græske eksempler hvor trykket ligger da trykket altid ligger på første stavelse i islandsk (se Bo Svensén 1999:366). Første belæg er sjældent relevant. Hvis ordet allerede er kendt i oldsproget, er dateringsangivelser usikre idet et ord kan være langt ældre end de skriftlige belæg. Derfra mener jeg at det er rimeligt at udelade dem. Hvis ordet derimod er yngre, så synes jeg at dateringsangivelserne f, m, og s + århundredet, som *Orðabók Háskólans* bruger i sin database, siger nok om alderen, d.v.s. 19f er fra 1801-1833, 19m fra 1834 til 1866 og 19s fra 1867-1900. Erfaringen viser at man aldrig er sikker på at ældre eksempler ikke dukker op i trykte eller utrykte kilder. Eksakte tal skulle man kun bruge hvis ordets alder kan bevises helt sikkert.

Ændringer i form skal også med hvis de er relevante. „Mellomliggende udviklingsstadier, første kjente kilde og semantisk udvikling“ (NLO 113) er oftest overflødig. Andre ord i sproget er på den anden side ofte af interesse. Rekonstruerede former skulle man udelade.

Hvis vi ser på det islandske verbum *bera* så kunne etymologien i artiklen se sådan ud:

bera s. ...

- físl. *bera*, samgerm. og ie. Sbr. *barmur*, *barn*, *burður*, *byr*, *byrði*, *börur*
(s. (sögn) = verb, físl. (forníslenska) = oldislandsk, samgerm. = fællesgermansk, ie. = indoeuropæisk, sbr. (samanber) = jfr.)

Låneord som allerede er belagt i oldsproget er f.eks. *sekkur* i betydningen 'pose'. Det kunne beskrives:

sekkur kk. ...

- físl. *sekker*, tökuorð úr fe. *sacc* e. ffrís. *sekk*. Gamalt tökuorð í germ. úr lat. *saccus*.
(kk. (karlkyn) = maskulinum; tökuorð = låneord; fe. (fornenska) = oldengelsk; e. (eða) = eller, ffrís. (fornfrísneska) = oldfrisisk; úr = fra)

Her ville det være overflødigt at nævne at ordet også findes i græsk og at det er af en semitisk oprindelse (hebreisk *śaq*).

Som et eksempel på et yngre låneord kunne nævnes *kommóða* som kunne beskrives på følgende måde:

kommóða kvk. ...

- 19s úr d. *kommode* úr fr. *commode* af lat. lo. *commodus* 'flægilegur, hæfilegur'.
(kvk. (kvenkyn) = femininum; d. = dansk, fr. = fransk; af = fra, lo. (lþsingarorð) = adj.)

Mit sidste eksempel viser et låneord som med folkeetymologi er blevet omdannet:

hús(s)vans, hús(s)fans kk.: ... handsög ...

- 20m tökuorð úr d. *fukssvans* úr fl. *Fuchsschwanz* eiginl. 'skott á ref'. Orðið er ummyndað eftir *hús* (s.fl.) og *vans* e. *fans* (s.fl.)
- (fl. (fl.þska) = tysk; eiginl. (eiginlega) = egentlig; Ordet er omdannet efter ..., s.fl. (sjá flað) = se det; heimilissög 'en håndsav'.)

Jeg har kun kunnet nævne få eksempler, og selvfølgelig vil man i mange tilfælde støde på besværlige beslutninger. I all korthed så synes jeg at brugeren af en monolingval ordbog for almenheden er best betjent med at de etymologiske oplysninger han får er så korte som muligt og at de giver et enkelt billede af ordenes historie. De færreste ved noget i dag om latin, græsk, sanskrit, for ikke at tale om armenisk. Rekonstruerede former siger den almene sprogbruger ikke noget. Men hvis han får oplysninger, som han let kan forstå, kunne man måske vække hans interesse for at slå op i en etymologisk ordbog og læse mere.

Bibliografi

- Bergenholtz et al. 1997. *Nordisk leksikografisk ordbok*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Bokmålsordboka. Definisjons- og rettskrivningsordbok*. 1986. Universitetsforlaget, Bergen-Oslo-Stavanger-Tromsø.
- Deutsches Wörterbuch*. 1974. Bertelsmann Lexikon-Verlag, Gütersloh-Berlin-München-Wien.
- Drysdale, Patrick D. 1989. Etymological Information in the General Monolingual Dictionary. *Wörterbücher Dictionaries Dictionnaires. Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft* 5,1. Walter de Gruyter, Berlin-New York, s. 525-530.
- Duden. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in sechs Bänden*. 1977. Dudenverlag, Mannheim, Wien, Zürich.
- Holthausen, Ferdinand. 1948. *Vergleichendes und Etymologisches Wörterbuch des Altwestnordischen*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.
- Íslensk orðabók*. [2000]. Tölvuútgáfa. Edda, miðlun & útgáfa, [Reykjavík].
- Jóhannesson, Alexander. 1956. *Isländisches etymologisches Wörterbuch*. Francke Verlag, Bern.
- Landau, Sidney I. 1989. *Dictionaries. The Art and Craft of Lexicography*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Magnússon, Ásgeir Blöndal. 1989. *Íslensk orðsifjabók*. Orðabók Háskólans, Reykjavík.
- Nationalencyklopedins ordbok*. 1995-1996. Bokförlaget Bra Böcker, Höganäs.
- Nynorskordboka. Definisjons- og rettskrivningsordbok*. 1986.1-3. Det norske samlaget, Oslo.
- Politikens Nudansk ordbog med etymologi*. 1999. Politikens forlag, [København].
- Svensén, Bo. 1999. Etymologisk information i enspråkiga allmänordböcker. *Nordiska studier i lexikografi* 4. Rapport från Konferensen om lexikografi i Norden Esbo 21-24 maj 1997. Helsingfors, s. 359-367.
- The Concise Oxford Dictionary of Current English*. 1990. Eight Edition. Clarendon Press, Oxford.
- The New Oxford Dictionary of English*. 1999. Oxford University Press, Oxford.
- The Random House Dictionary of the English Language*. Random House, New York.
- de Vries, Jan. 1962. *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*. E. J. Brill, Bern.

Erfaringer fra arbejdet med Den Danske Ordbog

Forbemærkninger

Jeg skal forudskikke at de erfaringer som jeg i det følgende gerne vil dele ud af, vil være sammensat af store linjer og overordnede betragtninger og detaljer i de enkelte ordbogsartikler.

Baggrund

Jeg vil dernæst – helt kortfattet – fortælle lidt om forudsætningerne for arbejdet med DDO: DDO bliver en stor ordbog i 6 bind over det moderne danske sprog. Ordbogen skal dække perioden fra 1950 og frem til udgivelsestidspunktet, som er 2002-2003. Arbejdet udføres i det danske Sprog- og Litteraturselskab, og ordbogen følger sig ind i rækken af de store videnskabelige ordbøger som Selskabet siden sin grundlæggelse har udgivet, fx Ordbog over det danske Sprog i 28 bind (udgivet 1919-1956), Holbergordbogen i fem bind (udgivet 1981-1988) og Supplement til Ordbog over det danske Sprog, som er planlagt til fem bind, hvoraf de fire er udkommet 1992-2001, og det femte er under udarbejdelse.

Plan for arbejdet

Arbejdet på DDO blev sat i værk på baggrund af en politisk vilje til og en beslutning om at gøre en indsats for det danske sprog i disse europæiserede og globaliserede tider.

- Der blev i 1989 holdt møder med deltagelse af interesserede institutioner og enkeltpersoner.
- En arbejdsgruppe blev nedsat til at udarbejde en plan for ordbogen.
- Det udarbejdede planforslag blev forelagt de oprindelige mødedeltagere.
- Planen blev færdigskrevet.
- Derefter begyndte forhandlingerne om finansiering af arbejdet med ordbogen.

Ordbogen endte med at blive bekostet af det danske kulturministerium og Carlsbergfondet i fællesskab med halvdelen til hver.

Planen indeholdt en beskrivelse af ordbogens anlæg, af dens ordforråd, dens metode, dens sprogsyn, dens empiriske grundlag, dens tidsforbrug og dens budget,

Det var nyt i den danske ordbogsverden at et ordbogsprojekt blev iværksat på baggrund af en så detaljeret plan.

Positivt – negativt

Og hvad var så positivt, og hvad var negativt ved at søge penge med udgangspunkt i denne detaljerede plan?

Positivt og – efter vores vurdering også nødvendigt – var det at have en plan med et fast budget og en fast tidsplan. Vi havde ganske enkelt ikke fået lov til at gå i gang med et projekt uden.

Negativt var det at vi i vores iver for at komme i gang med projektet og i vores stærke

tro på planens gennemførlighed ikke havde planlagt arbejdet som en totrinsraket, altså først havde søgt penge til et pilotprojekt hvor alle faser af arbejdet blev gennemprøvet. Og derefter på baggrund af erfaringerne fra pilotprojektet havde kunnet opstille realistiske tidsberegninger og budgetter som kunne bevilges i anden omgang.

Erfaringen er altså at ganske vist skal man vurdere hvor stort et beløb det er politisk muligt at søge til gennemførelse af et bestemt projekt, men det er u hensigtsmæssigt – af frygt for ikke at få pengene – at fastsætte beløbet uden et fuldstændig realistisk pilotprojekt, og det er u hensigtsmæssigt at sætte dette beløb for lavt. Jeg vender senere tilbage til hvad et sådant budget efter min mening skal tage højde for.

Ordbogens principper

Fra selve det overhovedet at have en fuld færdig plan før man begynder på et ordbogsprojekt, går jeg nu over til at beskrive enkeltelementer i planen.

I ordbogsplanen – som jeg i parentes bemærket selv har været med til at udarbejde – står der bl.a. følgende om principperne for ordbogen:

1. Ordbogen skal dække det nutidige danske sprog til og med udgivelsestidspunktet.
2. Ordbogen skal være en almensproglig ordbog der også medtager de alment brugte fagord.
3. Ordbogen skal udarbejdes på grundlag af et 40 millioner ord stort elektronisk tekstkorpus.
4. Ordbogen skal dække det skrevne sprog og inddrage det talte.
5. Ordbogen er deskriptiv i sit sigte. Den skal dog være normativ for oplysninger om ortografi og vejledende med hensyn til oplysninger om bøjning, ord dannelse, faste vendinger og konstruktionsmuligheder.
6. Ordbogen skal omfatte ca. 150.000 opslagsord.

Alle disse principper indeholder hver sine praktiske leksikografiske problemer som ikke nødvendigvis altid er forudset i en nok så smuk og gennemtænkt teoretisk plan. Hvilke af principperne der er de mest problematiske, kan ikke endeligt afgøres før ordbogen har stået sin prøve hos ordbogsbrugerne, men jeg vil i det følgende især beskæftige mig med princip 1, 3, 4 og 5.

Korpusset

Vi begynder med det tredje princip:

- Ordbogen skal udarbejdes på grundlag af et 40 millioner ord stort elektronisk tekstkorpus

At udarbejde en ordbog på grundlag af et så stort elektronisk tekstkorpus var nyt i 1989 da planen blev udarbejdet. Det var også nyt da arbejdet gik i gang i 1991.

Arbejdet med at etablere og nyttiggøre det elektroniske tekstkorpus havde tre problemkomplekser:

1. Hvordan skaffer vi 40 millioner elektroniske ord?

2. Hvordan klassificerer og strukturerer vi teksterne?
3. Hvilket programmel skal vi anvende?

Hvordan skaffede vi teksterne?

I begyndelsen var vi ansat fire ved projektet, og vi begyndte ved os selv idet vi groft udnyttede alle de forbindelser vi hver især havde til mulige tekstleverandører, og vi flød på den bølge af energi som et stort nyt og også nyskabende projekt giver.

Et par eksempler:

Iver Kjær, som er direktør for Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, har hæk fælles med den daværende formand for folketingets præsidium. Over hækken fik Iver Kjær aftalt at vi kunne få stillet de første uredigerede afskrifter af forhandlingerne i det danske folketing til rådighed for ordbogsarbejdet. Vi kunne få så mange folketingsdebatter i WP-filer som vi kunne ønske os.

Min medredaktør, Kjeld Kristensen, er svoger til edb-chefen for et stort dansk bladhus. Svogeren var god at forhandle med og udvirkede at vi fik stillet maskinlæsbare tekster fra bladhusets aviser gratis til rådighed. Han forhandlede med de faglige organisationer i bladhuset og sørgede for at vi fik hjælp til konvertering af tekster til et brugeligt format.

Jeg havde selv nære forbindelser til en souschef i Danmarks Radio. Han formidlede kontakt til DR's generaldirektør, som blev interesseret i projektet og gav tilladelse til at alle afdelinger i DR måtte bruge tid på at finde udsendelser frem til os, være os behjælpelige med kopiering af video- og lydbånd og med at konvertere undertekster fra tekstede tv-udsendelser til et brugeligt format. Vi fik også mulighed for at leje rutinerede afskrivere i DR, som hjalp os med at afskrive de mange tv- og radioudsendelser.

En god ven og kollega, Henrik Holmberg, havde optaget og afskrevet annonceringer af togforsinkelser på københavnske S-togs-stationer. Han skulle bruge disse optagelser i forbindelse med et undervisningsforløb hvor han lærte DSB-ansatte at blive bedre til at meddele sig i perronhøjtalerne til de ventende S-togs-passagerer. Disse maskinlæsbare tekster blev stillet til rådighed for Den Danske Ordbogs korpus.

Gyldendals forlag, som til sin tid skal trykke ordbogen, var behjælpelig med at fremskaffe fotosatsfiler fra alle mulige af forlagets udgivelser. Og også de forlag som ikke vandt udgivelsesretten til ordbogen ved licitationen, var behjælpelige med at tilvejebringe tekster i elektronisk form og med at skaffe tilladelse fra de enkelte forfattere til at deres tekster kunne indgå i DDO's korpus.

Hver især hjemsøgte vi familiemedlemmer, tidligere og nuværende kolleger og bad om tekster. Vi ransagede egne gemmer for skilsmissepapirer, lejekontrakter, dagbøger, kæresterbreve, lejlighedssange og meget, meget mere.

Disse få eksempler blot for at give et lille indtryk af hvor vidt vi kom omkring. Men hvordan bar vi os ad med at få så mange mennesker til at rykke ud med deres tekster? Der var

nok flere grunde til at det gik så glat. For det første er Det Danske Sprog- og Litteraturselskab en offentlig kulturinstitution som er uden kommercielle interesser, og som nyder stor respekt i mange kredse. For det andet syntes de allerfleste som vi henvendte os til, at Den Danske Ordbog var et godt projekt som de gerne ville hjælpe på vej. For det tredje var der på det tidspunkt – og vi taler om årene 1991 og 1992 – ikke så stor frygt for hvad sådanne maskinlæsbare tekster eventuelt kunne bruges eller misbruges til, og endelig – og det er vigtigt – lovede vi hver enkelt tekstleverandør at deres tekster kun ville blive brugt til udarbejdelsen af DDO og til offentlig, ikke-kommerciel forskning. Dette sidste vender jeg tilbage til om lidt.

Positivt – negativt

Positive erfaringer var den interesse der var for at bidrage med empirisk materiale til en stor modersmålsordbog. Vi havde gode erfaringer med at bruge tid på at forklare mulige tekstleverandører hvorfor det var vigtigt at de bidrog med tekster, og på at forklare hvordan arbejdet ville komme til at foregå, og hvordan resultatet ville komme til at se ud.

Hvad der viste sig negativt, var at vi lovede tekstleverandørerne for meget. Det havde i mange situationer ikke været nødvendigt at aftale at de tekster som folk leverede, kun ville blive brugt til udarbejdelse af DDO. De restriktioner der er på brugen af DDO-korpusset, har givet os mange problemer. Det har været svært for mange at acceptere at DDO-korpusset kun kunne bruges på DDO's redaktion og kun til ikke-kommerciel forskning. Vi på ordbogen skal være de første til at beklage at vi ikke ved etableringen af korpusset kunne se hvor godt et værktøj det er til løsning af mange forskelligartede forskningsopgaver, og ikke har været i stand til at stille korpusset til rådighed i den grad vi gerne har villet, og i den grad som en ressource der er tilvejebragt for offentlige midler, har krav på.

Hvordan klassificerede og strukturerede vi teksterne?

Vi endte med at have 45.000 tekstenheder, og det var vores ambition at tekstkorpusset skulle være velbeskrevet og veldokumenteret. Korpusenhederne blev struktureret vha. SGML-standarden, og til hver eneste af de 45.000 tekstenheder blev der knyttet headeroplysninger til karakteristisk af den enkelte tekst. I headeren stod der disse oplysninger:

```
<Korpusenhed>
<Header>
<TxtOpl>

<Id>BfUe</Id>

<Restr>
<Ano>-</Ano>
<DDO>-</DDO>
</Restr>

<Ttit>JA TIL TYRKISK EVENTYR</Ttit>
<Vtit>B.T.</Vtit>
<Forl>-</Forl>
```

<Dat>
 <Dg>19</Dg>
 <Md>6</Md>
 <År>91</År>
 <Si>-</Si>
 </Dat>
 <Lo>1:31</Lo>

<AlFa>a</AlFa>
 <SkTa>s</SkTa>
 <RePr>r</RePr>
 <Arel>vv</Arel>
 <Medi>da</Medi>
 <Genr>?</Genr>
 <GnTy>?</GnTy>
 <Emne>795</Emne>

<Grp>BT910619.ONS</Grp>
 <Num>8420</Num>
 <Fil>BERL1E2</Fil>
 <Omf>613</Omf>
 </TxtOpl>

<SpbOpl>
 <EfN>Uno</EfN>
 <FoN>Steen</FoN>
 <Køn>m</Køn>
 <FøÅr>
 <År>1955</År>
 <Si>-</Si>
 </FøÅr>
 <FøS>Kbh.: Frb.</FøS>
 <Bop>?</Bop>
 <Reg>Ho</Reg>
 <Udd>journalist</Udd>
 <Erh>journalist</Erh>
 <SpV>i</SpV>
 <Rol>?</Rol>
 </SpbOpl>

Jeg skal ikke gennemgå disse oplysninger i detaljer, men blot pege på at teksten er dateret, den er klassificeret med hensyn til almensprog/fagsprog, talesprog/skriftsprog, reception/produktion, kommunikationssituation, medium, genre og emne. Desuden er sprogbrugens fulde navn, køn, alder, fødested, bosted, uddannelse og erhverv oplyst, og det er noteret om sproget kan karakteriseres som rigssprog eller som regionalsprog.

Man behøver ikke at se længe på disse headeroplysninger for at konstatere at beskrivelsen af de enkelte tekststykker er meget ambitiøs. Vi har brugt mange ressourcer på at opspore oplysningerne og på at fastlægge inventaret i de enkelte oplysningstyper.

Resultatet er at Den Danske Ordbogs korpus er velbeskrevet og velstruktureret i et alment format, og det er positivt at vi gjorde det. Det har givet os mulighed for mange fine restriktionsbeskrivelser rundt om i ordbogsartiklerne. Men erfaringen fra det daglige ordbogsarbejde viser at en del af oplysningerne ekstraheret fra headeroplysningerne kun gengives i ordbogsartiklerne i så ringe et omfang at anstrengelserne med at fremskaffe headeroplysningerne slet ikke står mål med de synlige resultater i ordbogen, og det er en negativ erfaring. Det gælder fx oplysningen om sprogbrugerens køn. Det har ikke været muligt at finde en artikel i ordbogsmanuskriptet der beskriver et ord, en betydning eller en konstruktion som især tilhører kvinders eller især tilhører mænds sprogbrug. Det nærmeste jeg har kunnet komme noget sådant, er artiklen *søstersolidaritet*, der i øjeblikket ser således ud:

søstersolidaritet sb.

fk. -en

1 kvinders solidaritet med hinanden især brugt blandt medlemmer af kvindebevægelsen i 1970'erne.

2 søstres solidaritet med hinanden (sj.).

HIST: 1970

Men oplysningerne er i mange situationer udnyttet til andre formål end det egentlige ordbogsarbejde, og vi kan kun håbe på at det sker i endnu højere grad i fremtidens brug af DDO's korpus.

Konkluderende kan man sige at DDO's korpus har vist sig som et særdeles fremragende grundlag for redaktionsarbejdet. Som man kan forstå, har vi gjort meget ud af at sammensætte korpusset meget bredt. Det indeholder både skriftsprog og talesprog, både almensprog og alment brugt fagsprog, sprog produceret til mange mennesker og sprog produceret i private sammenhænge. Mange genrer er repræsenteret, og sprogbrugernes alder strækker sig fra helt unge mennesker til gamle. Tidsmæssigt er teksterne i DDO's korpus fra 1983 til 1992, den periode som vi kalder ordbogens primærperiode. Da vi udformede planen, mente vi at afstanden mellem primærperioden og ordbogens udgivelsestidspunkt var tilpas lille til at vi kunne hævde at vi dækkede også det allernyeste sprog. Imidlertid måtte vi på et tidspunkt ud i nye forhandlinger med Carlsbergfondet og Kulturministeriet om tilførsel af flere midler, således som jeg gjorde rede for det ved den leksikografiske konference på Hanaholmen. Det betød at ordbogens udgivelsestidspunkt fjernede sig 3-4 år. Dette har givet os anledning til at vi nu også i redaktionsarbejdet er begyndt at anvende andre korpora for at kunne dække også de allerseneeste år, og for at citaterne i ordbogen ikke alle sammen daterer sig til det gamle årtusinde. Denne praksis kan naturligvis diskuteres. Og det bliver den på redaktionen. For det første kan man sige at det giver en skævhed i beskrivelsen at en del af artiklerne bygger på DDO-korpusset, mens andre inddrager nyere materiale fra korpora og fra nettet, som redaktørerne nu har adgang til. Et andet moment i denne praksis er tidssforbruget. Det tager tid at søge på nettet efter et bestemt ord eller en bestemt ordforbindelse. Og tid er ikke det vi har mest

af. Så på et tidspunkt var det nødvendigt at diskutere følgende: Har vi med kun 7 måneder tilbage til at færdiggøre manuskriptet i ressourcer til dette arbejde? Nogle redaktører syntes det tog for lang tid, og at det gik ud over akkorden at bruge andre korpora og nettet. Andre syntes at netsøgning i nogle tilfælde var hurtigere end søgning i vores eget korpus. Så den enkelte redaktør fandt sin egen praksis under hensyntagen først og fremmest til akkorden. Sådan var vi nødt til at tænke.

Men på spørgsmålet "Har Den Danske Ordbogs korpus vist sig at have en passende størrelse?" må svaret være både ja og nej. I mange tilfælde – de fleste – er korpusset passende stort til at alle aspekter ved et ord kan fremfindes i korpusset. I andre tilfælde er det for lille og må suppleres med andet materiale. I atter andre tilfælde er forekomsterne af et bestemt ord eller fænomen alt for mange til at materialet kan overskues og gennemarbejdes. I sådanne tilfælde har vi måttet reducere i materialet.

Norm – usus

Nu går vi videre til det femte princip:

- Ordbogen er deskriptiv i sit sigte. Den skal dog være normativ for oplysninger om ortografi og vejledende med hensyn til oplysninger om bøjning, ord dannelse, faste vendinger og konstruktionsmuligheder.

Denne passus i planen for ordbogen er nok den der har givet anledning til størst hovedbrud og til de fleste diskussioner på redaktionen.

Ortografi

Med hensyn til opslagsordenes ortografi – som vi altså if. vores kommissorium skal angive normen for – har vi valgt også at beskrive andre staveformer end de officielle, altså dem der står i Retskrivningsordbogen udgivet af Dansk Sprognævn.

Et par eksempler:

Grundstoffet *klor* staves iflg RO k-l-o-r. Det er den officielle form, og det er den vi if. vores plan skal bruge. Imidlertid har vi valgt at lade artiklen se således ud:

klor sb. (uofficiel stavemåde, alm. blandt kemikere: chlør)

fk. el. itk. -en el. -et

[,klo?R]

grundstof nr. 17 symbol: Cl; hører til halogenerne □ *freon spaltes i frit ustabil klor, som „æder“ ozonen* Jørgen Steen: Geografi i syvende Lærerens bog (1989)

- gulgrøn og giftig luftart med stikkende lugt; kemisk særdeles reaktionsdygtig □ *Forslagsstillerne henviser til .. udslippet af 150 kg klor i efteråret 1978, hvor 14 mennesker måtte indlægges til observation for klorforgiftning Status 1985, I dagligsproget bedder det „der er chlør i vandet“, selvom der egentlig er tale om chlørundersyring* Paul Jespersgaard: Kemi 1 (1988).

AFL: SUFF: →sb. klorat, klorid →vb. klore, klorere

SMS: kloratom, -forbindelse, -gas

HIST: af gr. chloros ‚lysegrøn‘

Vi har altså valgt at supplere den officielle norm med en angivelse af hvordan fagfolk staver til ordet hvis de kan komme af sted med det.

Morfologi

På samme måde med bøjningsoplysninger:

Også her angiver vi den officielle norm, men er der andre muligheder som er repræsenteret i vores korpus i tilstrækkelig mængde, anfører vi også dem, men tager vores pligt til at vejlede sprogbrugeren alvorligt ved at beskrive denne ikke officielle form som uofficiel.

Det ser fx således ud:

job sb.

itk. **-bet**, - el. (uofficielt) =s, -bene el. (uofficielt) =sene

[,djCb]

1 fysisk el. åndelig virksomhed som man til stadighed udøver for at forsørge sig selv (og sin familie) fx som ansat i en virksomhed = mere formelt arbejde; typisk: *civilt ~, krævende ~, nyt ~, spændende ~, hårdt ~, fast ~; bestride et ~, få tilbudt et ~, miste sit ~, søge ~, passe sit ~, ~ og uddannelse, ~ og karriere, ~ inden for det offentlige* □ *Et godt job med masser af penge ville da være dejligt, Hun var lykkelig for sit job som ekspedient i Magasin* • sted hvor man udøver denne virksomhed (kendt fra 1968) = arbejdsplads *uden pl.*; typisk: være på ~ □ *For os er det en stor forskel at arbejde samme sted, fordi vi nu kan køre sammen til og fra jobbet.*

2 opgave el. stykke arbejde der skal udføres fx på arbejdspladsen el. i hjemmet = arbejdsopgave □ *Siden jeg var ti år, har det været mit job at dele gaver ud (: til jul).*

AFL: til bet. 1 SUFF: →vb. **jobbe** →adj. **jobmæssig**

SMS: **jobfunktion**; til bet. 1 **jobannonce**, -marked, -rotation, -situation, -søgning; *bi-, deltids-, drømme-, fritids-, fuldtids-, halvdags-, kvinde-, lærer-, mande-, rengørings-, sekretær-, *skåne-, vikar-, ønskejob

Substantivet *job* hedder iflg. RO *job* i ubestemt flertal og *jobbene* i bestemt flertal. Den ubestemte pluralisform *jobs* er imidlertid kolossalt frekvent i DDO-korpusset og ubestemt pluralis *jobsene* forekommer. Derfor har vi valgt at indrette bøjningsdelen som vist ovenfor. Vi angiver normen, men beskriver også brugen, og vi vejleder ordbogsbrugeren ved at klasificere *jobs* og *jobsene* som uofficielle.

Semantik

En lidt anden – og måske lidt mere diskutabel – form for normering og vejledning anvender vi ved betydningsbeskrivelser:

Et eksempel er ordet *betænksom*:

Det kommer i DDO til at se således ud:

betænksom adj.

-t, -me

1 som tænker på og tager hensyn til andre om personer jf. hensynsfuld □ *det var sødt og betænksomt af hendes far at give ham det arbejde*

• som vidner om tanke på andre □ *(det falder) naturligt at pege på et medlemskab af Det kgl. Haveselskab som en betænksom julegave.*

2 (denne brug regnes af mange for ukorrekt) = "betænkelig □ *Der er dog flere ting, som gør aktieeksperterne betænksomme ved direkte at anbefale investorerne at købe aktien på nuværende kursniveau.*

AFL: til bet. 1 SUFF: →sb. betænksomhed

Vi kan i vores korpus konstatere at betydning 2 forekommer. Derfor beskriver vi den sådan som vi skal if. vores plan, men vi har valgt at give den et par vejledende ord med på vejen, nemlig disse *denne brug regnes af mange for ukorrekt*. På tilsvarende måde kan vi beskrive fx bestemte syntaktiske konstruktioner som er belagt i korpusset, men som ikke er helt 'stuerene'.

Vi betragter disse bemærkninger som en del af vores vejledende opgave, og det mener vi er positivt, men denne vurdering bygger jo i virkeligheden først og fremmest på redaktionens egen opfattelse og eventuelt på den sproglige debat sådan som den fx kommer til udtryk i læserbreve når visse sprogbrugere brokker sig over sædernes forfald. Og det er måske negativt.

Vi er meget spændte på hvordan denne balancegang mellem norm og usus vil blive modtaget af de kommende ordbogsbrugere. Nogle sprogbrugere glæder sig over at ord skifter betydning, og synes at det er udtryk for at sproget er levende; andre harmes over det og synes netop at det er udtryk for slaphed og, som nævnt ovenfor, sædernes forfald.

Talesprog

Det fjerde princip i kommissoriet var:

- Ordbogen skal dække det skrevne sprog og inddrage det talte

For at leve op til dette krav gjorde vi os – som jeg allerede har beskrevet det – stor umage for at få indsamlet talesprog til vores korpus.

Talesprogsteksterne kommer til udtryk i ordbogen inden for forskellige oplysningstyper:

For det første som ord der kun eller især forekommer i talesproget.

Et eksempel på dette er bandeord:

dæleme adv.

[,dE:l@m@]

bruges som mildt, forstærkende bandeord for at understrege en personlig holdning, forsikring m.m. (især talesprog) = søreme, knageme, sandelig □ *Så let skal hun dæleme ikke slip', den møkke!*

dæleme om ikke .. = "gudhjælpemig om ikke ..

HIST: sammentrækning af *djævlen* (tage e.l.) *mig*

Et andet eksempel er udråbsord:

ad¹ udråb.

[,áDʔ]

bruges for at udtrykke væmmelse (især talesprog) = føj, bvadr □ *Ad, se hvor han sidder der og mæsker sig med sin drink, det fede svin.*

HIST: vel lydefterlignende

Men også mere almindelige ord kan være begrænset til talesproget, fx

dersens adv.

[,dERʔs@ns] el. [,deRʔ-]

bruges for at lægge afstand til el. tage forbehold over for noget omtalt el. nærværende (især talesprog) = der, jf. hersens [efter personligt el. demonstrativt pron.] □ *så ham dersens blikkenslageren .. så kom han en dag ned på tankstationen og ville snakke, hvis de dersens muslimer ikke vil tilpasse sig, kan de jo bare blive hjemme.*

HIST: dannet af *der* efter *hersens*

Endnu et eksempel er:

-én el. **-en** sidsteled

fk.

genstand som man ikke kender betegnelsen på el. ikke lige har lyst til at betegne nærmere (især talesprog, uformelt) [med sb. som betegner et materiale, som førsteled, fx *pap-én*] □ *Den ene så ud til at være en vinflaske. Den anden var bare sådan en blå plastic-én, der havde været sprit i.*

Ord kan have særlige betydninger som kun findes i talesprog, og særlige talesprogs vendinger kommer med i DDO med baggrund i forekomsten i talesprogsteksterne, fx vendinger som *og alt sådan noget* og *og alt det dér*.

Også særlige syntaktiske konstruktioner er i sjældne tilfælde registreret. Et eksempel på dette er:

at², infinitivpartikel

....

8 bruges i visse konstruktioner direkte foran en retningsangivelse uden et verbum imellem (især talesprog) □ *Mon de da ikke snart skulle til at hjemad!, Så blev det tiden, jeg skulle til at i skole.*

Vi betragter det som noget meget positivt ved vores ordbog at talesprog er inddraget så meget som det er, men det har været besværligt og tidkrævende at arbejde med talesprogsteksterne. Det hænger sammen med at en stor del af det talesprogs materiale der indgår i vores korpus, er meget fintmærkende skrevet ud fordi det er bragt til veje med andre formål end ordbogsarbejde. Det har gjort det besværligt at søge i, og specielt har det gjort det

vanskeligt at finde autentiske citater som på én gang er korte, selvforklarende og udgør en syntaktisk helhed. Følgende lille note fra en redaktør illustrerer meget godt problemerne med at bruge talesprogsteksterne:

Subsem
 #NOTE
 Til: Kom.
 Ang.:
 Fra: jhp
 Ann. som 4
 Semspec ofø
 Denbet sammensætte på en lidt heldig el. smart måde
 Genprox sammensætte
 Onym
 Ordfelt
 txt bikse sammen
 Valens
 Aktant NGN brygger NGT (sammen)
 Dok
 Citat
 #NOTE
 Til: Kom.
 Ang.:
 Fra: jhp
 Har redigeret lidt i talesproget
 txt *nå men så får man da brygget lidt mad sammen og så og hevet
 lidt vin frem og .. så hygger man sig*
 Kilde
 Kildeid HRNO

Den autentiske tekst ser således ud:

<replik id=ZZ1>jaja {pause} nå men så får man o- får man da brygget lidt mad sammen og så {pause} og hevet lidt vin frem og {tøven} s- nå ja men så hygger man sig

Medarbejdere

Hvordan er det lykkedes os at skaffe kvalificerede medarbejdere til så stort et projekt? Det er det først og fremmest fordi kvalificeringen er sket inden for projektets rammer. Men de medarbejdere som vi har villet satse på at uddanne til leksikografer, har jo skullet udvælges! Og da har det været vores erfaring at kandidater med dansk som modersmål med et fremmedsprog, med lingvistik og med datalingvistik er blevet dygtige leksikografer. Det lyder ejendommeligt at kravet om en kandidateksamen med dansk som fag slet ikke er inde i min vurdering, men vi har konstateret at de sproglige discipliner i danskstudiet ikke har været af en sådan art og af et sådant omfang at det har slået kandidater med den kontrastive vinkel på dansk med udgangspunkt i et fremmedsprog af banen.

De egenskaber vi har lagt vægt på er følgende:

- Evne til at analysere og strukturere store datamængder.
- Evne til at formulere en god betydningsbeskrivelse.
- Evne til at gøre tingene færdige.
- Evne til at tage en beslutning.
- Akribi
- Og frem for alt: kærlighed til et så nørdet arbejde som det er at skrive ordbogsartikler dag ud og dag ind.

Ved udvælgelsen af kandidater fik vi efterhånden glæde af at udlevere en mindre konkordans til mulige redaktører og bede dem ved en samtale forholde sig til konkordansen ud fra nogle oplysninger om hvilket projekt DDO er. Det gav et godt indblik i ansøgernes kvalifikationer til leksikografisk arbejde.

Det er min opfattelse at der er tre elementer i leksikografisk arbejde:

For det første en sproglig grundviden.

Dernæst et leksikografisk håndværk.

Disse to elementer kan læres, men det tredje element, som er kombinationen af de seks egenskaber som er nævnt ovenfor, kan ikke læres. Enten kan man det, eller også kan man det ikke!

Tidsbegrænsning

Som jeg nævnte tidligere, var vi selv med til at sætte rammerne for dette projekt. Ud fra en vurdering af hvad det var politisk muligt at opnå, fastsatte vi en økonomisk og tidsmæssig ramme for arbejdet. Disse vurderinger hvilede på for tyndt et grundlag, og vi måtte som sagt gå Canossagang til pengekasserne.

Vi fik en ny bevilling, og vi fik konstrueret et administrationssystem som – lidt forenklet sagt – kan holde rede på hvor mange ‘planlinjer’, som vi kalder de enkelte linjer i ordbogen, der skrives hver dag og af hvem, og hvor mange planlinjer der nu er tilbage at skrive. Det blev beregnet hvor meget vi skal nå hver dag, ved at regne baglæns fra afleveringstidspunktet efter at have talt op hvor mange planlinjer der skal skrives i alt, hvor mange ord der – cirka – skal skrives, og hvor mange linjer hvert enkelt ord må fylde.

Men det at have et administrationssystem gør det jo ikke alene. For hvad nu hvis redaktørerne ikke når at skrive eller gennemlæse de planlinjer som de skal? Eller hvad nu hvis redaktører skal have barselsorlov? Eller hvis de finder andet arbejde før manuskriptet er færdigt? Vi har været gode til at udregne planlinjetal og holde øje med udviklingen, men vi har ikke været gode til at sikre midler til at afhjælpe sådanne katastrofesituationer.

Vi har været gode til at gennemføre vores politik, som har været denne:

Vi skriver hver især hvad vi kan. Nogle skriver meget af høj kvalitet. Andre skriver mindre enten af høj eller af ringere kvalitet, men vi er solidariske med hinanden, vi trækker på samme hammel, og vi er fælles om projektet!

Men ja, der er da fordele ved at et ordbogsprojekt er tidsbegrænset:

Der er den fordel at der kommer en ordbog. Men ulempen ved tidsbegrænsningen er at ord-

bogen ikke bliver god nok. Hvis ordbogsprojektet ikke var tidsbegrænset, så ville ordbogen blive god, til gengæld ville den så aldrig blive færdig!

Tidsbegrænsning er en fordel hvis man selv har haft kvalificeret indflydelse på den. Men tidsbegrænsningen er en pestilens i den sidste del af perioden.

Tidsbegrænsning er en nødvendighed, men man må aldrig fastsætte tidsbegrænsninger for et ordbogsprojekt uden at indregne:

- Mulighed for efteruddannelse til medarbejderne.
- Mulighed for medarbejdernes private forskning.
- Tid til løbende formidling af erfaringer og resultater.
- Tid til strategisk, fremadrettet arbejde med nyudvikling af ordbøger, arbejdsmetoder og arbejdsredskaber.
- Tid til at skrive ansøgninger til nye projekter.
- Sygdom og barsler.

Det gjorde vi ikke i tilstrækkeligt omfang, men det gør vi næste gang!

Anfægtelser

Men anfægtelser, det får man undervejs når man arbejder så længe på så stort et projekt som DDO.

Anfægtelser der går på følgende spørgsmål:

Hvordan skal en ordbog se ud i fremtiden?

Hvilke oplysninger skal fortsat rummes i en traditionel, redigeret ordbogsartikel, og hvilke kan man mere effektivt på et større materiale finde i velbeskrevne korpora forsynet med velegnede søgesystemer?

Skal vi fortsat bruge krudt på at konstruere en elegant betydningsbeskrivelse der medtager alle nødvendige elementer af en bestemt ting, når vi bliver meget klogere af at se et billede, en filmstump eller andet der viser tingen?

Skal vi fortsat kæmpe med norm-beskrivelser i ordbøger hvis sprogbrugerne lige så let selv kan finde frem til oplysninger gennem søgninger i deklarerede korpora, og det hele alligevel kan være i mobiltelefonen?

Leksikografi og terminologi – to sider af samme sag?

This article deals with the borderline between lexicography and terminology. Traditionally lexicography and terminology are viewed as two separate language disciplines. But in Faroese language policy the terminology is regarded as an integrated part of Faroese language planning. One of the main objective of this article is to draw attention to the reasons why these two disciplines have better conditions to be regarded as one in the Faroes than it has in other language communities (except from the one of Iceland).

Et figurativt eksempel

Jeg vil indlede med lidt ordgeografi. På billedet ser vi et kort af Færøerne, hvor der er indtegnet forskellige ord med betydningen “slå smut, dvs. kaste en flad sten i vandet så den studser på overfladen og springer videre” (Nudansk ordbog 1996). (Fig 1). Dette kort synes jeg godt kan bruges som illustration af traditionel leksikografi i modsætning til terminologi: den er beskrivende, deskriptiv og den går ud fra ordet og ikke begrebet; indfaldsvinkelen er semasiologisk, dvs. tegnet og ikke indholdet. I dette tilfælde er man interesseret i alle de forskellige ord med denne betydning. Man bliver gladere jo flere ord man finder frem til med denne betydning; man er aldeles ikke interesseret i at normere eller standardisere, men blot at registrere. Dette er vel det længste man kan komme fra terminologi; en terminolog ville absolut ikke være stolt af et sådant kort inden for sit felt – terminologien. Fremvisningen eller blot tilstedeværelsen af et sådant “terminologikort” ville være en dødsynd imod første bud i terminologien: ét begreb, én term. Ordet “terminologikort” er vel næppe et ord med mening, måske snarere et nonsensudtryk. Terminologen ville i en sådan situation blive stillet over for et ultimatum: Enten skal du bestemme dig til én term ud af de eksisterende, eller må du slutte som terminolog! Han ville blive nødt til at skære væk! Og det er hårdt nok i sig selv. I terminologi er synonymi noget rod, og jo flere synonymymer, jo større rodet. Med dette billede har jeg sagt, hvad terminologi absolut ikke er.

Indledning

Dette foredrag bygger på og er inspireret af min undervisning i leksikografi og terminologi for et hold hovedfagsstuderende på afdeling for færøsk sprog og litteratur ved Færøernes Universitet 2000-2001. Jeg vil her sætte focus på den grå zone mellem leksikografi og terminologi. Det færøske bidrag til rapporten om *Terminologi och språkvård* i Gentofte i 1998 skrevet af forhenværende sekretær i sprognævnet afdækker godt holdningen til færøsk terminologi, nemlig den, at vi traditionelt ikke skelner mellem almindelig sprogrøgt og terminologi. Færinger går ud fra, at sprognævnet tager sig af denne del af sprogrøgten uden at gøre sig klart, at der er tale om to forskellige sproglige discipliner med hver sin teoridannelse og metodemæssige tilgang. I rapporten kan vi læse (Jacobsen 1999):

“Ca. halvdelen af alle henvendelser fra publikum til sprognævnet gælder spørgsmål om afløsningsord for udenlandske, typisk danske eller engelske ord, og heri ligger der en

forventning til sprognævnet om orddanning. Dette gælder ikke kun særlig fagterminologi men på alle sprogets områder.”

Jeg har udvalgt tre færøske ordlister til belysning af dette emne. Den ældste af disse ordlister behandler administrations- og kontorsprog, den er fra 1960; en computerordliste fra 1990 og en ordliste inden for kvalitetsstyring og kvalitetssikring fra 1996. Der ligger ikke nogen dybere funderinger over valget af netop disse fire blandt de mange færøske fagordlister, som rent faktisk eksisterer. Men jeg synes, de giver et billede af færøsk terminologi, sådan som den har udviklet sig gennem de sidste 40 år. Man får gennem disse ordlister et billede af, hvor færøsk fagsprog befinder sig på nuværende tidspunkt, men den diakrone synsvinkel giver samtidig et indtryk både af forståelsen for fagordlister og for udviklingen af færøsk fagsprog. Arbejdsmetoden i fremstillingen af ordlisterne har været forskellig, fra gammeldags ordindsamling til oversættelse af fremmede termer til færøsk. Min fremstilling vil være præget af at dette forum er en leksikografi- og ikke en terminologikonferance.

Vi havde mange livlige og givende diskussioner om færøsk leksikografi og terminologi på holdet, diskussioner som uddybede studenternes og naturligvis også lærerens indsigt i den færøske del af emnet leksikografi og terminologi. Hvis det er noget, der kan få de færøske gemytter i kog, så er det sproglige diskussioner. Der fremkom også mange synspunkter på normering af færøsk ordforråd, men holdningen hos de fleste må nok siges at ligge et sted imellem ekstrem purisme og laissez-faire holdning.

Det kan synes som et paradoks at vi aldrig før i Fróðskaparseturs historie har undervist i en disciplin, som har haft så stor betydning og så stor plads i færøsk sprogrøgt og sprogpolitik og i nationsbygningen i det hele taget. Ja, faktisk kan vi sige, at diskussionen om normeringen af det færøske leksikon er det som først og fremmest præger og altid har præget sprogdiskussionen på Færøerne, og den færøske nyordspolitik er vel også det, som vi er kendt for uden for landets grænser. Særpræget for færøsk sprogpolitik er altså leksikalsk purisme, dvs. bestræbelser på at forme færøske nydannelser for fremmede ord og begreber. I vores sproglige arbejde har vi bare udført arbejdet, uden at spørge *hvordan* vi gør det, dvs. uden at sætte arbejdet ind i en teoretisk ramme. Der er naturligvis enkelte undtagelser, f.eks. Johnny Thomsens teoretiske artikler om færøsk leksikografi (Thomsen 1993 og 1996). I min undervisning formulerede vi nogle spørgsmål omkring færøsk leksikografi og terminologi, for at komme nærmere et svar på, *hvordan* vi gør på Færøerne. Da emnet både omfattede leksikografi og terminologi var det naturligt at diskutere ligheder og forskelle mellem de to discipliner, med andre ord: hvor går grænsen mellem de to discipliner i færøsk kontekst? Det resulterede i mange gode diskussioner om færøsk leksikografi og terminologi både i forhold til hinanden og i forhold til generelle leksikografiske og terminologiske traditioner. Vi fandt hurtigt ud af, at der eksisterede så at sige intet teoretisk materiale om færøsk terminologi. Det kan både opfattes som en fordel og en bagdel. Jeg opfattede fordelene som, at man er meget frit stillet, man har ingen færøsk teoretisk tradition at forholde sig til; man må i gang med en slags grundforskning på området, og det er i sig selv en udfordring. Bagdelen i en sådan situation er vel at man savner materiale at sætte sine egne meninger op imod og som man kan tage stilling til; men der er også selvfølgelig en vis irritation og til dels skyldfølelsen: hvorfor er der ikke gjort noget på dette område før? Og det viste sig faktisk at være et meget centralt spørgsmål. Den korte version af svaret på hvorfor intet er gjort er, at terminologien har været opfattet som en del af den almene færøske sprogrøgt, dvs. man har ikke indset at behovet for terminologi var noget specifikt i forhold til sprogrøgten

i øvrigt. Men samtidig var dette faktum en opfordring i sig selv og en anledning til at gå i gang med undersøgelser af færøsk terminologi.

Terminologier er jo i sin enkelthed normering af ordforråd inden for visse fagområder, så på den måde er der ikke så stor forskel mellem de to discipliner. Men strategierne er traditionelt forskellige i leksikografi og terminologi. Terminologi er generelt mere normativ end leksikografi, men da færøsk leksikografi jo er meget normativ eller præskriptiv, så er den hovedforskel jo elimineret, og så kan man sige, at forudsætningerne for en tilnærming eller en fusion mellem leksikografi og terminologi i større grad er til stede i færøsk end i et sprogsamfund med deskriptive leksikografiske traditioner. Den samme tendens ser vi i islandsk terminologi; islændingene praktiserer som bekendt en meget streng purisme, i endda højere grad end på Færøerne. Og i islandsk bruges de samme termdannelsesstrategier i terminologien som i den almene islandske sprogrøgt, nemlig den puristiske indfaldsvinkel. Dvs. at de islandske fagtermer bygger hovedsagelig på det puristiske princip for nydannelser, præcis som i færøsk. Den islandske terminolog Sigurður Jónsson (Jónsson 1990:211-212) påstår, at kravet til nydannelser er en hindring for terminologiarbejde på Island, og efter hans mening er purismen en hindring for en velfungerende islandsk terminologi. Det er jo et meget interessant synspunkt, men jeg må sige, at jeg faktisk savner bæredygtige argumenter for denne påstand. Hvis de puristiske termer fungerer godt, hvorfor er de så en hindring? Fagtermerne bør efter hans mening ikke være nationale men internationale. En af konsekvenserne af strengt puristiske termer kan være, at der kan opstå stor forskel mellem de præskriptive og de operative termer, dvs. at normen ikke opnår den tilsigtede virkning i fagsproget, altså at normen så at sige ikke opnår status som norm, men at fagekspertes i stedet for bruger de internationale termer, måske i tillæmpet form, dvs. internationalismer med fonetiske, morfologiske og ortografiske tilpasninger. En sådan påstand har jeg ikke hørt for færøsk, men et faktum er det, at der i mange tilfælde er stor forskel mellem de præskriptive og operative normer i færøsk (et eksempel er termer inden for fysik i bogen *Alisfrøði* (Joensen 1969)).

En hovedforskel mellem færøsk og islandsk terminologi er at islændingene har lang tradition for at arbejde med terminologispørgsmål og har mange terminologiudvalg. Sådanne permanente udvalg eksisterer ikke på Færøerne, i hvert fald kender sprognævnet ikke til deres eksistens.

Jóhannes av Skarði: ordliste for administrationsprog

Nu kommer jeg til ordlisterne. En af de ældste ordlister, som eksplicit bærer prædikatet fagordliste er en dansk-færøsk ordliste inden for administrations- og kontorområdet fra 1960 (Av Skarði 1960). Forfatteren er Johs. av Skarði. Han var sprogpurist med en solid boglig produktion bag sig. Hans hovedværk er uden tvivl den dansk-færøske ordbog fra 1967, den første af slagsen. Hans dansk-færøske ordbog har været af meget stor betydning for færøsk sprogrøgt. Man kan næsten sige, at den har fungeret som en erstatning for en færøsk modersmålsordbog, indtil denne udkom i 1998. At han først og fremmest er leksikograf og faktisk aldeles ikke terminolog er indlysende, når man kigger i administrationsordlisten. Hvis vi f.eks. ser på ordet *afslag*, så står der:

Afslag sn noktan, synjan, sætjan; avsláttur (í prísi)

For det første er ordet polysemt med to betydninger markeret med semikolon imellem betyd-

ningerne. Den første betydning har tre ækvivalenter: *noktan*, *synjan*, *sætjan*. Anden betydning har én ækvivalent: *avsláttur* (*i prisi*). En sådan mikrostruktur er ikke god latin for terminologer. Der er ellers mange eksempler på polysemi og synonymi i ordlisten, dvs. der er mange ækvivalenter opført til hver term. Dette er ikke velset i terminologi. Makrostrukturen og mikrostrukturen ligner mere den almindelige leksikografiske. De mange eksempler på polysemi og synonymi tyder på at den terminologiske indfaldsvinkel har været forfatteren fjern; der er intet som tyder på, at han arbejder med begrebssystematisering. Ordlisten er også forsynet med grammatiske oplysninger, hvilket ikke er almindeligt i terminologier, hvor indfaldsvinkelen er onomasiologisk. Naturligvis er ordlisten præskriptiv. En tosproget ordliste fra dansk til færøsk, som skal bruges som en aktiv ordliste for færinger, siger noget om styrkeforholdet mellem færøsk og dansk på Færøerne! En færøsk bruger skal slå den danske term op for at finde den tilsvarende færøske. Desuden – og det er interessant – er det vel også rigtigt, at denne ordliste udgør i hvert fald delvis grundlaget for hans dansk-færøske ordbog, som udkom nogle år efter udgivelsen af ordlisten, nemlig i 1967. For at sætte terminologi i forhold til leksikografi kan vi bruge dette skema af Johan Myking (1993:59)

	almensprog	fagsprog
formål	sprogrøgt	kommunikation
synsvinkel	fagekstern	fagintern
værdisæt	kultur	teknologi
sprogideologi	purisme	internationalisme
sprogsyn	sociolingvistisk	instrumentalistisk

I værste fald er ordlisten en almensproglig ordliste og i bedste fald *kan* den desuden også fungere som en fagsproglig ordliste. *Værste* og *bedste* siger ikke noget om, hvor funktionelt hans værk er, men giver kun mening i forhold til diskussionen terminologi/leksikografi:

	almensprog	fagsprog
formål	sprogrøgt +	kommunikation +
synsvinkel	fagekstern +	fagintern +
værdisæt	kultur +	teknologi +
sprogideologi	purisme +	internationalisme -
sprogsyn	sociolingvistisk+	instrumentalistisk+

(Ordlisten i forhold til Myking (1993:59) i bedste fald)

	almensprog	fagsprog
formål	sprogrøgt +	kommunikation -
synsvinkel	fagekstern +	fagintern -
værdisæt	kultur +	teknologi -
sprogideologi	purisme +	internationalisme -
sprogsyn	sociolingvistisk+	instrumentalistisk -

(Ordlisten i forhold til Myking (1993:59) i værste fald)

Formålet med ordlisten er – for mig at se – snarere sprogrøgt end kommunikation og er i mindre grad tænkt som et instrument i fagsproglig kommunikation; sprogideologien er

purisme og ikke internationalisme; synsvinkelen er også fagekstern, fordi feltet, som ordlisten dækker jo er en del af almensproget, og ideen med listen er at den også skal kunne fungere i kommunikationen mellem administrationen og borgeren, dvs. i kommunikationen mellem fagfolk og ikke-fagfolk.

Det som først og fremmest særkender denne ordliste er god gammel færøsk leksikalsk purisme, og i meget mindre grad fonologisk, orfografisk og morfologisk purisme. Det mest interessante er vel nok at konstatere at så at sige alle ordene i ordlisten også er optaget i ordbogen fra 1967 (2. udg. 1977). Konklusionen af denne opdagelse kan teoretisk set enten være, at en stor del af termerne i ordlisten hører til almensproget eller at mange ord i ordbogen hører til fagsproget. Det er det første, som er tilfælde her:

Sammenligning af ordlisten og ordbogen

Opslagsord	Ordlisten (1960)	Ordbogen (1977)
fabrikseftersyn	verksmiðjuumsjón	verksmiðjuumsjón, eftirlit
fabrikssdrift	verksmiðjurakstur, -virki,	verksmiðjurakstur, -virki, -ídnaður
fag	starv, yrki	grein, kenslugrein, námsgrein, lærugrein, vísindagrein; starv, handverk, vinna
fagforening	yrkisfelagsskapur	yrkisfelagsskapur
faktura	farmrokning, vøurokning	farmrokning, vøurokning
familie	húski	húsfólk, hús, húski; ætt, ættarbólkur, fólk

Ordbogen har flere ækvivalenter, særlig i de tilfælde, hvor ordet ligger tæt op ad almensproget.

Man må heller ikke glemme, at netop ordmaterialet inden for det offentlige administrations- og kontorområde ligger tæt op ad almensproget. Eksempler på almensproglige ord i ordlisten: *afbryde, afhængig, afkom, barn, behov, beslutning, cirka, dag, drive, domme*.

(Eksempler på almensproglige ord i ordlisten)

(Olsen. 2001. utrykt studenterarbejde).

Computerordlisten

I 1990 udkom en færøsk computerordliste. Det drejer sig om en tosproget (til dels tresproget) ordliste med termer inden for computerfeltet: én færøsk del med færøske termer forsynet med engelske og af og til med danske ækvivalenter, og én del med engelske termer med færøske og danske ækvivalenter. Fælles for administrationsfeltet og computerfeltet er, at disse to områder i stor udstrækning ligger meget tæt op ad almensproget og en mængde fagtermer kan derfor blive afterterminologiseret og blive en del af almensproget med tiden. Termdannelsesmæssig er vi som bekendt purister. Og det gælder også computerordlisten. Men det mest interessante ved computerordlisten er faktisk hverken termerne eller sprogpolitikken men argumentationen, som afdækker den samme holdning til terminologi som til leksikografi, som vi også kunne konstatere i administrationsordlisten ovenfor. Computerordlisten er atypisk for en terminologiliste på i hvert fald én måde. I listen introduceres to nye termer i form af to artikler, som omhandler to computertermer i diakront perspektiv. Den ene term er *telda* (computer) og den anden er *kervi* (system).

Telda er en nydannelse, et nykonstrueret ord fra 1984; det er dannet af roden i ordet *tal* med iflo-afledning og med i-omlyd, dvs. en metode, som bygger på et gammelt system, som ikke længere er aktivt i moderne færøsk, altså et eksempel på lærd eller akademisk orddannelse. Men den fungerer udmærket. Ordet *kervi* er derimod et gammelt ord med ny betydning. *Kervi* betyder oprindelig 'sammenflættede kornneg', dvs. en kompleks enhed bestående af flere dele, og det betyder ordet system oprindelig også. Derfor syntes man at *kervi* var et godt ord for system, og det fungerer også udmærket. Men mit spørgsmål er: hvorfor fokuserer man på historien til disse to termer i en moderne færøsk computerordliste, hvad er formålet? En etymologisk udredning har jo ingen relevans i en præskriptiv ordliste, den skal jo være synkron, og etymologi er helt irrelevant i en disciplin, som i sin natur er synkron. For mig er det indlysende: det er en pædagogisk retfærdiggørelse af den leksikalske purisme i terminologien, dvs. at de to termer er en del af argumentationen for sproglig purisme i terminologiske termdannelser. For mig er det et eksempel på at almensproglige metoder anvendes og *kan* anvendes i terminologisk sammenhæng. Man kan også sige, at de to termer er eksempel på, at de samme metoder til termdannelse kan anvendes både i leksikografi og terminologi. To sider af samme sag? Tja!

Kvalitetsledelse og kvalitetssikring

I 1996 udkom en ordliste med begreber og termer inden for kvalitetsstyring og kvalitetssikring (Poulsen 1996). Det er oversættelse af den internationale ISO 8402-standard. Formålet med oversættelsen er at foreslå færøske termer for begreber på dette område, således at man kan kommunikere om kvalitetsbegreber på færøsk. Ideen er på denne måde at standardisere en færøsk terminologi inden for dette område. Man kan sige, at banen er optegnet på forhånd, så det er klart at indsætte de færøske spillere, dvs. at begrebsanalysen er gjort f.eks. på engelsk, således at alle relevante begreber har fået deres termer og definitioner, og så gælder det om at få dem oversat til færøsk.

Denne liste er godt terminologisk arbejde: fagsproglig, præskriptiv, instrumentalistisk, onomasiologisk, synkron, én-til-én (intet synonymi, intet polysemi) systematisk makrostruktur, flersproglig og forsynet med definitioner. Forskellen mellem leksikografi og terminologi bliver eksplicit udtrykt i ordlisten bl.a. således:

“En mængde almindelige ord i dagligsproget bliver på kvalitetsområdet anvendt på en særlig måde eller har en begrænset anvendelse sammenlignet med den betydning de har i ordbøger...”

“Formålet med denne internationale standard er at forklare og standardisere kvalitetstermerne på den måde de bruges i kvalitetsledelse. Disse termer og deres definitioner er i teksten omtalt og emnegrupperet på en logisk måde”.

(Fra indledningen til ordlisten, min oversættelse)

Alle begreber defineres, og desuden er der engelske, islandske og danske ækvivalenter anført. En tilfældig side kan illustrere de færøske termdannelser sammenlignet med de tilsvarende danske og engelske ækvivalenter:

Færøsk	Dansk	Engelsk
eind	entitet	entity
tilgongd	proces	process
starvsskipan	procedure	procedure
vøra	produkt	product
tænasta	serviceydelse	service
tænastuveiting	levering af serviceydelse	service delivery
fyrirøka	virksomhed/organisation	organization
fyrirøkubygnaður	organisationsstruktur	organizational
	structure	
viðskiftari	kunde	customer
útvegari	leverandør	supplier
keypari	køber	purchaser
verktakari	leverandør i	
	kontraktforhold	contractor
undirútvegari	underleverandør	subcontractor

(Kvalitetsstyring og kvalitetssikring. Sammenligning mellem nogle færøske, danske og engelske termer).

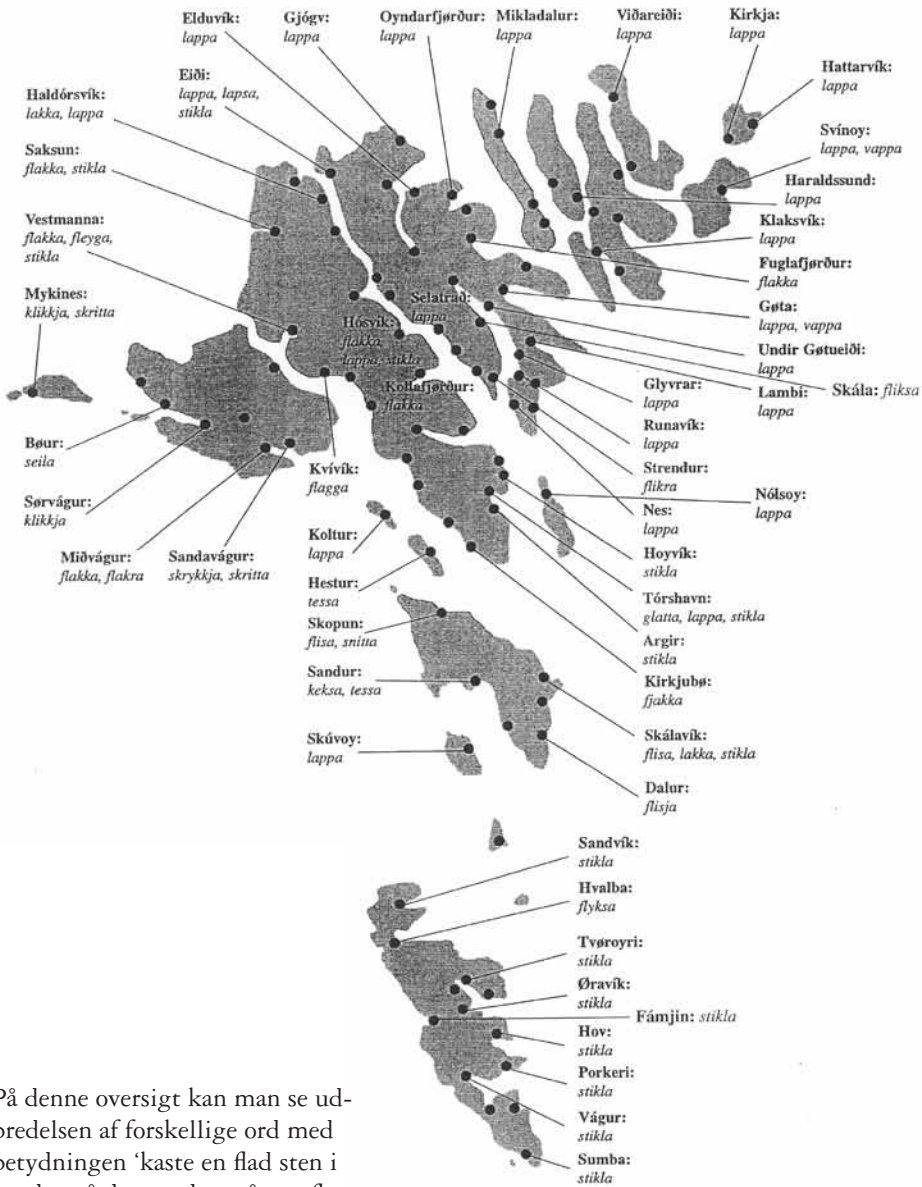
De færøske termer bygger på det puristiske princip, mens dansk anvender samme ord som engelsk.

Konklusion

Spørgsmålet, som blev stillet i dette foredrag var, om leksikografi og terminologi er to sider af samme sag på Færøerne. Vi kan konstatere, at ordlisten for administrationsområdet er en lille dansk-færøsk ordbog, som senere skulle vise sig at blive en forløber for den dansk-færøske ordbog. Ordlisten er struktureret som en almensproglig ordbog, og ordmaterialet er almensprogligt. Dette er altså ingen egentlig fagordliste i moderne forstand, dvs. et ubetinget ja til spørgsmålet. Men computerordlisten opfylder mange af de kriterier, som man sætter til terminologi; computerfeltet er internationalt, og derfor har redaktøren kunnet bygge på andres begrebsanalyser, så en stor del af redaktørens arbejde har været at oversætte. Denne metode har som bekendt sine store fordele. I ordlisten for kvalitetsstyring og kvalitetssikring kan vi konstatere en meget professional tilnærming til en færøsk terminologi, hvor begrebssystemet har været redaktøren tilgængeligt og med en ISO-standard er det jo indlysende, at talen er om et internationalt begrebssystem; dvs. arbejdet har bestået i oversættelse af fremmede termer til færøsk. Vi kan konstatere en tendens henimod egentlig terminologiske værktøjer inden for computerområdet og inden for kvalitetsstyring. Term-dannelsesprincippet er i alle ordlisterne hovedsagelig det puristiske.

Efter at have hørt Henning Bergenholtz's mening her på konferencen om at der måske ingen principiel forskel er mellem leksikografi og terminologi, ja men så er vi måske på det rigtige spor alligevel, lykkelig uvidende om, at den færøske tradition også har holdepunkter i teorien. Men jeg synes nu alligevel, at der er forskelle mellem leksikografi og terminologi, og det er grunden til, at jeg kan stå her og holde et foredrag om dette emne.

Fig. 1

På denne oversigt kan man se udbredelsen af forskellige ord med betydningen 'kaste en flad sten i vandet, så den studser på overfladen og springer videre'. Anfinnur Johansen har lavet oversigten, jfr. Málting 15:28-30.

Litteratur

- Jacobsen Elin Súsanna. 1999. Færøsk terminologiarbejde. I: Birgitta Lindgren (ed.) *Terminologi och språkvård*. Rapport från en konferans den 24-26 april 1998 i Gentofte, 64-65.
- Joensen, Hans Debes. 1969. *Alisfrøði*. Tórshavn.
- Johansen, Anfinnur. 1995. Frá brikka til lappa. Ymisk heiti fyri sama fyrbrigdi. I: *Málting* 15, 28-30. Tórshavn
- Jónsson, Sigurður. 1990. Är kravet på neologismer ett hinder för terminologiarbetet? I: H. Picht (red.) *Terminologi, edb och vidensteknik*. Nordterm-symposium 1989, 205-212. Varde.
- Myking, Johan. 1993. Terminologisk språkplanlegging. I: *Fagspråk i Norden*. Rapport fra en konferanse i Lund 4.-6. december 1992, 50-66. Oslo.
- Olsen, Karl. 2001. Utrykt studentearbejde. Afd. for færøsk sprog og litteratur.
- Politikens store nye Nudansk ordbog. 1996.
- Poulsen, Jóhan Hendrik W. 1990. *Nøkur teldorð*. Málnevndarrit 2. Tórshavn.
- Poulsen, Súni. 1996. *Góðskustýring og góðskutrygging*. Tórshavn.
- av Skarði, Jóhannes. 1960. *Føroyskt orðatiltfar I. Úr fyrisitingar- og skrivstovumáli. Danskur-føroyskur orðalisti*. Tórshavn.
- av Skarði, Jóhannes. 1967. *Donsk-føroysk orðabók*. Tórshavn.
- Thomsen, Johnny. 1993. Eitt sindur um orðabókagerð. I: *Málting* 7, 2-13. Tórshavn.
- Thomsen, Johnny. 1996. Brúka argjakonur *lepastifti?* ella Nþta argjakvinnur *varrastift*. I: *Málting* 16, 10-24. Tórshavn.

Fråseologien i forgrunnen — fråseologisk register som ledd i ordbokens tilgangsstruktur

Most dictionaries contain a multitude of phrases. The choice of entry within which a phrase is placed is often arbitrary, which can cause problems both for the lexicographer and the user. Giving phrases independent status in the list of headwords does give the user direct access to them, but this type of approach is only suitable for a limited number of the phrases which need to be included in a general language dictionary.

In phrasal dictionaries the question of access to the material becomes even more acute. The importance of structural patterns in the phrases can be made use of in the ordering and sorting of the phrases, giving the user a more cohesive view of the data.

A structured index of the phrases in the dictionary is of great value in this context, especially in an onomasiological dictionary, where the entries are based on semantic criteria. In the making of such an index, the lexicographer must evaluate different approaches in the classification and alphabetization of the material. The topic of this paper is the role of such an index of all the phrases contained in an onomasiological dictionary now in preparation for Icelandic.

1. Ulike typer fraser og ordforbindelser

De fleste ordbøker inneholder fraser og ordforbindelser av ulike slag som, alt etter ordbokens funksjon og karakter, setter sitt preg på ordboksteksten og utgjør en viktig komponent i ordbokens leksikografiske beskrivelse. Det hører til leksikografens vanskeligste oppgaver ved utarbeidelsen av mange ordbøker å holde styr på denne fraseologiske komponenten, å få til en klar avgrensning overfor andre enheter i ordboksteksten og en innbyrdes differensiering, en tilfredsstillende dekning av den fraseologi som hører hjemme i ordboken, en skikkelig balanse mellom de ulike typer og en formålstjenlig og brukervennlig presentasjonsform. Men det grunnleggende problemet er at leksikografen har vanskelig for å oppfatte fraseologien som en helhetlig og kontrollerbar komponent i ordboken, ikke minst på grunn av at struktureringen av mange ordbøker fører til en oppsplitting av de fraseologiske enhetene.

Mange allmenne ordbøker vitner om dette og viser hvor problematisk det er å gi fraseologien tilstrekkelig plass og oppmerksomhet i en ordboksbeskrivelse med et sammensatt genuint formål der ordenes semantiske egenskaper står i forgrunnen. I de ordbokstyper som spesielt behandler fraser og ordforbindelser, kollokasjonsordbøker, konstruksjonsordbøker og idiomordbøker, for å nevne de mest kjente typene, blir det fokusert på forskjellige typer ordforbindelser ut fra ulike synsvinkler og ulike seleksjons- og presentasjonsprinsipper, som brukeren helst må være klar over for å få til et treffende oppslag og komme fram til den tilskittede informasjon. Men det fins flere typologiske skillelinjer som preger sammensetningen og framstillingen av en ordbok som beskriver fraser og ordforbindelser, ikke minst den som gjelder motsetningen mellom ordbøker som (jeg siterer definisjonen i Nordisk leksikografisk

ordbok) “er beregnet på forståelse av tekst” (resepsjonsordbøker) og dem som “er beregnet på frambringelse av tekst” (produksjonsordbøker).

Denne spesialiseringen henger delvis sammen med det forholdet at de fleste tradisjonelle trykte ordbøker er monoaksessive, dvs. bare byr på én adkomstvei til informasjonen i ordboken (gjennom en alfabetisert lemmaliste). I vår elektroniske tidsalder vil dette forholdet endre seg, og vi får sikkert se mange nye ordbokstyper i elektronisk form med en mer fleksibel tilgangsstruktur i nærmeste framtid, der bl.a. fraseologien kommer klarere til uttrykk. Men spørsmålet er også om man kan få til en større fleksibilitet og en mer direkte adgang til de fraseologiske enheter innenfor rammen av en trykt ordbok og et mer helhetlig bilde av fraseologien, noe som ville gjøre det lettere for brukeren å hente informasjon om fraser og ordforbindelser uten å være spesielt medviten om skilnaden mellom de ulike ordbokstyper.

2. Fraser og ordforbindelser som enheter i ordboken

Hvis man går ut fra en allmenn monoaksessiv semasiologisk ordbok, fins det to motstridende motiver for plasseringen og beskrivelsen av fraseologien. På den ene side vil mange fraser og ordforbindelser oppfattes og fremstilles som elementer i beskrivelsen av ett eller flere av de ord som forekommer i vedkommende forbindelse og da plasseres i samsvar med de regler som gjelder for struktureringen av vedkommende artikkel. Men på den andre side må visse fraser og ordforbindelser, spesielt faste ordforbindelser og idiomer, anses som selvstendige enheter med en ugjennomsiktig betydning, som da også står mer eller mindre isolert overfor beskrivelsen av de ord de er sammensatt av. I samsvar med det vil brukeren også gjerne oppfatte slike forbindelser som selvstendige enheter som det kan være vanskelig å lokalisere i tilknytning til andre oppslagsenheter og som helst burde være tilgjengelige for et umiddelbart oppslag.

2.1 Forholdet til makrostrukturen

Med hensyn til dette må leksikografen vurdere om og i tilfelle i hvilken grad de mer selvstendige ordforbindelser skal skille seg ut blant ordbokens fraseologiske forbindelser. Den mest direkte måten består i å lemmatisere frasene som flerordslemmaer innenfor lemmalisten. Men en slik lemmatisering er lite utbredt i allmenne ordbøker av forskjellige grunner. Den forutsetter for det første at det dreier seg om faste forbindelser uten uttrykksmessig variasjon. Men den krever også at det kan trekkes en klar skillelinje mellom de mer faste og selvstendige ordforbindelser og de forbindelser som på en eller annen måte vitner om enkeltordenes egenskaper. En slik atskillelse er i praksis ikke realiserbar, og en mer eller mindre usystematisk og tilfeldig lemmatisering av ordforbindelser ville forstyrre helhetsbildet av ordboken.

I leksikografisk praksis opptrer fraser og ordforbindelser i de fleste tilfeller som mikrostrukturelle enheter. Men forholdet til makrostrukturen kommer til uttrykk på den måte at minst ett av de ord som frasen inneholder, må fungere som lemma for frasen og de angivelser som kan være knyttet til den. Når det gjelder idiomer og flere faste ordforbindelser, er det et utbredt prinsipp at hver enkel forbindelse bare skal forkomme ett sted i ordboksteksten, og at brukeren skal kunne velge det riktige oppslagsordet ut fra klare og entydige regler (se bl.a. Burger 1989: 594-595). Disse reglene kan f.eks. gå ut på at det fremste substantivet i frasen skal fungere som oppslagsord, forutsatt at frasen inneholder et substantiv, ellers det

fremste verbet osv. Slike “strukturtekniske” prinsipper kan i og for seg være nyttige, de begrenser omfanget av ordboksteksten og de sikrer at samme frase ikke uten grunn og på en tilfeldig måte får en varierende beskrivelse ulike steder i ordboken. De tar imidlertid ikke hensyn til at det kan være grunn til å framheve en eventuell innholdsmessig og funksjonell sammenheng mellom enkelte ord og det som ligger i frasen som helhet. I mange idiommer utgjør nettopp det sentrale substantivet det metaforiske elementet i ordforbindelsen, mens verbene gjerne viser en klarere sammenheng med den beskrivelse ordet får som et selvstendig oppslagsord. I slike tilfeller kan verbene sies å ha større verdi som oppslagsord enn substantivene. Hovedsaken er at lemmavalget også gjenspeiler spørsmålet om fraseologiens posisjon og plassering i ordboksbeskrivelsen, om frasene mest mulig skal opptre som selvstendige enheter eller om det skal legges vekt på å vise fraseologien som en integrert del av den beskrivelse som gjelder enkeltordene. Hvis man tenker på andre sentrale typer ordforbindelser som kollokasjoner, styres lemmatilknytningen ikke på samme måte av et absolutt valg; her spiller det en rolle om leksikografen først og fremst tenker på aktiv bruk (i de tilfeller er kollokasjonens basis (basisordet) det naturlige oppslagsordet), eller det gjelder å beskrive betydningen og de kontekstuelle egenskaper av det ordet som opptre som kollokator i forbindelsen.

2.2 Forholdet til mikrostrukturen

Spørsmålet om frasenes uavhengighet kommer også til uttrykk når det gjelder forholdet til mikrostrukturen, når leksikografen må avgjøre hvor de enkelte frasene skal plasseres innenfor artikkelen. I en allmenn “betydningsorientert” semasiologisk ordbok vil fraser og ordforbindelser dels framtre som illustrerende eller utdypende informasjon innenfor en strukturert betydningsbeskrivelse og underordnet de enkelte delbetydninger, men de kan også høre hjemme i et mer selvstendig felt innenfor artikkelen. Denne skilnaden er for en stor del avhengig av hvilken type ordforbindelser det dreier seg om, idiomene plasseres f.eks. gjerne i et særskilt artikkelfelt (en idiomatisk blokk, som det heter i Nordisk leksikografisk ordboks terminologi). Men leksikografen står overfor flere problemer som gjør det vanskelig å gi et skikkelig bilde av de fraser og ordforbindelser som karakteriserer de enkelte ord, og som i og for seg kan framskaffes ut fra ordboksbasen (det materiale som ligger til grunn for ordboksbeskrivelsen). Her er vi inne på de begrensninger som gjelder for ordboksartiklene og den kondensering de enkelte informasjonstyper er utsatt for. For fraseologien betyr dette ikke bare en ufullstendig dekning av de konkrete forbindelser ordet opptre i, det kommer også til uttrykk på den måte at det gis informasjon om ulike egenskaper, ikke minst semantiske og syntagmatiske egenskaper som er basert på fraseologiske forbindelser i ordboksbasen uten at man viser det konkrete grunnlaget for vedkommende informasjon. Et typisk eksempel på dette er en betydningsdifferensiering som er basert på ulike kollokasjoner og syntagmatiske kombinasjoner uten at det konkrete grunnlaget blir trukket frem. De semantiske egenskapene styrer ikke bare struktureringen av artikkelen, de har også førsteprioritet som eksplisitt informasjon. Den informasjon som gjelder ordets kombinatoriske egenskaper og fraseologi, er derimot mindre synlig. I den grad den gis på en eksplisitt måte blir den gjerne begrenset til konstruksjonsmønstre eller såkalte døde eksempler der det grammatiske aspektet får størst vekt (se Svensén 1987: 83ff., jfr. også Jón Hilmar Jónsson 1999). I skyggen av betydningsbeskrivelsen gis det heller ikke mye plass til å belyse ordenes semantiske valens, her får brukeren gjerne støtte

seg til noen få kollokasjonseksempler eller andre typer eksempler der ordet opptrer i en tekstuell sammenheng.

Det henger sammen med dette forholdet at det ikke alltid er lett å skille mellom de fraseologiske enhetene i ordboksteksten og de forskjellige leksikografiske eksempler teksten inneholder. I ordbokens adresseringsstruktur fungerer eksemplene typisk som “avsluttende angivelser”, mens fraser og ordforbindelser kan fungere som adresser for angivelser i form av eksempler. Men de står også i et adresseringsforhold til lemmaet som utgjør en overordnet adresse for de ulike angivelser artikkelen inneholder. De mest selvstendige ordforbindelsene, som f.eks. idiomene, kan sies å ha en klarere status som adresser og et mer uklart adresseringsforhold til lemmaene enn de ordforbindelser som i høyere grad viser karakteristiske egenskaper til lemmaet (som kollokasjonene). Overfor de strenge krav om restriksjonen av artikkelen er det naturlig at disse sistnevnte ordforbindelsene ikke tillegges noen illustrerende eksempler. På den måte faller de sammen med eksemplene som “avsluttende angivelser”. Resultatet av dette er at brukeren kan ha vanskelig for å vurdere hvor det dreier seg om ordforbindelser, f.eks. en typisk kollokasjon, og hvor man har med frie kombinasjoner i form av “regelrette” eksempler å gjøre. Av samme grunn blir de idiomatiske frasene ikke illustrert i den grad brukeren gjerne ville, og kan til og med tolkes som eksempler hvis kondenseringen går ut over den semantiske informasjon.

Jeg har tidligere vært inne på at restriksjonen av artiklenes omfang og informasjonsmengde i en trykt ordbok kan bety en drastisk nedskjæring av den fraseologi som leksikografen har til sin rådighet i ordboksbasen. Dette gjelder både i forhold til adskilte fraser og de varierende uttrykksformer som gjerne karakteriserer fraseologien. Dette kommer sterkest til uttrykk ved beskrivelsen av “overbelastede” ord som forekommer i en stor mengde idiomatiske uttrykk, f.eks. de islandske substantivene *bönd* og *fótur* og tilsvarende ord i de skandinaviske språk. Men en slik overbelastning kan også karakterisere kollokasjonene til enkelte sentrale innholdsord. For å nevne et ekstremt eksempel kan en vanlig ordbok f.eks. ikke romme alle de adjektiver som betegner ulike farvevarianter av den islandske hesten, der det bare delvis dreier seg om leksikaliserte ord som kommer i betraktning som lemmaer. Men her må man tenke på at i en aktiv sammenheng vil brukeren gjerne ønske å kunne fokusere på en sammenhengende kollokasjonsmengde som denne her i forhold til basisordet *bestur*. Men slike forventninger vil vise seg å være urealistiske overfor en vanlig ordboksbeskrivelse. Under basisordet *bestur* vil brukeren trolig bare støte på noen få adjektiver av denne type, og selv om ordboksteksten foreligger i elektronisk form, vil det bli vanskelig å foreta en effektiv søking på grunn av manglende markering. Og selv om det lykkes å oppspore alle relevante adjektiver i ordboken, vil det heller ikke gi noen helhetlig oversikt over feltet. Dette minner ellers om hvor nøye lemmaseleksjonen og begrensningen av fraseologien henger sammen. De ord som ikke blir akseptert som lemmaer (ikke hører til kjernen av ordforrådet eller viser en utilstrekkelig leksikalisering), kan lett bli borte slik at de ikke lenger kommer i betraktning når fraseologiske forbindelser innenfor ordforrådet blir kartlagt og demonstrert i forhold til mer sentrale ord.

3. Framstillingen av frasene

Men beskrivelsen av mange høyfrekvente overbelastede innholdsord er ikke bare utilstrekkelig i forhold til mengden av de fraser og ordforbindelser det gis plass til i ordboksteksten. Den er også belysende for den mangel på standardisering og strukturering som ofte

karakteriserer en ordboksartikkel når fraseologien får en dominerende status. For å belyse dette nærmere kan vi se på beskrivelsen av ordet *hánd* (islandsk *hönd*) i to nordiske standardordbøker, *Íslensk orðabók* (1983) og *Bokmålsordboka* (1986).

Beskrivelsen av ordet *hönd* i *Íslensk orðabók* strekker seg over nesten tre spalter og karakteriseres av en stor mengde fraser og ordforbindelser. Struktureringen vitner om at man har vært opptatt av å gi brukeren mest mulig direkte adgang til de enkelte fraser. Artikkelen blir strukturert på den måte at det først skilles mellom to deler, **A** og **B**, med følgende innholdsforklaring:

A í þmsum merkingum (um föst sambönd á undan eða eftir AO eða FS sjá B-lið)
'i forskjellige betydninger (om faste forbindelser foran eller etter adverb eller preposisjoner, se ledd B)'

B í þmsum samböndum með FS eða AO
'i forskjellige forbindelser sammen med preposisjoner eller adverb'

Denne struktureringen kan sies å vitne om en overbelastning av artikkelen, for et slikt absolutt skille mellom det semantiske og det fraseologiske gjelder ellers ikke for substantiver i ordboken, bortsett fra ordet *fótur*. Innenfor de to hoveddeler får vi følgende oppdeling:

A í þmsum merkingum (um föst sambönd á undan eða eftir AO eða FS sjá B-lið)
1 fremsti hluti handleggjar á manni, framan við úlnlið
2 handfylli sem mælieining
3 rithönd
4 árartog
5 framhreifi á sel
6 hlið

B í þmsum samböndum með FS eða AO
á:
að:
af:
eftir:
frá:
.....

Innenfor A-delen har den første betydningen en dominerende status, og der fins det en lang rekke (dels idiomatiske) fraser og ordforbindelser, f.eks.:

eiga hendur (sínar) að verja
taka e-n höndum
e-m er laus höndin
hefjast handa [með e-ð]
sjálfs er höndin hollust
sjá ekki handa sinna skil

Det eneste som disse frasene har til felles, og er grunnen til at de plasseres her, er at de ikke inneholder noe adverb eller noen preposisjon som kan plassere dem i B-delen. Det vitner om at de formelle kriterier spiller en enda større rolle enn todelingen av artikkelen tilsier; problemet er at fraseologiens mangfoldighet og dominans stiller større krav enn ordboken kan oppfylle.

De enkelte avsnitt under B-delen karakteriseres også av svært ulike fraser. Preposisjonen í knytter f.eks. sammen følgende forbindelser (som alle sammen får en betydningsangivelse):

hafa hönd í bagga [með e-m]
 hafa bein í hendi til e-s
 fá e-ð í aðra hönd
 búa e-ð í hendurnar á e-m (hendur e-m)
 hafa e-ð í hendi sér (í hendinni)
 hafa e-n (hafa [öll] ráð e-s) í hendi sér (sinni)
 komast í hendurnar á e-m
 haldast í hendur

Jeg kommer tilbake til disse ordforbindelsene, men jeg vil først foreta en kort sammenlikning med beskrivelsen av ordet *hånd* i Bokmålsordboka der man har satset på et annet struktureringsgrunnlag. Her er artikkelen mye kortere enn tilsvarende artikkel i den islandske ordboken (som kan tyde på at forholdsvis flere forbindelser blir plassert under andre aktuelle ord i forbindelsen), men den preges også av en utstrakt og variert fraseologi. Men struktureringen av artikkelen i den norske ordboken er klarere i den forstand at kriteriene er utelukkende semantiske:

1 hos mennesker og aper: ytterste delen av armen
 2 med svekket bet. i uttr for arbeid, virksomhet e l
 3 med svekket bet. i uttr for eiendom, forvaring, makt o l
 4 side
 5 i uttr med person- el. tidsbet.
 6 håndskrift
 7 samling av kort som en spiller får utdelt i kortspill
 8 noe som ligner en hånd

Det første leddet inneholder mest kollokasjoner, mens overskriftene for ledd 2 og 3 først og fremst dekker ulike idiomatiske uttrykk:

sitte med hendene i fanget
 gi, rekke noen en (hjelpende) hånd
 legge siste hånd på verket
 ha hendene fulle

samle makten på få hender
 være for hånden
 begynne med to tomme hender
 på egen hånd

Heller ikke denne struktureringen kan sies å være tilfredsstillende for den fraseologiske beskrivelsen av et ord som *hånd*. Den semantiske ordningen forhindrer en direkte adgang til enkelte fraser ut fra konkrete elementer frasen inneholder, og kravet om å formulere en overskrift som skal trekke fram felles semantiske egenskaper til dels vidt forskjellige ordforbindelser, kan bety en uheldig begrensning av fraseologien og at semantisk isolerte forbindelser blir utelatt. For så vidt er den islandske struktureringen mer fleksibel da den står åpen for alle fraser der ordet *bönd* forekommer.

Overfor disse eksemplene kan vi vel konstatere at en ambisiøs ordboksbruker må ønske seg en mer fleksibel og avansert leksikografisk beskrivelse enn man kan forvente av en tradisjonell ordbok. En forutsetning for å kunne imøtekomme slike ønsker når det gjelder fraseologien, er å få til en standardisert framstilling av de fraseologiske enheter og en strukturering og markering som sikrer at fraser og ordforbindelser er direkte søkbare og kan kobles sammen til en ordnet helhet.

3.1 Varierende og fakultative ledd

For å demonstrere noen av de problemer man står overfor i denne forbindelse, kan vi igjen ta utgangspunkt i framstillingen av de fraser vi finner i beskrivelsen av ordene *hånd* og *bönd*. Det første problemet består i en uttrykksmessig variasjon innenfor ordforbindelsen:

gi, rekke noen en (hjelpende) hånd

búa e-ð í hendurnar á e-m (hendur e-m)

hafa e-ð í hendi sér (í hendinni)

En slik variasjon er ganske utbredt i fraseologien, og som vi ser her, blir den framstilt på ulike måter i ordbøkene. Spørsmålet er om ordboken klarer å dekke denne variasjonen på en fyllestgjørende måte og samtidig ta vare på eventuelle innholdsmessige nyanser som preger enkelte varianter. Hvis prinsippet er at hver enkelt frase bare er tilknyttet ett oppslagsord, vil det som regel være normalt å forene varierende ledd på den måte vi ser i den første forbindelsen. Men en slik sammenslåing kan bli ganske omfattende, som vi ser på følgende eksempel fra den islandske ordboken:

hafa e-n (hafa [öll] ráð e-s) í hendi sér (sinni)

Her dreier det seg om en sammenslåing av to ordforbindelser (eller to varianter av disse) som også kan framstilles adskilt på denne måten:

hafa e-n í hendi sér/sinni

hafa (öll) ráð e-s í hendi sér/sinni

Det spørs om det er riktig å framstille disse to forbindelsene som varianter av samme ordforbindelse. Substantivet *ráð* må nemlig betraktes som det sentrale ordet i den siste forbindelsen, og det betyr at det ville være mest naturlig å plassere forbindelsen under *ráð* og ikke under *bönd*.

Dette problemet er spesielt aktuelt når variantene uttrykker en semantisk skilnad, f.eks. slik at de står i et klart motsetningsforhold til hverandre:

sitja (ekki) auðum höndum
e-m fer e-ð vel/illa úr hendi

Her spiller negasjonen *ekki* en sentral rolle (som den første forbindelsen er et eksempel på), et liknende motsetningsforhold foreligger også i bruken av adverb på skalaen *vellilla* som i den siste forbindelsen. Det vil være avhengig av ordbokstype og ordbokens genuine formål hvorvidt slike varianter kan slås sammen eller må vises som adskilte enheter i ordboksteksten.

3.2 Avgrensningen av ordforbindelsen, valens og kotekstangivelser vs. konkrete eksempler

En annen avgjørelse gjelder avgrensningen av ordforbindelsen og forholdet til den syntagmatiske omgivelsen, i hvilken grad og på hvilken måte forbindelsens syntaktiske og semantiske valens skal komme til uttrykk og hvor klart det skal vises en skilnad mellom ordforbindelser og eventuelle eksempler. Dette problemet kan også demonstreres ut fra konkrete forbindelser i beskrivelsen av *hánd* (i *Bokmálsordboka*) og *hönd* (i *Íslensk orðabók*):

legge siste hånd på verket
være for hånden
begynne med to tomme hender
på egen hånd

komast í hendurnar á e-m
fara í hönd: *nóttin fer í hönd, prófin fara í hönd*
með tvær hendur tómar
með hangandi hendi

En del av disse forbindelsene blir framstilt som verbaler uten konkretisering av subjektet, mens andre står som adverbialer uten en nærmere syntagmatisk omgivelse. Det er interessant å se her den samme frasen i de to språk i ulik framstilling:

begynne med to tomme hender

með tvær hendur tómar

Framstillingen av begge to kan sies å være mangelfull. I det første tilfellet blir verbet *begynne* framstilt som en fast del av ordforbindelsen og ikke markert som eksempel på en typisk kotekstpartner til adverbialet, mens en slik kotekstangivelse mangler helt i den islandske ordboken. Det samme gjelder for de to siste forbindelsene, *på egen hånd* og *með hangandi hendi*.

En annen viktig skilnad gjenspeiles i framstillingen av disse forbindelsene:

legge siste hånd på verket
være for hånden

komast í hendurnar á e-m
fara í hönd: *nóttin fer í hönd, prófin fara í hönd*

De tre første forbindelsene viser ingen eksplisitt skilnad mellom de tilfeller der verbalet forutsetter et animat subjekt (som det første), og de forbindelser der det dreier seg om et inanimat subjekt, og dermed sies det heller ikke noe om typiske kontekstpartnere for den andre forbindelsen. Brukeren får heller ikke vite at den tredje forbindelsen tillater begge typene (der ord som *bréf* ('brev') eller *skýrsla* ('rapport') ville være typiske kontekstpartnere). Ved den fjerde forbindelsen gis det derimot informasjon om typiske subjekter i form av to konkrete eksempler (uten en typografisk skilnad i ordboksteksten).

Her vil brukeren i mange tilfeller ønske seg en mer systematisk og informativ framstilling som i høyere grad kunne opplyse om viktige semantiske og syntagmatiske egenskaper til ordforbindelsene som gjenspeiles i deres syntagmatiske omgivelse. For mange brukere ville det ha større verdi enn den semantiske informasjon som blir gitt i form av betydningsparafraaser eller synonymmer. For å understreke det kan vi se nærmere på den siste forbindelsen i listen fra den islandske ordboken:

haldast í hendur

Denne forbindelsen får følgende betydningsbeskrivelse i *Íslensk orðabók*:

haldast í hendur

1) halda hver í annars hönd, 2) vera í nánnum tengslum við, fylgjast að

Denne todelingen viser en skilnad mellom grunnbetydningen av ordforbindelsen og den metaforiske betydningen som blir beskrevet under ledd 2. Men hverken betydningsbeskrivelsen eller ordforbindelsen, slik den blir framstilt, viser uttrykkelig at vi har med et sammensatt subjekt (flertallssubjekt) å gjøre, og at referansen under ledd 2 gjelder fenomener og ikke personer som under ledd 1.

4. Oversikt over fraseologiske relasjoner

Vi har sett hvordan struktureringen og framstillingen av en allmenn monoaksessiv semasiologisk ordbok, med sin sterke fokusering på lemmaene og det semantiske aspektet, setter grenser for og forhindrer en standardisert, helhetlig og overskuelig beskrivelse av fraseologien, samtidig som fraser og ordforbindelser utgjør en vesentlig del av de enheter som blir behandlet i ordboken og kan til og med stå helt sentralt i enkelte artikler. Både fra leksikografens synspunkt og med hensyn til brukerens ønsker og forventninger må det være behov for en alternativ framstillingsmåte som kan utvide og skjerpe det bildet man får av fraseologien i den allmenne ordbokstypen. Hvis man tenker på lemmalisten i en semasiologisk ordbok, så fungerer den ikke bare som adkomstvei til beskrivelsen av de enkelte

ord. Den synliggjør også til en viss grad morfologiske relasjoner mellom ordene, f.eks. i ordbøker med en redealfabetisk makrostruktur. I elektroniske ordbøker kan man utnytte flere sorterings- og søkemuligheter for å hente mindre utsnitt av lemmalisten. Spørsmålet er hvordan brukeren kan få en tilsvarende tilgang til og oversikt over fraseologien, både i forhold til enkelte ord og de forskjellige fraseologiske mønstre. En viktig forutsetning må være å befri fraseologien fra den semasiologiske ordboksbeskrivelsen og gjøre den uavhengig av de konkrete oppslagsord.

5. Fraseologien i onomasiologisk perspektiv

Et naturlig alternativ til en semasiologisk beskrivelse er en onomasiologisk beskrivelse der “makrostrukturen er basert på leksikalske enheters egenskaper på innholdssiden” for å sitere definisjonen i *Nordisk leksikografisk ordbok*. Og her kommer jeg endelig til den konkrete foranledningen til at jeg ble opptatt av den problematikken som ligger i overskriften til dette foredraget. Etter å ha syslet med utarbeidelsen av en islandsk konstruksjons- og kollokasjonsordbok, *Orðastaður* (Jón Hilmar Jónsson 1994 og 2001), ble jeg klar over at en beskrivelse av fraseologien fra det onomasiologiske perspektivet ville kunne dekke mange viktige behov som ikke kan få en tilfredsstillende dekning i en semasiologisk beskrivelse. Her ville man ikke bare kunne inkludere en mengde fraser og ordforbindelser som ikke kunne tas opp i den semasiologiske ordboken, her kunne man dels også presentere de samme enhetene i en ny sammenheng ved å knytte sammen fraser og ordforbindelser som tilhører det samme semantiske felt (se Anna Helga Hannesdóttir og Jón Hilmar Jónsson 2001).¹⁾

En forutsetning for en slik ordboksbeskrivelse der lemmalisten består av en alfabetisk sortert liste begrepsoverskrifter, er et uavhengig register over samtlige fraser der hvilken som helst frase skal være best mulig tilgjengelig for et spontant direkte oppslag. Ved hver enkel frase gis det en henvisning til det begrep eller de begreper frasen tilhører. Det stilles altså i prinsippet ikke noen krav til brukeren om kjennskap til begrepsoverskriftene, da registret skal fungere som den primære adkomstveien til beskrivelsen.

Fraser og ordforbindelser har ellers ikke fått noen særlig oppmerksomhet i onomasiologisk sammenheng. Mange tradisjonelle synonymordbøker inneholder en god del fraser, men de fungerer som regel slett ikke eller i svært begrenset omfang som oppslagsenheter og får dermed en underordnet status i forhold til enkeltordene. I den grad de blir angitt som rene synonymymer, begrenses både innholdet og omfanget av de synonymrelasjoner som tilhører lemmaene (“adresseordene”). De fraser som blir plassert som underordnete adresser under lemmaene, får også gjerne en underordnet status, for her blir det i ganske stor grad henvist til oppslagsordene som den egentlige adresse. Dette er f.eks. påfallende i den islandske synonymordboken, *Íslensk sambeitaordabók* (1985). Her er det interessant, med hensyn til det vi har sett tidligere, å se på den artikkelen som har overskriften *bönd* (se figur 1). Artikkelen inneholder mest fraser og ordforbindelser, i alt drøyt 60 forbindelser, men hovedparten av disse forbindelsene (omtrent 50) får en ufullstendig angivelse i form av en henvisning til en annen oppslagsenhet. Struktureringen av artikkelen er også ganske ufullkommen, den fraseologiske delen består av en usortert liste fraser uten noe skille bortsett fra at flertallsformen *bendur* står som overskrift for de fraser som inneholder flertallsformer av ordet. Her gis det heller ikke noen informasjon om frasenes syntagmatiske omgivelse.

Figur 1. Artikkelen hönd i *Íslensk sambeitaorðabók*.

hönd hnefi, hrammur, *hreifi, krúmla, lámur, loppa, lumma, lúka, máki, mákur, mund; → *handleggur*; → *rithönd*; hlið; *vinstri h. rasshönd*; *bera h. fyrir höfuð sér* → *verja sig*; *borga út í h.* → *staðgreiða*; *festu h. á* → *grípa*; *hafa h. á* → *þreifa á*; *hafa h. í bagga (með) hjálpa (tíl)*, *styðja að*; *hafa um h.* → *beita 2. drýgja, fara með, iðka*; *fara í h.*, *fara að höndum* → *líða að*; → *standa til*; *sem í h. fer* → *næsti*; → *vænjanlegur*; *fyrir h. af hálfu, í nafni, í umboði, vegna, á vegum*; *ganga á h. e-m ganga e-m á vald*; *gera sér hægt um h. gera sér lítið fyrir, vera ekki að tvínóna við*; *koma fram fyrir h. e-s, tala fyrir h. e-s* → *vera fulltrúi fyrir e-n*; *taka í höndina á heilsa með handabandi*; *drepa hendi við* → *hafna*; *fara vel úr hendi* → *takast*; *fyrir hendi* → *fyrirliggjandi, tilbúinn, tiltækur*; *hafa á hendi* → *annast um*; *með hangandi hendi* → *dræmt*; *inna af hendi* → *veita*; → *framkvæma e-ð, starfa að (e-u)*; *inna af hendi greiðslu* → *borga*; *láta af hendi, reiða af hendi, selja af hendi* → *afhenda*; *leysa af hendi* → *ljúka (af)*; *vel af hendi leystur* → *velheppnaður*; *láta af hendi rakna* → *gefa*; *fara vel úr hendi* → *heppnast*; *slæpa hendinni af* → *láta eiga sig*; *innan*

handar → *iltækur*; *til hægri handar* *hægra megin við*; *til vinstri handar* *vinstra megin við*; *ft hendur, fallast h.* → *guggna*; *fá (e-m) í h.*, *selja í h.* → *afhenda, gefa*; *fela á h.* → *fela e-m e-ð*; → *afhenda*; *haldast í h.* → *samsvara*; *láta h. skipta* → *beita valdi*; *leggja h. á* → *berja, ráðast á*; → *grípa*; *taka sér (e-ð) fyrir h.* → *gera*; *takast á h. ráðast í, taka að sér*; *með tvær h. tómar* → *allslaus*; *grípa/taka fram fyrir hendurnar á taka ráðin af*; → *hindra, ónýta e-ð*; *bera að höndum* → *gerast*; *fara höndum um* → *handfjalla, þreifa á*; *greiða af höndum* → *staðgreiða*; *hafa með höndum* → *annast um*; *hafa (e-ð) undir höndum* *hafa í sínum vörslum sbr. hafa*; *hrinda af höndum sér, reka af höndum sér* → *hafna, hrinda af sér*; *jöfnum höndum* → *ýmist*; → *samtímis*; *á reiðum höndum* → *fyrirliggjandi, tilbúin, tiltækur*; *selja af höndum* → *afsala sér*; *taka höndum* → *grípa*; *taka saman höndum* → *sameinast um*; *taka því sem að höndum ber* → *setta sig við (e-ð)*; *vinna hörðum höndum* → *erfða*; *nettur í höndunum* → *handlaginn*; *baða út höndunum* → *pata*; → *sveifla 2*; *hefjast handa* → *byrja á*.

Artikkelen *hånd* i den norske synonymordboken (Norsk synonymordbok, 1984) bærer samme preg, selv om den er kortere og ikke inneholder den samme mengde fraser (se figur 2). Hovedforskjellen er at frasene blir oppregnet i alfabetisk orden. Men her får ingen av de 18 frasene en fullstendig synonymangivelse, i alle tilfeller blir det henvist til en annen artikkel for nærmere informasjon. Begge disse synonymbeskrivelsene vitner om hvor vanskelig det er å få til en klar og brukervennlig presentasjon av fraser og ordforbindelser innenfor rammen av en synonymordbok. Det henger ikke minst sammen med det paradoksale forholdet at de enheter som blir behandlet i en synonymordbok, både enkeltord og fraser, ikke har et entydig semantisk innhold, samtidig som det forutsettes at brukeren er i stand til å entydiggjøre betydningen ut fra sin kjennskap til innholdet av de enheter som angis som synonymmer.

Figur 2. Artikkelen **hånd** i *Norsk synonymordbok*.

hånd (hand), klo, klype, labb, lanke, luffe, mano (ital.), manus (latin), neve, pote; gaupn, håndfull; retning, side; handlag (hånd-); skrift (hånd-). – **anholde om ens h-** se *fri*. – **bære på hendene** se *forkjæle, skåne*. – **for hånden** se *parat*. – **frie hender** se *carte blanche*. – **få fra hånden** se *avslutte*. – **gå til hånde** se *oppvarte*. – **ha h- om** se *forvalte, lede*. – **hjelpende h-** se *hjelp, tjeneste*. – **holde sin h- over** se *beskytte*. – **høyre h-** se *medhjelper*. – **h- i h-** se *sammen*. – **legge h- på** se *forgripe seg på, gripe*. – **legge siste h- på** se *avslutte*. – **lett på hånden** se *varsom*. – **med fin h-** se *forsiktig, taktfull*. – **på egen h-** se *alene*. – **slå hånden av** se *droppe, svikte*. – **ta h- om** se *besørge*.

6. Fraseologisk register til en begrepsbasert fraseologisk ordbok

Med hensyn til dette er det klart at en synonymordbok ikke på noen måte utgjør en optimal ramme for en onomasiologisk beskrivelse av fraseologien. Dermed kommer jeg tilbake til tanken om et helhetlig fraseologisk register som den ene av to stolper i en polyaksessiv begrepsbasert fraseologisk ordbok. Men før jeg kommer til det konkrete registret, er det verdt å understreke noen grunnleggende prinsipper:

- registret skal være realiserbart innenfor rammen av en trykt ordbok
- alle innholdsord i frasen skal fungere som nøkkelord
- brukeren skal kunne støtte seg til klare prinsipper for sorteringen av fraseologien under de enkelte nøkkelord
- hver enkel forbindelse skal være entydig i forhold til den begrepsoverskrift den er adressert til
- semantiske motsetninger innenfor varierende ledd kommer til uttrykk i adskilte forbindelser (som regel under ulike (“motsatte”) begrepsoverskrifter)
- fraser med alternerende ledd (uten semantisk skilnad) blir ansett som adskilte fraser
- det gis informasjon om valens i form av avgrensede enheter som inneholder typiske kontekstpartnere (forener syntaktisk og semantisk valens)

I databasen for den islandske begrepsordboken fins det i alt bortimot 400 tilfeller der ordet *bönd* forekommer i en ordforbindelse. I samsvar med prinsipp nummer to i listen ovenfor blir de alle sammen tilgjengelig under nøkkelordet *bönd* i registret. Vedlegg 1 viser et utsnitt av denne listen.

Variierende ledd og kontekstangivelser blir avgrenset med hakeparentes. Forbindelsene blir sortert alfabetisk slik at den første parentesen står som siste bokstav i alfabetet, mens resten av den enheten som blir avgrenset med hakeparentes (inkludert den siste parentesen), er nøytral overfor sorteringen. Det fins naturligvis flere sorteringsalternativer, og det er en

viktig avgjørelse å velge den sorteringen som med hensyn til alle omstendigheter vil anses å være mest effektiv og brukervennlig. Her må man bl.a. tenke på at ordklassene har ulik status. Verbene vil i ganske stor utstrekning stå som det fremste ordet i en forbindelse slik at den sorteringen jeg nettopp har vist, passer bra for verbene. Den er derimot ikke like gunstig for substantivene i alle tilfeller, for de er ikke i samme grad synlige innenfor frasen, og brukeren vil kunne fokusere på noe, f.eks. preposisjoner, som står bak substantivet og ikke får skille seg ut som et sammenhengende mønster i registret. Men det avgjørende faktum i denne sammenheng er at man går ut fra at brukeren på forhånd kjenner til den frasen som er gjenstand for oppslaget og at det dermed er hovedsaken å gi mest mulig umiddelbar tilgang til hver enkelt forbindelse. Dessuten har brukeren ofte et valg og kan vurdere hvilket innholdsord i frasen passer best som nøkkelord for oppslaget.

Hovedskillet i dette avsnittet og ellers i registret er mellom den delen der det første elementet består av et konkret ord, og den delen der frasen begynner på hakeparentes som markerer valens- eller kontekstangivelser. Innenfor denne siste delen finner vi:

- forbindelser der verbet krever et inanimat subjekt
<jörðin, bókin> kemst/komst í hendurnar á <honum, henni>
- forbindelser med et “sammensatt” subjekt
<fleir, flær, flau> takast/tókust í hendur
<mennirnir> láta/létu hendur skipta
<fátækt og atvinnuleysi> helst í hendur
- forbindelser der subjektet står i akkusativ eller dativ
<honum, henni> er flröngt um hendur
<mér> er <fletta> ekki fast í hendi
<honum, henni> fer/fór <fletta> vel úr hendi
<honum, henni> gengur <allt> upp í höndina
<vanda, erfiðleika> ber/hefur borið að höndum
- adverbiale forbindelser
<stormurinn brast á> eins og hendi væri veifað
<sinna náminu> með hangandi hendi
<stjórna> með harðri hendi

Sorteringen vi har valgt, betyr at visse sammenhenger innenfor denne delen går tapt, f.eks. mellom forbindelser med et animat subjekt i dativ, men den primære hensikten med registret er ikke å vise slike konstruksjonsmønstre selv om de kan avdekkes til en viss grad.

Denne veiledningen burde rekke for å få til et treffende oppslag for de forbindelser jeg valgte som eksempler på fraseologien i *Íslensk orðabók* (se avsnitt 3). Det viser seg å være ganske enkelt å lokalisere alle disse forbindelsene i registret under nøkkelordet *bönd*, og det spiller i og for seg ingen rolle hvor mange forbindelser registret inneholder. Her er det ikke noe spørsmål om overbelastning, for hver enkelt frase står selvstendig og har en fast posisjon innenfor registret bortsett fra den semantiske sammenheng med andre forbindelser.

Vedlegg 2 viser et utsnitt av de forbindelser som hører til verbet *leggja* som nøkkelord i

registret. Vi ser at hovedparten av forbindelsene består av verbaler med (et implisitt) animat subjekt og innledes dermed med infinitivformen av verbet. I den største delen av disse følges verbet av et konkret ord, mens en mindre del følges av en kotekstangivelse.

Denne sorteringsmetoden tar utgangspunkt i at det dreier seg om en trykt ordbok, og jeg håper at de eksemplene jeg har vist, har bekreftet at et slikt fraseologisk register utgjør en effektiv og fleksibel adgangsnøkkel til en begrepsbasert fraseologisk ordbok i samsvar med den opprinnelige hensikten. Det er interessant å se at nettopp de mest sentrale ordene, som gjerne innleder de mest uoversiktlige og utilgjengelige artiklene i ordboken, utgjør den mest verdifulle delen av registret med en variert og omfattende informasjon. I motsetning til disse ordene dekker en god del av nøkkelordene bare et fåtall fraser (i forholdsvis mange tilfeller bare én frase). Her er det ikke grunn til å forklare prinsippene for lemmatiseringen av nøkkelordene eller beskrive makrostrukturen av registret. Jeg kan bare nevne at nøkkelordene mest eller utelukkende vil bestå av enkeltord, noe som også skal være til fordel for brukeren, ikke minst overfor de mest sentrale verbene, der partikkelverb, som gjerne lemmatiseres som flerordsenheter, inngår som en integrert del av den fraseologien som tilhører verbet.

7. Avslutning

Jeg nevnte tidligere at fraseologien ikke blir klassifisert i samme grad som enkeltordene i allmenn ordbokssammenheng. Et fraseologisk register i standardisert form byr på en mangfoldig klassifisering av fraseologien som kan utnyttes på forskjellige måter til søking og sortering. Her kan det dreie seg om en syntagmatisk klassifisering (som bl.a. ville gjøre det mulig å trekke fram forskjellige konstruksjonsmønstre som delvis går tapt i et "fastlåst" register), men man kan også foreta en typologisk og innholdsmessig klassifisering (ved å skille mellom idiomatiske uttrykk, rutineformler, ordspråk osv.). I elektronisk form kan det bl.a. være aktuelt å betrakte enkelte konstallasjoner innenfor frasene, se f.eks. på bruken av adverb og preposisjoner i forhold til enkelte innholdsord eller i basen som helhet.

Jeg tror også at et register av denne type kan ha en viktig funksjon i forbindelse med utarbeidelsen av ulike typer ordbøker, både direkte som base for seleksjon av den delmengde av fraseologien som hører hjemme i de respektive ordbøker, og indirekte til kontrollering av fraseologiens strukturering og presentasjon. Det betyr naturligvis ikke at den presentasjonsform som blir valgt her, skal være et forbilde for andre ordbøker, men den kan forhåpentlig virke som en påminnelse om at fraseologien ikke nødvendigvis skal stå i bakgrunnen for andre komponenter og informasjonstyper i ordboken eller bli til et forstyrrende element i en ordboksbeskrivelse der det semantiske aspektet står i forgrunnen. I denne forbindelse kan man til og med tenke seg at et fraseologisk register kunne kobles aktivt til en semantisk ordboksbeskrivelse for å avlaste den for den fraseologiske informasjon som ikke harmonerer med struktureringen av ordboken. Betydningsbeskrivelsen av de idiomatiske ordforbindelsene ville da inngå som komponent i registret. En slik sammenkobling kunne i praksis bety at fraseologien og lemmene ville bytte roller, frasen ville stå som den primære adressen og opplysninger om de enkelte ord innenfor frasen, f.eks. om ordenes semantiske egenskaper, ville opptre som angivelser. På den måte ville fraseologien komme ut av skyggen og stå i forgrunnen for den leksikografiske beskrivelse.

- 1 Arbejdet med denne fraseologiske begrepsordboken pågikk da denne artikkelen ble ferdigskrevet. Ordboken er i mellemtiden utkommet under tittelen *Orðabeimur. Íslensk hugtakaorðabók með orða- og orðasambandaskrá* (JPV útgáfa, Reykjavík 2002).

Litteratur

- Anna Helga Hannesdóttir /Jón Hilmar Jónsson 2001. Að hafa í sig og á. Ísländsk fraseologi i ett isländskt-svenskt perspektiv. *LexicoNordica* 8: 67-91.
- Bokmålsordboka. Definisjons- og rettskrivningsordbok.* 1986. Redaksjon: Marit Ingebjørg Landrø og Boye Wangensteen. Oslo: Universitetsforlaget.
- Burger, H. Phraseologismen im allgemeinen einsprachigen Wörterbuch. I: *Wörterbücher. Dictionaries. Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie.* I. Red. Franz Josef Hausmann/Oskar Reichmann/Herbert Ernst Wiegand/Ladislav Zgusta. Berlin/New York: de Gruyter, 593-599.
- Íslensk orðabók.* 1983. Ritstjóri: Árni Böðvarsson. Önnur útgáfa, aukin og bætt. Reykjavík: Bókaútgáfa Menningarsjóðs.
- Íslensk samheitaorðabók.* 1985. Ritstjóri: Svavar Sigmundsson. Reykjavík: Styrktarsjóður fiórbergs fiórðarsonar og Margrétar Jónsdóttur Háskóla Íslands.
- Jón Hilmar Jónsson, 1994. *Orðastadur. Orðabók um íslenska málnotkun.* 1994. Reykjavík: Mál og menning.
- Jón Hilmar Jónsson. 1999. Levende eller død: Refleksjoner omkring fremstillingen av leksikografiske eksempler. P. Slotte/P. Westerberg/E.Orava (red.): *Nordiska studier i lexikografi* 4. Rapport från Konferensen om lexikografi i Norden Esbo 21-24 maj 1997. Skrifter utgivna av Nordiska föreningen för lexikografi. Skrift nr. 5. Helsingfors.
- Jón Hilmar Jónsson. 2001. *Orðastadur. Orðabók um íslenska málnotkun.* Önnur útgáfa, aukin og endurskoðuð. Reykjavík: JPV útgáfa.
- Nordisk leksikografisk ordbok.* 1997. H. Bergenholtz/I. Cantell/R.V.Fjeld/D. Gundersen/J.H. Jónsson/B.Svensén. Skrifter utgitt av Nordisk forening for leksikografi. Skrift nr. 4. Oslo: Universitetsforlaget.
- Norsk synonymordbok.* 1984. Ved Dag Gundersen. Annen utgave. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Svensén, Bo. 1987. *Handbok i lexikografi. Principer och metoder i ordboksarbetet.* Esselte Studium: Stockholm.

Vedlegg 1:

Register til en begrepsbasert fraseologisk ordbok over islandsk.

Et utdrag av fraseologien under nøkkelordet *bönd*:

hönd no

bera hönd fyrir höfuð sér → VIDNÁM/VÖRN
bera <hann, hana> á höndum sér → DÁLÆTL,
VINSEMD
binda hendur <hans, hennar> → HINDRUN,
SKORDUR/HÓFT
eiga hendur sínar að verja → ERFIDLEIKAR, VID-
UREIGN
eiga í öllum höndum við <andstæðinginn>
→ FRAMMISTADA, GETA, VIDUREIGN
eiga rúmt um hendur → AFKOMALÍFSKJÖR,
FJÁRHAGUR
eiga <sigurinn> í hendi → VISSA
fara á hendur <þeim> → ATLAGA
fara höndum um <myndina> → HANDEFJÓTLUN
fela <honum, henni> <verkstjórnina> á hendur
→ ÁBYRGD, RÁDSTÖFUN, VIDFANGSEFNI
festa hendur á <þessu> → SKILNINGUR
flekka hendur sínar → NIÐURLÆGING/SMÁN
færa <honum, henni> <svarið> upp í hendurnar
→ HJÁLPEMI
ganga <konungi> á hönd → ÞJÓNUSTA
ganga <konungi> til handa → ÞJÓNUSTA
glopra <glasinu> út úr höndunum á sér → TAK
glopra <þessu; bollanum; tækifærinu, öll-
um ávinningnum> út úr höndunum á sér
→ KLAUFASKAPUR
greiða <féd> af hendi → AFHENDING
gripa fram fyrir hendurnar á <honum, henni>
→ AFSKIPTASEMI, HINDRUN
hafa alla þræði í hendi sér → VÖLD
hafa frjálssar hendur → FRJÁLSRÆÐI
hafa hendur í hári <þjófanna> → EFTIRFOR, LEIT

hafa hraðar hendur → FLÝTIR
hafa hönd á <boltanum> → TAK
hafa hönd í bagga með <honum, henni> → AD-
STOÐ
hafa hönd í grýtu með <honum, henni> → AD-
STOÐ
hafa í fullum höndum að <sjá um heimilið>
→ ANNIR
hafa í öllum höndum við <hann, hana>
→ FRAMMISTADA, GETA, VIDUREIGN
hafa óbundnar hendur → FRJÁLSRÆÐI
hafa óflekkaðar hendur → SAKLEYSI
hafa ráð <hans, hennar> í hendi sér → VALD
hafa rúmt um hendur → AFKOMALÍFSKJÖR,
FJÁRHAGUR
hafa stjórn á hendi → STJÖRN
hafa tromp á hendi → AÐSTAÐA
hafa <mikilvægt starf> á hendi → ÁBYRGD
hafa <litid, litla peninga> handa á milli
→ FJÁRHAGUR
hafa <mikla peninga> handa á milli → FJÁR-
HACUR
hafa <gögn, upplýsingar> í höndunum → UM-
RÁÐ
hafa <eftirlit> með höndum → ÁBYRGD, UM-
SJÓN, VIDFANGSEFNI
hafa <göð> spil á hendi → AÐSTAÐA
hafa <hlutina> við höndina → UMRÁÐ
halda að sér höndum → AÐGERÐALEYSI
halda hendi yfir <honum, henni> → VERNÐ
halda í hönd með <honum, henni> → STULÐ-
INGUR

halda í hönd <hans, hennar> → HAND-
TAK/HANDABAND
halda í höndina á <honum, henni> → HJÁND-
TAK/HANDABAND, HJÁLPEMI, STUÐNINGUR
hefst handa → BYRJUN, FRAMTAKSSLI
hlaupa upp til handa og fóta → VIDBRAGÐ
hreyfa ekki/hvorki hönd né fót → AÐGERÐA-
LEYSI
hræra ekki/hvorki hönd né fót → AÐGERÐA-
LEYSI
kalla til <fjárns> í hendur <honum, henni>
→ KRAFA
kippa að sér hendinni → AFTURKIPPUR
koma færandi hendi → RAUSN
komast undir manna hendur → ÓFRELSI
láta ekki happ úr hendi sleppa → AKVÆÐNI,
TÆKIFÆRI
láta hendur standa fram úr ermum → FRAM-
TAKSSEMI
láta <eignina, jörðina> af hendi → AFHENDING
láta <eitthvað> nokkurt fé af hendi rakna
→ FRAMLAC
leggja hendur á <hann, hana> → OFBELDI
leggja hendur í skaut → AÐGERÐALEYSI, UPP-
GJÖF
leggja hönd að verki → AÐILD/ÞÁTTIACA, FRAM-
LAG, FRAMTAKSSEMI
leggja hönd á plóginn → AÐILD/ÞÁTTIACA,
FRAMLAC, FRAMTAKSSEMI
leggja síðustu hönd á <verkið> → LOK
leggja <allt> upp í hendurnar á <honum,
henni> → HJÁLPEMI
leggja <honum, henni> vopn í hendur
→ HJÁLPEMI
lífa frá hendinni til munnsins → BÄGINDI
ljá <honum, henni> hönd → HJÁLPEMI
lýsa <viginu, tilræðinu> á hendur sér → SÖK
margar hendur vinna létt verk → SAMSTARF
missa <allt> út úr höndunum á sér → KLAUFA-
SKAPUR
reiða <féd> af hendi/höndum → AFHENDING
réttu fram höndina → HJÁLPEMI, SÆTTIR
réttu <honum, henni> hönd → HJÁLPEMI
réttu <honum, henni> höndina → HAND-
TAK/HANDABAND, KVEDJA
rjúka upp til handa og fóta → VIDBRAGÐ
selja <gripinn, eignina> af hendi → AFHENDING,
UMRÁÐ
sitja aðum höndum → AÐGERÐALEYSI
sitja með hendur í skauti → AÐGERÐALEYSI
sjá ekki grein handa sinna → SJÓNSKYNJUN
sjá ekki handa sinna skil → SJÓNSKYNJUN
sjá sig um hönd → AÐSTAÐA, UMHUGSUN
slá á útréttu hönd → HÖFNUN
slá vopnin úr höndum <hans, hennar> → MÓT-
GERÐ, SIGUR, TRUFLUN, VIDUREIGN
sleppa ekki hendinni af <honum, henni> → AÐ-
HALD, EFTIRLIT
sleppa ekki hendinni af <málinu> → AFSKIPTI
snerta ekki hendi til neins → AÐGERÐALEYSI,
FRAMTAKSLEYSI
standa með pálmann í höndunum → AÐSTAÐA,
SIGUR
stela úr sjálfs sín hendi → ÓTRYGGD
stökkva upp til handa og fóta → VIDBRAGÐ
taka fram fyrir hendurnar á <honum, henni>
→ AFSKIPTASEMI, HINDRUN

Vedlegg 2:

Register til en begrepsbasert fraseologisk ordbok over islandsk.

Et utdrag av fraseologien under nøkkelordet *leggja*:**leggjasi**

hafaf nóg fyrir sig að leggja → AF-KOMA/LÍFSKJÖR, FJÁRHAGUR
 hafaf <ymislegt> til málanna að leggja → FRAMLAG
 leggja að sér → ÁREYNSLA/ERFÍÐI, DUGNAÐUR
 leggja að <honum, henni> → HVAÐNING, ÞRÝSTINGUR
 leggja af sér <byrðina> → TAK
 leggja af stað → BROTTFÖR, FERD
 leggja aftur augun → SVEFN/VAKA
 leggja aftur loðin tvö → SVEFN/VAKA
 leggja aftur <hurðina> → TAK
 leggja agn fyrir <hann, hana> → FREISTING
 leggja allan lófa við → ALÚÐ, VÍÐLEITNI
 leggja allar árar út → KAPP/KAPPSEMI
 leggja allt á eitt spíl → FYRIRHYGGJULEYSI, GLANNASKAPUR
 leggja alúð við/á <verkið, kennsluna> → ALÚÐ
 leggja á eftir <honum, henni> → EFTIRFÖR
 leggja á flötta → BROTTREKSTUR, FLÖTTI, VÍÐBRAGÐ
 leggja á langan og seigan → BROTTFÖR, BYRJUN, FERD
 leggja á langan og seinan → BROTTFÖR, BYRJUN, FERD
 leggja á sig að <sitja alla fundina> → ÁLAG
 leggja á stað → BROTTFÖR, FERD
 leggja á tæpastu vað → ÁHÆTTA, GLANNASKAPUR
 leggja á <fjallið, heiðina> → BROTTFÖR
 leggja árar í bát → UPPGJÖF
 leggja árar um borð → UPPGJÖF
 leggja bann við <veidum í landhelgi>/fyrir <skógarghogg> → BANN
 leggja blessun sína yfir <þetta; þessa ákvörðun, þessa fyrirætlun> → SAMÞYKKI
 leggja bót með bóli → HUGGUN
 leggja byrðar á <hann, hana> → ÁLAG
 leggja byrði á herðar <honum, henni> → ÁLAG
 leggja bönd á <hann, hana> → ÓFRELSI
 leggja bönd á <verslunina; að ritad sé um málið> → HINDRUN
 leggja eyra/eyrun við <þessu; orðum hennar; þessum orðrómi> → ATHYGLI
 leggja eyrun að <þessu; orðum hennar> → ATHYGLI
 leggja eyrun við → ATHYGLI, HLUSTUN
 leggja fjotra á <hann, hana> → ÓFRELSI
 leggja forboð á <samneyti við heiðna menn> → BANN
 leggja fótakelli fyrir <hann, hana> → HINDRUN
 leggja fram ákæru → ÁSÖKUN
 leggja fram kæru → ÁSÖKUN
 leggja fram sammanir → SÖNNUN
 leggja fram tillögu um að <þanna veiðarnar> → TILLAGA
 leggja fram <fé, dágóða upphæð; vinnu> → FRAMLAG
 leggja frá bryggju → BROTTFÖR
 leggja frá landi → BROTTFÖR
 leggja fyrir sig <þjálfun> → VIÐFANGSEFNI
 leggja fyrir <peninga> → SÖFNUN
 leggja fyrir <hann, hana> að <finna lausn á málinu> → FYRIRMÆLI
 leggja fæð á <hann, hana> → ÓVÍÐ
 leggja hala á bak → FERD

leggja hala á bak sér → FERD
 leggja hatur á <hann, hana> → HATUR
 leggja haturshug á <hann, hana> → HATUR
 leggja hendur á <hann, hana> → ÓFELDI
 leggja hendur í skaut → ADGERDALEYSI, UPPGJÖF
 leggja hendur um hálsinn á <honum, henni> → ÁSTÚÐ/INNILEIKI, FADMLAG
 leggja hlustir við <þessu> → ATHYGLI, HLUSTUN
 leggja hnakka sinn undir hæl <honum, henni> → KÚGUN
 leggja hæla á bak → FLÝTIR, VÍÐBRAGÐ
 leggja höft á <starfsemina, viðskiptin> → TAKMÖRKUN
 leggja höfuðið að veði → ÁHÆTTA, KJARKUR
 leggja höfuðið á höggstokkinn → ÁHÆTTA
 leggja hömlur á <athafnir manna, fjáls viðskipti> → TAKMÖRKUN
 leggja hönd að verki → FRAMLAC, FRAMTAKSEMI
 leggja hönd á plóginn → AÐILD/ÞÁTTTAKA, FRAMLAC, FRAMTAKSSEMI
 leggja í hann → BROTTFÖR, FERD
 leggja í <niðjar framkvæmdir> → BYRJUN, FRAMTAKSSEMI
 leggja kapp á að <upplýsa málið> → ALÚÐ, VÍÐLEITNI
 leggja land undir fót → FERD
 leggja leið sína <til Íslands> → FERD
 leggja líf sitt í hættu → ÁHÆTTA, KJARKUR
 leggja líf sitt í sölmur → ÓSERHLÍFNI/FÖRNÝFSI
 leggja lífið/líf sitt að veði → ÁHÆTTA, KJARKUR
 leggja línuna/línurnar → FORYSTA, FRUMKVÆÐI
 leggja lóð á vogarskálina → AÐILD/ÞÁTTTAKA, FRAMLAC
 leggja lokahönd á <þetta; verkið> → LOK
 leggja net fyrir <hann, hana> → BRAGÐVÍSI
 leggja niður rófunu → UPPGJÖF
 leggja niður skottið → UPPGJÖF
 leggja niður vopn → ÓSIGUR, UPPGJÖF, VÍÐUR-EIGN
 leggja niður völd → VÖLD
 leggja nótt með degi → ÁFRAMHALD, KAPP/KAPPSEMI
 leggja nótt við dag → ÁFRAMHALD, KAPP/KAPPSEMI
 leggja ok á <hann, hana> → KÚGUN
 leggja orð í → SAMTAL, UMMÆLI
 leggja orð í belg → SAMTAL, UMMÆLI
 leggja orð til → SAMTAL, UMMÆLI
 leggja ríkt á við <hann, hana> að <fara beinustu leið> → ÁMNING
 leggja rækt við <hæfileika sína, starf sitt> → ALÚÐ
 leggja rækt við <námið> → ÁSTUNDUN
 leggja saman loðin tvö → SVEFN/VAKA
 leggja saman nótt og dag → ÁFRAMHALD, KAPP/KAPPSEMI
 leggja saman tvo og tvo → ÁLYKTUN
 leggja sál sína í <fyrirtækið> → ALÚÐ
 leggja sig → HVÍLD
 leggja sig fram → ALÚÐ, VÍÐLEITNI
 leggja sig í bleyti → ALÚÐ, VÍÐLEITNI
 leggja sig í bleyti fyrir <hann, hana> → HJÁLPEMI
 leggja sig í framkróka → ALÚÐ, VÍÐLEITNI
 leggja sig í háska → ÁHÆTTA, KJARKUR

Koncept til en ny dansk-estisk ordbog

This article gives a first presentation of the concept for a new Danish-Estonian multifunctional dictionary. The dictionary is to be compiled in co-operation between Centre for Lexicography, at The Aarhus School of Business, represented by Professor Henning Bergenholtz, and the Danish Language section, at the University of Tartu, Estonia. The dictionary aims at advanced users, and will come to comprise ca. 40.000 lemmas, mainly selected according to the most frequently used Danish words. The article gives a presentation of both the macro- and the microstructure of the dictionary according to the needs of the users aimed at. The article ends with a short discussion of the problems that the dictionary might face.

1 Indledning

Siden genindførelsen af den estiske republik i 1991, er der sket en ganske betydelig forøgelse i kontakten mellem Estland og Danmark, på såvel det kulturelle, akademiske, politiske som det økonomiske område. Det deraf øgede behov for produktion, reception og oversættelse mellem de to sprog er desværre endnu ikke blevet fulgt op af ordbøger til viderekomne og avancerede sprogbrugere.

Det er denne artikels formål at give en første præsentation af en kommende stor dansk-estisk ordbog, der skal udarbejdes i et samarbejde mellem Center for Leksikografi ved Handelshøjskolen i Århus og afdeling for dansk filologi under Institut for Skandinaviske Sprog og Litteratur på Tartu Universitet, Estland. Artikelen tager udgangspunkt i det ordbogskoncept, der er under udarbejdelse i samarbejde mellem prof. Henning Bergenholtz, Handelshøjskolen i Århus og Ria-Sadu Kreitsman, Anu Laanemets, Madli Pesti og Tiina Strauss, Tartu Universitet.

2 Eksisterende håndbøger mellem estisk og dansk

Der findes på nuværende tidspunkt fem forskellige håndbøger mellem estisk og dansk. Det drejer sig om henholdsvis tre ordbøger og to parlører, udgivet i perioden fra 1993 til 1998:

Parlører:

- de Renouard, Imbi, et al.: 1993, *Dansk-estisk parlør*, København: Det Danske Kulturinstitut.
- Mürkhein, Katrin: 1998, *Eesti-taani vestmik/Estisk-dansk parlør*, Tallinn: Ilo.

Ordbøger:

- Christensen, Johnny: 1994, *Estisk-dansk, dansk-estisk grundordbog*, Aarhus: Felix.
- Enno, Margus: 1998, *Dansk-estisk ordbog/Taani-eesti sõnastik*, Tallinn: Ilo.
- Hove, Mae Veski/Levoll, Margit: 1998, *Taani-eesti, eesti-taani sõnaraamat/Dansk-estisk, estisk-dansk ordbog*, Tallinn: Estorel.

De to parlører henvender sig hovedsageligt til turister og i et mindre omfang til sprogbrugere på begynderniveau. På denne baggrund synes de kun at have ringe relevans i forhold til at opfylde de stigende behov for produktion og reception mellem estisk og dansk. Parlørerne vil på denne baggrund ikke undergå videre behandling her.

Christensens *Estisk-dansk, dansk-estisk grundordbog* fra 1994 angiver at indeholde ca. 7.500 opslagsord på henholdsvis estisk og dansk. Størrelsemæssigt må ordbogen således betragtes som forholdsvis lille, og må på den baggrund højst kunne forventes at dække behovet hos fremmedsprogsbrugere på begynderniveau (Tarp: 1999, s. 126). Ordbogens kvalitet formindskes dog betydeligt af, at lemmasektionen bygger på tilfældige og subjektive kriterier. Det oplyses således, at lemmaudvælgelsen er foretaget på baggrund af forfatterens egne erfaringer. Den lemfældige udvælgelse af opslagsordene bevirker, at der forekommer urimelig mange lemmahuller.

I mikrostrukturen er Christensens *Estisk-dansk, dansk-estisk grundordbog* præget af væsentlige mangler. Således anføres der for eksempel ikke grammatiske angivelser ved de estiske ækvivalenter, hvilket, for danske sprogbrugere, hæmmer anvendeligheden i forhold til reception og gør ordbogen praktisk talt uanvendelig til produktion af tekster på estisk.

Margus Ennos *Dansk-estisk ordbog/Taani-eesti sõnastik* er en monoskopal ordbog, der består af ca. 5.000 lemmata, udvalgt på baggrund af H. Bergenholtz' *Dansk Frekvensordbog*. Ordbogen retter sig primært mod estiske sprogbrugere, med det genuine formål at muliggøre oversættelse af lettere tekster fra dansk til estisk. De enkelte ordartikler er betydeligt mere omfattende end hvad der er tilfældet i de øvrige to ordbøger. Ordbogsartiklerne i *Dansk-estisk ordbog/Taani-eesti sõnastik* medtager således i vidt omfang både kollokationer, idiomer og eksempler på lemmatas anvendelse. Herudover gives der forholdsvis mange ækvivalenter, hvilket må betragtes som en stor hjælp til den estiske oversætter.

Som følge af dens ringe omfang, opfylder ordbogen imidlertid kun delvist de krav som viderekomne og avancerede brugere normalt vil stille til en bilingval ordbog (Tarp: 1999, s. 126).

Mens ordbogen generelt må siges at opfylde sine målsætninger i forhold til sin primære målgruppe og funktion, er anvendelighed for sekundære (danske) sprogbrugere imidlertid ringe. Som det var tilfældet med Christensens ordbog, anføres der heller ikke i Ennos ordbog grammatiske angivelser til de estiske ækvivalenter. Dette forringer, som nævnt ovenfor, i væsentlig grad danske sprogbrugeres mulighed for reception og produktion af estiske tekster.

Taani-eesti, eesti-taani sõnaraamat/Dansk-estisk, estisk-dansk ordbog af Mae Veski Hove og Margit Levoll er med ca. 18.000 opslagsord (ca. 8.000 estiske og 10.000 danske) lemmamæssigt den største af de eksisterende ordbøger mellem dansk og estisk. Det fremgår ikke eksplicit hvem ordbogen er rettet imod eller hvilke funktioner den skal tjene. Ud fra ordbogsartiklernes indhold synes den dog primært at være rettet mod estere og med hovedvægten lagt på reception af lettere tekster.

Ordbogens anvendelighed i forhold til produktion af henholdsvis danske og estiske tekster på et højere niveau er begrænset af ordbogsartiklernes relativt få angivelser – der medtages kun ganske få ækvivalenter til lemmata og undtagelsesvist kollokationer, idiomer og eksempler på anvendelse. I modsætning til Christensen og Enno, medtager Hove/Levoll imidlertid angivelser af udtale til de danske lemmata, og giver derved estere større mulighed for mundtlig produktion af danske tekster.

Det generelle indtryk af de tre eksisterende ordbøger mellem dansk og estisk er, at de dels er små, og dels er præget af svingende kvalitet.

Ud fra et estisk synspunkt må Margus Ennos *Dansk-estisk ordbog/Taani-eesti sõnastik* betragtes som den bedste, mens Hove/Levoll bedst imødegår danske sprogbrugeres behov. Fælles for de tre ordbøger er imidlertid, at de hverken enkeltvist eller samlet set opfylder de krav der kan stilles til ordbøger rettet imod viderekomne og avancerede sprogbrugere.

3 Præsentation af kommende dansk-estisk ordbogsprojekt

Det er med baggrund i denne åbenlyse mangel på ordbøger til at dække viderekomne og avancerede sprogbrugeres behov for reception og produktion inden for sprogkombinationen dansk-estisk, at der er blevet startet et samarbejdsprojekt mellem Center for Leksikografi, Handelshøjskolen i Århus (repræsenteret ved professor dr. phil Henning Bergenholtz) og afdeling for dansk filologi ved Institut for Skandinaviske Sprog og Litteratur, Universitetet i Tartu, Estland. Målsætningen er, i første omgang, at udarbejde en ny stor almensproglig polyfunktional dansk-estisk ordbog med bidirektionalt sigte.

4 Brugergrupper, funktioner og byggedele i den planlagte dansk-estiske ordbog

Mens de tidligere ordbøger i hovedsagen retter sig imod brugere på begynderniveau, er det målet at udarbejde en ordbog der i videre omfang opfylder viderekomne og avancerede sprogbrugeres behov. Ordbogen er således først og fremmest konciperet med tanke på undervisere, studerende på universitetsniveau, oversættere, tolke, korrespondenter samt andre med indgående kendskab til sprogkombinationen dansk-estisk.

Den nye dansk-estiske ordbog skal primært rette sig mod estere, mens der, som det beskrives nedenfor, tillige vil blive lagt stor vægt på, at danske sprogbrugere skal kunne anvende den.

Funktionsmæssigt skal ordbogen primært rette sig mod reception og oversættelse af danske tekster til estisk. Herudover er ordbogens sekundære og tertiære mål at muliggøre produktion af henholdsvis estiske og danske tekster, se tabel 4.1 nedenfor.

Tabel 4.1: Brugergrupper og funktioner

	primære	sekundære	tertiære
brugere	estere	danskere	–
funktioner	– reception af danske tekster – oversættelse fra dansk	– produktion af tekster på estisk	– produktion af tekster på dansk (af estere)

For både ordbogens generelle byggedele og de enkelte deles specifikke indhold gælder det, at udformningen og indholdet skal tilpasses i forhold til de tiltænkte brugergruppers behov. Således sætter ordbogens bruger- og funktionsmæssige ambitioner en række krav til de enkelte deles størrelse og kvalitet.

Ordbogens byggedele kan i hovedsagen deles ind i tre grupper: henholdsvis omtækster, lemmalister og register. Som følge af byggedelernes størrelse er ordbogen planlagt til at udkomme som et to-bindsværk (se også afsnit 6 om et evt. 3. bind). Udover de helt basale omtækster som indholdsfortegnelse, forord, brugernøgle, brugervejledning og forkortelsesangivelser, kommer ordbogen også til at indeholde en dansk grammatik på estisk og en

estisk grammatik på dansk, samt bøjningstabeller over estiske nominer og verber. For en samlet opstilling af ordbogens megastruktur, se tabel 4.2 nedenfor.

Tabel 4.2: Ordbogens megastruktur

	Indhold	Sprog
Bind I (A-K) forside	– titel – redaktion – forlag – evt. illustration	dansk/estisk
brugernøgle		dansk/estisk
titelblad		dansk/estisk
kolofon		dansk/estisk
indholdsfortegnelse		dansk/estisk
forord		dansk/estisk
brugervejledning		dansk
brugervejledning		estisk
forkortelser		dansk/estisk
grammatiske begreber		latin/dansk/estisk
dansk ordbogsgrammatik	- sproghistorisk oversigt – dansk alfabet – dansk udtalevejledning – dansk grammatik	estisk
estisk ordbogsgrammatik	- sproghistorisk oversigt – estisk alfabet – estisk udtalevejledning – estisk grammatik	dansk
dansk lemmaliste	- hyppigst anvendte danske ord – kulturspecifikke ord – stednavne – dyr, fisk, fugle, planter	
Danmarkskort	Danmarkskort med stednavne og koordinater	
varedeklaration (bagside)		dansk

Bind II (L-Å)		
forside	- titel – redaktion – forlag – evt. illustration	dansk/estisk
brugernøgle		dansk/estisk
titelblad		dansk/estisk
kolofon		dansk/estisk
lemmaliste	- hyppigst anvendte danske ord – kulturspecifikke ord – stednavne – dyr, fisk, fugle, planter	
register	"rå" ordliste fra estisk til dansk	
bøjningstabeller over estiske nominer og verber		
navneregister til Estlandskort	større byer samt vigtigste lokaliteter	
Estlandskort	Estlandskort med stednavne og koordinater	
varedeklaration (bagside)		estisk

Ordbogens grammatikdel. Da dansk og estisk tilhører to forskellige sproggrupper, henholdsvis den indoeuropæiske og den finsk-ugriske, og derfor grammatisk set ligger langt fra hinanden, er det nødvendigt at udarbejde en forholdsvis udførlig ordbogsgrammatik for hvert af sprogene.

De to sprogs grammatikker indledes med en kort sproghistorisk oversigt, hvorefter der følger en angivelse af alfabetet samt en udførlig udtalevejledning. Selve grammatikken skal opbygges således, at den først behandler hver ordklasse for sig, og derefter angiver syntaktiske regler.

Ordbogsgrammatikkerne skal i hovedtræk fokusere på generelle regler, men der skal samtidig også lægges vægt på forskelle mellem de to sprog – f.eks. præpositioner i dansk vs. kasus i estisk.

Lemmaliste. Som tidligere nævnt er ordbogen planlagt til at skulle rumme ca. 40.000 danske lemmata. Lemmalistens størrelse er fastsat ud fra den antagelse, at en sådan størrelse dels er dækkende for det almensproglige behov, viderekomne og avancerede sprogbrugere har, og dels for at minimere risikoen for at der opstår lemmahuller.

Lemmalisten skal i hovedsagen bestå af de oftest anvendte danske ord. Herudover skal der medtages en række kulturspecifikke udtryk, fagtermer, danske stednavne samt et større udvalg af dyre-, fugle-, fiske- og plantenavne.

Udover den rent frekvensmæssige selektion af lemmata, skal der i øvrigt lægges vægt på, at udvælgelsen foregår på en systematisk måde, således at der ikke opstår ulogiske huller i lemmalisten.

Register. Da en af ordbogens funktioner skal være produktion af danske tekster af estiske

sprogbrugere, tilføjes der et estisk-dansk register til ordbogen. Dette er tiltænkt som en midlertidig hjælp til estiske sprogbrugere indtil en ny stor estisk-dansk ordbog bliver udgivet. Registeret skal indeholde de estiske ækvivalenter med de tilsvarende danske opslagsord fra lemmalisten. Registeret medtager kun grundformen af ækvivalenterne, mens de estiske synonymer, grammatiske angivelser, eksempler m.v., som findes i den dansk-estiske ordliste, udelades.

Bøjningstabeller over estiske nominer og verber. Kasustabeller. Et væsentligt grammatisk kendetegn ved estisk er den udprægede brug af kasusbøjning. Estisk har i alt 14 kasus, der både anvendes i singularis og pluralis. Samtlige kasusformer kan, efter bestemte analogiregler, dannes på baggrund af 5 basisformer (henholdsvis nominativ sing., genitiv sing., partitiv sing., genitiv pl. og partitiv pl.). I ordbogens bøjningstabeller, der placeres bagerst i bind II, vil der dog blive angivet i alt 7 kasusformer – de ovenfor nævnte samt illativ og den eventuelle additivformen (kort illativ) i singularis og pluralis – da man ikke a priori kan vide, om et bestemt ord kan danne den korte illativform.

Generelt kan det estiske kasussystem deles op i en række grundlæggende klasser, varierende fra 42 (incl. undergrupper) i Farbregd, Kangur og Viks (1998) til 48 i *Eesti Keele Sõnaraamat* (den estiske retskrivningsordbog) (1999). Hver af disse klasser er repræsenteret ved et typeord, der, via de ovennævnte analogiregler, gør det muligt, på en enkel og overskuelig måde, at deducere sig frem til den rigtige kasusform af et bestemt nomen.

I den nye dansk-estiske ordbog skal kasusklasserne angives i en selvstændig byggedel bagerst i ordbogens bind II, hvortil der henvises fra lemmalisten. Foran selve angivelse af de enkelte kasusklasser, kommer byggedelen desuden til at indeholde en introduktion til analogireglerne.

Verbtabeller. Estiske verber bliver bøjet i henholdsvis person, tal, tempus og modus (indikativ, konditionalis, imperativ, kvotativ). Herudover anvendes der to infinitivformer, hhv. en *-ma* og en *-da* form. Analogt med kasussystemet, er det muligt at angive verbalbøjning på estisk via opstilling af en række typeord – i Farbregd, Kangur og Viks (1998) gøres dette ved opstilling af 14 typer (incl. undergrupper) og i den estiske retskrivningsordbog med 20. I den nye store dansk-estiske ordbog vil de enkelte typer blive angivet med i alt 9 basisformer, henholdsvis: 1) *ma*-infinitiv, 2) *da*-infinitiv, 3) indikativ præsens singularis 3. person, 4) indikativ præteritum singularis 3. person, 5) indikativ præteritum singularis 1. person, 6) imperativ præsens singularis 3. person, 7) præteritum participium impersonal, 8) indikativ præsens impersonal og 9) præsens participium. På basis af disse ni former kan man, ud fra analogireglerne, danne de resterende, i alt 40 former.

Landekort. Endnu en byggedel, der repræsenterer en lille nyskabelse, er medtagelsen af landekort over Danmark og Estland. Kortene, der skal placeres på omslagens inderside (se tabel 4.2), skal ikke bare have en illustrativ funktion, hvilket f.eks. er tilfældet i Gyldendals røde dansk-engelsk-danske ordbøger. Derimod skal kortene, via koordinathenvisninger i lemmalisten, hjælpe ordbogsbrugere til nemt at orientere sig om beliggenhed af de større byer samt de vigtigste geografiske og kultur-historiske lokaliteter.

Da estiske stednavne som hovedregel ikke indgår i den dansk-estiske lemmaliste, vil der blive tilføjet et navneregister på næstsidside side i bind II.

5 Ordbogsartiklernes indhold – ordbogens mikrostruktur

Strukturen i ordbogsartiklerne kommer til at være forholdsvis omfattende, hvilket er betinget af de målsætninger, der er opstillet for ordbogen som helhed – dvs. at ordbogen skal være en bidirektional polyfunktional ordbog, der dækker viderekomne og avancerede sprogbrugeres almensproglige behov.

Lemmas. Lemmalisten kommer, som tidligere omtalt, til at bestå af omkring 40.000 lemmata. Ortografien af lemmata følger *Retskrivningsordbogen* udgivet af Dansk Sprognævn. Lemmata vil hovedsageligt blive opført i ordenes grundform, dvs. nominativ singularis for substantiver, infinitiv for verber, positiv for adjektiver o.s.v. Enkelte ord vil dog også blive lemmatiseret i andre bøjningsformer. Dette gælder i hovedsagen datidsformerne af stærke verber. Ordbogsartiklerne vil dog i disse tilfælde kun indeholde grammatisk angivelse, udtalevejledning samt henvisning til ordets grundform.

For at hjælpe den estiske sprogbruger if. til bøjning af de danske lemmata, skal der efter de enkelte lemmata anføres en angivelse af de væsentligste bøjningsformer indenfor den pågældende ordklasse – ved substantiver: bestemt form singularis samt ubestemt- og bestemt form pluralis, ved verber: præsens, præteritum og perfektum og ved adjektiver: t-form, e-form, komparativ og superlativ.

Udtaleangivelser. Da dansk ikke er ortofonisk, vil mundtlig produktion af danske tekster ofte volde problemer for estiske sprogbrugere. På den baggrund er det planen at føje en udtaleangivelse til alle lemmata. Det er målet at modificere udtalesystemet, *Dania*, fra *Den Store Danske Udtaleordbog* således, at lydskriftsystemet, i så stort et omfang som muligt, kommer til at relatere sig til det estiske alfabet. Herved tilstræbes det, at udtaleangivelserne bliver så enkle og let tilgængelige for estiske sprogbrugere som muligt.

Ækvivalenter. Der sættes ikke a priori nogen begrænsninger på antallet af ækvivalenter i de enkelte ordbogsartikler. Det tilstræbes dog, at der kun angives én ækvivalent indenfor hver betydningskategori, mens resten som hovedregel skal anføres som synonymer (se nedenfor). Ortografisk følger de estiske ækvivalenter Eesti Keele Sihtasutus (den estiske retskrivningsordbog).

For at opfylde det opstillede mål om også at gøre ordbogen anvendelig for danske sprogbrugere, er det nødvendig med bøjningsangivelser til de estiske ord.

Da den estiske morfologi er så omfattende som den er, er det af pladshensyn umuligt at angive samtlige fem basisformer til hvert ord. I stedet vil det mest anvendte system i estiske bilingvale ordbøger blive brugt. Der vil således udelukkende blive angivet genitiv og partitiv singularis ved nominer og da-infinitiv og præsens af 3. person ental ved verber. Herudover vil der blive anført henvisningsnummer til det typeord som det enkelte ord bøjes efter, således at de resterende bøjningsformer kan konstrueres (se ovenfor, afsnit 4 om bøjningstabeller). Man kunne i denne forbindelse overveje at anvende et computerprogram, der er udarbejdet af Ülle Viks, til automatisk at generere de estiske ords morfologiske oplysninger til ækvivalenter i lemmalisten (Viks: 2000, ss. 486-495).

Kollokationer, idiomer, eksempler og orddannelser. For at give den estiske sprogbruger en bedre forståelse af lemmas anvendelsesmuligheder i forskellige kontekster, vil der i ord-

bogsartiklerne blive medtaget et større antal kollokationer, idiommer og eksempelsætninger med estiske oversættelser. Som Henrik Nikula pointerer, kan sådanne angivelser være med til at illustrere lemmaets grammatiske, semantiske, pragmatiske, stilistiske og syntaktiske egenskaber (Nikula: 1995, s. 312f), og kan således være til hjælp til estiske sprogbrugere ved både oversættelse og produktion af danske tekster. Da estisk er et kasussprog, anvendes præpositioner kun i meget begrænset omfang, og det er således vigtigt at illustrere brugen af disse i forbindelse med forskellige danske ord.

For yderligere at illustrere lemmas anvendelse, skal der desuden medtages en række eksempler på orddannelser hvori lemmaet indgår. Herved forøges tillige ordbogens kvantitative omfang indirekte ud over de 40.000 lemmatiserede ord.

Synonymer. Som nævnt under behandlingen af ækvivalenter, skal der som hovedregel kun angives én ækvivalent til lemmaet indenfor én og samme betydningskategori, mens de øvrige ækvivalentmuligheder skal anføres som synonymer. Disse synonymer vil blive opstillet i alfabetisk rækkefølge (efter det estiske alfabet). I modsætning til ækvivalenterne, anføres kun henvisningsnummeret til typeord i bøjningstabel. Da det imidlertid er muligt at danne alle bøjningsformer ved opslag i bøjningstabellerne, retter de estiske synonymer sig ikke kun mod estere der skal oversætte fra dansk til estisk, men også mod danskere der ønsker at producere tekster på estisk.

Under hver betydningskategori vil der (i det tilfælde det er relevant) blive angivet en række danske synonymer til lemmaet. Dette er ment som en hjælp til produktion af danske tekster. Angivelse af udgangssprogssynonymer, der må betegnes som sjældent forekommende i bilingvale ordbøger, er medtaget for at kompensere for manglen af en dækkende estisk-dansk ordbog. De danske synonymer til lemmata vil blive listet i alfabetisk rækkefølge (efter det danske alfabet).

Det er dog vigtigt at pointere, at alle de angivne synonymer er synonymer for lemmaet/ækvivalenten, og ikke nødvendigvis til hinanden.

De enkelte ordbogsartikler skal i hovedtræk bygges op efter nedenstående standardiserede ordbogsartikel:

Eks 5.1: Standardiseret ordbogsartikel for substantiver (s) og verber (v):

1. lemma s: (nom.sing.)/v: (inf.)
 - 1.1 *evt. homonymnummer*
 - 1.2 *ordklasse*
 - 1.3s *grammatisk information (best. sing., ubest. pl., best. pl.)*
 - 1.3v *grammatisk information (præs., præet., perf.)*
 - 1.4 *udtale*
2. første ækvivalent s: (nom. sing.)/v: (ma-inf.)
 - 2.1s *grammatisk information (gen., part.)*
 - 2.1v *grammatisk information (da-inf., præs. 3. pers. sing.)*
 - 2.2 *angivelse af bøjningsnummer*
 - 2.3 *evt. henvisning ved uregelmæssigheder if til 2*
 - 2.4 *evt. betydningsmarkering på dansk*
 - 2.5 *evt. sproglige markeringer (f.eks. diafatisk, diateknisk)*

- 2.6 estiske synonymer (maks. 4)
 2.7 angivelse af bøjningsnummer efter hvert synonym
 2.8 kollokationer (maks. 6)
 2.9 estisk oversættelse efter hver kollokation
 2.10 idiom (maks. 3)
 2.11 estisk oversættelse efter hver idiom
 2.12 eksempler (maks. 2)
 2.13 estisk oversættelse efter hvert eksempel
 2.14 orddannelser
 2.15 estisk oversættelse efter hver orddannelse
 2.16 danske synonymer (maks. 4)
 3. anden ækvivalent.....
 4.

Note: Hvis der ikke findes nogen adekvat ækvivalent til lemma, anføres der i stedet en flerordsforklaring på estisk.

Nedenstående eksempler på henholdsvis et substantiv og et verbum er udarbejdet på baggrund af ovenstående standardartikel:

Eks. 5.2: Eksempler på udarbejdede ordbogsartikler:

gab subst <-et, -, -ene> ['gá'b]

1. lõuad^[22a] pl. (lõug sing. → hage)
 ≈^{EE} mokad^[22b], suu^[26] • kaste noget i ~et på et dyr
midagi loomale lõugade vabele viskama, spile/spærre ~et
op lõugu pärani ajama, et tandløst ~ hambutu suu (vulg),
et vældigt ~ tobutud lõuad ■ gå lige i løvens ~ otse lõvi
lõugade vabele minema, lukke ~et på én kellelgi suud kinni
panema □ løven har et vældigt gab ≈^{DK} kæft, mule,
 mund
 2. lõhe, -, -t, ^[16] (dyb kløft), pra/gu, -o, -, ^[18] (sprække)
 ≈^{EE} lõhang^[2], mõra^[17] • et ~ mellem gulvets brædder
põrandapragu ≈^{DK} afgrund, kløft, sprække
 3. avaus, -e, -t, ^[11]
 ≈^{EE} auk^[22c], ava^[17], mull^[22c] • stå på ~ labti olema □
 Marie åbnede døren på vid gab Marie tegi ukse pärani
 labti ≈^{DK} afstand, sprække, åbning
 4. haigutus, -e, -t, ^[11]
 ≈^{EE} haik^[22c] • et højlydt ~ valjubääline baigutus,
 undertrykke et ~ baigutust alla suruma ≈^{DK} gaben

glide verb <-r, gled, gledet> ['gli-ðɨ]

1. libise/ma, -da, -b, ^[27]
 ≈^{EE} libastuma^[27], liuglema^[30] • ~ fra hinanden
teineteisest võõrduma, ~ gennem luften läbi õbu liuglema,
~ hen over isen üle jää liuglema, ~ i en bananskræl
banaanikoorel libastuma, ~ ind i søvnen unne suikuma,
~ ned ad en skråning kallakust alla libisema ■ ~ af på
et spørgsmål küsimusest kõrvale hiilima, ~ let hen over
noget midagi pealiskaudselt käsitama, ~ med strømmen
vooluga kaasa minema □ Oskar lader blikket ~ hen over
landskabet Oskar laseb pilgul üle maastiku libiseda, ~ til
side küljele libisema, flaget gled til tops lipp tõusis masti
 ○ ~flade libisemispid, ~flugt lauglend, ~lyd liughäälik
 (sp.), ~mätte libisemist takistav matt, ~skinne liugtee/siin
 ≈^{DK} kure, miste fodfæster, skride
 2. kadu/ma, -da, kaob, ^[28]
 ≈^{EE} ära minema^[36] □ pengene ~r let fra hånden raba
kaob kergelt käest ≈^{DK} forsvinde, gå sin vej, skride, smutte
 3. suju/ma, -da, -b, ^[27]
 ≈^{EE} edenema^[27] laabuma^[27] • arbejdet ~r tõõ edeneb,
dagligdagen ~r elu sujub ■ arbejdet ~r let fra hånden
tõõ läheb lennates ≈^{DK} forløbe uden problemer, gå glat,
 gå let

• kollokation
 ■ idiom

□ eksempel
 ○ orddannelse

≈^{EE} estiske synonymer
 ≈^{DK} danske synonymer

→ henvisning
 ~ erstatter lemma

Note: De anførte udtaleangivelser til de danske lemmata er foreløbig taget fra *Den Store Danske Udtaleordbog* (Brink, et al.:1991); de anførte bøjningsnumre til de estiske ækvivalenter og synonymmer er foreløbig hentet fra *Norsk-estisk/estisk-norsk ordbok* af Farbregd, Kangur og Viks (1998).

6 Afrunding: Nogle generelle overvejelser

Sammenfattende kan man sige, at den kommende dansk-estiske ordbog hovedsageligt skal henvende sig til sprogbrugere på højere niveau. Ordbogen skal desuden, med sit bidirektionale sigte, forsøge at tage hensyn til både estiske og danske sprogbrugeres krav angående produktion, reception og oversættelse. Disse målsætninger stiller en række krav til ordbogens indholdsside, hvilket der er forsøgt redegjort for ovenfor.

I forbindelse med udarbejdelse af en ordbog med et så stort ambitionsniveau, må man forvente at støde ind i en række problemer. Ud over de rent finansielle spørgsmål, må selve ordbogens omfang forventes at repræsentere de største problemer. Med en ordbog, der kan forventes at overstige 3.000 sider, må man begynde at overveje, om ikke størrelsen medfører en væsentlig forringelse af brugervenligheden.

Én mulighed var at lade sig inspirere af Inger Hesslin Riders forslag om, at en god ordbog skal være som et par sko - de må hverken være for små eller for store, men skal derimod passe til brugerens behov (Rider: 1995, s. 352). Et sådant forslag, der indbefatter et mere eller mindre eksplicit krav om udarbejdelse af et større antal målgrupstilpassede ordbøger, synes dog - desværre - ikke at have meget for sig i forhold til sprogkombinationen dansk-estisk. Selvom kontakten, som nævnt i indledningen, mellem sprogene er stigende, kan det ikke forventes at ordbogsmarkedet, indenfor så lille en sprogkombination som estisk og dansk, kan godtgøre mere end et ganske begrænset antal titler. Henning Bergenholtz synes således at have ret i at: 'Det normale vil være, at en og samme ordbog må dække flere indirekte og/eller direkte funktioner. Det gælder for alle eller næsten alle almensprog, men i særlig grad er det en nødvendighed for fagsprog og for små sprog' (Bergenholtz: 1997, s. 20).

På denne baggrund forekommer den brede polyfunktionale almensproglige ordbog alligevel at være den bedste løsning til trods for de størrelsesmæssige problemer der synes at knytte sig til sådanne ordbøger.

For at reducere ordbogens sidemæssige omfang kunne man overveje, at benytte sig af samleartikler (synopsartikler). Sådanne artikler er, jf. Haraldsson, især hensigtsmæssige hvor 'to eller flere parallelle lemmer [...] forekommer i samme type forbindelser', f.eks. talord, ordenstal, årstider, måneder, ugedage m.v. (Haraldsson: 1995, s. 190ff). Man må her vægte, hvad der er mest formålstjenligt: et yderligere opslag i ordbogen eller helt op til hundrede sparede sider.

Der er desuden vægtige argumenter for at udskille ordbogens register i et selvstændigt tredje bind. Som nævnt ovenfor (se afsnit 4) er registeret tænkt som en midlertidig hjælp til først og fremmest estiske sprogbrugere. Da registeret principielt vil være overflødigt den dag en ny stor estisk-dansk ordbog kommer på gaden, vil de ca. 300 ekstra sider bagerst i bind II kun være til besvær og til skade for den generelle brugervenlighed. De eventuelle brugermæssige fordele der følger af at udskille registeret i et selvstændigt bind, må dog vejes op mod de økonomiske omkostninger.

Da ordbogen ikke retter sig mod turister, synes størrelsesproblemet dog ikke at kunne

berettigede en kvalitetsmæssig forringelse af ordbogen, ved f.eks. at skære i lemmalisters størrelse eller at undlade at medtage de mange angivelsesklasser i ordbogsartiklerne.

Litteratur

- Bergenholtz, H.: 1997, *Polyfunktionale ordbøger*, LexicoNordica 4, ss. 15-29.
- Haraldsson, H.: 1995, *Plassbensyn i tospråklige ordbøger*, Nordiske studier i leksikografi III, ss. 185-194.
- Nikula, H.: 1995, *Exemplens funktion i ordböcker*, Nordiske studier i leksikografi III, ss. 311-319.
- Rider, I.H.: 1995, *Hur ser en användarvänlig ordbok ut?*, Nordiske studier i leksikografi III, ss. 351-357.
- Tarp, S.: 1999, *Lørdagsordbøger for indvandrere og andet godtfolk*, LexicoNordica 6, ss. 107-32.
- Viks, Ü.: 2000, *Kuidas tekib sõnastikukirjese grammatika*, Keel ja Kirjandus 7, ss. 486-495.

Refererede ordbøger m.v.

- Brink, L./Lund, J./Heger, S./Jørgensen J.N.: 1991, *Den Store Danske Udtaleordbog*, Munkegaards ordbøger.
- Christensen, J.: 1994, *Estisk-dansk, dansk-estisk grundordbog*, Aarhus: Felix.
- de Renouard, I., et al.: 1993, *Dansk-estisk parlør*, København: Det Danske Kulturinstitut/Liberal Oplysnings Forbund.
- Enno, M.: 1998, *Dansk-estisk ordbog/Taani-eesti sõnastik*, Tallinn: Ilo.
- Erelt, T./Leemets, T./Mäearu S./Raadik, M.: *Eesti keele sõnaraamat*; 1999, Eesti Keele Instituut, Tallinn.
- Farbregd, T./Kangur, S./Viks, Ü.: 1998, *Norsk-estisk/estisk-norsk ordbok*, Eesti Keele Sihtasutus.
- Hove, M.V./Levoll, M.: 1998, *Taani-eesti, eesti-taani sõnaraamat/Dansk-estisk, estisk-dansk ordbog*, Tallinn: Estorel.
- Mürkhein, K.: 1998, *Eesti-taani vestmik/Estisk-dansk parlør*, Tallinn: Ilo.
- Vinterberg, H./Axelsen, J.: 1997, *Engelsk-dansk Ordbog*, Gyldendal.
- Vinterberg, H./Axelsen, J.: 1980, *Dansk-engelsk Ordbog*, Gyldendal.

Thesarus Lex: En ny svensk elektroniskt länkad thesaurus

In this article, we present our plans of creating a Swedish electronic thesaurus, containing words and phrases classified according to Roget's Thesaurus. The new electronic thesaurus is intended to be the spider in a web of various types of hyperlinked lexicographic products, e.g. monolingual and bilingual dictionaries, historical dictionaries and encyclopedic databases.

En allt större del av Sveriges befolkning ägnar sig åt skrivande i arbetet och på fritiden. Detta medför ett större behov av skrivhjälpmedel. Ett viktigt hjälpmedel saknas för dagens svenska, nämligen en begreppsordbok för aktivt bruk. Syftet med en sådan ordbok är att hjälpa skribenten att hitta lämpliga uttryck för sina tankar, och den är därför systematiskt uppställd med ord inom samma betydelsefält intill varandra. Begreppsordböcker är omtyckta hjälpmedel i många länder, bland annat i England där *Roget's Thesaurus* har utkommit i ständigt nya upplagor sedan 1850-talet. En svensk motsvarighet till Roget utgavs 1930, *Svenskt ordförråd ordnat i begreppsklasser*, sammanställd av Sven Casper Bring. Ordförrådets utveckling under de senaste 70 åren har gjort denna ordbok föråldrad. En modern svensk begreppsordbok skulle därför vara ett mycket angeläget tillskott till den svenska ordboksfloran.

Datortekniken ger oss möjligheter att vidareutveckla ordböckerna till avancerade lexikografiska produkter. Den komplicerade åtkomststrukturen i en tryckt begreppsordbok kan enkelt ersättas av databassökning, navigering i synliga trädstrukturer och hyperlänkning. Den sistnämnda funktionen ger också möjlighet att i nästa utvecklingssteg koppla samman begreppsordboken med definitionsordböcker, översättningsordböcker och uppslagsverk. Ett sådant hyperlexikon är ett kraftfullt hjälpmedel både vid skrivande och språkinläring. Eftersom hyperlexikonet även innehåller tvåspråkiga ordböcker kan det användas både för svenska och främmande språk.

Vi tror att mycket av det praktiska lexikografarbetet i framtiden kommer att gå ut på länkning. Vår tids informationsteknologiska framsteg har gjort det möjligt att göra våra associationer full rättvisa. Alla ordböcker som görs kan ses som detaljer och pusselbitar i det framtida hyperlexikonet. Alla ordböcker kommer i princip att kunna länkas till vår stomme av begreppsklassade ord. Stommen kan diskuteras men den bästa kandidaten tycker vi än så länge finns i Rogets Thesaurus. Rogets system har framgångsrikt kunnat hävda sig i 150 år. Det tror vi beror just på att det inte är skapat av lingvister. En lingvist skulle börja med en strängt logisk semantisk klassificering och därmed förmodligen aldrig bli klar, och slutprodukten skulle sannolikt också bli praktiskt oanvändbar för gemene man.

Vi avser att utarbeta vår länkade thesaurus i två faser. Den första fasen omfattar utarbetandet av en modern svensk begreppsordbok i maskinläsbar form, strukturerad enligt Roget och med ett ordförråd på cirka 80 000 uppslagsord. I möjligaste mån kommer befintliga ordböcker och lexikala databaser att utnyttjas vid sammanställningen. Resultatet av den

första fasen kan användas både som underlag för framställning av en tryckt begreppsordbok och som stomme i ett hyperlexikon.

Den andra fasen omfattar utarbetandet av själva hyperlexikonet. Hyperlexikonet kommer att bestå av flera sammanlänkade ordböcker i databasform med ett gemensamt söksystem. Till skillnad från de samsökningssystem som finns på marknaden i dag, vilka är baserade på matchning av teckensträngar, kommer hyperlexikonet att ge möjlighet till innehållsmässig matchning och länkning.

Kort beskrivning av en thesaurus

En thesaurus utgår från de lexikala enheternas innehållssida. Den vanliga alfabetiska ordboken däremot utgår från uttryckssidorna. Thesaurusen är en skapelse av renässansen, perioden för de stora gränslösa idéerna. Ordbokstypen blev emellertid inte känd på allvar förrän Roget publicerade sin thesaurus år 1852. Inom språkvetenskapen har thesaurusen varit omdiskuterad. Bland dess kritiker märks bl.a. Hjelmlev (Marello 1991). Icke desto mindre har ett otal semantiskt inriktade lingvister använt sig av thesaurusar som en utgångspunkt för semantiska studier.

I början på 2000-talet – i den frambrytande elektroniska eran, kan vi förmärka ett förnyat intresse för thesaurusen. Inom lexikografin suddas gränserna ut mellan språkligt och encyklopediskt: Inom kognitiv psykologi presenteras nätverksmodeller för minnet. Inom databaserade verksamheter som begreppsmodellering (concept modeling), systematik, informationssökning (information retrieval) i databanker används idag thesaurusar. Systemet i en thesaurus tillåter länkning och har därmed stora likheter med informationssökningssystem. En thesaurus kan också ses som ett nätverk av relationer. Idag spelar thesaurusar en viktig roll för standardisering av terminologi där indexeringen ofta sker på tesaurisk grund. Även inom språkvetenskapen har intresset ökat. Ett tydligt bevis för det ökade intresset ser vi i att International Journal of Lexicography ägnar nästan hela decembernumret 2000 (vol 13) åt thesaurusbaserad lexikografi.

Thesaurusens megastruktur består av två delar, en systematisk (d.v.s. icke-alfabetisk) del samt ett alfabetiskt ordnat lemmaregister. Makrostrukturen består av de nummerade begreppsklasserna Hos Bring – liksom i Rogets originalversion – är dessa 1000 stycken.

Mikrostrukturen i Bring består av ett lemma som samtidigt är begreppsklassens namn (exempelvis 127 Ungdom, 128 Ålderdom, 129 Barndom) samt ickealfabetiska listor av ord under ordklassbeteckningarna *s* (= substantiv), *v* (= verb) och *a* (= i huvudsak adjektiv). S.k. "keywords" i kursiv stil som ofta finns i Rogetutgåvorna saknas i Bring. Däremot iakttar Bring, om icke exakt, förlagans styckeindelning ("paragraph") med avslutande semikolon. Inom varje sådan enhet är orden mer beslätade än över denna gräns.

Ordförrådet i Bring (liksom hos Roget) representerar allmänspråket. Begreppen är därmed att betrakta som allmänbegrepp. Fackspråkliga termer är inte representerade. Systemet är 1) *hierarkiskt*, 2) *öppet*, vilket innebär att det kan ta emot nya ord, och 3) *aktivt*, vilket innebär att dess egentliga syfte är att förlösa tanken vid språklig produktion. Utöver detta kan vi tillägga att thesaurusen har en viss encyklopedisk karaktär.

Thesaurusen förtecknar synonymer. Den spränger emellertid gränserna för en vanlig synonymordbok. Vi återfinner t.ex. ett ord som *grymtning* i samma begreppsklass och paragraf som *svin*, *gris*, *galt*, *orne*, *nasse*, *sugga*, *so* och *vildsvin*. Ordet står inte i en *logisk* relation till *svin* o.s.v. utan i en *ontologisk* relation. Vi kan också uttrycka saken så att ordet inte står i

ett *paradigmatiskt* utan i ett *syntagmatiskt* förhållande visavi de övriga. När det gäller de logiska relationerna står thesaurusens "vetenskaplighet" på ungefär samma grund som vanliga synonymordböcker. I fråga om de ontologiska relationerna (baserade på omvärldskunskap) däremot är den vetenskapliga grunden naturligtvis betydligt skakigare och av tillfälligare natur. Här uppvisar thesaurusen en ganska brokig uppsättning av associativa länkar mellan betydelserna, vilket dock samtidigt är en illustration av dess öppna karaktär: *grymning* är ett exempel på vad som *kan* läggas in i "grisparagrafen". Användaren kan fylla på med egna ord. Detta sammanhänger naturligtvis med thesaurusens egentliga syfte: att vara behjälplig och förlösande vid språkproduktion.

Efter ett antal metodiska bearbetningar i den första fasen föreligger en ny svensk *olänkad* thesaurus enligt Roget's system innehållande i stort sett samma ordförråd som Svensk Ordbok, d.v.s. den moderna svenskans ordförråd *i form av en databas* där varje ord har åsatts ett eller flera begreppsklassnummer och den systematiska delen paragrafstrukturerats. Denna bildar stommen i vårt hyperlexikon. Hyperlexikonet är således tänkt att bestå av ett system av sammanlänkade lexikala databaser med den uppdaterade thesaurusen som semantisk ryggrad. De ingående databaserna kan vara befintliga ordböcker i elektronisk form eller helt nya lexikala produkter. Exempel på lexikala produkter som kan ingå i systemet är:

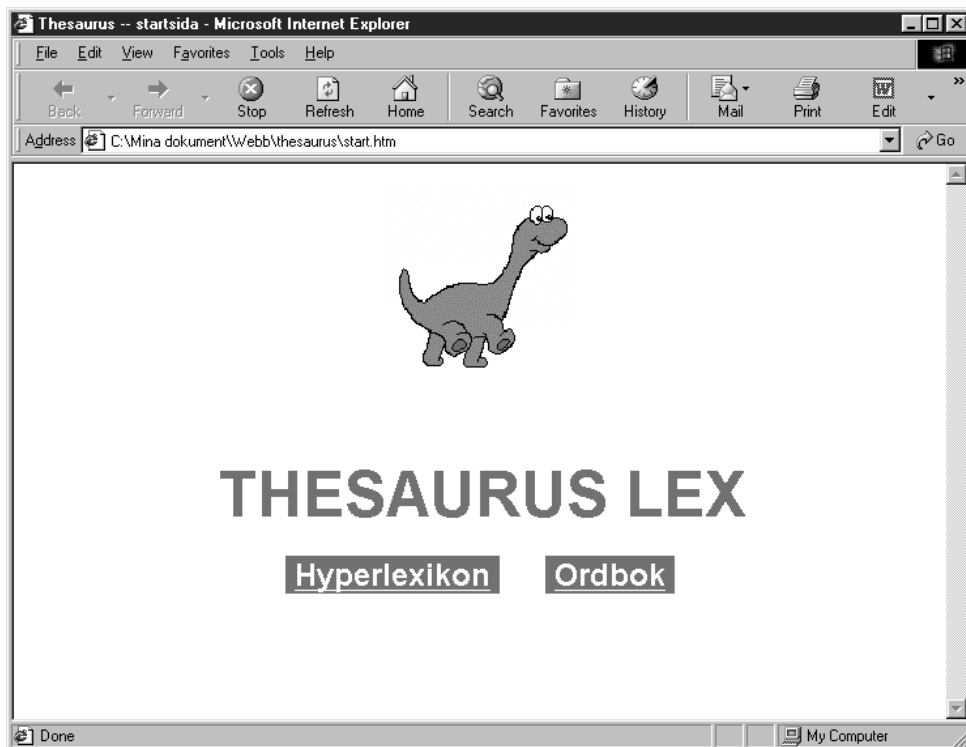
- svensk definitionsordbok
- engelsk definitionsordbok
- tvåspråkiga svenska ordböcker
- Roget's Thesaurus
- Encyklopedi

Varje artikel i de ingående ordböckerna länkas till en eller flera betydelseklasser i thesaurusen, om möjligt direkt mellan beskrivningar av betydelsenyanser och motsvarande betydelseklasser. Genom detta etableras betydelsemässiga kopplingar mellan ord i olika ordböcker, både direkt mellan dessa och indirekt via thesaurusen. På så vis skapas möjligheter att söka sig fram längs olika vägar i det samlade lexikala materialet.

Hyperlexikonet kopplar samman olika typer av lexikala data på ett semantiskt meningsfullt sätt, vilket öppnar nya möjligheter för användaren. För skribenten finns här en intelligent synonymordbok med noggranna betydelsebeskrivningar och sökvägar till ord med olika grad av begreppsmässigt släktskap. För översättaren finns både länkar direkt mellan ekvivalenter – med definitioner – och möjligheter att söka vidare efter semantiskt besläktade ord. För inläraren finns beskrivningar av ordens betydelse och användning, sammanlänkade både med översikter över ordförrådet inom det aktuella semantiska fältet och med encyklopedisk information. Och genom tillägg av fler typer av lexikala produkter öppnas möjligheter för ytterligare användningsområden.

En praktisk demonstration

För att ge en uppfattning om hur den länkade thesaurusen fungerar vid praktisk användning förflyttar vi oss nu några år in i framtiden och öppnar Thesarus Lex i ett fönster på vår personator (figur 1).

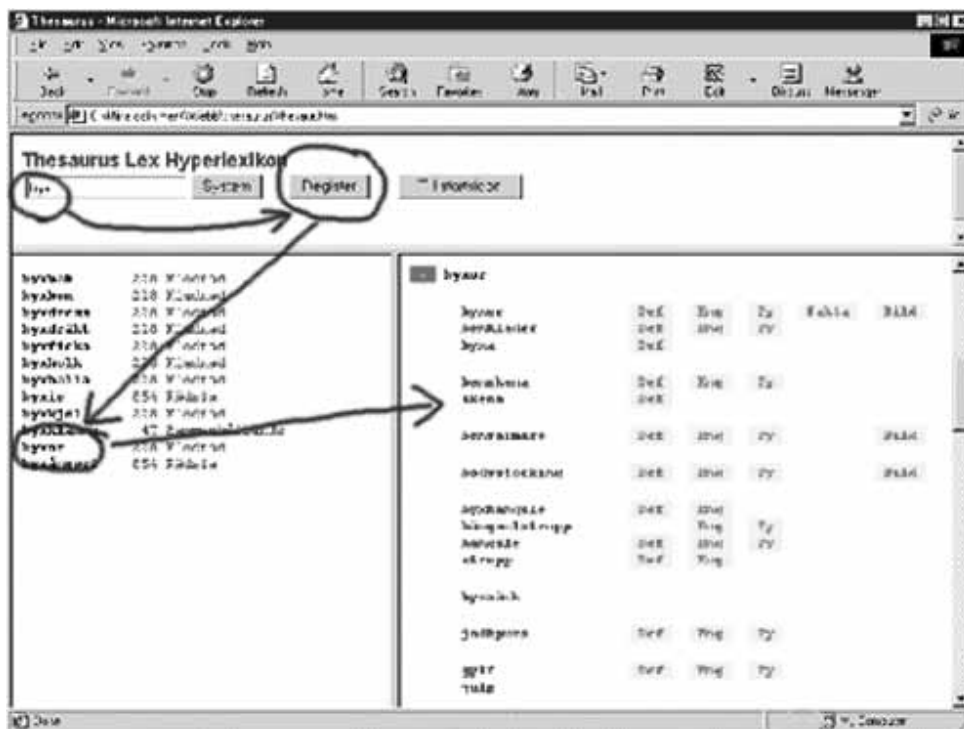

Figur 1. Thesaurus Lex startsida.

Thesaurus Lex är ett verktyg för kreativ verksamhet. Olika användare har olika strategier för att söka efter ord, och därför skall verktyget kunna användas på flera olika sätt. Systemet har två huvudingångar. Antingen klickar man på **Hyperlexikon** för att leta sig fram begreppsmässigt till ett ord, eller också klickar man på **Ordbok** för att söka efter information om ett givet ord. Den sistnämnda ingången fungerar på samma sätt som de elektroniska ordböcker som finns på marknaden redan i dag, där man kan söka efter teckensträngar i en eller flera valda ordböcker – definitionsordböcker, översättningsordböcker, synonymordböcker eller vad man nu har valt.

Datorsökning efter givna ord i en lexikal databas är ett kraftfullt verktyg för den "passive" ordboksanvändaren, men det har begränsade kreativa möjligheter. Resultatet av sökningen kan nämligen inte bli något annat än vad ordboksförfattarna har tänkt sig. Om man däremot går in via **Hyperlexikon**-ingången öppnas nya möjligheter. Här är det användarens fantasi som sätter gränserna, inte ordboksförfattarnas.

När man har klickat på **Hyperlexikon** får man upp ett fönster med tre rutor (figur 2). I den översta rutan väljer man söksätt och skriver in söksträngar. Resultatet av sökningen visas i de nedre rutorna. Hur det går till skall vi visa i ett praktiskt exempel.

Figur 2. Arbetsgången vid registersökning.

Anta att vi håller på att skriva en artikel om herrmodets historia, med tyngdpunkten på byxornas utveckling. För att orientera oss i området börjar vi med att söka efter ord för olika slags byxor. Vi börjar med konventionell högertrunkerad registersökning. Det tillgår så att man skriver in söksträngen *byx* i sökfältet och klickar på sökknappen **Register**. Resultatet visas i nedre vänstra rutan (figur 3).

byxbak	228	Klädnad
byxben	228	Klädnad
byxdress	228	Klädnad
byxdräkt	228	Klädnad
byxficka	228	Klädnad
byxholk	228	Klädnad
byxhälla	228	Klädnad
byxis	854	Rädsla
byxkjol	228	Klädnad
byxklämma	47	Sammanhållande
byxor	228	Klädnad
byxängest	854	Rädsla

Figur 3. Träfflista vid högertrunkerad sökning på teckensträngen *byx*.

Träfflistan visar alla uppslagsord i hyperlexikonet som börjar med *byx*. Högerkolumnen anger vilken av de 998 begreppsklasserna som respektive ord tillhör. Här finner vi inte bara ordet *byxor*, utan även en mängd ord för byxdetaljer (bland annat *byxben* och *byxficka*) och byxtillbehör (*byxklämma*). Dessutom finns några ord som hör hemma inom helt andra semantiska fält, exempelvis *byxängest*. Uppgifterna om begreppsklass gör att vi lätt kan avgöra om respektive träff är relevant för sammanhanget.

Från träfflistan går vi vidare till thesaurusen genom att klicka på önskat ord. När vi klickar på *byxor* får vi upp begreppsklass 228 *Klädnad* i nedre högra rutan. Där hittar vi en grupperad lista över ord som har att göra med kläder. En av grupperna har nyckelordet *byxor* och innehåller ord som på ett eller annat sätt har att göra med byxor. Här finner man inte bara ord som innehåller ordleden *byxor*, utan även ord som *jeans*, *bermudashorts* och *långkalsonger*. Dessa ord hade man inte hittat genom enkel teckensträngsökning.

228 Klädnad	Dahlgren	Roget	Wehrle		
Substantiv	Verb	Adjektiv	Adverb		
+ klädedräkt					
+ plagg					
- byxor					
byxor	Def	Eng	Ty	Fakta	Bild
benkläder	Def	Eng	Ty		
byxa	Def				
byxhängsle	Def	Eng			
hängselstropp		Eng	Ty		
hängsle	Def	Eng	Ty		
stropp	Def	Eng			
gylf	Def	Eng	Ty		
kalsonger	Def	Eng	Ty		
långkalsonger	Def	Eng			
knäbyxor	<u>Def</u>	<u>Eng</u>	<u>Ty</u>	<u>Fakta</u>	
golfbyxor	<u>Def</u>	Eng	Ty		<u>Bild</u>
knickers	<u>Def</u>	Eng	Ty		
äppelknyckarbyxor		Eng			
kortbyxor	Def	Eng	Ty		
shorts	Def	Eng	Ty		Bild
bermudashorts	Def	Eng	Ty		
bermudas				Fakta	Bild
långbyxor	Def	Eng	Ty		
jeans	Def	Eng	Ty	Fakta	
pantalonger	Def				
slacks	Def	Eng	Ty		

Figur 4. Del av begreppsklassen 228 *Klädnad* med öppnad lista under nyckelordet *byxor*.

Den avancerade användaren arbetar snabbare genom att gå direkt till begreppssystematiken. Man skriver in en söksträng på samma sätt som vid registersökning, men man klickar på **System**-knappen i stället. Då visas det hierarkiska systemet i nedre vänstra rutan, öppnat ned till den gren i begreppsträdet där man får träff, i det här fallet nyckelordet *byxor* i begreppsklassen 228 *Klädnad*. Den här typen av sökning är lämplig när man vill leta ord inom ett större semantiskt fält. Den som vill skapa nya fräscha metaforer har här fått ett vassare verktyg än den vanliga synonymordboken.

Begreppsklasser

+ I Abstrakta relationer

+ II Rum

+ 1 Rum i allmänhet

- 2 Dimensioner

+ (a) Allmänt

+ (b) Linjärt

- (c) Centriskt (allmänt)

+ 223 Utvändighet

+ 224 Invändighet

+ 225 Centralitet

+ 226 Ytterhölje

+ 227 Innerbeklädnad

- 228 Klädnad

(substantiv)

klädedräkt

plagg

byxor

kjol

höftkläde

...

+ 229 Avklädnad

+ 230 Omgivning

+ 231 Mellanbelägenhet

+ 232 Omringande

+ 233 Kontur

+ 234 Kant

+ 235 Inneslutande

+ 236 Gräns

+ (d) Centriskt (speciellt)

+ 3 Form

+ 4 Rörelse

+ III Materia

- IV Intellekt

+ V Vilja

+ VI Känsla, religion och moral

Figur 5. Thesaurusens hierarkiska uppbyggnad.

Så här långt är systemet i stort sett en elektronisk motsvarighet till en svensk version av *Roget's Thesaurus*. Söksåttet **System** motsvarar den systematiska ordningen av begreppsklasserna i *Roget*, och söksåttet **Register** motsvarar det alfabetiska registret. Den största skillnaden mot den tryckta boken är att man klickar med musen i stället för att bläddra.

Hyperlexikon

Nu kommer vi till det nya i systemet, det som gör thesaurusen till ett hyperlexikon. I begreppsklassrutan finns ett antal klickbara länkar som leder användaren vidare till andra ordböcker eller uppslagsverk – eller till vilken informationskälla som helst – som ger ytterligare information om ordet eller om det som ordet står för. På det viset får vi ett system av samverkande ordböcker som man obehindrat kan hoppa mellan.

Vi fortsätter med vårt exempel. Vi har nu kommit fram på ett eller annat sätt till begreppsklassen 228 *Klädnad* (figur 4). Högst upp intill klassrubriken finns länkar till andra thesaurusar. Det kan vara en thesaurus på ett annat språk, som den engelska *Roget's* eller den tyska *Wehrle*, men det kan också vara en svensk thesaurus över föråldrat språk (exempelvis en systematisk version av Dahlgrens ordlista) eller någon helt annan typ av systematisk ord-samling. Dessa thesaurusar kan ha helt olika uppbyggnad och helt andra underindelningar av begreppsklasserna, men det finns i varje fall en motsvarighet till den aktuella begreppsklassen.

Om vi klickar på **Dahlgren** får vi fram en lista över ålderdomliga benämningar för klädesplagg, bland annat *bracka*, *brok*, *buntbyxor* och *uttågsbyxor*. För den som skriver om historiska förhållanden är sådana ord ytterst värdefulla, och de är svåra att hitta på annat sätt.

Under klassrubriken och thesauruslänkarna i begreppsklassrutan finns en nyckelordslista (figur 4). Nyckelorden kan öppnas och stängas genom att man klickar på plus- respektive minustecken. Vi klickar på plustecknet vid *byxor* och får då upp en lista över ord för byxtyper och byxdetaljer. (Det fungerar dock inte längre ned i begreppsträdet; i nuvarande version kan man sålunda inte öppna *gylf*.) De ord som har närbesläktad betydelse står listade tillsammans.

Anta att vi är speciellt intresserade av en typ av byxor som var vanlig bland skolpojkar under 1900-talets första hälft – en sorts vida, knälånga byxor som spändes fast nedanför knäna, alltså sådana som seriefiguren Tintin brukar ha. Vi letar oss fram i listan tills vi hittar ett stycke som innehåller fyra ord som verkar intressanta (figur 6).

knäbyxor	<u>Def</u>	<u>Eng</u>	<u>Ty</u>	<u>Fakta</u>	
golfbyxor	Def	Eng	Ty		Bild
knickers	Def	Eng	Ty		
äppelknyckarbyxor		Eng			

Figur 6. Paragraf med ord för knälånga byxor.

Vid *knäbyxor* finns en länk till faktainformation, i det här fallet till en artikel i *Nationalencyklopedin* (figur 7).

knäbyxor

byxor som når ner till eller strax nedanför knäna, har tillhört mannens modedräkt sedan 1500-talet. För äldre modeller, se byxor och culotte; för yngre, se bermudas, golfbyxor och knickerbockers.

Figur 7. Länkad artikel ur Nationalencyklopedin.

Vi förefaller vara på rätt spår. Efter en enkel klickning konstaterar vi att *bermudas* inte är det vi söker, så vi fortsätter med *golfbyxor*. Theaurusens länk till definitionsordboken för oss direkt till rätt artikel i *Svensk ordbok* (figur 8). Vi ser direkt att *golfbyxor* är det ord vi har letat efter. För säkerhets skull kollar vi dock synonymen *knickers* – det är bara att klicka på länken (figur 9). Definitionen visar att även ordet *knickers* går att använda, men det är mindre precist än *golfbyxor*.

golfbyxor subst., plur.

vida knäbyxor som i nederkanten sluter åt omkring benet förr vanl. på skolpojkar
<SYN.: knickers>
han var klädd i ~, pullover med polokrage och keps

Figur 8. Länkad artikel *golfbyxor* ur Svensk ordbok.

knickers subst., plur. Uttal 1 Uttal 2

kortform för **knickerbockers**
knäbyxor som sitter åt vid knäna <eng.>

Figur 9. Länkad artikel *knickers* ur Svensk ordbok.

Artikeln *knickers* innehåller ytterligare en funktion som vi kan testa. Vi frågar oss hur ordet *knickers* egentligen skall uttalas – med eller utan hörbart "k" i början. Vi klickar på den första uttalsknappen och hör en röst säga "knickers", och när vi klickar på den andra knappen säger rösten "nickers". Ordet kan alltså uttalas på båda sätten.

Från artiklarna i definitionsordboken kan man klicka vidare direkt till olika översättningsordböcker – svensk-engelsk, svensk-tysk, svensk-färöisk eller vad man nu har valt att installera. Man kan också klicka vidare till den aktuella begreppsklassen i thesaurusen. På det viset kan man komma in bakvägen till thesaurusen även om man började i den andra huvudingången, ordbokssökning. Här finns alltså möjligheter att på ett enkelt sätt leta sig fram till rätt ord på de mest slingriga vägar.

Fördelar med en elektronisk länkad thesaurus

Utöver det obestridligt stora värdet att få den moderna svenskan begreppsklassificerad ser vi också följande fördelar med den färdiga produkten:

- Den elektroniska thesaurusen är bättre än befintliga produkter vid textproduktion.
- Thesaurusen underlättar skrivande av alla slag, såväl originaltext som översatta texter, genom att den ger synonymer, associationer, ämnesrelevanta ord och encyklopediska uppgifter.
- Thesaurusen underlättar översättning från och till andra språk eftersom den innehåller länknings till *rätt* betydelse inom ett begreppsområde. Länkningen mellan begrepp och ord inom olika begreppsområden gör att översättaren lättare kan undvika s.k. översättningssvenska.
- Thesaurusen är precisare än en vanlig synonymordbok eftersom den omfattar olika grader av synonymi och innehåller definitioner.

Det finns också möjligheter att utveckla systemet vidare från ordbokssystem till generellt informationsökningssystem. Länkarna till encyklopediska artiklar är ett steg i den riktningen.

Litteratur

Bring, Sven Casper, 1930, *Svenskt ordförråd ordnat i begreppsklasser*. Stockholm.

Dahlgren, F.A., 1914–16: *Glossarium öfver föråldrade eller ovanliga ord och talesätt från och med 1500-talets andra årtionde*. Lund. (I begreppsklassad och elektronisk version se Lange 1992).

Lange, S., 1992, En databaserad begreppsordbok för den äldre svenskan. I: *Nordiske studier i leksikografi*. Oslo.

Nationalencyklopedin, 1989–1996. Höganäs: Bra Böcker.

Marello, C., 1991: The thesaurus. I: *Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft* (=HSK) 5:1083-1094.

Roget's Thesaurus, 1999. London: Penguin Books.

Svensk ordbok, 1986. Stockholm: Esselte Studium.

Wehrle, H. & Eggers, H., 1967: *Deutscher Wortschatz*. Stuttgart.

IT-baseret fagleksikografi: nye perspektiver

With the new possibilities offered by hypertext versions of different reference works including dictionaries, space is no longer a matter of concern in relation to the design of the dictionary itself, which means that there is an indefinite variety of ways to present lexical information. The aspect of efficiency in the use of the dictionary or reference work is an important factor for the translator and therefore we want to discuss how the lexicographer can profit from the dynamism and the flexibility of cyberspace to make a new design of the LSP dictionary. We propose a dictionary which no longer has only one target group but several target groups with different levels of knowledge. Thus, the user can select and chose exactly the information, he or she needs in a given situation. The user can design his own version of the dictionary.

1. Introduktion

Både den sprogstuderende og den professionelle fagoversætter kommer i deres daglige arbejde ud for at skulle oversætte tekster inden for områder, der både terminologisk og med hensyn til forståelse af de sammenhænge, teksten beskriver, ligger ud over deres paratviden. For at opdatere sin viden om tekstens univers må oversætteren forberede sin oversættelse ved en informationssøgning på det sproglige såvel som på det faktuelle område.

Referenceværker på det sproglige område har hidtil været ordbøger – papirudgaver eller CD-rom versioner – men i vidt omfang også såkaldte paralleltekster, dvs. tekster på målsproget der helt eller delvis med hensyn til indhold og genretræk matcher den tekst, der skal oversættes, og som derved kan give oversætteren et fingerpeg ikke kun om terminologi, men også om fraseologiske og idiomatiske træk inden for det pågældende fagområde. Det drejer sig fx på det økonomiske område om artikler, årsrapporter, økonomiske beretninger, aktieanalyser osv.

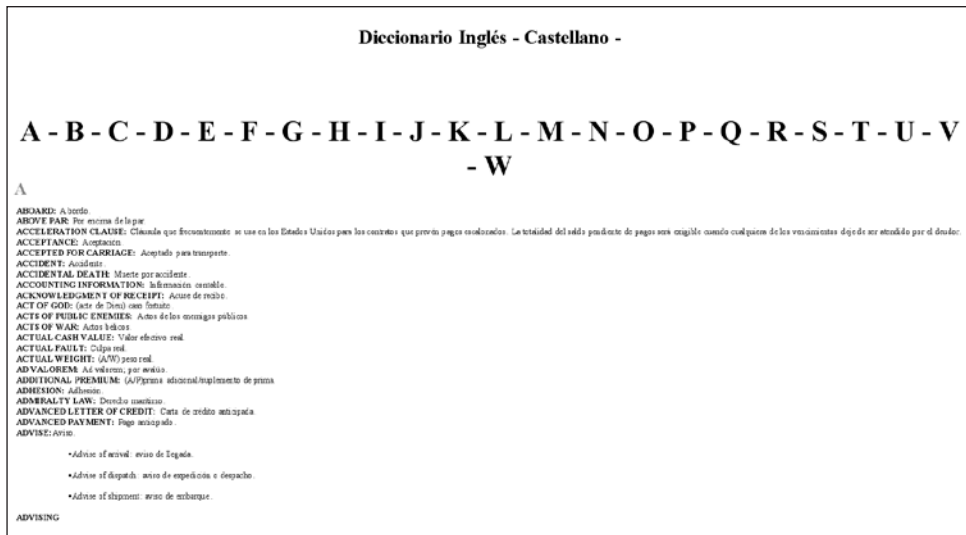
Referenceværker på det faktuelle område har hidtil været leksika, lærebøger, lovtekster m.v. I de senere år har internettet spillet en helt ny og afgørende rolle for oversætteren. Cyberspace er fyldt med store mængder af data eller korpora, som oversætteren kan benytte på forskellig vis dels direkte via nye former for referenceværker, dels via søgemaskiner. Med referenceværker menes her først og fremmest ordbøger og diverse ordlister, leksika samt relevante websites, der giver adgang til faktuel viden.

Der er hidtil på det leksikografiske område ikke gjort mange vellykkede forsøg på at udnytte de muligheder, der ligger i cyberspace, således at brugerens behov tilgodeses. Ser man på de ordbøger, der er tilgængelige på nettet, ligner de fleste af dem til forveksling printordbøger, og i mange tilfælde er der tale om rene ordlister uden nogen form for informationer ud over en ækvivalent. Men oversætteren har i princippet i dag uanede muligheder for at hente informationer takket være internettet.

Problemet er imidlertid, at der er tale om et meget komplekst marked. Ordbøgerne eller ordlisterne fremstår som regel uden varedeklaration, dvs. uden information om antal lemmata, oplysningskategorier, forfatterbaggrund, selektionskriterier, osv., og konceptet er

ofte uigennemskueligt, både med hensyn til betegnelse på oplysningskategorierne og med hensyn til, hvilke informationer der befinder sig på de forskellige niveauer.

Eksempel:

Der er i høj grad brug for kvalitative retningslinier, således som bl.a. Angelika Storrer (1998) har påpeget.

En søgemaskine er et fremragende redskab til lokalisering af termer og fraseologi og til frekvensundersøgelser i tilfælde af synonymi og alternative konstruktionsmuligheder. Men søgeprocessen er ofte tidskrævende, idet det tager lang tid at gå ind i hvert enkelt dokument og undersøge kontekst, kvalitet, genrestatus osv. Situationen er derfor ikke optimal, for så vidt angår oversættelsesredskaber på internettet. Den er uoverskuelig, og søgning er tidskrævende, hvilket ikke harmonerer med de stadig stigende krav om effektivitet, som en moderne fagoversætter møder.

I det følgende diskuteres, hvordan man kan afhjælpe denne situation. Med de ubegrænsede muligheder, der eksisterer for inkorporering af information i den elektroniske ordbog, og med udnyttelse af hyperlinksystemet vil det nu kunne lade sig gøre at fremstille internetordbøger, som reducerer oversætterens søgeoperationer væsentligt og dermed effektiviserer søgeprocessen.

2. Leksinomer

Et af de interessante tiltag på området bilingvale ordbøger er Henrik Kjøhler Simonsens (2000) TeleLex-projekt, som er et dansk-engelsk leksikografisk vidensstyringssystem til medarbejderne i virksomheden Tele Danmark med fokus på teleterminologi. I dette projekt lægges elementer ind, der hidtil har været usete i printordbøger. Via interlinks gives der således adgang til differensgrammatikker og korpora og via ekstralinks til relevante sider på nettet. Det er et holistisk værktøj, der rummer mere end printordbogens makro- og

mikrostrukturelle elementer, og for at signalere rummeligheden i dette referenceværk har det fået betegnelsen leksinom.

Surfer man på nettet efter terminologiske data støder man ofte ind i ordlister, der ligger i websites, hvis genuine formål ikke er oversætterservice, men derimod anden service, fx kundeservice. Sven Tarp (2001) har undersøgt nogle af disse sites inden for det tekniske område og lagt en leksikografisk synsvinkel på dem, in casu Danmarks Vindmølleforenings website. Denne hjemmeside indeholder en meget stor mængde faktuelle oplysninger, hvortil er knyttet en ordliste med definitioner. Langt hen ad vejen opfylder den nævnte type sites oversætterens krav om information vedrørende et givet område. Sven Tarp har døbt dette fænomen spontane leksinomer (Sven Tarp 2001).

På det økonomiske område, som er et andet vigtigt område i forbindelse med oversættelse af fagtekster, er der ligeledes en lang række af sådanne spontane leksinomer på nettet. Det drejer sig om statistiske bureauer, banker, finanshuse, organisationer m.v., der i tilknytning til de primære faktuelle informationer undertiden har listet bl.a. definitioner på områdets termer. Mange af de faktuelle informationer på disse websites er interessante for oversætteren, der søger baggrundsstof eller støttemateriale til sin oversættelse, og de er således ofte meget mere interessante end de rene leksikografiske værker på grund af deres professionelle koncept med selektiv information og access til andre kilder.

På basis af en undersøgelse af eksisterende bilingvale papirordbøger inden for det økonomiske område og med leksinomet som inspirationskilde vil vi argumentere for et nyt koncept, hvor både leksikograf og bruger er aktører og får nye roller.

3. Krav til IT-ordbogens egenskaber

Effektivitet er et af nøgleordene i den moderne forretningsverden, og det gælder dermed også for oversættere og deres hjælperedskaber. Professionelle oversættere har behov for effektive redskaber, dvs. redskaber der hurtigt løser deres problemer. Som følge heraf kan brugeren kræve følgende helt overordnede egenskaber af en moderne ordbog, det være sig papirordbog eller elektronisk ordbog, nemlig at den skal være:

- Overskuelig
- Forudsigelig
- Let tilgængelig
- Pålidelig
- Tilstrækkelig

I det følgende diskuteres, hvilke elementer ordbogen skal indeholde for at opfylde disse krav og dermed opnå betegnelsen effektiv. I den forbindelse vil vi se nærmere på den moderne ordbogsbruger.

Som udgangspunkt kan det fastslås, at de metaleksikografiske principper, som de bl.a. andet er beskrevet af Bergenholtz og Tarp (1994), ikke kan overføres direkte til et moderne elektronisk koncept, som bl.a. er kendetegnet ved, at der ikke er en fysisk central del omgivet af diverse omtekster.

Ligeledes har den moderne ordbogsbruger ændret profil bl.a. i takt med udviklingen af internettet. Brugeren i dag er fx ikke *enten* en person med stor faglig og lille fremmedsprogslig indsigt *eller* en person med lille faglig og stor fremmedsprogslig indsigt, som er de

2 centrale brugertyper, der beskrives af Bergenholtz og Tarp (1994, 18). Han er *både og*. Han er individuel, og hans profil afhænger af den konkrete situation og dermed af hans konkrete behov. Han skifter jævnligt fagområde, og hans faglige viden er dynamisk og ændrer sig hurtigt fra at være basal til at være omfattende i kraft af det moderne uddannede menneskes træning i hurtig omstilling og vidensindlæring.

Det er derfor ikke længere relevant at diskutere ordbogskoncept ud fra en given brugerprofil og målrette konceptet efter denne profil. Konceptet skal imødekomme brugerens individuelle behov her og nu, det vil sige, det skal være i stand til at give brugeren de informationer og løsninger, som vedkommende definerer i hver enkelt søgning. Det ene øjeblik har brugeren blot glemt en ækvivalent, som han godt kender, det andet øjeblik ønsker han informationer om den nye regnskabslov – faktisk såvel som sprogligt. Det moderne koncept skal derfor optimalt set indeholde en lang række valgmuligheder, dvs. differentierede informationer fra den mest elementære såsom ækvivalent til supplerende informationer af faglig art. Og brugeren skal hurtigt kunne finde informationerne, der skal være tilstrækkelige, dvs. svare 100% til hans krav om information – hverken mere eller mindre.

4. Leksikograf og bruger: fælles bidrag til den effektive ordbog

Den nye teknologi har – som det allerede er nævnt – ændret leksikografens og brugerens rolle, og den har givet mulighed for en ny rollefordeling mellem disse 2 centrale aktører. Leksikografen har fået større råderum og behøver ikke længere foretage valg ud fra pladsøkonomiske hensyn men udelukkende ud fra hensyn til den moderne bruger med varierede behov. Desuden kan han lægge en ufærdig ordbog på nettet og udbygge den hen ad vejen, og teknologien gør det muligt for leksikografen at medinddrage brugeren i forskellige former for samarbejde om indholdet af ordbogen. Leksikografen behøver således ikke være den eneste involverede part som i det traditionelle top-down koncept men kan inddrage brugeren i interaktion og gøre ham til en aktiv bidragyder i et såkaldt bottom-up koncept. (Storror 1998).

Et sådant samarbejde kan være mere eller mindre omfattende og bestå i, at leksikografen eller ordbogsredaktøren opfordrer brugerne til at komme med bidrag af forskellig art såsom rettelser, bidrag til udfyldelse af begrebs- og termhuller m.v.

Et koncept med dynamisk udformning bevirker, at leksikografen får en ny rolle, der indebærer, at han løbende skal vurdere, kontrollere, redigere og præsentere ny information. Dette perspektiv giver uanede muligheder for ordbogssamarbejde på tværs af lande og verdensdele, og der tegner sig et billede af en helt ny type ordbog, hvis udformning og ajourføring foregår i en løbende proces.

5. Elementer i e-ordbogen

I det følgende undersøges, hvilke elementer af indholdsmæssig og strukturel art, internetordbogen skal indeholde, for at den kan betegnes som effektiv. Som det vil fremgå, er der stort set tale om de samme elementer som beskrevet af Bergenholtz og Tarp (94), men nogle vil have et andet begrebsindhold (fx tilgangsstruktur), og andre elementer er nye.

5.1 Ordbogens strukturer

Tilgangsstrukturen får i den virtuelle udgave et helt nyt indhold. Der er sameksistens af

muligheder, der før betragtedes som alternativer, og der er elementer i printudgavens tilgangsstruktur, der ikke eksisterer mere. Og der er kommet nye elementer til. M.h.t. den *ydre tilgangsstruktur* erstattes den fysiske tiltrækning mellem printordbog og bruger af det visuelle indtryk der formidles, når brugeren via netadresser eller søgemaskiner præsenteres for forsiden på ordbogswebsitet. Her er der til gengæld et væld af muligheder for via lay-outet at gøre ordbogen attråværdig. Indholdsfortegnelsen erstattes af en menu på startside, hvor et klik på de enkelte dele (søgeknap) kan føre brugeren videre i den rækkefølge, han har lyst til, og selve ordlisten kan konsulteres ved en søgning på et konkret ord eller et klik på et bogstav i alfabetet. Der er således tale om en langt hurtigere og mindre bunden tilgang.

Den *indre tilgangsstruktur*, dvs. strukturen i de enkelte ordbogsartikler, kan varieres efter brugerens behov, hvilket kommenteres senere.

Fordelingsstrukturen kan via hyperlinks raffineres, således at informationerne niveaudeles og gøres optionelle, og således at der fx i artiklerne på en gang eksisterer permanente generelle informationer (ækvivalent, grammatik, definition, synonymer og kollokationer) og variable artikelspecifikke informationer.

Makrostrukturen repræsenterer ikke længere et valg mellem alfabetisk og systematisk ordliste, idet søgefelt eller klik på et alfabet giver mulighed for enten at hente en term frem eller blade alfabetisk.

Mikrostrukturen kan nu udformes i fx en simpel og kompleks struktur, således at brugeren, der ikke er tilfreds med få oplysninger, kan klikke videre og vælge mere uddybende sproglig og faglig information.

Rammestrukturen er i den virtuelle udgave ikke længere et spørgsmål om for- og bagtekst, dvs. den er ikke lineær, men derimod hypertextuel.

Henvisningsstrukturen kan dels forenkles, idet der blot kan linkes til relaterede termer, grammatiske oplysninger m.v. i eller uden for de enkelte oplysningskategorier, dvs. såkaldte interlinks, dels udvides, idet eksterne links giver uanede muligheder for henvisninger til relevante kilder.

5.2 Byggede

Ud over selve ordlisten kræver den virtuelle ordbog i et vist omfang de samme informationer som ligger i de byggede¹, som print-ordbogen ifølge Bergenholtz og Tarp (1994) består af. Dele som varedeklaration og brugervejledning er en absolut nødvendighed, dels for at ordbogen skal kunne udskille sig fra mængden af andre værker på nettet, dels – og især – fordi brugeren har brug for at vide, hvad han kan forvente at finde i ordbogen, og hvordan han hurtigst kommer frem til den oplysning, han leder efter. De øvrige elementer, som udgør omteksten i printordbogen, kan omstruktureres og udvides som følge af de ubegrænsede muligheder, der ligger i det virtuelle rum og i hyperlinksystemet, således at de effektivt kan supplere den enkelte ordbogsartikels oplysninger og blive et effektivt supplement i søgeprocessen. Der kan bl.a. være tale om de efterfølgende supplerende elementer.

5.2.1 Begrebsystemer

I forbindelse med den metaleksikografiske diskussion om tilgangsstrukturer, har en af indfaldsvinklerne været valget mellem alfabetisk og systematisk ordlistestruktur. Det er ikke nødvendigt at videreføre den diskussion. I den elektroniske udgave kan man for det første nu uden videre have begge tilgange. For det andet kan man i e-ordbogen integrere en grafisk

fremstilling af begrebsstrukturen. Man kan fx. forestille sig, at der ligger et permanent tilbud til brugeren om en grafisk oversigt over begrebsstrukturen. Oversigten skal selvfølgelig segmenteres, for at overblikket kan bevares.

En sådan visuel oversigt over et emne kan medvirke til at give oversætteren et indblik i de sammenhænge, der er på området.

5.2.2 Grammatik og oversættelsesstrategier

Den gode oversættelse er ikke kun et spørgsmål om den rette terminologi. Det er naturligvis en forudsætning, at målsprogsteksten er grammatisk korrekt. Men det er lige så vigtigt at overholde målsprogets tekstkonventioner generelt og specifikt inden for det konkrete område.

Der kan gives en række overordnede strategier for, hvordan man kan tage højde for forskelle i tekstdannelsen mellem to konkrete fagsprog. Der kan være tale om forskelle i ordstilling, anaforiske forhold m.v., og der kan være tale om specifikke forskelle omkring visse konstruktioner. Nedenfor vises et eksempel på en af strategierne i forbindelse med oversættelse af kulturspecifikke udtryk.

Eksempel:

Oversættelselån	
Ved oversættelselån forstås en speciel form for lån, hvor man låner konstruktionen eller syntagmet fra kildesproget, men oversætter hvert ord.	
De mest oplagte eksempler på oversættelselån er navne på internationale organisationer, som oftest best år af "universale" ord. Strategien anvendes dog også i andre tilfælde.	
Eksempel:	
North Atlantic Treaty Organization	→ Organisation du Traité de l'Atlantique Nord
Le serpent monétaire européen	→ den europæiske valutasingel
Assemblée Nationale	→ Nationalforsamlingen
Berufsverbot	→ Interdiction professionnelle

Sådanne kontrastive elementer indgår normalt i oversætteruddannelsen, men en helhedsorienteret internetordbog vil med fordel kunne indeholde også disse elementer. Man vil i den enkelte artikel kunne have links dels til generelle principper for tekstdannelse og højfrekvente grammatiske strukturer dels til konkrete problematikker. Derudover vil der kunne linkes til netgrammatikker.

5.2.3 Korpus

I en internetordbog med ubegrænsede pladsmuligheder er det helt oplagt at give brugeren adgang til de tekster, der ligger til grund for selektion af lemmata, ækvivalenter m.v. for at han heri kan hente yderligere faglige og sproglige oplysninger inden for det afgrænsede

område, som ordbogen dækker. Brugeren får således tilbudt et væld af både syntaktiske og leksikalske variationer, som kan supplere oplysningerne i ordbogsartiklen.

5.2.4 Viden om verden

Viden om verden er nødvendig for at sætte en term, en konstruktion eller en tekst, der skal oversættes, ind i en større faglig kontekst. Her forestiller vi os bl.a. links til forskellige former for didaktisk materiale, som leksikografen til det specifikke formål har udvalgt, på nettet eller andetstedsfra, og som brugeren får adgang til via emnebokse i de enkelte artikler. Et eksempel på en emneboks i forbindelse med finansielle termer kunne være en oversigt over finansielle nøgletal.

Eksempel:

Nøgletal

DK: Det effektive udbytte/(Dividend) Yield
E: Rentabilitad por dividendo

er udbytte i forhold til kurs. Hvis man for en aktie har givet en kurs (pris), der ligger over pari, er det effektive udbytte af investeringen ikke det samme som det deklarerede udbytte. Hvis en aktie i firmaet A på nom. kr. 150, der modtager et udbytte på 12% = kr. 18, er købt til kurs 300, fås følgende udbytte:

$$18/300 = 6\%$$

Hvis man skulle have haft et effektivt udbytte på 10%, dvs. 10% af kr. 300 (= kr. 30), ville det svare til et deklareret udbytte på $30/150 = 20\%$. Hvis kursen havde været 600, ville et effektivt udbytte på 10% = kr. 60, svare til et deklareret udbytte på $60/150 = 40\%$ osv.

DK: Udbetalingsgrad/Pay-out ratio
E: Pay-out

er den del af det årlige overskud, der udbetales til aktionærerne. Hvis firmaet A har haft et overskud på kr. 360.000 og udbetaler 12% i udbytte (af den nominelle aktiekapital, husker vi, som er på kr. 1.500.000), dvs. $1.500.000 \times 12 =$ kr. 180.000, svarer dette til 50% af overskuddet. Firmaet A har altså dette år en pay-out ratio på 50%.

En anden tilgang til viden om verden kan etableres via links til dokumenter, lovtekster, hjemmesider etc. på nettet. Som konkrete eksempler kan nævnes links til EU's regnskabsdirektiver, links til Foreningen af Statsautoriserede Revisorer, links til centralbankers hjemmesider m.v.

5.2.5 Dialogboks

Indeholder ordbogskonceptet et samarbejde mellem leksikograf og bruger, må ordbogen omfatte et interaktivt element, fx. i form af en dialogboks, hvis udformning må svare til den ønskede form for samarbejde. Det kan fx være en generel opfordring til at korrigere eventuelle fejl, foreslå ækvivalenter, synonymer m.v. eller en specifik efterlysning af en konkret information, fx en manglende ækvivalent.

6. Eksempel på en IT-ordbog

Vi vil nu illustrere, hvordan man kan udvide og forbedre en eksisterende erhvervsøkonomisk papirordbog ved hjælp af de muligheder, der ligger i cyberspace. Eksemplet er samtidig en skitse til et koncept for, hvordan vi mener en økonomisk ordbog kan opfylde de krav, vi har stillet til en internetordbog.

Nedenfor ses en lemmaliste inden for børsmrådet, som vi senere vil tage udgangspunkt i:

børs sub bolsa

gå på ~en salir a bolsa; *på* ~en i Tokyo en la Bolsa de Tokio; *være noteret på* ~en cotizar (en bolsa)

børsintroduktion sub salida a bolsa

børsliste sub lista de bolsa

børsmæglerelskab sub

1. (Danmark) sociedad de valores y bolsa

2. (Spanien, broker) agencia de valores y bolsa (fork AVB)

3. (Spanien, dealer) sociedad de valores y bolsa (fork SVB)

børsnoteret adj cotizado en bolsa

blive ~ salir a bolsa; ~ *papir* valor cotizado en bolsa; ~ *selskab* sociedad cotizada; *være* ~ cotizar

børsnotering sub cotizaci -n en bolsa

Vi har af ovenstående liste udtaget 2 lemmata (børs og børsintroduktion), som vi har forsynet med de elementer, som vi mener bør indgå i et internetkoncept. Indledningsvis vises et eksempel på, hvordan startside på en e-ordbog kunne opfylde nogle af de tidligere opstillede krav.

The screenshot shows a web browser window with a navigation menu. The address bar displays the file path: C:\WINDOWS\Skrivebord\Grethe Powerpoint\Paper Grethe Duvå.htm. The page content includes the following elements:

- Navigation bar: Tilbage, Fremad, Stop, Opdater, Startside, Søg, Foretrukne, Oversigt, Post, Udskriv, Rediger, Dis.
- Page title: Handelshøjskolen i Århus
- Page title: Handelshøjskolen i København
- Main heading: Økonomiske ordbøger
- Left sidebar menu:
 - Forside
 - Om ordbogen
 - Brugervejledning
 - Ordlister
 - Oversættelsesstrategier
 - Lovtekster
 - Links
 - etc.
- Right sidebar menu:
 - Dansk-fransk
 - Dansk-spansk
 - Dansk-tysk
- Footer:
 - Copyright 2001
 - Grete Duvå
 - Anne Lise Laursen

Fra menufeltet kan links til en varedeklaration, som her er benævnt "Om ordbogen". Denne kan indeholde oplysninger om forfattere, fagområde, antal lemmata, tekstkorpora, m.v., som kan give brugeren mulighed for at vurdere omfanget og kvaliteten af oplysningerne, og således opfylde kravet om forudsigelighed og pålidelighed.

Brugervejledningen guider brugeren rundt i websitet og bidrager til at opfylde kravet om, at ordbogen skal være let tilgængelig.

De øvrige elementer giver brugeren mulighed for at klikke sig direkte ind på nogle af de områder, som han i en traditionel oversættelsesproces må opføre enkeltvis på forskellig måde. De er derved med til at opfylde kravet om, at ordbogens informationer skal matche brugerens behov i en given situation, og honorerer altså herved kravene om såvel tilstrækkelighed som let tilgængelighed. Linket repræsenteret ved etc. er medtaget for at illustrere andre muligheder for supplerende elementer så som om begrebssystemer og dialogboks.

Generelt opfylder startsidens enkle struktur og tydelige etikettering kravet om overskuelighed.

I det følgende vises et eksempel på en ordbogsartikel over lemmaet *børs*.

The screenshot shows a web page for an online dictionary. On the left is a navigation menu with links: Forside, Om ordbogen, Brugervejledning, Ordliste, Oversættelsesstrategier, Lovtekster, Links, etc. Below the menu is a search box labeled 'Søg i ordbogen:' with a 'Søg' button. The main content area has an alphabetical index at the top (A-Z, Æ, Ø) and a section for 'DK : Børs' and 'E : Bolsa f'. Below this is a definition: 'Et marked, hvor der omsættes standardiserede varer eller fordringer, uden at disse fysisk behøver at være til stede'. It includes a note: '# gå på *men* salir a bolsa; på *men* i Tokyo en la Bolsa de Tokio; være *noteret på men* cotizar (en bolsa)'. At the bottom of the main area are several search boxes for related terms: 'Faglige forklaringer' (børs), 'Emneboks' (nøgleter), 'Dansk korpus' (børs), 'Spansk korpus' (bolsa), 'Internet' (børs), and 'Internet' (Bolsa de Madrid). Each search box has a 'Søg' button. The footer contains 'Copyright 2001 Grete Duvå Anne Lise Laursen'.

Kravet om let tilgængelighed er opfyldt ved hjælp af følgende elementer:

- valg mellem alfabetisk tilgang og systematisk tilgang via browser
- fordeling mellem de permanente og de variable links i bunden af artiklen
- permanent adgang til menuframen

Kravet om tilstrækkelighed imødekommes ved, at brugeren kan benytte den enkle struktur med få informationer eller supplere disse via de variable links i bunden af artiklen. Her kan brugeren finde uddybende forklaring til det specifikke lemma i boksen faglige forklaringer eller lærebogslignende materiale i en emnebok, som f.eks. oversigter eller kortere fremstillinger af delområder, der har relation til lemma. Herudover er der mulighed for at lave konkordanssøgning på det konkrete lemma i ordbogens korpus eller på internettet, og endelig gives der brugeren mulighed for at udvide sin viden om verden ved direkte links til relevante eksterne websites, i dette tilfælde fondsbørserne i Danmark og Spanien.

I øvrigt giver muligheden for konkordanssøgning på korpora brugeren mulighed for at finde belæg for anvendelsen af det konkrete lemma og derved forvisse sig om oplysningernes pålidelighed.

Den følgende artikel over lemmaet børsintroduktion indeholder to nye facetter i forhold til ovenstående. For det første vises her, hvordan der kan etableres et internt link til relaterede lemmata dels fra definitionsfeltet og dels fra et henvisningsfelt, der er placeret under de permanente informationskategorier. For det andet forestiller vi os, at der etableres direkte link til en konkret information på et website, in casu link til den københavnske fondsbørs information om forløbet af en børsintroduktion.

Ordbogen online

[Forside](#)
[Om ordbogen](#)
[Brugervejledning](#)
[Ordlister](#)
[Oversættelsesstrategier](#)
[Lovtekster](#)
[Links](#)
[etc.](#)

Søg i ordbogen:
 Søg

Copyright 2001
Grete Duvå
Anne Lise Laursen

DK : Børsintroduktion
E : Salida a bolsa f

Optagelse af et aktieselskab til notering på [aktiebørsen](#).

foretage en ~ hacer una salida a bolsa

Se:
[Børsemission](#)
[Emission](#)
[Børsprospekt](#)

Faglige forklaringer

børsintroduktion

Søg

Emnebok

emissionssystemer

Søg

Dansk korpus

børsintroduktion

Søg

Internet

børsintroduktion

Søg

Internet

Københavns Fonds

Søg

Spansk korpus

salida a bolsa

Søg

Internet

salida a bolsa

Søg

Internet

Bolsa de Madrid

Søg

KØBENHAVNS FONDSBØRS

StockWise
 Summits

Se 2158

15:04 KFX 298,04 -3,32 ↓ 6% Stat 11 5,04 0,02 ↑ 6% Real 29 6,38 0,00
| hjælp | map |

Forløbet af en børsintroduktion

En børsnotering af et nyt selskab på Københavns Fondsbørs A/S vil variere alt efter hvilken type virksomhed, der ønskes noteret. En tommelfingerregel er dog at virksomheden bør igangsætte selve noteringsprocessen min. 6 måneder før første noteringsdag. Det er vigtigt at huske på, at prospektudarbejdelsen er en tidskrævende proces, når beslutningen om børsnotering er taget.

Oftentimes kræver en børsintroduktion en grundig tilretning af virksomhedens regnskaber og organisation, forud for beslutningen. Herunder følger i hovedpunkter den del af noteringsprocessen som involverer kontakten med Københavns Fondsbørs.

- **Virksomheden beslutter sig for at blive børsnoteret på Københavns Fondsbørs.**
- Virksomheden udarbejder, evt. i samarbejde med en formidler, et færdigt prospektudkast samt ansøgning til Fondsbørsen. (4-8 måneder)
- **Fondsbørsen modtager ansøgning, udkast til tidsplan samt prospektudkast.**

7. Konklusion

De nye elementer i ordbogen kan bidrage til, at de førnævnte krav til ordbogen som oversættelses-redskab opfyldes. Vi vil afslutningsvis sammenholde de opstillede krav med de foreslåede ordbogselementer:

Konklusion		
Krav	↔	Elementer
Overskuelig	↔	Klar og enkel struktur Entydige etiketter Menu på startsiden
Forudsigelig	↔	Varedeklaration
Let tilgængelig	↔	Effektivt linksystem
Pålidelig	↔	Varedeklaration Links til korpora Bottom-up koncept
Tilstrækkelig	↔	Udvidet antal infokategorier (optionelle)

Det skitserede koncept opfylder således vores ønske om et optimalt referenceværk for den moderne bruger, der har behov for at få maksimal information på minimal tid.

Et sådant referenceværk stiller krav til leksikografen på flere områder. For det første skal ordlisten ajourføres i takt med udviklingen på området. For det andet må de udvalgte eksterne links løbende overvåges, dvs. vurderes med henblik på relevans, aktualitet og dermed eventuel udskiftning. Og for det tredje skal der ske en vurdering af de forbedringsforslag, brugeren opfordres til at indsende i form af rettelser, bidrag til lemmata, definitioner, relevante websites m.v.

¹ Ifølge Bergenholtz og Tarp (1994) kan følgende byggede indgå i fagordbogen: Indholdsfortegnelse, forord, indledning, brugervejledning, faglig indledning, ordbogsgrammatik, ordlister, registre, appendix, varedeklaration.

Litteratur

- Almind, Richard/Bergenholtz, Henning (1998). Integreret cd-rom og internetkoncept til elektronisk referenceværk. In: Anna Garde/Pia Jaravad/Knud Troels Thomsen. *Elefant – se også myg. Festskrift til Jens Axelsen*. København: Gyldendal, 205-215.
- Bergenholtz, Henning/Sven Tarp (1995). *Manual i fagleksikografi. Udarbejdelse af fagsprogsordbøger – problemer og løsningsforslag*. Herning. Systime.
- Carr, Michael (1997). Internet Dictionaries and Lexicography. In: *International Journal of Lexicography* 10, 209-230.
- Kammerer, Matthias (1998). Hypertextualisierung gedruckter Wörterbuchtexte: Verweisstrukturen und Hyperlinks. Eine Analyse anhand des Frühneuhochdeutschen Wörterbuches. In: *Hypermedia für Lexikon und Grammatik*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 145-71.
- Storrer, Angelika/Freese, Katrin (1996). Wörterbücher im Internet. In: *Deutsche Sprache* 1996/2, 97-153.
- Storrer, Angelika (1998). Hypermedia-Wörterbücher: Perspektiven für eine neue Generation elektronischer Wörterbücher. In: herbert Ernst Wiegand (ed.). *Wörterbücher in der Diskussion III. Vorträge aus dem Heidelberger Lexikographischen Kolloquium*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 106-131.
- Køhler Simonsen, Henrik (2000). Report on the Design, Development and Compilation of a bilingual multifunctional Intranet-based Lexicographic Convergence Telecom Lexinome at a major Danish Telecoms Group. In: *Proceedings of The Ninth EURALEX International Congress*, 8-12 August. Universität Stuttgart, Volume 12000.
- Tarp, Sven (2001). *Utilizando un lexinome espontáneo de internet para la traducción de textos especializados – aciertos, problemas y propuestas*. Foredrag : 8th National Translation Forum. Belo Horizonte, Brasilien. 23-27 juli.

RITA LENSTRUP

Leksikalsk materiale fra sekundære kilder og ophavsret

This subject is important in the light of the growing number of machine-readable dictionaries because they are secondary sources that are easy to copy from for inclusion in new dictionaries (Svensén 1993:62). This paper will take its starting point in the question of how much lexical material can be drawn from secondary sources such as other dictionaries for the inclusion in a new dictionary without risking to infringe upon the copyrights of others; but in particular it will focus on how we can represent what and how much we want to draw, or how much we think might have been drawn from another secondary source for the use in a new dictionary? Two Danish English LSP dictionaries have been used for the illustration of practical attempts at such comparison.

Baggrund

Emnet har fået ny interesse i lyset af det voksende antal maskinlæsbare ordbøger (Svensén 1993:62), og det bør derfor også indgå i undervisning i leksikografi. Emnet rejser mange spørgsmål, herunder de to spørgsmål, som mit indlæg især vil fokusere på, nemlig 1) Hvor meget kan der hentes fra sekundære kilder til brug for en ny ordbog uden at det krænker andres ophavsret? og 2) Hvordan kan der gøres rede for hvad der kan hentes eller kan være hentet fra en sekundær kilde til brug for en ny ordbog? Disse spørgsmål belyses med et praktisk eksempel fra to fagsproglige bilinguale ordbøger.

Fagsprogslemmaer som et særligt udvalg

Bo Svensén siger (ibid:60) at det er ordbogsforfatterens overlevelsesinstinkt der gør at han konsulterer flest mulige eksisterende ordbøger, og Svensén berører spørgsmålet, men uden at gå i detaljer, om hvad og hvor meget leksikalsk materiale der kan inddrages fra eksisterende ordbøger i et ordbogsprodukt uden at krænke andre forfatters ophavsret.

Svensén siger (ibid:61) at ord er facts og facts er ikke beskyttet. Vil det så sige at ord, f.eks. opslagsord, uden videre kan hentes fra sekundære kilder? Nej, Svensén fortsætter (ibid:62) at hvor en eksisterende ordbog udgør "a certain selection of words and expressions [et særligt udvalg af opslagsord; min oversættelse]", et udvalg som er "defined in a certain way [defineret på en bestemt måde; min oversættelse]" dér må en sådan ordbog betragtes som et stykke originalt arbejde.

Og den tanke er jeg gået videre med idet jeg antager at en fagsproglig ordbog må være et udvalg af opslagsord, et udvalg som netop er "defineret på en bestemt måde". Altså en klart kvalitativ synsvinkel. Den kvantitative synsvinkel er også klar hvis det drejer sig om at genbruge en komplet ordliste fra en eksisterende ordbog. Så må genbrugeren ifølge Svensén (ibid:62) "come to an agreement with the publisher as to the right to use the dictionary in question as a basis [træffe en aftale med udgiveren om retten til at benytte den pågældende ordbog som forlæg; min oversættelse]." Emnet berøres af Bergenholtz der imidlertid ikke

diskuterer det men blot refererer til begrebet "ordbogskriminalitet", idet han siger at dette begreb i den metaleksikografiske litteratur bruges hvor en allerede forældet ordbog genoptrykkes uden henvisning til den tidligere udgave (Bergenholtz&Tarp1994:99)

Men hvis det kun drejer sig om genbrug af uddragne dele af en lemmaliste i en sekundær kilde, er der så ikke længere tale om krænkelse af ophavsret? Eller mere præcist – hvor lille en procentdel af en sekundær kilde skal man begrænse sig til for at sikre sig mod at begå krænkelse? Og har det nogen betydning om genbruget kun udgør en lille del i det produkt det er genbrugt i?

Sådanne spørgsmål er spørgsmål for jurister, men de har vakt min interesse fordi jeg gerne vil inddrage emnet *genbrug og ophavsret* i min undervisning efter at være kommet på sporet af det gennem daglig benyttelse af bilinguale ordbøger, for at forstå hvordan studerende i oversættelse og ordbogsbenyttelse kan være kommet frem til - jævnlige - skæve oversættelsesforslag, .

Jeg er nemlig stødt på en ny ordbog på et fagsprogligt område som bestandig giver samme svar som en anden tilsvarende ordbog giver, der som maskinlæsbar har været på markedet i nogle år. Den gamle, Dansk-Engelsk Økonomisk ordbog (Svensson 1996) kalder jeg herefter A og den nye, Dansk-engelsk Erhvervsordbog (Andersen et al.1999) kalder jeg B. Og jeg spørger selvfølgelig mig selv om det kan tænkes at B, der makrostrukturelt er helt forskellig fra A, alligevel i udstrakt grad kan have trukket på den maskinlæsbare A.

At ordbog B i et eller andet omfang har trukket på ordbog A fremgår af en oplysning i forordet til B om at "Ordbogens empiriske basis udgøres først og fremmest af eksisterende ordbøger samt forfatterens eget materiale fra mange års undervisning og translatorvirksomhed" (ibid:8), sammenholdt med at ordbog A optræder i bibliografien i ordbog B. Eller er den fagsproglige verdens natur sådan at to ordbøger produceret med få års mellemrum af forskellige lige kompetente forfattere på det samme felt uvægerligt vil komme til at fremtræde med stor konsistens i deres udvalg af opslagsord, ordforbindelser og ækvivalenter, siden parallelle opslag igen og igen giver ens svar.

Praktisk sammenhold af to fagsproglige ordbøger

Men tanken om konsistens i udvalget af fagsproglige lemmaer er ren spekulation. Derfor har jeg valgt at se på den praktiske situation jeg havde foran mig for at finde frem til hvordan jeg overhovedet kunne fremlægge det der gav mig en fornemmelse af gentagelse i to ordbøger som umiddelbart for øjet er forskellige. Det var kun det leksikalske materiale der interesserede mig - ikke struktur, emnemarkører, symboler og lignende.

Jeg så først på hvad der teoretisk kunne have været hentet fra A idet jeg så på første side for hvert af bogstaverne **l**, **o** og **p** i ordbog B. For at illustrere hvordan jeg er kommet frem til den kvantitative præsentation i Fig. 2 gengiver jeg her i fig.1 et udsnit fra begyndelsen af bogstavet **o**, idet de dele i B der er identiske med dele i A er forsynet med grafisk markering i form af grå baggrund. Ordbogsudsnittet er genskrevet for at muliggøre elektronisk transport af den grå baggrundsfarve. Enkelte skrifttegn eller symboler kan derfor af tekniske grunde afvige i forhold til originalen. Jeg mener dog at det kun gælder symbolet \Rightarrow , der i originalen fremtræder med sort udfyldt spids.

o.a. (og andet) etc
 o.lign. (og lignende) and the like, etc
objektiv ADJ **objective**
 σ *~vurdering* unbiased opinion; *~t ansvar* strict liability
 ⇒
obligation SUB
 1. **bond**
 2. (UK, selskabsobligation, også) **debenture**
 σ *dollardenominerede* ~ dollar-denominated
 bonds; *fastforrentede* ~ fixed-interest bonds;
forfaldne ~er mature/redeemable bonds; *indfri en*
~ to redeem a bond; *indløse en ~* to redeem a bond;
konvertible ~er convertible bonds; *kort ~* short
 bond; *nul-kupon ~er* zero-coupon bonds; *~med en*
løbetid på 10 år bond with a maturity of 10 years;
~er i stykker på kr. 100 bonds in denominations of
 DKr100; *~er med variabel rente* floating rate
 notes; *toneangivende* = (UK) mortgage bench-
 mark bond; *toneangivende* ~ (US) bellwether
 bond; *udstede ~er* to issue bonds; *udtrukket ~*
 drawn/called bond

Fig. 1.

Det fremgår at f.eks. *fastforrentede* ~ "fixed-interest bonds" ikke er markeret med gråt, og altså ikke er talt med i diagrammerne i fig. 2, skønt *fastforrentet* som lemma og med ækvivalenten "fixed-interest" figurerer i A. Dette skyldes naturligvis at A ikke har medtaget *fastforrentet obligation* som "typisk ordforbindelse" (Andersen et al. 1999: 22) således som B har gjort det. Tilsvarende betragtning gælder ved ordforbindelsen med *variabel rente*. Det fremgår også at *konvertible ~er* med ækvivalenten convertible bonds er medregnet, her på trods af at forbindelsen ikke er i flertalsform i A. Det skyldes at jeg ikke har anset det for leksikalsk væsentligt om der benyttes ental i den ene ordbog's lemma og flertal i den anden's. Derfor er flertalsendelsen heller ikke regnet med i det grå felt, dog er endelsen -ble regnet med, idet den i antal typeenheder svarer til entalsendelsen -bel.

Den gråskraverede forbindelse *toneangivende* ~ og ækvivalentdelen "benchmark bond" er ikke regnet med, men jeg har overvejet at medregne dem. Det har jeg fordi lemmaet *toneangivende* ~ med ækvivalenten "benchmark bond" optræder i lemmalisten i såvel A som B, begge steder som sublemma. Men jeg har så alligevel fravalgt medtælling fordi

en total optælling af B ville medregne dette lemma og ækvivalenten dér hvor lemmaet er placeret i B.

Metoden med baggrundsmarkering rejser mange smålige spørgsmål, som jeg i optællingen har forholdt mig til ét for ét, og jeg håber at jeg hermed har antydet hvilke typer overvejelser jeg har gjort for at løse dem.

Sammenfald i tal

Den grafiske gråmarkering giver et vist indblik og et visuelt indtryk af sammenfald, men er svær at få hold på, antagelig fordi den hverken er formaliseret eller kvantificeret. En optælling af typeenheder, uden medregning af mellemrum, for den første ordbogsside af hvert af bogstaverne l, o og p viser fordelingen mellem de gråmarkerede typeenheder, der viser identitet med A, og de ikke grå, der viser andet leksikalsk materiale, fig. 1.:

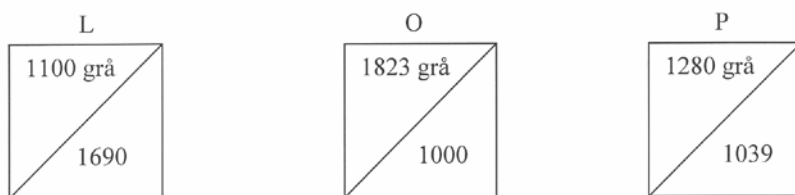

Fig. 2.

Dette billede er et udtryk for kvantitet, men om det er et udtryk for en uacceptabel grad af sammenfald, kan ikke umiddelbart siges. Billedet er nemlig måske et udtryk for at enhver ordbogsforfatter på området ville komme frem til en meget høj grad af ens leksikalsk materiale. At det samlede tal optalte typeenheder for de enkelte sider er ret forskelligt skyldes naturligvis at lange artikler indeholder mange typeenheder, medens korte artikler giver mere tomrum på papiret.

Sammenfald i lemmaselektion og ordforbindelser

Hvis vi går tættere ind på hvad det grå består af, kan vi benytte en metode som Bergenholtz, Dam og Henriksen har benyttet i en artikel i *Hermes* (1990:127-136), hvor de sammenligner en ny fagsproglig ordbog med en allerede eksisterende almen bilingual ordbog på samme sprogpår.

Nu og her drejer det sig ganske vist om sammenligning af to fagsproglige ordbøger, men det interessante og for mig brugbare ved Bergenholtz et al.'s diskussion er at de peger på at en sammenligning kun er rimelig hvis der ses på såvel lemmaselektion som kollokationer, som i den pågældende fagsproglige ordbog anføres at være hovedsageligt sublemmaer (ibid:128). En sådan sammenligning indgår for så vidt også i ovenstående optælling, men ikke som *enheder* af lemmaselektion og kollokationer. Her ses derfor nu på lemmaer og kollokationer idet jeg ved afgørelsen af hvad der kan siges at være kollokationer holder mig til B's egen forklaring i ordbogens brugervejledning:

Ved mange opslagsord er der i et særligt felt givet eksempler på oversættelsen af typiske ordforbindelser, de såkaldte kollokationer. Dette felt er typografisk markeret

med en trekant(▲). De enkelte ordforbindelser er adskilt med semikolon (;), og der anvendes hverken store begyndelsesbogstaver eller tegnsætning. Den danske ordforbindelse er skrevet i kursiv. (Andersen et al.1999:22).

Tydligere kan det vel ikke siges, og den praktiske udmøntning må være at selv en ordforbindelse som *obligationer med en løbetid på 10 år* i B (se fig. 1) betragtes som en kollokation, og den tælles derfor her som en enhed. Desuden har jeg medtalt ”standardfraser” som ifølge vejledningen er ”typiske sætninger” (ibid:23). Jeg tager ligesom Bergenholtz et al. de 50 første af disse forekomster fra bogstaverne l og derudover også som ovenfor fra bogstaverne o og p og viser hvor mange der er ens i B og A ud af de første 50 i B. Kriterierne for enshed har ikke voldt problemer ud over dem i den kvantitative undersøgelse ovenfor. Resultatet fremgår af fig. 3:

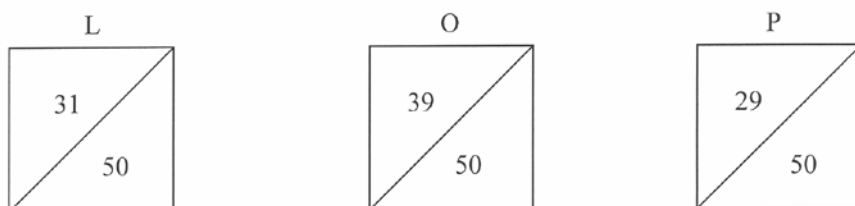

Fig. 3.

Hvis tallene havde været 50/50 eller måske blot 48-49/50 så ville der antagelig være tale om en ”komplet” ordliste (Svensén 1993:63) og derfor med Svenséns ord noget der er omfattet af ophavsret (forudsat ordlisten selv er ”the result of a creative contribution on the part of the copyright-owner [udgør resultatet af en kreativ indsats fra ophavsmandens side; min oversættelse]” (ibid:62)). Som det er her, er der måske snarere tale om at det fagsproglige område markerer sig så konsistent at der altid vil være så stor en grad af sammenfald mellem ordbøger af tilsvarende kvalitet som her. Dette spørgsmål vil man måske kunne få belyst ved at sammenholde ordbøgerne A og B med andre bilinguale ordbøger med samme sprogpar og retning, og på samme fagsproglige område hvis sådanne ordbøger findes, og ellers i mangel af bedre sammenligne med andre bilinguale ordbøger med samme udgangssprog og på samme fagsproglige område.

Sammenfald på ækvivalentsiden

De elementer vi netop har set på her er forholdsvis korte tekststrengene, nemlig opslagsord eller forbindelser. Strengene bliver straks længere hvis vi medtager ækvivalenter. Men her opstår nye praktiske problemer, for mange af de optalte lemmaer har forskelligt antal ækvivalenter i de to ordbøger – der kan være flere hos A eller flere hos B. Desuden er rækkefølgen af ækvivalenterne jævnlige forskellig, hvilket skyldes forskellig opfattelse eller forskellig beregning af ækvivalenternes hyppighed. Et tilfælde med fem ækvivalenter i den ene ordbog og præcis de samme fem, men i anden rækkefølge i den anden ordbog ville være ekstremt, men der findes let tilfælde hvor en ækvivalent i B mangler i A, eller en anden er med i A,

hvor der er forskellig rækkefølge eller forskellig form for betydningsdifferentiering, altså punkter hvor det er svært at isolere det leksikalske fra struktur og principper.

Derfor stillede jeg et anderledes spørgsmål, nemlig: er der tilfælde hvor et opslagsord eller en forbindelse i B har en ækvivalentside, der på ingen måde gentager ord eller forbindelser fra A, og som derfor klart må have haft en anden kilde? Men det er der ikke blandt de optalte lemmaer og ordforbindelser fra bogstaverne l, o og p. For den mistænksomme bestyrker det mistanken om genbrug, men kunne det ikke lige så godt være et udtryk for konsistens på det fagsproglige område? Vi ved det ikke.

Afsluttende betragtninger

Er det overhovedet noget problem at en stor del af et materiale i en ny ordbog er identisk med materiale i en ældre ordbog hvis den nye er struktureret efter andre principper? Nej, ikke hvis materialet er facts som ingen kan have ophavsret til.

Men hvornår er så de tekststrengene i en ordbog – lemmaer, lemmaer med ækvivalenter, lemmaer med forklaringer og ækvivalenter, og kollokationer med ækvivalenter - kollokationer som er sat sammen af de facts der også hedder ord - så kvalitativt markante, og hvornår er disse markante strenges selektion så kvantitativt sammenfaldende mellem en ny ordbog og en allerede eksisterende, at der er grund til at vogte sig for at krænke ophavsret, eller grund til med rimelighed at mene at der foreligger krænkelser af ophavsret? Også selv om den nye ordbog har en anderledes struktur?

Det er jurister der kan svare på disse spørgsmål, men det indblik i leksikografiens verden som juristerne skal have, det skal leksikografiske fagfolk levere. Og hvordan skal det se ud? Hvordan skal det gribes det an? Jeg har leveret forslag, som jeg vil kunne bruge i undervisningen til sammenligning af ordbøger, men måske vil den leksikografiske verden sige, at der skal noget helt andet til.

Litteratur

- Andersen, Birger/Karin Balsgart/Morten Pilegaard/Sven Tarp 1999: *Dansk-engelsk erhvervsordbog*. Århus: Systime.
- Bergenholtz, Henning/Helle Dam/Torben Henriksen 1990: Udarbejdelse af en spansk-dansk juridisk ordbog: overvejelser og løsninger: *Hermes, Tidsskrift for sprogforskning* 5. Århus: Handelshøjskolen i Århus, 127 – 136.
- Bergenholtz, Henning/Sven Tarp 1994: Manual i fagleksikografi. Udarbejdelse af fagordbøger. Problemer og løsningsforslag. Herning: Systime.
- Svensén, Bo 1993: *Practical Lexicography. Principles and Methods of Dictionary Making*. Oxford:Oxford University Press.
- Svensson, Annemette Lyng 1996: *Dansk-Engelsk Økonomisk ordbog*. København: Samfundslitteratur.

For lidt ordbog og for meget teknik i tekniske oversættelsesordbøger

Translators do not translate terminologies, they translate texts. Therefore, they also need textual information about how professional discourses are realised. Unfortunately, technical dictionaries have traditionally been conceptualised in conformity with the cognitive terminological approach, and very little space has been allocated for textual representation. Such dictionaries are merely systematized lists of technical words and lack any functional lexicographic quality. The lexicographic solution described in this paper is dedicated to satisfy textual information needs. It is realized by the new lexicographic category of **textual examples**, which supports three different lexicographic data types: translational, thematic and syntactic. First, the theoretical background of the new category will be outlined, and a number of metalexicographic theses will be refuted. A new lexicographic typology will then be introduced, including two models for genre representation in specialized dictionaries. The method of integration will be illustrated in the context of structural and functional dictionary integration. Finally, a number of new lexicographic rules will be established for the different lexicographic tasks: compilation of corpus, selection criteria and validation, lemmatization, treatment of collocation, article configuration, and distributional integration in and outside the macrostructure.

1. Introduktion

Gennem de sidste to og et halvt år har mit ph.d.-arbejde været styret af en dobbelt motivation - og af en dobbelt nysgerrighed - af sproglig art, såvel som af leksikografisk art. Jeg har undersøgt følgende to fænomener:

- for det første, det at skulle oversætte konventionelle tekniske tekster, som oftest har repetitiv, normativ og prototypisk karakter.
- for det andet, det at skulle slå op i tekniske ordbøger for at hente optimal leksikalsk, syntaktisk, og stilistisk hjælp til oversættelsen af sådanne funktionelle fagtekster.

Mit arbejde har således været styret af en simpel målsætning

- at forene disse to aktiviteter i ordbogen i henhold til den eneste teoretiske platform, som fagleksikografien kan bygge på: funktionslæren (cf. Tarp 1995). Altså at opfylde de objektive, leksikografiske behov, som oversættelsen af tekniske tekster frembyder, herunder tekstuelle behov.

Derfor har jeg valgt at kalde de konkrete ordbogsløsninger og den metafagleksikografiske teori, som jeg i korthed vil præsentere her for ”**unificerende teksteksempler**”, altså konkrete, autentiske, oversatte teksteksempler, der systematisk inkorporeres i fagordbogen, med

det formål at unificere – dvs. forene – oversættelsesfunktionerne og oversættelsesbehovene. Men inden selve præsentationen af teorien og dens praksis er jeg nødt til at redegøre for nogle af de teoretiske overvejelser, der ligger bag dette arbejde.

2. Kulturbundne og ikke-kulturbundne fag og fagordbøger

Det kom hurtigt frem under mit arbejde, at oversættelse af tekniske tekster, modsat hvad man hidtil havde antaget, var styret af kulturen. At oversættelse af teknik derfor var lige så kompleks som oversættelse af jura og økonomi. Hvor jura og økonomi afspejler verdenssyn og vor verdens indretning, har man holdt fast på, at teknik er universel. Hvor jura og økonomi er kulturbundne, og kræver kreative leksikografiske løsninger (cf. Nielsen 1994) – alene for at etablere ækvivalensrelationer, har man holdt fast på, at teknik er kulturneutral, og at den er universel og referentiel (cf. Bergenholtz/Tarp 1994). Det kom også hurtigt frem, ikke særligt overraskende, at langt de fleste tekniske ordbøger blot er pseudo-terminologiske afspejlinger af en uendelighed af tekniske fag og af tekniske specialer. Det viste sig også at antallet af tekniske ordbøger, sådan som man ser dem i dag, vil blive ved med at vokse eksponentielt, *ad aeternam*. Tekniske ordbogsforfattere demonstrerer den største iver i at dele fagene op, at fragmentere dem, at afgrænse dem indbyrdes, i stedet for at forsøge at forene dem. Der er tale om fraktalisation på bekostning af unifikation.

Tekniske ordbøger ligner som regel blodløse organismer. De ligner kliniske, semiotiske skeletter. For de indeholder næsten aldrig teksteksempler - eksempler af kød og blod - som fagoversætteren kan støtte sig til. Her bliver man i stedet henvist til internettet, til parallelle tekster, hvor man kan være heldig at finde den rigtige information, hvis man vel at mærke har tid.

De metaleksikografiske løsningsforslag, der er kommet frem i litteraturen for at afbøde situationen, virkede utilstrækkelige, trods deres systematiske metoder, eller snarere omvendt, netop på grund af deres videns- og systemtrang (cf. Bergenholtz/Pedersen 1999 og Pedersen 1996). Sådanne leksikografiske løsninger er nemlig af kvantitativ og kumulativ art – en streng terminologisk opdeling og systematisering af faget, en streng lemmasektion og en akkumulation af videnstilpassede brugerangivelser, herunder semantik, encyclopædi, syntagmatik og syntaks. Men kvalitative teksteksempler mangler. Hvis og når de egentlig kommer med, bliver de underskattet det specielle semantiske lemmategn, som hedder termen. Eksemplerne skal blot tjene termens specielle kognitive og semantiske status, og illustrere den. De udgør det man kalder for belæg.

Man kommer derfor uvilkårligt frem til følgende erkendelse: det er tilsyneladende gået for tekniske ordbøger, som det er gået for så mange andre ordbøger. På samme måde som almensproglige ordbøger funktionelt set er blevet inficeret af lingvistikken, er tekniske ordbøger blevet inficeret af den særskilte del af den semantiske og kognitive lingvistik, som hedder terminologi. Sådanne ordbøger duer ikke, i hvert fald ikke alene, selvom fagmetaleksikografer har forsøgt at sætte dem i systemet. Det, der er brug for, er alternative løsninger, som er radikalt funktionsorienterede. Det, der er brug for, er en fortsat udvidelse af den leksikografiske funktionslære generelt, og af funktionen teknisk fagoversættelse specielt, der bygger på de samlede oversættelsesbehov, herunder tekstuelle, diskursive behov.

3. Fem spørgsmål til fagmetaleksikografien

Som fagmetaleksikograf må man nødvendigvis stille sig følgende fem, altafgørende spørgsmål:

1. Hvad er en teknisk oversættelsesordbog egentlig for en størrelse?
2. Hvad skal den bruges til? Skal den bruges til at oversætte med eller skal den bruges til at vide noget om teknik med?
3. Hvad går teknisk oversættelse i virkeligheden ud på? Og hvad er egentlig behovene?
4. Hvordan kan det være at tekniske oversættelsesordbøger alligevel er så primitive som de er? Hvorfor er der – som titlen for mit indlæg postulerer – ”for meget teknik i dem, og alt for lidt ordbog?”
5. Hvordan kan de efterfølgende gøres bedre?

De leksikografiske svar ligger for mig at se i en pragmatisk, fagkommunikativ tilgang, der kortslutter den saussurske forvirring om, hvad der er sprog, hvad der er system, og hvad der er sprogbrug. Svarene ligger således i en simpel erkendelse:

Den tekniske fagoversætter oversætter ikke terminologier. Den tekniske fagoversætter oversætter tekster

Fagoversætteren har brug for termer, ganske vist. Han har brug for terminologiske ordbøger, klart nok. Men fagoversætteren har også frem for alt brug for ordbøger, der viser ham, hvordan sproget specifikt og partikulært bruges i formidlingsøjemed, til at kommunikere med. Til at instruere med - og til at overtale med for eksempel. Dette er fagleksikografiens største udfordring. Det er en udfordring, som ikke bør forveksles med terminografiens program, som starter ved termen, og som slutter ved termen - hvor termen i ordets egentlig betydning er lig med *terminus*.

4. Et opgør med tre metaleksikografiske grundantagelser

Med denne fagleksikografiske udfordring *in mente* er det nødvendigt at gøre op med tre forvrængede, metaleksikografiske grundantagelser, der har blokeret for den fortsatte udvikling af nye, funktionelle ordbogskoncepter.

- Den første tese fremfører, at terminografi er nært beslægtet med fagleksikografi. (cf. Bergenholtz 1994a).
- Den anden tese fremfører, at fagområderne snildt kan deles op i en række kulturelle og ikke-kulturelle fag (cf. Bergenholtz/Tarp 1994).
- Den tredje tese fremfører endelig, at man strengt taget sagtens kan lemmatisere sig ud af fagordbogen ved at kontrastere almindeligt sprog og fagligt sprog. Fagmetaleksiko-

grafien opererer med en skelnen mellem fagsprog, og det såkaldte almindelige sprog, der er symmetrisk opbygget. Enten er der tale om systemer og sub-systemer i form af mængder, delmængder og fællesmængder (cf. Bergenholtz/Tarp 1994). Eller også er der tale om et stigende kontinuum mellem to yderpunkter, hvor man flytter sig fra et nul-specialiseringspunkt over til et maksimalt specialiseringspunkt (cf. Kalvekämper 1989).

Sidstenævnte synspunkter – del/helhed systemer og vidensgraduabilitet - beror dog på den samme antagelse, nemlig at der ontologisk set eksisterer et sådant almindeligt sprog reelt set. Vi kender mange definitioner på, hvad fagsproget er, men vi mangler mig bekendt stadig nogle positive definitioner på, hvad almindeligt sprog er. Svaret vil oftest være en negativ definition: almindeligt sprog er alt det, som ikke er fagsprog. En sådan symmetrisk skelnen bør vige pladsen for en asymmetrisk skelnen, hvor begrebet almindeligt sprog udgør en epistemologisk kategori, hvorimod fagsprogene, såvel som alle andre realisationer af sproget, som vi hidtil har kaldt for almindelige, udgør ontologiske kategorier (cf. Frandsen 1998). Opgaven fremover er at finde betegnelser for alle disse såkaldte almindelige realisationer af sproget - og at erkende deres særbrug for at beskrive dem, også leksikografisk.

Disse tre teser tilsammen har haft en række skæbnesvangre fagleksikografiske konsekvenser for tekniske oversættelsesordbøger:

- For det første er selv de bedst fagleksikografisk udtænkte tekniske ordbøger automatisk blevet til utilstrækkelige, terminologisk lignende produkter.
- For det andet er tekniske ordbøgers lemmasektion blevet kraftigt amputeret pga. af den elitære, hierarkisk opbyggede fagsystematik.
- For det tredje er lemmaselektionskriterierne blevet yderst diffuse, så snart man har forladt termernes trygge omklamring, når man har måttet bygge på kvantitative og kvalitative, subjektive skøn i retning af de såkaldte "almindelige" ord og udtryk (cf. Bergenholtz 1994b).
- For det fjerde er koncepter for differensgrammatikker blevet inficeret af den formelle og funktionelle lingvistik (cf. Bergenholtz/Pedersen 1994).

Den mest nærliggende forklaring på disse grundantagelsers opståen og fastholdelse skal sandsynligvis søges i den skæve måde, hvorpå fagmetaleksikografien har konstitueret sig i forhold til sit sproglige, empiriske materiale. Ved at fokusere ensidigt på den ideationelle dimension af sproget – sprogets leksikalske semantik, sprogets lekseminventar, og termernes specielle, semantiske status som "kognitive isbjerger" – har fagmetaleksikografien lukket den "Trojanske hest" ind i sit videnskabelige paradigme. Denne Trojanske hest hedder terminologien.

4. Hvorfor bør man ikke forveksle terminografi og fagleksikografi?

Til dette spørgsmål vil jeg bringe tre svar:

1. Fordi terminografien er og vil blive ved med at være termfikseret. Terminografien bør i virkeligheden betragtes som en klon af den kognitive, semantiske lingvistik.

2. Fordi terminografien aldrig kan komme til at måle sig med fagleksikografien. Den er ikke sammenlignelig med fagleksikografien. Terminografien tager ikke udgangspunkt i selve funktionen, i selve brugerparadigmet. Den tager, som navnet siger, udgangspunkt i termen.
3. Fordi terminografien har forsøgt at modernisere sig og opløde sin strenge, logiske, terminologiske lære. Terminografien har revideret den kunstige, wüstske, semiotiske tankegang om præeksisterende begreber. Terminografien har genindført den kontekstuelle dimension. Den har taget principperne fra tekstlingvistikken til sig. Nu hedder det termen i kontekst, nu hedder det termen i diskurs. Og nu er det slut med veridiktionen (cf. Bourigault/Slodzian 1999). Men moderne terminologi, eller terminografi, må og kan ikke snyde fagleksikografien. Den nye tilgang har kun til formål at legitimere og retfærdiggøre den fortsatte jagt på terminologiens ypperste mål: at opklare termens mysterium, at kortlægge de mentale processer, der styrer og fører til sprogliggørelse og vidensmodellering. Dette er i og for sig et udmærket videnskabeligt objekt, en udmærket metodologi. Men det har ikke noget at gøre med tekniske fagordbøger, som per definition er brugsgenstande med et genuint formål (cf. Wiegand 1988). Tekniske ordbøger må ikke forledes til at tro, at de skal fungere som videnskabelige, semiotiske platforme.

5. Hvorfor kan kravet om fagsystematikken ses som et terminologisk krav?

Fagmetaleksikografi bør revidere sin holdning til kravet om fagsystematik. Forklaringen er den enkle, at fagområderne ikke eksisterer på forhånd. Definitionen og afgrænsningen af fagområderne afhænger altid af det synspunkt, man anlægger (cf. Bessé 2000). Men indtil nu er det fagspecialisterne og terminologerne, der har sat dagsordenen for definition og afgrænsning af fagområderne. Det betyder med andre ord, at fagleksikografien er fuldt ud berettiget til at definere sine egne fagområdegrænser, ud fra funktionstankegangen. Det bør den gøre, og det skal den gøre. Dette vil jeg søge at bevise ved et enkelt eksempel, der også har den fordel at det afliver vrangforestillingen om kulturfag og ikkekulturfag, om kulturordbøger og ikkekulturordbøger. Eksemplet er taget fra et speciale inden for dansk industri - og et samfundsfænomen, der hedder vindmøller. Og jeg vil skynde mig at tilføje, at "her blæser kulturen i vinden".

6. Vindmøller

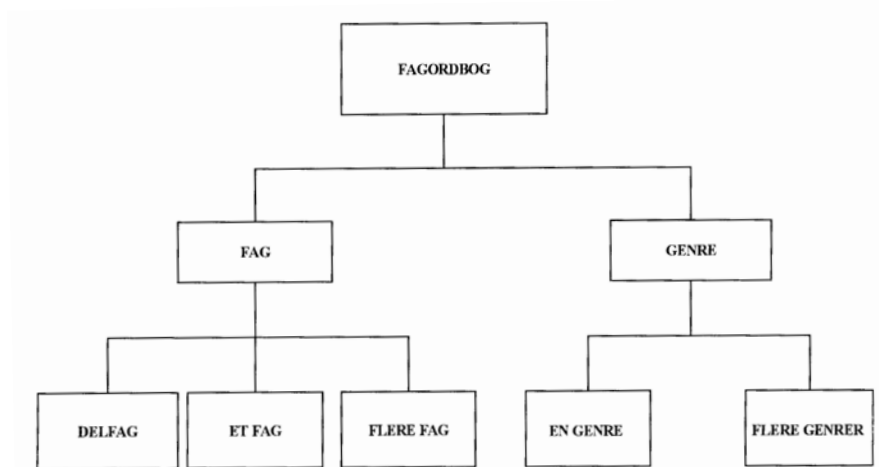
Det er rigtigt, at vindmøller består af termer, af referentielle, triadiske tegn, der konstruerer og formidler viden. Vindmøller består af rotor, møllehat, tårn, krøjningsmekanismer, generator osv. Men for fagoversætteren er det også rigtigt, at vindmøller består af fagdiskurser, af fagtekstgenrer, der breder sig over alle traditionelle områder, herunder og specielt jura og økonomi. For en vindmølle er udtænkt og konstrueret med to formål, og kun to: at blive solgt, og at blive brugt. Vindmøller bliver en del af vort samfund; vindmøller bliver en del af vores hverdag; vindmøller bliver aktualiseret i en lang række funktionelle tekster, en lang række kommunikative scenarier, der er karakteristiske for vindmøller som sprogligt materiale: brochurer, kataloger, kontrakter, licitationer, lovtekster, manualer, normer, patenter, osv., osv. Det er her, fagordbogen kommer ind. Det er her, teknik bliver en del, men kun en del, af fagordbogen. Det er her, fagleksikografen kan definere sine egne områder. Alle

fagområder, også de tekniske, er kulturelle. Andet ville have været svært at tro på. Og teknik anskuet som universalisme er en intellektkonstruktion, som er udtænkt af semiotikere, der fokuserer på termtegnet.

7. Den nye fagleksikografiske kategori

Jeg er nu kommet til selve præsentation af den nye fagleksikografiske kategori, ud fra en række punkter:

- Fagkommunikationen er udgangspunktet for ordbogens sproglige materiale. Det er pragmatikken, som er udgangspunktet for ordbogskonceptionen.
- Det er fagteksternes realisation, som er det centrale for ordbogen, for det er dem, man skal oversætte.
- Fagteksterne er ikke fagligt homogene: de er heterogene, og der bør efterfølgende selekteres og lemmatiseres på tværs af de fag, som er involveret.
- Den teoretiske platform for den leksikografiske afgrænsning af det sproglige materiale er fagtekstgenrer og fagdiskursgenrer. Denne nye tilgang fører til en ny fagordbogstypologi, som jeg vil illustrere ved hjælp af nedenstående figur 1.

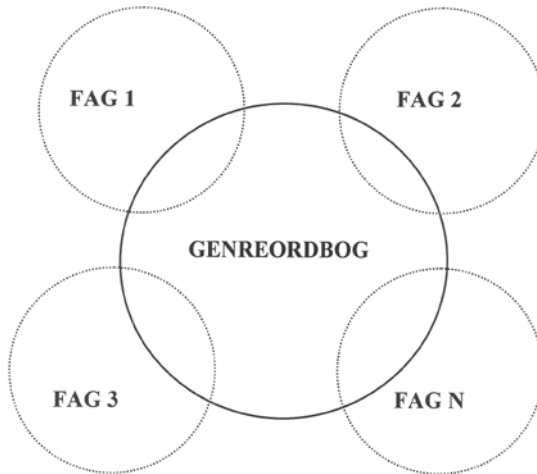
Figur 1: Typologi for genreordbøger og fagordbøger

Fagordbøgerne opdeles som hidtil kognitivt i henhold til faget, med delfags-, et-fags- eller flerfagsordbøger – men de opdeles også pragmatisk i henhold til fagkommunikationen, med en eller flere tekstgenrer, så som brugermanueller, tekniske brochurer, tekniske kontrakter, kataloger osv. Sådanne ordbøger eksisterer rent faktisk allerede, selvom de ikke er blevet kategoriseret som sådanne. Det drejer sig om erhvervsordbøger, handelsordbøger, forret-

ningsordbøger til produktion og oversættelse af den epistolære diskurs - og dens standardtekstgenre: forretningsbrevet (cf. Leroyer et al. 1999).

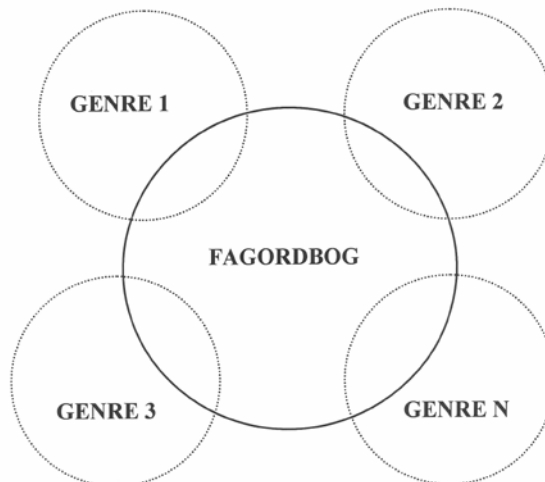
Den nye genretilgang åbner således op for to nye typer tekniske ordbøger.

1. Den rendyrkede genreordbog, som illustreres vha. en række karakteristiske fagområder, se figur 2 nedenfor.

Figur 2: Genreordbog på tværs af fagområder

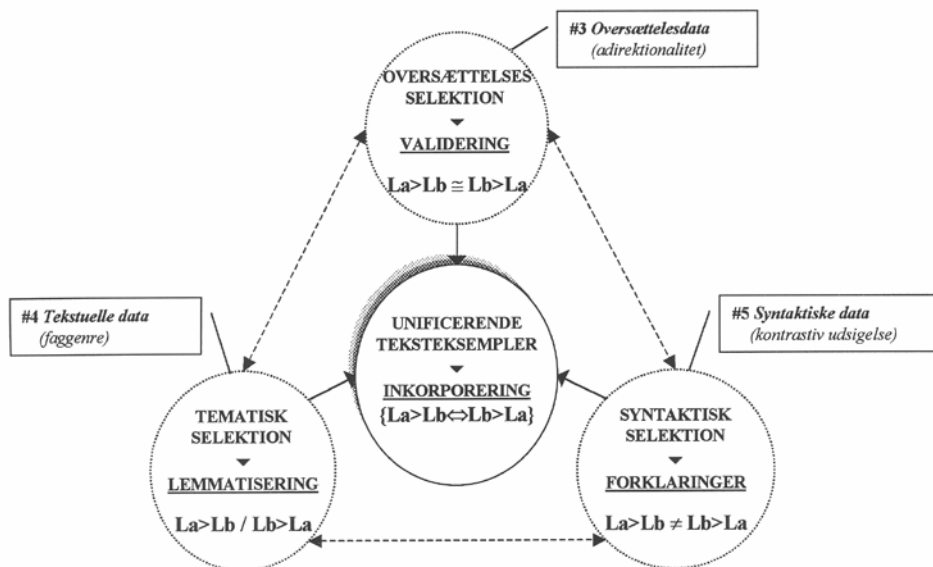
2. Fagordbogen, der får tilføjet en tekstdimension, og som illustreres vha. en række karakteristiske genrer for faget, se figur 3 nedenfor.

Figur 3: Fagordbog illustreret vha. genrer

Til allersidst vil jeg omtale retningslinierne for den anvendte metode til inkorporeringen af teksteksemplerne.

Nedenstående figur 4 viser de tre moduler – oversættelsesmodulen, den tematiske modul, og den syntaktiske modul – der tilsammen bidrager til inkorporeringen af teksteksemplerne.

Figur 4: modulær inkorporering af teksteksemplerne

Selektion og inkorporering af teksteksemplerne styres ud fra følgende regler:

- Teksteksemplerne selekteres ud fra et rent elektronisk oversættelseskorporus for La-Lb, Lb-La, samt Lx-La/Lb, fx flersprogede pdf-dokumenter (cf. også Humbley 2000).
- Korpus konstitueres fagkommunikativt.
- Teksteksemplerne selekteres ud fra kvalitative, genretematiske, oversættelsesmæssige, og syntaktiske kriterier, herunder aktualiseringen af kollokationerne.
- Lemmatisering sker ud fra dominerende leksikalske særtræk og sprogbrug for den pågældende fagtekstgenre. For brugermanualer drejer det sig primært om selektionen af instruksionselle verber, deverbale substantiver og adjektiver samt verbale modifikatorer og sætningsmodifikatorer.
- Der angives teksteksempler til de enkelte lemmata og til ækvivalenterne, idet teksteksemplerne er adirektionelle. De oversættelser, der angives, går begge veje inde i den enkelte ordbogsartikel. Oversættelsesretningen vises vha. en typografisk konvention.

- Eksemplerne markeres for oversættelsesdivergens, oversættelseskonvergens, og oversættelseskonkurrence. Denne type explicitte angivelse er relateret til selve oversættelsesfunktionen, og er med til at understøtte den centrale, kommunikative oversættelsesfunktion.
- Der udarbejdes en kontrastiv oversættelses- og stilistisk vejledning i et simpelt metasprog, på basis af privilegerede ytringsfænomener, der i omtekstform bringes i ordbogen. For manualer drejer det sig for eksempel om kontrastive modalitetsfænomener, som der henvises til fra ordbogens mikrostruktur. Denne funktionelle ordbogskomponent understøtter den perifære oversættelsesfunktion, og er relateret til vidensfunktionen. Vejledningen kan bruges til at forøge bevidstgørelsen omkring oversættelsesprocesser og understøtter den vidensrelaterede del af oversættelsesfunktionen.
- Der henvises ligeledes fra de enkelte eksempelkommentarer i vejledningen til andre ordbogsartikler, hvori lignende eksempler er angivet.
- Der udarbejdes et tematisk opbygget indeks, som kan digitaliseres ifm. udarbejdelsen af elektroniske ordbogsversioner. Indekset opbygges omkring de tematiske scenarier, der har dannet grundlag for ordbogens eksterne selektion.
- Inkorporering af teksteksemplerne kan fint bruges til trykte ordbøger, hvor pladsproblematikken ikke i sig selv udgør et leksikografisk modargument for metoden; leksikografien har udviklet sin metodologi på basis af selektionen, der netop er bestemt af pladsproblematikken (cf. Bergenholtz 2001).
- Inkorporering af teksteksemplerne udgør et klart potentiale ifm. programmering af relationelle, databaseopbyggede ordbøger, eller internetordbøger.
- Integration af teksteksemplernes leksikografiske data styres af en multirelationel adressering til de enkelte ordbogskomponenter: lemmalisten, ordbogsartiklerne, den tematiske indeks, samt vejledningen, hvori udvalgte eksempler genbruges og kommenteres. Dataadressering er til enhver tid betinget af understøttelsen af de to sæt oversættelsesfunktioner – de kommunikative, og de vidensrelaterede oversættelsesfunktioner – og udgør nøglen til en effektiv og brugervenlig intern og ekstern tilgangsstruktur.

8. Konklusion

Det skal påpeges, at teksteksemplerne kun udgør et skridt i den rigtige retning for en tekstuel fagleksikografi, og for en fagmetaleksikografi, der søges at være radikalt funktionsorienteret. Der forestår således et stort udviklingsarbejde inden for kategorien tekniske ordbøger. Fremtiden tilhører uden tvivl udarbejdelsen af avancerede funktionelle fagsprogsordbøger, der også bygger på formidlingen af de faglige diskursuniverser. En sådan fremtid vil også indebære, at terminologien og terminografien fortsat vil kunne udvikle terminologiske produkter, der vil udgøre det nødvendige supplement til tekniske oversættelsesordbøger. Nøgleordet er her samarbejde og respekt mellem videnskabelige discipliner, der hver især har forskellige objekter og forskellige metodologier. De bør ikke klones, men forene deres respektive styrker og bevare deres identitet.

Teorien om unificerende teksteksempler etablerer grundlaget for genreleksikografien, og baner vejen for udvikling af fremtidige, bilingvale fagordbøger, hvori fagkommunikative angivelser er i centrum. Kun derved kan der igen komme ”mere ordbog” i tekniske oversættelses ordbøger.

9. Bibliografi

- Bergenholtz, Henning (1994a): Zehn Thesen zur Fachlexikographie. In: Burkhard Schaefer/Henning Bergenholtz (Hrsg.): *Fachlexikographie. Fachwissen und seine Repräsentation in Wörterbüchern*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 43-56.
- Bergenholtz, Henning (1994b): Fachsprache und Gemeinsprache. Lemmasektion im Fachwörterbuch. In: Burkhard Schaefer/Henning Bergenholtz (Hrsg.): *Fachlexikographie. Fachwissen und seine Repräsentation in Wörterbüchern*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 285-304.
- Bergenholtz, Henning (2001): Lexikografie ist Selektion ist Selektion ist Selektion... In Korhonen, Jarmo (Hrsg.): *Von der mono- zur bilingualen Lexikografie für das Deutsche*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 11-30.
- Bergenholtz, Henning/Pedersen, Jette (1994): Grammar in bilingual LSP dictionaries, with a special view to technical English. In: Burkhard Schaefer/Henning Bergenholtz (Hrsg.): *Fachlexikographie. Fachwissen und seine Repräsentation in Wörterbüchern*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 351-383.
- Bergenholtz, Henning/Pedersen, Jette (1999): Fachwörterbücher als Hilfsmittel bei der Übersetzung von Fachtexten. In: *Fachsprachen. Languages for Special Purposes*. Ein internationales Handbuch zur Fachsprachenforschung und Terminologiewissenschaft. An International Handbook of Special-Language and Terminology Research. Herausgegeben von / Edited by Lothar Hoffmann – Hartwig Kalverkämper – Herbert Ernst Wiegand. In Verbindung mit / Together with Christian Galinski – Werener Hüllen. 2. Halbband / Volume 2. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1884-1889.
- Bergenholtz, Henning/Tarp, Sven (1994): Manual i fagleksikografi. Udarbejdelse af fagordbøger. Problemer og løsningsforslag. Herning: Systime.
- Bessé, Bruno de (2000): Le domaine. In: *Le sens en terminologie*. Lyon: Presses Universitaires de France, 182-197.
- Bourigault, Didier/Slodzian, Monique (1999): Pour une terminologie textuelle. In: *Terminologies nouvelles*, no 19. Bruxelles: Agence de la francophonie et Communauté française de Belgique, 29-32.
- Frandsen, Finn (1998): Langue générale et langue de spécialité - une distinction asymétrique? In: *Discours professionnels en français*. Yves Gambier (éd.). Frankfurt am Main: Peter Lang, 15-34.
- Humbley, John (2000): Nouveaux dictionnaires, nouveaux rapports avec les utilisateurs. A paraître début 2002 dans *Meta*. Montréal: Les Presses de l'Université de Montréal.
- Kalverkämper, Hartwig (1989): Diatechnische Markierungen im allgemeinen einsprachigen Wörterbuch. In: Franz Josef Hausmann/Oskar Reichmann/Herbert Ernst Wiegand/Ladislav Zgusta: *Wörterbücher, Dictionaries, Dictionnaires. An International Encyclopedia of Lexicography, First Volume* 1989. Berlin/New York: Walter de Gruyter, 680-687.
- Nielsen, Sandro (1994): *The Bilingual LSP Dictionary. Principles and Practice for Legal Language*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.

- Leroyer, P./Kruse L./Danino E./Kiener A.-M.arie/Tarp Sven. (red.) (1999): *Dansk-fransk erhvervsordbog*. Århus: Systime.
- Pedersen, Jette (1996): Koncernspecifik brancheordbog med særligt henblik på teknisk engelsk. Prækonceptionelle overvejelser og koncept. In: *Hermes*, Journal of Linguistics no. 16. Århus: The Aarhus School of Business, 267-275.
- Tarp, Sven (1995): Wörterbuchfunktionen: Utopische und realistische Vorschläge für die bilinguale Lexicographie. In: Herbert Ernst Wiegand (Hrsg.): *Studien zur zweisprachigen Lexikographie mit Deutsch II*. Germanische Linguistik 127-128. Hildesheim/New-York: Olms, 17-61.
- Wiegand, Herbert Ernst (1988): Was eigentlich ist Fachlexikographie? Mit Hinweisen zum Verhältnis von sprachlichem und enzyklopädischem Wissen. In: Horst Haider Munske/Peter von Polenz/Oskar Reichmann/Reiner Hildebrandt (Hrsg.): *Deutscher Wortschatz. Lexikologische Studien. Ludwig Erich Schmitt zum 80. Geburtstag von seinen Marburger Schülern*. Berlin/New York: de Gruyter, 729-790.

Medan kunden rakas växer skägget

In a comprehensive dictionary which is published as it is being made over an extended period of time there is a great risk of inconsistencies and fallacies in cross-references. If the object of description is modern language, there is also a risk that the earlier parts of the dictionary will be more or less outdated when the last parts are made. This paper intends to show how the Swedish Academy Dictionary deals with problems caused by a sometimes outdated, incomplete or erroneous description in earlier parts of the dictionary.

Att en ordbok publiceras i delar efter hand som den skrivs resulterar lätt i en beskrivning där senare delar står mer eller mindre dåligt i samklang med tidigare delar av ordboken. Risken för detta i en ordbok som beskriver modernt språk ökar dels med utgivningstiden (språket hinner förändras innan ordboken blir klar), dels med strängheten i beskrivningskraven (ju strängare kraven är i fråga om vad som ska beskrivas desto större är risken att någonting missats som borde ha varit med för att passa till senare delar). I detta bidrag redogörs för hur SAOB har valt att praktiskt förhålla sig till en beskrivning som inte är fullständig eller aktuell eller där något är fel. Redogörelsen blir också en beskrivning av en del av ordbokens hänvisningsstruktur.

Beskrivningskrav

SAOB ska beträffande alla ord som ges en beskrivning redogöra för deras moderna uttal, ordklass, böjning, formvariation i nysvenskan (från 1521), etymologi och såväl modern som äldre betydelse. Böjningsvariation och betydelse ska beläggas med åtminstone äldsta och (vid inskränkt bruklighet) yngsta språkprov. När ett ord förekommer som senare led i sammansättning ska det framgå vilket ord det är, så att ytterligare upplysning kan inhämtas på dess alfabetiska plats. Både egna ord och sådana som bara utgör efterled i sammansättningar (t.ex. *-hänt* i *bögerhänt*) eller produktiva, ordliknande, germanska suffix beskrivs i egen artikel. Vidare gäller i princip att bara fullt brukliga ord som förklaras på sin alfabetiska plats i ordboken får användas i definitionerna.

Kraven gör förvisso SAOB till en innehållsrik ordbok, men de blir ibland svåra eller omöjliga att uppfylla.

Efterled i sammansättning

Det händer att en sammansättnings efterled inte har beskrivits som eget uppslagsord, antingen av förbiseende eller på grund av att ordet inte fanns när ord på samma begynnelsebokstav beskrevs. I sådana fall ger ordboken upplysning om senare ledens uttal, ordklass, böjning och etymologi vid sammansättningen. Så har t.ex. *dekor* beskrivits på sammansättningen *sandstens-dekor*.

SANDSTENS-DEKOR. ~*dek.²r*, r.; best. -en. [senare leden är **dekor**, av fr. *décor*, vbalsbst. till *décorer* (se **dekorera**)] dekor (dvs. utsmyckning) av sandsten (t. ex. på byggnad). *UpplFmT* 44: 50 (1932).

Om ordet fler gånger dyker upp som efterled i sammansättning hänvisas i en etymologisk parentes till den sammansättning som redovisar dess uttal etc. På t.ex. **silver-dekor** hänvisas till **sandstens-dekor** och på **social-knutte** till **skinn-knutte**, där det förklaras vad *knutte* är. När orden på *b-* skrevs fanns inte ordet *behå*, men beskrivning står nu bland sammansättningarna till **stretcha**, till hands om fler sammansättningar med *-behå* kommer att skrivas.

STRETCH-BEHÅ. ~*behå*⁰² l. ²⁰, r.; best. -n; pl. =. [senare leden är **bh**, initialförkortning av **bröst-hållare** o. **byst-hållare**] bysthållare av stretch-material. *NDamV* 1964, nr 44, s. 11 (*annons*).

På **sjö-raggare** redovisas *raggare*, möjlig att hänvisa till från ev. annat ord med *-raggare* och naturligtvis en information för den ordboksanvändare som vill veta något om *raggare*. Det är emellertid tyvärr svårt för användaren av ordboken i pappersversion att t.ex. hitta sammansättningarna med *-raggare*, men nätversionen (OSA) ger bättre möjlighet. Man kan söka uppslagsord med initial trunkering (*-). Med förbättrade möjligheter kommer användaren förhoppningsvis att hänvisas till sammansättningen när han eller hon söker ett ord som inte finns såsom eget uppslagsord men har beskrivits där det utgör efterled.

Det händer att en sammansättning behandlas utan att dess efterled vare sig tidigare har beskrivits på sin plats såsom eget ord eller beskrivs närmare på sammansättningen. T.ex. har efterleden i **ras-diskriminering** eller **skol-daghem** ingen beskrivning. Att SAOB inte klargör vad en efterled är för ord är mindre vanligt. Det är t.ex. normalt att ordbildningen kommenteras i etymologisk parentes när det behövs. Sålunda omtalas att efterleden i **sex-dukare** är en bildning till **duk**. Efterledens formella ursprung och tillhörighet redovisas alltså oftast noggrant.

När betydelsen avviker från beskrivningen av efterleden såsom eget ord är det emellertid mindre vanligt att detta tydligt framkommer. Den betydelse som ett ord har när det förekommer såsom efterled i sammansättning ska egentligen redovisas där ordet är huvuduppslagsord. Om så inte har skett är det inte lika besvärande som när ordet inte är beskrivet över huvud taget. Det är normalt och vanligt att ordboken ger en tillfredsställande beskrivning av en sammansättnings hela betydelse utan att redovisa något extra om efterleden. På **bank**, sbst.³ finns exempelvis inte betydelsen 'lager' redovisad. Därför kan inte efterleden i **sperma-bank** självklart knytas till något moment på **bank** såsom huvudord. Ordboken nöjer sig i detta fall med att beskriva betydelsen hos **sperma-bank** med 'lager av nedfryst sperma avsedd att användas vid konstgjord befruktning.' Om **bank** hade skrivits idag eller samtidigt med **sperma-bank** hade den utvidgade betydelsen 'lager för senare användning, förråd' sannolikt redovisats.

På motsvarande sätt förklaras **svets-loppa** som 'gnista som uppkommer vid svetsning' utan att det förklaras hur 'gnista' hänger ihop med *loppa*. Sammansättningens betydelse beskrivs alltså korrekt, trots att efterleden inte kan knytas till beskrivningen av *loppa* såsom eget ord. När **vokal-fonem** strax ska skrivas klommer den betydelse som *fonem* numera har

att redovisas för första gången. Beskrivningen som står på **fonem** avser nämligen en äldre betydelse ('i språkligt syfte frambragt ljudmassa') och kan därför inte användas.

Det framgår ofta av betydelsebeskrivningen på sammansättningen hur efterledens betydelse har utvecklats. Det kan t.ex. påpekas att betydelsen är bildlig eller oegentlig. På **omsusad** hävdas att ordet är begränsat i sin användning till poesi eller vitter stil. Att det inte längre stämmer kommenteras inte på **skandal-omsusad**, men betydelsen av hela sammansättningen förklaras som bildlig och med "som är föremål för många skandalhistorier." En utförlig definition av sådan betydelse hos efterled som saknas på platsen såsom huvudord finns också på **skatte-paket**: "bildl., om sådan samling förslag l. bestämmelser på beskattningens område som betraktas ss. en helhet o. som presenteras (o. genomföres) i ett sammanhang." Denna bildliga betydelse hade inte etablerats när **paket** skrevs (så t.ex. sammansättningen *paketlösning* är inte medtagen). Ordboken får därför ge en utförlig definition också på **spar-paket** och **stimulans-paket**.

STIMULANS-PAKET. bildl., om ett antal av sambhöriga l. på en gång vidtagna stimulansåtgärder. *GHT* 10/12 1971, s. 10 (om *regerings-åtgärder*).

Normalt skulle ordboken ha kunnat hänvisa till ett moment på **paket** för att beskriva efterleden i **skatte-paket** osv. Så görs ofta för att spara utrymme. T.ex. har ordboken bara definierat **slotts-jord** som 'lott tillhörig jord' och hänvisat till **jord** moment 5 ("om jordytan l. marken [...] betraktad såsom föremål för ekonomiskt utnyttjande[...]") för att klargöra vad efterleden betyder.

SLOTTS-JORD. lott tillhörig jord (se d. o. 5). *BtRiksdP* 1875, I. 1: nr 20, s. 3.

Vid det moment som beskriver efterleden såsom eget ord hänvisas läsaren ofta vidare till några sammansättningar med ordet i aktuell betydelse såsom efterled.

om jordytan l. marken (med vad som växer därpå l. finnes däri) betraktad ss. föremål för ekonomiskt utnyttjande o. för äganderätt [...] (*Adeln har*) begiärat ther någon af them sigh förwärfwade någon aflinge Tompt, Jord eller Huus i Städret, the thå må hafwa frij mackt at disponera theröfwer. *STIERNMAN Riksd.* 1640 1668. [...] jfr **ALLMÄNNINGS-**, **ARV(E)-**, **AVLINGE-**, **AVRADS-**, **BOSTÄLLS-**, **FRÄLSE-**, **HEMMANS-**, **KAPLANS-**, **KLOCKAR(E)-**, **KRONO-**, **KRONOSKATTE-**, **KYRKO-**, **KÖP-**, **LÖNINGS-**, **ODAL-**, **PRÄST-**, **SKATTE-**, **SKATTEFRÄLSE-**, **SLÄKT-**, **STADS-**, **SÄTERI-**, **TJÄNSTE-**, **VEDERLAGS-**, **ÄTT(E)-**, **ÖDE(S)-JORD** m.fl.

En motsvarande beskrivning av senare betydelse hos *paket* får alltså vänta till SAOB:s andra upplaga eller till en utveckling av ordbokens elektroniska version.

Fall där sammansättning inte beskrivits

Normalt beskrivs och beläggs en sammansättnings betydelse antingen i s.k. ramsa efter förleden såsom uppslagsord eller i egen huvudartikel. Det finns emellertid fall då ordboken beskriver och belägger sammansättningen på efterledens plats. Sammansättningen *banröjare*

t.ex. är inte beskriven och belagd på **b-**. Betydelsen hos *-röjare* har emellertid beskrivits på **röjare** och i moment 3 *b* har det framhållits att betydelsen särskilt förekommer såsom järnvägsterm i sammansättningen **ban-röjare** ("om en framtill på lok anbringad anordning avsedd att hålla banan fri, särsk. (o. numera bl.) om plogformigt järngaller som (under sommarhalvåret) är anbragt på vissa lok"). Eftersom de beläggande språkproven egentligen inte hör hemma på **röjare** utan på det icke skrivna **ban-röjare** står de inom parentes.

Beskrivningen av en sammansättning på efterledens plats är ett slags komplettering för att man ska kunna redovisa efterledens betydelse eller former. På t.ex. **sköra**, v.³, redovisas **kall-sköra** för att en mera modern användning av **sköra** ska kunna beläggas. Redovisningen hör egentligen hemma på **kall**. På **snål** moment 3 *b* redovisas betydelsen 'som förbrukar bara lite energi'. Eftersom denna betydelse huvudsakligen och äldst förekommer såsom efterled ges språkprov med *bensinsnål* resp. *energinsnål* sist efter ett "jfr". På **sked**, sbst.¹ moment 4 *g* beskrivs den gamla cykelattiraljen 'metallhylsa som vid bromsning trycktes mot hjulringen.' Belägg finns bara på ordet i sammansättningar, bl.a. *bromssked*, som anförs med språkprov inom parentes.

(förr) i cykelbroms: skedbladsformad metallhylsa som vid bromsning trycktes mot hjulringen; särsk. i sgrna **SKED-BROMS** o. **BROMS-SKED** (ÖSTBERG *Vel.* 13 (1894)), **STÅL-SKED**.

Det finns naturligtvis fall då något har beskrivits fel. Det är inte vanligt att felaktigheter i SAOB korrigeras i senare häften, men det förekommer, och i åtminstone ett exempel korrigeras en olyckligt beskriven sammansättning på stället där efterleden behandlas i egen artikel. **Havre-röte** fick den olyckliga definitionen 'röta på havre', men ordet betecknar en fågel, nämligen svart stork. Detta redovisas i en divisartikel **-röt** och sammansättningen **havre-röt** el. **havre-röte** beläggs med språkprov inom parentes.

En annan diskret rättelse finns på **skörk**, Anm. 2, där det påpekas att ett *sjark*, som hänvisats till **skörk**, är fel för *spark*.

Användning av ord som inte beskrivits i ordboken

Alla ord som används i SAOB:s beskrivningar ska själva få sin beskrivning i ordboken. Undantag tillåts för självklara sammansättningar, t.ex. sådana på *-lik*, *-liknande*, *-formad* (*gummiliknande*, *nagelformad*). Annars när ett ord används som inte har fått egen beskrivning, så parafrastras det eller ges en betydelsebeskrivning direkt inom parentes. Eftersom t.ex. *dekor* inte beskrivits tidigare kan ordet inte ensamt användas för att beskriva sammansättningen **sandstens-dekor**. Därför förklaras det inom parentes "dekor (dvs. utsmyckning) av sandsten." För att förklara t.ex. **sol-cell** används *fotocell*, men eftersom *fotocell* inte har beskrivits på sin egen alfabetiska plats följs det här av en beskrivning inom parentes: "fotocell (anordning för omvandling av ljus till elektricitet, gm den fotoelektriska effekten) som alstrar elektricitet medelst solljus." Detta arrangemang är liksom det ovan beskrivna ett slags komplettering av tidigare beskrivning. Men parentesen kan naturligtvis också användas för att förklara ett ord som ännu inte har beskrivits i ordboken och som det därför inte kan hänvisas till för att innebörden ska bli tydlig.

Komplettering av belägg vid uttryck eller fraser

För att inte ge samma beskrivning på två eller flera ställen beskrivs uttryck eller fraser normalt bara på ett ställe. Uttrycket kan emellertid mycket väl och helst nämnas på andra i uttrycket ingående ord men då med betydelsebeskrivningen ersatt av en hänvisning ("se x") till det ord där beskrivning finns. Skulle betydligt äldre belägg (eller vid inskränkt bruklighet yngre belägg) ha upptäckts inför den senare behandlingen så kan sådant språkprov anföras, trots att språkprov normalt inte står där betydelsebeskrivningen har ersatts med en hänvisning.

SPANSK [...] i uttr. *spansk fluga*, se **FLUGA** 1 c. *TullbStbm* 15/7 1578 (i pl., om drogen).

FLUGA [...] i förb. *spansk fluga*, skalbaggen *Lytta (Cantharis) vesicatoria* Lin., vilken torkad brukas ss. drog (t. ex. för att draga blåsor); äv. om själva drogen; stundom om plåster i vars tillredning nämnda drog ingår, spanskt flugplåster. **SCHRODERUS Comenius** 223 (1639).

Komplettering för etymologins skull

Ofta hänvisas till andra ord som (kanske) spelat roll vid ett ords bildning. Men om sådana andra ord av något skäl inte står i SAOB, beskrivs de i den aktuella etymologiska parentes. Eftersom det moderna ordet *sambo* inte blev beskrivet på *sa-* och spelar roll för uppkomsten av *särbo*, så beskrivs *sambo* på *sär-bo*. Detta är ytterligare ett exempel där nätversionen av SAOB kan göra informationen mer lättillgänglig.

SÄR-BO ⁴⁻¹, äv. ³⁻², sbst. o. pred. adj. oböjl.; ss. sbst. m. resp. f.; best. **-n**, pl. **-r** ³⁻², äv. ⁴⁻¹ [bildat efter **sambo** (*DN* 30/6 (1974)), uttalat med akut, äv. grav accent, sbst. o. pred. adj. oböjl., ss. sbst. m. resp. f.; best. **-n**, pl. **-r** med akut, äv. grav accent, med bet.: person i förhållande till annan person med vilken han l. hon bor o. lever under äktenskapsliknande förhållanden utan att de bägge är gifta med varandra (ss. pred. adj. oböjl., om sådan(a) person(er)), bildat (jfr motsv. anv. av d. *sambo(er)*) till **samman-boende** (se **samman-bo**, v. 1) l. **sam-boende** (se **sam-bo**, v. 1) med skämtsamt anslutning till personnamnet **SAMBO** (jfr **sambo**, sbst.¹); äv. med anslutning till **sam-bo**, sbst.²] var o. en i ett par (se **par**, sbst.¹ 1a) som inte bor tillsammans; ss. pred. adj. oböjl., särsk. i sådana uttr. som *vara* äv. *bo särbo*, vara par utan att bo tillsammans.

Nödvändig strigling

Om dåvarande försök att skriva Svenska Akademiens grammatik och tidigare arbete med ordboken sa skalden Esaias Tegnér 1842 att "det går så långsamt att det liknar barberaren som uppehöll sig så länge med att raka skägget på ena sidan, att det hann växa till på den andra." Skägget växer, men med striglad kniv och inte alltför stränga krav kan rakningen bli någorlunda hyfsad.

Litteratur

OSA = Om svar anhålles, Svenska Akademiens ordbok på nätet – <http://spraakdata.gu.se/saob/>

SAOB = *Ordbok över svenska språket, utgiven av Svenska Akademien*. (Svenska Akademiens ordbok) 1898–. Lund.

Tegnér, Esaias 1842–. *Brev i urval*. Utgivna av Nils Palmborg. Del 2. 1982.

Aktionsart - ett problem i tvåspråkiga ordböcker

In this article some problems falling under the conception of *Aktionsart* will be discussed. The Finnish language has a rich morphology and there are verb types that inherently express momentaneous, iterative and durative actions. In Swedish the *Aktionsart* is expressed mainly in other ways, not inherently in the verb. Lexicographers working on dictionaries between the two languages are supposed to handle the problems this fact causes. I have looked at two Finnish-Swedish/Swedish-Finnish dictionaries of middle size to see what the lexicographers have done to transfer the Finnish *Aktionsart* system into the Swedish and vice versa. Quite frequently the same equivalents are given for e.g. a momentaneous and a durative verb without any further explanations. Sometimes this is possible, since some of the Swedish verbs are quite neutral or inherently express two types of actions. But in many other cases it seems peculiar. The equivalents would need some kind of explanation. My conclusion is that the *Aktionsart* problem has been rather neglected, at least in dictionaries of this size.

1. Inledning

Finska språket har en rik ordbildning. En följd av det är bl.a. att många verb ingår i familjer eller kedjor av verb med en gemensam rot. Till verbet *heilua* (itr.) 'gunga, svänga' hör ett verb *heilabtaa* (itr.) som avser en plötslig, kortvarig svängningsrörelse och till detta i sin tur ett verb *heilabdella* (itr.) som avser en tät följd av kortvariga svängningsrörelser. Till samma familj hör dessutom oftast ett par transitiva (kausativa/faktitiva) verb.

De här familjerna kan vara ganska besvärliga att hantera för författare till ordböcker mellan finska och svenska, eftersom svenskan inte uppvisar motsvarande serier. Därför tyckte jag det kunde vara intressant att undersöka vilka ambitioner ordboksförfattare verkar att ha när det gäller att komma till rätta med den art av aktionsartsproblem som de här verben föranleder. Jag har valt att se på behandlingen av de intransitiva verben i två finsk-svensk-finska ordböcker i mellanstorlek.

2. Undersökningsmaterial och -metoder

Undersökta ordböcker

Det finns två medelstora biskopala ordböcker mellan finska och svenska på den finländska marknaden utgivna på varsitt förlag. Jag kommer här att kalla dem G (Gummerus ordbok) och W (WSOY:s ordbok) efter förlagen.

Enligt baksidestexten innehåller G 35.000 ord och uttryck i vardera riktningen medan W innehåller 46.000 ord och uttryck i den finsk-svenska delen och 62.000 i den svensk-finska. W har överlag något djupare artiklar.

G är en reviderad utgåva av en ordbok utgiven i början av 90-talet medan W¹ är sammanlagd av två monoskopala ordböcker, också de från början av 90-talet.

Terminologi

Det jag för enkelhetens skull valt att kalla **aktionsart** i denna artikel är i själva verket bara en liten del av det enorma aktionsartskomplexet. I Svenska Akademiens grammatik (SAG 4: 324) konstateras det att de viktigaste aktionsarterna är tillstånd, oavgränsad process, avgränsad process och punkthändelse. Det sägs vidare att aktionsarten kan kopplas till olika nivåer i en sats; till själva verbet, till verbfrasen (inre och yttre) och till satsen (s. 325). Ordböckerna kan närmast förväntas behandla aktionsartsproblematiken på ord- och frasnivå. Den fråga jag ställer i denna artikel är helt enkelt hur det ser ut i verbartiklar i ordböckerna när verbhandlingens art är inherent i verbet i det ena språket i mycket högre grad än i det andra. Jag ser bara på oppositionen **punktuell - icke-punktuell**. Under termen *icke-punktuell* sammanfattar jag alltså verb med durativ och iterativ aktionsart.

I finskan är aktionsarten alltså i mycket högre grad sammankopplad med morfologin. Vissa avledningstyper representerar prototypiskt vissa aktionsarter och benämns därefter. Inom finsk terminologi används i regel termerna *momentaaninen* (momentan), *kontinuatiivinen* (kontinuativ) och *frekventatiivinen* (frekventativ) för att beteckna de verbtyper som är aktuella här. (Jfr Ikola 1986: 98-100)

Verbmaterial

För att få fram ett lämpligt verbmaterial utgick jag från en lista över treverbsgrupper som jag hämtat ur Suomen kielen perussanakirjas ('Finsk basordbok') (PS) elektroniska version (CD-PS) och valde ut ett antal grupper eller par som fanns representerade i bägge ordböckerna med både momentana verb å ena sidan och kontinuativa² och frekventativa å den andra. Sammanlagt har jag tittat på 25 verb fördelade på tio verbfamiljer.

Undersökningsförfarande

Artikeln består av två delar. I den första och mer omfattande delen undersöker jag i vilken utsträckning försök har gjorts att i de finsk-svenska delarna av ordböckerna återge aktionsarten hos de finska verben. I praktiken kontrollerar jag först och främst om samma svenska ekvivalenter återkommer för lemmapar med olika aktionsart och jag diskuterar om det i så fall kan anses vara befogat. Jag kontrollerar också om det finns någon tilläggsinformation om aktionsarten i exemplen.

För att kunna återge aktionsarten för de finska verben på ett adekvat sätt behöver författarna till finsk-svenska ordböcker säkert många gånger vända sig till enspråkiga svenska ordböcker, och ett intressant spörsmål är därför om de får svar på sina aktionsartsfrågor i dessa. Jag diskuterar därför också ett antal verbartiklar ur svenska ordböcker, först och främst Nationalencyklopedins ordbok (NEO) men också andra.

I den andra delen av undersökningen ser jag på en del verbartiklar i de svensk-finska delarna för att få svar på frågan hur det på verbnivån luddigare svenska aktionsartssystemet överförs till det entydigare finska.

3. Aktionsarten riktning finsk-svensk

I det följande kommer jag att se på sammanlagt 25 verblemman i de finsk-svenska delarna av W och G. De 25 verben är fördelade på tio grupper. De fyra första verbgrupperna består av tre verb³ medan de sex senare är verbpar där inget frekventativt verb finns med i de två ordböckerna. Jag kontrollerar om samma ekvivalenter återkommer för både punktuella

och icke-punktuella verb, och om så är fallet diskuterar jag utifrån svenska ordböcker om det kan anses vara motiverat. En översikt över artiklarna finns i ett appendix efter artikeln. Översättningarna i grupprubrikerna nedan hänför sig till de icke-punktuella verben.

I genomgången behandlas enbart de aktionella delarna av artiklarna. Ekvivalenter för överförda betydelse av verben har jag inte beaktat, och av exemplen har jag bara noterat dem som på något vis ger ytterligare information om aktionsarten.

Grupp 1: *väristä ~ värähtää ~ värähdellä* - “darra”

I den första verbgruppen håller W aktionsarterna isär. Som ekvivalent till det punktuella verbet ges *darra till* och dessutom ges ett entydigt aktionsartsexempel *jk värähtää - det går en skälving genom ngt*. NEO noterar inte partikel verbet *darra till* under *darra*.

Hos G återkommer *darra* och *vibrera* som ekvivalenter till alla tre verben och här ställer jag mig tvekande. NEO kan sägas vara tämligen entydig i de här fallen. Båda definitionerna beskriver ett fortgående/upprepat förlopp, medan det finska verbet *värähtää* beskriver en enstaka händelse eller ett plötsligt, kortvarigt förlopp.

NEO **darra** ofrivilligt utföra små snabba svängande rörelser med (del av) kroppen
 vibrera röra sig snabbt och regelbundet kring ett jämviktsläge med mycket små fram- och återgående eller svängande rörelser om (del av) föremål och annan fastare materia

Grupp 2: *vapistä ~ vävistä ~ vavahtaa ~ vavabdella* - “darra, skälva”

I den följande gruppen med närbesläktad betydelse håller W också aktionsarterna isär. Av W-ekvivalenterna noterar NEO *spritta till* och *rycka till* bland exemplen för de enkla verben men däremot inte *spritta upp* som finns i ett exempel i W. I G är det två ekvivalenter som återkommer både punktuellt och icke-punktuellt, *bäva* och *skälva*.

För *bäva* noterar NEO inte någon rörelse, och det gör inte heller Svensk ordbok (SOB) som har samma definition: *känna stark oro eller fruktan*. Bonniers svenska ordbok (BSO) noterar däremot rörelsebetydelsen, *vara rädd, fasa, darra*, och Svenska Akademiens ordlista (både SAOL 11 och SAOL 12) gör det likaså, t.o.m. som första alternativ: *skälva; ängslas*. Här är alltså de svenska ordböckerna motstridiga,

NEO-definitionen av *skälva* avser ett pågående förlopp: *ofrivilligt utföra (stora) snabba svängande rörelser med (del av) kroppen*. Rörelsen behöver ju i och för sig inte pågå så länge, men något påfallande verkar det i alla fall att verbet utan närmare förklaring ges som ekvivalent till ett punktuellt verb.

Grupp 3: *notkua ~ notkahtaa ~ notkabdella* - “svikta”

I den tredje verbgruppen förekommer *svikta* och *bägna* både punktuellt och icke-punktuellt, *svikta* i båda ordböckerna och *bägna* i W. Så här ser NEO-definitionen ut:

NEO **svikta** 1 kraftigt ge efter för tryck och därefter återta ursprunglig form

{→fjädra}: *en ~nde säng* Bet.nyans: om likn. rörelse: *gå med ~nde steg 2* böjas och nästan ge vika

Definitionen till *fjädra* lyder tämligen lika, utom att det sägs *mjukt* i stället för *kraftigt*.

Det som beskrivs i moment 1 i NEO är en enda svängning ner och upp tillbaka. Formuleringen *om likn. rörelse* för betydelsen yansen är otydlig eftersom definitionen av huvudbetydelsen också beskriver en rörelse. Det som avses är förmodligen en fortgående/upprepad rörelse. Andra ordböcker uttrycker sig tydligare här. Svenska Akademiens ordbok (SAOB) ger den fortgående rörelsen som en underbetydelse:

SAOB **svikta** 1) BETYDELSE: [...]: under inverkan av stöt l. tryck böja sig l. ge efter (o. därefter (sträva att) återta utgångsställningen), fjädra (se d. o. II 2); äv.: på sådant sätt röra sig fram o. tillbaka; svaja, vaja, gunga, vackla; [...] *Vi gick utför den sviktande landgången. Vandringen gick över sviktande myrmarker.*

BSO ger rentav den fortgående rörelsen som första betydelse: *fjädra fram o. tillbaka; böja sig, (börja) ge vika.*

Också för *bågna* ger definitionen i NEO närmast intryck av en enstaka rörelse: *tillfälligt böjas (eller buktas utåt) till följd av stark påfrestning om föremål i starkt och elastiskt material*, medan exemplet snarare talar för en fortgående: *träden ~de i den hårda vinden*. BSO har förklaringen *böja sig, svikta*, dvs. båda aktionsarterna, utifrån hur *svikta* förklaras i samma ordbok.

Kontentan är att *svikta* och *bågna* passar som ekvivalenter under både *notkua* och *notkabtaa*.

Grupp 4: *tippua ~ tipabtaa ~ tipabdella* - "droppa; falla"

I den fjärde verbgruppen förekommer *droppa* både punktuellt och icke-punktuellt i bägge ordböckerna. I G återkommer dessutom *falla* och *ramla*. I fråga om *droppa* är NEO entydig: *falla (i) droppar*. Om en enstaka droppe som faller (ett sådant exempel finns i PS) kan inte verbet *droppa* användas på svenska utan man säger just *faller*. Så ekvivalenten *droppa* borde alltså strykas ur den punktuella verbartikeln. Ett exempel kunde ges i stället.

För *falla* och *ramla* avser beskrivningen i NEO en enstaka händelse:

NEO **falla** 1 ofrivilligt förflyttas till lägre nivå genom tyngdkraftens inverkan [...]: stenen föll ned från taket; *en person föll från 4:e våningen*
ramla (ofta med partikel) falla tungt vanl. efter att ha tappat balansen e.d.; vanl. om person

Vad gäller paret *tippua ~ tipabtaa* använt om icke-vätskor upprätthålls den normala distinktionen inte, utan *tippua* kan användas också punktuellt. Det betyder att samma ekvivalenter passar för båda verben.

Men också för *tipabdella*, som är iterativt, går samma ekvivalenter. Här kommer nämligen numerus in i bilden. Pluralt subjekt i svenskan räcker för att handlingen skall förstås som

pågående eller upprepad. Några plurala exempel finns dock inte med för *falla* eller *ramla* i NEO.

G, som har med *tipabdella* som lemma, noterar inte att verbet också kan avse föremål som faller, och för *tippua* saknas den uppgiften i W.

Grupp 5: *borjua ~ borjabtaa* - “vackla”

I den femte gruppen, som alltså är ett par, förekommer *vackla* både punktuellt och icke-punktuellt i bägge ordböckerna och G ger därtill *svikta*. NEO:s definition av *vackla* är vag men leder kanske ändå i första hand tankarna till ett icke-punktuellt skeende: *befinna sig i ett osäkert jämviktsläge och ofta svänga fram och tillbaka med risk att när som helst välta el. falla*. BSO har förklaringen *vara nära att falla*, vilket inte heller säger så mycket om aktionsarten. Man kan förmodligen räkna med att verbet passar som ekvivalent till båda finska verben.

Exemplet *hän borjabti kumoon* i W uttrycker en ingressiv aktion. Av översättningarna *han vacklade [till] och föll* och *han föll* är den första den exaktaste, men *omkull* borde läggas till i båda. Därtill kunde *han vacklade omkull* ha getts. Partikel verbet *vackla till* noteras inte i NEO.

Om *svikta* konstaterades ovan (för grupp 3) att det kan avse både en enstaka och en upprepad rörelse.

Grupp 6: *jyristä ~ jyrähtää* - “dundra”

För paret *jyristä ~ jyrähtää* är *dundra* och *mullra* gemensamma ekvivalenter i båda ordböckerna. I W återkommer dessutom *dåna* och *ryta*.

Varken för *dundra* eller *mullra* ger NEO besked om aktionsarten annat än indirekt:

NEO	dundra åstadkomma dunder om ljudkälla: <i>kanonerna ~de i fjärran</i>
	dunder I kraftigt, relativt dovt buller som åstadkoms av åskan eller påminner om åskans
	buller ljud som uppfattas som störande eller fult och som fysikaliskt kännetecknas av oregelbundna svängningar
	mullra ge ifrån sig dovt dundrande ljud: <i>åskan ~de i fjärran</i>

Åskljud kan ju variera betydligt i längd från en plötslig knall till ett långvarigt muller, men man kan utgå ifrån att det som avses i definitionerna är det mer långvariga ljudet. En åskknall skulle knappast beskrivas som ett dovt ljud. För att ett ljud skall börja upplevas som störande får man väl också räkna med att det skall ha en viss utsträckning i tid. Med andra ord måste ekvivalenterna *dundra* och *mullra* ifrågasättas under det punktuella verbet.

Direkt fel i W är översättningen av exemplet *ukkonen jyrähtää*. Den finska frasen avser ett kort, plötsligt åskljud. Det hade varit naturligare att ha exemplet i preteritum (*jyrähti*) med översättningen *det hördes en åskknall*. Frasen *åskan går* avser det faktum att det råder åskväder och skulle på finska motsvaras av *ukkonen jyrisee*, vilket också är översättningen i den svensk-finska delen i W (och i G med för den delen).

I W förekommer *dåna* och *ryta* också både icke-punktuellt och punktuellt.

För bägge verben är NEO-definitionerna oklara i fråga om aktionsarten, men exemplet under *dåna* tyder snarare på mer utdragna ljud.

NEO **dåna** I mullra eller dundra starkt och dovt: *åskan ~de; tåget ~de förbi; ~nde bränningar*
ryta (till)tala upprört och med kraftig röst

För *jyristä* är ekvivalenten *ryta* inadekvat. Det svenska verbet måste tolkas aktionellt medan förklaringen *ibmisestä* 'om människa' avser en överförd betydelse.

Grupp 7: *kolista ~ kolahtaa* - "skramla"

I den sjunde gruppen återkommer inga ekvivalenter både punktuellt och icke-punktuellt i någon av ordböckerna.

Grupp 8: *murista ~ murahtaa* - "morra"

I grupp 8 är *morra* och *brumma* gemensamma ekvivalenter för det icke-punktuelle och det punktuelle verbet i båda ordböckerna. Inte heller här säger NEO någonting entydigt om aktionens utsträckning i tid, även om ett mer utdraget ljud i första hand kanske verkar vara beskrivet.

NEO **morra** ge ifrån sig dovt, dallrande och hotfullt ljud om (retad) hund e.d.:
vargen stod bara och ~de åt fåren
brumma frambringa dovt, djupt, långsamt surrande ljud särsk. om motorer och vissa djur

Motorbrum är inte aktuellt i de tvåspråkiga artiklarna, eftersom de finska verben inte kan avse motorer.

W ger också partikelverben *brumma till* och *morra till*. Ingetdera av dessa noteras av NEO.

Grupp 9: *naksua ~ naksahaa* - "knäppa"

I den nästsista gruppen har G hänvisning från *naksahaa* till *naksua*. Orsaken är sannolikt att verben har ansetts få samma ekvivalenter "i brist på bättre", inte att de räknats som synonyma. W håller verben isär.

I fråga om *knäppa* beskriver NEO närmast en punkthändelse, medan definitionen av *knaka* snarast avser något pågående:

NEO **knäppa** höras ett svagt smällande ljud: *det knäpper i väggarna; det knäppte till i låset*
knaka ge ifrån sig ett utdraget, torrt, klanglöst ljud som trä som (nästan) bryts sönder: *golvet ~r under hennes tyngd; en golvtilja ~de till*

Utgående från detta vore *knäppa* en lämplig ekvivalent för *naksahaa* (där W har bara *knäppa till*). Av det ena NEO-exemplet ser man att *knäppa* också kan användas icke-punktuellt, dvs. det uttrycker med pluralt subjekt (eller i detta fall adverbial) ett upprepat skeende.

Verbet *knaka* passar inte särskilt bra som ekvivalent till *naksahaa* utifrån NEO-defi-

nitionen. Hänvisningen i G fungerar alltså inte. Det hade varit allmängiltigare att ge det punktuella *knaka till* som ekvivalent. Partikel verbet noteras bland exemplen under *knaka* både av NEO och SOB.

Grupp 10: *paukkua ~ paukuttaa* - "smälla"

För det sista paret återfinns *smälla* som ekvivalent för båda verben i både W och G och *knalla* därtill i W.

För de här två verben gäller detsamma som för t.ex. *falla* och *knäppa*, att intransitiva verb med punktuell aktionsart får iterativ betydelse vid pluralt subjekt (eller i vissa fall pluralt adverbial). Det här är ett fenomen som ordböckerna kunde försöka belysa systematiskt.

4. Aktionsarten riktning svensk-finsk

Efter att ha undersökt hur aktionsarten noteras i de finsk-svenska delarna skall jag så granska de svensk-finska delarna av ordböckerna. För att få ett lämpligt undersökningsmaterial i den riktningen valde jag ut de ekvivalenter ur de finsk-svenska delarna som i någon av ordböckerna förekommer som ekvivalenter både till ett punktuellt och ett icke-punktuellt verb. Det visade sig att det fanns sammanlagt nitton sådana verb, elva i W och sexton i G; åtta är gemensamma för båda ordböckerna, tre finns bara i W och åtta bara i G⁴.

De nitton verben består av två grupper. Den ena utgörs av sådana verb som enligt de svenska ordböckerna uttrycker eller kan uttrycka ett pågående skeende. De är femton till antalet. Den andra gruppen består av verb som inherent uttrycker en punkthandling (vid singulart, individuativt subjekt). Dessa är fyra till antalet. Vilka de svenska verben är och hur de förekommer som ekvivalenter i de finsk-svenska ordböckerna framgår av tabellerna 1 och 2 nedan (kolumn A respektive C). De verb som enligt de svenska ordböckerna har eller kan ha punktuell aktionsart har markerats med en asterisk i kolumn B.

Lemman med företrädesvis durativ aktionsart

Av de femton verben i den första gruppen är det tio i W och tolv i G som i de finsk-svenska delarna är ekvivalenter till både punktuella och icke-punktuella verb (kolumn C i tabell 1). Som lemman i de svensk-finska delarna är det bara två i W (*brumma* och *knaka*) och inget i G som uppvisar både punktuella och icke-punktuella finska ekvivalenter (kolumn D i tabell 1).

Resultatet är inte oväntat. De svenska verben i denna grupp är antingen förhållandevis neutrala med avseende på aktionsarten eller också mer eller mindre durativa. Prototypiska finska ekvivalenter är därför verb som också är neutrala eller durativa till sin aktionsart.

Markerat punktuella motsvarigheter verkar i de flesta fall inte naturliga. De två delarna i ordböckerna är inte speglar av varandra och skall inte heller vara det. Utgångspunkten skall ju vara källspråket.

Att de svenska verben finns med som ekvivalenter till finska punktuella verb beror förmodligen på att de ges som "närmaste motsvarighet"-ekvivalenter. Sådana kan också till en viss grad tänkas fungera insatta i ett lämpligt sammanhang. Någon form av förklaring vore

dock på sin plats. Jag har inte inom ramen för denna artikel haft möjlighet att kontrollera ekvivalensen i autentiska texter.

Noteras kan slutligen att bara 5 ekvivalenter (av 46) i W och 3 (av 36) i G är frekventativa verb.

Tabell 1. Ekvivalensen för verb som prototypiskt uttrycker ett pågående skeende.

A	B äv. pt.	C		D	
		Fi-Sv		Sv-Fi	
		Ekviv. till både pt. o. icke-pt. lemma.		Både pt. o. icke-pt. fi. verb som ekviv.	
		W	G	W	G
brumma	(*)	x	x	x	
bågna	(*)	x			
bäva			x		
darra			x		
droppa		x	x		
dundra		x	x		
dåna		x			
knaka			x	x	
morra	(*)	x	x		
mullra		x	x		
(ryta)		x			
skälva			x		
svikta	*	x	x		
vackla	(*)	x	x		
vibrera			x		
15		10	12	2	0

Lemman med företrädesvis punktuell aktionsart

När det gäller de fyra verben som avser punkthandling är självfallet punktuella finska verb prototypiska ekvivalenter, och sådana ges också i samtliga artiklar. Vissa av ekvivalenterna är inte så utpräglat punktuella, men bara för *knäppa* och *smälla* ges också regelrätta icke-punktuelle ekvivalenter, *napsua* (W) och *naksua* (G) för det första, *paukkua* (W och G) för det senare (kolumn D i tabell 2). Alla tre har enligt CD-PS iterativ betydelse⁵. Ett speciellt fall är *tippua* under *falla* som enligt systemet borde vara icke-punktuellet i denna betydelse men som också används punktuellt och som jag därför inte räknat med (parentes kring kryssen i tabell 2). Noteras kan att det momentana *tipahtaa* inte finns med som ekvivalent i någondera ordboken.

Några frekventativa verb på *-hdella/-hdellä* återfinns inte bland ekvivalenterna för de här verben och inte heller som exempel. Vid pluralt subjekt (eller adverbial) skulle sådana passa och kunde sålunda noteras på något vis.

Tabell 2. Ekvivalensen för verb som uttrycker en punktuell handling vid singulart subjekt.

A	B pt.	C		D	
		Fi-Sv		Sv-Fi	
		Ekviv. till både pt. o. icke-pt. lemma.		Även icke-pt. fi. verb som ekviv.	
		W	G	W	G
falla	*		x	(x)	(x)
knäppa	*		x	x	x
ramla	*		x		
smälla	*	x	x	x	x
4		1	4	2	2

På svenska finns det en grupp tydligt punktuella verb, nämligen partikelverb med *till*. Det har framkommit ovan att en del sådana partikelverb förekommer som ekvivalenter till de finska punktuella verben. Jag har också undersökt i vilken mån de noteras, dels som lemman, dels som exempel, när svenskan är källspråk. För det ändamålet valde jag de nio partikelverb som förekommer som ekvivalenter i de finsk-svenska delarna i mitt material (åtta är från W, ett enda från G). Jag har kontrollerat de svensk-finska delarna i W och G och därtill NEO. Dessutom har jag letat efter belägg på webben med hjälp av Google. Resultatet framgår av tabell 3.

Tabell 3. Lemmatiserade och exemplifierade partikelverb.

Partikelverb	NEO		W2		G2		Goo
	Lm	Ex	Lm	Ex	Lm	Ex	
brumma till	–	–	–	–	–	–	– ¹⁾
darra till	–	–	–	–	–	–	x
knäppa till	– ²⁾	x ³⁾	–	x ⁴⁾	–	–	x
morra till	–	–	–	–	–	–	x
rycka till	–	x	–	–	–	–	x
skälva till	–	–	–	–	–	–	x
smälla till	–	–	–	–	–	–	x
spritta till	–	x	–	x ⁵⁾	–	–	x
vackla till	–	–	–	–	–	–	x
9		3		2			
1) inte om djur 2) <i>knäppa till</i> 'bli kallt' lemma i NEO 3) även som konstruktionsangivelse 4) som optionellt: <i>det knäppte [till] i låset</i> 5) men (felaktigt) översatt med icke-punktuellt verb							

Inte ett enda av partikelverben finns alltså med som uppslagsord i någon av ordböckerna, medan ett fåtal noteras som exempel, tre i NEO och två i W2. Däremot hittade jag belägg på alla utom *brumma till* i aktuell betydelse på webben.

Det är tydligen så att punktuella partikelverb med *till* räknas som produktivt bildade och därför inte noteras i särskilt hög grad. I ordböcker för modersmålstalare kan det kanske försvaras, även om jag tycker att informationen kunde tillhandahållas i samma utsträckning som annan ordbildnings- eller konstruktionsinformation i de svenska ordböckerna.

De svensk-finska delarna i W och G är ju först och främst receptionsordböcker och orsaken till att *till*-verben utelämnats är förmodligen att man ansett att användarna lärt sig att partikeln *till* anger punktuell handling och att verben därmed kan förstås utifrån det enkla verbet. Mer informativt hade det i alla fall varit att ge dem som exempel med adekvata finska motsvarigheter. Då hade svenska användare, som ju är hänvisade till samma ordböcker, fått värdefull information om finskan, och finska användare hade fått en explicitare beskrivning av svenskan. Jag är inte säker på att alla i målgruppen vet att *till* gör svenska verb punktuella. Dessutom gäller det inte alltid.

5. Avslutning

Vad är då svaret på den fråga jag ställde i inledningen? Vad gör ordboksförfattare när verbhandlingens aktionsart är inherent i verbet i det ena språket men i huvudsak måste anges med andra medel i det andra språket? Svaret måste väl sägas vara: inte särskilt mycket. Åtminstone inte i ordböcker av den storleksklass som har undersökts här. De direkta aktionsartsfelen i ordböckerna är inte så väldigt många, men någon större tydlighet i fråga om aktionsarten utmärker sig ordböckerna inte för. Följdfrågan är naturligtvis: borde de göra det då? För min egen del är jag benägen att svara ja. Visserligen är aktionsart i sin helhet ett så komplext fenomen att man inte kan behandla det särskilt uttömmande i en mellanstor ordbok, eller i någon ordbok alls, för den delen. Men vissa grundläggande uppgifter kunde det ändå gå att belysa bättre än vad som nu är fallet.

Den här lilla undersökningen visar också att de enspråkiga svenska ordböckerna inte är särskilt tydliga i fråga om aktionsarten hos verben. Det beror naturligtvis på att aktionsarten inte i särskilt hög grad är en inherent egenskap hos svenska verb och därför inte aktualiseras i ett enspråkigt perspektiv. För författare till tvåspråkiga ordböcker blir de icke-kontrastiva enspråkiga ordböckerna därmed också i vissa fall otillräckliga hjälpmedel. Jag brukar säga, att man inte skall kritisera ordböcker för att de inte är det de inte ger sig ut för att vara. Nu gör jag mig själv skyldig till det, för de svenska ordböckerna är ju inte avsedda att vara kontrastiva. Det finns dock flera faktorer som talar för större explicitet i det här fallet. Dels kommer allt fler svenska användare i kontakt med främmande språk och blir därmed tvungna att kontrollera sin föreställning om svenska ords betydelse i kontrastivt syfte. Modersmålstalare blir ju också många gånger osäkra när saker de inte tänkt på aktualiseras. Dels är ju utlänningarna i Sverige många, och många av dem har sådan kompetens i svenska att de kan använda förhållandevis avancerade ordböcker, bl.a. då NEO och andra enspråkiga ordböcker.

Vad gäller de två undersökta tvåspråkiga ordböckerna är de ju båda i första hand riktade till finskspråkiga. Men det är de enda ordböcker mellan finska och svenska som existerar i den storleksklassen. Det ges inte ut några särskilda ordböcker riktade till användare med svenska som modersmål. W säljs dessutom som delupplaga i Sverige. Därför tycker jag att förlagen i litet högre grad kunde beakta också de svenska användarnas behov. Fullständig bidirektionalitet är kanske inte någon bra lösning för den här kategorin av ordböcker, men uppgifter som bägge användargrupperna skulle ha nytta av kunde ändå tillhandahållas i större utsträckning.

- ¹ Det är skäl att nämna att jag själv är en av medförfattarna till den finsk-svenska delen av W. Någon diskussion kring aktionsartsproblematiken fördes inte i författargruppen under redigeringsarbetet, utan lösningarna härrör i första hand från de enskilda författarna och kanske i någon mån från den eller de medförfattare som läst och kommenterat. Mot slutet av alfabetet kan de beslut som togs för Stora finsk-svenska ordboken (1996) (SFSO) ha påverkat lösningarna, eftersom författarna är desamma.
- ² Gruppen består av två bildningstyper. Verben på *-ua/-yä* är egentligen reflexiva/ translativa som avledningsgrupp (Ikola 1986: 97). För många verb finns den ursprungliga aktionsarten kvar (*taipua* 'böjas, böja sig', *syntyä* 'födas') men hos en del har den gått förlorad. De verb jag har tagit med i undersökningen är alla sådana som enligt PS avser en pågående eller upprepad handling. Verben på *-ista/-istä* är kontinuativa verb (Ikola 1986: 100).
- ³ En grupp består de facto av fyra verb om man beaktar parallellformerna *vapista - vavista*, som av G av någon anledning inte räknas som synonymer.
- ⁴ Av de sexton verben i G kommer två in via hänvisning från *naksahtaa* till *naksua*.
- ⁵ CD-PS har *napsua* = *naksahdella* och *naksua* = *napsahdella* med hänvisning till iterativa motsvarigheter och *paukkua pamahdella*, *paukahdella* med iterativa verb som förklaring.

6. Litteratur

Undersökta ordböcker

G = Köyökkä, Lea et al. 1999: *Suomi ruotsi suomi. Gummeruksen suomi ruotsi suomi sanakirja*. Jyväskylä - Helsinki: Gummerus.

W = Cantell, Ilse et al. 2000: *Suomi-ruotsi-suomi -sanakirja*. Helsinki: WSOY.

Övriga ordböcker

BSO = Malmström, Sten - Iréne Györki - Peter A. Sjögren 1986: *Bonniers svenska ordbok*. Stockholm: Bonniers.

CD-PS = *CD-Perussanakirja* 1997. CD-ROM PC / Windows. Helsingfors: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus - Oy Edita Ab - Lingsoft Oy.

NEO = *Nationalencyklopedins ordbok* på cd-rom (v 2.0 från 1999). Höganäs: Bokförlaget Bra Böcker AB i samarbete med LinnéData Väst.

PS = *Suomen kielen perussanakirja* (1-3) ('Finsk basordbok') 1990-94. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 55. Helsinki: Valtion painatuskeskus.

SAOB/OSA = *Svenska Akademiens ordbok i databasform* 1898-. Lund - Göteborg: Svenska Akademien - Språkdata, Göteborgs universitet. <<http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>>. Användningstid juni-oktober 2001.

SAOL 11 = *Svenska Akademiens ordlista* 11 1986. Stockholm: Norstedts Förlag.

SAOL 12 = *Svenska Akademiens ordlista* 12, cd-rom 1998. Stockholm: Norstedts Ordbok.

SFSO = *Suuri suomi-ruotsi -sanakirja. Stora finsk-svenska ordboken* 1997. Publ: Werner Söderström Osakeyhtiö och Forskningscentralen för de inhemska språken. Borgå: WSOY.

SOB = *Svensk ordbok*, cd-rom, 1999. Stockholm: Norstedts Ordbok och L&H Mendez Sweden AB.

Annan litteratur

Ikola, Osmo (red.) 1986. *Nyky-suomen käsikirja*. Espoo: Weilin + Göös.

SAG = Teleman, Ulf - Staffan Hellberg - Erik Andersson 1999: *Svenska akademiens grammatik 4: Satser och meningar*. Stockholm: Svenska akademien - Norstedts ordbok.

Annat material

WWW. Sökningar med Google <<http://www.google.com/intl/sv/>>. Användningstid juni 2001.

Appendix: Översikt över de undersökta verbartiklarna i W och G

	Lemma	W		G	
		Bet.diff./A-ex.	Ekvivalent	Bet.diff./A-ex.	Ekvivalent
1	väristä		flimra darra huttra (mielihyvystä) rysa	(vilusta) (tekn.)	darra huttra vibrera
	värahtää	<i>jk värähtää</i> det går en skälkning genom ngt <i>lehtikään ei värähtänyt</i> inte ett löv rördes	darra till		darra svänga vibrera
	värähdellä	(fys) (sähk)	darra flimra dallra vibrera oscillera	(fys)	dallra darra vibrera oscillera
2	vapista	(väristä) (kauhusta) (täristä)	darra skälva bäva skaka		darra skaka
	vavista		<i>ks. vapista</i>		bäva skälva darra skaka
	vavahtaa		spritta spritta till rycka till skälva till <i>hän vavahti hereille</i> han spratt upp ur sin sömn		bäva skälva
	vavahdella		skaka skälva		Ø
3	notkua	(taipuilla) (hetkua)	bägna svikta gunga		digna bägna
	notkahtaa	(keinahtaa) (retkahtaa) (taipua)	svikta ge efter vika sig bägna		svikta ge efter
	notkاهدella		svikta		svikta bägna
4	tippua	(tihkua)	droppa drypa sippra	(pudota)	droppa falla ramla trilla
	tipahtaa	(pudota)	droppa trilla ner falla	(pudota)	droppa falla ramla
	tipahdella		Ø		droppa falla droppvis

		W		G	
	Lemma	Bet.diff./A-ex.	Ekvivalent	Bet.diff./A-ex.	Ekvivalent
5	horjua	(hoippua) (huojua)	vackla rag[g]lla svaja vara ostadig		vackla svikta
	horjahtaa		vackla vackla till <i>hän horjahti kumoon</i> han vacklade [till] och föll; han föll		snava vackla svikta
6	jyristä	(ukkosesta) (ihmisestä)	dundra dåna mullra ryta		mullra dundra
	jyrähtää	(ukkosesta) (ärjäistä) <i>ukkonen jyrähtää</i> åskan går; åskan mullrar	dundra dåna mullra ryta		dundra mullra
7	kolista	(kopista) (rymistä, meluta)	skramla slamra klappa bullra		skramla slamra
	kolahtaa		smälla slå dunsa		stöta
8	murista	(karhusta)	morra brumma		brumma morra
	murahtaa	(karhusta)	morra morra till brumma brumma till		morra brumma
9	naksua		knäppa		knaka knäppa
	naksahtaa		knäppa till		<i>ks. naksua</i>
10	paukkua	(ryskää) <i>palaa paukkuen</i> brinna så det sprakar om det	smälla knalla braka		smälla
	paukahtaa		smälla		smälla (till) knalla

Behandlingen av ord på -erska och -inna i SAOB

This paper is dealing with the different treatment of feminine words or derivatives in *-(er)ska* and *-inna* in the Dictionary of the Swedish Academy (SAOB). The material comprises around 300 examples where the derivatives in *-(er)ska* and *-inna* have the same base (*målerska*, *målarinna* to the verb *måla* or the masculine designation *målare*).

Avledningarna *-erska* och *-inna* har varit mycket produktiva under en lång tid men anses numera vara på tillbakagående. Tillbakagången hänger främst samman med att vi inte längre genom yrkesbeteckningen talar om huruvida den som utövar ett yrke är kvinna eller man och även med att gifta kvinnor inte längre lånar mannens titel. Däremot tycks det finnas ett behov av att skilja på könen i idrottssammanhang. Så talas t.ex. om *mittfälterska*, *löperska*, *hopperska* inom friidrotten. Det material som jag redovisar här om behandlingen av femininer på *-erska* och *-inna* har egentligen samlats för en undersökning bl.a. om huruvida man kan urskilja skillnader i bruket av *-erska* och *-inna* i fornsvenska och äldre nysvenska och för att se om det finns kronologiska skillnader i användning och frekvens. Min avsikt är också att se om det är särskilda konnotationer knutna till någon av avledningarna.

Det lågtyska *-er* och det fornsvenska *-ir*, *-er* i maskulina personbeteckningar är ett samgermanskt suffix som bl.a. förekommer i gotiskan *-areis*, i fornhögtyska *-ari*, *-ære* (tyska *-er*) och i fornengelska *-ere* (engelska *-er*). De gotiska och västgermanska formerna visar att suffixets ursprungliga form har varit *-aria* och orden har böjts som *-ia*-stammar. Detta *-aria* anses vara ett gammalt lån från latinets *-arius* i t.ex. *camerarius*, *monetarius*. Många ord lånades in söderifrån redan av germanerna, t.ex. fornhögtyska *mulinari*, fornsvenska *mölnare*, och suffixet blev snabbt produktivt för bildande av personbeteckningar.

Suffixet användes ursprungligen för att bilda personbeteckningar av substantiviska grundord. Sådana nominalavledningar fanns också i stort antal i gotiskan och i de nordiska fornspråken, t.ex. fornsvenska *domare*, *drapare*, *klokkare*. I många fall fanns vid sidan av grundordet ett verb som personbeteckningen kunde anslutas till som ett nomen agentis: *köpare* till *köp* och *köpa*, *lekare* till *lek* och *leka*, *fiskare* till *fisk* och *fiska* m. fl. Efter mönster av sådana bildades snart personbeteckningar på *-are* direkt av verb: *skapare* till *skapa*, *bakare* till *baka*, *sovare* till *sova*. Dessa deverbativa bildningar blev med tiden talrikare än de denominativa. Ord på *-are* kan i nysvenskan vid behov bildas till de flesta verb, och flera forskare menar att *-are* t.o.m. skulle kunna betraktas som en böjningsform av verb.

En mängd lågtyska ord på *-er* lånades in i svenskan under medeltiden och anslöt sig formellt till den inhemska gruppen på *-are*: *borgbare*, *lärvare*, *rövare*, *drinkare*, *frossare*, *lögnare* m. fl. Ibland känns dessa igen som lånord därför att de har lånats i omljudd form: *krämare* till *kram*, *väpnare* till *vapen*, *krögare* till *krog*, eller på att grundordet saknas i svenskan: *riddare*, *skräddare*, *följeslagare*, *invånare*.

Det *-erska* som vi finner i fornsvenskan motsvarar medellågtyska *-ersche* i ord som *bor-*

gersche och *helpersche*, femininer till lågtyska *borger* och *helper*, där *-er* alltså är den lågtyska motsvarigheten till svenska *-are*. Avledningssuffixet *-inna* motsvarar medellågtyska *-inne*, högtyska *-in*. Många tidiga ord på *-erska* och *-inna* anses precis som de maskulina *-are*-bildningarna vara direkta lån från medellågtyskan. Varken *-erska* eller *-inna* förekommer i landskapslagarna eller i riddardikterna. Det är först fr.o.m. mitten av 1300-talet som dessa avledningar börjar märkas och de anses vara mest produktiva från 1450 och framåt. Antalet ord på *-inna* var dock lågt medeltiden igenom.

Förutom direkta lånord från medellågtyskan har vi dels feminina bildningar till de maskulina orden på *-are*, dvs. moverade femininer, dels femininer bildade direkt på ett verb, dvs. feminina nomina agentis. För fornsvenskans del konstaterar Emil Olsson (1916 s. 68 f.) att orden på *-erska* fördelar sig på följande grupper:

- 1) från lågtyskan direkt inlånade: *borgbirska*, *mæstirska*, *roffirska* samt troligen *nødhbielpirska* och *syndirska*,
- 2) sådana som säkert eller sannolikt bildats i svenskan till mask. på *-are*: *brefvisirska*, *bryggirska*, *frazirska*, *fødbirska*, *bielpirska*, *mordbirska*, *svikirska* m.fl., och
- 3) sådana som säkert eller sannolikt bildats direkt till resp. verb och som saknar motsvarande maskuliner på *-are*: *danzirska*, *matirska*, *thvættirska*, *vævirska* m.fl.

För femininer på *-inna* i fornsvenskan gäller troligen bara den första gruppen (Olsson 1916 s. 72). Emil Olssons gruppering tycks bli bekräftad ju mer språket i senmedeltida och äldre nysvenska källor undersöks. De flesta tidiga exemplen på feminina avledningar på *-erska* och *-inna* återfinns i källmaterial av typen domböcker samt stads- och tänkeböcker.

Lena Moberg (1989 s. 204 f.) konstaterade i sin undersökning av de två skrivarna Ingevalds (svensk) och Helmik van Nördens (tysk) språk i Stockholms medeltida tänkeböcker att de feminina bildningarna på *-erska* utgör en mindre dominerande grupp än den maskulina på *-are*, men att den ingalunda är obetydlig. Flertalet av de exempel på *-erska* som hon fann har sin direkta motsvarighet i medellågtyska substantiv på *-ersche*. Hon har exempel som *bisläpirska*, *borgerska*, *bryggirska*, *dukavaskirska*, *dödhgrawirska*, *kättirska*, *latirska*, *läkirska*, *mädhborgherska*, *skolamästirska*, *sköirska* (=baderska), *äptirleverska*, *äptirblivirska*. Flertalet korresponderar med i fornsvenskan samtidigt förekommande maskulina bildningar på *-are* (*borgbare*, *bryggare*, *dödhgraware*, *mädhborhgare*, *skolamästare*). Några medellågtyska motsvarigheter till *dödhgrawirska*, *latirska*, *sköirska*, *äptirleverska* och *äptirblivirska* har Moberg inte påträffat i ordböckerna. Orden *äptirblivirska*, *sköirska* och *skolamästirska* har sina enda fornsvenska belägg hos Helmik, och det är hos honom, alltså den tyskspråkiga av de båda skrivarna, som Lena Moberg finner de flesta orden på *-erska*.

Suffixet *-inna* uppträder i de medeltida tänkeböcker som Moberg undersökt endast i bildningarna *thiuvinna* och *vårdinna*, alltså två femininer som motsvarar medellågtyska *devinne* och *werdinne*, och de är belagda både hos den tysk- och den svenskspråkige skrivaren.

Någon enhetlig behandling i SAOB av de feminina orden på *-erska* och *-inna* kan inte förväntas med hänsyn bl.a. till att båda avledningarna varit mycket produktiva under hela SAOB:s beskrivningsperiod och till att varje enskilt ord samtidigt haft mycket olika lång livslängd. Dessutom måste hänsyn tas till SAOB:s långa produktionstid med hittills ca fem generationer redaktörer. Mitt material består av närmare 300 ord. Jag har valt ut sådana

exempel där *-erska* har en motsvarighet på *-inna*, alltså ord som kan antas vara avledda av samma bas (*anförarinna*, *anförerska* till *anförä* eller *anförare*; *målarinna*, *målerska* till *måla* eller *målare*; *segrarinna*, *segrerska* till *segra* eller *segrare*; *ryttarinna*, *rytterska* till *ryttare*; *svågerinna*, *svåggerska* till *svåger*). Jag har inte tagit med sammansatta avledningar av typen *slöjdlävarinna*, *bildhuggerska*, *maskinskriverska*, eftersom det inte finns anledning att tro att det materialet skulle tillföra något nytt. Bidraget ska ses som ett försök att teckna en bild av hur SAOB har behandlat denna ordtyp i banden A till och med S. Jag kommer att ta upp fördelningen eget uppslagsord eller redovisning i ramsa till *-are*-avledning eller verb samt i övrigt visa vilka olika sätt det finns att beskriva ordtypen utan att det därför blir en felaktig beskrivning. I stället kan beskrivningarna vara en spegling av en viss redaktörs eller redaktörsgrupps synsätt. (Ordet *ramsa* används i det följande för i SAOB sammanskriven uppräknings av avledningar med samma bas.)

I de första banden av SAOB utgör avledningar egna uppslagsord, vilket innebär att avledningar på *-erska* och *-inna* är upptagna som egna ord, och alltså inte beskrivna i ramsa. De är också normalt redovisade som verbalsubstantiv i inledningen till aktuellt verb. Detta gäller i princip fram t.o.m. bokstaven E. Några undantag finns, t.ex. *bryllerska* och *drömmerska* som båda behandlas i ramsa som avledningar till verb, men här torde anledningen vara att artiklarna skrevs efter 1920 och efter de nya redigeringsprinciper som genomfördes av Ebbe Tuneld. Artiklar som redan var skrivna före 1920 och lämnade till tryckeriet ändrades inte. En fast modell tillämpas i uppslagsordets huvud om ursprunget, nämligen "fem. till" och aktuellt *-are*-ord. Således är *anhängarinna* och *anhängerska* "fem. till anhängare", *badarinna* och *baderska* "fem. till badare", *dansarinna* och *danserska* "fem. till dansare". *Borgerska*, som av Emil Olsson betraktas som ett direktlån från medellågtyskan, förklaras som "fem. till borgare" och i etymologiparentesen står "jfr mlt."

På F sker flera förändringar. *Fiskerska* är placerat i avledningsramsa till verbet medan *fiskare* är eget ord. Den gamla formuleringen "fem. till" finns kvar t.ex. hos *föraktarinna* och *förakterska* som dock liksom *föraktare* återfinns i avledningsramsa till verbet. Pelle Holm skrev verben *föregå*, *förestå* och *företräda* med tillhörande avledningar. *Föregångare* och *föreståndare*, som båda för övrigt förekommer i fornsvenskan, blev egna uppslagsord och till dem lades de feminina bildningarna *föregångerska*, *föregångarinna*, *förestånderska* och *föreståndarinna*. *Företräddare* och de fem. motsvarigheterna placerades i avledningsramsan till verbet. I åtminstone något fall har de feminina avledningarna mer eller mindre lämnats åt sidan. I inledningen till verbet *fresta* finns hänvisning till ordet *frestare* och verbalsubstantiven *frestarinna* och *fresterska* är medtagna men varken verbet eller *frestare* har någon avledningsramsa. I stället står inom parentes på *frestare* "om kvinna nyttjas i allm. *frestarinna* eller *fresterska*".

På bokstaven F behandlas alltså med några få undantag femininerna på *-erska* och *-inna* som avledningar i ramsa till de maskulina motsvarigheterna på *-are*. Det sista häftet på F trycktes 1928. Fr.o.m. bokstaven G t.o.m. I behandlas de aktuella femininerna i avledningsramsa till verbet, där också den maskulina motsvarigheten är placerad. Med K kommer en ny period då man återgår till det beskrivningssätt som var gängse på bokstaven F och placerar femininerna i avledningsramsa till maskulinerna med exempel som *klåpare* (S. Belfrage) och *kopplare* (E. Olsson) i spetsen. Den bryts i slutet av K med några artiklar av redaktören J. Svensson som lägger femininer på *-inna* i ramsa till maskulina *-are* och femininer på *-erska* i avledningsramsa till verbet (t.ex. *köparinna*, *köperska*). Denna åtskillnad fortsätter; så ligger

t.ex. *läverska*, *läserska* och *målverska* på verbet medan motsvarande *-inna*-avledningar återfinns på *lävare*, *läsare* och *målare*.

På bokstaven R sker en stabilisering så till vida att de tre förfaringsätten används om varandra, ibland – men inte alltid – med en urskiljbar tanke. Med A. Sundqvist tillkommer ett nytt moment i beskrivningen, nämligen så att *rymmarinna* har placerats i avledningsramsa till *rymmare* men i etymologiparentesen försetts med "[delvis till *rymma*]". *Rymmerska* står utan kommentar i avledningsramsan till *rymma*. Fr.o.m. bokstaven R används etymologiparentesen allt oftare för att markera den dubbla tillhörigheten eller för att markera osäkerheten om huruvida de feminina avledningarna ska hänföras till verbet eller befintlig *-are*-avledning. Uttrycket "delvis till *X-are*" används omväxlande med "jfr *X-are*" (med ungefärlig betydelse "besläktat med").

Ett sista sätt att placera ord av denna typ förekommer vid några mer tillfälliga bildningar som *skrattarinna*, *skändarinna* och *slumrarinna* då dessa beskrivs som avledningar till de mask. motsvarigheterna som i sin tur är placerade som avledningar i avledningsramsa till verben.

Efter 1920 har drygt ett tiotal femininer på *-inna* och *-erska* blivit egna uppslagsord. Det är t.ex. *författarinna* och *författerska*, *hjälparinna* och *hjälperska* (S. Ehrling), *kokerska* (J. Svensson), *kätterska* (G. Hedström), *köperska* (J. Svensson), *lärrarinna* (R. Liljefors), *mäklerska* (J. Svensson), *rofferska* (B. Molde) *ryttarinna* (B. Ejder), *svägerinna*, *svägerska*, *sångerska* (C-E. Lundblad). Möjligen finns ytterligare någon.

Jag har i stort sett bara behandlat verbalavledningar här och anledningen är att det är mycket få substantiv utöver maskulina *-are*-avledningar som utgör bas till både *-erska*- och *-inna*-avledningar. Till *mejeri* har dock SAOB både *mejerinna* och *mejerska*. Substantivet *lögn* har avledningarna *lögnare* och *lögnerska* i ramsa medan *skådespelare* är eget uppslagsord och *skådespelerska* redovisas som avledning till *skådespel*.

I gängse handböcker om ordbildning betraktas både *-erska* och *-inna* som som färdiga avledningssuffix lånade från lågtyskan. För att ett suffix ska bli produktivt bör ett antal mer frekventa lånord utgöra mönster. Att vissa avledningar på *-erska* kommit in i fornsvenskan som medellågtyska lån är också en allmän uppfattning. Hur många och vilka är väl inte helt klarlagt. Olsson (se ovan) räknade med att följande fornsvenska ord var direkt inlånade från lågtyskan: *borghirska*, *mästirska*, *roffirska*, *nödbhjälpirska*, *syndirska*, och Moberg fyllde på med *bisläpirska*, *bryggirska*, *dukavaskirska*, *kättirska*, *läkirska*, *mädhborgherska*, *skolamästirska* som alla har lågtyska motsvarigheter. Enligt SAOB:s terminologi i etymologiparentesen skulle dessa lån ha varit markerade med "av" eller "efter". Med "av" menas att ett ord har lånats från ett visst språk, och "efter" att ordet är bildat efter mönster av det främmande ordet. När översättningslån skulle kunna råda anføres det eventuellt ursprungliga ordet efter ett "jfr", alltså "jämför". Bara ett av de nämnda orden har behandlats som lån, nämligen *rofferska*. *Bisläperska* anses vara bildat "efter" lågtysk förebild. Med ett "jfr" betecknas *borgerska*, *mästerska*, *nödhjälperska*, *synderska* och *kätterska*. De övriga orden saknar kommentar eller är ej belagda i nysvenskan och därmed inte i SAOB.

Emil Olsson hade en grupp som innehöll sådana som säkert eller sannolikt bildats direkt till resp. verb och som saknar motsvarande maskuliner på *-are* och däribland fanns *danzirska*, *matirska*, *thvättirska*, *vævirska*. SAOB innehåller bara *danserska* och detta ord är eget uppslagsord utan annan kommentar i etymologiparentesen än att det finns i fornsvenskan.

Jag har gett en ganska förenklad bild av hur avledningarna på *-erska* och *-inna* har behandlats i SAOB. Det finns alltid faktorer som inte syns för läsaren men som styr redaktören, t.ex. att ett ord har flera betydelser eller att ordet är väl excerperat och alltså föreligger i många språkprov. En tredje faktor, men av annat slag, är platsbrist. Tydligast är ändå faktorer som beror på redaktionell policy. Omkring 1920 omorganiserades arbetet genom Ebbe Tunelds försorg. Genom att avledningarna mer konsekvent började förtecknas i ramsor sparades tid och plats, något som då var nödvändigt för att ordboksprojektet skulle få fortsätta. Den förste redaktören som kom att behandla *-erska* och *-inna* på olika sätt var J. Svensson. Förfarings-sättet att lägga *-erska* till verbet och *-inna* till den maskulina *-are*-avledningen anammades av S. Ekbo och A. Sundqvist men kom ändå aldrig att slå igenom.

Litteratur

- Lundbladh, Carl-Erik, 1992. Handledning till Svenska Akademiens ordbok. Stockholm.
Moberg, Lena, 1989. Lågtyskt och svenskt i Stockholms medeltida tänkeböcker. Uppsala.
Olsson, Emil, 1916. De appellativa substantivens bildning i fornsvenskan. Bidrag till den fornsvenska ordbildningsläran. Lund.
SAOB = Ordbok över svenska språket utg. av Svenska Akademien. 1–. 1898–.

Ordböckerna och finlandssvenska ords semantik

It is a well known fact that the use of *ännu* 'yet, still' and *redan* 'already' in the Swedish spoken in Finland somewhat differs from the use in the Swedish spoken in Sweden. This difference has, however, never got any exact semantic description. In this paper it is argued that the difference consists in some small differences concerning some of the presuppositions constituting the meaning of these words.

Varje gång en svensk ordbok utkommer kastar sig finlandssvenska recensenter över denna för att kontrollera hur många finlandssvenska ord som har tagits med i ordboken (t.ex. Reuter 1987, von Hertzen 1987). Detta gäller inte minst för år 1986 som var osedvanligt rikt på nya ordböcker. Den här året kunde man konstatera att t.ex. Svensk ordbok på det hela taget saknade information om finlandssvenskan, medan Svenska Akademiens ordlista (SAOL) däremot innehöll ett mindre antal finlandssvenska uppslagsord. En av recensenterna (von Hertzen 1987) ger en lista på 87 ord som markerats som finlandssvenska i SAOL₁₁, men poängterar samtidigt att denna inte är fullständig då för ord som är finlandssvenska endast i en viss betydelse denna ges inom parentes. (von Hertzen 1987: 14f.) I sin recension av SAOL₁₂ konstaterar Reuter (1999: 219) att antalet har vuxit till 350. Landqvist (2001: 75) noterar i ett sammanhang att de finlandssvenska orden i SAOL₁₂ i själva verket är fler eller 391 uppslagsord. Samtidigt som recensenterna redan 1987 noterar de finlandssvenska förekomsterna med tillfredsställelse konstateras att många av orden är alltför särpräglade för att etiketteras som finlandssvenska, dvs. långt ifrån alla finlandssvenskar har någonsin hört ordet i fråga eller känner till den betydelse som ordet ges i ordboken (von Hertzen 1987: 15, jfr också Nikula 1992) Detta är emellertid numera historia i fråga om de här orden, eftersom bristerna har åtgärdats i SAOL₁₂, men väcker ändå frågan i vad mån ordböckerna bär skulden till att språkvårdarna (ofta) anser sig ha misslyckats i sina intentioner.

Ordböckerna och språkvården

Språkvårdarna ser kanske inte alltid utan orsak ganska pessimistiskt på resultatet av sina bemödanden (t.ex. Norén 1993, Reuter 1994). Trots ihärdiga försök att ändra språkbrukarnas vanor påstås dessa envetet fortsätta att tala och skriva som de alltid har gjort. Det är emellertid meningslöst att i det här sammanhanget diskutera språkvårdens eventuella misslyckande, då det ju är svårt att föreställa sig en situation utan språkvård. Jag vill trots detta hävda att den svenska språkvården i Finland åtminstone delvis lyckats, något som bland annat bevisas av att det numera inte är alltför lätt att i skrift hitta belägg på t.ex. den gamla, väletablerade finlandssvenska användningen av *ännu*, trots att etablerade betydelskillnader normalt inte brukar kunna utrotas speciellt lätt (Norén 1993: 23). Och exemplen kunde mångfaldigas. Men på vad kan det bero att den talande och skrivande finlandssvenska språkbrukaren i vissa fall verkar vara immun mot språkvård? Är det kanske helt enkelt så att den standardspråk-

liga motsvarighet till de genuint finlandssvenska ord man med ordböckernas hjälp försöker truga på språkbrukarna inte motsvarar det dessa vill uttrycka. Innan jag med hjälp av ett antal exempel på finlandssvensk användning av *ännu*, excerperade i tidningstext, försöker visa att så kan vara fallet, kan det vara på sin plats att något reflektera över på vad de ibland haltande betydelsebeskrivningarna kan bero.

Det är ingalunda enbart ordböcker över det svenska standardspråket som uppvisar brister i fråga om såväl urvalet av finlandssvenska uppslagsord som i betydelsebeskrivningen utan samma brister återfinns också i Finlandssvensk ordbok (Nikula 2000: 253f., 256). Lexikograferna kan emellertid inte ensamma ställas till svars för detta. De källor som dessa förlitat sig på kan vara både föråldrade och bristfälliga. En viktig orsak är också att finlandssvenskan inte talas på ett sammanhängande område utan är splittrad i varieteter med vissa skillnader i betydelse som följd. Skriftspråket utgör väl närmast den variant som kan göra anspråk på att representera någon form av consensusfinlandssvenska. Sist men inte minst föreligger inte beskrivningar av ens de "svåraste" finlandssvenska ordens betydelser.

Den finlandssvenska språkvården, som i stor utsträckning kommit att bedrivas på lexikal nivå, kan för den utomstående i många stycken te sig befängd. Utan att närmare gå in på språkvården och dess negativa sidor (Nikula 1997) är det skäl att erinra sig att finlandssvenskan talas i utkanten av det svenska språkområdet och sin status som nationalspråk till trots lever under inverkan av finskan i synnerhet i städerna. Bland annat detta gör att den svenska språkvård som bedrivs i Finland delvis måste vara en annan än den som bedrivs i Sverige, eftersom man i Finland inte kan gå i täten för den språkliga utvecklingen. Detta får dock inte hindra att man är lyhörd för de finlandssvenska orden, deras utbredning och betydelse, och att denna lyhördhet också avspeglar sig i ordböckerna (Jfr Thelander 1994).

Vad betyder *ännu* i standardspråket?

Som bakgrund till den typiskt finlandssvenska användningen av *ännu* beskrivs inledningsvis kort den standardspråkliga betydelsen av ordet i fråga.¹ Som utgångspunkt har jag använt bland annat Monika Dohertys undersökning av *noch* och *schon* och deras presuppositioner (Doherty 1973).

En jämförelse av satser där *ännu* och *redan* och den negerade varianten av dessa ingår (ex. 1-2) visar ett samband mellan *ännu* och *redan*, eftersom den lexikaliserade formen av negativt *redan* är det samma som negerat *ännu*, dvs. *inte ännu*, som i sin tur lexikaliserats som *inte längre*.

- 1a) Sover Peter *ännu*?
- b) Ja, Peter sover *ännu*.
- c) Nej, Peter sover *inte längre*.

- 2a) Sover Peter *redan*?
- b) Ja, Peter sover *redan*.
- c) Nej, Peter sover *inte ännu*.

Om man skiljer åt påståenden och presuppositioner och med presuppositioner avser den del av betydelsen hos ett ord som förblir oförändrad vid negering så kan skillnaden i betydelse mellan *ännu* och *redan* beskrivas som en skillnad i presuppositioner (Doherty 1973: 154).

Den del av betydelsen av *ännu* som förändras vid negering, dvs. påståendet, är exakt den samma som den del av *redan* som förnekas vid negation, dvs. att Peter sover. *Ännu* presupponerar visserligen att *sovandet fortsätter* i talögonblicket, medan *redan* presupponerar att Peter *inte sov* tidigare. *Ännu* förutsätter sålunda en föregående fas₁, sovande, och en pågående fas₂, sovande, som i och för sig kan upphöra, medan *redan* presupponerar en inledande fas₁, icke-sovande, och påstår en efterföljande fas₂, sovande. I Svenska Akademiens grammatik (SAG) uttrycks samma sak i fråga om *ännu* på följande sätt: "I affirmativ sats betyder *än*, *ännu* det samma som *fortfarande*, *alltjämt*, dvs. adverbiallet jämför med en tidigare tidpunkt och aktionen tänks pågå oavbrutet från denna tidpunkt fram till den tid som satsen handlar om" (SAG III, Advl. § 110). Presuppositionerna (P) i anslutning till *ännu* – *inte längre* resp. *redan* – *inte ännu* kan skrivas²:

ännu - *inte längre* P: T (icke-T)
redan - *inte ännu* P: (icke-T),T

Den symmetriska samhörigheten mellan *ännu* och *redan* kan sägas bero på inversionen av resp. presuppositioner (Doherty 1973: 154ff.).

Som fokuserande tidsavdverbial kan *ännu*, som i ex. 1 ovan, fogas enbart till verb med *oavgränsad aktionsart*. I de fall *ännu* uppträder vid verb med avgränsad aktionsart tolkas verbfrasen som iterativ, dvs. *han* har i exempel 3 inte ännu upphört med sin ovana.

3. Han smäller *ännu* igen dörren (SAG III, Advl § 110).

Den affirmativa satsen "Peter sover *ännu*" innebär som konstaterats att Peter sover i talögonblicket, men förutsätter att detta tillstånd kan upphöra (ex. 1c). Detta förklarar varför en sats som

*Peter är *ännu* död.

inte är möjlig. Visserligen befinner sig Peter också i detta fall i ett visst tillstånd, T, men detta tillstånd kan inte upphöra och gå över i ett tillstånd icke-T, eftersom död är ett *finalt* tillstånd. På motsvarande sätt kan det förklaras att inte heller en sats som

*Peter är *redan* ung.

inte är möjlig, eftersom ett *initialt* tillstånd ung inte föregås av ett tillstånd icke-T. Den släktskap som konstaterats mellan *ännu* och *redan* kan också bevisas med hjälp av satspar som är identiska så nära som på antonyma par av predikat som kan ordnas enligt tid, i det här fallet *sova* och *vara vaken*.

4. Peter sover *ännu* = Peter är *inte ännu* vaken.

5. Peter är *ännu* vaken = Peter sover *inte ännu*.

Av exempel 4-5 framgår att det affirmativa *ännu* är ekvivalent med det negerade *redan* (lexikaliserat som *inte ännu*), ex. 4-5.

Trots den stora likheten uppvisar *ännu* och *redan* också en viss betydelskillnad. Denna skillnad framgår av exemplen på den motsatta distributionen i ex. 6-7, som så att säga är ekvivalenta enbart i pilens riktning, då det faktum att Peter inte längre är vaken enbart innebär att han sover.

6. Peter sover *redan* → Peter är *inte längre* vaken.
7. Peter är *redan* vaken → Peter sover *inte längre*.

Redan utökar satsen med ett speciellt antagande, vilket hos Doherty (1973: 156) går under namn av *evaluation*. Denna evaluering anger i exemplen ovan att talaren finner det anmärkningsvärt att Peter sover/är vaken så tidigt som vid en viss tidpunkt (Jfr SAG III, Advl § 111). Av ex. 6-7 framgår sålunda att det affirmativa *redan* enbart kan innebära det nekande *ännu* och inte vice versa.

En evaluering är inte det samma som en presupposition eller ett påstående. Med en evaluering gör talaren inte anspråk på att meddela fakta utan han redovisar snarast sin åsikt om fakta. Då man använder *redan* om en händelse, ger man ofta uttryck för att den inträffat tidigare än väntat. Andra fall av evaluering kan förekomma i satsen med betonat *ännu*, som innebär att man finner att satsens aktion är anmärkningsvärt sen (ex. 8) (Doherty (1973: 157).

8. Peter sover '*ännu*.

SAG uttrycker samma sak på i stort sätt följande vis: Förutom att fokuserande tidsadverbial relaterar den egna satsens tid till en annan tidpunkt då samma aktion tänks e. implicit anges utspela sig, anges ofta aktionen vid den egna satsens tid som anmärkningsvärd, dvs.: 1. Sover Peter *ännu*? kan ofta betyda att det är oväntat att Peter sover så sent och 2. Sover Peter *redan*? att det på motsvarande sätt är oväntat att Peter sover så tidigt (SAG II, Advl. § 47).

Finlandssvensk användning av *ännu*

Vid sidan av den standardspråkliga användningen av *ännu* förekommer i finlandssvenskan ett par fall av utvidgad betydelse som enkelt kan återges på följande sätt:

A) *ännu* används i betydelsen 'ytterligare, dessutom, än en gång' också i fall då det inte hänför sig till en efterföljande komparativ eller uttryck med *en* eller *ett* utan snarast till satsens predikat. Ex. *Ännu* (=ytterligare) två barn sköts ihjäl. Och så vill jag *ännu* (=dessutom) ha en ask smör.

B) *ännu* används i betydelsen 'redan, före utgången av'. Ex. Regeringen skall fatta beslut i frågan *ännu* (=redan) i vår. (Reuter 1989)

Det antagligen mest kända exemplet på finlandssvensk användning av *ännu* kommer från Fänriks Ståls sägner där Runeberg skriver: "Då höjde löjtnanten *ännu* (=än en gång) sin arm [...]". Det finlandssvenska bruket är alltså av gammalt datum och man kan därför ifrågasätta om finsk inverkan, som kommit att bli standardförklaring till fenomenet av den här typen, verkligen utgör upphovet till denna egenhet? Utrymmet medger emellertid inte en

utredning av användningen av *ännu* vare sig i finskan, eller med svenskan besläktade språk (främst tyskan) och finlandssvensk dialekt, men är nödvändig på sikt. Av samma anledning behandlas inte heller A) närmare i detta sammanhang.

Ännu i betydelsen 'redan'? i finlandssvenskan

Den finlandssvenska användningen av *ännu* i betydelsen 'redan, före utgången av' kan delas in i två kategorier: a) en aktion har *inte* förverkligats och b) aktionen har förverkligats. Jag behandlar först exempel på att aktionen inte *ännu* har förverkligats. Av exempel 9 framgår att börja med att det också i finlandssvenskan föreligger en opposition mellan *ännu* och *redan*.

9. Finnair tror att samarbetet med OSS-ländernas flygbolag Aeroflot på allvar kan inledas *ännu* under innevarande år. Hbl³ 10.2.92

Jfr Finnair tror på samarbete med Aeroflot *redan* i vår. [rubrik] Hbl 10.2.92

En artikel om samarbete mellan Finland och Ryssland inleds som i exemplet ovan. Samarbete med Ryssland implicerar för finländaren i gemen att det krävs både tid och tålmod, vilket i det aktuella fallet innebär att artikelförfattaren i själva verket tror att samarbete *inte ännu* på länge skall kunna etableras trots att ett preliminärt avtal redan slutits och trots att man på Finnair säger sig tro på möjligheten. Artikeln om det ryska-finska samarbetet avslutas emellertid på följande sätt, vilket stärker misstanken att av allt att döma varken artikelskribenten eller företrädare för Aeroflot (antagligen inte ens Finnair) är helt övertygade om att ett samarbete verkligen skall kunna inledas i år även om det är så sagt. *Redan* antyder i detta fall en för stor optimism.

Den ryska byråkratin utgör emellertid ett hinder för planernas snabba förverkligande. Så tror man inte *beller* på Aeroflot i S:t Petersburg på att flygningarna kan inledas *redan* om ett drygt år. Hbl 10.2.92 (Min kursivering)

Artikeln i anslutning till rubriken i ex. 10 redogör för en situation där kommunen tillsatt en arbetsgrupp som redan året innan artikeln skrevs lämnat sin rapport.

10. Beslut [fattas] *ännu* i vår om framtida skolmodell i Nagu. ÅU 12.4.01

Kommunfullmäktige var på sitt sista möte för år 2000 likväl inte berett att fatta beslut, då man fortfarande väntade på ett utlåtande som beställts av Utbildningsstyrelsen. Detta och andra hinder är undanröjda då artikeln skrivs i april 2001 men oklart är fortfarande om en diskussion med föräldrarna skall ordnas. Trots att våren är långt framskriden och tiden egentligen *inte längre* medger tror man sig på kommunalt håll trots detta hinna fatta beslut i skolfrågan före sommaren, något som väl för de flesta inklusive artikelförfattaren förefaller oralistiskt. I själva verket har beslut inte fattats i oktober 2001! Mot bakgrund av den tid som gått sedan ärendet aktualiserades skulle ett *redan* i detta sammanhang vara malplacerat eller kunna uppfattas som ironi.

Det naturliga antagandet på basis av texten i exempel 11 är att Dana Dragomir med hänsyn till den sena tidpunkten inte ger en konsert i Helsingfors före årets slut (= inte *ännu*)

även om detta detta enligt arrangörerna inte är uteslutet. – Andra exempel av samma typ är 12-13 där det också mot bakgrund av artikelns innehåll verkar osannolikt att en aktion skall kunna äga rum inom utsatt tid eller med andra ord *inte ännu*.

11. Det finns en svag chans att Dana Dragomir lyckas klämma in en konsert i Helsingfors *ännu* i år, men efter nyår är utsikterna betydligt bättre, antyder arrangörerna. Hbl 28.10.91
12. Spannmål [skickas] till Estland *ännu* till jul. [rubrik] Hbl 6.12.91
13. Den [boken] skall komma ut *ännu* i år har hon bestämt. ÅU 18.1.92

Följande exempel skiljer sig från ovanstående genom att en handling mot alla odds kunnat genomföras. I artikeln i anslutning till ex. 14 skildras en trafikolycka med många skadade. Förstahjälp gavs på närmsta sjukhus, men det var inte att vänta att patienterna skulle förflyttas till ett större sjukhus redan (= inte ännu) samma kväll som olyckan inträffat. Detta skedde dock.

14. De skadade fördes *ännu* samma kväll till HUCS. ÅU 16.8.01
15. Efter att Olav Haraldson stupat transporterades liket *ännu* samma natt i hemlighet till Trondheim. Kp 16.8.01
16. Dels förförde han poeten Paul Eluards maka Gala då paret besökte honom och Gala och Dali gifte sig *ännu* samma år. Hbl 11.1.01

Artikeln i anslutning t.ex. 15 handlar om hur Olav Haraldson, sedermera Olav den helige, stupade i striden vid Stiklestad och berättar hur storbonden på Stiklestad efter slaget lyckades få tag på och gömma undan den döde kungens kropp, varefter den nattetid transporterades till Trondheim. För den normale tidningsläsaren förefaller detta, såväl som att Dalis aktiviteter kunnat genomföras på en förhållandevis kort tid, osannolikt.

Typiskt för den finlandssvenska användningen av *ännu* är som det framgår av exemplen att *ännu* uppträder i anslutning till verb med *avgränsad* aktionsart (jfr standardspråket) och tidfästningsadverbial (*ännu i år/vår/före jul*) i icke negerad sats. Kontexten skildrar vanligen eller låter implicit läsaren föreställa sig (ex. 9-13) en situation som gör att denne a) automatiskt utgår ifrån att en viss aktion är svår att genomföra, eller åtminstone *inte ännu* kan genomföras t.ex. på grund av tidsnöd. Denna bedömning delas inte av motparten (Finnair, företrädare för Nagu kommun o.a.), som vill förmedla uppfattningen att en aktion fortfarande är möjlig, utan är i första hand den evaluering av situationen som skribentens överför till läsaren.. Valet av *ännu* är resultatet av en kompromiss mellan skribentens negativa och motpartens positiva syn på saken, vilket leder till att negationen stryks i det underförstådda *inte ännu*. I det andra fallet visar sig b) verkligheten vara en annan än den skribenten föreställt sig och en aktion har trots allt kommit till stånd. I detta fall står skribentens negativa uppfattning mot verkligheten, vilket för denne också leder till en reträtt som består i att negationen i det underförstådda *inte ännu* stryks även här och att det återstående *ännu* kommer att innebära ett slags "trots allt"-medgivande. Användningen av *ännu* handlar i båda fallen egentligen om samma sak: skribentens och till följd härav också läsarens negativa uppfattning om sakernas tillstånd korresponderar inte med motpartens eller med den verkliga situationen.

Om den finlandssvenska användningen av *ännu* som det förefaller innebär en värdering har detta sannolikt konsekvenser också för betydelsen av *redan*, som i betydelsen 'så tidigt som' antagligen uppfatts som mera markerat än i standardsvenska och ger uttryck för (stor) överraskning eller förvåning över att aktionen kommer till stånd vid en oväntat tidig tidpunkt (ex. 17).

17. Finnair tror på samarbete med Aeroflot *redan* i år. Hbl 10.2.92

Det redan tidigare nämnda Runebergcitatet ur Fänrik Ståls sägner har i sin fullständiga form följande ordalydelse: (ex. 18).

18. Då höjde löjtnanten *ännu* sin arm,
 Där på blodiga sanden han satt,
 Hans anlet sken, hans sårade barm
 Steg högt i dödsminuten,
 Han svängde sin slitna hatt:
 (Fänrik Stål 1848/1927: 51)

Som alternativ till *ännu* i denna kontext brukar ges 'en gång till' (Reuter 1989). Denna tolkning är naturligtvis riktig mot bakgrund av att löjtnanten höjt armen åtskilliga gånger för att hugga och slå (Först då när fiendens hop han nått,/och börjat hugga och slå...), men kan också, visserligen mera långsökt kanske, ges iterativ innebörd eller en tolkning motsvarande den som anförts i exemplen ovan. Zidén har i striden anfört en trupp på femtio man, som samtliga stupat, och sitter själv döende på sanden efter att ha tillfogats tre sår. En man i hans belägenhet kan *inte längre* förväntas vara kapabel att ytterligare utföra något, men *ännu* i dödsminuten visar han prov på tapperhet och uthållighet. Sedd i ett finlandssvenskt perspektiv uttrycker sig Runeberg genialt, eftersom han med användningen av *ännu* lyckas förmedla det *otroliga* i att Zidén höjer armen en gång till. – Mitt färskaste belegg på finlandssvensk användning av *ännu* av typ a) aktion som *inte* förverkligats, lyder som följer:

19. Runsala får stadsparksstatus? Miljöminister Satu Hassi tar ställning till nya nationalparker *ännu* i år. [rubrik] (ÅU 16.11.01)

I artikeln som följer heter det bland annat så här: "Miljöminister Satui Hassi (grön) uppges *redan* i år ge sin syn på i vilken ordning [...] parkprojekten sätter i gång. Miljöministeriet säger att det kan dröja flera år eftersom planerna är så många". Rubrikens *ännu* antyder ett visst tvivel hos skribenten beträffande tidtabellen och grunderna för tvivlet uttrycks explicit i artikeln. Genom att *redan* i exemplet är underordnat anförings verbet *uppges* tillskrivs optimismen någon annan än skribenten. Anföringsverbets funktion är också en sak som närmare borde undersökas.

Sammanfattning

Ett säkerställande av ovan föreslagna tolkning av det finlandssvenska *ännu* kräver självfallet både mera material och större utrymme samt ytterligare att också betydelsen av *redan* undersöks. Om den föreslagna tolkningen likväl på sikt visar sig vara riktig, bör denna i framtiden naturligtvis också redovisas i ordböcker och handböcker. Enbart *redan* som mot-

svarighet till *ännu* räcker inte utan bör kompletteras med ord som uttrycker värdering. Vilka ord eller uttryck som kan komma i fråga är i sista hand beroende av kontexten. I de exempel som diskuterats ovan skulle t.ex. *trots allt*, *mot förmodan*, *i bästa fall*, *i alla fall* o.d. utgöra en möjlighet. I exempel 10 kunde värderingen enklast uttryckas med enbart frågetecken: "Beslut i vår om framtida skolmodell i Nagu?". Eftersom *ännu* i kombination med verb med avgränsad aktionsart och tidfästningsadverb av allt att döma betyder mycket mera än enbart det standardspråkliga *redan* är det inte att förundra sig över att de finlandssvenska språkbrukarna visat sig ovilliga att ändra sitt språkbruk. Då *ännu* inte är det enda ord som berett språkvårdarna bekymmer kan man förmoda att också dessa i själva verket har en åtminstone delvis annan betydelse än de motsvarigheter som brukar föreslås.

¹ En fullständig beskrivning av betydelsen av *ännu* skulle kräva att också betydelsen av *redan* utreds.

² T anger det tillstånd satsen beskriver utan *ännu* eller *redan*.

³ Hbl avser Hufvudstadsbladet, ÅU står för Åbo Underrättelser och Kp för Kyrkpressen.

Litteratur

- Doherty, Monika 1973: 'Noch' and 'schon' and their presuppositions. I: Kipper, F. & Ruwet, N. (Ed.): *Generative Grammar in Europe*. D. Dordrecht, Holland: Reidel Publishing Company, 154-177.
- Fänrik Stål = Runeberg, Johan Ludv. 1848/1927: *Fänrik Ståls sägner. En samling sånger av Johan Ludvig Runeberg*. Helsingfors: Söderströms.
- von Hertzen, Charlotte 1997: Det finlandssvenska inslaget i Svenska Akademiens ordlista. I: *Språkbruk 1*, 14-15.
- af Hällström, Charlotta & Reuter, Mikael 2000: *Finlandssvensk ordbok*. Helsingfors: Schildts.
- Landqvist, Hans 2001: Hur används finlandssvensk(a)? Om <finl.>, o. <finl. o. åld> <högtidligt o. finl.> samt andra bruklighetsbeteckningar i SAOL₁₂. I: *Svenskan i Finland 6*. Vaasa: Vaasan yliopiston julkaisuja 76, 74-84.
- Nikula, Kristina 1992: Vad hörde Filifjonkan? Problem vid analysen av betydelse. I: *Svenskans beskrivning 19*, Lund: Lund University Press, 234-243.
- Nikula, Kristina 1997: SPRÅKVÅRD TILL DÖDS? eller Finlandssvenskan, språkvården och ordböckerna. I: *Svenskan i Finland 4*. Skrifter utg. av svenska institutionen vid Åbo Akademi. Åbo, 119-137.
- Nikula, Kristina 2000: Finlandssvensk ordbok. I: *LexicoNordica 7*, 247-261.
- Norén, Kerstin 1993: "Ger svensk språkvård något resultat?" I: *Språkvård 3*, 19-24.
- Reuter, Mikael 1987: Saknar du ord? *Hbl 23.2.1987*.
- Reuter, Mikael 1989: Ännu. Reuters ruta. *Hbl 21.4.1989*.
- Reuter, Mikael 1994: Mot väderkvarnar? *Hbl 29.5.1994*.
- Reuter, Mikael 1999: SAOL₁₂. I: *LexicoNordica 6*, 211-226.
- SAG = Telemann, Ulf & Hellberg, Staffan & Andersson, Erik 1999: *Svenska Akademiens grammatik 1-4*. Stockholm: Norstedts.
- SAOL = *Svenska Akademiens ordlista över svenska språket*₁₁₋₁₂. 1986 o. 1998. Stockholm: Norstedts.
- Svensk ordbok* 1986. Språkdata. Stockholm: Esselte Studium.
- Thelander, Mats 1994: *prov.* utan värde? Om provinsialismer i ordböcker – och i verkligheten. I: *Språkbruk, grammatik och förändring. En festskrift till Ulf Telemann 13.1.1994*. Lund: Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet, 365-375.

Eksempler og uttrykk (idiomer) i tospråklige ordbøker

The following paper discusses the relationship between examples and (idiomatic) expressions, and how these phraseological units should be treated in the best possible way in bilingual lexicography. In this context I also present some points of view concerning the use and organization of phraseological material as regards different word-classes, before concluding with some remarks on the needs for contextual and idiomatic information in bilingual dictionaries in general.

Generelle betraktninger

I eldre ordbøker sporer man liten systematikk mht. til å skille eksempler og idiommer. Jfr. følgende sitat fra kolofonsidene i Carl Bratlis store spansk-danske ordbok:

“Un diccionario sin ejemplar es un esqueleto / En ordbog uden eksempler er kun en benrad.”¹

Med “ejemplar / eksempler” mente han nok begge kategorier. Jeg vil imidlertid ta utgangspunkt i følgende definisjoner²:

Eksempler skal representere og illustrere noe allment og typisk. Ordet brukes ofte om alt fraseologisk stoff, men hensynet til språklig presisjon tilsier at vi i ordbokssammenheng bør reservere betegnelsen for ordgrupper som skal vise typisk bruk av et ord i en gitt betydning.

Idiommer er syntagmer som det er naturlig å betrakte som semantiske enheter (isolert sett eller i forhold til B-språket), fordi det i slike uttrykk er lite fruktbart eller umulig å henføre bruken av et ord til en nærmere angitt delbetydning. For så vidt danner idiomene et motstykke til eksemplene, idet de avspeiler en spesiell og dermed **atypisk** måte å bruke ordet på.

Tidligere, særlig i ettspråklige ordbøker, har man kunnet spore en tendens til å presse all fraseologi inn som eksempler på ulike delbetydninger (som ofte er godt ut av bruk); jfr. “gi seg i kast med” og “falle i fisk”. Alternativt har man i de fleste tospråklige ordbøker samlet både det vi vil kalle eksempler og det vi vil kalle uttrykk til slutt i artiklene (eller avsnitt av disse).

I våre dager ser det heldigvis ut til å være en økende erkjennelse av at det er praktisk og logisk å skjelle redaksjonelt mellom de to former for språkbruk. Eksemplene plasseres i moderne ordbøker etter den aktuelle ekvivalent i målspråket, mens uttrykk (idiomer) samles i en “sekk” eller “hale” til slutt, ordnet etter litt forskjellige kriterier, men oftest med alfabetet som overordnet rettesnor.

Så langt, så godt. Men i praksis viser det seg dessverre at det ikke alltid er så greit å avgjøre hva man skal rubrisere som det ene eller det andre. Dette henger naturligvis sammen med at alle idiommer i utgangspunktet baserer seg på denotasjoner som via billedlig bruk har generert uttrykk der konstituentenes betydning er blitt gradvis avbleket. Dermed vil slike

uttrykk i større eller mindre grad gjenspeile de ordbetydninger som ligger til grunn for dem. Spørsmålet blir vel da når “grensen er nådd”, dvs. når det blir vanskelig eller umulig å forstå eller oversette uttrykket ut fra leksikalske og grammatiske kunnskaper alene.

En annen sak er det når man har i og for seg transparente uttrykk i både utgangsspråk og målspråk, men der den idiomaticke struktur er så forskjellig at en direkte oversettelse blir unaturlig. Jfr. det spanske uttrykket *todo tiene sus límites*, som bedre kan oversettes idiomatisk med ‘det er en grense for alt’ enn ordrett med ‘?alt har sine grenser’. Her er det naturligvis snakk om grader av strukturelle forskjeller, slik at det blir et vurderings spørsmål om uttrykket skal føres opp for seg og til slutt i artikkelen eller oversettes direkte som et eksempel, evt. med en supplerende, mer idiomatisk oversettelse på samme sted. Dette vil være aktuelt i mange tilfelle – særlig fordi vi her nordpå har en forkjærlighet for beskrivende ordsammensetninger istedenfor de tilsvarende analytiske konstruksjoner i romanske språk. Jfr. de spansk/norske eks.

- (1) a. **traducir libremente** 1) oversette fritt; 2) (*un poema*) gjendikte – og tilsv.
b. **traducción libre** 1) fri oversettelse; 2) (*de un poema*) gjendiktning
- (2) a. **sin motivo** 1) uten grunn; 2) grunnløs
b. **sin plomo** 1) uten bly(tilsetning); 2) blyfri
- (3) a. **obstruido por la nieve** 1) sperret / stengt av snø; 2) gjensnødd
b. **cubrir de grav(ill)a** 1) dekke med grus; 2) gruse, gruslegge
- (4) **acostumbra venir a las 10** 1) han pleier å komme kl. 10; 2) han kommer gjerne kl. 10

Det er viktig å være oppmerksom på at uttrykksmåter som ikke i og for seg – dvs. i lys av utgangsspråkets struktur – er idiomaticke, kan vise seg å være det i forhold til målspråket. Eksempler er den norske katten, som har ni liv, i motsetning til sine spanske slektninger, som bare har syv; og “i kjølvannet av”, som i spansk kan oversettes med *a remolque de* (eg. ‘på slep etter’). Her er det åpenbart at uttrykkene må betraktes som idiomaticke enheter i forholdet mellom norsk og spansk, men ikke nødvendigvis i forhold til andre språk.

Hva som skal betraktes som idiomer i en tospråklig ordbok, vil med andre ord avhenge av de strukturelle forskjeller som avdekkes når man holder begge språk opp mot hverandre. Dette viser hvor viktig det er å vurdere utvalget av fraseologi *ad hoc*, da det ikke uten videre er gitt at “uproblematisk” strukturer som kan overføres direkte til ett språk, kan oversettes parallelt til et annet språk. Eks.: *touch wood – toca madera* – ‘bank i bordet’, der norsk avviker fra engelsk og spansk. Videre innebærer det at strukturelt identiske talemåter som betyr det samme, kan være eksempel under ett oppslagsord og uttrykk under et annet. Jfr. *eso es griego / árabe / chino para mí* ‘det er gresk for meg’ – aktuelt som eksempel under **griego** ‘gresk’, men som uttrykk under **árabe** ‘arabisk’ og **chino** ‘kinesisk’.

Et ytterligere problem i denne forbindelse er at flere slike billedlige uttrykk også kan ha en konkret betydning *uten* tilsvarende avvik språkene imellom. Således betyr, som nevnt, *a remolque de* i utgangspunktet ‘på slep etter’, og kan i så måte forsvares som et eksempel på bruk av *remolque* = ‘slep’, tatt med pga. dets relevans for belysning av preposisjonsbruken.

Vi ser altså at en struktur som i én forbindelse kan figurere som eksempel, kan figurere som eget uttrykk i en annen forbindelse. Andre, lignende eksempler:

(5) a. **abrir** åpne: *no consiguió abrir la puerta* han klarte ikke å åpne døren + han fikk ikke opp døren ? (eksempel) *vs.*

b. **få opp** conseguir abrir: *han fikk ikke opp døren* no consiguió abrir la puerta (uttrykk supplert med eksempel) – og

(6) a. **echar** kaste: *echarse encima a alg* kaste seg over en + gyve løs på en ? (eksempel) *vs.*

b. **gyve løs på en** echarse encima a alg (uttrykk).

Som en foreløpig oppsummering bør det understrekes at **eksempler** skal tjene til å tydeliggjøre bruken av et ord i en gitt betydning – også mht. mindre, strukturelt uvesentlige konstruksjonsforskjeller, mens **uttrykk** er forbindelser som leksikalsk og/eller strukturelt sett avviker i den grad at de ikke kan oversettes riktig (idiomatisk) alene på grunnlag av enkeltordenes betydning og deres syntaktiske forhold til hverandre.

Plasseringen av fraseologiske enheter har to hovedaspekter:

- 1) Det eksterne aspekt: Under hvilket oppslagsord skal ordgruppen plasseres?
- 2) Det interne aspekt: Hvor skal det plasseres innen den enkelte artikkel?

Eksempelene byr neppe på problemer i så måte, da de – for å kunne forsvare sitt navn – må oppføres umiddelbart etter den/de leksikalske ekvivalenter de skal illustrere bruken av. Deres innbyrdes plassering må vel bli et skjønnsspørsmål, selv om jeg personlig ville foretrekke å ta de “vanligste” først og vente med de mer spesielle til slutt – akkurat som når det gjelder rangeringen av ekvivalenter.

Uttrykkene er det verre med; det er ikke innlysende hvor de bør oppføres, verken eksternt eller internt sett. Visse kriterier kan tjene som en rettesnor, men det vil føre for langt å gå nærmere inn på dette her. De som ønsker å trenge dypere inn i materien, henvises til de tanker jeg har gjort meg i artikkelen “Behandling av ordgrupper (fraseologi) i tospråklige ordbøker”³; og brukerveiledningen i mine ordbøker⁴ viser hvordan jeg har forsøkt å løse disse problemene i praksis.

Et spesielt problem relatert til det foregående gjelder den såkalte særskrivning av ordliggende sekvenser av typen “av gårde”, “i går / i dag / i morgen”, “i stand”, “i stykker”, “hvor vidt” (eller “hvorvidt”), “ut over” (eller “utover”?) osv. Dette er et fenomen som dessverre har grepet om seg som følge av offisielle språkautoriteters utrettelige reformiver, og det skaper unektelig problemer i leksikografisk praksis. Her tror jeg man skal være forsiktig med å ri prinsipielle kjepphester, og heller prøve å ta hensyn til brukerens kanskje noe uklare forhold til siste nytt på rettskrivningsfronten, med det hovedprinsipp for øye at en ordbok skal være lett å finne frem i.

Mitt pragmatiske forslag til løsning av problemet er at man i slike tilfelle bør være generøs med henvisninger. Særlig når angjeldende leksikalske syntagme / kollokasjon / uttrykk (som det strengt tatt bør klassifiseres som) forekommer i mange forbindelser. Da bør vi nok “oppbøye” det til eget oppslagsord med henvisning fra hovedordet eller, i et tilfelle som “i går”, “på ferde” (hvor man synkronisk sett ikke har noe “hovedord”) fører opp det andre

leddet på alfabetisk plass, med henvisning til hele uttrykket, som oppføres på *sin* alfabetiske plass, slik:

- (7) a. **går** > **i går**, **alt ...** (> **i alt**), **hvor ...** (> **hvor vidt**) og
 b. **stand ...** || **i førsteklases stand ...** || **i god stand ...** (> **i stand**)

I slekt med slike ord og uttrykk er ord som bare opptrer i faste forbindelser. Disse bør oppføres på alfabetisk plass, men bare med oversettelse av hele uttrykket, eller med henvisning til “vanlig” ord som forekommer i uttrykket. Eks.:

- (8) a. **snurten: ikke se snurten av ...**, evt. **snurten**, bare i uttr **ikke se snurten av ...**
 ...
 b. **flunkende** > **ny** og **blendende** > **hvit, vakker** (slik at uttrykket plasseres blant andre uttrykk under de respektive adjektiver)

Jeg vil nå gå over til å drøfte bruken av eksempler, uttrykk og det jeg kaller utfyllende, dvs. syntagmatiske relevante parenteser i forbindelse med de enkelte ordklasser.

Substantiver

Karakteristisk for norsk er bl.a. de mange leksikaliserte nominalsammensetninger. Sett i forhold til dagens tema innebærer dette at norsk blir uproblematisk som utgangsspråk, idet nominale sammensetninger har en selvfølgelig alfabetisk plass blant andre oppslagsord, og dermed vil utgjøre egne artikler. (Det samme gjelder leksikalske substantivforbindelser med bindestrek, som “berg-og-dalbane” og “munn- og klovsyke”.)

Felles for slike sammensetninger i de germanske språk er at de spesifiserende ledd kommer foran de generelle. I romanske språk forholder det seg stikk motsatt, idet de løsere sammensetninger med *de* (italiensk *di / da*) av typen subst. + *de* + subst. (+ *de* + subst. osv.) eller med substantiv + adjektiv får en naturlig plass under hovedleddet, dvs. første ord i den aktuelle sekvens.

Vi kan f.eks. se litt på det spanske ordet **campo** i betydningen ‘(idretts)bane’. Her har vi mange muligheter for spesifiserende utfylling: *campo de futbol* ‘fotballbane’, *campo de golf* ‘golfbane’, *campo de tiro* ‘skytebane’ etc. Her finner vi spesifiserende substantiv som, alt etter konteksten, er mer eller mindre fakultative og ikke nødvendigvis krever oversettelse i en kontekst der banens art kan impliseres, dvs. at det i slike tilfelle ofte vil være tilstrekkelig å si “bane(n)” på norsk. Derfor kan det virke rimelig å betrakte sammensetningene (med *de*) som eksempler på bruk av ordet **campo** i den angitte delbetydning.

Samme resonnement kan anvendes på en rekke sammensetninger av typen substantiv + adjektiv (vanlig ordstilling på spansk), der adjektivet i prinsippet tilsvarer *de* + substantiv (jfr. “en engelsk herre” vs. “en herre fra England”). Et ord som f.eks. **ácido** ‘syre’ har selvfølgelig et utall muligheter for spesifikasjon, og i spansk uttrykkes denne tilsynelatende alltid ved hjelp av adjektiv (*bórico, nítrico, prúsico* etc.). Følgelig burde slike sammensetninger i prinsippet også kunne betraktes som eksempler på ulike slags syrer. Imidlertid kan de aktuelle adjektiv bli vanskelige å oversette i og for seg, da vi i norsk vil erstatte dem med (spesifiserende) substantiv + ‘-syre’. Dermed blir spansk uttrykksmåte idiomatisk i forhold til norsk språkpraksis, hvilket tilsier at man fører opp slike sammensetninger som egne uttrykk⁵.

Selv om det kan forsvares å oppføre en del nominale sammensetninger (med spesifiserende substantiv eller adjektiv) som eksempler på bruk av hovedordet (substantivet), vil det altså ikke alltid være slik. For å illustrere dette ytterligere kan vi vende tilbake til ordet **campo**, som også kan oversettes med ‘mark’, ‘åker’, ‘felt’. I sammensetningen *campo de batalla* betyr det ‘slagmark’, som uansett kontekst ikke kan erstattes med “mark” alene (i motsetning til “fotballbane” etc. = “bane” i sammenhenger der banens art er innlysende). Dermed må en slik sekvens bli å betrakte som et eget uttrykk. Enda mer innlysende blir sammensetningens idiomatiske karakter når vi har å gjøre med en farmasøytisk-medisinsk term som *suero fisiológico* ‘fysiologisk saltvann’, der *suero* (som i seg selv betyr ‘serum’) på ingen måte kan oversettes med ‘saltvann’ (som heter *agua salada* på spansk).

Mht. behandlingen av substantivene er det også viktig å være oppmerksom på at de ofte følges av et preposisjonsledd med nytt substantiv eller infinitiv, der korrekt preposisjonsbruk ikke sier seg selv. Eks.: “ulempen ved ...”, “hans interesse for (å) ...”, “hensikten / problemet med (å) ...”, “mangelen på ...”, “opplysningene om ...”, “atkomsten til ...” osv. Her er det viktig å få med den preposisjon målspråket benytter, og dette kan enklest gjøres i en utfyllende parentes. Enten etter ekvivalenten, slik:

- (9) a. **interesse** *m* *interés m* (for (å) en) – eller slik:
 b. **interese** *m* (for (å)) *interés m* (en)

Substantiv med idiomatisk spesifiserende adjektiv kan også angis i utfyllende (spesifiserende) parentes, slik:

- (10) **fluesnapper** flycatcher (*brun* brown, *grå* spotted, *liten* red-breasted)

Adjektiver

Adjektiver er “vriene” på flere måter. For det første er betydningsdifferensiering viktig, da bruksområdene ofte er lite sammenfallende i utgangsspråk og målspråk. Tenk bare på et ord som **skarp**, som kan defineres i mange retninger med ulike ekvivalenter. Jfr. forbindelsene “skarp øks / kant / tunge / sno / hjerne / lukt / smak / stemme / konkurranse” osv. Her blir det et avveinings spørsmål å velge mellom partielle synonymer, f.eks. markert med [...], eller angivelse av bruksområde i parentes av typen (*om x*) når ekvivalentene skal defineres.

Videre – og viktigere for vårt formål – er det å være oppmerksom på kontekstuelle problemer knyttet til predikativ bruk. Her får vi både å gjøre med være/bli-problematikken og preposisjonsbruk (som evt. kan variere) foran aktuelle etterfølgende ledd (substantiver, pronomen, infinitiver eller at-setninger). Jfr. spanske eksempler som

- (11) a. *caer enfermo* ‘bli syk’
 b. *hacerse viejo* ‘bli gammel’
 c. *ponerse nervioso (de)* ‘bli nervøs (for)’
 d. *volverse loco (de / por)* ‘bli gal (av)’
 e. *quedarse atónito (con)* ‘bli forskrekket (over)’
 f. *resultar herido / muerto* ‘bli såret / drept’ (jfr. også substantiviske predikativuttrykk som *resultar un fracaso / éxito* ‘bli en fiasko / suksess’ etc.)

– der alle verbene må oversettes med ‘bli’, og således viser hvor vanskelig det kan være å velge riktig ekvivalent for dette i en gitt kontekst. I denne sammenheng bør vi også ha for øye at kan være problemer forbundet med å gi en korrekt oversettelse av predikative adjektivkonstruksjoner med “bli / være” + etterfølgende preposisjonsuttrykk. Eks.:

- (12) a. bli / være glad for noe / for at ... / for å ...
 b. bli / være glad i noen / i å ...
 c. bli / være ivrig etter å ...
 d. bli / være interessert i noen / i noe / i å ...
 e. bli / være engstelig / redd for at .. / for å ... / for en
 f. være skarp / svak / sterk i matte etc.

Både ett- og tospråklige ordbøker er ofte svake og utilstrekkelige på dette område. Jfr. f.eks. behandlingen av adjektivet *ansioso* (= ‘engstelig, spent, ivrig’ osv.) i den store “Aurélio”⁶, med totalt fravær av relevante kontekster.

For å belyse ovennevnte predikats- og reksjonsforhold er en fylldig uttrykksseksjon uunnværlig. Å føre opp slike predikative uttrykk under de respektive kopulaverb (bli / være, *ser* / *estar* etc.) ville imidlertid føre altfor langt, da vi i så fall ville få endeløse, uoversiktlige artikler under disse høyfrekvente verbene, som er tunge nok å håndtere fra før.

Verb

Under behandlingen av verbene er det fra et idiomatisk synspunkt særlig viktig å være oppmerksom på **objektsrestriksjoner** og bruken av **partikkelverb** (som er så typisk for norsk, engelsk og andre germanske språk).

Objektsrestriksjoner kan enklest markeres i form av opplysende parentes med angivelse av aktuelle objekter eller objektstyper. Dette blir antagelig like klart og opplysende som angivelse av ulike (partielle) synonymer. I siste tilfelle kan det nemlig ofte vise seg nødvendig å spe på med eksempler, som blir overflødige dersom man dersom man i stedet viser hva slags objekt man kan knytte til de ulike ekvivalenter⁷.

Partikkelverb er idiomatiske uttrykk som det kan være ønskelig å illustrere ved bruken av eksempler, i tillegg til at man eventuelt også angir synonymer for uttrykkets delbetydninger. Jfr. bruken av et leksikalsk syntagma som “gå opp”, f.eks. en løype, i vekt, om kabal + den konkrete betydning ‘stige’ og uttrykk som “det gikk opp for meg”.

Adverb

Forbindelser av typen verb + adverb og adverb + adjektiv vil det ofte være naturlig og mest oversiktlig å ta med under de verb og adjektiver de fungerer som utfylling til. Vi står imidlertid igjen med en del uttrykk som godt kan forsvare en plass under adverbartiklene i en ordbok. Dette kan være tilfelle enten

- 1) når et adverb i den aktuelle sekvens har en klar og sentral semantisk rolle som reflekteres i form av tilsvarende adverbiale ledd i målspåket, eller
- 2) når vi står overfor en kombinasjon av flere adverb uten fraseologisk tilknytning til andre mulige ledd i konteksten.

Eks. type 1):

- (13) a. komme **dårlig** / **godt** med / ut / ut av det med
 b. stirre **ufravendt** på
 c. (bli / være) **uforholdsmessig** dyr / stor / høy etc.
 d. for **lenge** siden

Eks. type 2):

- (14) a. fort / villig vekk
 b. her / der oppe / nede / inne / ute (+ hit / dit opp / ned / inn)
 c. uendelig langt / lenge
 d. langt bort
 e. kort fortalt
 f. til og med⁸

Endelig er det – i hvert fall mht. forholdet mellom nordiske og romanske språk – viktig å være oppmerksom på de tilfelle hvor våre måtesadverb bør oversettes med predikativt adjektiv i målspåket og v.v. Eks. (fra spansk): “fortsette ufortrødent” = *continuar imperturbable(s)*, “bli sittende rolig / rolig sittende” = *permanecer tranquilo(s) / -la(s)*, “gå stille ut” = *salir silencioso(s) / -la(s)*. Dette er et idiomatisk stiltrekk i romanske språk, relativt uvanlig hos oss, selv om vi kan finne eksempler på det. Jfr. “de gikk glade / fornøyd(e) / tilfreds(e) ? hjem”.

Preposisjoner

Oversettelse av preposisjoner isolert sett blir lett abstrakt uten angivelse av kontekst i form av eksempel eller utfyllende parentes. Da valget av preposisjon ofte er syntaktisk betinget, underordnet mer sentrale ord som verb, substantiv, adjektiv eller pronomer (som “styrer” de og de preposisjoner), vil det oftest være naturlig å ta vedkommende hovedord som utgangspunkt for beskrivelse av relevant preposisjonsbruk. Hvorvidt dette bør gjøres i form av utfyllende parentes, eksempel eller uttrykk, vil avhenge av konteksten. Jfr. flg. norsk-spanske eks. på mulige varianter:

- (15) a. **be** (*en om noe*) pedir ((-le) algo a alg)
 b. **stemme** votar (*for por, mot contra*)
 c. **cambio** *m* bytte *n*: *a cambio de* i bytte for / mot (+ til gjengjeld for, som motytelse for)
 d. **raíz** *f* rot *m* || **a raíz de** som en umiddelbar følge av, i kjølvannet av

Mht. sekvensen *a cambio de* befinner vi oss nok en gang i grenselandet mellom eksempel (som vist her) og uttrykk, hvilket skyldes de idiomatiske oversettelsesmuligheter som ikke inneholder ordet “bytte” (en av ordets grunnbetydninger). Nøyer vi oss med oversettelsen ‘i bytte for / mot’, kan vi vel regne ordgruppen som et eksempel, men dette er kanskje å “jukse” litt, all den stund vi også har alternativer som ikke inneholder denne ekvivalent. Således bør kanskje *a cambio de* heller betraktes som et uttrykk, i likhet med *a raíz de*, som ikke kan forbindes med det norske ordet “rot”.

Visse typer preposisjonsbruk kan dog utvilsomt enklest illustreres som eksempler under ulike ekvivalenter til de aktuelle preposisjoner, da riktig valg av preposisjon her ikke følger en syntaktisk automatikk knyttet til verbet eller det nominale ledd. Eks. på slik “fri” preposisjonsbruk er i norsk og engelsk

- (16) a. **til** (*om ledsagende drikke*) with: *vi drakk portvin til frukten* we drank port with
the fruit
b. **på** (*om tid som er gått siden sist*) for: *jeg har ikke sett ham på tre år* I haven't seen him
for three years
c. **i** (*om uavsluttet tidsperiode*) for: *jeg har vært her i to måneder* I've been here for two
months

Beslektet med slik bruk av preposisjoner er uttrykket “for ... siden”, som har en naturlig plass under oppslagsordet **for** (som preposisjon) jfr. norsk-engelsk:

- (17) **for** *ppp* for (osv.)
for ... siden ago: *jeg så ham for en time siden* I saw him an hour ago

I ovenstående tilfelle virker det tilstrekkelig å belyse aktuell språkbruk ved hjelp av eksempler i tillegg til en definert ekvivalent. Går vi til fjernere språk, kan det imidlertid vise seg at det pga. større strukturelle avvik utgangsspråk - målspråk blir lite meningsfylt eller bent frem umulig å oversette preposisjonen alene i den aktuelle betydning. I så fall bør ordforbindelser av ovenstående type få status som egne uttrykk. Dette vil bl.a. gjelde de spanske ekvivalenter til eksemplene med “på” og “i” vi hadde i (16) b. og c.:

- (18) a. **på** en, en cima de, sobre (osv.)
jeg har ikke sett ham på tre år *hace tres años que no le / lo veo, no le / lo veo desde hace tres años (+ evt. tilsv. uttrykk i fortid: jeg hadde ikke sett ham på tre år hacía tres años que no le / lo veía, no le / lo veía desde hacía tres años)*
b. **i** en (osv.)
jeg har vært her i to måneder *llevo dos meses aquí, hace dos meses que estoy aquí, estoy aquí desde hace dos meses (+ evt. tilsv. uttrykk i fortid)*

Felles for de siste eksempler og/eller uttrykk jeg har kommentert, er at preposisjonen i utgangsspråket har en klar, dvs. selvstendig og definerbar betydning, mens leddene før og etter kan variere relativt fritt. I slike tilfelle gjelder det først og fremst å belyse den relasjon preposisjonen alene representerer. Dermed gir det seg selv at det er under denne ovenstående forbindelser hører hjemme.

Sluttbemerkninger

Behovet for eksempler kan reduseres radikalt ved at man så vidt mulig søker å formidle relevant kontekstinformasjon gjennom utfyllende parenteser, slik jeg har vist flere steder ovenfor. Dette letter oversikten, og vi sparer plass som langt bedre kan anvendes til idiomatisk utfylling (uttrykk), som man aldri kan få nok av i en tospråklig ordbok.

I denne forbindelse bør vi være spesielt oppmerksomme på idiomatiske *forskjeller* – dvs. ikke bare uttrykk som er å betrakte som idiom i og for seg. Dette er en forutsetning for å oppnå en fyllestgjørende dekning av språkspesifikke uttryksmåter – særlig når det gjelder dagligspråket, der de er vanligst. Desto viktigere og mer dominerende blir dette aspektet ved ordboksarbeidet jo fjernere språkene ligger fra hverandre.

I tospråklig ordboksarbeid må vi derfor hele tiden heve blikket fra det vokabulære og opp på det fraseologiske (kontekstuelle) plan i et kontrastivt perspektiv. Bare slik kan vi gjøre oss forhåpninger om å utvikle ordboken, og i særdeleshet uttryksdelen, til et tjenlig og effektivt redskap til å ordlegge seg godt, pregnant og naturlig på målspråket.

¹ Carl Bratli 1947: *Spansk-dansk ordbog*, Fischer / Munksgaard, København.

² Jfr. Nilsson 1987:37 og 1994a:191.

³ Nilsson 1987:42-48.

⁴ Nilsson 1994b og 1997.

⁵ Her taler også syreslagenes store antall for oppføring som uttrykk, både for oversiktighetens skyld, og fordi syrene hver for seg har sin egen leksikalske benevnelse på norsk, som oftest brukes *in extenso*.

⁶ Ferreira 1986.

⁷ Subjektsrestriksjoner vil også forekomme, selv om disse er sjeldnere og som oftest mindre problematiske enn objektsrestriksjoner. I den grad det er nødvendig, kan begrensninger mht. valg av subjekt klargjøres i parentes av typen (*om x*). Jfr. et engelsk verbo som *grow* = 'vokse' (*om menneske etc.*) eller 'gro' (*om gress etc.*).

⁸ Adverbialt i forbindelser som "han har til og med sagt at ...", "til og med da / når jeg ...", antagelig også i "til og med (= selv) et lite barn vet det"; mens det kanskje er riktigere å betrakte uttrykket som (sammensatt) preposisjon i sekvenser som "til og med (= frem til) fylte seksten år" og "vi blir her til og med søndag".

Bibliografi

Bratli, Carl 1947: *Spansk-dansk Ordbog*, Fischer / Munksgaard, København.

Ferreira, Aurélio Buarque de Holanda 1986: *Novo Dicionário Aurélio*, Nova Fronteira, Rio de Janeiro.

Nilsson, Kåre 1987: "Behandling av ordgrupper (fraseologi) i tospråklige ordbøker". In: Jacobsen, Tove & Roald, Jan (red.): *Flerspråklig leksikografi og terminologi. Seminarrapport Bergen 22.-23. mai 1987*. Romansk institutt, Universitetet i Bergen / Avdeling for språk, Norges Handelshøyskole, Bergen, s. 33-50.

– 1994a: "Polysemi, kontekst og fraseologi i tospråklige ordbøker". In: *Lexico Nordica 1*, Oslo, s. 187-201.

– 1994b: *Norsk-portugisisk ordbog*. Universitetsforlaget, Oslo.

– 1997: *Norsk-spansk ordbog*. Universitetsforlaget, Oslo.

Polysemityper i ordförrådet

In this article some lexical meaning extensions described in cognitive linguistics are compared to lexicographic definitions. The corpus consists of all words beginning with the letter *k* in a comprehensive modern Swedish dictionary, Nationalencyklopediens ordbok. The chosen meaning extensions are specialization, generalization, metonym and metaphor. The results show e.g. that specialization is by far the most common meaning extension in this corpus, metaphor by far the least common. Besides these quantitative figures, different semantic subgroups of the four extension types are recognized.

1. Bakgrund och syfte

Detta är en första redovisning av ett projekt kallat "Världens ordbok", finansierat av Riksbankens Jubileumsfond under (minst) två år. Medarbetare är Lena Ekberg, Lunds universitet, och Jerker Järborg, Göteborgs universitet. Själv är jag projektledare och arbetar vid Göteborgs universitet.

De övergripande syftena med projektet är att

- undersöka kognitiva teoriers tillämpning på större lexikografiskt material
- jämföra lexikografiska betydelsebeskrivningar med kognitiva

Till de mer specifika syftena med projektet hör att

- skriva en semantisk grammatik för lexikaliskt regelbundna betydelsenätverk och betydelseutvecklingar
- beskriva problematiska aspekter och frågor i samband med detta, med särskild hänsyn till det lexikalt mer eller mindre unika
- i viss utsträckning undersöka kontextens roll för ords betydelse

Hypotesen är att även om många polysema strukturer och betydelseutvecklingar kan fångas i en kognitivt baserad beskrivning är det fortfarande mycket som är lexikaliskt unikt¹, tillfälligt eller kontextberoende på något sätt. För kontextberoendets del skiljer jag här mellan språklig och annan (när)kontext. Den språkliga kontexten indelas i lexikala, innehållsligt rika, ord respektive grammatiska konstruktioner, vilket förstås är en förenkling av den mer graduella verkligheten.

Materialet till den undersökning som redovisas i denna artikel är polysema ord ur Nationalencyklopediens ordbok (NEO), närmare bestämt hela bokstaven *k*

Den teoretiska utgångspunkten för kognitiv betydelsebeskrivning är att alla betydelser är på något sätt förknippade med kognitiva mänskliga erfarenheter av interaktionen med omvärlden. Det finns dock flera varianter av denna kognitiva grundtanke. Vi följer närmast den som introducerats av Langacker (1988, 1991). (Jfr äv. B. Heine (1997:8ff) om strukturell, psykologisk och den polysemityp han förordar, nämligen genetisk polysemi.)

Det som undersöks är för det första **grundbetydelsen** (under jämförelse med NEO men i princip omtolkad i kognitiva termer²) i form av:

- 1 ordets egen **betydelsesdomän**, t.ex. konkret/abstrakt osv.
- 2 relaterade **semantiska roller** o.d.
- 3 **konceptuella relationer** som inklusion, separation, identitet osv. (Ekberg 2001)
För det andra undersöks **polysema extensioner** (primärt här de som anges i NEO³). Inom projektet har vi hittills listat ett 10-tal sådana, men här håller jag mig till fyra av de mest välkända:
generalisering (def.: inklusion av mer omfattande domäner eller förlust av betydelsekomponenter hos ordets anknutna roller eller relationer.)
metafor (def.: stora kvalitativa domänskillnader eller helt annan typ av rollinnehavare eller relation.)
metonym (def.: omfokusering på annan roll eller relation, pragmatiska implikationer etc. eller introduktion/förlust av roller eller relationer.)
specificering (def.: minskning av domän eller tillägg av betydelsekomponent till relaterade roller eller relationer.)

Som alla som har sysslat med kategorisering av ordbetydelser vet, är det i praktiken ofta fråga om blandningar av olika kategorier, och i många fall också om gradfrågor. Särskilt gäller detta för vad som brukar kallas metaforer.

Som Svanlund påpekar i sin avhandling (2001) kan metaforer som rör domänskillnader i själva verket ses som dels en generalisering av grundordets betydelse; det är inte alla aspekter som är relevanta i den nya betydelsen, dels kan det finnas inslag av betydelse från den nya domänen, vilket enligt mig skulle kunna ses som ett slags specificering. Svanlund är inspirerad till dessa tankar av bl.a. Fauconniers s.k. blendteori (1997).

Metaforer som definierats som "helt andra rollinnehavare eller relationer" följer ett annat mönster, som handlar om ett mer renodlat utbyte av semantiskt innehåll utan inslag av generalisering eller specificering.

Det ovannämnda innebär att metaforbegreppet delvis är teoretiskt överflödigt. Här använder jag det dock, i samband med att det rör sig om stora kvalitativa domänskillnader eller om stora skillnader i typ av rollinnehavare eller relation mellan grundordet och extensionen. Konkret och abstrakt är ett exempel på domänskillnad av detta slag, sak och person ett exempel på stor typskillnad mellan rollinnehavare. Men det finns förstås fler typer. En särskild sådan är den där den metaforiska betydelsen är bunden till en lexikaliserad fras e.d.

Ett exempel på hur analysen fungerar kan ges av en omtolkning av etnologen af Klintbergs (2000) beskrivning av betydelseutvecklingen för ordet *oxveckor*, som han gjort en undersökning av.

Ursprungligen syftade benämningen på den tid man befann sig bakom dragoxen eller -oxarna under vårbruket, i praktiken mellan påsk och pingst i Östsvrige och västra Finland. Domänen är alltså en viss tidsperiod på flera veckor, deltagarna är främst människa och oxar, platsen är en lantgård i vissa geografiska områden. Implicit är tråkigheten, det tunga arbetet och att det infaller mellan två helger.

I den mån ordet används idag kan man urskilja särskilt två tidsperioder: arbetsveckorna efter julhelgen och arbetsveckorna efter midsommar. Även påsk nämns. Tråkigheten har

fokuserats och det gäller inte enbart jordbruksarbete och inte någon speciell geografisk plats heller. Klintberg kallar den nya betydelsen metaforisk.

I enlighet med resonemangen ovan skulle man i stället kunna säga att den är en blandning av generaliseringar (tidsperiod på flera veckor efter, men inte före, vilken som helst viktig helg; vilket slags arbete som helst, var som helst) och metonymi (fokus på tristess, förlust av rollinnehavare, oxen). Det finns dock vissa regionala skillnader i efter vilken helg (främst jul eller midsommar) som oxveckorna infaller. Detta skulle kunna kallas en specificering inom respektive område. Oxen, slutligen, kan tolkas som en metafor för seg styrka etc., som nu flyttats till Agentrollen och blivit en egenskap hos denna.

Betydelseutvecklingen kan alltså sägas innehålla drag av alla fyra extensionstyperna, även om det kanske är metaforen, oxen, som framstår som kognitivt mest framträdande. Språkligt är det ju också den som bär resten av betydelsen tillsammans med tidsangivelsen, veckorna.

2. Resultat

Först några avrundade siffror baserade på NEO:s indelningar.

Av närmare 5000 ord (lemman) på *k* i NEO finns det mer än 3000 polysemiångivelser. Ca 2000 av dessa har formen av betydelsenyanser under ett lexem, ca 1000 är i form av olika lexem⁴. Fördelningen av polysema betydelser är förstås väldigt ojämn över olika ord.

I min analys av extensionerna har jag inte skilt mellan betydelsenyanser och lexem, och i förekommande fall inte heller mellan lemman med samma genetiska ursprung.

Intressant nog lyckades jag placera de flesta av extensionerna i grupperna rena generaliseringar, metaforer, metonymer och specificeringar, fast de grupperna är förstås mycket abstrakta, så det kanske ändå inte är så märkligt. Genom tillägg av ett antal kombinationsgrupper lyckades jag få in det mesta under de fyra rubrikerna.

De rena specificeringarna var vanligast, ca 750 stycken. Till dessa kan läggas det 50-tal fall där redan definitionen i ordboken inleds med uttrycket *särsk.*, vilket innebär att man bara tagit fast på speciella av flera möjliga betydelse (t.ex. *kejsarkrona* definieras bara som växt eller bakverk, inte som 'kejsares krona'). Något som jag inte undersökt i denna omgång är de många s.k. definitionstillägg där det står ung. "ofta spec. om...". En specialundersökning av dessa beskrivningar skulle vara intressant för projektet.

Rena generaliseringar och rena metonymer var knappt 600 var. Till metonymerna kan också räknas fallen med s.k. konstruktionsväxling, ett 30-tal. De rena metaforerna, slutligen, var ca 340, enligt min analysmodell.

Bland kombinationsgrupperna var det framför allt kombinationerna med specificering som var vanligast: specificering + metafor och specificering + metonym hade ca 80 fall var. Dessutom fanns det ett 10-tal fall som var kombinationer av specificering, metafor och metonym. Specificering + generalisering förekom i ett 60-tal fall. Övriga kombinationer har små siffror.

Specificering är alltså inblandad i ca en tredjedel av alla polysemibelägg. Generalisering och metonymi förekommer i en fjärdedel var av fallen och metaforer i bara en sjättedel.

I det följande beskriver jag några undergrupper med exempel på de fyra extensionstyperna. Jag har då valt bland de mest frekventa typerna, utan att ange några siffror. Ibland förekommer dock beskrivande uttryck som "vanligt" osv.

3. Specificeringar

De absolut vanligaste områdena är dels olika fackspråksbetydelser, dels betydelser som aktualiseras i någon viss situation. Det specifika området framgår normalt av kontexten⁵. Det är förstås en otydlig gräns mellan fackspråklig och annan användning, och vad som är ett fackområde kan också diskuteras.⁶ Domänen är förminskad, så att ordet får en mer inskränkt betydelse; det utgör ett särfall av grundbetydelsen med speciella egenskaper.

Några exempel på mer fackspråklig användningar: *kasta* (veter.), *klunga* (sport), *komplex* (psykol.), *kris* (med.), *kvast* (bot.)

Exempel på några mer allmänna användningar: *kloss* (leksaker), *kälke* (leksaker), *käpp* (gångstöd), *käpp* (straffredskap), *kroppsrörelse* (motion).

I gruppen specificeringar ingår också ord som får negativ (flest) eller positiv värdering: *karl*, *kommentar*, *kommers*, *känslig*, *köpa* resp. *kollegial* och *kvalitet*. Eventuellt kunde detta betraktas som exempel även på metonymi, eftersom det är implikationer och associationer hos orden det rör sig om.

De fall där specificering kombineras med någon annan extension uppvisar liknande mönster:

Specificering och metafor: *klipp*, *krasch* (abstrakt + handel), *knäcka* (abstrakt + problem), *kulla* (person (ej ko) + i Dalarna), *kossa* (person + nedsättande.)

Specificering och metonym: *kabinett* (personer + regering), *kaki* (produkt av k. + tyg), *klunka* (Agent + dricka), *kurbits* (bild av k. + i dalmålning), *kalori* (fokus på effekt + i föda)

Specificering och generalisering: *klättra* (-lemmar, + bot.), *krönika* (-kronologi, + media), *kristen* (-religion, + de egna), *knäppa/knyta* (+upp) (-viss riktning, + annan riktning (ligger egentligen i partikeln)).

Specificering, metafor och metonym: *krona* (mynt, annan domän, bild av k.).

För generaliseringarna, metonymerna och metaforerna nedan tas enda de rena grupperna upp. Kombinationerna har antytts alldeles ovan, eftersom de flesta förekommer tillsammans med specificering.

4. Generaliseringar

Att den språkliga kontexten spelar roll för specificeringar är kanske inte så konstigt. Men den gör det också för generaliseringar. Och det gäller inte bara i samband med grammatiska konstruktioner och grammatikaliseringar, som jag återkommer till nedan, utan också för andra typer av generaliseringar. I en liten undersökning av 381 förekomster av ordet *kaffe* i Press97 (Språkbanken) fanns det fem generaliseringar av grundbetydelsen, drycken. Det var fall när den vätska som drycken utgör användes till annat, t.ex. matlagning eller målning, men också ett fall med liknande dryck som inte tillverkats av kaffebönor. I alla dessa fall fanns det innehållsliga kollokat som pekade ut tolkningen, t.ex. *pensla bröden*, *blanda med äggulorna och chokladen*, *teckningar, på papper*; *malda ekollon*.

Den absolut vanligaste typen av generalisering är den där gruppen referenter eller roll-innehavare, dvs. domäner, helt enkelt utvidgas. Några exempel: *kanal* (äv. naturlig), *kille* (äv. vuxen), *kotlett* (äv. utan ben), *kvacksalvare* (äv. läkare), *källa* (äv. annan vätska), *kärra* (äv. annat fordon); *kolonisera* (äv. om djur el. växter), *kryssa* (äv. – segelbåt).

Tre undergrupper av generalisering har ett tjugotal exempel var:

Könsneutralisering (särsk. i plural) förekommer i benämningar på olika folk, från *kambodjaner* til *kymver*.

Liknande arter o.d. från *kamomill* till *käringtand*, men även *konjak* o.d.

Förstärkande: *kalas-*, *kromosom-*, *kanon-*, *knall-*, *komplett*, *kriminell*, *krepera*.

Grammatikalisering förekommer i ett 15-tal fall.⁷ Övergång från substantiv till adjektiv hos *kompis* och *kul*, från adjektiv till adverb hos *kort* (*kort därefter*) och *kvick* (*illa kvickt*). Verb som får hjälpverbs- eller hjälpverbsliknande funktion är bl.a. *kunna* och *köra* (*med*). Vissa substantiv och adjektiv används även i tilltal etc.: *kusin*, *kär*, *kandidat*, *kram*, *kull!* och *krigsråd*. En generalisering av *klass* fann jag i Forskning och framsteg: *i klass med*. Här anger ordet *klass* bara något slags jämbördighet (som hos dem som räknas till samma klass). Just den grammatiska kontexten förekommer endst vid denna betydelse.

Ett särskilt problem är ord som får utvidgad extension p.g.a. att verkligheten förändras. De är då inte exempel på interna språkliga förändringar, utan på externa, men likväl är de ett slags generaliseringar ur nutida perspektiv: *kavalleri*, *klockare*, *knäsetta*, *konkubin*, *konstapel* osv. Det rör sig om ett drygt tjugotal fall under *k*.

5. Metonymier

Det finns många undergrupper av metonymier, med inte så få fall vardera. Den lexikala kontexten indikerar normalt vilken av olika betydelser det gäller. I min lilla *kaffe*-undersökning (se ovan) fann jag att såväl grundbetydelsen som metonymerna i de allra flesta fall förknippades med särskilda kollokat: grundbetydelsen (dryck): *dricka*, *slät kopp*, *hälla*, *servera*, *varmt*, *bullar* osv. Växtbetydelsen kombinerades med *odla* och *odling*, måltidsbetydelsen med andra måltider som *frukost*, *titta in*, *med* + PERSON (*kaffe med Clinton*), klockslag osv, råvarubetydelsen med *vara*, *råvara*, *investera*, *mäta upp*, *snusmalet* osv. Det fanns förstås flertydiga närkontexter, t.ex. *doft* och *billig*, men i de flesta fall gav den lexikala kontexten betydelsen.

Bland metonymerna är det absolut vanligaste att det sker omfokuseringar inom ramen för rolluppsättningen, relationerna eller det som impliceras pragmatiskt. Betydligt ovanligare är det att någon semantisk roll läggs till eller tas bort o.d.

Exempel på det förstnämnda, ur några av de vanligaste undergrupperna:

5.1. Fokusering av annan rollinnehavare eller huvudord

konversabel (Ag. i stf Obj.)

Handling som visar k.: från *kallhamrad* till *kättersk*.

Fokusering av typisk egenskap: *kastanj* (äv. färgen), *konstgjord* (onaturl.), *knarr* (fartyg som k.)

Typiska obj. hos k. och tvärtom: *kanadensare*, *kjoltyg*

Anordning för k: *kickstart*, *klapp* (på dörr)

Helhet-del: *kaffe*, *kraal*, *kummin*, *kvinnfolk*

Innehåll i k: *kaffekopp*, *kittel*, *kosthåll*, *krets*

Resultat/effekt: *kalkmålning*, *kartong*, *kvickbet*

Närliggande plats: *kind*, *knä*, *kuliss*, *kölsvin*

Plats för: *kansli*, *krukmakeri*, *kyp*

Tid för: *karbon*, *krig*, *kväll*

Bild av /tecken för etc.: *klöver*, *konsonant*, *krona*

Av dessa är resultat och handling mycket vanliga metonymier. Plats och framför allt tid är mindre vanliga.

5.2. Den semantiska roll som framför allt läggs till och tas bort

är Agenten. Exempel på det förstnämnda är *kittla*, *kleta*, *korrelera*, på det sistnämnda *karakterisera*, *klistra* och *kombinera*.⁸

Också Rörelserelationen kan läggas till, *klämma*, *klänga*, eller tas bort *klättra*.

I något fall fokuseras Källa (*kvist* för ställe där kvist suttit), Mål (*koppla (upp)*) eller Initialskede (*kompostera*). Också värderingsaspekten kan fokuseras. För den betydelse av *klass* i Forskning och framsteg som kan beskrivas som metonymiserad och fokuserar på värdering förekom 3 fall, alla med attributen *bög/god/bögsta*.

Dessutom finns ett 15-tal svärplacerade ord som är såväl ljudhärmande som interjektioner, från *klafs* till *kucku*.

6. Metaforer

När det gäller metaforer är det skillnad om hela betydelseuppsättningen, domän, roller och relationer, metaforiseras som en helhet eller om det bara är endera av de tre delarna eller t.o.m. delar av dem som används metaforiskt. Den typ som gäller hela uppsättningen kallar jag **begreppsmetafor** (Stålhammar 1997:17), den andra för **endimensionell metafor**.

Kontextuellt visar sig begreppsmetaforer ofta i förändrade grammatiska kollokationer, inklusive mer eller mindre stelnade lexikaliserade fraser. Däremot behöver inte de lexikala kollokationerna i övrigt nödvändigtvis förändras, eftersom de tenderar att vara polysema på motsvarande sätt som det undersökta ordet, inom ramen för den nya betydelsen. I Stålhammar (1997:17f.) påpekas att det är begreppsmetaforerna som intresserat kognitiva språkforskare. Det är också den typen som kan vara produktiv i vetenskapliga sammanhang och som kallats bl.a. theory-constitutive metaphor.

När det rör sig om endimensionella metaforer, där det rör sig om stor domänförändring eller att enstaka rollinnehavare eller relationer förändras kraftigt, blir däremot normalt också de lexikala kollokationerna annorlunda, framför allt när det gäller nya rollinnehavare eller relationer, vilket är det vanligaste. Likheten med metonymerna är här påfallande.

I en Press97-analys av *knyta* (128 exempel) var det exempelvis så att begreppsmetaforerna uttrycktes med kollokationer som *knyta kontakt*, *knyta band* etc. Dessa fraser är mer eller mindre lexikaliserade; objekten kan exempelvis användas i naken form.

Andra begreppsmetaforer signalerades med grammatiska kollokationer som *knyta an till*, *knyta x till y*, *knyta y till sig*, dvs. ganska ofta med någon konstruktion med prepositionen *till*. För grundbetydelsen fanns inga sådana konstruktioner, utan där övervägde lexikala kollokationer som *slips*, (*sko*)*snören*, (*löpar*)*skor*, *skarv*, *flugor* (fiske) osv.

6.1. Endimensionella metaforer:

Objekt med liknande utseende: *kagge* (mage), *kringla*, *krona*

Objekt med liknande funktion: *kugge*, *klocka* (ägg-)

Objekt med liknande effekt: *kalldusch*, *klockren*, *körare*, *köl*

Byte från djur/växt till personreferent: *kackel*, *kotte*, *krake*, *kärnfrisk*

Själsligt/mentalt: *kvick*, *kyla*, *känslös*

Synestesi: *kakofoni, kylig, kärv, kyss?* (godis)

Liknelse: *kattunge, knapp* (som att trycka på), *knivbugg, kägla*

6.2. Begreppsmetaforer:

Exempel är *kapplöpning, klar, knyta, korseld, kortlivad* och *kullerbytta*. Dessa metaforer över-skuggas stort av den föregående gruppen i lexikal frekvens. I enlighet med kognitiva teorier skulle de vara exempel på metaforer som är grundläggande och typiska för vår interaktion med den omgivande verkligheten.

6.3. Problemfall

Ord som på ett sätt kan uppfattas som metaforer, men som samtidigt har en helt annan egenskap, nämligen att alludera på en synonym med liknande form är *knaper* (*knäpra, knapp*), *knatting* (liten flaska, *kvarting*), *krita* (ev. skriva med krita, *kredit*). Dessa vållar speciella analysproblem.

7. Generella problemfall

Förutom verklighetsförändring och formlighet finns det ett par andra typer av analysproblem. Det rör sig dels om lån, dels om etymologier som förlorar sig i historiens dunkel. I båda dessa fall kan det som ser ut som homonymi idag genetiskt sett vara frågan om polysemi. Hur långt man ska gå, bl.a. i abstraktionsgrad för grundbetydelseangivelsen, är inte givet. Exempel på gamla inhemska fall är *knalle* och *kuse*, på lån t.ex. *kluster, kondition, kontrahera* och *konvergens*.

8. Slutdiskussion

Inom kognitiv språkforskning har man hittills mycket intresserat sig för begreppsmetaforer och för grammatikalisering. Att det finns ett samband mellan dessa två företeelser står klart, eftersom de ofta har förekomsten av grammatiska kollokationer gemensamt. Däremot är de inte är de mest frekventa källorna till betydelseförändring och polysemi i ett större lexikalt material. Samtidigt verkar det dock av mina små undersökningar i textdatabasen som att de är betydligt frekventare om man ser det hela ur ett textperspektiv. Och om man "rensar" den lexikala beskrivningen från sådana betydelsenyanser där den lexikala kontexten normalt ger förklaringen, så är det just begreppsmetaforer och grammatikaliseringar som återstår. De tycks alltså vara "äkta" betydelseförskjutningar i ords betydelse.

Något mer tveksamt verkar det med de begreppsmetaforernas samband med våra erfarenheter av den yttre verkligheten, men för definitiva slutsatser om detta krävs större undersökningar.

Ur ett lexikografiskt perspektiv är det förstas kollokationsstudierna och klassificeringen av kollokationerna som verkar vara bland det mest relevanta. Av undersökningen att döma ges många av de polysema betydelserna ju mer eller mindre entydigt av kontexten. Samtidigt är det inte alla ord ur en viss domän som kan användas i nya kontexter, och detta behöver också studeras och beskrivas närmare.

Intressant är också att alla de polysema betydelserna i viss grad låter sig typindelas i generaliseringar, metonymier, metaforer och specificeringar. Här kan den kognitiva semantikens systematiseringar uppenbarligen bidra till den lexikala beskrivningen. Ett sådant resultat gör att en semantisk lexikal grammatik kanske inte är en alldeles omöjlig tanke,

trots kontextinverkan och lexikala egenheter. Och kontexten låter sig ju också i viss mån systematiseras.

- ¹ Jfr Svanlund (2001:325) där han visar olika metaforiskt uppträdande mellan svenskans vikt- och tyngddomäner, men där framför allt ordet *väga* avviker från det allmänna mönstret inom de båda domänerna.
- ² Den kognitiva omdefinitionen av grundbetydelser är hittills bara delvis genomförd. Ett exempel på förändring än att adjektivet *klar* får den kognitiva grundbetydelsen 'som är utan hinder' etc., i stället för NEO:s mer specifika 'fri från allt som fördunklar'.
- ³ Ibland kunde andra val av grundbetydelse respektive extension göras ur kognitivt perspektiv. Detta arbete återstår alltså till största delen.
- ⁴ Jag har räknat bort ett hundratal genetiskt homonyma lexem.
- ⁵ I en liten undersökning av ordet *klass* i Forskning och Framsteg, som finns i Språkbanken, fann jag att 11 av 15 användningar kunde beskrivas som specificerade. För de fackspråkliga användningarna fanns i den språkliga kontexten innehållsiga kollokationer som *cellgifter*, (*klass*) *1 och 2; elever, barn resp. underklassen*.
- ⁶ I NEO finns en bestämd uppsättning fackområden. Då dessa förekommer är de vanligen i form av ett eget lexem, inte en betydelsenyans.
- ⁷ Det är inte helt lätt att definiera grammatikalisering, men vanligt är att övergång från mer innehållsiga till mer grammatiska ordklasser räknas dit. Ett indicium är också förekomst i vissa grammatiska kontexter, gärna i samband med prepositioner, partiklar, satsförkortningar, infinitivfraser m.m. Grammatikalisering räknas av Hopper och Traugott (1993:80f.) närmast till metonymerna, men de för ett resonemang om att också metaforik och andra processer är inblandade. Viktigt för dem är också att grammatikaliseringens första stadium är ett pragmatiskt orsakat behov av större expressivitet hos ett språkligt uttryck, vilket bäddar för redundans osv.
- ⁸ Om det blir plus eller minus för Agent beror förstås på hur grundbetydelsen definieras.

Litteratur

- Ekberg, Lena 2001. Betydelsebeskrivningar och extensioner. [Stencil]. Institutionen för svenska språket. Göteborgs universitet.
- Fauconnier, Gilles 1997. *Mappings in Thought and Language*. Cambridge.
- Heine, Bernd 1997. *Cognitive Foundations of Grammar*. Oxford.
- Hopper, Paul J. & Traugott, Elisabeth 1993. *Grammaticalization*. Cambridge.
- Af Klintberg, Bengt 2000. Oxveckorna. I: *Svenska landsmål och svenskt folkliv*. Uppsala. S. 45-56.
- Langacker, Ronald W. 1991. *Foundations of Cognitive Grammar. Theoretical Prerequisites*. Stanford.
- Langacker, Ronald W. 1991. *Foundations of Cognitive Grammar. Descriptive Application*. Stanford.
- Stålhammar, Mall 1997. *Metaforernas mönster i fackspråk och allmänspråk*. Stockholm.
- Svanlund, Jan 2001. *Metaforen som konvention. Graden av bildlighet i svenskans vikt- och tyngdmetaforer*. Stockholm.

Material

- Nationalencyklopediens ordbok*. 1996. Utg. av Språkdata, Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet, och Bokförlaget Bra Böcker AB, Höganäs.
- Press 97, F&F Språkbanken*, Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet.

Sprogteknologiske ordbaser for de nordiske sprog – rapport fra et forskningsnetværk

This paper deals with a Nordic research network, SPINN, concerned with the harmonisation of Nordic, semantic computational lexica. Plans for extension of the lexica are described and some problems in adapting the Danish lexicon into a Norwegian version are accounted for. The main equivalence problems are caused by semantic changes which are taking place in modern Norwegian. These are changes with consequences for both internal and external lemma selection and especially the argument structure. Finally, a possibility to establish a multilingual network for Danish, Norwegian and Swedish is considered. The languages in the network will be interlinked by means of English, as described in The New Oxford Dictionary of English (NODE). Attention is also paid to some polysemy-oriented procedures supporting the interlingual linking.

1. SPINN – Sprogteknologi og INFORMATIONSSØGNING I NORDEN

1.1 Formål og baggrund

Intentionen med det tværfaglige netværk SPINN (SProgteknologi og INFORMATIONSSøgning i Norden, <http://www.cst.dk/spinn/spinnhome.html>) bevilget for en 2-årig periode af Nordisk Ministerråd, er at sikre at de forskningsmiljøer i Skandinavien og i Island der arbejder med opbygningen af ordbaser egnet til sprogteknologiske applikationer, samt de forskningsmiljøer der arbejder med indholdsbaseerede søgemaskiner, udveksler erfaringer og indleder et fagligt samarbejde. Mere konkret er målet på længere sigt at gå sammen om at etablere den nødvendige basis for en sammenhægtning af de nordiske sprogteknologiske ordbaser således at også tværproglige applikationer mellem de nordiske sprog kan komme på tale.

Det faglige udgangspunkt for iværksættelsen af SPINN-netværket udgøres af det dansk-svenske samarbejde der blev indledt med ordbaseprojektet SIMPLE (Semantic Information for Plurilingual, Multifunctional Lexica, se Lenci *et al.* 2000). I dette EU-projekt har man skabt forudsætningerne for at udarbejde semantiske, sprogteknologiske ordbaser for 12 sprog med hver især 10.000 ordbetydninger: 7000 substantiver, 2000 verber og 1000 adjektiver. For hver ordbetydning angives informationer af typen (i) begrebstype (semantisk klasse) hentet fra SIMPLE-ontologien som består af 139 hierarkisk ordnede top-ontologibegreber, (ii) domæne, (iii) betydningsdefinition, (iv) teksteksempel, (v) argumentstruktur (semantisk valens), (vi) selektionsrestriktioner, altså hvilke semantiske krav der stilles til ordets argumenter (f.eks. humant subjekt), (vii) semantiske relationer og semantiske træk, samt endelig synonymi-, polysemi- og kollokationsrelationer.

1.2 Netværkets aktiviteter

Netværket afholder møder og seminarer med det formål at komme nærmere et egentligt samarbejde med henblik på harmonisering af ordbaser og deres anvendelse til bl.a. søgning

(Pedersen, Toporowska & Fjeld, 2001 og 2002). For at muliggøre dette præsenterer netværkets deltagere først og fremmest deres ordbaser og ordbaseværktøjer for hinanden og diskuterer hvilke typer data der er relevante i sprogteknologiske ordbaser eksempelvis i forhold til sprogingustri og med særligt fokus på informationssøgning.

Deltagerne i netværket inddrager ydermere det tværsproglige aspekt og foretager konkrete sammenligninger mellem ordbogsudtræk fra forskellige nordiske sprogteknologiske ordbøger, bl.a. SIMPLE og NordKompLeks. Formålet er at se på forskelle og ligheder i strukturering og detaljeringsgrad af leksikalske informationer, såsom ontologisk tilskrivning, valens, argumentstruktur og selektionsrestriktioner.

Endelig inviterer netværket eksperter fra udlandet til at orientere om status inden for udviklingen af flersproglige, sprogteknologiske ordbaser samt om deres erfaringer med evaluering af forskellige tværsproglige søgesystemer. Sproglige tilgange til informationssøgning er nemlig i skarp konkurrence med mere statistisk baserede metoder og det er derfor vigtigt at belyse hvordan sprogteknologien kan udnyttes yderligere. F.eks. bør man overveje hvorvidt sprogbaseret informationssøgning kan fokusere mere på den måde hvorpå søgeresultaterne præsenteres og dermed udnytte den sproglige tilgang ikke alene i analysen og opmærkningen af tekster, men også i høj grad i formidling af søgeresultater.

1.3 Videreudvikling og sammenhægtning af ordbaser

Netværkets aktiviteter skaber en god baggrund og et godt forum for videreudvikling og sammenhægtning af de sprogteknologiske ordbaser. Specielt de praktiske øvelser med at sammenligne ordbeskrivelser i de forskellige eksisterende ordbaser giver en fornemmelse af hvilke problemstillinger et sådant harmoniseringsprojekt vil blive konfronteret med. Udover at ordbaserne ikke overraskende indeholder forskellige *typer* af leksikalsk information fordi de i nogen udstrækning er opbygget til forskellige formål, så kommer særligt to aspekter i fokus under denne 'øvelse':

- Ordbaserne udviser store forskelle mht. dækningsgrad hvilket vanskeliggør sammenhægtning; det er f.eks. højst forskelligt hvor mange valensmønstre der er beskrevet for de enkelte verber; for nogle ordbasers vedkommende er kun de 'prototypiske' medtaget, hvor andre er mere komplette. Dette skyldes bl.a. at der for stort set alle disse basers vedkommende er tale om 'pilotprojekter', dvs. mindre ordbaser hvor formålet primært har været at afprøve forskellige beskrivelsesmodeller. Forskellige aspekter af dækningsgrad har derimod været mindre centralt for disse projekter.
- Specificeringsgraden er forskellig. Dette problem kommer særligt tydeligt frem i forbindelse med de semantiske beskrivelser i de danske og svenske SIMPLE-ordbøger, hvor to forskellige anskuelsevinkler kan tages: man kan vælge at give meget specifikke semantiske oplysninger for f.eks. verbalbetydninger og deres selektionsrestriktioner. Dette giver mange læsninger med deraf mulige problemer med entydiggørelse. Eller man kan vælge at anskue verbers underbetydninger mere generelt med beskrivelser der rummer flere generelle antagelser. Dette giver muligvis fordele mht. entydiggørelse; til gengæld giver det mindre præcise beskrivelser.

I det følgende vil vi komme nærmere ind på disse og relaterede problemstillinger. I afsnit 2 gives en beskrivelse af det kompletteringsarbejde der forestår med den danske SIMPLE-ordbog, hvor et større korpusarbejde er i opstartsfasen. Afsnit 3 beskriver arbejdet med den

norske SIMPLE-ordbog hvor udviklingen i sproget afstedkommer en diskussion af hvad der bør dækkes af den sprogteknologiske ordbase. Afsnit 4 beskriver vore overvejelser vedrørende en sammenhægtning af ordbaserne med udgangspunkt i *The New Oxford Dictionary of English* (NODE).

2. Komplettering af den danske SIMPLE-ordbog

2.1 Dækningsgraden i SIMPLE-DK

Den danske SIMPLE-ordbase (<http://www.cst.dk/simple/index.html>) var et forsøgsprojekt hvor intentionen primært var at få afprøvet den såkaldte SIMPLE-model (Lenci et al. 2000) på det danske sprog i et omfang af 10.000 betydningsbeskrivelser. Fokus blev lagt på beskrivelsen af substantiver, idet disse som nævnt skulle udgøre mere end to tredjedele af ordbogen. I den danske gruppe bestræbte vi os på at dække SIMPLE-ontologien jævnt, dvs. at få repræsenteret alle ontologiske typer helst med mindst 100 eksempler¹. Det betyder at det ikke udelukkende var hyppighed der blev den bestemmende faktor for hvilke ord der blev udvalgt. Da SIMPLE-projektet var en videreudvikling af det morfologiske og syntaktiske ordbaseprojekt PAROLE (Ruimy et al. 1998), var udgangspunktet for ordbasens dækningsgrad ganske vist givet på forhånd. PAROLE-ordforrådet dækkede 20.000 ord og var baseret på frekvensundersøgelser af Den Danske Ordbogs Korpus på 40 mill. løbende ord. Frekvensundersøgelserne blev foretaget på et tidspunkt hvor automatisk ordklasseopmærkning ('POS tagging') endnu ikke var færdigudviklet for dansk. Derfor var frekvenslisten noget fejlbehæftet idet f.eks. sammenfaldende ordformer i form af absolut homografi kunne give fejlagtige 'udsving' på frekvenslisten. F.eks. har mange verber i nutid sammenfald med deres afledte nomen agentis; så som *løber* og *aftager*. Det faktum at korpus ikke var ordklasseopmærket gjorde således at mange ikke særligt hyppige verbalsubstantiver fik en fejlagtig høj frekvens fordi de ikke kunne adskilles fra nutidsverbalformen og således kom med blandt de 20.000 hyppigste ord i dansk. Sådanne 'udsving' i PAROLE-ordbogen sammenholdt med princippet om at få afprøvet SIMPLE-modellen bedst og bredest muligt gør at SIMPLE-DK *ikke* dækker de 10.000 hyppigste betydninger i dansk men kun et udsnit af disse. Udover behovet for generelt at få udvidet ordforrådet i SIMPLE-DK er der altså også tale om nogle helt klare 'huller'; dvs. man vil givet kunne nævne en del meget hyppige ord som ikke er at finde i den nuværende SIMPLE-ordbog og som derfor mangler for at ordbogen kan finde praktisk anvendelse.

Dækningsgrad kan også anskues ud fra en anden, mere semantisk vinkel; dvs. vi kan tale om hvorvidt et ord er dækket rent semantisk i højere eller mindre grad. Her vil man i SIMPLE-DK se nogen forskel de enkelte ordklasser imellem. For substantivernes vedkommende er vi er meget tæt på en 'fuld' semantisk dækningsgrad idet stort set alle de kodede substantiver er kodede i alle deres betydninger (baseret på Nudansk Ordbog's betydningsbeskrivelser). For adjektivernes og verbernes vedkommende er dette langt fra tilfældet. For at få dækket alle de ontologiske typer der er relevante for disse ordklasser og for f.eks. at få afprøvet forskellige typer af selektionsrestriktioner ved verberne, er mange af disse ord ikke nødvendigvis kodet i alle deres betydninger. Det gælder især for de højfrekvente verber som kan optræde med virkelig mange betydninger, hvoraf mange ikke engang er beskrevet i en mellemstor ordbog som Nudansk Ordbog. Specielt de forskellige partikelkonstruktioner som ofte giver en helt ny betydning af verbet, er ikke kortlagt i nogen eksisterende ordbog for dansk.

Dette kan have flere årsager. For det første er de eksisterende ordbogressourcer for

dansk ikke alle lige baserede på korpora, dvs. der kan være vigtige og temmelig frekvente betydninger som simpelthen er undgået ordbogsredaktørens opmærksomhed. En anden forklaring kan være at vi her har fat i en af forskellene mellem en 'traditionel' ordbog med mennesket som bruger i modsætning til den sprogteknologiske ordbase med computeren som primær 'bruger'. Den traditionelle ordbog har et formidlingsaspekt hvor det er vigtigt klart at få formidlet det prototypiske omkring ordets betydning. Ved hjælp af denne prototypiske definition kombineret med en række eksempler kan det i mange tilfælde overlades til brugeren selv at 'ekspandere' betydningen til også at dække nært beslægtede betydninger. Dette er langt vanskeligere i datamatisk sammenhæng hvor man oftest er tvunget til at være fuldstændig eksplisit (Nimb & Pedersen 2000). Hvor man i en ordbog som Nudansk Ordbog kan komme afsted med at tolke *han passerede de 70* som et eksempel der kan gå ind under definitionen *gå, rejse el. på anden måde bevæge sig forbi el. igennem nogen el. noget*, så ville man i en sprogteknologisk ordbase være tvunget til at definere dette som en omend relateret, så dog meget anderledes tidslig betydning med en anden selektionsrestriktion på objektet, nemlig et krav om at objektet skal have en tidslig dimension (f.eks. *70 år*) og at der i denne betydning af *passere* ikke foregår *gang* eller *rejse* i ordets egentligste forstand. Vi er med andre ord tvunget til at tage begrebet semantisk dækningsgrad meget bogstaveligt i den sprogteknologiske sammenhæng, hvilket selvfølgelig gør at kompletteringsarbejdet bliver temmelig omfangsrigt. Til gengæld kan vi i en sprogteknologisk ordbase vælge at sætte grænsen et andet sted; idet vi kan nøjes med at tage de *statistisk* signifikante betydningsnuancer med ved et ord. Dette er ikke altid hensigtsmæssigt i en traditionel ordbog.

2.2 Korpusbaseret komplettering af den semantiske dækningsgrad ('Senseval-metoden')

I forbindelse med et semantisk opmærkningsprojekt kaldet Senseval² (<http://www.cst.dk/senseval/index.html>), har vi på CST undersøgt 100 ord med henblik på hvor meget korpusmateriale det var rimeligt at inddrage for at få dækket statistisk signifikante betydninger af disse ord. Dette arbejde ligger til grund for den igangværende komplettering af den danske SIMPLE-ordbase.

Der anvendes følgende algoritme for korpusudtræk for et ord der skal beskrives i ordbasen:

- Ordet i alle dets relevante bøjningsformer slås op i korpus.
- Hvis ordet forekommer i flere end 115 eksempler, foretages en reduktion af konkordansen efter følgende princip (adapteret fra Senseval-projektet): (i) For hvert lemma tælles antallet af betydninger i fx Nudansk Ordbog (eller en ordbog af tilsvarende størrelse), underbetydninger og idiomatiske udtryk tælles med. (ii) Det antal korpusseksempler der skal undersøges, vil være $100 + 15n$ hvor n står for antallet af betydninger i ordbogen. Konkordansen sorteres på højresiden for at undersøge mulige valensled. Ved substantiver kan det muligvis være en fordel også at sortere til venstre for at opdage evt. genitiver.
- De syntaktiske mønstre der optræder i korpusmaterialet medtages i den semantiske beskrivelse, men en vis grad af introspektion er dog nødvendig for at dække fejl og statistiske huller.

Hvis vi f.eks. slår et verbum som *røre* op i Nudansk Ordbog, finder vi følgende beskrivelse:

1. **røre (ved) ng(t)** bringe hænder el. fingre i kontakt med noget = BERØRE du må ikke røre ved de udstillede ting, han rørte hende let på armen
røre ng(t) bevæge noget d røre benene
røre (på) sig bevæge sig d han kan ikke røre sig, rører sig ikke ud af stedet, vi trænger til at komme ud og røre os, ikke en vind rører sig, de sovende begyndte så småt at røre på sig
2. **røre ng(t)** (dagl.) spise el. drikke noget, jeg rører aldrig fisk, hun rører ikke spiritus
3. **røre ved ng(t)** (dagl.) beskæftige sig med noget, jeg vil ikke røre ved den sag, forfatteren rører her ved et stort problem
4. **røre i ng(t)** bevæge noget rundt i noget, fx en ske rundt i noget, røre i farsen, røre i malingen
røre ng(t) {op med/ud i} blande noget med noget andet farsen røres op med mælk, pulveret røres ud med vand
5. **røre ng** bevæge nogen følelsesmæssigt = GRIBE hendes sorg rørte mig dybt, jeg blev dybt rørt

Når underbetydninger og idiomatiske udtryk tælles med, giver det en faktor på 8. Man skal altså udtrække $100 + (15 \times 8) = 220$ korpuseksempler for med rimelighed at 'dække' dette ord, ifølge den opstillede metode.

Ved at følge dette princip får vi set fra en rent syntaktisk synsvinkel følgende resultater for et verbum som *røre*, altså 12 syntaktiske mønstre og 3 idiomatiske udtryk:

EKSEMPEL	SYNTAKTISK MØNSTER
<i>nok se, ikke røre</i>	SUBJ verbum
<i>derfor rører jeg intet når jeg skal på scenen</i>	SUBJ verbum OBJ
<i>de skal have handsker på når de rører ved træet</i>	SUBJ verbum POBJ (<i>ved</i>)
<i>pestoen røres tynd med noget af vandet fra pastaen</i>	SUBJ verbum OBJ ATROBJ (<i>tynd/ryk..</i>)
<i>det værk der rører ham dybest</i>	SUBJ verbum OBJ MANNERADV (<i>dybt</i>)
<i>en stor træslev der rører rundt..</i>	SUBJ verbum- <i>rundt</i>
<i>hvad der rører sig i befolkningen</i>	SUBJ verbum- <i>sig</i>
<i>det er svært at røre ud</i>	SUBJ verbum- <i>ud</i>
<i>jævn med kartoffelmel rørt ud i koldt vand</i>	SUBJ verbum- <i>ud</i> POBJ (<i>i</i>)
<i>æggeblomme rørt op med en spsk. vand</i>	SUBJ verbum- <i>op</i> OBJ POBJ (<i>med</i>)
<i>creme-fraiche rørt med dijonsennep</i>	SUBJ verbum OBJ POBJ (<i>med</i>)
<i>en ostecreme rørt af gorgonzola</i>	SUBJ verbum OBJ POBJ (<i>af</i>)
<i>røre på sig</i>	IDIOMATIC
<i>uden at røre en finger</i>	IDIOMATIC
<i>rørte vande</i>	IDIOMATIC

Set fra en semantisk synsvinkel får vi identificeret 3 nye betydninger og 2 nye idiomatiske udtryk som ikke var beskrevet i Nudansk Ordbog:

- ændre på noget i negativ retning: *vi vil ikke røre ved børnepengene*
- foregå: *det er vigtigt at vide hvad der rører sig i befolkningen*
- skade: *kommunen kan ikke røre ham*

- idiomatisk uttryk: *uden at røre en finger*
- idiomatisk uttryk: *rørte vande*

Da disse er ganske frekvente og med en betydning der avviker ganske betraktelig fra verbets grundbetydning, bør der ikke være tvil om at disse bør representeres i ordbasen. Spesielt 'foregå'-betydningen var meget markant i korpus.

3. Problemer ved utvikling av et norsk SIMPLE-leksikon

3.1 Arbeidsplan

Med utgangspunkt i det danske SIMPLE-leksikonet har vi begynt å lage en norsk parallellversjon med norske ekvivalenter og belegg fra Tekstlaboratoriets Oslokorpus. De første og avgjørende spørsmål i tilpassingen er å finne ut hvilke lemmaer som velges for det norske leksikonet, og hvilke lemmaer fra den danske basen som skal få en ny definisjon i den norske.

3.2 Ytre lemmaseleksjon

Det danske lemmautvalget er dels gjort ut fra den felleseuropeiske basen, dels for å dekke de forskjellige ontologiske typene i SIMPLE. Det må vurderes om denne ontologien er passende for norsk språk og kultur, eller om det må legges til hele nye begrepsfelt og/eller nye enkelttermer. For eksempel er begrepsfelt som *fjell* og *skisport* viktig i det norske språket. Enkeltuttrykk som *bindingsverksbus* og *tinnsoldat* er mindre aktuelle ord i norsk enn *lutefisk* og *oljeplattform*. Lemmalistene i ordbøker og ordlister skal danne utgangspunktet for lemmautvalget. Det skal suppleres med frekvensstudier av et helt nytt bokmålskorpus med tekster fra 1985 til i dag, et eksemplarisk korpus av litterære tekster, sakprosa og faglitteratur (Runde 2000). Danske lemmaer som ikke kommer med her, vil fortsatt være med i basen med den danske definisjonen. Retting av dem blir foretatt dersom det ved bruk av leksikonet viser seg å være diskrepans mellom norsk og dansk. Leksikonet skal altså være åpent for endringer og tillegg etter hvert som behovene avklares.

3.3 Indre lemmaseleksjon

Hvilke informasjonstyper vi velger å legge inn for hvert lemma, blir bestemt av tilgjengelig bakgrunnsmateriale fra tidligere analyser samt av behovsanalyser for det nye leksikonet, men vi prøver prinsipielt å legge det norske leksikonet så nær opp til de danske og svenske basene som mulig.

Arbeidsgangen videre er å kontrollere de danske definisjonene i forhold til de norske ekvivalentene og undersøke om de er i overensstemmelse med definisjonene i Bokmålsordboka. I neste omgang må det kontrolleres om definisjonen i Bokmålsordboka er i samsvar med belegg fra det nye bokmålskorpuset. Når fridefinisjonene er korrigert, kan vi gå gjennom de danske formaliserte semantiske beskrivelsene og justere dem for norsk.

3.4 Eksempel: Betydningsbeskrivelse av verbet "knuse"

Justering av betydningsbeskrivelsene er et ressurskrevende arbeid, som her skal illustreres med eksempler fra definisjonen av noen verb. Verb er valgt siden vi der kan støtte oss på NorKompLeks (Nordgaard 1996), der beskrivelsen av verbenes argumentstruktur er formalisert. Denne beskrivelsen er et godt utgangspunkt, men definisjonene er gjort bare med eksemplene i Bokmålsordboka som materiale, og kan derfor ikke regnes som fullstendig

for beskrivelse av moderne norsk. Et hovedproblem er at ordbokseksemplene ikke er valgt ut spesielt for å illustrere verbenes argumentstruktur, de skal fylle mange andre funksjoner også. Korpussøk der argumentstrukturen studeres spesielt, vil sannsynligvis gi en del andre resultater for flere av verbene.

Studier av verbsemantikk i moderne norsk tyder på at det har skjedd en del endringer i argumentstrukturen for flere sentrale verb (jf. Sveen 1996). Det ser ikke ut til at den samme utviklingen er skjedd i dansk og svensk, noe som kan tyde på at norsk er det nordiske språket som har blitt mest påvirket av engelsk språkstruktur. Det har blant annet medført en del endringer i verbs transitivitet.

Ved Seksjon for leksikografi og målføregransking ved Universitetet i Oslo har man gjennom vel 30 år samlet belegg på endringer i norsk bokmål. Beleggene er søkbare i en base kalt **Nyordsmaterialet** (http://www.dokpro.uio.no/bokmaal/nyord/nyord_fside.html). Funn i denne basen bekrefter Sveens konklusjoner.

Verbet *knuse* er et av de verbene som har endret argumentstruktur. I den danske SIMPLE-basen har det følgende beskrivelser:

```
<SemU
  id="USEM_V_knuse_CCS_1"
  naming="knuse"
  example="Drengene ville skaffe sig adgang til ejendommen ved at knuse et
vindue med sten"
freedefinition="få noget til at gå i stykker el. i opløsning (NDO)"
WVSFTemplateCauseChangeofStatePROT
WVSFTemplateSuperTypeCauseRelationalChangePROT
WVSFEventTypeTransitionPROT
TSVP_CHANGE_TS_classificateur_de_verbe">

<Argument id="ARG1PREDknuse_CCS_1"
  comment="the first argument of the predicate knuse"
  semanticrole="Role_Underspecified"
  informargl="ArgHumanAnimal">

<Argument id="ARG2PREDknuse_CCS_1"
  comment="the second argument of the predicate knuse"
  semanticrole="Role_ProtoPatient">
```

På menneskespråk vil det kunne tolkes slik at en levende aktør (ArgHuman Animal) må utføre den handlingen verbet betegner slik at den går ut over et objekt (Role_ProtoPatient) som innebærer en endring i et objekts tilstand (Cause ChangeofState).

I det foreløpige norske leksikonet har vi hittil bare lagt til et norsk belegg. Formen er identisk, som i et stort antall av de danske lemmaene:

```
naming="knuse"
exampleN="Uvedkommende banet seg adgang ved å knuse et dørvindu i bakgården"
```


Definisjonen i Bokmålsordboka er “slå, klemme, male i stykker”, og den skal legges inn i en norsk fridefinisjon, men i tillegg bør det i den tydeliggjøres at verbet har et kausativt betydningselement, slik som på dansk, “få noe til å gå i stykker”. Slik kan utbygging av den norske SIMPLE-varianten også bidra til å forbedre Bokmålsordboka.

Beskrivelsen i NorKompLeks-basen ser slik ut:

w(knuse,30604,[trans1]).

Her er altså verbet koda som et vanlig, transitivt verb basert på beskrivelsen i Bokmålsordboka.

Men Nyordsmaterialet gir følgende belegg:

- En 60 år gammel mann fra Oslo slår et ølglass i bakhodet på en annen mannlig gjest på restaurant “Schrøder” i Oslo. Slaget er så kraftig at **ølglasset knuser**.
- En typisk nordisk skikk var å klinkke egg. Man hardkokte for eksempel to egg, og to personer fikk hvert sitt. Så slo man eggene mot hverandre, og hvis et av **eggene knuste**, hadde vedkommende tapt.

I de nye eksemplene er kausativelementet borte og verbet er dermed ikke lenger transitivt. Hvis det språkteknologiske leksikonet skal brukes i søk mot unormert språk, noe vi ser som ønskelig, er det helt nødvendig å oppdatere den leksikografiske beskrivelsen slik at mange tidligere transitive verb også kan tolkes som et intransitivt verb, da dette er konstruksjoner som er svært vanlige, både i muntlig språk og i romaner og annet mer privat skriftspråk. For eksempel hører man på T-banene i Oslo en høytalerstemme som sier hver gang et tog skal til å gå: “*Se opp for dørene, dørene lukker!*”

Vi må altså i den norske SIMPLE-basen opprette en artikkel **knuse II**, der verbet kan stå med bare ett argument.

3.5 Generelle endringer i norske verbs argumentstruktur

De endringene i transitiviteten som er registrert i Nyordsmaterialet, kan klassifiseres i tre typer: verb som kan ha et argument mer enn før, verb som mister et argument, og verb som får knyttet til seg en nærmest fast partikkel og derved også kan ha et argument til. I beleggsamlingen nedenfor er årstall for belegget tatt med, noe som viser at endringen ikke bare er et moteblaff i norsk språkutvikling:

3.5.1 Verb som kan ta et ekstra argument:

Klart kausative verb:

1. Damen i butikken blir ganske sikkert skremt for han oppfører seg som en villmann og **drypper** blod overalt. 1973.
2. Vi **dumper** ikke prisene, sier direktør <NN> i Norol. 1979.
3. Gemini Consulting, som i fjor **este** sin Norges-omsetning fra 70 til 210 millioner kroner. 1996
4. Hva **fenger** yngre sivilingeniører? 1975.
5. Briterne [- -] **eksploderer** H-bombe til 2 milliarder kr. 1957.
6. Israel **festner** taket på de erobrede områdene. 1972.

7. Her holder Utah Bulwarks tidligere trener og kusk Stig H. Johansson et godt tak på hesten han **glapp** etter oppgjør med eieren Tony Malmgren. 1987.
8. Reglementet forbyr imidlertid noen å “**gro**” skjegg i løpet av tjenestetida, og sier desuten at håret skal være kortklipt. 1970.
9. Tenk deg å få dovremakko i geitosten og smør i trusa , **grösser** Anne Marit Jacobsen. 1999.
10. Det ville **klarne** diskusjonen hvis aksjeselskapene med tilslutning fra publikum ble skilt ut som en egen gruppe. 1968.
11. Dessverre har vi **kollidert** stevnet med NM i kl. B. 1969.

Uklart om verbet er kausativt:

12. Vi får flere og flere utlendinger som **ferierer** påsken i Nord-Norge. 1969.
13. Etter et år som sjef i KS, **flagger** Thorsdal at bedre bruk av informasjonsteknologi skal bli organisasjonens flaggsak. 1993.
14. Lærerne **flykter** skolen. 1988.
15. Bjørn Dæhlie og kompani **flykter** Norge for å få mer ro. 1996.
16. Pappenheimer har i åtte år ledet en gruppe som har **forsket** søvn ved Harvard. 1975.
17. Samtlige arbeidere i Berg Seterskog har selvfølgelig full anledning til å benytte seg av vår tillatelse til å **jakte** småvilt. 1970.
18. Derfor er det vanskelig å få en same til å **joike** en avdød, her møter man en slags tabu. 1956.

Etablering av nye verb:

Der det blir såkalte nye verb, får vi en slags parverb, dvs. to verb med samme semantikk men med forskjellige syntaktiske egenskaper. Tradisjonelt har vi jo hatt mange av disse i norsk, men betydningen har vært markert med forskjellig bøyning:

henge - hengte - hengt = transitivt

henge - hang - hengt = intransitivt

Mens det intransitive *kjøre* og det transitive *kjøre* har nøyaktig samme bøyning.

Skillet er i ferd med å forsvinne i moderne norsk:

19. Politimannen slang avisen rett foran meg (Aftenposten 26.4.2001).

Materialet gir følgende belegg:

20. Vi skal **kjøre** en redelig og ordentlig politikk. 1992.
21. Han ville ha tall på bordet, som bekreftet annonsens evner til å **kommunisere** budskapet. 1979.

3.5.2 Verb som får tillegg av partikkel uten endring i argumentstruktur:

22. Man **endrer på** reglene. 1972.
23. Om vi xx **fokuserer på** det mangfold av oppgaver som utføres innen husholdet. 1980.
24. Det er svært vanskelig eller nær sagt umulig å **forebygge mot** angrep fra lakselus. 1990.
25. Stoler vi ikke på Folketrygden går vi til privat forsikring eller **forhandler frem** bedre tjenestepensjoner i bedriften. 1991.

26. Har det aldri falt kiropraktorene inn at deres spesielle metode, om den skulle bli akseptert, bare utgjør en liten del av det behandlingsmønster som seriøst **forskes fram** i medisinen. 1974.
27. Før jeg går videre xx vil jeg kort **kommentere på** et problem som angår denne argumentasjonsmåten xx begrensning. 1985.

Når et verb slik får knyttet en partikkel så fast til seg, kan det skje at vi får utviklet et nytt verb som ikke er transitivt i seg selv, slik det har vært tidligere. Det er en allmenn tendens i norsk, men den er lite beskrevet hittil.

3.5.3 Verb som mister et argument:

Nedenfor vises noen verb som er blitt **ergative**, det vil si at de er intransitive med et subjekt som er det samme som objektet for det tradisjonelt transitive:

28. Kinopublikum **flokker** til kinoene 1983.
29. Vil det lønne seg å **gjenvinne?** 1976.
30. Isflakene **knuger** mot hverandre. 1987.
31. Reparér før ruten **knuser**. 1993.
32. Slaget er så kraftig at ølglasset **knuser**. 1995.
33. En del av flaskene **knuste** når de nådde vannet. 1975.
34. Dagens doktorand kan **knytte** til den teorien. 1960.

3.5.6 Verbet får tillegg av adjektiv eller annen utfylling:

35. Helsetrøya **fisker** veldig godt i elver. 1993.
36. Han **fotograferer** så godt 1975.

Endringene er sannsynligvis konstruksjonslån fra engelsk, og er etter hvert blitt så vanlige at de fleste språkbrukere under 30 år ikke klarer å oppdage dem. Det er et tegn på at de går inn i norsk språkstruktur og bør være med i beskrivelsen i et norsk språkteknologisk leksikon. Det samsvarer for øvrig med de krav Lenci et al (2000) skisserer for verbbeskrivelse i SIMPLE-leksikonet. Om den bør være med i et normativt og pedagogisk leksikon, er en diskusjon som ikke kan føres her.

4. Mot en flerspråkig databas

I de føregående avsnitten har vi berørt problematiken kring formaliseringen av ordbetydelser i leksikaliska databaser för danska och norska, vilket antyder vilken typ av frågor som kommer att aktualiseras inom en flerspråkig leksikalisk databas för skandinaviska språken. Nedan skisserar vi en modell för upprättandet av en sådan flerspråkig leksikalisk databas med utgångspunkt och stöd i enspråkiga databaser samt maskinläsbara tvåspråkiga lexikon. Vi föreslår en interlingua-baserad modell för sammanlänkningen av ordbetydelser i de skandinaviska språken (avsnitt 4.2) samt ger några praktiska genvägar till etableringen av ekvivalentpar bestående av en källspråksenhet och dess ekvivalent i engelska, vårt interlingua-språk (avsnitt 4.3). (Beskrivningen av modellen i 4.2 har även ingått som en delavschnitt i Pedersen, Fjeld, och Toporowska Gronostaj 2001).

4.1 Bakgrund

Det inom SIMPLE-projektet initierade arbetet med framtagning av språkteknologiska lexikon för 12 språk, inklusive lexikonmoduler för svenska och danska, samt det pågående arbetet med att bygga upp en norsk språkteknologisk lexikonmodul har medfört ett gynnsamt utgångsläge för ett gemensamt skandinaviskt samarbetsprojekt *Språkteknologiska lexikon för skandinaviska språk*, med akronymen *SkanLex-projektet*. Projektets övergripande målsättning är att skapa förutsättningar för sammanlänkningen av lexikonmodulerna för danska, norska och svenska och därmed lägga grunden till en flerspråkig lexikalisk databas.

Kännetecknande för den här aktuella modellen är att länkningen genomförs dels med stöd av den i SIMPLE-lexikonen införda informationen, dels med hjälp av en extern lexikonmodul som kommer att användas som ett gemensamt metaspråk, ett interlingua. En engelsk ordbok, *The New Oxford Dictionary of English* (1998), (NODE), kommer att prövas i denna funktion. För att ytterligare effektivisera arbetet med upprättandet av ekvivalensrelationer mellan källspråken och metaspråket kommer vi använda information i maskinläsbara tvåspråkiga lexikon mellan de enskilda skandinaviska språken och engelska.

Vid första ögonkastet kan tanken att länka samman ordbetydelser i de tre skandinaviska språken med hjälp av engelska som interlingua väcka förundran, men vid närmare eftertanke framgår interlingua-modellens överlägsenhet tydligt särskilt i jämförelse med transfermodellen. Medan antalet länkar i interlingua-modellen är lika med antalet källspråk, blir antalet länkar som måste etableras i transfer-baserade modellen långt större eftersom alla språkpar länkas direkt till varandra, dvs. till de enskilda målspråken (för n källspråk blir det $n(n-1)$ länkar). Interlingua-modellen bidrar alltså till en avsevärd tids- och arbetsbesparing vid upprättandet av en flerspråkig lexikalisk databas. Dessutom kan, tack vare interlingua-modulen, flera språkteknologiska databaser kopplas samman genom sammanlänkning av enheter i deras respektive interlingua-moduler, och därmed kan databasernas innehåll och omfång mycket snabbt och effektivt breddas. Som ett exempel på en flerspråkig databas uppbyggd efter interlingua-principen kan nämnas EuroWordNet (Vossen 2001). Sammanlänkningen av EuroWordNet och SkanLex skulle automatiskt resultera i länkar till nya språk, som nederländska, spanska, italienska, tyska, franska, tjeckiska, estniska samt det engelska WordNet och dess nät av explicit markerade semantiska relationer (Fellbaum 1999).

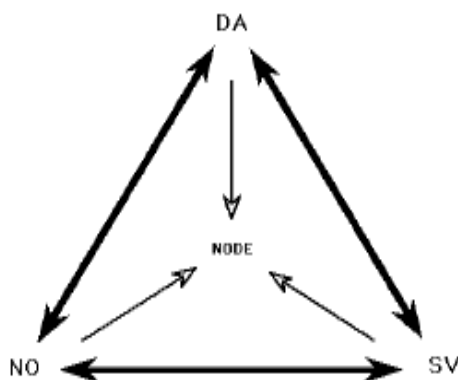
Arbetet med upprättandet av flerspråkiga lexikaliska databaser kan förväntas ge stöd åt såväl forskning inom traditionell och datamaskinell lexikologi som tillämpningar inom maskinöversättning, pre- eller posteditering av texter samt informationsökning. Informationen i dessa databaser kan också återanvändas för att generera pappersordböcker och elektroniska ordböcker avsedda för människor.

4.2 Huvuddragen i SkanLex-modellen

SkanLex-modellen vilar på tre huvudantaganden: 1) att ekvivalensrelationen är transitiv, vilket möjliggör sammanlänkning av ekvivalenter i de skandinaviska språken, 2) att användningen av en gemensam interlingua-modul effektiviserar sammanlänkningen och 3) att ju mer formaliserad semantisk information som finns att tillgå i de respektive språkteknologiska lexikonen, desto fler ekvivalenter kan automatiskt länkas samman. Antagandet om ekvivalensrelationens transitivitet innebär att om en ordbetydelse i något av de skandinaviska språken är ekvivalent med en ordbetydelse i NODE och denna i sin tur är

ekvivalent med ordbetydelsen i ett annat skandinaviskt språk så kan betydelserna i de båda skandinaviska språken betraktas som ekvivalenta. Med stöd av denna ekvivalensprincip kan länkningen mellan de skandinaviska språken utföras automatiskt för lexikonenheter som är fullekvivalenta, under förutsättning att länkningen till NODE har utförts. Även stora delar av partiellt ekvivalenta par kan förmodligen länkas samman automatiskt, men länkningen av dessa kräver ofta mer komplicerade länkingsprocedurer som bygger på access till ytterligare semantisk information om t.ex. deras ontologiska typ, domän, hyperonym, argumentstruktur eller argumentens selektionsrestriktioner. För att systematiskt kunna spåra betydelskillnader hos partiellt ekvivalenta par specificeras deras typer och variationen dokumenteras.

Sammanlänkingsprocessen innefattar två delfaser, som man kunde kalla *metalänkning* och *skanlänkning*. *Metalänkning* avser parlänkning av lexem, mellan de nordiska språken å ena sidan och NODE å den andra sidan. Den länkningen utförs dels manuellt, dels automatiskt med hjälp av maskinläsbara tvåspråkiga ordböcker. (Se 4.3 nedan för en mer utförlig beskrivning.) Därefter kommer *skanlänkningen* som, med utgångspunkt i den information som tillkommit till följd av metalänkningen, etablerar länkar mellan lexemen i de skandinaviska språken. Dessa länkar skapas till största delen automatiskt. De två länkingsfaserna kan visualiseras på följande sätt:

Som exempel på metalänkningen kan vi ta det svenska ordet *kastanj* som i *Norstedts svenska ordbok* beskrivs på följande sätt

kastanj subst. *kastanjen kastanjer*

1 typ av stor, oregelbunden nöt med (röd)brun färg varav vissa sorter är ätliga; urspr. omgivet av mjukt, taggigt ytterskal: *kastanj(e)puré*; *rostade kastanjer* □ äv. om (de arter av) större lövträd som bär denna frukt: *kastanj(e)allé*; *bästkastanj*; *äkta kastanj* □ i sms. äv. för att ange rödbrun färg: *kastanj(e)rött hår* **kratsalraka kastanjerna ur elden (för ngn)* hjälpa (ngn) ur en svår situation ofta genom egen risktagning 2 hård, hornartad utväxt på insidan av hästens ben.

Följande länkar etableras till *cbestnut* i NODE:

<i>kastanj</i> 1/1/0	[Fruit]	<i>cbestnut</i> 1/1/0
<i>kastanj</i> 1/1/1	[Plant]	<i>cbestnut</i> 1/2/0
<i>kastanj</i> 1/1/2	[Colour]	<i>cbestnut</i> 1/1/1
<i>kastanj</i> 1/2/0	[Organic_object]	<i>cbestnut</i> 1/1/3

I sammanställningen ovan har vi inkluderat ontologisk information, hämtad ur det svenska SIMPLE-lexikonet, vilket åskådliggör ordets polysemi. Lemma-, kärn- och underbetydelsemarkeringar ovan följer dels den modell som tillämpats i Göteborgs lexikaliska databas, och i ordböcker som genererats ur denna databas, bl.a. *Norstedts svenska ordbok*, dels den som förekommer i NODE. Den första siffran anger lemma, den andra kärnbetydelse och den tredje, med undantag av nollan, hänvisar till underbetydelsen. All denna information, tillsammans med nyanserade betydelsebeskrivningar, gör att länkarna i metalänkingsfasen håller en hög kvalitet, vilket garanterar korrekta länkningsförhållanden även mellan de skandinaviska språken. Det kan noteras att vi kommer att lägga till nya betydelser eller betydelsenyanser till dem som redan finns i vår interlingua-modul, NODE, särskilt när sådana tillägg motiveras av förde skandinaviska språken karakteristiska begrepp som t.ex. *älv*, *syskon*, *mormor* eller om de av andra skäl saknas i NODE.

4.3 Metalänkingsstrategier i fokus

I det följande ger vi en kort översikt över hur metalänkningen kan utföras med stöd av information i lexikaliska databaser och maskinläsbara lexikon. Vi utgår från följande antaganden: (i) att metalänkningen kan genomföras först efter att mångtydighet hos lexikonenheter i källspråket och deras ekvivalenter har upplösts, deras betydelser fastställts samt graden av ekvivalens kartlagts och (ii) att metalänkningen av lexikonenheter som uppfyller ekvivalenskravet anpassas efter typen av mångtydighet som lexikonenheter i källspråket och deras engelska ekvivalenter uppvisar. Det faktum att den genomsnittliga graden av polysemi i svenska ligger på 1,6 för uppslagsord i Göteborgs lexikaliska databas (Malmgren 1988) och att liknande siffror noteras för engelska ger en ytterligare tyngd åt vikten att fokusera polysemifaktorn vid etableringen av ekvivalensrelationer.

Med tanke på att det rör sig om hantering av stora mängder av lexikaliska data efterlyses här lösningar och strategier som antingen leder till att länkningen kan utföras automatiskt eller som tillför ett maximum av stöd åt den manuella länkningen. Sådana lösningar blir lättare att åstadkomma om man tar hänsyn till och anpassar länkingsprocedurer efter den polysemifaktor lexikonenheter i käll- och metaspråket uppvisar. För att utforska detta påstående undersöker vi nedan följande huvudtyper av ekvivalensrelationer uppställda efter polysemifaktorn hos lexikonenhet i källspråket och dess engelska ekvivalent: (a) en monosem lexikonenhet i källspråket och en monosem ekvivalent, (b) en monosem lexikonenhet i källspråket och en polysem ekvivalent, (c) en polysem lexikonenhet i källspråket och en blandning av monosema och/eller polysema ekvivalenter.

Som tidigare nämnts inriktar vi oss främst på typer av ekvivalenspar med en likvärdig semantisk innebörd, vilket innebär att ekvivalensrelationer med semantiskt underspecificerade ekvivalenter (som i fallet *faster* aunt, *moster* aunt) eller överspecificerade, (som i *tak* ceiling, *tak* roof) samt andra par som uppvisar bristande ekvivalens ej tas upp i denna översikt

i och med att de fordrar ett mera individualiserat betraktelsesätt och därför i mindre grad berörs av de nedan föreslagna metalänkingsstrategierna. (För en översikt över typer av ekvivalensrelationer representerade i tvåspråkiga ordböcker hänvisas till Svensén 1997:134-157).

(a) En monosem lexikonenhet i källspråket och en monosem ekvivalent

Monosema källspråksenheter som svarar mot monosema ekvivalenter hör till de lexikonenheter som automatiskt kan sammanlänkas med relativt enkla metoder eftersom de inte berörs av disambigueringsproblematiken. Listor över monosema ord i de berörda språken kan extraheras ur respektive språkens lexikaliska databaser. Dessa listor kan vidare samköras med hjälp av maskinläsbara tvåspråkiga lexikon, vilket bör resultera i framtagningen av två typer av ekvivalentenheter. Den ena typen är ekvivalentenheter med två element, där det råder ett-till-ett-relation mellan källspråksenheten och dess ekvivalent, vilket exemplifieras nedan:

<i>visitkort</i>	visiting-card
<i>vitpeppar</i>	white pepper
<i>lyncha</i>	lynch

Den andra typen är ekvivalentenheter som uppvisar ett-till-flera-relation, där en källspråksenhet svarar mot flera monosema ekvivalenter vilka står i närsynonymirelation till varandra, som i:

<i>blindtarm</i>	blind gut, caecum
<i>primula</i>	primula, primrose

Informationen om vilka och hur många ekvivalenter som finns utgör en av flera parametrar i deras flerdimensionella beskrivning i den flerspråkiga databasen, där fokus ligger på en kvalitativ beskrivning av ekvivalensrelationer. För att kunna dels explicitgöra eventuella skillnader mellan källspråksenheter och deras engelska ekvivalentvarianter, dels fånga deras gemensamma egenskaper kommer vi att i vår databas utgå från ekvivalentpar som basenheter vilka består av en källspråksenhet och en målspråksenhet (Jerker Järborg personlig kommunikation). Detta medför att ekvivalentenheter av den ovannämnda typen kommer att splittras i flera ekvivalentpar. För exemplet ovan etableras följande ekvivalentpar: *{blindtarm blind gut}*, *{blindtarm caecum}* och *{primula primula}*, *{primula primrose}*, vilket bl.a. möjliggör att i databasen fånga betydelskillnader gällande likheter och skillnader, likheter i deras ontologiska typ och skillnader i deras domän och bruksvärde m.fl.

(b) En monosem lexikonenhet i källspråket och en polysem ekvivalent

Metalänkningen av monosema lexikonenheter i källspråket till polysema ekvivalenter i metaspråket förutsätter tillgång till på förhand disambiguerade ekvivalenter för att man skall kunna etablera korrekta ekvivalentpar. Information om ekvivalenters ordbetydelser finns att hämta i NODE, vår interlingua-modul. Informationen där är stringent och informationsrik, dock ej formaliserad enligt SIMPLE:s ontologiska modell, vilket försvårar den automatiska

sammanlänkningen av ordbetydelser i dessa två resurser. För att bemästra detta problem kommer vi att försöka att successivt överföra informationen från våra SIMPLE-lexikon till ekvivalenter i tvåspråkiga lexikon och vidare till lämpliga betydelsestinktioner i NODE. Låt oss illustrera detta med ett exempel, ett monosemt substantiv *saffran* i svenska vars ekvivalent i engelska är det polysema *saffron* som står för både en krydda-betydelse och en växt-betydelse.

Sve-SIMPLE	Ontologi	Sve-eng	NODE
<i>saffran</i> 1/1/0	[Flavouring]	saffron	saffron 1/1/0 = [Flavouring] saffron 1/2/0 = [Plant]

Den ontologiska informationen om att ordet *saffran* tillhör klassen Flavouring i SIMPLE-ontologi överförs till dess ekvivalent *saffron* i det svensk-engelska lexikonet, för en vidare överföring till en lämplig betydelsestinktion i NODE, vilket i detta fallet är *saffron* 1/1/0. Denna länkning, i kontrast till den föregående, utförs här manuellt eftersom det saknas information som kunde ha en disambiguerande effekt. Som exempel på en sådan informationstyp som kunde bistå den automatiska metalänkningen kan nämnas informationen om domäner, som i något olika former presenteras i dessa tre resurser. För att bättre kunna återanvända denna domäninformation bör graden av överlappning mellan domänmarkörer i de involverade resurserna kartläggas samt översättningsalgoritmer formuleras. Skulle det finnas domänuppgifter för *saffron* i NODE tillgängliga kunde man metalänka *saffran* 1/1/0 med *saffron* 1/1/0 automatiskt och därmed lämna *saffron* 1/2/0 olänkad vid det aktuella tillfället. Denna Plant-betydelse aktiveras först som ekvivalent då metalänkningen av *saffranskrokus* i svenska kommer i fråga.

(c) En polysem lexikonenhet i källspråket och en blandning av monosema och/eller polysema ekvivalenter

Den automatiska metalänkningen av polysema lexikonenheter är mer komplicerad i jämförelse med monosema på grund av att flera länkar mellan källspråksenheter och deras engelska ekvivalenter måste upprättas samt att flera parametrar kan behövas för att på ett distinkt sätt kunna disambiguera och beskriva dessa lexikonenheters polysema ord-betydelser. Till de högprioriterade parametrar som antas specificera ett ekvivalentpar räknas lexikonenheters ontologiska typ, domän och hyperonym. Något lägre prioritet ges åt informationen om ords kontextuella egenskaper sådana som argumentstruktur och selektionsrestriktioner samt stilnivå och bruksvärde. Metalänkningen av polysema lexikonenheter följer i huvuddrag samma tillvägagångssätt som tillämpas för lexikonenheter av typ (b) ovan, med undantag för att de enskilda länkingsprocedurerna upprepas tills alla betydelsestinktioner i källspråket antingen bildar ett ekvivalentpar med en befintlig lexikonenhet från NODE eller resulterar i ett nytillskott till NODE:s ursprungliga uppsättning av lexikonenheter.

De olika moment som ingår i en metalänkning beskrivs nedan med utgångspunkt i det som gäller för det polysema ordet *kalv*. De består av följande delmoment: (i) den ontologiska informationen om ordet *kalv* hämtas ur SIMPLE-lexikonet, (ii) ordet slås upp i ett svensk-engelskt lexikon och ekvivalenterna *calf* och *veal* samt tillhörande information hämtas,

(iii) *calf* och *veal* slås upp i NODE för att undersöka deras polysemifaktor och betydelse-distinktioner innan ekvivalentparen kan upprättas.

Sve-SIMPLE	Ontologi	Sve-eng	NODE
<i>kalv</i> 1/1/0	[Animal]	calf	calf 1/1/0 (+ 1/1/1)
<i>kalv</i> 1/1/1	[Food]	veal	veal 1/1/0
<i>kalv</i> 1/1/2	[Physical object]	calf 2/1/0	
<i>kalv</i> 1/1/3	[Material]	calf	calf 1/1/2

(kortform för kalvskinn)

I det första delmomentet inkluderas även automatiska subrutiner som undersöker om den ontologiska informationen är betydelseskiljande; om så inte är fallet, kompletteras den med information om domäner och det kontrolleras på nytt om den utökade uppsättningen av information har en disambiguerande effekt. Proceduren uppreppas med nya semantiska parametrar tills det polysema ordet blir disambiguerat.

I det andra delmomentet återanvänds informationen om ordets engelska ekvivalenter och deras betydelseförklaringar ur Norstedts tvåspråkiga svensk-engelska ordbok. De i artikeln infogade betydelseförklaringarna kan ofta med hjälp av översättningsalgoritmer relateras till SIMPLE:s ontologiska kategorier. Exempelvis kan förklaringar åsyftande djurbetydelse likställas med Animal och kött-betydelse med Food, vilket bistår den automatiska sammanlänkningsen av enheter i SIMPLE-lexikonet med deras engelska ekvivalenter. Kalvskinn-betydelse är också en möjlig kandidat för en automatiskt sammanlänkning på basis av dess ontologiska klass. Däremot måste betydelsen av *kalv* 1/1/2 [Physical object], "ngt mindre (bihang) i förh. till ngt större, spec. i namn på udde, mindre ö utanför större e.d.g.", översättas med utgångspunkt i dess beskrivning i SIMPLE-lexikonet och Göteborgs lexikaliska databas, eftersom den varken förekommer i den tvåspråkiga ordboken eller har sin ekvivalent i NODE.

I det tredje delmomentet kan enbart metalänkningsen för ekvivalentparet {*kalv*, *veal*} genomföras fullt ut automatiskt i och med att dess ekvivalent är monosem. Kalv-betydelser för [Animal], [Material] länkas till NODE:s betydelse-distinktioner manuellt. Manuellt läggs också en nytillskottsekvivalent "calf holme" till NODE som svarar mot *kalv* 1/1/2 [Physical object]. Det bör noteras att den betydelse som ges i NODE för *calf* 2/1/0 "a floating piece of ice detached from an iceberg" som egentligen också tillhör till [Physical object]-kategorin ej är ekvivalent med *kalv* 1/1/2. Detta visar att de ekvivalentpar som har sammanlänkats enbart på basis av ontologiska kriterier bör efterkontrolleras med hjälp av flera semantiska parametrar för att verifiera deras ekvivalensstatus.

5. Slutord

I vår vision av en flerspråkig databas för skandinaviska språken ryms även tre tvåspråkiga databaser där de enskilda skandinaviska språken sammanlänkas till engelska. Denna vision kännetecknas av både bredd och djup. Bredden visar sig främst i den flerspråkiga databasens potential att på ett smidigt sätt integreras med andra lexikaliska databaser via en interlingua-modul och därmed kunna öka dess innehåll både när det gäller nya språk och informationsvidden. Djupet blir tydligt då de semantiska dimensionerna fångas med hjälp av parametrar som lexikonens betydelse, dess polysemifaktor, ontologiska klass, do-

män, hyperonym, argumentstruktur, selektionsrestriktioner, synonymi, logiska polysemi, stilvärde, bruksvärde, vilka inverkar på upprättandet av ekvivalentpar och beskrivningen av deras interna relationer. Genom att skapa förutsättningar för att upprätta en flerspråkig databas bäddar man för framtagning av både standardlösningar för formalisering av lexikaliska data och för utarbetande av strategier för återanvändning av lexikalisk information från olika maskinläsbara lexikaliska resurser.

¹ Exempel på ontologiske typer som de enkelte ordbetydninger tilskrives er f.eks. *Instrument* ('gaffel'), *Cognitive Fact* ('viden'), *Relational State* ('forbindelse'), *Animal* ('giraf'), *Profession* ('amtsborgmester') etc.

² Senseval er et internationalt projekt der omhandler betydningsopmærkning af korpuseksempler med det formål at opbygge trænings- og evalueringmateriale til computerprogrammer der skal kunne foretage automatisk betydningsbestemmelse af flertydige ord (Kilgarriff 1998).

Referencer

- Faarlund et al. 1996. *Norsk referansegrammatikk*. Oslo.
- Fellbaum, Ch. 1999. Semantics via Conceptual and Lexical relations. I E. Viegas, ed. *Breath and Depth of Semantic Lexicons*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Kilgarriff, A. 1998. SENSEVAL: An Exercise in Evaluating Word Sense Disambiguation Programs. In Proceedings from First International Conference on Language Resources and Evaluation pp.581-588, Granada, Spanien.
- Lenci, A. F. Busa, N. Ruimy, E. Gola, M. Monachini, N. Calzolari, A. Zampolli, J. Pustejovsky, E. Guimier, G. Recourcé, L. Humphreys, U. Von Rekovsky, A. Ogonowski, C. McCauley, W. Peters, I. Peters, R. Gaizauskas, M. Villegas, O. Norling-Christensen. 2000a. *SIMPLE Linguistic Specifications*, Technical Report, University of Pisa.
- Lenci, A., N. Bel, F. Busa, N. Calzolari, E. Gola, M. Monachini, A. Ogonowski, I. Peters. W. Peters, N. Ruimy, M. Villegas, A. Zampolli. "SIMPLE – A General Framework for the development of Multilingual Lexicons", in: T. Fontenelle (ed.) *International Journal of Lexicography Vol 13*. pp. 249-263.2000. Oxford University Press.
- Levin, Beth 1993. *English verb classes and alternations*. Chicago.
- Malmgren, S-G. 1988. On Regular Polysemy in Swedish. I *Studies in Computer-Aided Lexicology*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Nordgaard, Torbjørn: NorKompLeks 1996. Some Linguistic Specifications and Applications, 1996. In Lindebjerg, Ore & Reigem: *ALLC-ACH '96. Abstracts*. Humanistisk Datasenter, Universitetet i Bergen.
- Norstedts svenska ordbok*. 1999. I *Ordboken*, version 2.0.5 utarbetad av C. Wihlborg och J. Engstrand. Stockholm: Datadromeda.
- Pedersen, B.S. & S. Nimb 2000. Semantic Encoding of Danish Verbs in SIMPLE - Adapting a verb-framed model to a satellite-framed language. *Proceeding from Second International Conference on Language Resources and Evaluation, LREC 2000*, Athens.
- Pedersen, B.S., R. V. Fjeld, M. Toporowska Gronostaj 2002. Harmonisering og sammenkædning af sprogteknologiske ordbaser med særligt henblik på informationssøgning- en rapport fra SPINN-netværket, NorFa Årsskrift 2001.
- Pedersen, B.S., R.V. Fjeld, M. Toporowska Gronostaj 2001. SPINN: SPράkteknologi och INFORMATIONSSÖkning i Norden. I *LexicoNordica* 8. Oslo.

- Ruimy, N. O. Corazzari, E. Gola, A. Spanu, N. Calzolari, A. Zampolli (1998). 'The European LE-PAROLE Project: The Italian Syntactic Lexicon', in: *First International Conference on Language Resources & Evaluation*, Granada, Spain.
- Runde, Ålov 2000. Korpusoppbygging ved Seksjon for leksikografi og målføregransking. *Ord om ord 6, Årsskrift for leksikografi 2000*, Seksjon for leksikografi og målføregransking, Oslo.
- Sveen, Andreas 1996. *Norwegian Impersonal Actives and the Unaccusative Hypothesis*. Oslo.
- Svensén, B. 1987. *Handbok i leksikografi*. Stockholm: Esselte Studium.
- The New Oxford Dictionary of English* (NODE). 1998. Ed. Judy Pearsall. Oxford: Oxford University Press
- Vossen, P. 2001. Condensed Meaning in EuroWordNet. I Bouillion, P. och F. Busa (eds.), *The Language of Word Meaning*. Cambridge:University Press.

Flerspråkiga fackordböcker inom juridik och ekonomi – till skada eller till nytta?

This article deals with problems of multilingual LSP lexicography in the fields of law and economics/business administration. After a short overview of models multilingual dictionaries might be based on (they can be intended to function as monodirectional, bidirectional or multidirectional dictionaries) we discuss problems of equivalence, especially in bidirectional and multidirectional dictionaries in culture-bound fields like law and economics/business administration. The demands multilingual LSP dictionaries should meet are here related to those on bilingual (monodirectional) dictionaries. Combining theoretical reflections with the analysis of how existing multilingual dictionaries proceed, the conclusion is drawn that little can be gained from preparing multilingual dictionaries of law and economics/business administration; rather one should concentrate on more useful monodirectional bilingual dictionaries instead.

1. Forskningsläget

Den oförglömlige Hans-Peder Kromann höll på internationella germanistkongressen i Göttingen (1985) ett föredrag med titeln: "Die zweisprachige Lexikographie: ein Stiefkind der Germanisten" (Kromann 1986). Forskningsläget på ett annat, närliggande område skulle man, *mutatis mutandis*, kunna beskriva så här: "Den flerspråkiga facklexikografen - metalexikografernas styvbarn". Redan i ett föredrag 1988 påpekade jag att den flerspråkiga facklexikografen var ett försummat område (jfr. Kromann/Thomsen 1989:151), och sedan dess har läget inte förändrats nämnvärt.

Av utrymmesskäl är det omöjligt att här ge mer än en mycket kortfattad redogörelse för forskningsläget. Antalet arbeten som under de senaste 20 åren registrerats i bibliografier och databaser under rubriken *flerspråkig lexikografi* (*almultilingual/polyglot lexicography*, *mehrsprachige Lexikographie*) är förvånansvärt litet, än mindre synes antalet arbeten med inriktning på flerspråkig facklexikografi vara. En del arbeten som i och för sig är intressanta (t.ex. Földi 1982) är av olika skäl föga givande för de problem som skall dryftas här; andra som genom val av titel ger sken av att de behandlar problem som är specifika för den flerspråkiga facklexikografen håller sig i själva verket till den tvåspråkiga (jfr t.ex. Šarčević 1988; de Groot 1990; Ferretti 1993). Men det finns även det omvända förhållandet, nämligen att den flerspråkiga lexikografens problem behandlas även i arbeten i vars titel ordet *flerspråkig* (*multilingual*, *polyglot/t/*, *mehrsprachig*) inte förekommer alls, utan enbart ordet *tvaspråkig* (*bilingual*, *zweisprachig*; t.ex. de Groot 1999b). Faktum är att den flerspråkiga facklexikografens problem även i metalexikografiska handböcker behandlas mycket kortfattat (Zgusta 1971; Haensch 1991; Bergenholtz/Tarp 1994; Werner 1999) eller inte alls (Svensén 1987).

Det ter sig därför angeläget att utveckla problemskissen från 1988 (jfr. Rossenbeck

1991:48-50), och detta inte bara ur ett inomvetenskapligt perspektiv). Teoribildningens betydelse för ordbokskritik och praktiskt ordboksarbete kan inte nog framhävas.

2. Avgränsningar

En överblick över den flerspråkiga facklexikografins historia kan tyvärr inte ges inom ramen för denna artikel. Det bör dock nämnas att historisk forskning på detta område på intet sätt är ett självändamål. Den kan t.ex. belägga att vissa lexikografiska förfaringssätt, speciellt sådana av det mindre efterföljansvärda slaget, hållit sig kvar decennium efter decennium. Den kan även visa att vissa äldre tiders lexikografer varit fullt medvetna om specifika lexikografiska problem och att dessa kanske redan funnit en praktisk lösning. Historisk forskning kan därmed bespara lexikografer och metalexikografer mödan att för femtielste gången behöva uppfinna hjulet. Det finns nämligen ordböcker som mer eller mindre fallit i glömska, men som förtjänar att grävas fram av just det skälet; till dessa räknar jag vissa av Ph. A. Nemnichs ordböcker utkomna i början av 1800-talet (jfr. Rossenbeck 1999:1984f). De här diskuterade problemen skall belysas främst med utgångspunkt från exempel tagna ur flerspråkiga printfackordböcker som utkommit under de tre senaste decennierna (endast i undantagsfall citeras äldre ordböcker) och har både svenska och tyska som antingen käll- eller målspråk. Den senare avgränsningen ter sig försvarligt med hänsyn till att dessa ordböcker verkar vara tämligen representativa när det gäller de frågeställningar som här skall diskuteras. Endast i undantagsfall tas ordböcker upp där bara ett av språken tyska eller svenska är representerat.

Den problematik som är förknippad med elektroniska ordböcker skall inte avhandlas här. I omdömen om ordböcker utgivna på CD-ROM beklagas ofta att de möjligheter den nya tekniken erbjuder inte alls utnyttjats utan att det handlar om mer eller mindre oförändrade versioner av ordböcker som tidigare kommit ut som printordböcker (jfr. t.ex. Lehr 2000:235; Schmidt/Müller 2001:29). Ibland verkar CD-ROM-versioner t.o.m. vara sämre än de tryckta versionerna (jfr. Wiegand 1998:239f). Det kan dock knappast råda något tvivel om att ordboksvärlden förr eller senare kommer att revolutioneras av elektronikens (och internets) möjligheter, något som visas inte minst av några pågående projekt avseende enspråkiga ordböcker (jfr. t.ex. olika artiklar i Lemberg 2001). Den två- och flerspråkiga facklexikografen verkar dock än så länge ligga efter i detta avseende; det finns dock teoretiska ansatser även på detta område (jfr. Martin 1997).

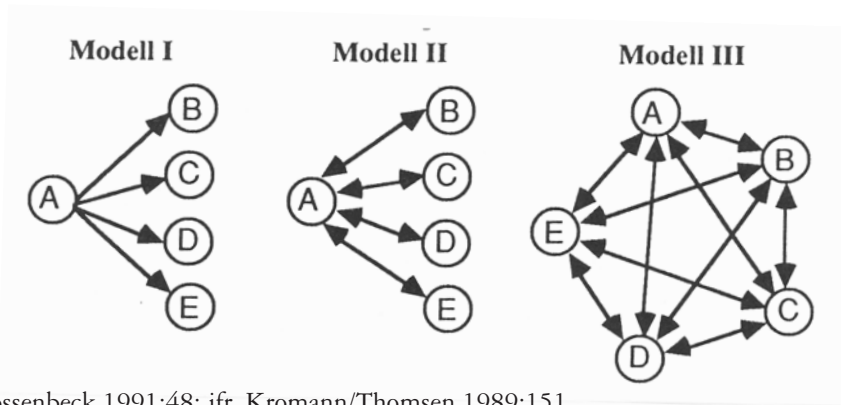
Normativa (preskriptiva) ordböcker skall ej heller behandlas här. Med sådana ordböcker avses ordböcker som tar upp terminologier vars målspråkliga motsvarigheter är reglerade av någon auktoritet - det må vara något EU-organ, någon branschorganisation, språktjänsten inom någon internationell koncern el. dyl. (branschordböckernas problem behandlas av Pedersen 1994). Sådana ordböcker anser jag vara av begränsat metalexikografiskt intresse. Visserligen är det en intressant fråga värd att undersöka hur de lexikaliska enheter som genom reglering fastställts som målspråkliga motsvarigheter förhåller sig till den språkliga och begreppsmässiga realiteten utanför den terminologiska värld som skapats i respektive glossar eller ordbok, men allt språk, inte minst fackspråk, bygger till syvende och sist på konvention, och därför måste olika grupper vara tillåtna att i visst syfte skapa en egen konvention.

Vidare avstår jag från att behandla problem rörande facklexikografen på områdena teknik och naturvetenskap. Det verkar vara en allmänt vedertagen uppfattning att det finns en vä-

sentlig skillnad mellan facklexikografin på områdena teknik och naturvetenskap å ena sidan och områdena ekonomi och juridik å den andra. Denna skillnad bottnar i det förhållandet att begreppsvärldens bindning till en viss kultur inom teknik och naturvetenskap i stort sett anses sakna betydelse¹ medan ekonomi och i ännu högre grad juridik är kulturbundna ämnen där förekomsten av avsevärda inkongruenser i olika länders och därmed olika språks begreppssystem kan ge upphov till problem som i språkligt hänseende kan vara svåra att hantera och som kräver speciella lösningar när det blir fråga om översättning resp. två- eller flerspråkig facklexikografi.

3. Modeller för flerspråkiga fackordböcker

Följande modeller kan ligga till grund för en flerspråkig fackordbok.

Rossenbeck 1991:48; jfr. Kromann/Thomsen 1989:151

I modell 1 finns ett källspråk med två eller flera målspråk, ordboken används för varje enskilt språkpar monodirektionellt.

I modell 2 är käll- och målspråken likaberättigade, ordboken skall för varje enskilt språkpar kunna användas bidirektionellt. Det är inte av principiell utan enbart praktisk betydelse om detta möjliggörs genom ett enkelt register över målspråkliga motsvarigheter eller i någon annan form. Man kan ju - i dag lättare än någonsin, med datorns hjälp - vända på ordböcker och då, i stället för att utifrån registret över målspråkliga motsvarigheter enbart ge hänvisningar till respektive lemma eller lemmata där de återfinns, skriva ut dessa källspråkliga motsvarigheter för att bespara ordboksanvändaren den möda det innebär att slå upp dessa motsvarigheter, ibland på flera olika ställen. Allt är i så fall en fråga om utrymme. I modell 3 är samtliga språk samtidigt käll- och målspråk för varandra; en sådan ordbok skall kunna användas multidirektionellt.

4. Modellerna i ljuset av ekvivalensproblematiken

Ordböcker som motsvarar modell 1 fungerar i princip på samma sätt som monodirektionella tvåspråkiga ordböcker; den enda skillnaden är att ordbokens lemmata samtidigt fungerar som uppslagsord för artiklar avseende olika språk. Därför skall problemen med att ge lämpliga "ekvivalenter" (d.v.s. målspråkliga motsvarigheter) lösas på samma sätt som vid monodirektionell tvåspråkig lexikografi.

Det verkar som om framstående metalexikografer som Zgusta (1971) och i hans fotspår Haensch (1991) utgår från att flerspråkiga ordböcker generellt skall kunna fungera i enlighet med modell 3. Både Zgusta (1971) och Haensch (1991) ställer sig mycket skeptiska till multidirektionella flerspråkiga ordböcker avseende allmänspråket², medan de är mer optimistiska när det gäller dito fackordböcker. Zgusta (1971:297) bedömer - visserligen i ganska allmänna ordalag - chansen att lyckas med flerspråkiga fackordböcker som ganska god, framför allt om de håller sig till områden som teknik och naturvetenskap. Haensch (1991:2924) delar Zgustas uppfattning (utan att göra några inskränkningar avseende vissa ämnesområden) med motiveringen: "[...] die lexikalischen Einheiten der Fachsprache [sind] meist klar definiert und zumindest innerhalb eines bestimmten Bereiches monosem [...]". För att emellertid kunna bedöma huruvida Zgustas och Haenschs (om än försiktiga) optimism är befogad när det gäller flerspråkiga fackordböcker inom ekonomi och juridik måste först en del "ekvivalens"-problem diskuteras.

En förutsättning för att modellerna 2 och 3 överhuvudtaget skall kunna fungera tillfredsställande är att det såväl begreppsmässigt (intensionalt och extensionalt) som - i vid bemärkelse - stilistiskt råder full "ekvivalens" mellan käll- och målspråkliga uttryck. I stället för att använda ordet *ekvivalens* kommer jag emellertid i fortsättningen att använda ordet *kongruens* eftersom innebörden av *ekvivalens* i den metalexikografiska och den översättningssteoretiska debatten verkar ha ett något suddigt innehåll.

Som redan konstaterats ovan handlar det vid ekonomi och juridik om s.k. kulturbundna ämnen. I dag råder det i såväl den översättningsteoretiska som den metalexikografiska forskningen stor enighet om att full *interlingval* kongruens mellan framför allt juridiska termer på olika språk snarare är undantag än regel, vilket som bekant beror på termernas bundenhet till olika rättssystem. Som översättare resp. lexikograf får man därför ofta nöja sig med "funktionella ekvivalenter", d.v.s. målspråkliga motsvarigheter som visserligen på ett eller annat sätt avviker från vad som är innebörden i det källspråkliga uttrycket men som ändå kan "fungera" som en översättning (jfr t.ex. Šarčević 1988:310; de Groot 1990:124). Ofta finns flera funktionella ekvivalenter att tillgå; översättarens val mellan dessa skall då styras av den kontext den källspråkliga termen står i. Visserligen kan på detta sätt idealet att det skall råda innehållsmässig invarians mellan källtext och översättning inte till fullo uppnås, men den valda funktionella ekvivalenten skall ändå ha förmågan att styra mottagarens associationer i en sådan riktning att den innehållsmässiga variansen hålls på en så låg nivå som möjligt (jfr. Rossenbeck 1978:10).

I denna brist på full kongruens mellan käll- och målspråkliga termer ligger också en av orsakerna till att man i två- och flerspråkiga juridiska ordböcker i de flesta fall inte helt sonika får vända på ordboksartiklar (jfr. Rossenbeck 1989:233f; de Groot 1999b:221) för att göra dem bi- eller multidirektionella.

Det som gäller för juridiska termer och uttryck gäller i princip även för dito ekonomiska, även om det relativa antalet ekonomiska termer som är strikt knutna till vissa kulturellt betingade system torde vara något mindre i jämförelse med den juridiska terminologin.

Man kan sålunda invända mot Haenschs ovan citerade uppfattning att monosemi och klara definitioner av fackspråkliga lexikaliska enheter inom ämnen som juridik och ekonomi inte är några självklarheter ens när man anlägger ett *intralingvalt* perspektiv och än mindre vid ett *interlingvalt* perspektiv. En ekel ekvation mellan en aldrig så monosem och klart

definierad lexikalisk enhet inom ett källspråk och en dito motsvarighet inom ett målspråk är enbart möjlig om det råder full kongruens mellan den källspråkliga enheten och den målspråkliga enheten. Att detta förhållande inom framför allt juridik, men även ekonomi, och om det så gäller enbart ett språkpar, snarare är undantag än regel har redan konstaterats. Haenschs uppfattning måste därför betraktas som en otillbörlig förenkling av den flerspråkiga facklexikografins problem. Hans uppfattning torde sakna relevans för den flerspråkiga facklexikografen inom många områden utanför naturvetenskap och teknik.

Speciella problem för både den bidirektionella och den multidirektionella facklexikografen inom juridik och ekonomi orsakas av beteckningar för strikt kulturbundna företeelser, där ett eller flera målspråk i förhållande till ett eller flera källspråk uppvisar begreppsmässiga och/eller lexikaliska luckor.³ I sådana fall måste som bekant olika "Ersatzlösungen", t.ex. omskrivning eller användande av neologismer⁴ tillgripas. Här har modellerna 2 och 3 ingen vettig funktion att fylla, eftersom uttryck som skapats med hjälp av "Ersatzlösungen" aldrig kan bli meningsfulla lemmata.⁵ En strikt tillämpning av modellerna 2 och 3 skulle i slutändan innebära att samtliga beteckningar för sådana kulturspecifika företeelser utesluts från lemmatisering, och vilken nytta gör en ordbok som saknar sådana lemmata?

5. Modeller och lexikografisk realitet

I flerspråkiga juridiska och/eller ekonomiska fackordbäckers utanförtexter (såsom förord eller användarvägledning) finns inte alltid upplysningar om huruvida ordböckerna är avsedda att fungera mono-, bi- resp. multidirektionellt. Användaren får ofta med utgångspunkt från ordböckernas utformning dra sina egna slutsatser. Det är intressant att se hur olika ordböcker lever upp till sina egna anspråk - uttalade eller outtalade.

Ett äldre exempel på flerspråkig ekonomisk facklexikografi är Jungberg (1873). Ordböcker av den typ den representerar verkar inte förekomma så ofta under senare tid. I det korta förordet, ordbokens enda utanförtext, berörs inte frågan om ordbokens mono-, bi- eller multidirektionalitet, men eftersom ordboken inte innehåller vare sig målspråkliga register eller andra makro- eller mediestruktur system som kunde göra den bi- eller multidirektionell står det klart att den enbart fungerar och skall användas enligt modell 1.

Dispositions-Artikel, (oförsålda varor eller böcker, som ligga till ägarens eller förläggarens förfogande efter en bestämd tids förlopp).	wares or publications remaining unsold, to be disposed of for account of the owner or publisher, after a lapse of time fixed.	articles, (livres), non vendues restants à la disposition du possesseur ou de l'éditeur, d'après un temps fixé.	der Dispositions-Artikel (unverkaufte Waaren oder Bücher die zur Verfügung des Besitzers oder Verlegers lagernd bleiben, nach Verlauf einer bestimmten Zeit).
---	---	---	---

Jungberg (1873)

I andra ordböcker hissas åtminstone en varningsflagga när det gäller frågan huruvida de skall kunna användas bi- eller multidirektionellt. I Rådahl/Rådahl/Helzel (1971) t.ex. är källspråket svenskan. Ordboken innehåller visserligen målspråkliga register där orden även är försedda med svensk motsvarighet, i förordet (Rådahl/Rådahl/Helzel 1971:5) får man

emellertid veta: ”De svenska orden i dessa register står som en hänvisning till lexikonets huvuddel och är alltså inte alltid exakta översättningar.”

Även Munniksma (1974) varnar på två ställen för att okritiskt använda ordboken bi- eller multidirektionellt, först i förordet:

”This dictionary does not aim to provide a comparative study of the differences between systems and ideas in the various countries, for this would be the subject for specialist study. Where, however, such non-use or the possibility of differences between countries was noted, we have indicated it by means of special signs in the definitions, whilst we have done our best to give there the greatest common factor.” (Munniksma 1974:V),

och sedan i samband med teckenförklaringen där ett av tecknen sägs betyda att ”[...] usage may differ from country to country” (Munniksma 1974:XIV).

Även Appleby (1984), en femspråkig ordbok med engelska som källspråk, innehåller en varning för att okritiskt använda ordboken bi- eller multidirektionellt:

”[...] it should be born in mind that business practices and institutions differ greatly from one country to another, as do such things as tax systems, postal services etc. The precise relevance of a term to a specific country can thus only be judged from case to case.” (Appleby, Preface)

Det skulle vara lätt att med utgångspunkt från några exempel visa att denna varning är i allra högsta grad befogad. Ordboken innehåller register på samtliga fem språk⁶ och man kan bara hoppas att användarna inte drar slutsatsen att det handlar om en multidirektionell ordbok.

Lindberg (1995) innehåller egentligen fyra ordböcker i ett band, nämligen (1) från svenska till engelska/franska/tyska, (2) från engelska till franska/tyska/svenska, (3) från franska till tyska/svenska/engelska samt (4) från tyska till svenska/engelska/franska, alla till det yttre upplagda enligt modell 1, eftersom bandet saknar register över ordförrådet i de olika språken. En närmare granskning visar emellertid att de fyra delarna inte är utarbetade oberoende av varandra, och det är inte helt ointressant i sammanhanget att ordboken i två tidigare (bortsett från titlarna innehållsmässigt identiska) utgåvor, utkomna i Holland resp. Tyskland 1993, var trespråkig (engelska, tyska, franska; = Lindbergh 1993; jfr. de Groot/van Laer 2000:28). Detta faktum nämns emellertid inte med ett ord i den svenska utgåvan. Jämför man Lindberg (1995) med Lindbergh (1993) är det uppenbart att den fyrspråkiga utgåvan kommit till på så sätt att delen med engelska som källspråk först utökades med en svensk spalt. Denna del vändes varvid den svenska spalten alfabetiserades och flyttades längst till vänster; därigenom fick man en fyrspråkig ordbok med svenska som källspråk. Eftersom denna del står först i den fyrspråkiga utgåvan är det säkert många intet ont anande ordboksköpare och -användare i Sverige som tror att det var denna del som var den ursprungliga och som de andra delarna bygger på.

Att på det beskrivna sättet vända på den engelsk-fransk-tysk-svenska delen får inte sällan konsekvenser som blir katastrofala för korrektheten, en effekt som förstärks av det faktum att

det redan i den trespråkiga versionen fanns en del tveksamma eller rentav felaktiga uppgifter på den målspråkliga sidan. Vissa ordboksartiklar blir rent av obegripliga.⁷

mordbrännare, pyroman	incendiary	incendiaire	Brandstifter(m); durch Brandstiftung(f) verursacht
incendiary	incendiaire	Brandstifter(m); durch Brandstiftung(f) verursacht	mordbrännare, pyroman
person dömd till skyddstillsyn	probationer	stagiaire(m)	auf – Freigelassener(m); auf Probe(f) Eingestellter(m)
probation on – – officer probationer	liberté surveillée(f), mise(f) à l'épreuve; essai à l'épreuve, à l'essai contrôleur(m) judiciaire stagiaire(m)	Bewährung(f) auf – –beamter auf – Freigelassener(m); auf Probe(f) Eingestellter(m)	skyddstillsyn, övervakning dömd till skyddstillsyn övervakare person dömd till skyddstillsyn

Lindberg (1995)

Kommentar: substantivet *mordbrännare* kan aldrig återges med det adjektiviska *durch Brandstiftung verursacht*; felet kan förklaras med att *incendiary* både kan vara substantiv och adjektiv, så att de tyska motsvarigheterna utifrån engelskan är korrekta; i och med att enbart *mordbrännare* ges som svenskt lemma blir det fel i den tyska spalten. - Ett liknande fel uppstår under lemmat *person dömd till skyddstillsyn*. I delen med engelska som källspråk översätts *probationer* på följande sätt: 1. *auf - Freigelassener* (= *person dömd till skyddstillsyn*), tankstrecket står för *Bewährung* som måste kompletteras från föregående artikel med lemmat *probation*, 2. *auf Probe Eingestellter* (= *provanställd*); när sedan delen med engelska som källspråk utökades med en svensk spalt översattes *probationer* emellertid utan hänsyn till det som står i den tyska spalten enbart med *person dömd till skyddstillsyn*; genom att den fyrspråkiga delen med engelska som källspråk vänts så att den svenska spalten blir källspråk blir den på detta sätt tillkomna artikeln delvis obegriplig eftersom det är oklart vad tankstrecket i den tyska delen står för - i bästa fall tror en mindre väl insatt ordboksanvändare med utgångspunkt från alternativ 2 att *Probe* är det ord som skall kompletteras, men det är fel ord; *person dömd till skyddstillsyn* kan dessutom aldrig ha betydelsen *auf Probe Eingestellter*.

Strömberg (1997:5) gör i förordet anspråk på att oinskränkt kunna fungera som en multidirektionell ordbok: "[...] det finns ett behov av en grundläggande handelsordbok som hanterar flera språkriktningar samtidigt. [...] Uppslagsorden är på svenska. Med hjälp av

alfabetiska sökreger kan man från de övriga språken slå upp även i andra språkriktningar.” Att förordet i detta avseende lovar för mycket framgår av diskussionen i avsnitten 8 och 9.

6. Krav att ställa

Insikten om att det i allmänhet inte är möjligt att i flerspråkiga juridiska och ekonomiska fackordböcker helt enkelt vända på ordboksartiklar leder till två frågor:

1. Vad skulle krävas för att verkligen göra sådana ordböcker funktionsdugliga?
2. Finns det en rimlig chans att realisera alla de krav som rimligen bör ställas?

Eftersom flerspråkiga fackordböcker kan förutsättas vara tänkta att fylla samma funktion som tvåspråkiga sådana, bara med den skillnaden att de fyller denna funktion för flera språkpar samtidigt, finns det anledning att inventera de mest relevanta kraven som i den metalexikografiska forskningen ställts på tvåspråkiga fackordböcker. I princip skall det, enligt vad jag kan se, inte råda någon skillnad mellan två- och flerspråkiga fackordböcker när det gäller att uppfylla vissa krav som skall säkerställa ordbokens funktionsduglighet. Frågan vilken möjlighet som finns att i en flerspråkig ordbok realisera dessa krav måste besvaras i anslutning till en sådan inventering.

Vad är det då som är väsentligt för innehållet i och utformningen av den i detta avseende avgörande mikrostrukturen i tvåspråkiga och därmed även flerspråkiga ekonomiska och juridiska fackordböcker? Här vill jag speciellt hänvisa till den av G.-R. de Groot i olika sammanhang publicerade listan över krav som skall ställas på tvåspråkiga juridiska fackordböcker (de Groot 1990:127f; de Groot 1999b:212-214; de Groot 2000:148-149), en lista som förtjänar särskild uppmärksamhet. Hade det varit en språkvetare eller metalexikograf som framfört dessa krav hade dessa eventuellt kunnat avfärdas som världsfrämmande humanisters teoretiska önskedrömmar, men här handlar det om en framstående rättskomparatist vars uppfattning om vad man i fråga om noggrannhet och innehållslig tillförlitlighet kan eller skall kräva av en juridisk fackordbok i högsta grad kan göra anspråk på att vara auktoritativ.

Inom den metalexikografiska litteraturen⁸ och i vissa hoppingivande exempel på den tvåspråkiga juridiska och ekonomiska facklexikografien⁹ har uppfattningen slagit igenom att juridiska och ekonomiska fackordböcker enbart blir funktionsdugliga om de inte bara ger en eller flera s.k. ”ekvivalenter”. Sådana ”ekvivalenter” är i realiteten målspråkliga motsvarigheter vars ”ekvivalens” (d.v.s. graden av kongruens med den källspråkliga termen) resp. tillämplighet i olika kontexter ordboksanvändaren får bedöma själv. Många metalexikografer är i stället överens om att de flesta ordboksanvändare är i behov av vägledning i form av kommentarer av olika slag.

Ett inom den metalexikografiska litteraturen livligt diskuterat problem är hur dessa kommentarer skall utformas med hänsyn till ordböckers eventuella syften (aktiva eller passiva ordböcker, översättningsordböcker, receptionsordböcker) och/eller med hänsyn till olika grupper av användare (som kan ha olika språklig och ämnesmässig kompetens). Werner (1999:1857-1866) tillhör de forskare som håller fast vid uppfattningen att fackordbäckers utformning bör anpassas efter respektive syfte och användargrupp, en uppfattning som även delas av Lindemann (2000:193f).

Mot dessa och andra forskares uppfattning vidhåller jag min redan 1985 framförda åsikt (se Rossenbeck 1987:278) att det är en fullständigt realistisk tanke att det inom ett och samma ämnesområde skall utarbetas flera olika ordböcker för så differentierade behov som

angetts ovan; framför allt gäller detta när språk som inte tillhör de stora världsspråken är inblandade. Ett annat skäl att avstå från en alltför nitisk anpassning efter skiftande syften och behov är att fackordböcker enligt Opitz (1983:173) skall vara "foolproof" (idiotsäkra). Bryr sig den genomsnittlige ordboksanvändaren överhuvudtaget om vem en ordbok är avsedd för och med vilken intensitet läser han eller hon utanförtexter där man kan få sådana upplysningar? Vem kan eller vill förhindra att en ordbok - kanske i brist på annan sådan - konsulteras av någon som tillhör en annan användargrupp än den ordboken egentligen är avsedd för? Vem bär ansvaret om fel användare begagnar sig av en ordbok - med oönskat resultat? Får då den stackars användaren skylla sig själv, medan ordboksförfattaren med hänvisning till förord eller användarvägledning tvår sina händer?

För att misslyckanden i samband med användandet av tvåspråkiga fackordböcker skall kunna minimeras krävde jag redan 1985 att man skulle göra "Nägel mit Köpfen", d.v.s. att man inte skulle nöja sig med halvmesyres; i stället skulle man utarbeta ordböcker som tillgodoser så många syften och så många användargrupperns behov som möjligt (Rossenbeck 1987:278).¹⁰

Praktisk erfarenhet av undervisning i facköversättning och även mer formella användarundersökningar visar att mången användare av tvåspråkiga (och flerspråkiga) fackordböcker känner sig frustrerad när en ordbok inte erbjuder något annat än okommenterade motsvarigheter till lemmat och att många översättningsfel uppstår genom att användaren väljer fel eller olämpligt alternativ. Det som användarna efterlyser är upplysningar om eventuella motsvarigheters betydelse och användning, men inte bara det: kommentaren skall även omfatta lemmat (jfr. Rossenbeck 1987:278 samt Rossenbeck 1994:139f, med hänvisningar till tidigare litteratur). Uppfattningen att ordboksförfattarna bör även gå det sistnämnda kravet tillmötes (jfr. Rossenbeck 1987:278) börjar få en allt vidare spridning. Ferretti (1993:148) kräver att även lemmata skall kommenteras med hänvisning till att: "In der Praxis beginnt die Unsicherheit einer Übersetzung vielfach bereits in der Ausgangssprache." Kommentarlöst uppradade motsvarigheter till lemmata förutsätter att användaren i kraft av sin ämnesmässiga och språkliga kompetens har full insikt om deras betydelse och användning. Oftast kan dock ordboksanvändarna inte förutsättas vara experter med full ämnesmässig och språklig kompetens, utan de flesta torde kunna räknas till gruppen "semiexperter"¹¹.

Kommentarlösa "ekvivalenter" kan därför endast tjäna som "Gedächtnisstütze" (Rossenbeck 1987:276; de Groot 1990:127; de Groot 1999b:213), d.v.s. de kan hjälpa experters minne på traven, när det sviker. De kan därutöver utgöra uppslag utifrån vilka semiexperter m.fl. med stöd av andra hjälpmedel såsom enspråkiga uppslagsverk m.m. skall kunna försöka lista ut vilket alternativ som är det rätta eller kan komma i fråga som motsvarighet i en viss kontext. Detta är emellertid en i alla avseenden mycket tids- och resurskrävande process.

Av mikrostrukturen skall därför framgå all väsentlig information om både lemmats och föreslagna motsvarigheters betydelse och användning. Ur användarsynvinkel är det mer av teoretiskt än av praktiskt intresse huruvida sådan information är av språklig eller encyklopedisk natur, en fråga som på sistone diskuterats mycket i den metalexikografiska forskningen (jfr. Rossenbeck 1994 med hänvisningar till tidigare litteratur); det är till yttermera visso inte alltid lätt, ibland t.o.m. omöjligt att dra en klar skiljelinje mellan dessa två sorters information (jfr. Rossenbeck 1994:143-147; Bergenholtz/Kaufmann 1996:169; Bergenholtz 1996:734-743). För ordboksförfattaren kan det däremot vara viktigt att ta sig en grundlig

funderare över vad som skall betraktas som språklig resp. encyklopedisk information för att han eller hon skall kunna ge ordboksartiklarna en så väl genomtänkt och enhetlig struktur som möjligt.

Det säger sig nästan självt att informationen i mikrostrukturen skall ge en koncis beskrivning av begreppsintensionen. Därvid är det viktigt att det som är mest centralt för ett begrepps innehåll och utgör själva kärnan i ett *concept*, d.v.s. dess "*essentialia*", får en klar beskrivning. Men även det som kanske kan betraktas som mer perifert, d.v.s. begrepps innehållets "*accidentialia*", bör tas med i så stor utsträckning som möjligt.¹² I fråga om *accidentialia* kan det vara mycket viktigt att ta hänsyn till begrepps extensionen. Endast tillgången till både intensional och extensional information möjliggör en samlad bedömning av graden av kongruens eller inkongruens mellan ett lemma och en föreslagen motsvarighet. Om flera motsvarigheter föreslås, skall dessa förses med information som så långt som möjligt medger en klar differentiering. En samlad bedömning utifrån all sådan information är en förutsättning för att ordboks användaren skall kunna avgöra huruvida olika funktionella ekvivalenter - utifrån en given kontext! - är användbara eller ej.¹³ Funktionella ekvivalenter förutsätter dock att det åtminstone när det gäller ett *concepts* mest centrala *properties* råder kongruens.

Helst skall ordboks användaren emellertid inte lämnas ensam med information som ges på den käll- resp. den målspråkliga sidan var för sig. Mikrostrukturen skall i stället så långt som möjligt innehålla "komparatistiskt" upplagda analyser (Rossenbeck 1991: 43), d.v.s. de skall innehålla kontrastiva (i juridikens fall: rättskomparativa) analyser¹⁴ som fungerar som stöd vid bedömningen av användbarheten av olika målspråkliga motsvarigheter. Dessa analyser skall helst även göra ordboks användarna uppmärksamma på olika fällor som kan vara förknippade med valet av motsvarighet och/eller funktionell ekvivalent. Man får inte glömma att sådan information i förekommande fall även skall kompletteras med information av mer renodlat språklig karaktär, såsom förekomsten av synonymer (jfr. Ferretti 1993:149), deras användningsområden och eventuella stilistiska valör.

7. Några praktiska exempel

För att belysa hur viktigt det kan vara med en kontrastiv analys av just *accidentialia* och att man tar hänsyn till ett begrepps extension skall det här ges två praktiska exempel från juridikens område.

När det gäller begreppen *våldtäkt* och *Vergewaltigung* kan man nog utgå från att själva kärnan i *concepts* i såväl svensk som tysk juridik uppvisar en långtgående kongruens. Men är det verkligen exakt samma rekvisita / *Tatbestandmerkmale* som gör att en handling skall rubriceras som *våldtäkt* resp. *Vergewaltigung*? Spelar det någon roll vem som utsätts för denna handling - man, kvinna, barn? Är offret ett barn: spelar då barnets ålder en viss roll? Har det någon betydelse om offret gör motstånd eller ej? Gör man i tysk lag samma skillnad som man i svensk lag gör mellan *våldtäkt* och *grov våldtäkt*, och vilka är i så fall respektive rekvisita?

Liknande problem aktualiseras när man betraktar begreppet *Nötigung*. Är *Nötigung* verkligen samma sak som *olaga hot* eller skall man som översättning hellre använda *olaga tvång*? Får *olaga tvång* - alltid eller enbart i vissa kontexter? - återges med *Nötigung*, eller måste kanske helt andra lösningar tillgripas?

Enbart fullfjädrade rättskomparatister som har svensk och tysk juridik som sina speci-

alområden torde på rak arm kunna svara på alla dessa frågor. Att kunna besvara dessa kan emellertid vara av stor betydelse för lösningen av konkreta översättningsproblem. De flesta ordboksanvändare är med största sannolikhet inte fullfjädrade rättskomparatister - sådana behöver väl knappast söka hjälp i en ordbok. Vanliga ordboksanvändare skulle förmodligen vara mycket tacksamma för att i den två- eller flerspråkiga juridiska fackordbok de anlitar få information rörande alla de ovannämnda frågorna för att besparas egna rättskomparativa studier som kräver stor sakkunskap och ofta är mycket tidsödande.

Visserligen är det befogat med den varning för alltför överdriven perfektionism som de Groot (1999a:21) i anslutning till Isaac Kisch (1973) uttalar med utgångspunkt från exemplet ty. *Ehe*, nederl. *huwelijk*, eng. *marriage* och fr. *mariage*, begrepp där visserligen överensstämmelsen i fråga om de mest centrala *properties* är mycket långtgående, men där det även finns inkongruenser i fråga om det man kan räkna till *accidentalia*. Man behöver dock ämnesmässigt inte gå särskilt långt för att upptäcka svårigheter i samband med termer som *samboförhållande* och *Zusammenleben unter eheähnlichen Formen*. Vilka yttre omständigheter skall egentligen råda enligt svensk resp. tysk lag för att ett sådant förhållande skall anses föreligga? Vilka rättigheter och skyldigheter har parterna i ett sådant förhållande? Vilken av termerna *samboförhållande*, *samboende* eller *samboende utan äktenskap* är den vedertagna juridiska termen i svenskt juridiskt språk? Är *Zusammenleben unter eheähnlichen Formen* den vedertagna juridiska termen i tyskan, eller är det *Ehe ohne Trauschein, nichtebeliche Lebensgemeinschaft* eller *wilde Ehe*? Handlar det månne om juridiskt vedertagna 'äkta' synonymer?¹⁵ Sådana frågor är inte långsökta - varje översättare av juridiska texter konfronteras jämt och ständigt med sådana problem.

Det räcker alltså inte med att ge en definition som enbart innebär en grov beskrivning av *concepts* bakom ett lemma och dess målspråkliga motsvarighet(er) på basis av minsta gemensamma nämnare ("the greatest common factor"; Munniksma 1974:V), d.v.s. en definition som måste vara tillräckligt grovmaskig för att den skall kunna täcka både käll- och målspråkliga termer. Inte heller räcker det med allmänt hållna påpekanden att det kan [!] förekomma intensionella eller extensionella skillnader, såsom Munniksma (1974:V) verkar antyda när han talar om olika "usage". Det är just här jobbet börjar, och jobbet är ordboks-författarens, inte ordboksanvändarens.

I flerspråkiga fackordböcker räcker det inte heller med att förse lemmat med en definition och att under motsvarigheterna på de olika målspråken bifoga samma definition översatt till de olika målspråken (ett förfarande som f.ö. används redan i Jungberg 1873, se exemplet ovan), i bästa fall utökad med en allmänt hållen varning för att det kan föreligga en viss skillnad. I förordet till *Law and Commercial Dictionary* (1985:IX) nämns lemmat *Notary public* som paradexempel på hur förtjänstfull denna ordbok är när det gäller att behandla skillnader mellan de olika rättssystemen:

"Due to the far-reaching influence of universal Latin, many concepts and institutions in the various legal systems have similar names, but have very different meanings and functions. Judges (juge) in France and notaries (Notar) in Germany have different powers and functions in these civil law countries than do judges and notaries in common law countries. As a result of including these terms in the substantive body of entries, it is now possible to compare elements in order to detect, understand, and respond to differences without being misled by their similar terminology."

Detta låter ju lovande, men när man sedan kontrollerar vad som verkligen står under lemmat *Notary public* hittar man följande:

• **Notary public** A public officer whose function it is to administer oaths; to attest and certify, by his hand and official seal, certain classes of documents, in order to give them credit and authenticity in foreign jurisdictions; to take acknowledgments of deeds and other conveyances, and certify the same; and to perform certain official acts, chiefly in commercial matters, such as the protesting of notes and bills, the noting of foreign drafts, and marine protests in cases of loss or damage. One who is authorized by the state or federal government to administer oaths, and to attest to the authenticity of signatures.

G. Notar *m.*

• Im angelsächsischen Rechtsbereich nimmt der Notar eine wesentlich weniger bedeutsame Stellung ein als in den Ländern des Zivilrechts. In England ist er eine Art Rechtsberater für Angelegenheiten des Außenhandels. Er hilft dem einzelnen Staatsbürger in den formellen Anforderungen des wirtschaftlichen und rechtlichen Verkehrs mit anderen Staaten, wie etwa in der Verifikation oder Notarisierung von Dokumenten. In den USA hat der notary public eine noch beschränktere Funktion: Er besitzt keinerlei juristische Kenntnisse, und seine Rolle besteht in der Abnahme von eidesstattlichen Erklärungen und der Notarisierung von Unterschriften.

S. notario *m.*, escribano *m.* público.

• En el sistema angloamericano el notario ocupa una posición abismalmente inferior a la que tendría en un país romanista. En Inglaterra, donde se lo llama public notary, se trata de una "conveniencia para exportación," facilitada al público en la eventualidad de casos internacionales. Solamente actúa cuando resulta ello necesario para satisfacer exigencias

formales extranjeras, como por ejemplo si un documento necesita certificación notarial para ser oponible en otro país. En Estados Unidos se lo llama notary public y tiene funciones más limitadas aún. Carece por lo general de conocimientos jurídicos especiales y el alcance de su competencia consiste en tomar declaraciones bajo juramento y en certificar firmas.

F. notaire *m.*

• Dans le système anglo-américain, le notaire occupe une position de beaucoup inférieure à celle qu'il occupe dans un pays de droit civil. En Angleterre, où on l'appelle notary public, il s'agit d'une "commodité pour l'exportation" pour aider le public dans l'hypothèse de causes internationales. Il intervient seulement lorsque cela est nécessaire pour satisfaire des exigences formelles étrangères, comme, par exemple, si un document a besoin de certification notariée pour être opposable dans d'autres pays. Aux Etats Unis, on l'appelle notary public et il exerce des fonctions encore plus limitées. En général, il ne possède pas de connaissances juridiques particulières et son champ de compétence consiste à recevoir des déclarations sous serment et à certifier des signatures.

I. notaio *m.*

• Nel sistema angloamericano, il notaio occupa una posizione di molto inferiore a quella che occupa in un paese di diritto civile. In Inghilterra, dove si chiama notary public, si tratta di una "convenienza per l'esportazione" per facilitare il pubblico nell'eventualità di cause internazionali. Interviene solamente quando è necessario per soddisfare requisiti formali stranieri come, per esempio, se un documento necessita una certificazione notarile per essere opponibile in altri paesi. Negli Stati Uniti, viene chiamato notary public ed esercita funzioni ancora più limitate. In generale, non possiede nessuna conoscenza giuridica particolare ed il suo campo di competenza consiste nel ricevere dichiarazioni giurate e certificare firme.

Law and Commercial Dictionary (1985)

För det första kan man konstatera att motsvarigheterna på de olika målspråken (*Notar*, *notario* etc.) - i motsats till det man med utgångspunkt från förordet kunnat förvänta sig - inte förekommer som självständiga lemmata och att dessa därför inte får någon egen definition. För det andra kan ordboken med utgångspunkt från att dess källspråk är engelska förmodas vara avsedd för i första hand användare med engelska som modersmål, d.v.s. användare som torde vara hemmastadda i det anglosaxiska rättssystemet. Dessa vet förmodligen vad en *notary public* är. Däremot vore det säkert inte ointressant för denna krets av användare att få veta vad en tysk *Notar*, en spansk *notario* eller *escribano público* (är dessa uttryck synonyma?), en fransk *notaire* eller en italiensk *notaio* till skillnad från en *notary public* har för uppgifter och rättigheter. Men därav intet i denna ordbok!

Att sådana analyser är speciellt viktiga när inkongruenser mellan käll- och målspråk i form av t.ex. 1:2-, 1:3-, 2:3- eller 2:1-relationer (etc.) föreligger, säger sig nästan självt. Som ett exempel kan nämnas de olika grader av sannolikhet med vilken en misstänkt kan tänkas ha begått ett brott, något som är av stor vikt i samband med en eventuell häktning. I svensk rätt finns två grader, nämligen *skäligen misstänkt* och *på sannolika skäl misstänkt*, medan man i tysk rätt skiljer mellan tre grader av sannolikhet: *begründeter Tatverdacht* - *hin-*

reichender Tatverdacht - dringender Tatverdacht. De flesta semiexperter som bevarat någon form av självkritik torde i ett sådant fall omedelbart ställa frågor som: Motsvaras *skäligen misstänkt* av *begründeter Tatverdacht*? Täcker *på sannolika skäl misstänkt* både *hinreichender Tatverdacht* och *dringender Tatverdacht*? Var ligger eventuella inkongruenser? Vilka alternativ kan under vilka omständigheter eventuellt användas som funktionella ekvivalenter?

Även från det ekonomiska området skulle man kunna anföra många exempel på knepiga fall där man endast med hjälp av ganska djupgående komparativa studier kan utröna var och i vilket avseende det finns begreppsmässiga inkongruenser som borde beaktas åtminstone i vissa kontexter. Det må räcka med ett exempel. I en svensk resultaträkning och i en tysk *Gewinn- und Verlustrechnung* får man inte okritiskt sätta likhetstecken mellan beteckningarna för den förmodligen mest intressanta posten, nämligen *resultat efter finansiella kostnader och intäkter* resp. *Ergebnis der gewöhnlichen Geschäftstätigkeit*, eftersom de s.k. bokslutsdispositionerna (överavskrivningar i syfte att av skattemässiga skäl påverka årets resultat) inte är inkluderade i *resultat efter finansiella kostnader och intäkter*, medan de är inkluderade i *Ergebnis der gewöhnlichen Geschäftstätigkeit*. En bra två- eller flerspråkig ekonomisk fackordbok borde upplysa om denna skillnad.

8. Krav och realitet

Exemplen ovan torde ha visat att det är tillräckligt svårt att genomföra jämförande analyser med avseende på begreppsmässiga skillnader och lämna all information om dessa i en tvåspråkig monodirektionell fackordbok. Det ter sig som en mycket svårare uppgift att genomföra och dokumentera sådana analyser för *flera* språk samtidigt, d.v.s. för en flerspråkig ordbok enligt modell 1. Förhållandena i en flerspråkig bidirektionell ordbok (modell 2) kompliceras därutöver på grund av att bl.a. samtliga fall där funktionella ekvivalenter använts som motsvarigheter skulle kräva särskilda kommentarer och lösningar eftersom sådana ordboksartiklar i allmänhet inte kan vändas utan problem. Alla dessa problem ackumuleras emellertid i en flerspråkig ordbok där alla inblandade språk samtidigt skall vara käll- och målspråk för varandra (modell 3). Vem eller vilka skulle ha kompetensen att i en uppsättning av t.ex. fyra, fem eller kanske ännu fler rättssystem jämföra alla med alla? Och även om man skulle kunna hitta personer med sådan kompetens: skulle de vara beredda att åta sig utarbetandet av en flerspråkig ordbok som fungerar multidirektionellt? Även om man skulle få tillfredsställande svar på dessa två frågor återstår den viktigaste frågan: skulle inte dokumentationen av resultaten av alla dessa komparatistiska efterforskningar göra en flerspråkig ordbok, modell 3, till ett alltför ohanterligt instrument?

Med tanke på alla dessa problem kan det inte förvåna att det inte verkar finnas flerspråkiga fackordböcker som uppfyller alla de ovannämnda kraven.¹⁶ Munniksma (1974:V, jfr citatet ovan) verkar vara medveten om problemen och gör tappra försök att lösa dem, dock med inte helt tillfredsställande resultat. Appleby (1984) däremot nöjer sig med att utfärda en allmän varning. Båda skiljer sig ändå i och med detta på ett positivt sätt från andra ordböcker som Lindberg (1995) och Strömberg (1997).

Helt förkastligt är det sätt på vilket Strömberg (1997) rättfärdigar förfarandet att ge en anhopning av okommenterade motsvarigheter till ett lemma (ofta mellan tio och femton sådana, ibland ännu fler, för bara ett målspråk), detta i en fyrspråkig ordbok som gör anspråk på att fungera enligt modell 3:

”Handelsordboken är att betrakta som en terminologilista. Den är därför i första hand avsedd för dem som har en allmän förmåga att uttrycka sig på målspråket. Det anges till exempel inga förklaringar till de betydelsevarianter som kan förekomma bland översättningarna. Endast i begränsad utsträckning anges det närmare vilket ämnesområde en viss term tillhör. Härigenom lämpar sig boken i synnerhet för den som vid översättning och korrespondens snabbt behöver finna korrekt fackterm, och som själv har förmågan att göra ett riktigt val mellan alternativa termer. I detta avseende kan handelsordboken närmast jämföras med en synonymordbok.” (Strömberg 1997:5)

Författarna av Strömberg (1997) vänder sig med sin ordbok till såväl människor från ”af-färlivet” och ”statlig och kommunal förvaltning” som ”lärare och studerande vid högskolor” (Strömberg 1997:5). Är alla eller åtminstone de flesta som ingår i dessa målgrupper verkligen sådana fullärda supermän och superkvinnor att de utan vidare kan göra sådana bedömningar som de ovannämnda? Det vore intressant att genomföra ett test med en panel av representanter för dessa målgrupper, gärna kompletterad med professionella översättare, för att pröva om alla dessa i ordboken ”snabbt” kan finna ”korrekt fackterm”. Det skulle redan vara en stor prestation om de bara i fråga om det språkpar de är specialiserade på kunde sortera bort alla ovidkommande eller rent av felaktiga förslag; om de sedan alltid skulle lyckas välja det korrekta alternativet (förutsatt att det överhuvudtaget finns ett sådant) skulle detta vara en stor överraskning.

9. Ett makrostrukturellt problem

Här skall ett makrostrukturellt problem diskuteras som i hög grad påverkar användbarheten av flerspråkiga fackordböcker. Detta problem, som har (eller borde ha) långtgående konsekvenser även för mikrostrukturen, aktualiseras genom den praxis som tillämpas av Munniksma (1974), Appleby (1984) och Lindberg (1995), nämligen att flera lemmata står som rubrik för en och samma ordboksartikel. Ingen av de nämnda ordböckerna ger någon som helst förklaring till denna praxis, och användaren får inte heller någon vägledning i hur ordboksartiklar med flera lemmata skall hanteras.

Hos Munniksma (1974) finns det åtminstone en mediestruktur som tillåter vissa slutsatser om hur det hela är menat. Alla lemmata som uppradas på andra eller tredje (etc.) plats är även lemmatiserade i alfabetisk ordning, med hänvisning till det lemma där de behandlas. Av begreppsdefinitionerna Munniksma ger på många ställen kan man dra slutsatsen att dessa uppradade lemmata skall betraktas som mer eller mindre likaberättigade synonymer. Appleby (1984) verkar även han rada upp synonymer, ordboksanvändaren får emellertid inte något stöd i hanteringen av dessa i form av definitioner, betydelseskiljande kommentarer el. dyl. Hos Lindberg (1995) är det dock ofta fullständigt oklart vilket förhållande som råder mellan de uppradade lemmata. Skall dessa uppfattas som heteronymer? Eller som synonymer? Eller som hyperonymer eller hyponymer? Eller handlar det om uttryck som innehållsligt på ett eller annat sätt är besläktade med varandra? Enligt vilka principer har de sammanställts? Inte ens fullfjädrade experter på vederbörande område, än mindre semiexperter, torde ha förmågan att i varje enskilt fall utan anlitande av andra hjälpmedel avgöra vilket svar på dessa frågor som är det rätta, vare sig det gäller de lemmatiserade lexikaliska enheterna eller de kommentarlöst uppradade motsvarigheter som ges på de olika målsprå-

ken. Saken kompliceras avsevärt i framför allt Appleby (1984), men även i Lindberg (1995) genom att antalet målspråkliga motsvarigheter kan variera kraftigt i förhållande till antalet lemmata. Vilka av de angivna motsvarigheterna skall anses motsvara respektive lemma? Kan alla lemmata kombineras fritt med alla motsvarigheter eller finns det begränsningar i detta avseende?

Vilka komplikationer eller rentav vilken förvirring som beskrivna praxis kan ge upphov till visar t.ex. den ordboksartikel som man i Lindberg (1995) i delen med svenskt källspråk hittar under lemmat *avgift* resp. i delen med tyskt källspråk under lemmat *Gebühren*.

avgift, tjänstgöring, skyldighet	duty	devoir(m), obligation(f); fonction(f), service(m), commandé; droit(m), impôt(m), taxe(f) droits de donane	Pflicht(f); Aufgabe(f); Abgabe(f)
tullavgift	customs-		Zollgebühr

Gebühren(f), Abgaben(n); Beitrag(m)	(hamn)avgift, tull	dues	dû(m), droits(m), frais(m), redevance(f)
--	--------------------	------	---

Lindberg (1995)

För det första kan man ju undra vad *avgift*, *tjänstgöring* och *skyldighet* har med varandra att göra, men förklaringen är att det handlar om översättningar av *duty*, d.v.s. att tre svenska ord som är tänkbara som motsvarigheter till *duty* utan vidare radas upp som lemmata. Använder man dock denna del av Lindberg (1995), som det uppenbarligen är avsett, såsom en svensk-tysk ordbok kan man som mindre välinsatt ordboksanvändare förledas tro att *avgift* motsvaras av *Pflicht*, eftersom båda är tryckta i fet stil och *Pflicht* står som första motsvarighet på den tyska sidan. För det andra kan man undra hur det egentligen förhåller sig med *avgift* kontra *Abgabe* - är det möjligt att sätta likhetstecken mellan dessa två? Och finns det, för det tredje, någon förklaring till att *avgift* i sammansättningen *tullavgift* återges med *Gebühr*? Varför hittar man i Lindberg (1995), bredvid själva lemmat *Gebühren*, även *Abgaben* och *Beitrag* - är dessa att betrakta som synonymer? Får *Beitrag* återges genom *tull*? Kan man sätta likhetstecken mellan *Abgaben* och *tull*?

Det kan vara intressant att jämföra med artiklarna *avgift* och *tullavgift* i Strömberg (1997).

avgift *Ex* fee, payment, premium, remittance, toll, benefit, charge, commission, compensation, indemnity, refund, settlement *Ty* Abgabe [f], Ausgabe [f], Auslage [f], Auszahlung [f], Bezahlung [f], Einzahlung [f], Gebühr [f], Umlage [f], Entgelt [n], Remittanz [f] *Fj* maksu

tullavgift *Ex* clearance charge, customs duty, rate of duty, tariff rate *Ty* Eingangsgebühr [f], Maut [f], Sustgeld [n], Zollabgabe [f], Zollgebühr [f], Zolgeld [n] *Fj* tullmaksu

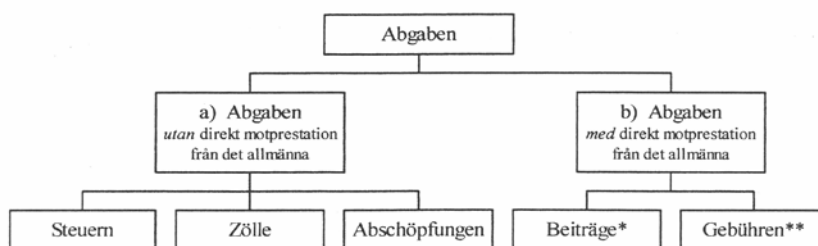
Strömberg (1997)

Jag kan faktiskt inte föreställa mig i vilken kontext man skulle kunna översätta *avgift* med *Ausgabe*, *Auslage*, *Auszahlung*, *Bezahlung*, *Einzahlung*, *Remittanz* (ordboken ger ju inte heller

någon vägledning i denna fråga; *Remittanz* kan jag överhuvudtaget inte belägga), så dessa alternativ får lämnas därhän. *Entgelt*, som också föreslås, har en ganska allmän betydelse, ung. *ersättning*; det finns förmodligen kontexter - men vilka? - där detta ord är användbart som översättning av *avgift*. *Umlage* är kanske tänkbart i ganska speciella sammanhang; *Umlage* är den del av en grups gemensamma kostnad som slås ut på den enskilde i gruppen i förhållande till i vilken grad han eller hon kan tänkas ha förorsakat kostnaden (för t.ex. sophämtning, vatten, uppvärmning, belysning etc. i ett flerfamiljshus). Återstår *Abgabe* och *Gebühr*.

Om man vidare jämför artikeln *tullavgift* i Strömberg (1997) hittar man *Sustgeld* som jag inte kan belägga alls. *Eingangsgebühr* verkar vara en ovidkommande översättning, medan *Maut* är en speciell tull, nämligen *vägtull*; återstår *Zollabgabe*, *Zollgebühr*, *Zollgeld*.

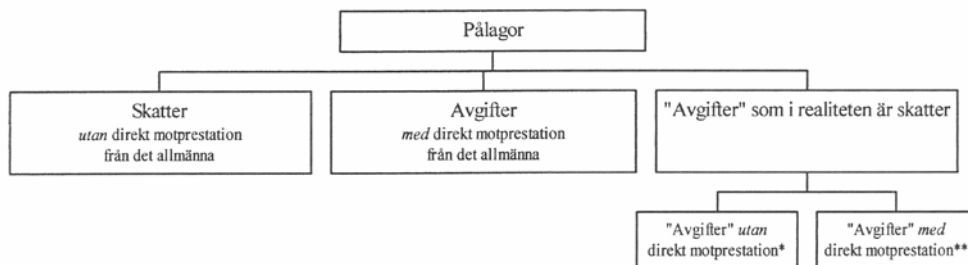
Det gäller alltså för det första att reda ut i vilket förhållande framför allt *Gebühr/en/* och *Abgabe* står till varandra, och för det andra, om *avgift* kan översättas med dessa två ord, för det tredje, om *Abgabe* kan översättas med *avgift*.

* *Beiträge* betalas även om man inte har för avsikt att ta direkt motprestation från det allmänna i anspråk (t.ex. *Anliegerbeiträge* - tomtägarna betalar var sin del av kostnaden för byggandet av gata inkl. indragning av alla ledningar oavsett om man tänker bebygga tomten eller inte) eller om det inte är säkert att man behöver ta motprestation i anspråk (t. ex. *Sozialbeiträge* - sociala avgifter).

** *Gebühren* betalas för en direkt motprestation från det allmänna (t. ex. ersättning för utfärdande av pass).

Källa: Gabler Wirtschaftslexikon. Wiesbaden 14. Aufl. 1997.

* T. ex. arbetsgivaravgift

** T. ex. avgift för körkort eller pass; dock är intäkten högre än motprestationens värde.

Källa: Nationalencyklopedin, 1989 - 1996

Detta innebär samtidigt att *Abgabe* och *avgift* i juridiska och ekonomiska sammanhang är att betrakta som *false friends*; både *Beiträge* och *Gebühren* måste nog återges med den funktionella ekvivalenten *avgifter*, eftersom man uppenbarligen på svenska inte på samma sätt som i tyskan skiljer mellan dessa två former av pålagor; etc. etc.

Det är sådan information som gör en fackordbok till en funktionsduglig hjälpreda. Utifrån sådan information kan ordboksanvändaren förhoppningsvis avgöra i vilken kontext (och eventuellt: i vilka sammansättningar) de olika alternativen kan komma ifråga. För att knyta an till exemplet *tullavgift*: denna erläggs vid import eller export av en vara; det handlar emellertid inte om en *avgift* i egentlig bemärkelse eftersom det inte utgår någon motprestation; *tullar* betraktas i Sverige som en speciell form av *skatt*, precis som man i Tyskland betraktar *Zölle* som en speciell form av *Steuer*. *Zollabgabe* är med utgångspunkt från allt detta en tänkbar sammansättning, men jag kan inte belägga den; *Zollgebühr* däremot är att betrakta som ett motsägelsefullt uttryck - *Zölle* är inga *Gebühren*, men sammansättningar följer inte alltid den logik som man egentligen förväntar sig med utgångspunkt från beståndsdelarnas betydelse.¹⁷ Jag tror mig visserligen ha hört uttrycket, men kan inte belägga det heller, och det tycks i vilket fall inte vara facktermen. *Zollgeld* torde vara ett rent påhitt.

Information av det slag som efterlyses här torde dessutom utgöra ett effektivt hinder mot att allehanda fantasiprodukter vinner insteg i ordboken. Då skulle nämligen ordboks-författarna tvingas att verkligen tänka igenom sina förslag till "ekvivalenter", sortera bort ovidkommande alternativ etc.

Åter till de problem som uppstår genom att flera lemmata behandlas i en och samma ordboksartikel. Medan man i Appleby (1984) åtminstone har en chans att hitta fram till de olika uttryck som är lemmatiserade på andra eller tredje (osv.) plats, genom att man slår i det engelska registret, är man hos Lindberg (1995) helt och hållet hänvisad till sin egen intuition när man letar efter ett lemma som inte finns i den alfabetiska ordningen och som man förmodar att det gömmer sig någon annanstans. Men vem har tid och lust att gissa sig fram till rätt ställe? Än värre är att Lindberg (1995) under olika lemmata ger andra lemmata som enbart står i ett mer eller mindre löst eller dunkelt sammanhang med det alfabetiserade lemmat. Även här lämnas ordboksanvändarna helt utan mediostrukturell hjälp. Vilken ordboksanvändare som t.ex. vill slå upp *avdrag* eller *traktamente* skulle gå raka vägen till lemmat *underbåll*? Gemensam nämnare är förstås även här ett engelskt lemma; alla tre svenska ord är översättningar av eng. *allowance*. Redan i Lindbergh (1993) finns mängder av sådana svårupptäckta lemmata, men i förordet påstås det ändå: "The concept of this dictionary is simple - to provide, by the shortest possible route, the precise legal term sought." (Lindbergh 1993:VII) Hur kort är vägen egentligen när man t.o.m. har svårt att hitta många lemmata man vill slå upp?

10. Sammanfattning och utblick

När man betänker hur många flerspråkiga fackordböcker inom juridik och ekonomi ser ut i dag är man benägen att besvara den fråga som ställs i rubriken till denna artikel med att sådana ordböcker är mer till skada än till nytta. Med största sannolikhet kommer det att förbli så inom överskådlig framtid, när man betänker hur stora och komplexa de problem den flerspråkiga facklexikografen ställs inför är.

Flerspråkiga fackordböcker som skall användas monodirektionellt (modell 1) torde vara

relativt "oskyldiga", om de är en kompilation av flera monodirektionella ordböcker som innehåller all den information som gör att de blir funktionsdugliga. Men sådana modesta och samtidigt anspråksfulla ordböcker tycks inte finnas i realiteten.

Däremot är fackordböcker som påstår sig kunna fungera bidirektionellt (modell 2) p.g.a. begreppsmässiga inkongruenser samt förekomsten av kulturspecifika uttryck utan motsvarighet på ett eller flera målspråk att betrakta som mycket farligare instrument.

Farligast av alla är emellertid fackordböcker som utger sig för att kunna fungera multidirektionellt (modell 3) och som inte innehåller något annat än okommenterade motsvarigheter på målspråken. Begreppsmässiga inkongruenser mellan lexikaliska enheter i språk A och språk B kan vara av helt annat slag än de mellan A och C eller mellan A och D, och de kan bli ännu större om man går från B till C eller C till D. Effekten av en sådan "rundgång" från språk till språk kan i värsta fall likna resultatet av en barnlek som på tyska heter "*Stille Post*". Leken går ut på att ett barn viskar något i örat på ett annat barn, detta barn viskar det han eller hon tror sig ha uppfattat i örat på nästa barn o.s.v., och sista barnet i kedjan får säga högt vad han eller hon uppfattat. Detta brukar sällan överensstämma med det som sagts först, ju fler barn det är i kedjan desto större brukar avvikelsen bli. Budskapet har under resans gång för det mesta vanställts intill oigenkännlighet - och alla får sig till slut ett gott skratt. Att inbjuda till skratt kan dock aldrig vara en ordboks - minst av allt en juridisk eller ekonomisk fackordboks - primära syfte.

Kanske kommer det i framtiden p.g.a. den allmänna globaliseringen att bli något lättare att utarbeta flerspråkiga ekonomiska och juridiska fackordböcker. När det gäller europeiska språk som används i EU-sammanhang kommer framför allt EU:s strävan efter att det i medlemsländerna på så många områden som möjligt skall gälla enhetliga lagar, förordningar och regler att underlätta för författare av både tvåspråkiga och flerspråkiga fackordböcker.

En viss tendens till en sådan utveckling har under 1990-talet kunnat skönjas när det t.ex. gäller tysk-svensk ekonomisk facklexikografi. En del tidigare svårlösta terminologiska översättningsproblem har funnit sin lösning p.g.a. att Sverige, i och med att landet blivit EU-medlem, anpassat sig till EU-normer. Jag vill här endast nämna ett exempel från det tidigare (och delvis fortfarande) mycket problematiska området *redovisning*: helt plötsligt fanns det - i och med att svenska redovisningsföreskrifter 'europeiserades' - en svensk motsvarighet till den tidigare svåröversatta termen *Kapitalrücklage*, nämligen *överkursfond*. Och utvecklingen på detta område kommer att fortskrida. Det utarbetas internationella *standards* som företag som t.ex. vill börsintroducera sina aktier i New York tvingas rätta sig efter, och därmed försvinner en del terminologiska problem.

Alla problem kommer dock inte att lösas i ett slag. Det finns t.ex. en hel del EU-direktiv som inte är bindande utan enbart har karaktären av rekommendation, något som öppnar för nationella regler, vilket i sin tur kan leda till att gamla språkliga problem består eller nya skapas. Subsidiaritetsprincipens kraft även i språkligt hänseende skall inte underskattas. Därför torde lexikograferna och översättarna även i fortsättningen konfronteras med många problem.

Även om det sålunda finns tendenser som verkar kunna underlätta utarbetandet av flerspråkiga fackordböcker i framtiden ter det sig f.n. inte särskilt meningsfullt att satsa krafter och medel på sådana projekt: "Meertaalige woordenboeken zijn veelal een riskante vertaalhulp en verdienen geen prioriteit." (de Groot 2000:19)

Utsikterna att lyckas är i vilket fall mycket begränsade, medan risken att misslyckas är

desto större. Det verkar i dag vara betydligt mer rationellt att satsa resurserna på monodirektionella tvåspråkiga fackordböcker som verkligen fungerar än på flerspråkiga som kanske vållar fler problem än de löser.

Detta befriar emellertid inte metalexikograferna från ansvaret att syssla med frågor rörande flerspråkig facklexikografi, ett område som har både teoretiskt och praktiskt intresse. Flerspråkiga fackordböcker avseende brokiga *social sciences* kommer förmodligen att utarbetas även i framtiden, hur mycket det än varnas för att ge sig i kast med sådana projekt eller att som ordboksanvändare befatta sig med sådana ordböcker. Metalexikografernas uppgift är då att upplysa, förklara, råda och förhindra det värsta. Men hur är utsikterna att metalexikografisk verksamhet verkligen får önskad effekt?

När man ser sådana produkter som Lindberg (1995) och Strömberg (1997), undrar man som metalexikograf ibland vad man egentligen håller på med. I mitten av 1970-talet handlade det vid den interlingvala facklexikografins problem om ett område som nästan liknade *tabula rasa*. Det är förstås alltid en tacksam uppgift och en förmån att i sin forskning få bryta ny mark.¹⁸ Det fanns emellertid även ett annat skäl som fick en satsning på detta forskningsområde att framstå som särskilt lockande. Sådan forskning tedde sig i högsta grad matnyttig; historisk forskning, ordbokskritik och teoribildning verkade kunna bidra till att i positiv riktning påverka och utveckla lexikografisk praxis. Med andra ord: förhoppningen var att kunna bidra till bättre ordböcker genom att ge ordboksarbetet en vetenskaplig grund. Nu skall det inte förnekas att metalexikografisk forskning haft en mycket positiv effekt när det gäller vissa projekt inom både den mono- och den bilingvala lexikografen, och det finns exempel på tvåspråkiga fackordböcker som står i tacksamhetens skuld till metalexikografisk forskning. Ser man emellertid produkter som Strömberg (1997) och Lindberg (1995) börjar man undra om metalexikografisk forskning - om inte bland ordboksförfattare så dock åtminstone i förlagsvärlden - någonsin skall kunna få ett sådant genomslag att vi i framtiden besparas oanvändbara eller rent av farliga ordböcker. Jag är ganska pessimistisk på den punkten.

När det gäller flerspråkiga fackordböcker inom juridik och ekonomi återstår väl än så länge inget annat än att upprepa varningen: "Mehrsprachige FWB [= Fachwörterbücher] dürften also grundsätzlich nur mit Vorsicht zu genießen sein" (Rossenbeck 1991:50). Lundmark (1999) uttrycker sig något tydligare: "Mehrsprachige Rechtswörterbücher wie das 'Law and Commercial Dictionary in Five Languages' schaffen [...] irreführende Erwartungshaltungen, weil sie die Unterschiede in den verschiedenen Rechtsordnungen unterschätzen." (Lundmark 1999:63). R.-G. de Groot är ännu hårdare i sitt omdöme: "Die Qualität mehrsprachiger juristischer Wörterbücher ist meistens dermaßen schlecht, daß es wichtig ist, vor der wahllosen Benutzung dieser Hilfsmittel zu warnen." (de Groot 1999b:214)

¹ Detta verkar dock vara en sanning som ska tas med en nypa salt. Goffin (1972:250f) påpekar att tekniska terminologiers lexikaliska struktur kan vara olika i olika språk, fast de refererar till samma extralingvistiska realitet.

² "[...] the difficulties connected with the construction of a dictionary in which equivalent lexical units of more than two languages would be coordinated [...] grow so rapidly with the number of languages that it is simply not worth while to undertake such work." (Zgusta 1971:297) - "Wenn man bedenkt, daß z.B. ein englisch-deutscher Band eines Wörterbuches nicht einfach die 'umgedrehte' Fassung des entsprechenden deutsch-englischen Bandes sein kann, wird einem klar, daß sich z.B. bei einem sechssprachigen Wörterbuch die Schwierigkeiten der Darstellung allgemeinsprachlichen Wortschatzes derart häufen, daß eine brauchbare Wortschatzbeschreibung nicht möglich ist [...]" (Haensch 1991:2924).

³ Som ett exempel avseende den ekonomiska terminologin kan man nämna den tyska skattetermen *Gewerbsteuer*; en sådan skatt finns inte i Sverige varför det i modern svenska inte finns någon term för denna företeelse. Ett annat

- exempel är den svenska juridiska termen *anhålla* (*ngn som är misstänkt för brott*) som inte har någon motsvarighet i tyskan, jfr. Rossenbeck (1994:144-148).
- ⁴ Begreppet *neologism* som hjälpmedel i sådana fall och den därmed förknippade problematiken diskuteras av de Groot 1990:125, de Groot 1999a:30-35, de Groot 1999b:209-211, de Groot 2000:140-144.
- ⁵ Det finns emellertid inte så få tvåspråkiga ordböcker (jfr. Rossenbeck 1977:82 och Rossenbeck 1989:232-234) och även flerspråkiga ordböcker (t.ex. Lindberg 1995) som utan skrupler bryter mot principen att i sådana fall inte vända på ordboksartiklar.
- ⁶ Anledningen till att det även finns ett register över källspråkliga uttryck förklaras nedan i avsnitt 9.
- ⁷ På titelbladets baksida riktar Lindberg "[...] ett särskilt tack till sina medöversättare [...] som stått för den tyska respektive franska delen av denna ordbok." Det verkar som om han inte haft någon kontroll alls över åtminstone den tyska delen (hur det förhåller sig med den franska delen har jag inte fördjupat mig i). Ansvar är ändå hans – det är under hans och ingen annans namn som ordboken säljs, katalogiseras och citeras.
- ⁸ Förutom de Groots arbeten se även t.ex. Rossenbeck (1987), Šarčević (1988), Šarčević (1990), Rossenbeck (1991), Rossenbeck (1994), Bergenholtz/Tarp 1994, Nielsen (1994), Bergenholtz (1996), Lindemann (2000). Tyvärr hade jag vid utarbetandet av denna artikel inte tillgång till Stepnikowska (1998).
- ⁹ Som positivt exempel brukar bl.a. nämnas Dietl/Lorenz' engelsk-tyska/tysk-engelska *Wörterbuch für Recht Wirtschaft und Politik* (olika upplagor sedan 1964), se Rossenbeck 1994:149; Lundmark 1999:63.
- ¹⁰ Även Bergenholtz (1996:748f) förordar utarbetandet av multifunktionella ordböcker: "Daß man für jede Benutzergruppe ein eigenes Nachschlagewerk sich wünschen könnte, liegt auf der Hand. Es ist m.E. jedoch weder machbar noch erforderlich, dies zu tun, indem man bis zu einem gewissen Grad polyfunktionale Nachschlagewerke erstellen kann, die mehrere Funktionen gleichzeitig erfüllen können."
- ¹¹ Det vackra och lätthanterliga uttrycket "Semiexperte" används av Bergenholtz/Kaufmann (1996:169); själv hade jag tidigare använt uttryck som "fachlich nicht voll informierter Fachwörterbuchbenutzer" (Rossenbeck 1991:43) o.dyl.
- ¹² Jag anslutar mig här till Šarčević (1988:310) som å sin sida refererar till den av Internationales Institut für Rechts- und Verwaltungssprache i Berlin utgivna serien av glossarer där man i beskrivningen av *concepts* skiljer mellan *essentialia* och *accidentalialia*. R. Sacco (2000:128) gör – i anslutning till J. Vanderlinden (1995) – med avseende på juridiska termer en liknande distinktion mellan *concept*, d.v.s. själva kärnan i ett begreppsinnehåll som kan vara gemensam för juridiska begrepp inom olika juridiska system, och *rules*, som i lägre eller högre grad kan variera mellan olika juridiska system.
- ¹³ "[...] nicht alle Begriffsmerkmale sind in allen Kontexten von gleicher Dignität, weshalb Gleichsetzung in manchen Kontexten möglich sein kann, in anderen jedoch nicht." (Rossenbeck 1987:279).
- ¹⁴ "Die Übersetzung juristischer Terminologie ist [...] im wesentlichen Rechtsvergleichung." (de Groot 1999b:205)
- ¹⁵ Se motsvarande jämförelse mellan tyskan och italienskan hos Arntz (1999:195f)!
- ¹⁶ Andra krav som bör ställas på fackordböcker, såsom att de skall ta hänsyn till fackspråklig fraseologi eller att de skall innehålla (helst autentiska) exempel på användandet av lexikaliska enheter på såväl käll- som målspråk, innebär ytterligare komplikationer när det gäller utarbetandet av flerspråkiga fackordböcker. Dessa problem kan inte behandlas här.
- ¹⁷ Som ett exempel kunde nämnas en i tyska resultaträkningar viktig term, *Umsatzerlöse*. Denna term hänför sig till en räkenskapsperiod, medan simplex *Erlös* (i motsats till *Ertrag*) inte hänför sig till en viss period. – Hur viktigt det är att även sammansättningar i så stor utsträckning som möjligt behandlas som lemmata visas även av exemplet *arbeitsgivaravgift* som skall återges med *Lohnsummensteuer*!.
- ¹⁸ "Die allmählich zunehmende Einbeziehung der Fachlexikographie in den Gegenstandsbereich der Metalexikographie kann als eines der wesentlichen Charakteristika der lexikographietheoretischen Diskussion und ihrer neueren Entwicklung seit Ende der 80er Jahre gelten [...]. Wenn festgestellt wurde, daß sich das theoretische Interesse an der Fachlexikographie seit Ende der 80er Jahre erheblich verstärkt hat, dann heißt das nicht, daß nicht bereits früher nützliche Beiträge zur Fachlexikographie erschienen [...] sind." (Bergenholtz/Kromann/Wiegand 1999:1890).

Litteratur

Jag tackar docent Gunnar Magnusson i Stockholm för konstruktiva synpunkter på denna artikel.

a. Ordböcker

Appleby 1984 = Barry Léon Appleby: Elsevier's Dictionary of Commercial Terms and Phrases in five Languages. English, German, Spanish, French and Swedish. Amsterdam etc. 1984.

Jungberg 1873 = C. G. Jungberg: Handels-Lexikon på fyra språk. Innehållande de tekniska

- benämningar som förekomma i handeln, sjöfarten, manufakturväsendet, lagfarenheten, etc. Stockholm 1873.
- Law and Commercial Dictionary 1985 = Law and Commercial Dictionary in Five Languages. Definitions of the Legal and Commercial Terms and Phrases of American, English, and Civil Law Jurisdictions. English to German, Spanish, French, Italian. München - Paris - St. Paul, Minnesota 1985.
- Lindberg 1995 = Ernst Lindberg: Fyrspråkig juridisk ordbok. International Law Dictionary [...]. Borås 1995.
- Lindbergh 1993 = Ernest [sic!] Lindbergh [sic!]: International Law Dictionary. Deventer 1993.
- Munniksma 1974 = F. Munniksma: International Business Dictionary in nine languages. English. Esperanto [...]. Deventer 1974.
- Rådahl/Rådahl/Helzel 1971 = Gunnel Rådahl, Stig Rådahl, Franz Helzel: Handelslexikon med förklaringar och översättningar till engelska, tyska franska och spanska. 1971.
- Strömberg 1997 = Strömbergs Handelsordbok. Svenska. Engelska. Tyska. Finska. Vällingby 1997 (Denna utgåva är en svensk licensutgåva av den i Finland producerade Schildts Handelsordbok. [Esbo] 1997).

b. Övrig litteratur

- Arntz 1999 = Reiner Arntz: Rechtsvergleichung und Kontrastive Terminologiearbeit: Möglichkeiten und Grenzen interdisziplinären Arbeitens. I: Übersetzen von Rechtstexten. Fachkommunikation im Spannungsfeld zwischen Rechtsordnung und Sprache (Forum für Fachsprachen-Forschung, 54). Hg. v. Peter Sandrini. Tübingen 1999, 185-201.
- Bergenholtz 1996 = Grundfragen der Fachlexikographie. I: Euralex '96. Proceedings I-II. Papers submitted to the Seventh EURALEX International Congress on Lexicography in Göteborg, Sweden. Ed. by Martin Gellerstam et al. Göteborg 1996, Part II, 731-758.
- Bergenholtz/Kaufmann 1996 = Henning Bergenholtz, Uwe Kaufmann: Enzyklopädische Informationen in Wörterbüchern. I: Semantik, Lexikographie und Computeranwendungen (Sprache und Information, 33). Hg. v. Nico Weber. Tübingen 1996, 167-182.
- Bergenholtz/Kromann/Wiegand 1999 = Henning Bergenholtz, Hans-Peder Kromann, Herbert Ernst Wiegand: Die Berücksichtigung der Fachlexikographie in der neueren Wörterbuch- und Fachsprachenforschung: eine sachliche und bibliographische Übersicht. I: Fachsprachen. Languages for Special Purposes. Ein internationales Handbuch zur Fachsprachenforschung und Terminologiewissenschaft [...]. Hg. v. Lothar Hoffmann u.a. (= Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft Bd. 14). 2. Halbband. Berlin etc. 1999, 1889-1909.
- Bergenholtz/Tarp 1994 = Manual i fagleksikografi. Udarbejdelse av fagordbøger - problemer og løsningsforslag. Med bidrag af Grete Duvå [...]. Herning 1994.
- Ferretti 1993 = Vittorio Ferretti: Ein lexikalisches Konzept für mehrsprachige Fachwörterbücher. I: Lebende Sprachen 38, 1993, 147-150.
- Földi 1982 = A Multilingual Dictionary of Economics. I: The CONTA Conference. Proceedings of the Conference on Conceptual and Terminological Analysis in the Social Sciences held at the Zentrum für Interdisziplinäre Forschung (ZIF), Bielefeld, FRG, May 24-27, 1981. Ed. by Fred W. Riggs. Frankfurt 1982, 154-167.

- Goffin 1972 = Roger Goffin: Structures lexicales, terminologies techniques et glossaires contextuels multilingues. I: *Meta* 18, 1973, 237-253.
- de Groot 1990 = Gerard-René de Groot: Die relative Äquivalenz juristischer Begriffe und deren Folge für mehrsprachige juristische Wörterbücher. I: *Translation and Meaning. Proceedings of the Maastricht Session of the 1990 Maastricht-Lódz Duo Colloquium [...]*, 4-6 January 1990. Part 1. Ed. by Marcel Thelen and Barbara Lewandowska-Tomaszczyk. Maastricht 1990, 122-128.
- de Groot 1999a = Gerard-René de Groot: Das Übersetzen juristischer Terminologie. I: *Recht und Übersetzen*. Hg. v. Gerard-René de Groot und Reiner Schulze. Baden-Baden 1999, 11-46.
- de Groot 1999b = Gerard-René de Groot: Zweisprachige juristische Wörterbücher. I: *Übersetzen von Rechtstexten. Fachkommunikation im Spannungsfeld zwischen Rechtsordnung und Sprache (Forum für Fachsprachen-Forschung, 54)*. Hg. v. Peter Sandrini. Tübingen 1999, 203-227.
- de Groot 2000 = Gerard-René de Groot: *Translating Legal Information*. I: *Übersetzung im Recht. Translation in Law (Ars Interpretandi, 5)*. Hg. v. Giuseppe Zaccaria. Münster 2000, 131-149.
- de Groot/van Laer 2000 = G. R. de Groot, C. J. P. van Laer: *Juridische woordenboeken binnen de Europese Unie*. I: *De Juridische Bibliothecaris* 21:2, 2000, 17-32.
- Haensch 1991 = Günther Haensch, *Die mehrsprachigen Wörterbücher und ihre Probleme*. I: *Wörterbücher. Dictionaries. Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie [...]* (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft, 5). Hg. v. Franz Josef Hausmann u.a. Bd. 3. Berlin etc. 1991, 2909-2937.
- Kisch 1973 = Isaac Kisch: *Droit comparé et terminologie juridique*. I: Mario Rotondi (ed.): *Inchieste di diritto comparato*. Padua etc. 1973, 407ff.
- Kromann 1986 = Hans-Peder Kromann: *Die zweisprachige Lexikographie: ein Stiefkind der Germanisten*. I: *Kontroversen, alte und neue. Akten des VII. Internationalen Germanisten-Kongresses Göttingen 1985*. Hg. v. Albrecht Schöne. Bd. 3: *Textlinguistik contra Stilistik? [...]*. Hg. v. W. Weiss u.a. Tübingen 1986, 177-181.
- Kromann/Thomsen 1989 = Hans-Peder Kromann, Knud Troels Thomsen: *Akzente der Fachsprachenforschung von heute und morgen. Bericht vom Kopenhagener Werkstattgespräch 1.-2. Juni 1988*. I: *Terminologie et traduction 1989:1*, 137-160.
- Lehr 2000 = Andrea Lehr: *Die neue Unübersichtlichkeit. Fallstricke auf dem Weg vom Text zum Hypertext [...]*. I: *Lexicographica* 16, 2000, 235-247.
- Lemberg 2001 = *Chancen und Perspektiven computergestützter Lexikographie (Lexicographica, S.M. 107)*. Hg. v. Ingrid Lemberg u.a. Tübingen 2001.
- Lindemann 2000 = Margarete Lindemann: *Vorüberlegungen zu einem französisch-deutschen Wörterbuch der Fachsprache der Wirtschaft*. I: *Studien zur zweisprachigen Lexikographie mit Deutsch V*. Hg. v. Herbert Ernst Wiegand (*Germanistische Linguistik* 151-152, 2000). Hildesheim etc. 2000, 173-214.
- Lundmark 1999 = Thomas Lundmark: *Über die grundlegende Unmöglichkeit, ein juristisches Wörterbuch mit der Zielsprache Englisch zu erstellen*. I: *Recht und Übersetzen*. Hg. v. Gerard-René de Groot und Reiner Schulze. Baden-Baden 1999, 59-65.
- Martin 1997 = Willy Martin: *LSP-Dictionaries, Term Banks, Terminological Databases: A Lexicologist's Point-of-View*. I: *Les dictionnaires spécialisés et l'Analyse de leur Valeur*

- (Bibliothèque des cahiers de l'institut de linguistique de Louvain, 87). Ed. par E. Hermans. Louvain-la-Neuve 1997, 33-55.
- Nielsen (1994) = Sandro Nielsen: The Bilingual LSP Dictionary. Principles and Practice for Legal Language (Forum für Fachsprachen-Forschung, 24). Tübingen 1994.
- Opitz 1983 = Kurt Opitz: The terminological/standardised dictionary. Special-purpose lexicography: dictionaries for technical use. I: Lexikography: Principles and Practice. Ed. by R. R. K. Hartmann. London etc. 1983, 163-180.
- Pedersen 1994 = Jette Pedersen: Anskueliggørelse av faglige relationer i brancheordbøger. I: LexicoNordica 1, 1994, 203-227.
- Rossenbeck 1977 = Klaus Rossenbeck: "Berått mod" - "berauschter Sinn"? Bemerkungen zum Fachwörterbuch für Recht und Wirtschaft. Schwedisch/Deutsch - Deutsch/Schwedisch von G. Parsenow, Köln 1975. I: Moderna språk 71, 1977, 77-86.
- Rossenbeck 1978 = Klaus Rossenbeck: Fachsprachlicher Wortschatz des Schwedischen und Deutschen als Problem der bilingualen Lexikographie. I: Skandinavistik 8, 1978, 1-15.
- Rossenbeck 1987 = Klaus Rossenbeck: Zur Gestaltung zweisprachiger Fachwörterbücher. I: Beads or Bracelet? How do we approach LSP. Selected Papers from the Fifth European Symposium on LSP. Held at the Catholic University of Leuven, Belgium, August 26-30, 1985. Ed. by A-m Cornu et al. Oxford University Press [1987], 274-283.
- Rossenbeck 1989 = Klaus Rossenbeck: Rezension zu G. Parsenow, Fachwörterbuch für Recht und Wirtschaft. Schwedisch/Deutsch - Deutsch/Schwedisch. Köln, 2. Aufl. 1985. I: Lexicographica 5, 1989, 227-240.
- Rossenbeck 1991 = Klaus Rossenbeck: Zwei- und mehrsprachige Fachwörterbücher - Prolegomena zu Theorie und Praxis der Fachlexikographie. I: Hermes. Journal of Linguistics 7, 1991, 29-52.
- Rossenbeck 1994 = Klaus Rossenbeck: Enzyklopädische Information im zweisprachigen Fachwörterbuch. I: Fachlexikographie. Fachwissen und seine Repräsentation in Fachwörterbüchern (Forum für Fachsprachen-Forschung, 23). Hg. v. Burkhard Schaefer und Henning Bergenholtz. Tübingen 1994, 133-159.
- Rossenbeck (1999) = Klaus Rossenbeck: Die Fachlexikographie des Wirtschaftswesens: eine Übersicht. I: Fachsprachen. Languages for Special Purposes. Ein internationales Handbuch zur Fachsprachenforschung und Terminologiewissenschaft [...] (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft, 14). Hg. v. Lothar Hoffmann u.a. 2. Halbband. Berlin etc. 1999, 1975-1995.
- Sacco (2000) = Rodolfo Sacco: Language and Law. I: Übersetzung im Recht. Translation in Law (Ars Interpretandi, 5). Hg. v. Giuseppe Zaccaria. Münster 2000, 113-129.
- Šarčević 1988 = Susan Šarčević: The challenge of legal lexicography: Implications for bilingual and multilingual dictionaries. I: ZüriLEX '86 Proceedings. Papers read at the EURALEX International Congress [...], 9-14 September 1986. Tübingen 1988, 307-314.
- Šarčević 1990 = Susan Šarčević: Terminological Incongruency in Legal Dictionaries for Translation. I: BudaLEX '88 Proceedings. Papers from the 3rd International EURALEX Congress, Budapest, 4-9 September 1988. Ed. by T. Magay et.al. Budapest 1990, 439-446.
- Schmidt/Müller (2001) = Ingrid Schmidt, Carolin Müller: Entwicklung eines lexikographischen Modells: Ein neuer Ansatz. I: Chancen und Perspektiven computergestützter Lexikographie (Lexicographica, S.M. 107). Hg. v. Ingrid Lemberg u.a. Tübingen 2001, 29-52.

- Stepnikowska 1998 = Agnieszka Stepnikowska: Stand, Probleme und Perspektiven der zweisprachigen juristischen Fachlexikographie (Europäische Hochschulschriften, Reihe 21, 199). Frankfurt/Main etc. 1998.
- Svensén 1987 = Bo Svensén: Handbok i lexikografi. Principer och metoder i ordboksarbetet. Stockholm 1987.
- Vanderlinden 1995 = J. Vanderlinden: Comparer les droits. Bruxelles 1995.
- Werner 1999 = Reinhold Werner, Das Problem der Äquivalenz im zwei- und im mehrsprachigen Fachwörterbuch. I: Fachsprachen. Languages for Special Purposes. Ein internationales Handbuch zur Fachsprachenforschung und Terminologiewissenschaft [...] (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft, 14). Hg. v. Lothar Hoffmann u.a. 2. Halbband. Berlin etc. 1999, 1853-1884.
- Wiegand 1998 = Herbert Ernst Wiegand: Neuartige Mogelpackungen: Gute Printwörterbücher und dazu miserable CD-ROM-Versionen [...]. I: Lexicographica 14, 1998, 239-253.
- Zgusta 1971 = Ladislav Zgusta: Manual of Lexicography (Janua Linguarum, S.M. 39). Prague etc. 1971.

Vad är partiklar för ord? – Partikelbehandlingen i finska ordböcker från 1800-talet

Finding a good definition for the class of particles has posed a problem for both grammarians and lexicographers in Finland. Finnish grammarians have mostly defined particles (via other parts of speech) as something that do not fit into the easily definable parts of speech. The morphological criterion for particles has been that they cannot be inflected. From a lexicographic point of view, the problem has been that the words defined as particles are often, in fact, inflected forms of verbs and nouns.

In this article we study how the notion of particle is used in the two most central Finnish dictionaries from the 19th century, and how these dictionaries handle particles. The dictionaries in question are *Suomalainen Sana-Kirja* ('Finnish Dictionary') from 1826 by Gustaf Renvall, and *Finsk-Svenskt Lexikon* (Finnish - Swedish Dictionary) by Elias Lönnrot from 1874-1880.

We show that these two lexicographers have chosen a different strategy in dealing with particles. We also show that this difference can be explained by relating their lexicographic activity to their other interests in society and the fields of linguistics. All in all, we argue that in order to understand the history of lexicography, we should see it in a wide cultural context.

Inledning

Ämnet för denna artikel är den typ av ord som inom finsk grammatisk tradition har kallats *partiklar*. Vi kommer att undersöka hur finska lexikografer på 1800-talet avgränsade kategorin och hur de använde begreppet "partikel". Som material har vi använt två centrala ordböcker från den tiden, Gustav Renvalls *Suomalainen Sana-kirja Lexicon Linguae Fennicae* och Elias Lönnrots svensk-finska ordbok *Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja - Finskt-svenskt Lexikon*. Både Renvall och Lönnrot är kända för att de har påverkat finskans utveckling och bägge brukar tillsammans med Mikael Agricola kallas det finska skriftspråkets skapare.

Genom att fokusera på just partiklar vill vi lyfta fram en ordklass som vanligen har ägnats förhållandevis liten uppmärksamhet i språkbeskrivningen. Om man ser på grammatikens historia får man intrycket att författarna i regel har börjat med de ordklasser som varit lättast och enklast att avgränsa, t.ex. substantiv, verb och adjektiv medan de ord som hamnat utanför de här normalordklasserna behandlats bara i den mån det blivit tid över.

Ordboks författarna måste däremot i princip beskriva alla typer av ord, och de konfronteras därmed också med sådana ord som ur det abstrakta språkssystemets synvinkel verkar perifera. Problemet är då först och främst att avgöra vad ett ord är. När är en form av ett lexem så självständig att den skall få status som eget uppslagsord? (Termen *lexem* används i denna artikel i enlighet med NLO, det vill säga som samlande benämning på alla böjningsformer i ett paradigm.) Ordboks författaren måste också hitta en lämplig ordklassbeteckning för varje lexem som han betraktar som ett eget ord. Det betyder att också ordtyper som brukar anses perifera måste ägnas uppmärksamhet, bland dem partiklar. När

man ser på en perifer och svårdefinierbar ordklass uppträcker man snabbt vilken inställning en ordboksförfattare har haft till ordklasserna och på vilka grunder ordklassindelningen är gjord. Att de här grunderna skulle redovisas explicit i ordboken är däremot tydligen inte särskilt vanligt.

Via partiklarna och begreppet "partikel" närmar vi oss mer allmänna frågor kring ordboksredigering, språkforskning och traditionsbundenhet för att därmed kanske också kunna bidra till en ökad självkänedom inom lexikografen. Genom att granska ordklassindelningen kan man enligt vår åsikt se hur ordbokstraditionen är bunden till språkforskningen och i sista hand till hela den kultur som lexikografen verkar i.

De finländska 1800-talsordböckerna är i det här hänseendet särskilt fördelaktiga att granska, eftersom det är typiskt för den tiden att en och samma person verkade inom flera olika kulturområden. Det här gäller också författarna till de ordböcker vi skall se närmare på nedan. Gustav Renvall sammanställde utöver ordboken en finsk grammatik. Lönnrot var en mångsidig kulturpersonlighet men är först och främst känd för att ha sammanställt Kalevala.

Artikeln består av tre delar. Först granskar vi begreppet partikel i finska grammatikböcker från 1600-talet och framåt. Termen har nämligen använts på ett ganska särpräglat sätt i beskrivningarna av det finska språket. Därefter ser vi på ordböckerna och på hur begreppet partikel har använts i dem. Till slut försöker vi ställa rönen från ordböckerna i relation till ordboksförfattarna och deras tänkesätt och verksamhet.

Termen *partikel* har inom finsk grammatik blivit mycket etablerad som benämning på en ordklass. Ordklassen omfattar alla de finska ord som inte är nomen eller verb. Det är alltså fråga om en ytterst heterogen kategori. Den här användningen går tillbaka på europeisk grammatisk tradition och den har förekommit i Finland sedan 1840-talet. Allt sedan dess har begreppet partikel också definierats på varierande sätt. Först och främst har definitionerna dock haft nekande form: det som inte är verb eller nomen är partikel. Det är alltså fråga om en restgrupp. Det vanligaste sättet att definiera har varit morfologiskt: partiklar är ord som inte böjs. Ibland har ordklasserna också definierats semantiskt: partiklar är ord som inte har någon egen betydelse.

I de äldsta grammatikböckerna från 1600-talet och fram till början av 1800-talet hade begreppet partikel en mycket snäv innebörd; i dem förekom enbart begreppet "enklitisk partikel". En grammatik som på sin tid var mycket uppskattad och använd var Becker från 1824. Den tar upp klassen *particulae encliticae*. Däremot används inte den övergripande termen *partikel* i de tidiga finska språkbeskrivningarna, utan adverb, postpositioner, konjunktioner och interjektioner behandlas som egna ordklasser.

Partikelbehandlingen hos Renvall

Det var Gustav Renvall som tog i bruk termen *partikel* som samlingsnamn för flera olika ordklasskategorier i sin bok *Finsk Språklära* från 1840. Boken räknas till de viktigaste grammatiska verken från 1800-talets början. Renvall behandlar partiklarna ingående. Han räknar med tre olika ordklasser och han intar en universalistisk hållning. Så här säger han (1840: 13):

[I] alla språk finnas tvenne, till både form och bemärkelse olika slag eller klasser af ord (partes orationis), nemligen 1. Nominer, begreppsord (- -) 2. Verber, omdömes ord

(- -): och begge dessa slags ord pläga hafva sina bestämda, olika former, äro flexibla, samt 3. Partiklar, smärre, formlösa, embryotiska, oftast inflexibla ord, som i alla språk pläga förefinnas, för att dermed uttrycka Nominers och Verbers vissa egna förhållanden i afseende å tid, rum, sätt m.m. äfvensom att beteckna särskilta meningars inbördes sammanhang och andra kombinationer.

Renvall använder alltså termen *partikel* som benämning på en ordklass. Han definierar också begreppet, även om definitionen snarast är att betrakta som en karakterisering. Partiklar verkar alltså vara någonting litet svårdefinierbart, något som skiljer sig från andra, mer lättdefinierade ord i språket. Det är en grupp småord omfattande de språkliga element som inte passar in i övriga kategorier.

Renvall indelar partiklarna i undergrupper och konstaterar att de vanligen indelas i prepositioner, adverb, konjunktioner och interjektioner utifrån hur de används. Han säger också att de egentliga partiklarna är rätt få i finskan eftersom de flesta återgår på nomen- eller verbstammar (1840:15):

Finskan har få egentliga Partiklar, ty de flesta utgöras af Nominal- eller Verbalböjelser, som vanligen antagit en något afvikande bruk och ofta contraherad form.

Det förefaller alltså som om Renvall på ett allmänt plan ansåg oböjlighet vara den avgörande egenskapen hos partiklarna. ("Finskan har få egentliga Partiklar, d.ä. ord utan bestämd form" s. 120), men om det synsättet tillämpas på finskan är resultatet att språket har ytterst få partiklar. De ord som motsvarar partiklar i andra språk är nämligen i regel böjningsformer av verb och nomen i finskan.

I Renvalls grammatik finns en lista över substantiv med böjningsformer med samma funktion som partiklar i andra språk. Listan omfattar nitton substantiv och för vart och ett räknas böjningsformerna med partikelfunktion upp. Renvall (1840: 120) konstaterar dock att de nitton orden bara är exempel och att saken behandlas utförligare på lexikonsidan: "Huru härmed sig förhåller, ses fullständigt i Språkets Lexicon; endast några exempel skola här anföras."

Med *Språkets Lexicon* syftar Renvall på sin egen ordbok *Suomalainen Sana-kirja Lexicon Linguae Finnicæ* (1826). Renvall skrev på grammatiken och ordboken i stort sett samtidigt under de första årtiondena av 1800-talet, men grammatiken publicerades först 1840 (se Häkkinen 2000: 176). Metaspråken i ordboken är latin och tyska och utgångsmaterialet är ett opublicerat ordboksmanuskript av Kristfrid Ganander från 1786-1787. Renvall följde tillvägagångssättet i Gananders manuskript och presenterade inte uppslagsorden i strikt alfabetisk ordning utan grupperade dem på etymologiska grunder. Han samlade de ord han ansåg höra ihop under ett grundord och grundordet markerades med stor begynnelsebokstav. Många av etymologierna har dock senare visat sig vara felaktiga.

I fråga om ordklassmarkeringen har Renvall emellertid gjort avsteg från sin föregångare. Ganander använder ordklassangivelserna *adverb*, *konjunktion* och *preposition*. Renvall har övergett de benämningarna och använder i stället termen *partikel* i enlighet med de riktlinjer han slagit fast i sin grammatik, alltså som sammanfattande benämning på de lexem som inte är verb eller nomen. Bara interjektionerna har han hållit isär från partiklarna.

Ordlistan i grammatiken är en bra utgångspunkt om man vill granska hur Renvall i

ordboken behandlar de språkliga element som han i grammatiken definierat som partiklar. Därifrån kan man gå vidare och studera hur en grammatisk tradition uppkommer.

Den tredelning av ordförrådet i nomen, verb och partiklar som Renvall hade introducerat etablerade sig väldigt snabbt i den grammatiska traditionen, och samma ordklassindelning återkommer i flera olika grammatiska verk under 1800-talet. Till att börja med gör man i likhet med Renvall indelningen på morfologiska grunder: partiklarna är ord som inte böjs, i motsats till verb och nomen som är böjliga. Senare får partiklarna allt tydligare också en semantisk definition. En sådan hade Renvall varit inne på i förbigående. Den semantiska definitionen introducerades framför allt av Eurén (1849,1852).

Men hur gick det då för begreppet "partikel" som ordklassbeteckning i den lexikografiska traditionen? Hur fungerade det grammatiska systemet i mötet med ordförrådet?

I ordböckerna vann begreppet "partikel" inte insteg på samma sätt som i grammatiken. Termen förekom i smärre ordböcker under en tid på 1800-talet. G. E. Eurén använder den till exempel i sin finsk-svenska ordbok från 1860. Men i följande stora ordbok, som kom ut efter Renvalls, Elias Lönnrots finsk-svenska ordbok, har ordklassen partikel försvunnit. I stället används åter ordklassbeteckningarna *adverb* och *konjunktion*. Som en nyhet introduceras termen *postposition*, som för finskans del är adekvatare än *preposition*.

I det följande kommer vi att undersöka hur Renvall vid beskrivningen av ordförrådet använde den ordklassbeteckning han själv hade introducerat i sin grammatik. Vi skall se på en ordfamilj och jämföra vad Renvall har att säga om den i sin grammatik och hur han sedan behandlar den i sin ordbok. Därefter undersöker vi hur samma ordfamilj behandlas och kategoriseras i den andra stora 1800-talsordboken, Lönnrots finsk-svenska ordbok, som under en lång tid var den stora auktoriteten inom lexikologin i Finland.

Den ordfamilj vi skall se på är *kauka*. Lexemets grundform är markerad som substantiv både i Renvalls och Lönnrots ordböcker, något som är rätt påfallande ur modern finsk synvinkel. *Kauka* förekommer bara som förled i sammansatta ord, och sammansättningarna har dessutom en litet ålderdomlig klang. I böjningsparadigmet ingår former som redan på 1800-talet hade en specialiserad och partikelartad användning. Till samma familj som substantivet *kauka* hör adverbena *kaukaa*, *kaukana* och *kauaksi*. Så här är ordfamiljen beskriven i Renvalls grammatik (s. 121):

kauka det *aflägsna* både i anseende till rum och tid, det *långt bort varande*: deraf *kaukaa*, *kaukana*, *kauwas* (kauwaksi).

I ordboken är *kauka*-familjen samlad i en artikel med *kauka* som uppslagsord. Bara formen *kauwas* står som separat uppslagsord. I substantivartikeln anges först betydelsen på latin och tyska och sedan följer två exempel på sammansättningar:

Kauka, uwan Ns. quod *remotum* l. *longinquum* est, G. das Ferne l. Langwierige; Nominat. non nisi rar. in compos. **kauka-maa** terra remota, **kauka-metsä**: cetera.

Efter det ger Renvall en lista på kasusformer som används adverbliellt:

Casuum hi adverbiascunt:

Genit. kauwan et Adv. kauwain *diu*, de tempore, G. lange (Zeit), elän kauwan l. kauwain, kauwanko l. kauwainko l. kuinka kauwan quamdiu, niin kauwan tamdiu, kauwan sitten multo antehac tempore.

Infinit. kaukaa *e longinquo*, G. von Ferne, weither, kaukaako l. kuinka kaukaa unde usque, tuli kaukaa procul venit.

Essiv. kaukana *procul* in loco, G. fern, weit weg, on kaukana in loco remoto l. longe l. procul abest, olkoon minusta kaukana procul a me absit.

Fact. kauwaksi *procul* in locum, G. weithin, meni kauwaksi longe l. procul abiit, inde wiipyy kauwaksi *diu* l. *longe* remanet, G. auf lange Zeit, cfr. kauwas.

Compar. on kaukempana l. kauwempana contr. kaukemma l. kauwempa est *in loco remotiore*, G. entfernter, tulee kaukempaa l. kauwempaa venit *ex loco remotiori*, G. weiterher, meni kauwemmaksi contr. kauwemma abiit in locum remotiorem, G. weiterhin, kauwemmin *longius* et *ditius*, G. länger.

Gruppen av kasusformer beskrivs i enlighet med traditionen vid början av 1800-talet och benämningarna motsvarar inte det nutida bruket. Av exempelfraserna ser man att det är fråga om funktioner som numera skulle betecknas som tids- och platsadverb. Böjningsformerna av *kauka* förekommer som bestämmningar till verb. Frasen *elän kauwan* 'jag lever länge' anger utsträckning i tid och frasen *tuli kaukaa* '[han] kom långt bort ifrån' anger avstånd.¹ Det här framgår också av Renvalls översättningar. Samtliga former återförs dock på böjningsformerna till substantivet och förekommer inte i egna artiklar. Användarna måste alltså förstå att de skall leta under substantivet också efter de former som blivit adverb. Som en viss eftergift åt användarna noteras dock två kasusformer som hänvisningslemman på rätt alfabetisk plats:

kauwan et **kauwas** vide sub. **kauka**.

Till ordfamiljen hör en form som Renvall inte har behandlat som en kasusform av substantivet utan enbart som ett eget uppslagsord, *kauwas* 'långt bort'. Men Renvall hade inte uppslagsorden i absolut alfabetisk ordning, utan de ord som ansågs höra ihop etymologiskt behandlades i en följd med det ord som räknades som grundord först. Därför följer sublemmat *kauwas* direkt efter artikeln *kauka*. Så här ser artikeln *kauwas* ut:

kauwas prtcl. (contr. pro **kauwaksi**) *procul* in locum, G. weithin, fernhin, **meni kauwas**, **kauwasko** l. **kuinka kauwas** quam longe.

Här använder alltså Renvall termen *partikel* (prtcl.) i den betydelse han själv försöker få befast i sin grammatik, alltså som en ordklassbeteckning med avseende på en huvudkategori vid sidan av verb och nomen. Det förefaller alltså (på basis av det här och andra exempel) som om Renvall alltid när det var möjligt återförde adverb och postpositioner på substantiv. Om han träffade på former som inte på några grunder kunde betraktas som kasusformer av substantiv förde han upp dem som egna uppslagsord och försåg dem med ordklassbeteckningen *partikel*.

Men också i de fallen försökte han påvisa samband med något grundord. Formen *kauwas* kan inte klassificeras som någon kasusform, men det Renvall gör är att betrakta ordet som en förkortning av formen *kauwaksi* och den vägen visa att det har samband med substantivet. Termen *partikel* används i ordboken som beteckning för sådana former som inte kan placeras in i nomenparadigm, med andra ord liksom i grammatiken som ett slags restgrupp.

Renvalls sätt att i ordboken behandla de språkliga element som han i sin grammatik benämner *partiklar* kan sammanfattas på följande sätt. Alltid när det är möjligt att tolka partikelartade lexemformer som böjningsformer av substantiv presenterar Renvall dem i substantivartikeln. Formerna samlas i en och samma artikel också fast det saknas belägg på den förmodade grundformen. Som egna uppslagsord behandlas bara de lexem vars samband med grundordet fördunklats. Det här betyder också att den ordklass Renvall lanserade i sin grammatik, partiklarna, inte är särskilt frekvent i ordboken. I grammatiken räknar Renvall ordklasserna adverb, prepositioner, postpositioner och konjunktioner som underkategorier av partiklar. I ordboken använder han dock inte underkategorierna som ordklassangivelser. I stället betecknas olika "småord" som inte kan inlemmas i något böjningsparadigm som partiklar. Som partiklar definieras exempelvis många av de viktigaste konjunktionerna i finskan, till exempel *että*, *ja* och *mutta* ('att', 'och', 'men').

Renvalls strävan att försöka ordna in också självständiga lexemformer i substantivparadigmen tyder på att han uppfattade det som sin uppgift att samla ordförrådet i systematiska enheter och att framför allt visa på sambandet mellan orden. I samma riktning talar det faktum att de ord som inte kunde inlemmas i systemet samlades under den sammanfattande benämningen *partikel*. I ordboken ville Renvall skapa ett sammanhängande grammatiskt system där varje element har sin egen plats och där ingenting så att säga hänger i luften. Systemet han skapade bygger först och främst på morfologin. Trots att ett ord inte syntaktiskt fungerar som ett substantiv betecknas det som substantiv hos Renvall om ett morfologiskt samband med ett grundord går att se.

Partikelbehandlingen hos Lönnrot

Elias Lönnrot hade däremot en helt annan linje i sin finsk-svenska ordbok från decennierna 1874-1880. Han anammade inte Renvalls tanke att kategorin partiklar är ett slags restgrupp utan han ansåg det viktigt att hålla isär olika underklasser. I hans ordbok förekommer inte alls termen *partikel* utan i stället används ordklassbeteckningarna *adverb*, *postposition* och *konjunktion*. Lönnrot har inte heller alls samma strävan efter ett sammanhängande grammatiskt system som Renvall. Det ser man bland annat på ordfamiljen *kauka* som hos Lönnrot får en helt annan behandling än hos Renvall.

Det bör noteras att Lönnrot var förtrogen med Renvalls ordbok. Han har till och med hänvisningar till den på ett flertal ställen. (Förkortningen *Renv.* betyder: "i Renvalls lexikon förekommande, ehuru tvifvelaktigt ord".) Dessutom märker man snabbt att Lönnrot har övertagit många av Renvalls frasexempel direkt. Renvalls ordbok har varit en av de centrala källorna för Lönnrot i hans ordboksarbete.

Ordfamiljen *kauka* har i Lönnrots ordbok nio egentliga ordartiklar och därtill femton hänvisningsartiklar.

Huvuduppslagsord är ordet *kauka* som får beteckningen substantiv. Artikeln är indelad i två betydelsegrupper. Den första hänför sig i princip till plats och den andra till tid. Exempelen är många:

kauka, kauwan s.

1) aflägsen ort l. tid, aflägsenhet, afstånd;

mistä kaukaa tämä vieras on? från hvilken aflägsen ort l. hvarifrån är detta fremmande?

kauwaksi långt bort, fjerran (**kauwas**); **meni kauwaksi metsään** begaf sig långt bort l. fjerran i skogen; **kuinka kauwaksi se lintu lensi huru långt flög den fågeln?** **wiippy kauwaksi** dröjer långt l. länge (**kauwan**);

2) s. lång l. långlig tid, det långvariga; a. lång, långlig (om tid);

kauwat aikoja siitä jo on långa tider;

kauwaksi till l. på lång tid; **otti rahat kauwaksi aikaa** tog penningarna på lång tid;

kuinka kauwaksi pyydät tills huru länge l. på huru lång tid begär du?

meni kauwaksi metsään begaf sig till skogen för att dröja där länge

ei kaukaan icke på länge; **häntä ei ole näkynyt kaukaan aikaan** man har ej sett honom på lång tid;

kauwalle aikaa i långliga tider, **sadetta ei ole tullut kauwalle aikaa, hän ei tule vielä kauwalle aikaa** det drar långt ut l. det går långt innan han kommer;

kauwalla aikaa under lång tid, i långliga tider;

kauwan aikaa i långliga tider, länge; **olla kauwan aikaa jossaki** vara en lång tid någonstädes; **siitä on kauwan aikaa, kun minä näjin hänen** det är länge sedan jag sår honom;

jfr. kauwa.

- Infin. **kaukaa**, essiv. **kaukana**, instr. **kauwan** och **kauwoin** äro såsom adverb på sina ställen särskilt anförda, och likaså kompar. **kauwempi** samt. superl. **kauwin**; jfr. **etää, loitto**.

I artikeln presenteras alltså användningen av olika lokalkasus utan att de namnges. I grupp två, som innehåller enbart tidsuttryck, tar Lönnrot upp både substantiv och adjektiv. Ofta lägger han till ordet *aika* 'tid', uppenbarligen för att framhäva betydelskillnaden. I slutet av artikeln finns en hänvisning till artikeln *kauwa*. Den formen måste närmast ses som den teoretiska stammen till olika adverb. Sist i artikeln konstateras det att olika lokalkasus (som Lönnrot här nämner vid namn) och också komparativ och superlativ används som adverb. På det viset hänvisas det alltså till de uppslagsorden. Alla de former som räknas upp tas sedan upp i egna artiklar på alfabetisk plats.

kaukaa adv. (infin. af föreg.)

fjerran ifrån, långt ifrån, bort ifrån, ifrån håll, långväga, fjerran, på långt håll (på frågan *hvarifrån*)

ampua k. skjuta på långt håll; **nähdä jku k.** se ngn på långt håll; **hän on k.** han är fjerran ifrån; **kuinka k.** huru långt ifrån; **kaukaako ollaan huru långt ifrån l.** hvarifrån är ni; **k. kotoisin** fjerran ifrån hemma; **tuli k.** kom långt ifrån; **k. tullut** långväga ifrån kommen; **k. haettu, haeskeltu** långsökt; **k. viisas** slug.

kaukana adv. (essiv. af kauka) långt borta, aflägsse, fjerran, långt, på afstånd, på långt håll (på frågan *bvar*);

hän on k. han är långt borta, **asuu k. kirkosta** bor långt ifrån kyrkan; **onko se k. tästä, täältä** är det långt härifrån? **kaukanako kotonne on** huru långt borta är edert hem? **joulu ei enää ole k.** vi ha ej långt till jul; **k. siitä** långt derifrån! **olkoon minusta k.** vare långt ifrån mig.

kauwan adv. (instr. af kauka) länge, långt (om tid);

hyvin k. mycket länge, länge och väl; **niin k. kuin mahdollista on** så länge, som möjligt, i det längsta; **kuinka k.** huru länge? **kauwanko** dets.; **k. sitten** länge sedan; **k. yli ajasta** långt öfver tiden; **elää k.** lefver länge; **ei k. siitä** ej långt derefter.

kauwempi, kauwemman a. compar. (kauka) [1] aflägsnare, längre bort belägen, fjermare;

kauwempaa l. **kauwempata** längre bort ifrån, ifrån fjermare; **tulee kauwempaa** kommer ifrån längre afstånd; **kauwemmaksi** fjermare, längre (på frågan *bvart*), längre bort hän; **meni**

kauwemmaksi begaf sig längre bort; **kauwempana** fjermare (på frågan *bvar*); längre borta; **hän on kauwempana** han är längre borta l. på längre afstånd;

2) långvarigare, längre (om tid);

sain lainan kauwemmaksi aikaa l. **ajaksi** jag fick lånet på längre tid; **wiipyi kauwemman**

aikaa dröjde längre tid; **kauwemmin** längre (i tiden); **sinä olit siellä minua kauwemmin** du var der en längre tid än jag.

kauwin, kauwimman a. superl.(kauka) längst aflägsen; **kauwimpaa** längst ifrån; **kauwimmaksi** längst bort; **kauwimpana** längst borta; **on kauwimmallansa;**

2) långvarigast, längst (om tid); **kauwimmaksi** på längsta tid, längst i tiden; **kauwimman** längst (i tiden); **Matti kauwimman on meillä palwellut** M. är den, som längsta tiden tjenat oss; **kauwimmin** längst (i tiden).

Formen *kauwas* som redan hos Renvall förekom som eget uppslagsord utanför substantivparadigmet har lemmatiserats också av Lönnrot. I Lönnrots ordbok får *kauwas* i stort sett samma tyngd som formerna *kaukaa*, *kaukana* ja *kauwan*. Alla fyra tas upp som egna uppslagsord med beteckningen *adverb*, alla får egen betydelseangivelse och sina egna exempel och i alla artiklar hänvisas det till de andra formerna i ordfamiljen.

kauwas adv. (förkort. af kauaksi) långt bort, borthän, bort, på långt håll, på afstånd, fjerran, vida (på frågan *bvart*); **k. näkewä** långsynt; **wei lehmät k. metsään** långt bort i skogen; **mennä jossaki liijan k.** gå i någonting för långt, drfva ngt för vida; **kuinka k.** huru långt? **kauwasko** dets.

Men de här sex uppslagsorden är inte alla i familjen. I tillägg tas den redan nämnda teoretiska utgångsformen *kauwa* upp i en egen artikel med hänvisningar till andra former i ordfamiljen:

kauwa *s.* och *a.* = kauka 2; **hän ei ollut täällä kauwaa** han var icke länge här; **ei kauwaan aikaan** icke på lång tid; **kauwat, kauwaksi, kauwalle, kauwalla, kauwan se under kauka** 2.

Artikeln är kort men innehåller ändå ordklassbeteckningar och egna exempel. Betydelsen anges i form av en hänvisning till betydelsegrupp två av *kauka* som i sin tur innehåller en jämförelsehänvisning hit.

I egen artikel förekommer också den mer eller mindre teoretiska komparativformen *kauwemma* med hänvisning till artikeln *kauwempi* (som är nominativ av samma stam). En betydelseangivelse och exempel finns i alla fall med i artikeln. Dessutom tas superlativformen *kauwimma* upp med betydelseangivelse men utan exempel.

kauwemma adv. (**kauwempi**) längre bort, längre, fjärrare (**kauwemmaksi**); **meni k. kauwimma** adv. (**kauwin**) längst bort (**kauwimmaksi**).

Därtill finns det en hel del hänvisningsartiklar av olika typer. Det finns för det första hänvisningsartiklar där betydelsen anges i form av en hänvisning till en annan artikel men där ordklassangivelse och språkexempel förekommer:

kaukanta adv. (dial.) = **kaukaa**; **nähdä jku k.** se ngn på långt håll.
kauwain adv. = kauwan; **elää k.** lefver länge; **kauwainko** huru länge.

För det andra finns det artiklar där ordklassangivelse förekommer och där betydelsen anges i form av en hänvisning men där inga exempel finns:

kauwoin adv. = kauwan.
kauwemmas (kauwempi) (adv.) = kauwemma (kauwemmaksi)
kauwimmas adv. (följ.) = kauwimma (kauwimmaksi)

Och för det tredje finns det hänvisningsartiklar där den enda informationen är "se" eller "se under":

kauwaksi se under **kauka**.
kauwan (kasus) se kauka och kauwa.
kauwemman se kauwempi
kauwimman se kauwin

Dessutom finns olika dialektala former lemmatiserade och förklarade enbart genom hänvisning till de former som betraktats som allmänspråkliga utan någon annan information alls:

kaua... l. **kau=a...** = kauwa...
kauem... l. **kau=em...** = kauwem...
kauim... l. **kau=im...**, **kauin** l. **kau=en** = kauwim..., kauwin
kaukem..(dial.) = kauwem...
kauwee (dial) = kauwempi

Därmed har vi kommit upp till 23 uppslagsord och utöver dem en form som Lönnrot har träffat på i Renvalls ordbok men som han själv uppenbarligen ställer sig skeptisk till (och som han därför har försett med etiketten *Renv.*)

Den ordfamilj som Renvall samlade i en substantivartikel, en partikelartikel och en hänvisningsartikel har Lönnrot alltså behandlat i ett komplicerat system av 24 ordartiklar. Det är uppenbart att Lönnrot strävade efter ett annat slags system än Renvall. Han försökte lista alla de former av ett ord som han hade belagt och dessutom alla de former som var tänkbara. Genom att omsorgsfullt hänvisa mellan artiklarna visade han på sambandet mellan orden fast varje ord togs upp i egen artikel. Lönnrot försökte inte genomföra ett grammatiskt system i ordboken utan han försökte i stället göra ordförrådet så komplett som möjligt genom att notera alla böjningsformer och avledningar. Han har sedermera ofta anklagats för att själv ha fabricerat sammansättningar - han försökte täppa till luckor i ordförrådet på konstgjord väg.

På 1800-talet ansågs det vara en av ordbokens viktigaste uppgifter att presentera ordens etymologi. Det var viktigt att visa hur ord uppkommer ur varandra. Renvall strukturerade materialet i artiklarna på etymologiska grunder. Om ett ord (ett adverb eller en partikel) på något vis kunde betraktas som en böjningsform av ett substantiv hänfördes det till substantivartikeln. Roten till ett ord var viktigare än dess användning. Samma princip följde Lönnrot i någon mån, även om hans verk rent ordbokstekniskt är betydligt mer utvecklat. Lönnrot hade uppslagsord av varierande slag eftersom han lemmatiserade de former lösgjort sig från substantivparadigmen. Men samtidigt bemödade han sig om att hålla de etymologiska sambanden klara.

Avslutningsvis

Det har nu blivit dags att ställa Renvalls och Lönnrots ordböcker och partikelbegreppet i dem i relation till författarnas tänkesätt i andra sammanhang.

Renvalls syn på språket syns kanske allra bäst i hans grammatik, som vid sidan av ordboken var hans mest betydande livsverk. Ett utmärkande drag för hans grammatik var den universalistiska utgångspunkten. Den kommer bland annat fram i han sätt att kategorisera ordklasserna i en universalistisk anda, såsom vi redan beskrivit.

Renvall följde också med de internationella strömningarna och den forskning som bedrevs kring andra europeiska språk. Den nordiska språkvetenskapshistorien (Hovdhaugen - Karlsson - Henriksen - Sigurd 2000) karakteriserar Renvall som komparativist och påpekar att han gjorde iakttagelser om skillnaderna mellan olika språk och att han till exempel sammanställde finskans kasusformer med svenskans prepositioner. "Renvall's analysis is systematic", summerar språkvetenskapshistorien (2000: 202). Renvall var alltså inte intresserad av finskan i och för sig utan av skillnaderna mellan olika språk och i förlängningen av språk in abstracto.

Hur sammanhänger det med Renvalls sätt att använda begreppet "partikel"? Vad var det i hans språkvetenskapliga tänkande som gjorde att han ville återföra adverbiala böjningsformer av substantiv på grundord? Såsom vi redan tidigare konstaterade kan man också i Renvalls ordbok iakttä en strävan att sammanställa ordförrådet i systematiska helheter och att visa på samband mellan orden. Vårt svar är alltså att han ville upprätthålla ett system. Han strävade efter en regelbundenhet som ordförrådet inte nödvändigtvis kan tillhandahålla. Han ville att språket skulle vara regler, inte listor. I sin ordbok ville Renvall skapa ett sam-

manhängande grammatiskt system där varje element hade sin egen plats och inte svävade fritt.

Elias Lönnrots mest kända livsverk är insamlandet av Kalevala, men hans inflytande på den finska kulturen är betydligt mer omfattande än så. Han berikade finskans ordförråd genom att skapa en enorm mängd nyord. Lönnrot genomförde flera språkvetenskapliga undersökningar, men hans forskning har inte värderats särskilt högt av eftervärlden.

Lönnrots viktigaste mål i arbetet med att utveckla finska språket var inte i så hög grad att beskriva språket utan först och främst att bedriva praktiskt utvecklingsarbete. Hans grammatiska beskrivningar har karakteriserats som fantasifulla. Men att hans praktiska arbete var framgångsrikt syns bland annat på att tusentals av de finska ord han skapade fortfarande är i användning. Drivfjädern bakom Lönnrots osedvanligt mångsidiga språkliga verksamhet - han studerade bland annat olika finska dialekter - var inte i första hand ett teoretiskt intresse utan framför allt praktiska avsikter. Han ville hitta byggstenar till ett rikare och mer varierande finskt skriftspråk. (Anttila 1935: 185.)

Lönnrots levnadstecknare Aarre Anttila konstaterar att Lönnrot som språkman inte var så mycket teoretiker utan först och främst praktiker. Så här säger han (1935: 188):

Det var i sanning en oanad lycka för vårt skriftspråk att dess ene grundare inte tog itu med sitt reformarbete deduktivt utifrån några orubbliga och ensidiga principer utan i stället induktivt utifrån det levande folkspråket. All dess mångskiftande rikedom måste först fås fram.

Vill man beskriva Lönnrot med ett ord kunde man kalla honom *språkberikare*. I ordboksredigeringen innebar berikningssträvandena en maximering av antalet uppslagsord. Lönnrots ordbok ger ett intryck av att författaren har velat skapa ett ordförråd utan luckor. Man kan säga att han gick utöver sitt arbete som ordboksförfattare genom att skapa nya ord i finskan.

Å ena sidan ville Lönnrot berika språket men å andra sidan uppskattade han också språket för den rikedom han såg i det också när det var oregelbundet. Hans egen kommentar är betecknande: "Enligt min övertygelse finns det ingenting godtyckligt i ett språk utan för det som vanligen räknas som undantag finns det skäl, men varför har inte språkmännen brytt sig om att ta reda på det." (Anttila 1935: 187.) Lönnrot beskrev så att säga för säkerhets skull språket i all dess komplexitet.

Ett resultat av vår undersökning är att Renvall och Lönnrot helt tydligt lade in olika betydelser i begreppet "partikel". Renvall försökte i så stor utsträckning som möjligt återföra adverb på substantiviska grundord. När det inte lyckades - närmast när sambandet mellan en stelnad böjningsform och dess grundord hade fördunklats - tar han till termen *partikel*. Med andra ord är partiklar för Renvall "något annat", sådant som inte platsar i de universala kategorierna verb och nomen. Lönnrot däremot tvekar inte att notera sådant som blir bara uppräkningsord och som har en oklar plats i det språkliga systemet.

Renvalls och Lönnrots olika syn på språk ledde också till motsättningar dem emellan. Icke-teoretikern Lönnrot var inte kategorisk ens när han tog upp principiella frågor utan han var redo att lyssna till motsatta åsikter och revidera sin uppfattning. Lönnrots ortografi föregade Renvall, som hade försökt förenhetliga och systematisera finsk rättskrivning (se Hovdhaugen & et al. 2000: 233-234).

Ifråga om ortografin och den språkliga utformningen såväl som i andra frågor strävade

Lönnrot efter att förena. Han försökte inte först och främst skriva "rätt" utan på ett sådant vis att så många som möjligt skulle förstå. Det betydde bl.a. att han företrädesvis använde sig av sydväsfinska former, som folk över hela landet i viss utsträckning kände till från bibeln. De mest främmande dragen bytte han dock ut och han lånade in en hel del av den rika östfinska ordskatten. Renvall kritiserade Lönnrot för detta: "nuförtiden förstår ingen detta sammelsurium (mixtum compositum), var sig västfinnarna eller östfinnarna, och det är således en död bokstav". (Anttila 1935: 281.)

I ett nötskal kan man säga att den ene av våra ordboksförfattare var systematiker och den andre språkberikare.

Vad är då partiklar för ord? Det är ord i de språkliga utkanterna, och just därför har det varit möjligt att via dem granska ordboksarbete och ordboksarbetets relation till annan språkforskning och till den omgivande kulturen. När en och samma person är verksam inom flera olika kultursfärer är det möjligt att skapa sig en bild av hans verksamhet och då är det också möjligt att se ordboksarbetet som en del av kulturen, alltså att se det i dess kontext. På det viset får lösningar som vid första anblicken verkar lösryckta eller motiverade bara innanför den lexikografiska traditionen ett vidare sammanhang, där de utgör en del av kulturhistorien eller av författarens personliga ståndpunkter.

¹ Här kan det vara på sin plats att påpeka att man i finskan kan ha subjektlösa satser eftersom verbet har personböjning. Satstypen används av utrymmeskäl mycket i ordböcker.

Litteratur

Anttila, Aarre 1935: *Elias Lönnrot. Elämä ja toiminta* ('E.L. Liv och verk').

Eurén, Gustav Erik 1846: *Grunddragen till Finsk Formlära*. Åbo.

— 1849: *Finsk Språklära*. Åbo.

— 1851: *Finsk Språklära i sammandrag*. Åbo.

— 1852: *Suomalainen kielioppi Suomalaisille*. Turku.

Eurén, G. E. 1860: *Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja, Finsk-Svensk Ordbok*.

Hovdhaugen, Even - Fred Karlsson - Carol Henriksen - Bengt Sigurd 2000: *The History of Linguistics in the Nordic Countries*. Societas Scientiarum Fennica.

Häkkinen, Kaisa 1994: *Agricolasta nykykieleen* ('Från Agricola till nuspråk'). WSOY.

Häkkinen, Kaisa 2000: *Suomen kirjakielen sijajärjestelmän vakiintuminen 1800-luvulla* ('Hur det nufinska kasussystemet etableras på 1800'). I: Punttila, Matti - Raimo Jussila - Helena Suni (red.) *Piipakielestä kirjakieleksi* Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 105. S. 171-201.

Lönnrot, Elias 1874-1880: *Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja, Finskt-Svenskt Lexikon*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Finska Litteratur-Sällskapet. Helsingfors.

Bergenholtz, Henning - Ilse Cantell - Ruth Vatvedt Fjeld - Dag Gundersen - Jón Hilmar Jónsson - Bo Svensén 1997: *Nordisk leksikografisk ordbok*. Skrifter utgitt av Nordisk forening for leksikografi. Skrift nr. 4.

Renvall, Gustaf 1826: *Suomalainen Sana-Kirja, Lexicon Linguae Fennicae*. Aboæ.

Renvall, Gustaf 1840: *Finsk Språklära, Enligt den rena Vest-Finska, i Bokspråk vanliga Dialecten*. Åbo.

Översättning från finska av Nina Martola.

Intranet-baseret koncernfagleksikografi

The overall purpose of this contribution is to present a number of overall theoretical considerations on corporate LSP Intranet lexicography and some conceptual considerations on the design and development of an Intranet-based lexicographic knowledge management system in a corporation or organization. Such considerations are needed, as a conventional user approach is not enough and because a corporation or an organization makes heavy demands of the lexicographic artifact. Consequently, it is my thesis that focus on the individual user is not enough. The increased user approach and the potential of the medium used also necessitate new metalexigraphic considerations on the conception and design of Intranet-based lexicographic knowledge management systems in a corporation or an organization, which integrate the enhanced potential inherent in the increased user approach as illustrated in TeleLex. TeleLex is a lexicographic knowledge management system and is the developmental result of a Danish Industrial Ph.D. Fellowship Programme, whose parties are the Aarhus School of Business (ASB), the Academy of Technical Sciences (ATV) and Tele Danmark Communications A/S (TDC), where TeleLex was developed and implemented.

1. Litteraturgennemgang 1 - leksikografi i koncerner og organisationer

Den følgende litteraturgennemgang vil vise, at der er et stort behov for sådanne overvejelser om Intranet-baseret koncernfagleksikografi. Som det vil fremgå, består disse mangler for det første i, at fagleksikografien indtil nu ikke tilstrækkeligt har identificeret den helt specielle rolle og identitet, som et Intranet-baseret leksikografisk opslagsværk har i en koncern samt for det andet i, at der indtil nu ikke findes konkrete leksikografiske overvejelser om, hvorledes et Intranet-baseret leksikografisk opslagsværk udvikles og implementeres i en koncern eller organisation.

Det mest naturlige sted at starte er formentlig Pedersen (1994), Pedersen (1995) og Pedersen (1996), som alle er overordentlig værdifulde teoretiske bidrag om branche- og koncernordbøger med særlig vægt på pumpeterminologi. Pedersen (1994), Pedersen (1995) og Pedersen (1996) koncentrerer sig især om udarbejdelse af interne og eksterne fagsystematikker samt de deraf følgende overvejelser vedrørende sammensætning af korpura og lemmasektion, ligesom de indeholder en yderst brugbar diskussion af f.eks. kollokationer. Pedersen (1994) indeholder dog kun en generel diskussion af brugerne og arbejder udelukkende med konceptuelle overvejelser for en papirbaseret koncernspecifik basisordbog.

For det andet indeholder Bergenholtz/Tarp (1995) en kort men interessant diskussion af branche- og koncernordbøger, og Bergenholtz/Tarp (1995) diskuterer også en række værdifulde overordnede modeller for hvorledes forskellige branche- og koncernordbøger kan konciperes. Bergenholtz/Tarp (1995) indeholder desuden en interessant diskussion af de forskellige grupper af brugere og konkluderer ganske rigtigt, at branche- og koncernordbøger ofte spiller en rolle i koncernens interne og eksterne kommunikation, jf. Bergenholtz/Tarp (1995:73). Men i lighed med Pedersen (1994), Pedersen (1995) og Pedersen (1996) diskuterer Bergenholtz/Tarp (1995) udelukkende den individuelle bruger. Endelig koncentrerede

Bergenholtz/Tarp (1995:73) sig kun om papirordbøger. Sammenfattende konkluderer Bergenholtz/Tarp (1995: 73) fejlagtigt at: "Product-line and group dictionary design does not differ from that of other dictionary types".

Som det vil fremgå i det følgende, er ovenstående konklusion ikke korrekt, idet selve det miljø, i hvilken en leksikografisk artefakt udvikles og implementeres, er helt afgørende for både leksikografisk form og indhold, jf. Tarp (1998). For Intranet-baserede koncernopslagsværker indebærer det primært en helt anderledes aktiv brugertilgang, og som det vil blive demonstreret senere adskiller TeleLex sig da også meget fra konventionelle papirordbøger. Primære forskelle er altså den valgte brugertilgang, det leksikografiske miljøes påvirkning og rolle i forhold til den leksikografiske artefakt, det valgte medium, samt den sociale konstruktion, som skaber og former den leksikografiske artefakt. Og som det vil fremgå, påvirker alle disse faktorer hele den leksikografiske proces.

For det tredje indeholder Geeb (1998) en yderst interessant diskussion af det arbejde, som førte til udvikling og kompilering af en koncernspecifik energi- og miljøordbog i Elsamprojekt A/S, som er et dansk ingeniørfirma med speciale i energi- og miljøforhold. Geeb (1998) indeholder en interessant diskussion af, hvorledes fageksperter i Elsamprojekt A/S tænkes involveret i selve kompileringsprocessen, og Geeb konkluderer helt korrekt, at et Intranet-baseret medium både er fleksibelt og innovativt inden for rammerne af en koncern eller organisation. I lighed med Bergenholtz/Tarp (1995) påpeger Geeb (1998) nødvendigheden af en større inddragelse af fageksperter, ligesom han peger på mulighederne i ny teknologi. Men i lighed med Pedersen (1994), Pedersen (1995), Pedersen (1996) og Bergenholtz/Tarp (1995) har Geeb (1998) også overset den specielle rolle som en leksikografisk artefakt har i en koncern eller organisation, ligesom den helt nødvendige erkendelse af Elsamprojekt A/S som et lille leksikografisk mikrokosmos ikke er til stede.

Humbley (2000) er ligeledes et stort skridt fremad. Som det fremgår af følgende påstand indeholder Humbley (2000) en overmåde værdifuld diskussion af, hvorledes både brugere og leksikografer antager helt nye roller inden for rammerne af en koncern eller organisation. Humbley (2000) argumenterer: "Cette tendance plus générale du "sur mesure" dictionnaire pourra dans certains cas aboutir au dictionnaire participatif, construit non seulement pour les utilisateurs mais par eux. Dès lors, le rôle du terminologue serait de mettre en place une infrastructure, de former les utilisateurs, et éventuellement d'assurer une formation. C'est une forme un peu plus évoluée de la "bottom-up lexicography", dont on parle depuis peu dans le cadre de l'Internet", jf. Humbley (2000:1).

Det interessante i Humbley (2000) er, at han både argumenterer for en større grad af brugerinvolvering samt større fokus på organisationen som sådan og for mulighederne i ny teknologi. Humbley (2000) har dermed også indset, at en leksikografisk artefakt i en koncern eller organisation spiller en langt mere kompleks rolle.

Endelig indeholder følgende bidrag om DANTERMcentret desuden også en del tanker om, hvad der refereres til som terminologiske databaser eller termbaser i dansk erhvervsliv. Madsen (1999) og Madsen (2001) diskuterer begge etableringen af DANTERMcentret og de produkter, som centret markedsfører, men der er klart en del teoretisk og praktisk uklarhed om, hvorledes situationen i realiteten er i erhvervslivet, hvilket en af DANTERMcentrets kunder da også nævner i Dalsgaard (1999). Madsen (1999) og Madsen (2001) tager derfor fejl, når der argumenteres for den enerådende værdi af terminologiske færdigløsnin- ger og sprogteknologiske værktøjer. Det helt afgørende leksikografiske brugerperspektiv

mangler totalt, se også Bergenholtz/Kaufmann (1997), som diskuterer forskellene mellem terminologi, terminografi og leksikografi. En næsten enerådende fokus på terminologiske discipliner og hårde sprogteknologiske løsninger er langt fra nok. Der er derfor behov for en langt mere holistisk tilgang, hvor individet som bruger, og koncernen som leksikografisk mikrokosmos, samt teknologien som menneskeskabt og ikke mindst helt igennem menneskeafhængigt medium er indbyrdes afhængige faktorer, jf. Bijker et al. (1987), som indeholder en interessant diskussion af den sociale konstruktion af teknologiske artefakter. Teknologi skal med andre ord ses i dets rette perspektiv og som del af en større helhed. En leksikografisk artefakt er ikke en færdigløsning, men noget som konstrueres og formes af det omgivende leksikografiske miljø og ikke mindst af de mennesker, som udvikler og bruger den. Sammenfattende konkluderes det, at Madsen (1999) og Madsen (2001) er baserede på en fejlagtig opfattelse af den rolle leksikografiske og/eller terminologiske artefakter spiller i en koncern eller organisation.

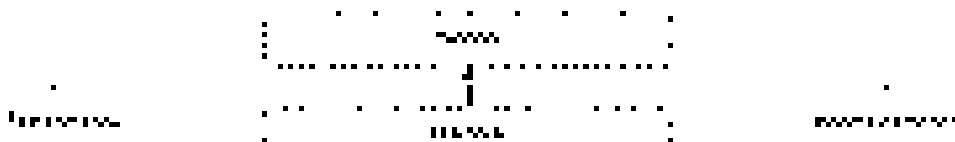
På basis af ovenstående korte litteraturgennemgang kan det konkluderes, at eksisterende teoretiske bidrag om leksikografiske løsninger i erhvervslivet ikke i tilstrækkelig grad tager højde for, at både individuelle brugere og koncernen som leksikografisk fællesskab stiller krav til den leksikografiske artefakt og det deraf følgende behov for en langt mere aktiv brugertilgang. De individuelle brugere af leksikografiske og/eller terminologiske artefakter må under ingen omstændigheder degraderes til umælende konstante faktorer, ligesom en koncern eller organisation, som pr. definition er under konstant forandring, ikke skal anses som en statisk implementeringslokation. Der er derfor behov for nogle langt mere holistiske overvejelser om Intranet-baseret koncernfagleksikografi, jf. også Simonsen (2000b).

2. Teoretiske overvejelser om Intranet-baseret koncernfagleksikografi

På basis af litteraturgennemgangen ovenfor vil dette afsnit således kort præsentere få udvalgte elementer af de teoretiske overvejelser om Intranet-baseret koncernfagleksikografi, som jeg har gjort mig i forbindelse med udviklingen af et leksikografisk videndelingssystem i TDC A/S, og jeg vil her præsentere to overordnede modeller, som forsøger at samle nogle af de overvejelser, som man bør gøre sig i forbindelse med udvikling og design af et Intranet-baseret leksikografisk opslagsværk i en koncern eller organisation.

Allerførst foreslås følgende figur anvendt som basis for den følgende diskussion. Som det foreslås i Figur 1 skal design og udvikling af Intranet-baserede leksikografiske artefakter tage højde for to hver for sig lige vigtige og indbyrdes afhængige elementer: koncernen som leksikografisk mikrokosmos og den individuelle bruger. Begge parter stiller krav til den leksikografiske artefakt og uden dette dobbelte fokus vil artefaktens leksikografiske nytteværdi være begrænset for begge parter. Koncernens volatile virkelighed påvirker den individuelle bruger, hvis personlige kompetencer fordeler sig på et kontinuum mellem få kompetencer og mange kompetencer.

Figur 1. Koncernen og brugeren

Som Figur 1 viser, er der altså to vigtige parter, som man skal tage hensyn til i forbindelse med design og udvikling af Intranet-baserede leksikografiske artefakter i en koncern. Fokus på den individuelle brugers behov er langt fra nok, idet også koncernens behov spiller en overordentlig vigtig rolle. Først afdækkes koncernens leksikografiske behov og dernæst identificeres brugernes kompetenceprofil og tilhørende behov og til slut identificeres de vigtige funktioner og funktionaliteter for den pågældende leksikografiske artefakt.

Koncernens behov er i dette tilfælde TDC's behov for et leksikografisk videndelingssystem, som understøtter funktionaliteterne leksikografisk videnskabelse, leksikografisk videneroverførsel, leksikografisk videndeling samt leksikografisk kvalitetssikring og leksikografisk standardisering, jf. også Simonsen (2000a). Disse behov skyldes ene og alene koncernens ønske om at forbedre den interne og eksterne kommunikation med henblik på at skabe og fastholde et tilfredsstillende økonomisk resultat for koncernen og aktionærerne, jf. også Westergaard (2000) og Westergaard (2001), som diskuterer TDC's anstrengelser inden for dette felt. Videndelingssystemet TeleLex er dermed også grundfæstet i TDC's forretningsstrategi.

Den individuelle brugers behov er at få stillet et dansk-engelsk/engelsk-dansk leksikografisk videndelingssystem til rådighed, som har de primære funktioner L2-produktion og L1-L2-oversættelse, jf. f.eks. Tarp (1998).

Afdækningen af de to parter leksikografiske og ikke-leksikografiske behov er i dette tilfælde gjort ved hjælp af prækonceptuelle og postkonceptuelle leksikografiske brugerrundersøgelser samt koncernglobale feltforsøg, som af pladsmæssige årsager dog ikke kan diskuteres her.

Den dobbelte fokus afføder et stort behov for en helt anden og langt mere aktiv brugertilgang og brugerinvolvering, som er en naturlig konsekvens af både teknologiske landvindinger, generelle strømninger i samfundet, men i særdeleshed også af det leksikografiske miljø, som den leksikografiske artefakt implementeres i. I den forbindelse konkluderer Hausmann (1989:13) at "Benutzerfreundlichkeit bedeutet Anpassung der Lexikographie an die Gesellschaft".

Hausmann's definition af brugervenlighed er central for mine overvejelser, idet netop tilpasning af den leksikografiske artefakt til det miljø, som den udvikles og implementeres i, er helt afgørende for dens overlevelse. Med andre ord gælder det, at hvis det miljø, som en leksikografisk artefakt udvikles og implementeres i, er et højteknologisk miljø, hvor en høj grad af brugerinvolvering er reglen snarere end undtagelsen, så skal den leksikografiske artefakt også aktivt gøre brug af en sådan brugerinvolvering, jf. i øvrigt også Simonsen (2000a) for en tidlig diskussion af de leksikografiske principper "aktiv brugerinvolvering" og

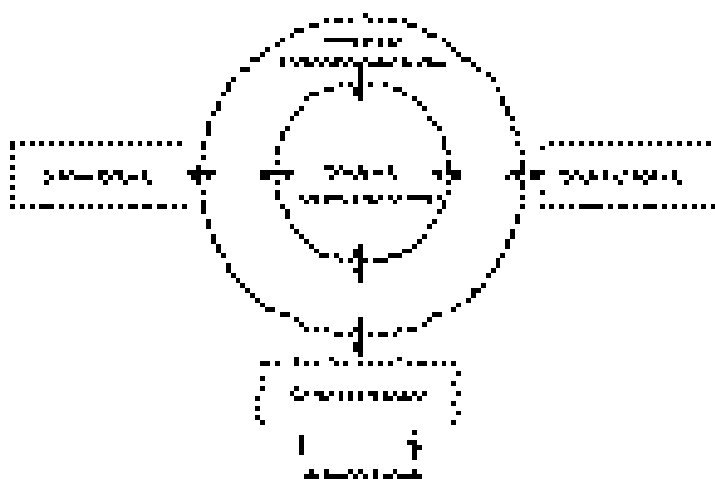
“leksikografisk demokrati”. Med andre ord skal en koncern eller en organisation ses som et lille leksikografisk mikrokosmos, som den leksikografiske artefakt styres af og skal tilpasses efter - og dette gælder i særdeleshed brugertilgangen.

Endelig er det nødvendigt at inddrage visse social-konstruktivistiske teorier for at kunne illustrere den specielle rolle og identitet, som en leksikografisk artefakt har i en koncern eller organisation. Her er bl.a. SCOT-modellen, jf. Bijker et al. (1987) specielt anvendelig, idet den overbevisende argumenterer for en såkaldt social konstruktion af en teknologisk artefakt. Med social konstruktion menes den udviklingsmæssige proces, som en teknologisk artefakt gennemgår og ikke mindst de påvirkninger en sådan artefakt får af relevante sociale grupper og af det miljø, som den udvikles og implementeres i. Da TeleLex opfattes som en teknologisk artefakt hævdes det analogt hertil, at systemets udvikling og tilblivelse har været påvirket af den sociale konstruktion via det organisatoriske, leksikografiske og teknologiske miljø i TDC A/S.

Denne korte præsentation af nogle af mine overvejelser om Intranet-baseret koncernfagleksikografi kan bedst opsummeres og vises ved hjælp af Figur 2, som forsøger at samle alle trådene. Med andre ord forsøger Figur 2 at vise den helt specielle rolle og identitet, som det omgivende organisatoriske, leksikografiske og teknologiske miljø har i en koncern, ligesom den argumenterer for en dobbelt fokus på både koncernen som leksikografisk mikrokosmos og på brugeren som individ. Endelig forsøger Figur 2 også at vise betydningen af den sociale konstruktion af den leksikografiske artefakt, som i dette tilfælde er TeleLex. Dobbeltpilene i Figur 2 angiver, at stort set alle elementer interagerer og er indbyrdes afhængige.

Sammenfattende argumenteres det, at Figur 2 viser en model af nogle af de centrale overvejelser om Intranet-baseret koncernfagleksikografi, som man bør gøre sig i forbindelse med udvikling og design af leksikografiske artefakter i en koncern eller organisation. Den dobbelte fokus på både koncernen og brugeren, samt en stærkt udvidet og langt mere aktiv brugertilgang, er figurens hovedargumenter.

Figur 2. Model af teoretiske overvejelser om Intranet-baseret koncernfagleksikografi

Hermed er den overordnede teoretiske basis for udviklingen af et Intranet-baseret kernedagsværk på plads, og vi kan tage hul på næste del af spørgsmålet - nemlig udvikling og præsentation af nogle helt konkrete konceptuelle anvisninger på, hvorledes et sådant Intranet-baseret leksikografisk videndelingssystem udvikles og implementeres.

3. Litteraturgennemgang 2 - Intranet-opslagsværker

Men før sådanne helt nødvendige konceptuelle anvisninger kan udvikles, er det først nødvendigt summarisk at kigge på eksisterende undersøgelser og eksisterende bidrag om Internet-opslagsværker med henblik på min egen undersøgelse.

Hidtil har de to vigtigste undersøgelser været de undersøgelser, som er beskrevet i henholdsvis Carr (1997) og Storrer/Freese (1997). Den formentlig vigtigste konklusion fra Carr (1997) er, at Internet-opslagsværker åbner mulighed for „bottom-up-lexicography”, jf. Carr (1997:214), som dækker over den mulighed, at leksikografiske data kan kompileres af brugerne, dvs. nedefra og op. Ideen som sådan er rigtig, men en ukontrollerbar kompilering af leksikografiske data af brugerne vil senere blive stillet i et kritisk lys, jf. også Docherty (2000:73), som ligeledes er kritisk overfor en sådan fremgangsmåde. Carr (1997) er heller ikke tilfreds med den leksikografiske kvalitet i Intranet-opslagsværker og opfordrer forlagsbranchen til at tage kampen op med leksikografiske gratistjenester, som stadig er af en overordentlig dårlig leksikografisk kvalitet, som nærværende undersøgelse også bekræfter.

Også Storrer/Freese (1997) er utilfreds med Internet-opslagsværkers opbygning og kvalitet, og den formentlig vigtigste konklusion fra Storrer/Freese (1997) er, at selvom der er masser af gratis Internet-opslagsværker ude på Internettet, så er der stadig behov for gode papirordbøger, hvilket uden tvivl er helt korrekt. Storrer/Freese (1997) konkluderede dog også, at Internet-opslagsværker dog kan vise sig at være specielt anvendelige i fagområder, hvor termdannelsen går hurtigt og ændrer sig hurtigt, f.eks. i fagområder som IT. Storrer/Freese (1997) kan dermed også se visse positive muligheder i Internet-opslagsværker, og disse kan da også ganske rigtigt i visse tilfælde måske være den eneste mulighed.

Endelig er Docherty (2000) og Harley (2000) meget interessante teoretiske bidrag om Internet-opslagsværker, og de indeholder alle relevante og rigtige overvejelser og desiderata.

Nærværende undersøgelse adskiller sig dog væsentligt fra de to undersøgelser af Carr (1997) og Storrer/Freese (1997). For det første er denne undersøgelse helt opdateret, og for det andet er dens empiriske basis ca. dobbelt så stor som de to forrige, ligesom denne undersøgelse har opstillet en lang række specifikke leksikografiske målepunkter til forskel fra de to andre, som må siges at have et mere generelt teoretisk sigte.

Afslutningsvis bør det præciseres, hvorledes Internet-opslagsværker forstås i dette bidrag. Ved Internet-opslagsværker forstår jeg både deciderede ordbøger, glossarer, termlister og databaser på Internettet, som bl.a. omtalt i Simonsen (2000b). Sammenfattende kan det dog konkluderes, at der er stor mangel på teoretiske bidrag om Internet-opslagsværker, som ikke blot angiver løsevne desiderata, om hvordan det burde være, men som foreslår helt konkrete teoretiske og praktiske anvisninger på, hvorledes det nye medium anvendes optimalt i fagleksikografi. Yderligere forskning i Internet-opslagsværker er derfor meget nødvendig, idet Internet-opslagsværker ellers blot vil fortsætte med at være kopier af eksisterende papirordbøger, både med hensyn til form og indhold, jf. også Atkins (1996), Carr (1997), Harley (2000) og Docherty (2000). Helt konkrete anvisninger, som er baseret på

en dyb ekspertviden om både fagleksikografi, databaser og Internettet, er således helt nødvendig for at vende udviklingen, sådan at „the lexicographically unskilled“, jf. Docherty (2000), ikke bliver toneangivende.

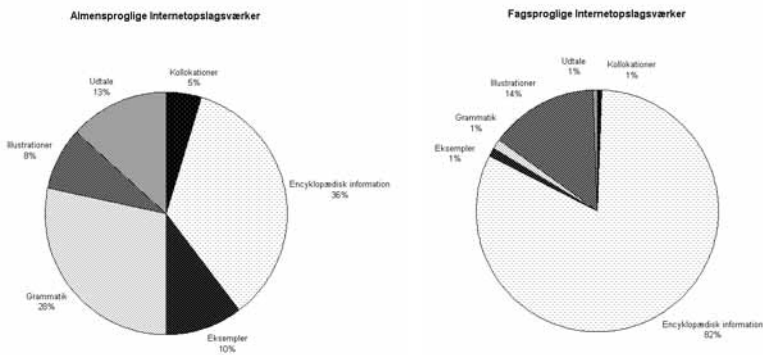
4. Empirisk undersøgelse af 200 udvalgte Internet-opslagsværker

Undersøgelsen var baseret på grundige prækonceptuelle overvejelser om blandt andet formål, undersøgelsesperiode, selektionskriterier, registrering, analyse samt målepunkter, som dog af pladmæssige hensyn ikke kan bringes her.

I forbindelse med måling af den generelle tilstand for Internet-opslagsværker, viste undersøgelsen først og fremmest, at der stadig er meget få bilingvale Internet-opslagsværker, og at langt de fleste af disse er engelsksprogede. Fordelingen var henholdsvis 23 bilingvale, 165 monolingvale og 12 multilingvale. Undersøgelsen viste også, at antallet af fagsproglige Internet-opslagsværker er højere end almensproglige Internet-opslagsværker. Fordelingen var således henholdsvis 54 almensproglige og 146 fagsproglige Internet-opslagsværker, og af de 146 fagsproglige Internet-opslagsværker var 113 tekniske, 29 økonomiske og 4 juridiske. Denne fordeling er sådan set ikke overraskende – fordi det jo netop er inden for fagsprog, at den teknologiske udvikling er mest tydelig. Dette svarer til Storrer/Freese (1996), som argumenterer, at Internet-opslagsværker ofte er eneste mulighed, fordi netop termdannelsen på dette område foregår i takt med udviklingen inden for det pågældende fag. Figur 3 og 4 herunder viser en klar forskel mellem almensproglige og fagsproglige Internet-opslagsværker.

Figur 3. Leksikografisk information- LGP

Figur 4. Leksikografisk information- LSP

I forbindelse med aflæsning og analyse af de lidt mere specifikke målepunkter, viste undersøgelsen desuden en klar forskel mellem almensproglige og fagsproglige Internet-opslagsværker, når det drejer sig om tilstedeværelsen af visse leksikografiske informationstyper, se også Figur 3 og 4 herover.

Som det fremgår af disse to figurer er antallet og typen af leksikografisk information i fagsproglige Internet-opslagsværker nærmest katastrofal i forhold til f.eks. almensproglige Internet-opslagsværker, som byder på langt flere leksikografiske informationer, f.eks. grammatik, eksempler og kollokationer, som i høj grad også er nødvendige i fagsproglig tekstproduktion.

I forbindelse med måling af udvalgte leksikografiske strukturer viste undersøgelsen blandt andet, at brugen af det såkaldte hyperlinkalfabet som ydre tilgangsstruktur er den mest anvendte metode. Et hyperlinkalfabet er en alfabetrække på en fremtrædende plads i det pågældende Internet-opslagsværk, hvor man kan klikke på et bogstav og så få vist alle lemmata under det pågældende bogstav. En sådan metode er en hurtig og nem metode, men på basis af undersøgelsen og praktisk erfaring med design og udvikling af TeleLex, kan den dog kun anbefales i forbindelse med Internet-opslagsværker, som har et minimum af lemmata - ellers bliver det hurtigt for uoverskueligt og direkte brugeruvenligt. Undersøgelsen viste også, at den næstmest anvendte ydre tilgangsstruktur er en kombination af et hyperlinkalfabet og en eller anden form for søgefunktion.

Sammenfattende er det dog tankevækkende, at det kun er et fåtal af de undersøgte Internet-opslagsværker, som virkelig udnytter de oplagte tekniske muligheder, som mediet besidder. Jeg tænker her på den helt oplagte mulighed for at lade brugeren vælge, hvilken form for ydre tilgangsstruktur han foretrækker, f.eks. både en onomasiologisk søgefunktion, en semasiologisk søgefunktion og/eller et hyperlinkalfabet, ligesom det er oplagt med en grafisk ydre tilgangsstruktur. Undersøgelsen viste også et lignende mønster for den indre tilgangsstruktur, hvor konventionelle metoder stadig anvendes, f.eks. skrives lemmata næsten udelukkende med fed, ligesom der udelukkende anvendes kendte strukturindikatorer inde i selve artiklen. Sammenfattende kan det siges, at undersøgelsen klart viser, at Internettet som leksikografisk medium har et enormt potentiale, men at dette potentiale paradoksalt endnu ikke er blevet udnyttet optimalt leksikografisk set, idet papirbaserede leksikografiske konventioner stadig anvendes i Internet-opslagsværker. Skiftet i teknologiske rammer er meget tydeligt, jf. Bijker et al. (1987), men langt fra alle har set skriften på væggen.

Endelig resulterede undersøgelsen også i en samlet kvalitetsvurdering af de undersøgte Internet-opslagsværker. Kvalitetsvurderingen blev foretaget efter en skala fra et til fem, hvor fem er bedst og et er dårligst. Den samlede kvalitetsvurdering af de 200 Internet-opslagsværker vises i Figur 5 herunder.

Figur 5. Kvalitetsvurdering af 200 udvalgte Internet-opslagsværker

I	II	III	IV	V
40%	36%	15%	6%	3%

Som det fremgår af Figur 5 er kvaliteten af langt de fleste undersøgte Internet-opslagsværker katastrofal, men undersøgelsen viste som sagt også, at det leksikografiske potentiale i mediet er overordentligt stort. Der er som sådan ikke noget galt med mediet - det bruges bare u hensigtsmæssigt eller slet ikke. Det må derfor være på tide både at forbedre den leksikografiske kvalitet og drage nytte af det hidtil uudnyttede leksikografiske potentiale og udvikle en ny generation af Internet-opslagsværker, som er specielt udviklede og afpassede til det nye medium, som vist i TeleLex nedenfor.

5. TeleLex - det leksikografiske videndelingssystem

På basis af de to summariske litteraturgennemgange, de beskrevne overvejelser om Intranet-baseret koncernfagleksikografi, den empiriske analyse af 200 udvalgte Internet-opslagsvær-

ker samt omfattende praktisk erfaring med udviklingsarbejdet i forbindelse med TeleLex, er det teoretiske og praktiske grundlag for en præsentation af TeleLex på plads. De beskrevne overvejelser, den heraf følgende nye leksikografiske indsigt, resultaterne fra den empiriske undersøgelse samt det praktiske udviklingsarbejde med TeleLex er forsøgt omsat til helt konkrete metaleksikografiske overvejelser og anvisninger, som nu vil blive demonstreret ved hjælp af udvalgte skærbilleder fra TeleLex, som er et fuldt operationelt leksikografisk videndelingssystem i TDC A/S.

Dette teoretiske og praktiske fundament førte først til udvikling af en arkitektonisk referenceramme for TeleLex, se også Simonsen (2000b). Dernæst blev der udviklet i alt 12 leksikografiske principper, som TeleLex er bygget op omkring, men yderligere diskussion af disse principper ligger uden for rammerne af dette bidrag. Den IT-mæssige og metaleksikografiske udviklingsproces var baseret på en konstant vekselvirkning mellem teori og praksis og metoderne i forbindelse med udvikling af TeleLex er en blanding mellem "Vandfaldsmetoden", "Prototyping" og "Spiralmodellen". Denne fremgangsmåde viste sig at være egnet for den teoretiske og IT-mæssige udvikling, idet udviklede testversioner af TeleLex både tilvejebragte større teoretisk forståelse og indsigt, og udviklingsprocessen var inddelt i iterative inkremer, hvilket viste sig at være en stor fordel, idet det resulterede i en gradvis mere og mere komplet version af TeleLex.

Teoretisk betegnes TeleLex som et dansk-engelsk/engelsk-dansk konvergensleksinom med særlig vægt på teleterminologi, og praktisk i TDC A/S betegnes TeleLex som et leksikografisk videndelingssystem til brug for leksikografisk videnskabelse, -overførsel og -deling i TDC A/S, som er Danmarks andenstørste koncern med ca. 19.000 medarbejdere i både Danmark og udlandet. Betegnelsen konvergensleksinom er en neologisme, som er inspireret af konceptet "biotec-lexinome", jf. Bergenholtz/Kaufmann (1997:100) samt det leksikografiske princip "leksikografisk datakonvergens", jf. Simonsen (2000a).

I Appendix vises forskellige skærbilleder fra det leksikografiske videndelingssystem TeleLex. Som det fremgår af Figur 6-13 er TeleLex indarbejdet i TDC's eksisterende Intranet-design, hvorfor brugerne allerede fra begyndelsen befinder sig i et "kendt" univers. Som det fremgår af skærbillederne har brugerne adgang til alle leksikografiske funktionaliteter ved hjælp af menuen i venstre side af skærbilledet. Det leksikografiske videndelingssystem TeleLex består af to dele. En Intranet-baseret datavisningsdel med navnet TelePresentor, og et Intranet-baseret automatiseret dataredigeringsprogram TeleEditor, som vist i Figur 6 og 7. Hele systemet kaldes TeleLex og indeholder følgende funktioner og funktionaliteter Dansk-engelsk, Engelsk-dansk, Dansk grammatik, Engelsk grammatik, Forslag, Forum, Information, Links og Sprogpolitik, se også Simonsen (2000a) for en grundig gennemgang. Som det fremgår af Figur 6 holdes brugerne desuden hele tiden orienteret om nye tiltag og progressionen i kompileringsprocessen via en nyhedsboks, som opdateres to gange månedligt.

Det danske søgebillede i TeleLex, som vises i Figur 7, indeholder også en del leksikografiske nyskabelser. For det første kan brugeren vælge at anvende en konventionel alfabetisk/semasiologisk søgefunktion eller en systematisk/onomasiologisk søgefunktion eller en kombination af disse. Hermed gives brugeren optimale betingelser for at finde det lemma, som han er på udkig efter. For det andet er søgebilledet i Figur 7 opbygget efter det leksikografiske princip kaldet "leksikografisk grænsefladetilpasning", som er et af de 12 leksikografiske principper, som TeleLex er bygget op omkring. Som det fremgår kan brugerne

allerede i søgefeltet indstille, hvilke elementer af visningsbilledet, han er interesseret i, se også Figur 10-12. Brugeren har altså mulighed for selv at indstille sit søgebillede alt efter behov, kompetencer og baggrund. Det engelske søgebillede i TeleLex er vist i Figur 8.

Figur 10-12 viser selve visningsbilledet, og som det allerede er anført ovenfor kan brugeren selv indstille, hvorledes dette visningsbillede skal se ud allerede i søgebilledet. Standardindstillingen i TeleLex er alle fire moduler, men ellers husker TeleLex indstillingen, således at brugeren kun skal indstille sine foretrukne søge- og visningskriterier én gang.

Figur 10 viser modul 1 og 2 i visningsbilledet. Modul 1 er obligatorisk og indeholder lemma, ækvivalent, udtale, ordklasseangivelse samt morfologi for både lemma og ækvivalent. Som det fremgår anvendes her konventionelle og afprøvede leksikografiske principper for visning af f.eks. ordklasse og morfologi. Selve udtalen af både det danske lemma og den engelske ækvivalent sker automatisk ved at klikke på højtalericonet, som anses for at være et skærbilledvenligt valg. Figur 10 viser også modul 2, som indeholder links til henholdsvis en illustration af lemmaet, encyklopædiske oplysninger samt krydshenvisning til overordnede og sideordnede lemmata af betydning for det pågældende lemma. Også her er der anvendt nye og skærbilledvenlige ikoner for illustrationer og encyklopædiske informationer, henholdsvis et ikon af et kamera og et ikon af en lysende pære. Endelig anvendes en konventionel og gennemprøvet strukturindikator for henvisninger nemlig en pil. Hvis brugeren klikker på selve henvisningslemmaet springer han automatisk til det pågældende lemma.

Figur 11 viser modul 3 i visningsbilledet. Som det fremgår anvendes også her nye og skærbilledvenlige artikelinterne ikoner, f.eks. farverige flagikoner, som angiver danske og engelske sprogbrugseksempler. Modul 3 indeholder autentiske sprogbrugseksempler fra de to underliggende korpora DANCORP og USCORP på henholdsvis 15 og 35 mio. løbende tekstord. Modul 3 indeholder desuden synonymangivelser på både dansk og engelsk samt endelig de for tekstproduktion så vigtige kollokationsangivelser markeret ved hjælp af en sort trekant.

Figur 12 viser modul 4, som virkelig er en leksikografisk nyskabelse baseret på det leksikografiske princip „leksikografisk datakonvergens“, som er et af de 12 udviklede leksikografiske principper, som TeleLex er bygget op omkring. I modul 4 kan brugeren foretage en automatisk og struktureret søgning efter det danske lemma på henholdsvis Internettet og Intranettet ved at klikke på de danske links. Brugeren kan ligeledes søge efter de(n) engelske ækvivalent(er) på henholdsvis Internettet og Intranettet ved at klikke på de pågældende engelske links. Endelig giver modul 4 brugeren direkte adgang til de to førnævnte korpora, og han kan foretage en automatisk og struktureret søgning i henholdsvis DANCORP og USCORP ved at klikke på henholdsvis det røde og blå computerikon. Hermed er alt samlet i et, og brugeren skal ikke bruge unødigt tid på at skifte mellem forskellige applikationer.

Endelig viser Figur 13 Forslagsfunktionen i TeleLex. Forslagsfunktionen er den ene af tre muligheder, som leksikografen og brugerne har for at interagere og dermed sikre leksikografisk videndeling. Disse funktioner er baseret på det leksikografiske princip „leksikografisk demokrati“, jf. i øvrigt Simonsen (2000a). Ved hjælp af Forslagsfunktionen kan brugerne indsende forslag til nye lemmata i TeleLex, hvormed den leksikografiske videndelingsproces er tilvejebragt.

6. Konklusion

Dette bidrag har på basis af to korte litteraturgennemgange samt få udvalgte resultater fra en empirisk undersøgelse af Internet-opslagsværker præsenteret nogle nye teoretiske overvejelser om Intranet-baseret koncernfagleksikografi. Det blev argumenteret, at der både skal være fokus på koncernen som leksikografisk mikrokosmos og på brugeren som individ, ligesom vigtigheden af den sociale konstruktion af den leksikografiske artefakt blev påpeget. Endelig blev der argumenteret, at denne brugertilgang kræver en langt mere vidtrækkende og aktiv brugerinvolvering.

Denne nye teoretiske og praktiske indsigt udgjorde fundamentet for udviklingen af et antal leksikografiske principper, som TeleLex er bygget op omkring. TeleLex betegnes metaleksikografisk som et konvergensleksinom og internt i TDC A/S som et leksikografisk videndelingssystem. Bidraget indeholdt endelig en præsentation af nogle af skærmbillederne fra TeleLex og sammenfattende kan det konkluderes, at TeleLex er konstrueret således, at det tager højde for både koncernens og den individuelle brugers leksikografiske behov, ligesom TeleLex er baseret på en vidtrækkende brugerinvolvering samt en optimal udnyttelse af det potentiale, som både teknologien og brugerne besidder.

7. Bibliografi

- Atkins, B.T.S 1996: *Bilingual Dictionaries – Past, Present and Future*. In: Euralex '96 Proceedings. Göteborg University, Department of Swedish.
- Bergenholtz, Henning/Uwe Kaufmann 1997: *Terminography and Lexicography. A critical Survey of Dictionaries from a Single Specialised Field*. In: *Hermes, Journal of Linguistics* no. 18 – 1997, 91-125.
- Bergenholtz, Henning/Sven Tarp 1995: *Manual of Specialised Lexicography*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Bijker, Wiebe E., Hughes, Thomas P., Pinch, Trevor J. 1987: *The Social Construction of Technological Systems. New Directions in the Sociology and History of Technology*. The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, pp. 17-28, 28-50, 159-187.
- Carr, Michael 1997: *Internet Dictionaries and Lexicography*. In: *International Journal of Lexicography* 10, 209-230.
- Dalsgaard, Anna 1999: *Forskning og erhvervsliv mødes*. In: *Sprog & Erhverv*, september 1999.
- Docherty, Vincent, J. 2000: *Dictionaries on the Internet: An Overview*. In: *Proceedings of The Ninth EURALEX International Congress, 8 - 12 August 2000, Universität Stuttgart, Volume I*, pp. 67-74.
- Geeb, Franziscus 1998: *Koncernrelateret energi- og miljøordbog*. In: *Hermes, Journal of Linguistics* no. 20 – 1998, 203-210.
- Harley, Andrew 2000: *Software Demonstration: Cambridge Dictionaries Online*. In: *Proceedings of The Ninth EURALEX International Congress, 8 - 12 August 2000, Universität Stuttgart, Volume I*, pp. 85-88.
- Hausmann, Franz Josef 1989: *Die gesellschaftlichen Aufgaben der Lexikographie in Geschichte und Gegenwart*. In: Franz Josef Hausmann/Oskar Reichmann/Herbert Ernst Wiegand/Ladislav Zgusta: *Wörterbücher, Dictionaries, Dictionnaires. An International Encyclopedia of Lexicography, First Volume 1989*. Berlin/New York: Walter de Gruyter, 1-18.

- Humbley, John 2000: Nouveaux dictionnaires, nouveaux rapports avec les utilisateurs. Abstract of a talk given at an international conference in Montreal, Canada.
- Madsen, Bodil, Nistrup 1999: DANTERMcentret - Et nyt dansk center for terminologi. In: ATV Nyhedsbrev, april 1999, 6.
- Madsen, Bodil, Nistrup 2001: DANTERM as a provider of IT solutions to the communication and knowledge handling needs of Danish companies. In: LSP & Professional Communication, Volume 1, Number 1, April 2001. Copenhagen, Denmark, 101-108.
- Pedersen, Jette 1994: Anskueliggørelse af faglige relationer i brancheordbøger. In: LexicoNordica 1-1994, 203-227.
- Pedersen, Jette 1995: Grammatiske oplysninger i tekniske fagordbøger. In: LexicoNordica 2-1995, 121-142.
- Pedersen, Jette 1996: Koncernspecifik brancheordbog med særligt henblik på teknisk engelsk: Prækonceptuelle overvejelser og koncept. In: Hermes, Journal of Linguistics, no. 16 - 1996, 267-276.
- Simonsen, Henrik Købler 2000a: Papirordbogen er død. Længe leve computerordbogen! In: MDTnyt nr. 3, 2000, pp. 19-35.
- Simonsen, Henrik Købler 2000b: Report on the Design, Development and Compilation of a bilingual multifunctional Intranet-based Convergence Telecom Lexinome at a major Danish Telecoms Group. In: Proceedings of The Ninth EURALEX International Congress, 8 - 12 August 2000, Universität Stuttgart, Volume I, pp. 89-96.
- Storrer, Angelika/Freese, Katrin 1997: Wörterbücher im Internet. In: Deutsche Sprache 1996/2, 97-153.
- Tarp, Sven 1995: Wörterbuchfunktionen: Utopische und realistische Vorschläge für die bilinguale Lexikographie. In: Herbert Ernst Wiegand (ed.): Studien zur zweisprachigen Lexikographie mit Deutsch II. Germanistische Linguistik 127-128, 1995. Hildesheim/New York: Olms, 17-51.
- Tarp, Sven 1998: Leksikografien på egne ben. Fordelingsstrukturer og byggede i et brugerorienteret perspektiv. In: Hermes, Journal of Linguistics no. 21 - 1998. Århus: Handelshøjskolen i Århus, 121-137.

8. Appendix

Figur 6. Startbillede TeleLex

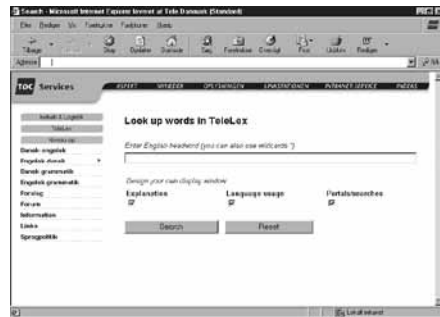
Figur 7. Startbillede TeleEditor

Figur 8. Dansk søgebillede

Figur 9. Engelsk søgebillede

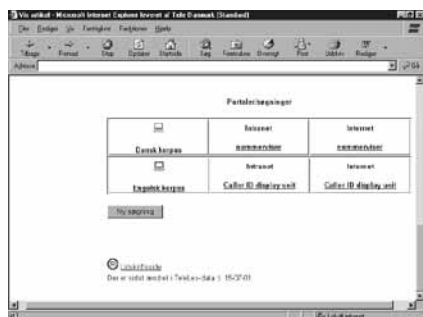
Figur 10. Dansk visning - modul 1+2

Figur 11. Dansk visning - modul 3

Figur 12. Dansk visning - modul 4

Figur 13. Forslagsfunktion

PER STILLE

Sammansättningar i ordboksarbetet, med utgångspunkt från TEATER

The Scandinavian languages have nearly unlimited possibilities to form compounds. When working with dictionaries you often deal with problems regarding which compounds ought to be included and which to be excluded. These problems of course depend on the kind of dictionary you are working on. In addition to the general principles you have to formulate easily followed guide-lines directed to the practical daily work. In this article some thoughts concerning these problems are dealt with emanating from my work with the word TEATER in the editorial work with the Swedish Academy Dictionary.

Som relativt färsk ordboksredaktör fick jag uppgiften att skriva ordet TEATER. Jag hade då lärt mig ordbokens elementa, inte minst när jag hade suttit klistrad vid ordet TAPET och slingrat mig igenom ordet TARM. Nu mötte jag i detta nya parti en överväldigande mängd sammansättningar. Självklart ville jag förstå vad min uppgift bestod i och vad jag egentligen gjorde. Som väl är befinner man sig i ett gammalt och ärevärdigt projekt som SAOB mitt inne i en fast ram där rutinerna ligger fast. Man behöver i de flesta fall därför inte fundera om arbetet verkligen utförs på bästa sätt. Det ligger nämligen ett större värde i att ordboken utförs konsekvent och enhetligt än att man tid efter annan söker nya och bättre beskrivningsmodeller. Mitt arbete bestod i att av 2902 språkprov samt en mängd utdrag ur lexikon och uppslagsverk försöka skapa en artikel. Det visade sig att det i vårt material fanns omkring 800 sammansättningar med TEATER fördelade på 2351 språkprov. Den stora mängden är ju inte något att förvåna sig över; de skandinaviska språken erbjuder nära nog obegränsade möjligheter att bilda sammansättningar.

Jag har inte för avsikt att här framställa ett grundläggande teoretiskt resonemang utan min huvudavsikt är att redogöra för hur man som ordboksredaktör vid SAOB rent praktiskt går till väga och vilka principer som vägleder arbetet. Jag kommer därför att tala litet om vilket material som står till vårt förfogande och ur vilket vi gör vårt urval. Vidare litet om de allmänna principerna för urval av uppslagsord, huvudord såväl som de sammansättningar som ligger i ramsa efter huvuduppslagsordet. Därefter litet om principerna för ordbokens omfång, en nog så viktig sak.

Vissa sammansättningar måste redovisas utifrån ett antal allmänna regler som i någon grad har varierat under ordbokens historia. Här vill jag nämna något om dessa regler. Den fråga som till sist ska besvaras är: hur sker urvalet av det som ska med i det övriga tänkbara materialet?

Materialet

I SAOBarkiv finns en korpus av mellan 7 och 8 miljoner språkprov. För den som vill veta mer om detta hänvisar jag till Hast (1985) och Svensson (1992). Någon nyexcerpering äger

i princip inte längre (sedan år 2000) rum. I den mån det är befogat används databaserade korpusar som Språkbankens korpusar och Presstext (jfr Lundblad 1996). Det kan gälla att få en uppfattning om ordens bruklighet, få ett bra nyare språkprov eller kontrollera om något nytt ord eller någon ny betydelse har kommit till. Men det är av vikt att poängtera att dessa korpusar i huvudsak används för att vid behov kontrollera och komplettera vårt eget material.

Hur täckande är då vårt material? Man kan säga att av det som så småningom ska komma med i ordboken finns redan så gott som allting i materialet. Däremot är det naturligtvis så att det i svenskt språk (här = skrift) finns betydligt fler sammansättningar med TEATER än de 800 som jag nämnde tidigare. En enkel sökning i exempelvis Språkbankens korpusar ger ytterligare ett stort antal, drygt 300. En sökning i den textmassa som SAOB utgör ger rentav ytterligare 12 sammansättningar utan motsvarighet bland våra excerpter. Det kan för övrigt ge en antydning om hur rik SAOB är som textkorpus betraktad (Cederholm & al. 2000 s. 49 ff.).

SAOB redovisar sammansättningar och avledningar på två sätt. Dels sker det i ramsa efter ett huvuduppslagsord, dels i egen huvudartikel. Anledningarna till att en sammansättning redovisas i egen artikel är flera. En kan vara att sammansättningens första led inte finns eller används i språket, exempelvis KÖRS-BÄR. En annan av mer praktisk-teknisk natur är när sammansättningen själv är mycket produktiv som första led i sammansättningar.

SAOB ägnar sammansättningarna mycken möda och stort utrymme. Omkring 50 % av utrymmet i ordboken upptas av sammansättningsartiklar (Jonsson 1999 s. 102). Fram till band 31 (till STÅ) finns cirka 47.700 huvudord och 328.000 ord i sammansättningsramorna. Förhållandet mellan huvudord och sammansättningar är alltså grovt sett 1 till 6. Här kan nämnas att med avledningar och särskilda förbindelser består SAOB av runt 402.000 uppslagsord (Cederholm & al. 2000 s. 39) och av detta antal utgör alltså sammansättningarna mer än 80 %. Parentetiskt kan tilläggas att SAOB självfallet innehåller mycket mer än så, eftersom den dessutom redovisar ett mycket stort antal idiomatiska uttryck, dock ej som egna uppslagsord utan i betydelsebeskrivningen.

När partiet TEATER kommer i min hand finns där alltså 800 sammansättningar. En redovisning av samtliga enligt SAOB:s principer skulle uppta ett mycket stort utrymme. SAOB:s praxis är (har blivit) att aldrig ta upp sammansättningar utan att ge ett beläggställe. I tidigare band kunde detta dock förekomma (i enstaka fall ännu under R). Däremot redovisas sammansättningarna utan egen definition om betydelsen anses självklar. Uppgiften blir alltså att minska ner dessa 800 sammansättningar till ett hanterligt urval. I den slakten kommer med stor sannolikhet även en del relativt lexikaliserade sammansättningar att förbli oredovisade. Andra ordböcker löser problemet annorlunda. Den danska ordboken räknar i en lista upp cirka 120 sammansättningar på TEATER ordnade i grupper med kort angivande av den språkliga sfär i vilken de förekommer. Därefter presenteras 75 sammansättningar med definition. Antalet sammansättningar kan också jämföras med SAOL 12 som listar 61 sammansättningar eller Nationalencyklopedins ordbok (NEO) med 16. NEO nämner dock ytterligare några sammansättningar såsom exempel i samband med definitionerna på TEATER.

I arbetet med SAOB använder vi oss av ett generellt relationstal, nämligen att ett ordboksparti efter strykning ska ha ett omfång motsvarande 9 tryckta spalter per 1000 språkprov (Svensson 1997 s. 3), ett relationstal som vi på senare tid gärna ser att det under-

skrids snarare än tvärtom. Att det är ett generellt relationstal innebär att partier med många huvudord kan överskrida relationstalet, medan ett parti som likt TEATER enbart består av ett eller endast några få huvudord och därutöver en mängd sammansättningar (som inte är lika utrymmeskrävande) måste understiga det. Partiet TEATER borde alltså ha mindre än 26 tryckta spalter. När det gäller sammansättningar har man som en intern tumregel talat om att omkring en tredjedel av sammansättningarna bör tas med.

Obligatoriska sammansättningar

Vad måste då finnas med? Först och främst måste vi tillgodose ordbokens interna konsekvens. Det innebär att alla sammansättningar som man har hänvisat till tidigare i ordboken måste behandlas. En läsare som får en hänvisning måste självfallet också kunna finna den. Det här är mer problematiskt än vad man kan tro och hör bl. a. samman med ordbokens långa tillkomsttid. Inte så att vi har några besvär med att finna hänvisningar. De har alltid noterats noga och när redaktören påbörjar ett ord finns där en lapp med alla hänvisningar upptagna. Från och med band 32 datorlagras hänvisningarna och är i stället sökbara i en speciell datorfil. (Någon enstaka gång kan naturligtvis en hänvisning vara glömd; så var fallet i mitt parti med hänvisningen från DEKORATÖR till TEATER-DEKORATÖR.) Allt som allt fanns i SAOB hänvisningar till 96 sammansättningar med TEATER.

Med tanke på det stora antalet kan man tycka att man väl ofta gjort hänvisningar. Numera är vi också ytterst restriktiva med hänvisningar till ord i de ännu oskrivna delarna av ordboken. Värdet av somliga hänvisningar kan man naturligtvis också diskutera, såsom TEATER-PELIS under PELIS. Värre är när det inte finns något språkprov på sådana sammansättningar i våra samlingar. Så var exempelvis fallet vid TEATER-ANNONS, -BOA, -MATINÉ och -REGI. Här kom dock datakorpusarna till god hjälp med -ANNONS, -MATINÉ och -REGI. Någon TEATERBOA kunde dock inte påträffas och i det fallet fick sammansättningen utgå till trots av principen att en hänvisning alltid ska kunna återfinnas.

Under årens lopp har ett antal oskrivna principer för vilka sammansättningar som måste tas med florerat. Så har man oftast brukat ta med den sammansättning som är den äldsta i ramsan. I detta fall TEATER-FLICKA från 1776. Denna regel känns inte tvingande i dag. Däremot redovisas alltid det äldsta belägget på ett ord oavsett om det förekommer som simplex eller som första led i en sammansättning.

Likaså har det funnits en vilja att belysa huvudordets olika betydelsemoment, exempelvis TEATER-SALONG till momentet "byggnad l. anläggning etc.", TEATER-CHEF till "institution etc." och TEATER-MUSIK till momentet "scenisk konst etc.". Denna synpunkt läggs knappast någon vikt vid i dag.

Vid sammansättningar med synonym betydelse har man gärna belagt den äldsta även om den är tillfällig, exempelvis i en grupp sådan som TEATER-ANMÅLARE, -KRITIKER, -KRÖNIKÖR. Tanken är att detta ska spegla språkutvecklingen. Detta tillämpas oftast fortfarande men kan dock inte ses som en tvingande regel. Man kan rent allmänt också säga att det relativt stora urvalet av sammansättningar som till sist kommer med ändå innebär att de flesta överväganden som ligger bakom de ovan nämnda principerna tillfredsställs.

Ord som tas upp i andra viktiga ordböcker har en speciell ställning. I allmänhet kommer de, naturligt nog, att vara med också i SAOB. Det finns dock fall när redaktören vid SAOB gör bedömningen att ett visst ord inte faller inom det område SAOB beskriver (se nedan).

I somliga fall rör det sig också om så kallat ordboksord. Då förbigås det och frånvaron av ordet i SAOB antyder att det rör sig om något som inte tillhör allmänspråket eller, i fråga om sammansättningar, är alltför tillfälligt.

Vad som ska uteslutas

När vi nu behandlat vad som bör med, kanske man ska säga några ord om vad som absolut inte ska med. SAOB har numera följande praxis (Svensson 1997 s. 1 f.) som gäller alla ord och därmed i tillämpliga fall också sammansättningarna. Följande ska i stor utsträckning förbigås:

- ord som tillhör exklusivt fackspråk.
- lånord som avser enbart utländska förhållanden.
- ord, som utgör bildning till person- eller ortnamn.
- beteckningar för (icke alltför kända) folkslag eller stammar.
- perifer användning av ord i benämning på lek eller dans.
- ord som anträffats blott i några få lexikonbelägg om inte synnerliga skäl föreligger.
- ord som är misslyckade eller "hjälpiga" försvenskningar av utländskt ord.

Ovannämnda fall är naturligtvis mer eller mindre tillämpliga på sammansättningar, liksom en del av de speciella restriktioner som rör växtnamn, djurnamn, viss teknisk och naturvetenskaplig terminologi (Svensson 1999 s.5).

När det gäller sammansättningar så finns det ytterligare anvisningar. Så bör benämningar på institutioner, tjänstetitlar och dylikt behandlas mindre utförligt och bara undantagsvis.

Sammansättning till sammansättning medtas endast om den är övertygande etablerad eller har kulturhistoriskt eller historiskt intresse. Vidare tas en sammansättning till en sammansättning med i det fall där den är klart äldre än den enkla sammansättningen.

Så kommer vi till den generella regeln: nämligen att tillfällig (= icke lexikaliserad) sammansättning ska förbigås. Vad innebär då detta? Sammansättningar som lätt kan ersättas med en genitivfras eller ett prepositionsuttryck är i allmänhet knappast lexikaliserade. Exempelvis när teatervaktmästaren kan ersättas med teaterns vaktmästare eller vaktmästaren på teatern. I de flesta textsammanhang skulle man antagligen referera till denne enbart som vaktmästaren. Symptomatiskt är att av de åtta exemplen på teatervaktmästare i SAOBArkiv kommer samtliga från andra ordböcker varav sju från tvåspråkiga ordböcker. I Språkbankens konkordans finner man bara ett enda belägg. Alla de många fall där sammansättningarna är självförklarande och förleden TEATER- enbart tjänar som en sorts precisering i ett visst textsammanhang borde alltså utan vidare kunna utgå.

Riktigt så enkelt är det inte. Malmgren (2000 s. 195) har ett antal kriterier som också kan vara vägledande i ordboksarbetet. En sådan är frekvens. Självfallet kan inte en relativt vanlig förekomst av ett ord helt fälla utslaget, men i praktiken innebär många belägg att sammansättningen kommer med. Medan övriga kriterier kräver mycken tankemöda och arbete (och därmed tid!) ger frekvens ett snabbt och mätbart kriterium som man gärna lutar sig mot. TEATER-DIREKTÖR är i hög grad självförklarande och ges heller ingen definition i SAOB, men är mycket frekvent i olika texter och får därför komma med. En hög frekvens i Språkbankens material kan också ge anledning till att ett ord med få eller

inga belägg i SAOBArkiv ändå kan komma med, vilket skedde med TEATER-FÖRENING.

Ytterligare överväganden

Vid urvalet av sammansättningar är det ofrånkomligt att den enskilde redaktörens personliga omdöme spelar en stor roll. För min del har jag funnit det skäligt att detta att sammansättningen behöver förklaras är ett skäl att låta den komma med. Särskilt gäller detta för sammansättningar för företeelser som kommit ur bruk eller är på väg att komma ur bruk. Det är därför TEATER-EXEMPLAR, rollhäfte, eller TEATER-KONFEKT, en viss typ av marsipankonfekt, fick komma med. Samma skäl bidrog att jag tog med beteckningen för den utdöda företeelsen TEATER-CENSOR. Det kan också vara en nyare företeelse, om vilken man inte vet hur länge den kommer att vara i bruk; TEATER-SPORT får vara exempel på detta. Dock gäller för samtliga dessa fall att ordet måste ha varit etablerat i allmänspråket för att få komma med. Att TEATER-DEKOR får samsas med TEATER-DEKORATION hänger samman med att det första trots sin dåliga representation i SAOBArkiv bedömts som om det var på väg att vinna terräng. Att TEATER-OVAN fick komma med beror på ett helt annat övervägande. Vid en sökning på efterleden visade det sig nämligen att bildningstypen med -OVAN trots sin relativa vanlighet ändå är dåligt representerad i ordboken. Att helt undvika att urvalsprinciper leder till mindre brister i representativitet är dock ögörligt.

Slutord

Hur gick det då med relationstal och annat? 193 sammansättningar kom med, dvs. omkring 25% av antalet i det ursprungliga materialet i SAOBArkiv. I tryckt form kommer partiet att uppta mindre än 20 tryckta spalter, vilket är betydligt mindre än normen, men fullt rimligt i ett parti som övervägande består av sammansättningar i ramsa efter huvudord och i övrigt enbart något enstaka huvudord.

Litteratur och förkortningar

- Yvonne Cederholm, Mickel Grönroos, Susanne Mankner, Lena Rogström, 2000: *SAOB – en bok för hela folket*. Rapport 2 från projektet OSA. GU-ISS-00-2. Research Reports from the Department of Swedish, Göteborg University.
- Hast, Sture, 1985: Om SAOB:s material. I: *Nysvenska Studier* 63. Stockholm.
- Jonsson, Hans, 1999: *Handbok för redigeringen av Svenska Akademiens ordbok*. 2 uppl. (Duplicat.)
- Lundbladh, Carl-Erik, 1996: Värdering av SAOB:s korpus och språkprovssamling. I: *LexicoNordica* 3. Tidskrift om leksikografi i Norden, utgitt av Nordisk forening for leksikografi.
- Malmgren, Sven-Göran, 1994: Sammansättningsmorfologi och leksikografi. I: *Nordiske studier i leksikografi II : rapport fra Konference om Leksikografi i Norden 11.-14. maj 1993. Skrifter utgitt av Nordisk forening for leksikografi* ; 2. København.
- 2000: Korpusar i ordboksarbete och grammatikforskning. I: *Korpusar i forskning och undervisning. Rapport från ASLA:s höstsymposium i Växjö, 11–12 november 1999*. Ed. by Gunilla Byrman, Hans Lindquist & Magnus Levin. Uppsala: ASLA.
- NEO = *Nationalencyklopedins ordbok* 1–3. Höganäs.1995–96.

- ODS = *Ordbog over det danske sprog udg. af Det danske Sprog- og Litteraturselskab* 1–28. København. 1918–1956.
- SAOB = *Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien*. Lund 1893—.
- SAOBArkiv = *Svenska Akademiens ordboksredaktions språkprovssamlingar*. Lund.
- SAOL 12 = *Svenska Akademiens ordlista över svenska språket*. 12. uppl. Stockholm. 1998.
- Svensson, Lars, 1992: Om SAOB:s material och en bibliografisk databas. I: *Nordiske studier i leksikografi I. Rapport fra Konferencen om leksikografi i Norden 28.–31. mai 1991. Skrifter udgivet af Nordisk Forening for Leksikografi. Skrift nr. 1*. Oslo.
- 1997: PM angående SAOB:s uppgift och omfång. (Duplikat.)

Bilaga 1. Sammansättningar på TEATER- i SAOBArkiv:

Ord till vilka det finns hänvisning från andra artiklar i SAOB är feta. Ord som planeras komma med i artikeln TEATER är understruken.

-adept, -administration, -affisch, -affär, -afton, -aftonunderhållning, -agent, -agentur, -aktiebolag, -aktivitet, -aktör, -allmänhet, -almanack(a), -amatör, -amatörsällskap, -ambition, -anläggning, -anmälan, -anmälande, -anmälning, -annal, -annons, -anordning, -ansikte, -anslag, -anstalt, -apa, -apparat, -arbetare, -arbete, -arkitektur, -arkiv, -artikel, -artist, -aspirant, -association, -atmosfär, -attiralj, -attityd, -attrapp, -attribut, -avdelning, -bakgrund, -bana, -band, -bank, -bankrutt, -barn, -batalj, -beduin, -bedömande, -bedömare, -begåvning, -behov, -belysning, -bestånd, -besök, -besökande, -besökare, -besökerska, -betjänt, -betonad, -bevakning, -bibliotek, -bild, -bildning, -biljett, -biljettkontor, -biten, -bjuden, -blad, -blixt, -blod, -blomma, -bluff, -blusliv, -boa, -bock, -bohem, -bok, -bokhållare, -bolag, -bonde, -bondigt, -bov, -bovslängkappa, -brand, -bransch, -brasa, -brev, -briljant, -broschyr, -bruk, -bråk, -bräde, -bugning, -buss, -byggare, -bygge, -byggnad, -byggnadskonsortium, -byggnadskonst, -byke, -båt, -bänk, -böjelse, -bön, -börs, -cancel, -cancel, -centrum, -changement, -chef, -chefa, -cirkel, -collage, -dag, -dags, -dam, -damm, -dans, -debatt, -debut, -deklamation, -dekor, -dekoration, -dekorationsmålare, -dekorativ, -dekoratör, -demokrati, -dialog, -dikt, -diktare, -dille, -direktion, -direktris, -direktör, -direktörskap, -disciplin, -diva, -djävul, -docka, -doft, -drama, -drift, -dräkt, -dräng, -dröm, -dygd, -effekt, -ekonomikus, -ekonomisk, -eld, -elegant, -elev, -elevskola, -ensemble, -entré, -entreprenör, -entusiasm, -entusiast, -epok, -erfaren, -erfarenhet, -erinring, -estetik, -estråd, -etablissemang, -evenemang, -exemplar, -experimentator, -fack, -fackman, -fars, -farstu, -fasad, -fasligt, -feber, -fest, -fiende, -fientlighet, -fiff, -figur, -finska, -fiskal, -flicka, -fluga, -flyg, -flygel, -foajé, -folk, -fond, -form, -forskning, -fotografi, -franska, -fräs, -freak, -frilla, -frisör, -front, -frossa, -fråga, -frågunge, -fröken, -fundering, -fyrverkeri, -färdighet, -förare, -förbud, -förbund, -föremål, -förening, -föreståndare, -föreställning, -företag, -författare, -författarinna, -förhållanden, -förhänge, -förlag, -förlustelse, -förläggare, -förman, -förpaktare, -förslag, -förstuga, -förståelse, -förstånd, -försök, -förtjusning, -förtrogen, -förvaltning, -förändring, -gala, -galen, -garant, -garantiförening, -garde, -garderob, -gardin, -geni, -geschäftsdag, -gest, -giv, -glans, -glitter, -gnista, -golv, -grann, -grannlåt, -grepp, -grill, -grundare, -grupp, -gry, -gråt, -gubbe, -gud, -gudinna, -guld, -gyckel, -gångare, -gång, -habba, -habitué, -hand, -hantverk, -hatt, -helg, -herdinna, -himmel, -historia, -historik, -historiker, -historisk, -hjalte, -honorar, -hoppa, -huligan, -hungrig, -hus, -huva, -hyena, -hylla, -hysteri, -håg, -händelse, -hävd, -häxa, -högskola, idé, -ideal, -idyll, -illusion,

-imperialism, -imperium, -impresario, -industriman, -ingeny, -ingång, -inredning, -inrättning, -insats, -inspicient, -institution, -instruktör, -intendent, -intresse, -intresserad, -intrig, -intryck, -invigning, -iver, -jargong, -journal, -jubileum, -jurisprudens, -kafé, -kaka, -kalender, -kaliber, -kall, -kampanj, -kamrer, -kansli, -kapell, -kappa, -karaktär, -karl, -karriär, -kassa, -kassör, -katt, -kikare, -klack, -klippa, -klubb, -kläder, -kläderska, -knep, -koaffyr, -kollo, -kommentator, -kommitté, -komplex, -komponist, -komposition, -koncession, -konfekt, -konjunktur, -konsortium, -konspiratör, -konst, -konstnär, -konstnärlig, -konsulent, -konvenans, -konvention, -konventionalism, -konventionell, -konversation, -kopist, -korridor, -kortförsäljning, -koryfé, -kostym, -kostymbransch, -kotteri, -kram, -krets, -krig, -kris, -kritik, -kritiker, -kritisk, -krönika, -kuliss, -kultur, -kund, -kung, -kunnig, -kunskap, -kupol, -kupp, -kurs, -kursgård, -kväll, -kyss, -kåseri, -kåsör, -källare, -kännare, -kännedom, -känsla, -kär, -kö, -laboratorium, -lada, -lager, -landskap, -lavin, -ledare, -ledarekurs, -ledarinna, -ledning, -lejon, -lek, -lekstuga, -lidelse, -lik, -liknande, -liknelse, -litteratur, -litteratör, -liv, -ljus, -loge, -lokal, -lord, -lotteri, -lotteriavkastning, -luder, -luft, -lust, -lynne, -lysten, -lyx, -låda, -läkare, -lövsal, -magasin, -magnet, -makare, -makt, -mamsell, -man, -mandarin, -manér, -mani, -manuskript, -marknad, -mask, -maskerad, sbst., -maskerad, adj. -maskin, -maskinlära, -maskineri, -maskinist, -maskör, -material, -matiné, -medel, -medium, -miljö, -minne, -mobil, -monopol, -moral, -motiv, -musa, -museum, -musik, -musikförfattare, -målare, -måleri, -målning, -månad, -måne, -mån-sken, -människa, -mässa, -mässig, -mässighet, -mästare, -möbel, -mössa, -namn, -nerv, -nervositet, -nihilism, -nikt, -notis, -nummer, -nyhet, -nymf, -nytt, -nämnd, -nöje, -obligation, -obligationslån, -olympiad, -ombyte, -onkel, -ord, -orden, -ordonans, -organisation, -orkester, -ovan, -pack, -pall, -paltor, -panik, -papper, -park, -parkett, -parti, -paryr, -patos, -paus, -pedagog, -pedagogik, -pelis, -person, -personal, -peruk, -pjäs, -pjäsintrig, -uppsättning, -plan, -plankor, -plats, -pli, -poesi, -poet, -polis, -politisk, -portfölj, -porträtt, -prakt, -praktik, -praxis, -predikant, -premieobligation, -premiär, -prins, -prinsessa, -pris, -privilegium, -problem, -professor, -proffs, -program, -projekt, -projektor, -propaganda, -prydnad, -prål, -prägel, -publik, -publikbortfall, -puts, -påbrå, -påklädare, -påkläderska, -ramp, -raseri, -recensent, -recenserande, -recension, -referent, -reform, -reformation, -reformator, -regel, -regi, -regim, -regissör, -reglemente, -reklam, -rekvisita, -repertoar, -repetition, -replik, -reportage, -reporter, -representation, -resa, -reskassa, -resonör, -restaurang, -restauration, -ridå, -rike, -rimmare, -roll, -romantisk, -ruin, -rum, -rustkammare, -rutin, -råd, -rätta, -räv, -rök, -röra, -rövare, -sakkunnig, -sal, -salong, -sammansvärjning, -scen, -schablon, -schweizeri, -sedel, -sejour, -sekreterare, -seminarium, -sensation, -sinnad, -sinne, -sjal, -sjana, -sjunkning, -skald, -skandal, -skapelse, -skatt, -sken, -sketch, -skiss, -skjuts, -sko, -skodon, -skola, -skolestuderande, -skolad, -skolning, -skratt, -skribent, -skrift, -skrivare, -skrud, -skraddare, -skradderi, -skurk, skvaller, -skylt, -skådespelare, -skägg, -skönhet, -slag, -slinka, -slängkyss, -smak, -smink, -sminka, -smörgås, -snickare, -snille, -sociologi, -sonett, -spalt, -spektakel, -spel, -spelände, -spelare, -sport, -sportgrupp, -sportguru, -språk, -spöke, -stad, -statist, -steg, -stel, -stil, -stipendium, -stjärna, -storhet, -streck, -strid, -ström, -studio, -studium, -stund, -stycke, -styrelse, -styresman, -ståt, -ställning, -stämning, -stöd, -succé, -suck, -sufflör, -sugen, -sujett, -supé, -svenska, -svärd, -svärmeri, -syn, -synpunkt, -system, -sång, -sällskap, -säsong, -tagen, -takt, -tantiem, -tecknare, -teckning, -teknik, -tekniker, -teknisk, -temperament, -teoretiker, -teoretisk, -teori, -term, -termin, -terminologi, -terror, -tid, -tidning, -tidskrift, -tilja, -tillställning,

-tillväxt, -tjat, -tjänsteman, -toalett, -tokig, -tolk, -ton, -tonsättare, -tradition, -traditionell, -trick, -triumf, -tron, -trupp, -trust, -träd, -turné, -tvist, -typ, -tyrann, -tåg, -tänkande, -tänkare, -ungdom, -uppfattning, -uppfinring, -uppgift, -upplevelse, -uppsättning, -upp-trädande, -upptåg, -utbildning, -utbud, -utgångstimma, -utseende, -utspel, -utstyrelse, -utövare, -vakt, -vaktmästare, -van, -vana, -vapen, -vecka, -verk, -verklighet, -verksamhet, -verkstad, -vestibul, -vetande, -vetenskap, -vett, -vidskepelse, -viking, -vilde, -vind, -viska, -viskning, -viskningskonversation, -vitterhet, -vurm, -vurmande, -vurmig, -väg, -vägg, -vän, -värde, -värdighet, -värdinna, -värja, -värld, -värmländska, -våsa, -väsen, -väsande, -väska, -yrke, -år, -åska, -åtbörd, -ägare, -ägareförening, -äktenskap, -älskande, -älskare, -ändamål, -ängel, -ärende, -äventyr, -ögonblick, -övertäckning, -översikt, -översättare.

Bilaga 2. Ytterligare sammansättningar på TEATER- från SAOB:s text.

teater-biljettpreis, -drott, -engagemang, -fotograf, -framgång, -hjärtinna, -häst, -näsa, -rörelse, -skånska, -sotare, -uttryck.

Bilaga 3. Ytterligare sammansättningar på TEATER- från Språkbankens korpusar.

teater-akademi, -aktiv, -aktris, -akut, -allmoge, -antropologi, -arena, -arrangemang, -assistent, -bacill, -bas, begåvad, -berättelse, -beställning, -beteende, -bie(n)nal, -bio(graf), -bländande, -borgen, -båtsexteriör, center, -chefsjobb, -chefskarriär, -chefsliiv, -chefslös, -chefspost, -chefs-kifte, -chefsstrid, -cirkus, -deckare, -despot, -dirre, -diskussion, -distrikt, -djur, -dolk, -dramafilm, -drottning, -dunkel, -duo, -död, -ekonomi, -engagemang, -engagerad, -entreprenad, -episod, -essä, -estetik, -expedition, -experiment, -familj, -fans, -fantaster, -farsa, -fe, -festival, -festspel, film, -forskare, -fotograf, -fragment, -framträdande. -freaks, -fåttölj, -fåktande, -fält, -färd, -föredrag, -förflutet, -förmåga, -garderobiär, -gata, -gen, -generation, -gestalt, -gigant, -given, -glädje, -gren, -grosshandlare, -gruppering, -guru, -gymnasium, -gåendet, -gärning, -gäst, -gästspel, -hatare, -hierarki, -hjärta, -hopp, -hår, högskoleelev, -högtidlig, -hörna, -höst, -idiom, -idol, -improvisation, -informatör, -inriktad, -inslag, -installation, -instinkt, -institut, international, -jacka, -jobb, -jour, -kalejdoskop, kap, -karta, -katastrof, -katekes, -klapp, -klass, klassiker, -kliche, -klimat, -kollega, kollektiv, koloni, -kommunikation, -komp, -kompani, -kompetens, -kompositör, -koncept, -konferens, -konflikt, -kongress, -konnäsör, -konsult, -kontakt, -kooperativ, -kostnad, -kritikerförening, -krog, -kropp, -krönikör, -kvarter, -kvinna, -kvot, -kåk, -kärra, -labyrint, -lag, -lampa, -legend, -lektion, -linje, -litteratur, -ljussättare, -lyriker, -lärare, -lärarinna, -löfte, -lön, -magi, -makeri, -makeup, -manifestation, -maraton, -mark, -medvetande, -metafor, -metod, -metropol, -miljon, -modell, -modernism, -mode, -monolog, -morsa, -musikal, -musiker, -musikseminarium, -mångsysslare, -möte, -näsa, -oas, -ombud, -ombudsman, -område, -opera, -oro, -pappa, -par, -parodi, -passionerad, -pengar, -period, -personlighet, -perspektiv, -pirat, -politik, -praktiker, -presentation, -prestation, -primadonna, -producent, -produktion, -profil, -pärla, -rabulist, -redaktion, -regieleiv, -regilinje, -rektor, -representant, -rond, -räddningsside, -rättighet, -röd, -rörelse, -samarbete, -sammanhang, -sammet, -samtal, -satir, -satsning, -scenografi, -sektion, -semiotiker, -serie, -sida, -situation, -sjudande, -skapare, -skepp, -skolchef, -skolelev, -skrock, -skräna, -skuta, -skådis, -skånska, -skämt, -släkt, -sminkör, -smuts, -smycken, -snack, -snobb, -sommars, -spjut, -sporttävling, -start, -statistik, -stolthet, -storsatsning, -student, -studerande, -studieresa, -styrelseordförande, -stängning, -svep, -sverige, -svit, -sväng, -synd, -sällskapsorden, -tablå, -tag, -tankar, -tecken, -teknikermässa,

-teknikermöte, -teknikuppgift, -tempel, -terrorist, -text, -thriller, -trasa, -tuffing, -turist, -tågsannons, -tält, -tät, -underhållare, -underhållning, -undersökning, -undervisning, -union, -universum, -ursprung, -utbildad, -utbyte, utredning, -utveckling, -vagga, -vagn, -weekend, -version, -vetenskaplig, -veteran, -vision, visionär, -visning, -workshop, -vår, -äng, -överenskommelse, -övningar.

Norsk Ordbok – om normeringa av Metaordboka

In this lecture I will discuss problems related to my work with Metaordboka, a normalised register of all lemmas represented in the paper slip archives underlying “Norsk Ordbok” - the original slip archives showing considerable variety in the rendering of one and the same lemma.

My work on the Metadictionary has encountered mainly two types of problems. There are on one hand various problems related to the digitalisation of the archives, where f. i. poor paper quality makes the the digital archives difficult to read and interpret. On the other hand there are philological questions, varying from “spelling mistakes” to the normalisation of dialect material.

Innleiing

I dette føredraget vil eg presentere nokre typiske problem som har kome fram under arbeidet med normeringa av Metaordboka, eit prosjekt knytt til Norsk Ordbok. Metaordboka, som de har fått presentert frå ulike vinklar i dei føregåande føredraga, er tenkt som ein søkjeinngang til dei leksikalske databasane som Norsk Ordbok byggjer på. I første omgang normerer vi opp den digitaliserte utgåva av Setelarkivetarkivet til Norsk Ordbok. Metaordboka skal i første omgang lette arbeidet for redaktørane, då ein får ei grovsortering av materialet der variantar blir samla under eitt oppslagsord. Korleis dette skjer i praksis, vil eg vise etter føredraget då eg vil presentere Metaordboksapplikasjonen. I Metaordboka systematiserer vi materialet og grupperer setlar/ord under felles søkjeinngang. Det blir ikkje gjort homograf-separering. Så langt har eg gått igjennom oppslaga på i, j, k, o, p, q og delvis r. Vi starta arbeidet med bokstaven i/I, då det er den neste som står for tur for redigering i Norsk Ordbok.

I dette føredraget vil eg kort nemne nokre reint tekniske problem og deretter gå inn på normeringsproblematikken ved bruk av dialektmateriale. Eg vil prøve å belyse dette med eit tenkt døme på ordboksredigering, der eg ser på lågtysk i høve til høgtysk. Avslutningsvis vil eg demonstrere normeringsapplikasjonen, som er dataverktøyet eg arbeider med til dagleg.

Ordboksverket har som undertittel ”Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftspråket”. Dette skil det frå andre tilsvarande ordboksverk, som er reine skriftspråksbaserte verk. Eg vil gå inn på problemstillinga i høve til korleis ein normerer dialektmaterialet, som utgjer ein stor del av grunnlaget for redigeringa av Norsk Ordbok. Eg påstår at haldninga til dialekt/folkemål i høve til høgspråk er annleis i Noreg enn i andre europeiske land. Eg vil kome inn på denne problemstillinga i andre delen av føredraget.

Hovudarkivet til Norsk Ordbok består av ca. 3,2 millionar setlar, fordelte på i utgangspunktet ca. 500.000 oppslagsord. Setlane kan grovt delast inn i målføresetlar og setlar med litterære ekserpt. I tillegg finst det såkalla kombinerte setlar som inneheld både målføredøme og litterære ekserpt. Målføresetlane er materiale for ein stor del innsamla av dei om lag 600 frivillige medarbeidarane knytte til Norsk Ordbok. Den faglege bakgrunnen til desse frivillige medarbeidarane var svært ulik og setlane er til ein viss grad prega av det. For setlane viser dette igjen på det vis at rettskrivinga oppviser stor variasjon. Litteraturen

er samansett av originalverk og omsett litteratur. Original-litteraturen er for det meste skjønnlitteratur, medan omsetjingar er det mest av på fagbokområdet, då det ikkje er stor dekning av fagbøker skrivne på nynorsk.

Ved sida av dialektmaterialet er normeringa delvis inkonsekvent grunna dei ulike normalane som er brukt i arkivet. Norsk Ordbok er normert etter 1938-rettskrivinga, men i arkivet ser ein også spor etter nyare rettskriving. For Metaordboka har ein valt å følgje same norm som Norsk Ordbok rettar seg etter.

Vi følgjer som nemnt nynorsk rettskriving slik ho vart vedteken i 1938 i arbeidet med Metaordboka. Som rettleiing for normeringa bruker eg Matias Skards *Nynorsk ordbok* (Oslo, 1954) så langt ho er til hjelp. Dette er ei relativt lita ordbok med ca. 20.000 oppslagsord. Oppslagsord i Metaordboka som ikkje finst hos Skard blir normerte etter dei reglane ein kan lese ut av føreordet og av oppslagsorda i ordlista til Skard. Dessutan er dei allereie utgjevne delane av Norsk Ordbok (A-grøntanlegg), Grunnmanuskriptet (GM), som har relativt mange målførevarianter i døma, og Nynorskordboka (Oslo, 1993) til hjelp i normeringsarbeidet. Grunnmanuskriptet er det første utkastet til Norsk Ordbok. Det er ei samanstøyping av eldre ordbøker, m.a. av Aasen og Ross.

Problematisk i høve til normeringa er at ikkje nokon av dei eksisterande ordbøkene er fullstendige og dekkjer det komplette ordforrådet i Setelarkivet. Dette er for så vidt sjølvsagt, då Setelarkivet i alt har ca. 500.000 oppslagsord, medan Skard som nemnt har ca. 20.000.

Tekniske problem

Reint tekniske tilhøve utgjer ein relativt liten del av normeringsproblema. I hovudsak kan ein føre desse problema tilbake til setlar med dårleg kontrast som skannaren har hatt problem med å tyde. Av om lag tre millionar setlar i arkivet til Norsk Ordbok, blir færre enn ein prosent av dei definerte som ikkje lesbare. Dette utgjer ca 30.000 setlar som ikkje er lesbare i digital versjon. Dei eksisterer fysisk i arkivet. Dei har ikkje opplysningar om oppslagsord, ordklasse eller kjelde. Desse setlane har i første omgang mindre verdi i ordboksredigeringa.

Vidare manglar om lag 1,5% av setlane, om lag 45.000 setlar, opplysningar om ordklasse. Den grammatiske merkinga kan ein til dels finne igjen ved å samanlikne setlane i dataarkivet med Setelarkivet til Norsk Ordbok, eller ein kan utifrå døma på setlane avgjere kva ordklasse og ved substantiva kva kjønn oppslagsorda skal førast under. Er det ført opp kjelde, vil ein ved å sjekke denne, kunne finne ut rett ordklasse for oppslagsordet. Setlane i arkivet er delvis også retta eller normerte med blyant og sorterte etter desse tilføyningane i arkivet. Desse rettingane eller normeringane er i varierende grad komne med på dei digitale setlane, og tidlegare omsortering av arkivet er dermed til dels gått tapt. Men, som det allereie er peika på, utgjer desse setlane ein relativt liten del av arkivtilfanget.

Av setelarkivet er m.a.o. ca. 75.000 setlar vanskelege å normere frå ein reint teknisk synsvinkel, men på andre sida er faktisk 97,5% av setlane lesbare utan større problem!

Normeringsproblem

Det største problemfeltet går på ortografi og ordklasse eller grammatiske spørsmål. Eg vil prøve å illustrere dette med typiske døme henta frå arbeidet mitt så langt.

Ei forholdsvis enkel avgjerd normeringsmessig og eit typisk døme har ein ved dei oppslaga som inneheld *kaffi-/kaffe-*, som enkeltoppslag og i samansetjingar. Her har eg valt

kaffi- som norm, då dette eintydig er den korrekte forma, som er oppført i Skards ordbok og også i andre nynorske ordlister og -bøker. Forma *kaffe* må ein definere som bokmåls/riksmåls/dialektvariant av *kaffi*. Dette er eintydig det same ordet, og difor ikkje problematisk å føre under same oppslaget.

På same måten har eg handsama *kross-/kors*-variasjonen i tilfanget. Forma *kross* er den tilletne forma etter 1938-rettskrivinga og må difor også brukast i Metaordboka. Einaste tvilen er at *kors* er teke inn som sideform i nynorsk etter seinare rettskrivingsbrigde, men ettersom Metaordboka berre skal innehalde hovudformer, må oppslaget eintydig vere *kross* i dette tilfellet.

Som nemnt har eg også gjort endringar i ordklassetilvisingane der det har vore naudsynt. Feila fordeler seg på fire ulike typar. Det er «feil», der ein må peike på variasjonen i norske dialektar i høve til nynorsk normalspråk, eller avvikande grammatisk kjønn for substantiv, feil ordklassetilvising og manglande ordklasse som kan rettast på grunn av seteldøme eller kjeldetilvising.

I dei tilfella der Skard eller dei andre rettskrivingskjeldene oppgir berre eitt grammatisk kjønn, har eg normert andre variantar i arkivet til dette kjønnnet. Eit døme er oppslagsordet *jolle m*, som det i Setelarkivet finst setlar merka med **m** og setlar med merkinga **f/m**(femininum og maskulinum). Eit anna døme er *bane* som etter norma frå 1938 er maskulinum, men som har ein relativt høg frekvens av døme der ordet er hokjønn. Eg kan peike på at seinare normeringsvedtak for nynorsk har teke omsyn til den høge frekvensen av *bane f* i nynorsk tekst, og teke det inn som alternativ ved sida av maskulinum.

Eit større problem har vi ved substantiv som etter nynorsk rettskriving kan ha fleire grammatiske kjønn, som t.d. *lov m* og *f*, eller *klasse m* og *f*. Her har eg, i samråd med redaktørane for Norsk Ordbok, valt eitt kjønn ut frå kva variant som har høgst bruksfrekvens i moderne nynorsk. Argumentet for denne løysinga er at dei grammatiske opplysingane i Setelarkivet ikkje vil gå tapt, sjølv om vi vel å normere t.d. *lov* til hokjønn i Metaordboka. Til kvart oppslagsord eller artikkel i Metaordboka er det knytt x tal på setlar. Kvar einskild setel inneheld eigne opplysningar mellom anna om ordklasse. Eg vil vise dette ved demonstrasjonen av normeringsapplikasjonen som er arbeidsverktøyet mitt. Metaordboka er ein inngangsportale til Setelarkivet som skal hjelpe brukarane til å orientere seg i materialet, og ho bør difor vere så eintydig og lett å finne fram i som råd er.

Felles for alle desse normeringsproblema og løysingane på dei, som eg har gått inn på her, er at dei får konsekvensar for heile basen. Norsk er eit språk med stort potensial for to- eller fleirledda samansetjingar. Setelarkivet til Norsk Ordbok inneheld mange samansetjingar, og det tyder dermed at når vi normerer enkeltord, som t.d. *kaffi*, *klasse* og *lov*, så får dette konsekvensar for heile basen. Har vi valt *lov f*, i tydinga *lov* og *rett*, må vi vere konsekvente i heile basen, og t.d. normere *trygdlov* og *skattelov* til hokjønn.

Dialekttilfang

Eg vil få innleie delen som omhandlar handsaminga av målføretilfang i NO samanlikna med andre tilsvarende ordbøker med to temmeleg ulike sitat. Det eine er frå redatøren av Språkvård si innleiing til Prof. Karl-Hampus Dahlstedts artikkel "Dahlstedts hundra ord" henta i frå Språkvård (4/1986). Der heiter det: "Av de drygt 250 ord som han då noterade har han här valt ut 100 ord som han anser värda att tas upp i riksspråket".

Det andre sitatet er henta frå redaktør Alf Helleviks føreord til Norsk Ordbok. Ordlyden

er: "Når det gjeld bruksområdet og stilverdet åt orda, korkje kan eller bør ein derfor i denne ordboka draga noko skarpt skil mellom målføre (dialekt) på den eine sida og skriftmål (med vyrdsla talemål) på den andre. Sjølv sagt er det mange målføreord som ikkje godt høver inn i riksnorma av nynorsken, men det er då jamnast av andre grunnar enn den eine at dei er "dialektiske". I *prinsippet* kan ein såleis seia at alle gode målføreord er gode skriftmålsord." (NO, s. VII)

Eit sitat frå Peter v. Polenz Tyske språkhistorie viser ei vanleg, eller den vanlege haldninga til dialektilfang i høve til høgspråk: "I dag kan ein berre handsame lågtysken som ein del av den tyske dialektologien."¹

Som nemnt før i består arkivet av mykje tilfang frå dei norske dialektane og det er og eit mål at Norsk Ordbok ikkje berre skal dokumentere det nynorske skriftspråket, men også dei norske målføra. Haldninga til folkemål er i hovudsak annleis i Noreg enn i andre land, der skiljet mellom folkemål og høgspråk er skarpt, eller i alle høve skarpere enn i Noreg. Dette er ei heilt anna haldning til folkemålet enn i NO, der mykje av grunnlaget for redigeringa nettopp er målføretilfang og dette tilfanget frå blir handsama som ein sjølvsgd, integrert del. Skulle ein tenkje seg ei ordbok utarbeidd for tysk etter same prinsipp som NO, reiser det problemet korleis ein ville normere dialektvariasjon i høve til den høgtytske norma. Dette både med omsyn til ordforråd og uttale/ortografi.

I andre lands nasjonalordbøker, som t.d. DWB, WDT, OED, SAOB og ODS, som vi kan samanlikne Norsk Ordbok med, tek ein som nemnt lite eller inkje omsyn til dialektane. Ved sida av dei store, nasjonale ordboksverka vil ein finne ordbøker over ulike dialektar eller regionale variantar i språkområdet.

Korleis handsamar så vi målføretilfang i Metaordboka, og for den del i NO og NOB? Eit døme på normering av målføretilfang har vi ved oppslagsordet *kartoffel* i Metaordboka. Til dette oppslagsordet er det knytta i alt 25 setlar med i alt 6 variantar. Vi har følgjande variantar: *kantaføl*, *kanteføl*, *kanteföll*, *kantefölle*, *kantoffel*, *kartoffel* og *kartofflar*. Desse har vi valt å samle under *kartoffel*, då dette er normeringa på både dansk og tysk. Det må eintydig vere same ordet.

Eit anna døme har vi ved *kappelaup*, som er eit dialektnamn på *løvetann*. Under *kappelaup* har vi samla *kappelau*, *kappilaup*, *kappilaav*, *kapplau*, *kapplauv*, *koppelaup*, *koppeloppe*. Inngangen *kappelaav* fører brukarane rett inn i dialektvariasjonen i materialet.

I innleinga sa eg at eg ville ta føre meg eit tenkt døme og diskutere korleis ein ville handsame dialektilfang i eit ordboksverk over det tyske språket der ein i tillegg til døme frå litteraturspråket tek omsyn til dei tyske dialektane. Høgtytsken byggjer i hovudsak på Mitteldeutsch (mellomtysk) med innslag av oberdeutsche (høgtytsk) dialektar. Lågtysk har ikkje sett spor etter seg i høgtytsken. Problema vil etter mi meining vise seg i to hovudtypar, geografisk betinga ordforråd og lydmessige skilnader mellom dei tyske dialektane og korleis ein i tilfelle normerer dei. I denne samanhengen kunne ein også diskutere om lågtysk skulle handsamast som eige språk, i og med at den høgtytske norma byggjer på mellom- og høgtytske dialektar. Men den diskusjonen vel eg å sjå bort bort frå her.

Eit nokså likt døme har vi ved sørlandske dialketar og grensa mellom lågtysk og høgtytsk. Den bløde kyststriben, med b d g for p t k, normerer vi i Metaordboka til harde konsonantar. Den bløde kyststriben blir på normert norsk til den blaute kyststripa. Tilsvarende måtte ein for lågtysk, som ikkje blei omfatta av den 2. høgtytske, eller gammalhøgtytske lydforskyvinga måtte normere open til offen, perd til pferd, appel til apfel o.s.b. Tek ein utgangspunkt i

historisk lydutvikling for dei ulike dialektane, er det råd å ta dei inn i ei normert ordbok.

Ordgeografiske tilhøve er også interessante å sjå på i høve til om ord er "ordboksverdige" for å vri litt på redaktøren si innleiing til prof. Dahlstedt sin artikkel. Ved utarbeidinga av NOB, blei det ved sida av bruksførekomst (frekvens) teke omsyn til geografisk utbreiing. Eit kriterium var at eit ord måtte vere belagt i minst fire fylke for at det skulle takast med i NOB. For tysken sin del må ein gå ut frå at ordforrådet oppviser ein viss variasjon frå Alpane til Nordsjøen. Men ved ordgeografiske undersøkjingar, vil ein ut frå eit krav om geografisk spreiding, velje målføreord som skal takast inn i eit slikt verk.

Konklusjon

Ut frå det reint praktiske arbeidet med Metaordboka og erfaringane vi har har gjort der, for ikkje å gløyme tidlegare systematiseringsarbeid i Setelarkivet, må ein ved det tenkte tyske ordboksdømet kunne seie at det finst ei løysing på normering av folkemål, som gjer at regionalt prega språk, eller dialekttilfang kan takast med i ei allmennordbok. For å gjere Helleviks ord til mine, I *prinsippet* kan ein (såleis) seia at alle gode målføreord er gode skrifmålsord.

¹ "Heute kann das Niederdeutsche nur noch in der dt. Dialektologie behandelt werden." Peter von Polenz, Geschichte der deutschen Sprache, de Gruyter, 1972 (Mi omsetjing).

Litteratur

Ore, Chr.-E. *Metaordboken – et rammeverk for Norsk Ordbok* i , Gøteborg 1999.

Grønvik, O. *Om kjeldegrunlaget for Norsk Ordbok* i Norsk Ordbok – nynorsken leksikografiske kanon?, Oslo 1996.

Rommetveit, M. *Stilmarkørar* i Ord og Mål , Oslo 1989.

Polenz, P. v, Geschichte der deutschen Sprache, de Gruyter, 1972.

Norsk Ordbok, Oslo 1966.

Dahlstedt, K.-H. "*Dahlstedts hundra ord*" i Språkvård 4/1986.

Schmidt, W. Geschichte der deutschen Sprache, Stuttgart/Leipzig 1993.

Ny europæisk masteruddannelse i leksikografi

Tre europæiske universiteter er gået sammen om at udbyde en fælles europæisk mastergrad i leksikografi fra og med år 2003. De pågældende universiteter er Center for Leksikografi på Handelshøjskolen i Århus, som har 15 års erfaring med teoretisk og praktisk leksikografisk arbejde, herunder undervisning, specialer og indtil nu syv Ph.D.-projekter i leksikografi; Institut for Anvendt Lingvistik (IULA) på Pompeu Fabra Universitetet i Barcelona, som ligeledes har en stor teoretisk produktion bag sig med mange års erfaring i praktisk ordbogsarbejde og undervisning i leksikografi og terminologi (også på Ph.D.-niveau); og endelig Universitetet i Liverpool, som er den af de tre partnere, der har profileret sig mindst inden for leksikografi, men som til gengæld har stor erfaring i korpusarbejde.

Det er et spændende projekt, som integrerer helt nye undervisningsformer, og som delvist foregår i et virtuelt univers. Men er der brug for sådan en grad? Er det ikke gået godt nok hidtil? Har vi ikke alle kunnet klare os med vores forskellige uddannelser, først og fremmest inden for lingvistik? De to første dage af denne konference giver efter min mening de bedste argumenter for, at en egentlig uddannelse i leksikografi i høj grad er påkrævet.

Leksikografi er en selvstændig disciplin

I går, på førstedagen af denne konference, holdt Henning Bergenholtz et foredrag med titlen »Leksikografi er ikke en del af lingvistikken«. Dette synspunkt er – på trods af at det ikke er nyt – stadig kontroversielt i vore kredse. Men det er samtidig en vigtig problematik, som så at sige bestemmer grundlaget for hele vores disciplin. Om man betragter leksikografien som en selvstændig disciplin eller som en del af lingvistikken, har store konsekvenser for udviklingen af den leksikografiske teori og dermed også for praksis. Det er derfor mildest talt underligt, at Henning Bergenholtz' oplæg ikke gav anledning til nogen diskussion. Man bør med rette spørge sig selv hvorfor. For mig vidner det i hvert fald om en bedrøvelig mangel på interesse for leksikografisk teori, en form for strudsepolitik og væren-sig-selv-nok, når man giver sig af med praktisk ordbogsarbejde. Dette er utvivlsomt en af hovedårsagerne til, at leksikografisk praksis i den grad halter efter tidens krav og er så sløv til at implementere resultaterne af den leksikografiske forskning og teoriudvikling.

Når man rejser rundt på internationale leksikografiske konferencer, er det snarere reglen end undtagelsen, at man støder på et eller flere rent lingvistiske foredrag. Det kan være inden for leksikologi, semantik o.lign. Det gælder også på denne her konference. I går hørte vi således et foredrag af Lars Brink med titlen: »Hvad har leksikografer lært af semantikken? Intet!« Det bestod i en undersøgelse af forskellige bilingvale ordbøger med det formål at vurdere, om de foretog en korrekt semantisk beskrivelse og sammenligning af de pågældende sprog. Ud fra semantikkens principper var foredraget givetvis af høj kvalitet. Men i leksikografisk lys var den anvendte metode mildest talt problematisk. Naturligvis kan man ud fra en semantisk analyse undersøge, om en bestemt ordbog kontrasterer ordforrådet på to sprog på en semantisk forsvarlig måde. Men hvis man ikke samtidig tager hensyn til

ordbogens konkrete funktioner, siger dette i sig selv intet om dens leksikografiske kvaliteter. For eksempel kan en kumulativ ækvivalentssektion – der er en semantisk dødssynd – langt hen ad vejen løse brugerens behov i en bilingval receptionsordbog. Af samme grund var nogle af Lars Brinks kritikpunkter fornuftige nok (f.eks. med hensyn til oversættelse af det danske ord »middag« til fransk), mens andre var totalt malplacerede. Det er en elementær metodologisk regel, at man ikke kan overføre en metode fra en disciplin til en anden uden at tage hensyn til de ændrede forudsætninger (Tarp 2001). Uden på nogen måde at betvivle Lars Brinks lingvistiske ekspertise må man derfor konkludere, at en ordbogskritik ud fra rent semantiske kriterier er helt til grin. Problemet er blot, at der ikke er nogen, der griner. Problemet er, at vi på vore konferencer og i vore tidsskrifter accepterer oplæg og artikler, som intet har med vort fag at gøre. Vi kunne jo forestille os den omvendte situation: Ville semantikere og leksikologer mon ikke undre sig, hvis en leksikograf dukkede op på en af deres konferencer og begyndte at forelæse om ordbogsdesign eller rammestruktur? Helt sikkert! Men hvorfor gør vi så ikke det samme? Et godt bud ville endnu engang være en manglende teoretisk interesse og bevidsthed.

Hvor nogle vil klistre leksikografien på lingvistikken som et slags appendiks til denne, er der omvendt andre, som krampagtigt forsøger at udskille terminografien fra leksikografien. I går og her til morgen hørte vi således foredrag fra to terminologer, Anne Helene Aarflot og Jógvan í Lon Jacobsen, og senere fra en leksikograf, Patrick Leroyer, som alle var ude i dette ærinde med forskellige begrundelser. De førstnævnte hentede den gamle fordom frem om, at leksikografien er deskriptiv, mens terminografien er normativ. Man kan med rette spørge, hvor de har det fra? Hvordan stemmer denne påstand overens med praksis, hvor man finder mange leksikografiske værker, som også er normative. Mens det er rigtigt, at terminologi som helhed ikke er det samme som leksikografi, så er fagordbøger – uanset om de bygger på principper, der betegnes som henholdsvis »leksikografiske« eller »terminologiske« – alle brugsgenstande, som er fremstillet for at tilfredsstille bestemte menneskelige behov. De kan derfor alle underkastes leksikografiens funktionsanalyse og må følgelig betragtes som forskellige leksikografiske varianter (Tarp 2000). I stedet for at se på disse primære og grundlæggende karakteristika, som alle ordbøger har til fælles, fremdrager de nævnte foredragsholdere underordnede og sekundære aspekter, som rigtignok er forskellige, og lægger disse forskelle til grund for en tendentiøs typologi. Vi har her endnu engang det fundamentale teoretiske problem, som Henning Bergenholtz forsøgte at rejse en diskussion om, nemlig hvad der i bund og grund kendetegner vores disciplin.

Det er imidlertid ikke kun i afgrænsningen til andre discipliner, at problemerne viser sig. Også inden for leksikografien selv giver den manglende teoretiske interesse sig talrige negative udslag. Jeg deltog sidste gang i nordisk leksikografisk konference i Oslo for ti år siden. Med et sådant tidsrum som sammenligningsgrundlag er det bestemt muligt at konstatere, at nogle af foredragene er blevet væsentligt bedre og af højere kvalitet, at de er fulgt med tiden. Men samtidig er der beklageligvis forbløffende mange indlæg, som stadig savner den nødvendige dybde og standard. For eksempel er det både her og på andre leksikografiske konferencer ikke ualmindeligt at høre foredrag, som diskuterer bestemte leksikografiske kategoriers inddragelse i ordbøger uden overhovedet at tage hensyn til funktioner. Det kunne være medtagelse af etymologiske eller kulturspecifikke angivelser i monolingvale ordbøger, hvor det dog er evident, at en sådan inddragelse afhænger af de pågældende ordbøgers specifikke funktioner. Man kan på disse konferencer ligeledes blive præsenteret for nye

ordbogsprojekter, hvor forfatterne overhovedet ikke har gjort sig tanker om brugergruppe og funktioner. Endelig kan man høre foredragsholdere henvise til aktiv-passiv-princippet, som om de sidste ti års teoriudvikling var gået ubemærket hen over deres hoveder (hvad den måske også er på grund af manglende interesse).

De negative resultater af denne teoretiske sorgløshed udebliver da heller ikke. Den er utvivlsomt en af årsagerne til den ringe kvalitet, som stadig kendetegner mange ordbøger. Men den viser sig også i den dårlige planlægning og styring af mange ordbogsprojekter, som overskrider den fastlagte tidsramme og undertiden trækker ud i det uendelige. Det er ufatteligt, at forlagene og bevillingsgiverne finder sig i dette. Ringere kvalitet og forlængede projektforsløb giver større udgifter og dårligt omdømme. Også i denne forstand bider den manglende teoretiske interesse sig selv i halen. Glædeligt er det dog, at staben bag Den Danske Ordbog ser ud til at have draget konsekvenserne af en svag opstart og i dag giver kvalificerede bud på, hvordan man i praksis kan styre komplicerede ordbogsprojekter. Det viser betydningen af at forholde sig kritisk-teoretisk til egen praksis.

I formiddags hørte mange af os et tankevækkende foredrag af Klaus Rossenbeck. Han startede med at sige, at han ville tage udgangspunkt i nogle teoretiske betragtninger over kulturbundne fagordbøger, som han fremlagde allerede for ti år siden, samtidig med at han undrede sig over, at disse kritiske overvejelser endnu ikke var slået igennem i den leksikografiske praksis, hvor nye fagordbøger gang på gang gentager de samme gamle fejl. Det er svært at sige, hvorfor dette ikke er sket. Det er en kendt sag, at omverden stadig betragter de af os, der giver os af med praktisk leksikografi, som nogle sære støvede nørder, der sidder indelukket i vores kontorer omgivet af kartotekskort. Måske er et af svarene på Rossenbecks spørgsmål, at dette stadig er delvist sandt. At mange leksikografer lukker af for den verden, som udvikler sig lige for næsen af dem, og for den nye teori, som konstant stilles til deres rådighed. Måske er vanen så indgroet, at vi bliver nødt til at væbne os med tålmodighed og afvente, at en helt ny generation bliver kørt i stilling.

Lad os sammenfatte i Henning Bergenholtz' ånd: Leksikografien er ikke en del af lingvistikken. Den er en selvstændig disciplin, videnskab eller, hvad man nu vil kalde den. Dette skyldes ikke en eller anden bestemt leksikografisk skole eller subjektiv opfattelse, men en fundamental objektiv kendsgerning, nemlig at leksikografi og lingvistik har to helt forskellige genstandsområder. Lingvistikens genstand er sproget, mens leksikografis er ordbøger. Sproget er noget iboende hos mennesket, uden hvilket mennesket slet ikke ville være menneske. Ordbøger er derimod et menneskeskabt kulturprodukt. Sprogets funktion er kommunikation, bevidst tænkning og ophobning af viden til senere brug. Ordbøgers funktion er at være problemløser: Ingen griber en ordbog, hvis det ikke er for at løse et kommunikativt problem eller udfylde et hul i sin viden. Ordbøger er med andre ord brugsgenstande, der ligesom tandpasta, sæbe og sko er fremstillet for at tilfredsstille bestemte menneskelige behov. Eller for at være mere specifik: ordbøger er brugsgenstande, som er designet til at tilfredsstille de specifikke behov, som opstår hos en given brugergruppe i en given brugersituation (Tarp 1995, 1998). Det er den praktiske leksikografis opgave at producere disse ordbøger, mens det er den teoretiske leksikografis opgave at studere dem og vejlede det praktiske ordbogsarbejde. Af alle disse grunde er det fuldstændigt rimeligt at betragte leksikografien som en selvstændig disciplin. Alt andet ville faktisk være temmelig svært at begrunde og forsvare. Og af samme årsag er det ligeledes rimeligt, at leksikografien nu får sin egen plads i de højere uddannelser. På

denne måde kan man også sikre, at den nye generation af leksikografer kommer bedre fra starten end deres forgængere.

Europæisk Master i leksikografi

Formålet med den nye masteruddannelse, som de tre europæiske universiteter er gået sammen om, er at forberede specialister i teoretisk og praktisk leksikografi, dvs. folk med et højt akademisk niveau, som ikke alene er i stand til at indgå i praktisk leksikografisk arbejde, men som fremfor alt er uddannet til at koncipere og planlægge komplicerede leksikografiske projekter og sikre professionel management og projektledelse, så der inden for de givne økonomiske og tidsmæssige rammer frembringes et tidssvarende leksikografisk produkt af høj kvalitet. Det er et ambitiøst projekt, der – som vi har set – i høj grad dækker et reelt behov i den leksikografiske virkelighed.

Planen er at opstarte en fælles europæisk uddannelse på masterniveau fra og med år 2003, i første omgang som pilotprojekt. Bagmændene bag dette projekt er realistiske. Vi er på forhånd klar over, at uddannelsen ikke bliver et tilløbsstykke som så mange andre af tidens popuddannelser, hvor ingen kender de reelle jobmuligheder. Der er ikke et uendeligt marked for nyudklækkede leksikografer. Af samme grund vil det ikke være realistisk at gennemføre en sådan uddannelse i de enkelte lande, og slet ikke i små lande som Danmark, hvor antallet af nyansatte leksikografer trods alt kan tælles på en eller to hænder. Der er derfor brug for at slå kræfterne sammen på tværs af landegrænserne. En europæisk ramme, der dækker alle lande fra Irland til Ural, anser vi for bekvem og passende til dette formål. Af samme grund bliver det obligatoriske undervisningssprog engelsk, ligesom alle centrale litteraturhenvisninger vil være til engelske tekster. Men for at skabe den størst mulige grad af fleksibilitet og rum for forskellighed, vil det dog samtidig være muligt at aflevere opgaver og kommunikere med de enkelte faglærere på de sprog, som disse behersker.

Det har ikke været nemt at skrue det foreløbige studieprogram sammen. Den uddannelsesmæssige virkelighed i de europæiske lande er meget forskelligartet. Alene betegnelsen »master« har været et problem, da den i nogle lande dækker over en efteruddannelse, mens den i andre lande er en integreret del af en højere uddannelse. Og på samme måde er den i nogle lande etårig, mens den i andre varer to år. Den planlagte uddannelse svarer til en dansk magistergrad (cand.mag.), som er en toårig overbygning på bachelorstudiet, og som på engelsk oversættes med »master«. Som betingelse for at kunne blive optaget på studiet, må de studerende følgelig have en BA eller en lignende akademisk grad. Denne grad kan dog være taget inden for et hvilket som helst fagområde, dvs. ikke kun inden for sprogvidenskab i bred forstand.

Det udarbejdede studieprogram består af fem blokke, der alle afsluttes med eksamen: et obligatorisk introduktionskursus, fire obligatoriske fag, tre tilvalgsfag, et obligatorisk efterårsseminar i tredje semester samt et afsluttende speciale, der forløber over et helt semester (se skema 1).

Kurser og fag
1. Introduktionskursus (en uge)
Obligatoriske fag
2. Empirisk basis og brug af computere i ordbogsarbejdet
3. Byggede og ordbogsstrukturer
4. Lemmaselektion og sproglige angivelser i ordbøger
5. Semantiske, pragmatiske og encyklopædiske angivelser i ordbøger
Valgfag
6. Monolingval leksikografi
7. Bilingval leksikografi
8. Ordbogsdesign
9. Computerleksikografi
10. Fagleksikografi
11. Efterårsseminar (en uge): Ordbogskoncepter, planlægning og management
12. Afsluttende speciale (individuelt eller gruppearbejde)

Skema 1: Samlet uddannelsesplan

De forskellige kursers og fags vægt i uddannelsen er beregnet ud fra det internationale ECTS-pointsystem, der kræver i alt 120 points for en toårig uddannelse på fuld tid. Med hensyn til blokken af tilvalgsfag kan den studerende her medregne max. 10 ECTS-points, som er opnået inden for ikke-leksikografiske discipliner. Den samlede fordeling af ECTS-points fremgår af skema 2:

Kurser	ECTS-points
Introduktionskursus	10
4 obligatoriske fag (4 x 10)	40
3 tilvalgsfag (3 x 10)	30
Efterårsseminar	10
Speciale	30
I alt ECTS-points	120

Skema 2: ECTS-vægtning af fag og kurser

For at gøre det lettere og billigere for de studerende – især for studerende fra en række østeuropæiske lande – at gennemføre uddannelsen er det blevet besluttet, at hovedparten af undervisningen skal foregå virtuelt, dvs. at de studerende det meste af tiden har mulighed for at opholde sig i deres hjemlande, hvis de måtte ønske det eller være nødt til det af forskellige grunde. Kun introduktionskurset og efterårsseminaret vil kræve fuld fysisk tilstedeværelse. Samtidig vil både de obligatoriske og valgfrie fag langt hen ad vejen være virtuelle, idet der for nogle af kurserne dog tilbydes en en- eller todages introduktion, som vil blive klumpet sammen i forbindelse med det obligatoriske introkursus. Alt i alt forventes det, at fysisk tilstedeværelse kun vil være påkrævet i sammenlagt fire-fem uger, fordelt over to omgange i løbet af de to år. Det skulle gøre det økonomisk muligt for studerende fra alle europæiske lande at deltage i undervisningen.

Fagbeskrivelse

Introduktionskurset er som sagt af en uges varighed. Dets formål er ifølge studieplanen »at give de studerende en generel introduktion til teoretisk og praktisk leksikografi, ordbøgernes historie og deres rolle i samfundet samt de forskellige leksikografiske skoler og traditioner«. Undervisningsformen varierer mellem forelæsninger, gruppearbejde og gruppepræsentation med efterfølgende diskussion og kritik. De i alt seks forelæsninger vil have følgende indhold:

1. Leksikografiens historie, ordbøgernes rolle i samfundet og leksikografens samfundsmæssige ansvar.
2. Forskellige leksikografiske skoler og traditioner Leksikografi som en kunst, Scerbas overvejelser, aktiv-passiv-princippet, ordbogens genuine formål og brugerorienteret leksikografi.
3. Systematisk anmeldelse af udvalgt ordbog. Præsentation af grundlæggende begreber og problemer.
4. Introduktion til begreberne »ordbogsbruger«, »leksikografisk funktion« og »ordbogstypologi«.
5. Hvad er leksikografi? Forholdet mellem teoretisk og praktisk leksikografi; leksikografiens fire søjler; forholdet mellem lingvistik og leksikografi samt forholdet mellem terminologi og leksikografi.
6. Hvad er en leksikograf? Leksikografens kundskaber og færdigheder.

Gruppearbejdet i introduktionsugen vil hovedsagelig bestå i en systematisk gennemgang og anmeldelse af en udvalgt ordbog, som de studerende fremlægger til diskussion i slutningen af kurset. Selve evalueringen vil ligeledes bestå i en ordbogsanmeldelse, som de studerende får tre uger til at færdiggøre. Erfaringen fra hidtidig undervisning i leksikografi viser, at sådanne anmeldelser, der kombinerer teori og praksis, er en af de bedste måder til at føre de studerende de første skridt ind i leksikografiens specielle univers.

Blokken af obligatoriske fag indeholder som allerede nævnt fire basisfag. I det første, »Empirisk basis og brug af computere i ordbogsarbejdet«, behandles centrale redskaber som korpora, kilder, informanter, databaser, konkordansprogrammer og leksikografiske arbejdspladser. Kurset vil starte med en praktisk del, hvor de studerende vil få mulighed for at blive fortrolige med de forskellige redskaber. Det næste fag, »Byggede og ordbogsstrukturer«, vil bestå i en grundlæggende introduktion til de leksikografiske begreber »ordbogsselement«, »byggedel« og »struktur« samt en præsentation af en helhedsmodel for et leksikografisk værk. Kurset vil også teoretisk og praktisk behandle de vigtigste leksikografiske strukturer såsom fordelingsstruktur, makrostruktur, mikrostruktur, mediostuktur, tilgangsstruktur og søgestruktur. I det tredje obligatoriske fag, »Lemmaselktion og sproglige angivelser«, vil ikke alene principperne for lemmaselktion blive gennemgået, men også kriterierne for selektion og præsentation af kollokationer, ækvivalenter og belæg samt problemer vedrørende angivelser om grammatik, fonologi osv. I det sidste af de obligatoriske fag, som behandler de »semantiske, pragmatiske og encyklopædiske angivelser i ordbøger«, vil vægten blive lagt på de praktiske og teoretiske problemer, som er forbundet med udformning af forklaringer og definitioner og andre semantiske, encyklopædiske og pragmatiske angivelser i ordbøger.

Blokken af valgfag består af i alt fem fag, hvoraf den studerende skal udvælge tre. Dog

vil den studerende som allerede nævnt have mulighed for erstatte et valgfag med et fag inden for en ikke-leksikografisk disciplin, som kan være relevant for vedkommendes specialisering, f.eks. inden for lingvistik, fremmedsprog o.lign. Det er klart, at udbuddet af valgfag med fordel kunne have været større, så de studerende kunne have bedre mulighed for at specialisere sig i forskellige retninger. Men dette er i første omgang et økonomisk spørgsmål, som til syvende og sidst ville afhænge af antallet af studerende. Som det hedder i så mange brugsvejledninger, står det også mellem linjerne i den foreløbige studieplan: »Ret til ændringer forbeholdes«.

Det obligatoriske efterårsseminar, der efter planen er placeret i studiets tredje semester, er ligesom introduktionskurset forudset til at vare en uge og vil ligeledes foregå som en kombination af forelæsninger, gruppearbejde og gruppepræsentation. Formålet med dette kursus er, ifølge studieprogrammet, »at give et detaljeret overblik over den teoretiske skolede leksikografis rolle og forskellige opgaver i praktiske ordbogsprojekter og på dette grundlag sætte de studerende i stand til at planlægge, styre og afslutte et ordbogsprojekt inden for en given tidsfrist«. Kurset vil på første dag starte med gruppearbejde, hvor de studerende skal besvare en række spørgsmål med hensyn til forberedelse og gennemførelsen af et ordbogsprojekt. Det vil ske på grundlag af den viden, som de på det tidspunkt har erhvervet gennem deres uddannelse, og ud fra specielt anvist litteratur, som forventes læst inden kurset.

Herefter vil der på andendagen være to forelæsninger. For det første en forelæsning, som systematisk gennemgår de forskellige faser af et ordbogsprojekt, og for det andet en præsentation af et eller to konkrete ordbogskoncepter med tilhørende instruktioner og arbejdsplan. Den systematiske gennemgang af et projekt har følgende overskrifter:

1. Begrebet »leksikograf«
2. Ordbogens emne
3. Brugerkarakteristik
4. Funktioner
5. Udarbejdelse af koncept
6. Nødvendige kundskaber hos medarbejderne
7. Sammensætning af medarbejderstaben
8. Arbejdsplan
9. Udkast til leksikografiske instruktioner
10. Prøveartikler
11. Endelige leksikografiske instruktioner
12. Ordbogsdisciplin
13. Revision
14. Korrektur
15. Instrukser til layout
16. Instrukser til trykning
17. Projektstyring

På efterårsseminarets tredje- og fjerdedag skal de studerende i grupper og på grundlag af en række forudsætninger, som underviseren udstikker, udarbejde et detaljeret koncept til et konkret ordbogsprojekt med tilhørende arbejdsplan og leksikografiske instruktioner. Alt

dette fremlægges så af grupperne og evalueres af underviser og censor på seminarets sidste dag.

Uddannelsens afsluttende speciale kan skrives af de studerende enkeltvis eller i grupper. Det skal som udgangspunkt altid indeholde leksikografisk teori og gerne kombineret med praksis, idet det forudses, at specialet kan gennemføres helt eller delvis i forbindelse med et konkret ordbogsprojekt eller hos et forlag. Når specialet er afleveret og bedømt, vil den studerende erhverve titlen »European Master of Lexicography«, som bliver udstedt af de pågældende universiteter.

* * * *

Som allerede sagt er denne nye leksikografiske masteruddannelse på europæisk plan et ambitiøst projekt. Der har været mange vanskeligheder forbundet med at få de mange forskellige nationale virkeligheder samordnet og studieprogrammet udarbejdet. Og der er stadig en del usikkerhedspunkter. Man kan sikkert også rette kritik mod det ene eller andet i studieprogrammet. Men uanset alle disse begyndervanskeligheder løber uddannelsen af stablen i efteråret 2003 som en af de første fælleseuropæiske uddannelser, der hovedsagelig gennemføres i et virtuelt forløb. Det kan forhåbentlig også være med til at give leksikografien et mere moderne image. Det fortjener en disciplin, som har mere end fem tusinde år på bagen, og som har skabt sande pragtværker gennem tiden. Og det fortjener ordbogsbrugerne, som det hele i sidste ende drejer sig om.

Yderligere oplysninger om uddannelsen kan findes på www.masterlex.asb.dk

Bibliografi

- Aarflot, Anne Helene: *Norsk dataterminologi*. Foredrag på Konference om leksikografi i Norden, Thorshavn 21.-25. august 2001.
- Bergenholtz, Henning: *Leksikografi er ikke en del af lingvistikken*. Foredrag på Konference om leksikografi i Norden, Thorshavn 21.-25. august 2001.
- Brink, Lars: *Hvad har leksikografer lært af semantikken? Intet!* Foredrag på Konference om leksikografi i Norden, Thorshavn 21.-25. august 2001.
- Hjort, Ebba: *Erfaringer fra arbejdet med Den Danske Ordbog*. Foredrag på Konference om leksikografi i Norden, Thorshavn 21.-25. august 2001.
- Jacobsen, Jógvan í Lon: *Leksikografi og terminologi – to sider af samme sag?* Foredrag på Konference om leksikografi i Norden, Tórshavn 21.-25. august 2001.
- Leroyer, Patrick Y.G.: *For lidt ordbog og for meget teknik i tekniske ordbøger: nyt koncept til fagleksikografi*. Foredrag på Konference om leksikografi i Norden, Thorshavn 21.-25. august 2001.
- Rossenbeck, Klaus: *Flerspråkiga fackordböcker inom juridik och ekonomi: till skada eller till nytta?* Foredrag på Konference om leksikografi i Norden, Thorshavn 21.-25. august 2001.
- Tarp, Sven: *Lexicography and the linguistic concepts of homonymy and polysemy*. In: T. Roelcke: *Homonymie und Polysemie*. Lexicographica, no. 16. Tübingen: Max Niemeyer Verlag 2001, pp. 22-39.
- Tarp, Sven: *Theoretical Challenges to Practical Specialised Lexicography*. In: *Lexikos 10*. Stellenbosch: Buro van die WAT 2000, pp. 189-208.
- Tarp, Sven: *Leksikografien på egne ben. Fordelingsstrukturer og byggede i et bruger-*

orienteret perspektiv. In: *Hermes, Journal of Linguistics* no. 21. Århus: Handelshøjskolen i Århus 1998, pp. 121-137.

Tarp, Sven: Wörterbuchfunktionen: Utopische und realistische Vorschläge für die bilinguale Lexikographie. In: H.E. Wiegand (ed.): *Studien zur zweisprachigen Lexikographie mit Deutsch II. Germanistische Linguistik* 127-128. Hildesheim/New York: Olms 1995, pp. 17-51.

Norm og usus - betragtninger over en russisk-færøsk ordbog

The paper deals briefly with a crucial problem of Faroese, namely the dichotomy between a principally purist *codified* variety of the language and an *uncodified* variety, teeming with Danish-German loanwords and internationalisms, and its lexicographical treatment. The prevailing purist lexicographical attitude towards Faroese has led to significant parts, numerically and denotatively, of the Faroese lexicon being excluded from Faroese dictionaries as well as to inclusion of rare neologisms, idiolectisms, and ad hoc coinages as entries and translations.

A different approach, exemplified by a forthcoming Russian-Faroese dictionary, which recognizes the entire register variation of Faroese, including the uncodified lexicon, is discussed.

I

Talt og skrevet leksikalsk norm

Når man ser færøsk skriftsprog, kunne man let fristes til at tro, at man har en forholdsvis klar og veldefineret leksikalsk norm i færøsk.

Og det har man også - i skrevet færøsk og skriftsprogspræget færøsk. Og da sprogplanlægning og dermed sprogpolitik primært er *skriftsprogsplanlægning* (Vikør 1988: 52), så har det jo også haft konsekvenser for færøsk ordbogsarbejde, da ordbøger i høj grad er eller i hvert fald har været en fiksering af det skrevne sprog.

Denne færøske norm afviger dog i flere henseender fra det, man kunne kalde *rigssprogsnorm* eller *standard* i mange andre sprog. Den er ikke en *talt* norm, der er ingen, der har den som modersmål. Det færøske normative talesprog, som er færingeres modersmål, er tværtimod en sprogform, der netop i leksikalsk henseende afviger betragteligt fra skriftsprogsnormen.

Overfladisk betragtet kunne dette ligne den situation, man finder i så mange sprog, med et standardsprog med et standardleksikon og andre dele af leksikonet mærket som talesprog eller i andre henseender som afvigende fra den accepterede standard. Men det er ikke tilfældet.

Hvad vi finder, er en dichotomi mellem, hvad man kunne kalde *kodificeret sprog* på den ene side og *ukodificeret sprog* på den anden (Thomsen 2000: 16). Det kodificerede sprog omfatter både skrevet sprog og mundtligt sprog baseret på skrift og dele af det almindelige daglige talte sprog, det såkaldte *fællessprog*, d.v.s. grammatiske konstruktioner og leksikon, der bliver brugt forskelsløst i al slags færøsk. Leksikalsk enten som stilistisk neutrale ord, f.eks. *biðja*, *bús*, *grønur* o.s.v. eller stilistisk markerede ord, f.eks. *smalur* (i betydningen 'dum'), *grovur* (i betydningen 'god til noget'). Nogle af de stilistisk markerede ord vil naturligvis ofte findes i utvungne kontekster, men tilhører ikke derfor nødvendigvis ukodificeret færøsk. Eller sagt på en anden måde: den stilistiske inddeling går på tværs af inddelingen i kodificeret og ukodificeret sprog.

Det kodificerede færøske er stort set det sprog, der bliver beskrevet i præskriptive grammatikker og ordbøger.

Denne divergens findes ikke kun blandt verber, adjektiver og substantiver, men også blandt pronominer, adverbier, funktorer o.s.v.

Jeg vil i det følgende for nemheds skyld, selv om det måske ikke er helt præcist, henholdsvis anvende betegnelsen *færøsk skriftsprog* (inklusive den mundtlige variant i radioudsendelser, foredrag o. lign.) og *talt færøsk*, som i store træk kan defineres sådan:

Talt færøsk: Fællessprog + Ukodificeret sprog

Færøsk skriftsprog: Fællessprog + eksklusive skriftsprogelementer

Kort kan forskellen beskrives sådan:

- Der eksisterer et kvantitativt set betydeligt lag i talt færøsk af leksikalske elementer, ofte gamle og veletablerede låneord, mest af dansk-plattysk oprindelse, som ikke får adgang til færøsk skriftsprog. Det neutrale ukodificerede leksikalske element i dette lag udgør sammen med fællesordene kernen i det færøske leksikon;
- Et stort antal internationalismer anvendes frit i neutralt talt færøsk, mens de kun i begrænset omfang tillades i færøsk skriftsprog. Sammen med det ovennævnte dansk-tyske element udgør de ukodificeret færøsk sprog;
- I færøsk skriftsprog findes et kvantitativt set betydeligt lag af puristiske neologismer, som kun i begrænset omfang træffes i talt færøsk;
- Der eksisterer et stort antal par, ofte betegnende ganske hverdagsagtige foreteelser og begreber, hvis medlemmer kan være et ukodificeret ord ~ et skriftsprogsord (f.eks. *læpastift* ~ *varrastift* (= da. læbestift)), et ukodificeret ord ~ et fællesord (f.eks. *forsvinna* ~ *hvørva* (= da. forsvinde)), eller i sjældne tilfælde et fællesord ~ et eksklusivt skriftsprogsord f.eks. *AIDS* - *eyðkvæmi* (= da. AIDS))

Baggrunden

Denne situation er opstået og har udviklet sig diakront og synkront gennem sprogkontakt og bilingualisme, der bl.a. har medført, at i hvert fald talt færøsk kan betragtes som et åbent leksikalsk system over for dansk med det danske ordforråd som en kilde og fælles referenceramme.

Færøsk sprogpolitik har fra første færd reageret imod denne "sprogblending", både den diakrone og den synkrone, dels med en purisme, der har haft til hensigt at fortrænge de eksisterende låneord, dels med forsøg på nydannelser.

Den officielle færøske sprogpolitik har derfor på forhånd stigmatiseret det ukodificerede sprog, der netop er karakteriseret ved det store antal låneord.

Hvis man skal anskueliggøre det, ville det svare til, at man i dansk standardskriftsprog ikke ville anvende hyppige former som *betale*, *fornærme* eller *direktør*, *konstatere*. Disse ord ville derfor heller ikke træffes i ordbøger, hverken som opslagsord eller oversættelser.

Leksikografisk behandling af ukodificeret leksikon

Det mest karakteristiske element i denne færøske dichotomi er det store antal neutrale uko-

dificerede ord i talt færøsk. Og indtil begyndelsen af 1990-erne lå den afgørende grænse i færøsk leksikografi ganske fast mellem det neutrale ukodificerede sprog på den ene side og det kodificerede sprog på den anden side.

Det har så bevirket, at selv ovenud hyppige ord i færøsk meget ofte ikke findes i ordbøger.

Et ord som konjunktionen *viss(i)* (fra dansk *bvis*) vil i enhver objektiv undersøgelse af færøsk fremtræde som et af de allerhyppigste ord i færøsk. Men det vil også vise en karakteristisk udbredelse, idet det så at sige aldrig mødes i skriftsprog og skriftsprogspræget mundtligt sprog. Og dette ovenud hyppige, neutrale ord i talt sprog glimrer med sit fravær i ordbøger, med undtagelse af H. Petersens dansk-færøske (Petersen 1995).

Til grund for udelukkelsen af dette højfrekvente ord fra disse områder af sproget ligger en værdidom, en bestemt holdning.

Derved adskiller færøsk sig såmænd ikke fra de fleste andre sprog.

Det er i selve værdidommene, færøsk adskiller sig.

En ordbog bør vel ideelt afspejle de objektivt eksisterende, verificerbare fakta, d.v.s. i ovennævnte tilfælde, at ordet rent faktisk er ovenud hyppigt i færøsk.

Men ordbogen må også afspejle værdidommene, d.v.s. i dette tilfælde gør opmærksom på ordets specifikke udbredelse.

Ordbogsforfatteren bør derimod ikke qua ordbogsforfatter tage stilling til selve værdidommene, d.v.s. det er ikke hans opgave at tage stilling til, om det er godt eller dårligt, om det er rigtigt eller forkert, at det højfrekvente ord *viss(i)* er udelukket fra skrift og skriftsprogspræget sprog. Hans opgave burde være at konstatere de faktiske forhold.

Men selv et overfladisk blik på færøske ordbøger vil afsløre, at det sjældent er tilfældet. Det vil vise, at i den færøske leksikografiske tradition har værdidommene i en lang række tilfælde spillet en betydeligt større rolle end objektive faktiske konstateringer.

Problemer i puristisk leksikografi

Men denne, som vi kunne kalde præskriptive puristiske færøske leksikografi, er ikke uden problemer.

Bestræbelserne på at rense sproget for ord, der enten er en vigtig del af det talte sprogs neutrale leksikon eller som er integrerede elementer af det ekspressive sprog, har henvist kvantitativt og denotativt betydende dele af færøsk ordforråd til det ukodificerede sprog og dermed til ord, der i vid udstrækning afvises i færøske ordbøger. Dermed er den færøske leksikograf afskåret fra at bruge vigtige elementer i færøsk som opslagsord eller oversættelse og vil ofte afholde sig fra at bruge en nærliggende og dækkende oversættelse til fordel for mere diffuse ækvivalenter.

Den præskriptive færøske leksikografi sanktionerer for eksempel brugen af ukendte nydannelser som opslagsord eller oversættelser som erstatning for velkendte ord.

I hvert fald den udenlandske bruger af en færøsk ordbog har ingen jordisk chance for at bedømme, om det ord, han kan blive præsenteret for, er et reelt eksisterende færøsk ord eller den præskriptive leksikografs drøm om et færøsk ord.

Blot to tilfældige eksempler: i den engelsk-færøske ordbog fra 1984 (av Skarði 1984: 62) bliver **contact lens** oversat som *atkúpa* og intet andet. Der er bare det problem ved det, at

ordet er ukendt for færinger, vi kalder det *kontaktlinse*. I den store dansk-færøske ordbog fra 1998 (i Skála et al. 1998: 621) bliver *lampeskærm* oversat som *lampuskjól*, og kun det. Det er selvfølgelig et nydeligt ord, men der er bare den hage ved det, at sådan hedder det ikke på færøsk, det hedder *lampuskermur*. Heller ikke den etsprogede færøske ordbog (Poulsen et al. 1998) holder sig for god til at medtage ad hoc nydannelser og idiolektismer.

Det er muligt, at det ud fra den præskriptive puristiske leksikografis synspunkt er til-ladeligt at gøre sådan noget. Men set fra et deskriptivt synspunkt er oversættelser som oven-stående slet og ret forkerte. Og set fra et praktisk synspunkt, som vejledning for brugeren, er oversættelserne direkte vildledende.

II.

Russisk-færøsk ordbogs behandling af ukodificeret leksikon

Jeg vil nu gå over til med nogle konkrete eksempler fra en kommende russisk-færøsk ordbog at vise, hvordan man også kan gribe problemstillingen an med den eksisterende færøske dichotomi.

Lad mig lige gøre opmærksom på, at mit ordbogsprojekt officielt først starter 1. sep-tember i år, altså om en uge. Men jeg har naturligvis gjort mig mine tanker og skrevet en del artikler eller dele af artikler.

Ikke desto mindre har jeg ikke nogen færdige løsninger på alle problemer endnu. Så det, jeg fremlægger, er også et indblik i ordbogsforfatterens værksted.

Det, at jeg afstår fra den præskriptive puristiske leksikografis metoder, betyder ingenlunde, at min fremgangsmåde er uden problemer eller uproblematisk. Tværtimod har jeg skaffet mig nogle nye problemer på halsen, som jeg på indeværende tidspunkt ikke altid har fundet en løsning på, og der kan sikkert rejses tvivl om nogle sider af min metode.

Min ambition har været - hvad det færøske angår - at give en dækkende og korrekt oversæt-telse med inddragelse af det færøske sprogs fulde register, inklusive det ukodificerede sprog. Men én ting er at fremsætte den slags hensigtserklæringer, en anden at udmønte det i praksis.

I den planlagte ordbog er det hensigten ikke kun at markere de færøske oversættelser stili-stisk, men også, hvor det er påkrævet, at mærke dem med tilhørsforhold til klasserne inden for den omtalte dichotomi.

Det har især stor betydning for den ikke-færøske bruger af ordbogen, at de færøske oversættelser bliver udførligt forklaret m.h.t. til deres tilhørsforhold.

Et af problemerne bliver at opstille holdbare kriterier for afgrænsning af det ukodificerede sprog.

Med den totale mangel på en databank over færøsk talt sprog in mente, undgår man næppe at trække på forfatterens og eventuelle meddelers intuition og dermed en vis subjek-tivitet. Men jeg ved ikke, om subjektiviteten bliver større end for eksempel ved forfatteres inddeling af ord i stilistiske kategorier.

For ikke at give nogen et forkert indtryk af problemets omfang, vil jeg gerne forudskikke

den bemærkning, at eksemplerne i det følgende netop er valgt for at illustrere problemerne med ukodificeret sprog. I et stort antal artikler i ordbogen vil det slet ikke være det, der er problemet.

Eksempler; dagligdags sprog

Et forholdsvis uproblematisk eksempel finder vi i

1. колесó plur. колёс/а, ~, ~ам n 1. hjul [ju:l]^{HNK} c_{0o}, hjól [tʃɔl]^{HN} c_{0o}

(da. hjul)

hvor vi finder det for færøsk så karakteristiske forhold, at vi har to ord, det ene i sin tid taget fra dansk, det andet et færøsk ord, som man i dette tilfælde har prøvet at fortrænge det indlånte ord med. *hjul* er forsynet med etiketten ^{HNK} (нейтральный некодифицированный язык), d.v.s. neutralt ukodificeret sprog. Heri ligger, at det er det ord, man som regel anvender i færøsk talt sprog, og at det i dette lag af færøsk ikke bærer noget præg af substandard eller lignende konnotationer. *hjól* er forsynet med etiketten ^{HN} (нейтральный письменный язык), d.v.s. neutralt skriftsprog. I den sidste betegnelse ligger, at det simpelthen er *ordet* i færøsk skrift og at det i dette lag af færøsk er et fuldstændig neutralt ord uden nogen konnotationer af noget bogligt el. lign.

Hvis vi tager det næste eksempel,

2. багáжник т 1. (велосипеда и т.п.) bagasjuberari [-l'ga:f-]^{HNK} M_{гг-агг}; viðførisher^{HN} M_{гг-г} 2.

(da. bagagebærer)

(автомашины) bagasjurúm [-l'ga:f-]^{HNK} c_{0o}, viðførishúm^{HN} c_{0o}

(da. bagagerum)

så er *bagasjuberari* og *bagasjurúm* helt neutralt ukodificeret sprog. Derimod hører *viðførisher* og *viðførishúm* nok ikke så meget til det helt neutrale skriftsprog som til et lag i færøsk skriftsprog, som opfattes som mere skriftsprogspæret eller bogligt end f.eks. *hjól*, og derfor er mærket med en særlig etikette ^{1p}, som betegner et mere bogligt skriftsprog.

Hvis vi så tager det næste eksempel, så er der noget andet, der gør sig gældende:

3. брех/áть брешу́, брешень, брешут ipf tm. ... 2. fl. (врать) lúgva; (говорить вздор) mósna,

tvætla, vrøvla {vrevla}^{3HNK}, slutra^{3HNK}

(da. vrøvle, sludre)

Mens *mósna* og *tvætla* begge tilhører fællessproget, så tilhører *vrøvla* og *slutra* ikke alene det ukodificerede sprog, de er desuden stilistisk mærket og bliver derfor forsynet med etiketten ^{3HNK}, der betegner stilistisk markerede ekspressive ukodificerede ord.

Med det næste eksempel begynder det at blive lidt mere problematisk.

4. a I. conj. ... 6. (еслу) ~ не понимаешь, так и не говори viss(i)^{nnk} tú ikki

(da. hvis)

forstendur [-ʃsɔɛ-]^{nnk} tað, so lat vera við at siga nakað; forstendur [-ʃsɔɛ-]^{nnk} {skilur}tú

tað ikki, so lat vera við at siga nakað

Både *viss(i)* og *forstanda* tilhører det neutrale ukodificerede sprog. Men der er tilsyneladende en forskel i en anden henseende. Hvis det endelig skal være, kan man nok skrive *forstanda*, selv om det i en skreven tekst vil falde lidt i øjnene. Derimod er *viss(i)* øjensynligt underlagt betydelig strengere restriktioner, hvad det angår. Spørgsmålet er så, om det skal afspejles i de angivelser, der er beregnet på den ikke-færøske bruger. Som ordbogsforfatter står man altid i det dilemma, at man kan inddele og underinddele og forfine ad infinitum, indtil man får en så fin inddeling, at den bliver uoverskuelig. Her har jeg valgt at betragte tilhørsforholdet til det neutrale ukodificerede sprog som det vigtigste. Og da den ikke-færøske bruger i brugsvejledningen til ordbogen vil blive generelt advaret imod at anvende de neutrale ikke-kodificerede ord i skrift, anser jeg det ikke for så vigtigt at gøre opmærksom på, at ordene i denne klasse måske ikke alle opfører sig ens m.h.t. til accept i det skrevne sprog.

Med det næste eksempel løber jeg ind i et problem, som jeg givetvis vil komme ud for mange gange undervejs:

5a. **зámша** f ruskinn^{nnk} c₀₀, risinskinn^{nnk} c₀₀

(da. ruskind)

5b. **зámша** f ruskinn c₀₀

Dette skal ikke opfattes sådan, at der bliver to forskellige artikler med samme opslagsord. Det, der er tale om her, er en diskussion, som jeg i øjeblikket fører med mig selv.

For man kan med rette have sin tvivl, om det er rigtigt at mærke *ruskinn* med ^{nnk}, altså som tilhørende det neutrale ukodificerede sprog. Om det ikke i virkeligheden tilhører fællessproget. For selv om ordet ikke har vundet indpas i den færøske modersmålsordbog (Poulsen et al. 1998) (den har kun *risinskinn*) og begge de to nyeste dansk-færøske ordbøger (Petersen 1995; í Skála et al. 1998) forsyner det med etiketten *tlm.*, d.v.s. talesprog, så er ordet *ruskinn* det reelt eksisterende færøske ord for dette begreb i den forstand, at det er det eneste ord, det overvældende flertal af færingers kender for *ruskind*.

Man kan ligeledes sætte spørgsmålstegn ved, om *risinskinn* virkelig tilhører klassen af det bogligt prægede skriftsprog, om det ikke snarere tilhører klassen af kuriøse nydannelser, og derfor kan man nok gøre sig sine overvejelser, om dette ord overhovedet skal med i en fremmedsproglig ordbog eller om det ikke i det mindste skal mærkes på en anden måde end ^{1p}.

Der kan altså med føje argumenteres for kun at medtage ordet *ruskinn* uden nogen etikette overhovedet.

Det er dog ikke utænkeligt, at modersmålsordbogen og andre ordbøger får en vis indflydelse på normeringen af færøsk. I så fald vil der måske opstå en situation som den, der er beskrevet i eksempel 5a, og som er så velkendt i færøsk. Så eksempel 5a i dets nuværende skikkelse er måske snarere et kig ud i fremtiden.

Internationalismer

Mens jeg i det forudgående har nævnt nogle eksempler på dagligdags ukodificerede ord, vil jeg i det følgende nævne nogle eksempler på behandlingen af egentlige fremmedord og internationalismer.

I modsætning til hvad man skulle tro, når man læser og hører færøsk skriftsprog, er fremmedord og internationalismer meget udbredte i færøsk, lige så udbredte som i de fleste andre europæiske sprog. Enkelte af disse ord må siges at være fuldt accepteret også i det kodificerede sprog, som f.eks. navnene på forskellige politiske bevægelser som *kommunisma*, *sosialisma* o. lign. Andre bliver almindeligt brugt i det ukodificerede sprog, men gør kun sporadiske indhug på det kodificerede sprog, hvor de ofte er afløst af neologismer. Atter andre er rene fagord.

Så at et fremmedord er velkendt og bliver meget brugt i færøsk, betyder på ingen måde, at det også er medtaget i ordbøger.

Ved første øjekast kunne det se ud, som om man simpelthen kunne behandle fremmedordene uden for det kodificerede sprog på samme måde som det neutrale ukodificerede sprog foroven. Men tilsyneladende er der i færøsk ikke helt så strenge restriktioner over for anvendelse af de egentlige fremmedord eller internationalismer i skrevet sprog, som der er over for de dansk-plattyske indlån og den slags. Derfor bør man nok lave en særlig gruppe til de neutrale, stilistisk umarkerede internationalismer, der er i almindeligt brug uden for skrift og skriftsprogspræget sprog og ofte i tilgift kan bruges i visse former for skriftsprogspræget sprog.

Internationalismer i færøsk leksikografi

Den officielle puristiske færøske sprogpolitik har også påvirket færøsk leksikografi, hvad fremmedord angår. Den afspejler sjældent usus. I stedet finder man ofte vilkårlige ad hoc nydannelser, sjældne neologismer o. lign.

Blot tre eksempler på, hvor forskelligt ordbøger behandler det samme fremmedord.

í Skála et al. 1992 (engelsk-færøsk)	í Skála et al. 1998 (dansk-færøsk)	Petersen 1995 (dansk-færøsk)
abstraction <i>sertikið hugtak</i>	abstraktion <i>sertikið hugtak,</i> <i>úrtøkið hugtak</i>	abstraktion <i>abstraktión</i>
atomism <i>frumeindarstevna, atomisma frumeindarstevna</i>	atomisme <i>atomisma</i>	atomisme
quantum theory <i>skamtaástøði</i>	kvanteteori <i>skamtaástøði</i>	kvanteteori <i>kvantteori</i>

í Skála et al. 1992 og í Skála et al. 1998 udmærker sig ved som oversættelser af henholdsvis engelske og danske leksemer at bringe ukendte neologismer eller ligefrem idiolektismer. Jeg tror i hvert fald ikke, jeg går nogen for nær ved at sige, at ud over de fire forfatteres kreds er der næppe mange færinger, der kender *frumeindarstevna* og *skamtaástøði*. Petersen 1995 afspejler tro mod sine principper i langt højere grad færøsk usus.

I den planlagte russisk-færøske ordbog vil man slet ikke finde forsøg på at oversætte russiske ord og heller ikke fremmedord med selvskabte ord eller neologismer, der hovedsageligt lever i enkelte ordbøgers spalter. Derimod vil gængse neologismer, hvad enten de så er skriftsprog eller er trængt ind i fællessproget, naturligvis blive medtaget.

Eksempler; internationalismer

Lad os først se på et forholdsvis enkelt eksempel:

6. компьютер *m* telda Ж_{т-а}, computari {kompjútari}^{НИК(?)} М_{т-а}ri [-'pju-]

(*da.* computer)

Der er næppe nogen tvivl om, at neologismen *telda* er blevet det neutrale ord i al slags færøsk. Men hvad med *kompjútari*, som stadig bliver en hel del brugt i dagligt sprog? Skal den klassificeres som neutralt ukodificeret sprog? Er det overhovedet nødvendigt at tage et sådant ord med, når der allerede er et neutralt ord? Jeg håber, jeg finder et svar hen ad vejen.

Med det næste eksempel forholder det sig lidt anderledes.

7. психолог *m* sálarfrøðingur[□] М_{сорт-а}, psykologur [sy:ǵo'lo:-]^{НИТ(?)НИК} М_{сорт-а}

(*da.* psykolog)

Med stigende brug af psykologer er også den færøske neologisme *sálarfrøðingur* blevet mere udbredt, så udbredt, at jeg er tilbøjelig til - om end med lidt tvivl i sindet (tvivlen er udtrykt ved hjælp af tegnet € som er en påmindelse til mig selv om mangler m.m. i artikler) - at medtage den uden nogen form for etikette overhovedet. Spørgsmålet er så, hvad man gør med *psykologur*. Ordet er udbredt i talt færøsk, sikkert endda mere end *sálarfrøðingur*, og ses også på tryk, om end betydeligt sjældnere end *sálarfrøðingur*. Jeg har, i hvert fald foreløbig, valgt at henføre det til en særlig gruppe internationalismer, som mest bliver brugt i talt sprog, men dog også kan bruges i skrift, selvom den neologistiske ækvivalent dog foretrækkes. Men spørgsmålstegnet viser, at jeg er lidt i tvivl.

Det følgende eksempel

8. философия *f* filosofi [fi:loso'fi:]^{НИТ} Ж_{0-ir}, heimspeki^{НИТ} Ж_{т-ir}

(*da.* filosofi)

viser en ret udbredt type ordpar. Et fremmedord, der er almindeligt først og fremmest i talt sprog, og en neologisme, der er så udbredt i skrevet sprog, at den må karakteriseres som tilhørende det neutrale skriftsprog.

De to sidste eksempler

9. абстрактность ... ~ный *stf. en, ~на, ~но, ~ны adj* abstraktur [-'sɕja-]^{НИТ}

(*da.* abstrakt)

10. КВАНТ **~ОВЫЙ** *adj* kvant-; ~овая механика kvantmekanikkur[□] *м.сорт-ар*; ~овая
(*da. kvante-*)

теория kvantteori[□] *ж.р.-и*

er endelig de tilfælde, hvor man nok må sige, at fremmedordene, hvad enten de så er accepteret i ordbøger eller ej, er de færøske ord. De neologismer, der er blevet forsøgt introduceret for at erstatte dem, synes ikke at have haft nogen succes og er sjældent kommet ud over ordbøgernes spalter. Derfor har jeg heller ikke medtaget neologistiske forslag overhovedet. Man kan stille sig selv det spørgsmål, om et ord som *abstraktur* så ikke bør have en særlig etikette, der afviger fra den gængse for fremmedord.

Det sidste, *kvantmekanikkur*, tangerer fagordenes verden eller i hvert fald de mere specielle begreber. Og igen viser tegnet [□] min tvivl, hvordan jeg egentlig skal markere dette ord.

Men tvivlen har i videnskabens verden jo altid været drivkraften for nytænkning.

¹ De danske oversættelser er kun til brug for læseren af denne artikel og vil naturligvis ikke findes i ordbogen

Litteratur

- av Skarði, Jóhannes (1984). *Ensk-føroysk orðabók*. Tórshavn: Føroya Fróðskaparfelag í Skála, Annfinnur; Jacobsen, Hanne; Mikkelsen, Jonhard; Wang, Zakarias (1998). *Donsk-føroysk orðabók*. Tórshavn: Stiðin.
- í Skála, Annfinnur; Mikkelsen, Jonhard; Wang, Zakarias (1992). *Ensk-føroysk orðabók*. Tórshavn: Stiðin.
- Petersen, Hjalmar P. (1995). *Donsk-føroysk orðabók*. Tórshavn: Føroya Fróðskaparfelag.
- Poulsen, Jóhan Hendrik W.; Simonsen, Marjun; í Lon Jacobsen, Jógvan; Johansen, Anfinnur; Hansen, Zakaris Svabo (1998). *Føroysk orðabók*. Tórshavn: Føroya Fróðskaparfelag.
- Thomsen, Johnny (2000). "Talað mál". Leksikografiskt putl. *Málting* 28, 12-24, Tórshavn Vikør, Lars S. (1988). *Språkplanlegging. Prinsipp og praksis*. Oslo: Novus.

All vår början bliver svår... På väg mot en färöisk-tysk ordbok

The task of writing dictionaries in the Faroes is mostly one man's work. The author deals with conditions, needs, concept, shape and some special problems concerning his work on a Faroese-German dictionary, which is mainly intended for upper secondary-school pupils. In order to write a useful dictionary during the 2¹/₂ years he has at his disposition, he follows a frequency list of Faroese words which enables him to treat a lot of idioms that are connected with the most frequent words.

1. Förutsättningar

1.1. Sedan något år finns det på Färöarna inte minst bland politikerna ett tilltagande, i viss mån nationalpolitisk motiverat intresse för framställning av ordböcker, numera i synnerhet tvåspråkiga till och från färöiskan. Sedan 2001 avsätts i landsbudgeten en summa för ändamålet i en storleksordning som möjliggör ett effektivt arbete. Inom ramen för denna politik har det färöiska utbildningsdepartementet sommaren 2000 betrott författaren med utarbetandet av en färöisk-tysk ordbok och utlovat finansiering av de 2¹/₂ månår projektet i förstone är beräknat till att ta.

1.2. Som ytterligare ett utslag av ökat intresse för ordboksproduktion bör ses det faktum att det under 1990-talet på övervägande privat initiativ har utgetts en engelsk-färöisk ordbok och två dansk-färöiska. Manuskriptet till en tysk-färöisk ordbok lär ha nått en viss fullbordan. Vid alla dessa arbeten har det naturligtvis funnits en korpus för utgångsspråket. Både den engelsk-färöiska och den tysk-färöiska ordboken är således omedelbart baserade på Gyldendals röda engelsk-danska respektive tysk-danska. När det omvänt gäller ordböcker från färöiskan till främmande språk har tills nyligen det största kruket varit avsaknaden av en omfattande och aktuell färöisk korpus. Den enda ursprungliga ordboken från färöiskan är den välkända färöisk-danska av Jacobsen och Matras med tillägget 1974 av Winther Poulsen. Att ordbokens korpus i dag är otillräcklig framgår klart av det faktum att översättningen av de danska orden till engelska som Young och Clewer gav ut 1985 som *Føroysk-ensk orðabók*, så gott som aldrig används i skolorna. En genomgripande förändring av situationen skedde så sent som 1998, när den stora färöiska så kallade modersmålsordboken gavs ut. Både denna och den mindre dansk-färöiska av Hjalmar Petersen har förresten skrivits med det speciellt för modersmålsordboken lokalt utvecklade skrivprogrammet *RiSt*, vilket även jag begagnar mig av i en lätt adapterad version.

2. Behov och målgrupper

2.1. Det blommande intresset för ordboksarbetet är ingalunda en nationalromantisk fluga: det finns ett reellt behov bakom. Färöarna agerar som bekant i ekonomiska sammanhang sedan länge självständigt på ett internationellt plan. Fast de står utanför EU har förbindelserna

med gemenskapen som huvudområde för exporten på sistone blivit allt tätare. En annan sak är att färöingarna i stigande grad turistar, arbetar och utbildar sig i länder utanför Norden, medan öarna själva har blivit ett frekventerat turistmål för folk från kontinenten. Läggs därtill den allmänna internationaliseringen som snabbt sker genom informationsteknikens möjligheter, så är det inte att undra på att det även här har uppstått ett allt större behov av interaktion på främmande språk, och då helst på flera än endast danska och engelska. Icke-färöingars behov av att förstå eller till och med kommunicera på färöiska lär däremot vara ytterst begränsat. Bortsett från en eller annan språkvetenskaplig institution och något bibliotek samt några få enskilda personer kan man nog inte räkna med intresse utomlands för ordböcker till och från färöiskan.

2.2. Målgruppen består således i allt väsentligt av färöingarna själva. Av det nyss sagda framgår redan vilka branscher och yrken som särskilt kommer på tal. Den största målgruppen har dock inte nämnts ännu, nämligen skoleleverna. Så gott som alla unga i grundskolan har ju minst fem år engelska och två år tyska, och många av dem som går även ett tionde skolår får ännu ett år av båda språken. Därtill kommer de runt räknat 40% av varje årgång som fortsätter på gymnasiet eller tar Högre förberedelseexamen med för allas vidkommande ytterligare minst två år engelska och för ganska många vidkommande likaledes två år tyska. Det kunde tyckas vara självklart att man — åtminstone i skolan — borde ha möjlighet att lära sig främmande språk med modersmålet som bas och inte behöva ha ett annat främmande språk, som ju t ex danskan är för färöingarna, som mellanled.

3. Konceptet

3.1. Det torde således vara givet att vid författandet av den färöisk-tyska ordboken med tanke på utformningen endast ta hänsyn till vad som brukligt är på Färöarna. Således följer alfabetiseringen den numera gällande med exempelvis *A* och *Á* som två åtskilda bokstäver. Kasusföljden blir nominativ, akkusativ, dativ, genitiv. Den grammatiska terminologin blir på färöiska, och som förkortningar används de i modersmålsordboken begagnade. Distinktiva synonymer framför tyska ord ges på färöiska och inte, vilket man kunde tänka sig som en möjlighet, på tyska.

3.2. Huvudpunkten i konceptet rör emellertid något helt annat än sådant, som trots allt kan tyckas vara småsaker. Som nämnt ska det på 2^{1/2} månår åstadkommas en någorlunda brukbar ordbok. Då gäller det att koncentrera sig på det väsentliga. Men vad är det? Här finns två till synes ganska oförenliga aspekter: Å ena sidan ska ordboken ju helst innehålla så många uppslagsord som möjligt, å andra sidan bör jag så väl som möjligt ta tillvara en för tyskans vidkommande på Färöarna just nu ganska unik specialkompetens i synnerhet på det idiomatiska området som i färöiskan ju spelar en mycket framträdande roll. Lösningen blir att inte, som många gör, börja med bokstaven *A* och fortsätta genom alfabetet så länge anslagen räcker, varvid ordboken troligen skulle förbli en torso — men att arbeta sig ner igenom en färöisk frekvensordlista, vilken som tur är finns tillgänglig, varvid den färöiska modersmålsordboken naturligtvis konsulteras för varje ord. Man kan då räkna med att få med några tusen ord och just dem som troligen även på färöiskan liksom på så många andra språk utgör över 90% av det s k "vanliga" språkets ordförråd. Eftersom de flesta av språkets högfrekventa ord inte bara används i flera — ofta vitt skilda — betydelser, men även ingår i en mängd fasta uttryck och förbindelser (härefter sammanfattande kallat blott för uttryck) i vidaste bemärkning och inklusive ordspråk, får man på så sätt med även en stor del av

denna sida av språket. Nackdelen är naturligtvis att det är ett mycket tungt arbete, särskilt i början. Man fyller många sidor, men det rör sig ändå bara om förhållandevis få uppslagsord. Dessbättre finns det dock ingenting som hindrar en från att ibland ta det lite lättare med några 1:1-ord, exempelvis fisk- eller fågelnamn — eller varför inte *Palleba*, färöingarnas motsvarighet till tyskarnas *Otto Normalverbraucher*!

3.3. Självfallet varken kan eller bör allt som står i modersmålsordboken under ett uppslag, även finnas i den ordbok jag utarbetar. Betydelser och uttryck som betecknas som lokala, sällsynta eller tillhörande kvädespråket och därmed som obsoleta utesluts alltid. När det rör sig om fackspråk får man göra en bedömning hur pass viktigt det kan vara att få veta den tyska motsvarigheten. Vissa uttryck inom fiskerinäring och sjöfart kan t ex vara befogade att ha med, medan sådana inom färskötseln övervägande kan undvaras fast de spelar en relativt stor roll i det dagliga livet på Färöarna. När det gäller uttryck följer jag den linjen att hellre ta med mera än mindre fast troligen flertalet uttryck inte längre tillhör det "vanliga" färöiska språket, åtminstone inte den yngre generationens ofta förvånansvärt fattiga mentala lexikon. Det är ju trots allt alltid lättare att stryka något i efterhand än att tillfoga.

3.4. Till konceptet hör slutligen i viss utsträckning lexikalisering av färöiska böjningsformer. Även om det optimala ur de presumptiva användarnas synpunkt i dag nog skulle vara att lemmatisera och översätta exempelvis alla stamformer av oregelbundna verb och alla kasusformer med något omljud som t ex dativ pluralis *børnum* av *barn*, tycks mig detta dock vara något överarbetat. Däremot borde det vara ändamålsenligt att ge böjningsformerna av vissa pronomina såsom personliga och demonstrativa egna artiklar, inte minst därför att det skulle bli ganska oöverskådligt om dessa böjningsformer med tillhörande uttryck skulle föras samman under formen för maskulinum singularis. Man måste härvidlag i synnerhet erinra sig att genitivformernas ställning i färöiskan är mycket svag och att man därför vanligtvis använder en omskrivning, ofta med *hjá* 'hos', så att exempelvis *hjá bonum* kan betyda både 'hos honom' och 'hans'. Det sista blir då på tyska *sein, seine, sein* respektive *dessen* — väl att märka om det syftar på ett maskulint eller för den delen neutralt ord! Annars blir det ju *ibr* och *ibre* respektive *deren*. Många möjligheter alltså som ska nämnas, och då helst med exempel. Då ställer sig naturligtvis frågan om det inte vore mera ändamålsenligt att i stället på lämplig plats ge en böjningsöversikt och eventuellt några regler för användningen. Personligen tror jag dock att just denna abstraktion, som översikter i grunden innebär, är något som ska undvikas i en ordbok, där användaren helst söker direkt information. Att denna tyvärr långt ifrån alltid kan ges på ett någorlunda överskådligt och täckande sätt, utan att författaren ändå måste tillgripa vissa abstraktioner och av användaren kräva efter- och omtanke, är en annan sak. Det gäller helt enkelt inte så mycket att undvika detta dilemma som att begränsa det.

4. Utformningen

Här ska bara nämnas några valda principer.

4.1. Organisationen av det färöiska ordmaterialet följer med hänsyn till uppslagsorden i det hela taget principerna i modersmålsordboken, dock med ett något strängare beaktande av en ordklasshierarki, vilket bland annat betyder att t ex en preposition som används adverbialt ges eget lemma som adverb, till och med före prepositionen. Inom en bestämd artikel blir det inte minst av utrymmesskäl nödvändigt att föra samman de färöiska betydelser som

på tyska har en och samma motsvarighet, varigenom uppbyggnaden av artikeln kan skilja sig avsevärt från den i modersmålsordboken. Genom att i en artikel först nämna den tyska motsvarighet som täcker flest färöiska betydelser och sedan gå över till enskilda färöiska betydelser med var sin speciella tyska motsvarighet följs så att säga frekvensprincipen upp även på ett sekundärt plan.

4.2. En annan skillnad som ter sig ganska naturlig i en tvåspråkig ordbok är att i en artikel skilja klart mellan betydelsedelen och uttrycksdelen på så sätt att först, gärna med exempel, ange de olika betydelser som det färöiska ordet ensamt kan ha på tyska och att sen, efter en markering, låta följa de uttryck i vidaste bemärkning där uppslagsordet har en för uttryckets betydelse central plats. Jag har valt att uppföra uttrycken i alfabetisk ordning efter det betydelsebärande ord som, under beaktande av ordklasshierarkin, knyter sig tätast till uppslagsordet varvid — det ska medges — en viss subjektivitet inte alltid kan uteslutas.

4.3. De många förtydligande exemplen kan vara av tre olika slag: enkilda ord som förmedlar ett intryck av användningsområdet, exempelvis vid *sehen*, intransitivt: *gut, schlecht, jmdm. in die Augen*; vidare enbart tyska satsexempel, varvid man naturligtvis måste passa på att uppslagsordet verkligen förekommer i den underförstådda färöiska "översättningen"; slutligen färöiska satsexempel med tysk översättning. Att denna senare typ brukas förhållandevis ofta beror inte minst på att man ju långt ifrån alltid kan vara säker på att en bestämd färöisk betydelse är så pass väl känd att den utifrån enbart ett tyskt exempel känns igen. I detta sammanhang ska nämnas att de framför mera divergerande tyska betydelser regelbundet utsatta färöiska motsvarigheterna respektive upplysningarna om användelseområdet spar en hel del exempel.

5. Problem

5.1. Något som vållar inte bara mig utan även de flesta färöingar betydliga svårigheter är frågan vad som är god, ren, riktig, önskvärd, äkta osv färöiska — en källa till ständiga diskussioner och stridigheter. I och med att modersmålsordboken nu föreligger borde ett visst lugn ha inträtt på området, men tyvärr pratar inte alla så som ordboken som med hänsyn till så kallade internationella ord av latinskt-romanskt-engelskt ursprung är mycket restriktiv och ännu mera med hänsyn till danska ord av (låg)tyskt ursprung i färöiskan. Sådana ord hörs dock titt som tätt, vanligtvis med mera eller mindre färöiskt uttal, speciellt i huvudstaden men även annars. Då ställer sig frågan vad en stackars författare av en tvåspråkig ordbok ska göra. Ska han eller hon verka för en "ren" färöiska och i möjligaste mån utesluta de främmande orden eller ska man räcka användaren en hjälpande hand så att denne kan finna vad den letar efter? I grunden har vi här samma sorts problem som många andra har med alla de engelsk-amerikanska orden som väller in i språken. Jag har till att börja med valt den linjen att bara undantagsvis ta med något uppslagsord utöver dem som modersmålsordboken har. Att hålla den valda linjen är än så länge ganska lätt därför att det bland de mest frekventa orden ju sällan finns sådana av främmande härkomst. Vårre blir det när man kommer till mera speciella ord: Visaren på en klocka heter *pinnur*, men folk säga oftast *visari*, ett ord som alltså inte finns med i modersmålsordboken. Armbandets till ett armbandsur heter *reim*, men folk säga oftast *armband*. Ordet finns i modersmålsordboken fast inte i denna betydelse. Och värre är det när det gäller abstrakta: Att ge någon uppmärksamhet heter "på riktigt" *geva einum ans*, men dagligen kan man höra *geva einum uppmærksameit*. Får en tvåspråkig ordbok vara så "renlärig" att det i praktiken innebär att framtida användare tvingas att sitta med en

dansk-tysk respektive engelsk-tysk ordbok bredvid? Är ordboken då "bra"? Till detta komplex hör även frågan om det är befogat att — bland annat i språkvårdande syfte — notera stilvärdet av vissa färöiska ord. Det tycker jag nu i alla fall att man normalt inte behöver; det räcker gott och väl om stilvärdet vid behov anges vid de tyska orden.

5.2. Trots att jag personligen är van vid att arbeta efter fasta principer och att sträva efter konsekvens och stringens i framställningen, kan jag vid ordboksarbetet inte låta bli att då och då tillgripa en mera pragmatisk lösning när denna ter sig enklare, klarare och därmed ur användarsynpunkt överlägsen. Detta gäller bland annat vid terminologiska frågor. Gärna skulle jag t ex vilja använda mig av en term som *adjektiviskt (bruk)*, men det törs jag inte med målgruppens obefintliga grammatiska skolning in mente. Termen *l̥singarkent* får komma i stället, och exempel får visa resten. Ja, mot bakgrund av mångårig erfarenhet som gymnasielärare tvivlar jag till och med mycket på att flertalet presumtiva användare är i stånd att skilja mellan de olika ordklasserna, i alla fall mellan de "mindre", varför jag anser det nödvändigt med annars kanske överflödiga exempel. Användarvänligheten utsträcker sig naturligtvis även till annat som det redan (4.3) nämnda bruket av differentierande färöiska "synonymer", så att det klart framgår vad ett bestämt tyskt ord eller uttryck bland flera under ett uppslagsord uppförda betyder, eller, om det ter sig mera ändamålsenligt, angivelsen av ett betydelseområde som *um tíð* 'om tid' och liknande.

5.3. Det säger sig självt att på det jämförelsevis mycket lilla språkområde som färöiskan utgör endast kan bli fråga om ganska små upplagor av böcker, även ordböcker, och att det går flera år mellan upplagorna — om det överhuvudet blir flera. Därför gäller här i allra högsta grad orden "Vad jag har skrivit, det har jag skrivit", och det läggs ett extra stort ansvar på författarna såväl som utgivarna av bruksböcker. Möjligheten till förbättring, rättelse och revision i rimlig tid efter en "pilotupplaga" är obefintlig, till råga på allt annat även därför att det är smått om kompetenta kritiker, och de som finns önskar kanske inte alltid att framträda med eventuellt negativ kritik. Detta krav på särskild noggrannhet och väl genomtänkt layout kolliderar tyvärr med uppdragsgivarnas vanliga önskan om och kravet på att snabbt "åstadkomma någonting", *fáa nakað av skafri* som det heter på färöiska. Den enda lösningen jag härvidlag kan se är att alla involverade i ord och gärning konsekvent prioriterar kvalitet framför kvantitet.

5.4. Ändå kommer naturligtvis den dag, då en ordbok åtminstone måste ajourföras. För det aktuella projektets vidkommande betyder det troligen att det inte blir jag själv som kommer att kunna utföra ett sådant arbete. Som jag nämnt tidigare försöker jag visserligen nu genom användning av frekvensprincipen att ta itu med den tyngsta delen, så det lättare kan komma senare, men även detta senare kan vara svårt nog. Man måste under alla omständigheter vara tillräckligt säker på tyskan; att förlita sig på danskan eller ett annat språk som mellanled är definitivt ingen lösning. Den som har arbetat mycket med översättningar mellan olika språk vet hur långt en översättning av en översättning kan råka fjärma sig från originalet. Det skulle därför inte bara vara en fördel utan rent av en nödvändighet att i alla fall i slutfasen av den egna insatsen få en — inte bara på pappret — kvalificerad partner som är van, villig och har möjlighet att samarbeta. I hopp om att en sådan sällsynt person så småningom ska dyka upp bedriver jag mitt enmansarbete och litat därvidlag på att det verkligen blir som fortsättningen på titeln lägger upp till: ...bättre går det år från år.

Viden om ... Hvad rummede en (old)islandsk ordbog for fem kvarte århundreder siden?

In 1839 a rich Englishman by the name of Richard Cleasby came to Copenhagen and started to learn Icelandic. In the spring of the following year, 1840, he came to an agreement with his teacher, Konráð Gíslason, that they should in partnership produce an Old Icelandic dictionary. Various Icelandic students were employed on the project, and in 1847 there were a number of draft articles available for inspection. Cleasby died in the same year, but his heirs asked Konráð Gíslason to continue with the project, which he did in co-operation with various assistants. In 1854 it appears that the heirs' patience had run out and they arranged for the materials to be sent to England. What exactly these materials consisted of has been the subject of controversy ever since. In 1864, ten years later, an Icelandic philologist, Guðbrandur Vigfússon, undertook to prepare the manuscript for publication, and the dictionary was finally published in fascicle form in the years 1869-1874. A second edition, with a supplement, appeared in 1957. The paper discusses the gestation of the dictionary, which was christened 'An Icelandic-English Dictionary. Based on the Ms. Collections of the Late Richard Cleasby. Enlarged and completed by Gudbrand Vigfusson, M.A.'

I 1839 kom en velbeslået englænder ved navn Richard Cleasby til København. Han var interesseret i sprog og havde på det tidspunkt opholdt sig en hel del i Tyskland. Nu var turen kommet til Norden hvor han i København kontaktede en islænding ved navn Konráð Gíslason for at lære islandsk. I foråret 1840 blev de to enige om at Konráð skulle begynde at indsamle citatmateriale til en oldislandsk ordbog som Cleasby ville bekoste. I Cleasby's efterladte papirer er der fundet en seddel hvor følgende står: "Jeg har faaet i dag Kjøbenhavn den 22 April 1840 af Herr Richard Cleasby Halvtresindstyve Rigsbank Daler Dansk, som belønning indtil den første dag af næstkommende Juni, for et Arbed jeg har paataget mig at udrætte udelukkende for hans Brug, angaaende en Ord-bog han agter at give ud paa Islandsk og et eller flere andre sprog. Konrad Gislason". (CIV 1874 lxxix.) Værket skulle kun indeholde ord fra prosa eftersom en ordbog over det poetiske ordforråd var godt på vej. Foruden Konráð blev adskillige islændinge engageret som medhjælpere, og de næste 7 år arbejdede de mere eller mindre ihærdigt på projektet. I denne tid tog Cleasby tit på rejser, især til Tyskland hvor han dels en gang om året ca. en månedstid besøgte et kursted for helbredets skyld og dels besøgte sin gamle omgangskreds af lærde venner, men han rejste også til England hvor han besøgte familien.

Lige før Cleasby slog sig ned i København var han i Uppsala for at undersøge det berømte *Codex Argenteus*, og i den forbindelse havde han en oplevelse som er interessant i vores tid med alle mulige sikkerhedsforanstaltninger i forbindelse med opbevaring af håndskrifter. Han havde fået et anbefalelsesbrev fra en ven i Stockholm til hovedbibliotekar Schröder i Uppsala. Denne var kendt for at være vanskelig og gik under navnet 'Ingalunda'. Cleasby havde heldet med sig og blev godt modtaget af chefen, som dog på grund af rejse til Stock-

holm måtte overlade ham til sin assistent på biblioteket. Da Cleasby mødte op næste morgen kunne assistenten ikke finde nøglen til glasskabet hvori det værdifulde håndskrift befandt sig, så Cleasby måtte forlade biblioteket med uforrettet sag. Næste dag er nøglen fundet, og assistenten beslutter at tage håndskriftet med hjem, dels fordi det er mere behageligt at sidde derhjemme og bevogte det imens Cleasby arbejder med det, og dels fordi han således kan benytte sig af at have en engelskkyndig person i huset. Sådant en fremgangsmåde ville vist nok have været utænkelig ved et engelsk bibliotek, men den kan senere have inspireret Cleasby til at skrive til Den Arnamagnæanske Kommission, som varetog opbevaringen af de islandske håndskrifter, i et brev af 16. oktober 1840: "Jeg har allerede opholdt mig i nogen Tid i Kjöbenhavn og have i Sind at blive her endnu i længere Tid, for at kunne affatte en Ordbog i det gamle islandske Sprog. For ret at kunne udføre dette Arbed, er det mig magtpaaliggende med Hensyn især til Retskrivning at have Membraner ved Haanden til fornödent Eftersyn. Jeg tager mig derfor den ærbödige Frihed at bede den Kongelige Commission om gunstig Tilladelse til at erholde til Laans og Afbenyttelse i Huset af de Arna Magnæanske Membraner fra en til to ad Gangen, da jeg skal være ansvarlig for samme (og) drage den yderste Omhue for deres vedbörilige Conservation medens de ere i min Værge". (CIV 1874 lxxxiii-lxxxiv.) Kommissionen imødekom dette ønske.

Excerpteringen til ordbogen blev som sagt udført dels fra håndskrifterne og dels fra de forhåndenværende udgaver af teksterne. Eksemplerne eller citaterne blev skrevet på sedler som derefter blev sorteret alfabetisk efter opslagsordene. Efterhånden som arbejdet skred frem blev materialet tilsyneladende delt op i ordklasser og således ført ind i dertil hørende bøger. Desuden har Cleasby haft et par foliobøger hvor han har lavet en slags ramme eller skitse til ordbogen, og som også har fungeret som en slags kontrolbøger. Den 18. maj 1842 skriver han bl.a. følgende i sin dagbog: "Left with Gislason Prepositon-book, also Verb-book ... also fourteen bundles, A to G of the slips with words upon them ... I sent to Captain Röder a deal case containing my two folio books containing skeleton of the Icelandic Dicionary". (CIV 1874 lxxxix.) I januar 1843 køber han en bog til substantiverne og én til ord med de hyppige forled 'all-, at- jafn-, nþ-, og ó-'. I april 1847 tager Cleasby til England og får trykt en prøve af ordbogen, og den 10. maj står der i dagbogen: "Took back to-day to Taylor's the proof of the first four pages of my Icelandic Prose Dicionary, which I had set up on trial. There was, unluckily, a great deal to correct, their not understanding the language making it impossible to know where words ought to be divided at the end of a line; and not being used to my writing also no doubt does something". (CIV 1874 ci.) I efteråret 1847 bliver Cleasby syg og dør den 7. oktober samme år. Hans arvinger bad Konráð Gíslason om at fortsætte arbejdet, hvilket han gjorde de næste 7 år sammen med adskillige andre islændinge. Da man i 1854 fra Kjöbenhavn sendte arvingerne en anmodning om flere penge, tabte de tålmodigheden med islændingene og forlangte at få hele materialet sendt til England. I marts samme år havde Konráð ellers sendt en prøve af ordbogen til Jakob Grimm i Tyskland, som imidlertid på det tidspunkt arbejdede på en tysk ordbog hvis første bind netop udkom i 1854. Grimm syntes godt om prøven, men tvivlede dog på at så omfangsrigt materiale kunne rummes i kun ét bind. (Guðrún Kvaran 1991 63.)

I England blev det så englænderen George Webbe Dasent der påtog sig at se på materialet og forberede det til udgivelse. Han var bekendt med det islandske sprog og havde beskæftiget sig med den oldislandske litteratur. Han kontaktede The Clarendon Press i Oxford med henblik på udgivelse af ordbogen, og de viste sig at være interesserede. Dasent

opgav dog imidlertid udgivelsen, men 10 år senere fik han arrangeret at man engagerede en islænding ved navn Guðbrandur Vigfússon til at påtage sig opgaven. Han opholdt sig på det tidspunkt i København, men rejste til England, og i løbet af tre år fik han udrettet så meget at det første af ordbogen udkom i 1869, og i 1874 var den endelig afsluttet. Udgiften var som oprindelig planlagt The Clarendon Press i Oxford, og den hovedansvarlige dér var H.G. Liddell som mange år tidligere var med til at udgive den store græsk-engelske ordbog, som siden er gået under navnet Liddell & Scott.

Dasent skrev en lang indledning til ordbogen samt en detaljeret gennemgang af Cleasby's gøren og laden fra 1824 til hans død i 1847, baseret på hans dagbøger og korrespondance. Ifølge ham skulle det materiale som Guðbrandur fik i hænderne, have været afskrifter lavet af folkene i København. Først da Guðbrandur var godt i gang med redigeringen og første del var udkommet, skulle det originale materiale være dukket op i London hvor det kom i Dasents varetægt. Han skriver at for ikke at forstyrre Guðbrandur i arbejdet lader han det ligge uåbnet indtil det sidste af ordbogen er gået i trykken, og først da bliver det set af ham og Guðbrandur i fællesskab. Det viser sig at være tre foliobind, et med substantiver, et med verber og et med småord. Indholdet er remset op i fodnoter i Dasents indledning med Guðbrandurs initialer som underskrift. (CIV 1874 lii-liiii.) For at vise forskellen på Cleasby's materiale og den københavnske afskrift, er der i ordbogen givet et eksempel fra artiklen *mál* sb. n. (CIV 1874 cv-cvii.) Hvis man går disse artikler efter i sømmene og sammenligner dem med den endelige artikel i ordbogen, kan man konstatere følgende:

1. Cleasby's artikel begynder med en slags hoved med specialformer og hvor de to overordnede betydninger bliver præsenteret med arabertal og på engelsk: 1. *speech*, cp. *mæla*. 2. *measure*, cp. *mæla*, *to measure*. Derefter er der nyt afsnit som indledes med romertal *I*, dvs. første overordnede betydning, og derefter ny linje indledt med bogstavet *a*. Her begynder definitionen på latin og ender på engelsk, derefter er der en række citater. Så kommer der et nyt afsnit med underafdeling *b* hvor definitionen kun er på latin. I dette afsnit er der igen yderligere definitioner, hovedsagelig på latin, og indimellem er der forklaringer på engelsk og sågar dansk. Det tredje afsnit under den første overordnede definition indledes ikke med et bogstav, men er til gengæld delt op i to afsnit indledt med arabertal *1* og *2*, og definitionerne er på latin. Den anden overordnede definition indledes med romertal *II* og deles op i definitionerne *a* og *b*, begge to på latin.

Citaterne er som regel skrevet helt ud med signatur og side/linje henvisning.

2. I den københavnske forkortede version er der sket det at hovedet er blevet væk og strukturen ændret – nu er der tre overordnede definitioner *A*: *speech*, *B*: *something to be managed or transacted*, *C*: *measure*. Disse er igen inddelt i arabertal *1*, *2*, *3*, som igen inddeles i *b*, *c*, etc. Alle definitionerne er på engelsk, og citaterne er for det meste blevet skåret ned til nøgne henvisninger hvor linjeangivelse er udeladt, foruden at der er kommet enkelte nye henvisninger til.

3. I den endelige ordbog er artiklen *mál* blevet til tre opslag. Det første svarer til *A* og *B* i den københavnske version, det andet til *C* og det tredje til *A*, *3*, *i* (om runer). Her er strukturen så på den tredje måde.

Det første opslag har et hoved med en enkelt specialform, men til gengæld er der noget om etymologi, hvilket er nyt i forhold til de tidligere versioner. Artiklen har tre hovedafsnit, *A*, *B*, *C*, hvor det sidstnævnte udelukkende består af genetivsammensætninger, dvs. med *mál* som første led i gen. enten sg. eller pl. *A* har en underafdeling indledt med romertal *II*,

som igen har underordnede afsnit fra arabertal 2 til 7. *B* er inddelt i arabertalsafsnittene 1 til 7.

Det andet opslag indledes med etymologi, overordnet definition og afsnit 2 i denne. Så er der linjeskift og nyt afsnit *B* med forkortelsen Temp. som betyder temporalt, dernæst etymologi og overordnet definition, afsnit *I* med underafdeling 2, afsnit *II* og *III* uden linjeskift og underafdelinger, og artiklen slutter med et par genitivsammensætninger.

Det tredje opslag indledes med etymologi, derefter definition, og artiklen slutter med genitivsammensætninger.

Hos Guðbrandur er definitionerne kun på engelsk. Nogle signaturer har han ændret på grund af nyudkomne tekstudgivelser. Han har kun sidehenvisninger og enkelte gange kun signaturen. Sammenlignet med Cleasby's artikel er mange af citaterne forkortede, og nogle er omskrevet. Guðbrandur har en del flere citater end der er i den forkortede københavnske udgave, og mange af disse er nøjagtig de samme som hos Cleasby.

Da ordbogen blev genudgivet i 1957, skrev Sir William Craigie som stod for genudgivelsen, bl.a. i indledningen: "The manuscript dictionary compiled in Copenhagen has fortunately been preserved, so that Vigfusson's share in producing the printed work can readily be made out. For many of the words it was only necessary to make minor changes, occasionally of definitions, but more frequently of references, these being usefully altered to apply to a printed text in place of the manuscript from which they had originally been copied". (*CIV* 1957 vi-vii.)

Man fandt som sagt manuskriptet til ordbogen i arkiverne hos The Clarendon Press i 1924, og det er nu bevaret i Bodleiansamlingen i Oxford med betegnelsen *MS. Icel. C* 3-7. Det er indbundet i 5 store bind, hvilket nok ikke er oprindeligt. I alle bind kan man se Konráð Gíslasons hånd, men der er mange andre skriverhænder som kan identificeres som tilhørende hans medhjælpere i København. Det første bind består af bogstaverne A-F på 540 blade, det andet af bogstaverne G-K på 628 blade. Det tredje af bogstaverne L-R på 425 blade, det fjerde udelukkende af bogstavet S på 601 blad, og i det femte bind er der så bogstaverne T-Ö, på 670 blade. I alle bind er der bemærkninger i margenen hovedsagelig skrevet med Konráðs hånd, og det er især ham der har skrevet de lange artikler. (Aðalgeir Kristjánsson 1996 29-31.) Desuden er der tilføjelser i margenen og på ekstra blade skrevet med Guðbrandurs hånd. Han har også ændret i hovedteksten og streget ud flere steder. (Ólafur Halldórsson pers. august 2001.) En sammenligning med den trykte udgave af ordbogen har vist at de engelske definitioner er blevet ændret meget, mange af citaterne er blevet udeladt, eller de er blevet forkortede, og henvisningerne til kilderne er blevet ændret.

I København findes der et andet manuskript med materiale fra ordbogen. Det har betegnelsen *AM. Accessoria* 2. Det er i 2 foliobind, sammenlagt 554 blade som er foldede således at der kun er skrevet i den indre kolonne. I disse bind er der også forskellige skriverhænder som kan identificeres med ordbogsfolkene i København. I håndskriftkataloget over den arnamagnæanske samling står der følgende: "Artikler af R. Cleasby's Icelandic-English Dictionary, efter den oprindelige plan. Indeholder artikler af K. Gíslason – navnlig ordbogens vigtigste ord – afskrevne til opbevaring her, da ordbogen i den foreløbige redaktion sendtes til England. Dette håndskrift er ved køb kommet i det Arnamagnæanske Legats besiddelse allerede 1856, men har hidtil ikke været indordnet i samlingen". (Kålund 2 609.) (Kilden til disse oplysninger hos Kålund må være et brev fra Konráð dateret 4/10 1880, nu limet

ind på indersiden af indbindingen af ordbogsmaterialets første bind, og det lyder således: Kære Ven, 'Artikler' – eller 'Nogle Artikler' – af R. Cleasby's Icelandic-English Dictionary' er formodentlig tilstrækkeligt, da Udgaven kaldes (og kan kaldes) "Cleasby – Vigfússon's Icelandic-English Dictionary". Man kunde – "Superflua non nocent" – tilføje i Parantes: "efter den oprindelige Plan".) Dette manuskript solgte Konráð for at betale af på en gæld på 150 daler!

Det første bind af det københavnske manuskript begynder med bogstaverne C og D, derefter er der udpluk af bogstaverne F, H, I, J og K. I det andet bind er der udpluk af bogstaverne N, O, P, S, U og V. Indenfor D, I og S er der en sammenhængende række ord, men ellers er det hovedsagelig store ord som er blevet skrevet ind. Hvis man sammenligner artiklerne i dette manuskript med den trykte ordbog, gør det samme sig gældende som i forhold til Bodleian-manuskriptet.

Jeg har kigget lidt nærmere på manuskriptet i København, og det er for det første påfaldende at artiklerne om bogstaverne C og D er blevet meget længere i den endelige ordbog. Det gælder iøvrigt for alle bogstaverne i alfabetet at artiklerne er meget lange. Artiklen om C er som følgende:

C, frequent in MSS., but now disused in printed Editions, is equivalent to k, except in Latin words, immediately before e, ei, ey, é, i, í, y, þ, æ or oe in the same syllable where its sound is that of an English c before e or i. – The digraph ch is equivalent to k. – As a numeral C is used, as in Latin, for 100 (compare *Sn.* 166): Í fleim tvífalda hellisskúta, sem Abraham keypti með cccc siklisörtugum, 226 c. 113. CC (i.e. tvau hundruð; compare hundrað) vöru Vm. 84. (*AM Access.* 2, I p. 1)

For det andet er der ord i manuskriptet som ikke er kommet med i den endelige ordbog, og det gælder især sammensatte ord som f.eks. **dagmálaskeið** sb. n.:

dagmálaskeið, n., the space of time about 9 o'clock A.M., or the third hour: Um d. about 9 o'clock in the morning: *Sturl.* III 4 C. *Fms.* VIII 330. (*AM.* *Access.* 2, I p. 5)

For det tredje er artiklernes struktur blevet ændret en del, og da ofte til det værre. Som eksempel kan nævnes artiklen om verbet **ilma**:

ilma and irma, v. n. and a.

I exclusion of the p. pr.,

A, v. n.,

1) to give fragrance, emit smell,

a) pers.: fiú ilmir illa thou emittent a bad smell, 619 p. 153. -

b) imp.: Ilmdi alls konar sætum grösom it smelled there

(there was the fragrance) of all kinds of sweet flowers, *Ljb.* 69 -

2) to perceive the odour (from a thing): feir mega eigi i. af aldininu, *Rb.* 346. -

B, v. a., to perceive (smell): fiefja ok i. (spelled ylma, also in the MSS.)

allan sætleik réttlætis, *Anecd.* 4 -

II p. pr. ilmandi fragrant: Ilmandi urtir, 619 p. 53. Ilmandi grös, *Sks* 48B.

Með irmandum grasum, *Sks.* 633B.

ilmaðr, adj. emitting a (good or bad) smell,

a) prop.: fiar flótti Grélöðu illa ilmat (in an imp. expression) ór jörðu, *Ísl. I* 140.-

b) fig.: Margt manna mun frá ykkur koma, froskasamt ..., sætt ok ilmat vel, *Hkr I* 137. (AM. Access. 2, I p. 379)

ILMA, ð, (irma, Sks. 633 B), *to smell sweet*; flú ilmir alla, Hom

153; ilmdi allskonar sætum grösom, Str. 69: *to scent*, fleir megu eigi

ilma af aldininu, Rb. 346: flefja ok ilma, Anecd. 4: part. ilmandi,

sweet-smelling, ilma grös, Sks. 48, 633, passim in mod. usage.

ilmaðr, adj. *sweet-smelling*: flar flótti Grélöðu illa ilmat, Landn. 140;

sætt ok ilmat vel, Fb. i. 544. (CIV 1874 313)

Da Guðbrandur Vigfússon i 1864 pátog sig at udgive ordbogen var han langt fra tilfreds med det materiale som han modtog. I et brev af 5. januar 1866 skriver han at ca. 3/5 dele af alfabetet, bogstaverne A, B, E, G, 1/2 H, L, M, R, T, U, Y, fi, Æ, Ø, var som han siger "aðeins rude short hand collection in blank quotation allt in confusione, einungis rough material til orðabókar en ekki orðabók í neinu lagi. Hinir stafirnir eru nomine non re fullgjörvir ...". (Svavar Sigmundsson 1989 300.) (Disse resterende bogstaver er de samme som ifølge indledningen til første udgaven af ordbogen var i den københavnske afskrift.) I oktober 1866, blot to år efter at han startede arbejdet, kunne han sende det første ark af ordbogen til en af sine venner, og i foråret 1869 udkom som før sagt første del af ordbogen, A-G, 224 sider, inkl. indexer, grammatik og forord, 36 sider, ialt 260 sider. Sommeren 1871 er M-Q trykt færdig og bogen er blevet på 480 sider. I slutningen af april 1873 skriver Guðbrandur til en af sine venner at nu er ordbogen endelig færdig. Den er nu på 780 sider hvoraf 10 sider er Addenda. Dertil kommer 8 sider som tilføjelse til grammatikken, nemlig en liste over verber og en liste over uregelmæssige orddannelser. Set med moderne øjne er arbejdet gået ganske stærkt.

Guðbrandur Vigfússon havde ingen erfaring med ordbogsarbejde da han pátog sig udgivelsen af ordbogen. I de ca. 9 år han arbejdede på projektet gjorde han stort set intet andet. Han kom til London, tilsyneladende uden de store engelskkundskaber, og måtte derfor bruge en hel del tid og energi bare på sproget. Det var meningen at Dasent skulle hjælpe ham med det engelske og etymologien, men det lader ikke til at de er kommet særlig godt ud af det med hinanden. Så samarbejdet gik hurtig i stå. Guðbrandur var heldig at have en erfaren mand som Liddell at rådføre sig med, og de korresponderer jævnligt med hinanden. Liddell kommer med gode råd med hensyn til ordbogens opbygning, og han råder ham til at levne god plads til rettelser og tilføjelser. De engelske oversættelser er de enige om skal være så vidt muligt "literal and vernacular English, not paraphrases", og Liddell påtager sig sammen med en anden at læse dem alle igennem. (Knowels 1980 174.)

Når man ser på de ændringer og tilføjelser der er sket i forhold til de eksisterende manuskripter i henholdsvis Oxford og København, er der fra et lexicografisk synspunkt ikke sket mange forbedringer. Udover at lave om på strukturen i artiklerne og udelade nogle ord har han tilføjet dels ganske mange poetiske ord fra den nyudkomne poetiske ordbog, *Lexicon Poeticum* af Sveinbjörn Egilsson, og dels en hel del yngre islandske ord. Behandlingen af det yngre ordforråd virker lidt tilfældig og usystematisk; nogle gange bliver ordet markeret med "(mod.)" og andre gange ikke. Inde i artiklerne nævner Guðbrandur

ofte definitioner som kun er belagt i nyere tid, og da ofte uden at markere dem anderledes end ved manglende teksthenviisning. Han har udvidet nogle artikler med materiale som i sig selv kan være interessant, men som dog snarere hører hjemme i værker af encyklopædisk art eller i tidsskriftartikler og ikke i en ordbog. Som eksempel kan nævnes artiklen om **gler** sb. n.:

GLER, n. ... the word originally meant *amber* ... quantities are found in the great deposits (in cairns and fens) of the earliest Iron Age, but only in a single instance in a deposit of the Brass Age (which ends about the beginning of our era), vide Ann. for Nord. Oldk. 1868, p. 118; and such is the sense of the word in the three places that it occurs in old heathen poems: the magical Runes were written on glass ... *glæs* also occurs twice or thrice in A.S. poetry, but not in the oldest, as Beowulf, vide Grein. For window-panes glass is of much later date, and came into use with the building of cathedrals: a Danish cathedral with glass panes is mentioned in Knytl. S. ch. 58 (year 1085); in Icel. the first panes brought into the country were probably those presented by bishop Paul to the cathedral at Skalholt in the year 1195; the ancient halls and dwellings had no windows in the walls, but were lighted by louvres and by round openings (*gluggr*) in the roof, covered with the caul (of a new-born calf, called *skjall* or *líkna-belgr*) stretched on a frame or a hoop and called *skjár*: these are still used in Icel. farms; and Icel. distinguish between the round small caul windows (*skjár* or *skjá-gluggar*) and glass windows (*gler-gluggar*) ... (CIV 1874 203-204)

Der er ofte referencer til specielt engelske forhold hvilket kan være sjovt for dem der kender til det; disse referencer er dog ikke nødvendigvis kommet fra Guðbrandur personligt, men han har videregivet dem. (Wawn 2000 344-346.) Men alt dette gør dog ordbogen til sjov læsning, for de morsomste pudsigheder dukker op hist og her. Et par eksempler:

FÓTR, m. ... *a foot* ... Icel. distinguish between various animals, and use *fótr* (*foot*) of men, horses, cattle, sheep, etc.; *hrammr* (*paw*) of beasts of prey, as bears, lions; *löpp* (also *paw*) of cats, dogs, mice; *klær* (*claws*) of birds of prey, as the raven, eagle; *hreifi* (*fins*) of a seal ... (CIV 1874 168)

púsa, að, [Lat. and Fr.], *to espouse* ... The word is now only used in the phrase, *láta pússa sig, pússa saman*; but it is slang, and cannot be said of gentlefolk. (CIV 1874 480)

Det er ikke altid let at finde en reference i den for mig at se ofte rodede struktur. Ofte er sidehenvisninger forkerte, nogle gange er de simpelthen blevet droppet. Det hænder at der er henvist til en tekst hvor ordet ikke findes. Ansvarer for disse unøjagtigheder behøver selvfølgelig ikke at være Guðbrandurs alene, og det kan først afgøres når hele håndskriftmaterialet er gennemgået. Med hensyn til definitioner er brugeren dog ikke ladt i stikken. Der er udover de egentlige definitioner mange forklaringer ved citaterne (hvilket også var tilfældet i det oprindelige materiale), og engelskkyndige har rost det engelske sprog meget, men det må bl.a. Liddell have en stor andel i.

Hvis Konráð Gíslason og hans venner havde fået lov til at gøre ordbogen færdig i sin tid, var resultatet blevet et andet. Det ville nok mere have lignet en ordbog i traditionel forstand. Det er dog først når manuskripterne i Oxford og København er blevet sammenlignet

nøjagtigt både med hinanden og med den trykte udgave at man kan få et sikkert billede af de senere ændringer.

Den 18. november 1869 skrev Konráð Gíslason i et brev: "Da den redigerede (men ikke reviderede) cleasbyske Ordbog sendtes til England (i for en 15 – 16 Aar siden?), var det alle deres eenstemmige Mening, der kjendte til Forholdene, og som yttrede sig om Sagen, at det Övrige burde blive tilbage, forat man ikke skulde udsætte det Hele for at gaae til Grunde (paa een Gang). Hvad mig angaaer, har jeg desuden aldrig troet, at Ordbogen vilde blive fuldendt noget andet Sted, end i Kjöbenhavn. At man vilde lade den udgaae i en Skikkelse, som den, hvori den nu foreligger, har jeg ikke kunnet forestille mig". (Aðalgeir Kristjánsson 1996 28.) Det skete ikke desto mindre.

Litteratur

- Aðalgeir Kristjánsson. 1996. Orðabókarstörf Konráðs Gíslasonar. *Íslenskt mál og almenn málfræði* 18, 7-36.
- Cleasby-Vigfússon. 1874. *An Icelandic-English Dictionary*. Based on the Ms. Collections of the Late Richard Cleasby. Enlarged and Completed by Gudbrand Vigfusson, M.A. With an Introduction and Life of Richard Cleasby by George Webbe Dasent, D.C.L. Oxford. (CIV 1874).
- Cleasby-Vigfússon. 1957. *An Icelandic-English Dictionary*. Initiated by Richard Cleasby. Subsequently Revised, Enlarged and Completed by Gudbrand Vigfusson, M.A. Second Edition with Supplement by Sir William Craige, Oxford. (CIV 1957).
- Guðrún Kvaran 1991. Konráð Gíslason málfræðingur og orðabókahöfundur. *Skagfirðingabók* 20, 47-70.
- Jakob Benediktsson. 1969. Íslenzk orðabókarstörf á 19. öld. *Andvari*. Næf flokkur, 96-108. Reykjavík.
- Jón fiorkelsson. 1894. Guðbrandur Vigfússon. *Andvari* 19, 1-36.
- Knowles, Elizabeth. 1980. Notes on the first edition of Cleasby-Vigfússon. *Saga-Book* 20, 165-178.
- Kålund, Kr. 1894. *Katalog over Den arnamagnæanske Håndskriftsamling* 2. København.
- Svavar Sigmundsson. 1989. Guðbrandur Vigfússon as Lexicographer. *Úr Döllum til Dala. Guðbrandur Vigfússon Centenary Essays*, 287-316. Leeds.
- Wawn, Andrew. 2000. *The Vikings and the Victorians*. Inventing the old north in nineteenth-century Britain. Cambridge.

LARS S. VIKØR

Norsk Ordbok ved ein krossveg. Rapport frå eit omstillingsprosjekt

On the fourth conference on Nordic lexicography (1997, see Vikør 1999), *Norsk Ordbok* ('Norwegian Dictionary') was presented as an example of a dictionary project spanning several generations. In 2000, the Norwegian Ministry of Culture declared itself willing to strengthen the dictionary project in order to make completion possible already in 2014. This will necessitate a thorough reform process, which is now in the preparation phase. The paper gives a brief description of the latest developments and the current situation at the end of 2001, and discusses some problems and dilemmas which have to be solved in the process.

På den fjerde nordiske leksikografikonferansen, på Hanaholmen i 1997, vart Norsk Ordbok presentert som eit eksempel på ei "fleirgenerasjonsordbok", og dei særlege problem og dilemma som knyter seg til eit slikt verk, vart drøfta (Vikør 1999). I 2000 sette det norske Kulturdepartementet seg som mål å styrkje Norsk Ordbok så radikalt at ho skulle kunne fullførast alt i 2014. Dette har ført til at eit stort omstillingsprosjekt er blitt sett i gang. Det er enno ikkje avklart kva det vil føre til, men eg skal her først skissere det som er hendt dei siste par åra og kva situasjon vi står i no. Deretter skal eg ta utgangspunkt i dei dilemmaene eg skisserte i 1997 og gi ei vurdering av korleis dei fortonar seg i dag.

På Hanaholmen nemnde eg *framdrifta* som eitt av dei store problema for Norsk Ordbok. Både forlaget vårt, Det Norske Samlaget, og Kulturdepartementet, som støttar ordboka med ei årleg bevilgning, ønskte ei monaleg forsering av utgjevinga. Historia til Norsk Ordbok er framstilt andre stader (t.d. Vikør 1996b: 706-707, Vikør 1997: 6-7 og 13), så eg nemner her berre at ordboka i utgangspunktet var eit sjølvstendig prosjekt med statsstøtte, som starta opp i 1930. I 1972 vart ho lagd inn under Universitetet i Oslo, og alle redaktørar og andre medarbeidarar, som det etter kvart vart åtte av, fekk faste stillingar der. I 1987 kom Kulturdepartementet inn med si årlege bevilgning, som dekte tre stillingar, med tanke på ei framskunding. Sidan da har altså ordboka for størstedelen vore finansiert over universitetets budsjett, mens Kulturdepartementet bidrog med eit mindre tilskot. Tanken på å ha eit slikt tilskot, om enn ikkje så stort, på budsjettet i fleire generasjonar, har nok bekymra byråkratane i departementet. Eg fekk forklart frå ein av dei at det dreiar seg om elementær politikarpsykologi: Små bevilgningar i det uendelege er meir uakseptabelt for ein politikar enn store summer til formål med ein tydeleg definert og tidfesta slutt. Derfor fekk vi på slutten av nittitalet følarar frå departementet med spørsmål om kor mykje ekstra midlar vi trong for å fullføre heile verket i 2014. Årstalet 2014 er symbolsk: Da er det 200 år sidan unionen med Danmark vart oppløyst og nordmennene

vedtok ei grunnlov som var utgangspunktet for den grunnlova vi enno har - fødselsåret for den nye nasjonalstaten Noreg, kan vi seie.

Målsetjinga 2014 verka ganske utopisk på oss. Vi meinte at eit realistisk overslag over kor mykje som skulle til, ville vere nok til å setje punktum for heile ideen. Ein mediekampanje for friske millionar til Norsk Ordbok såg vi ikkje for oss. Utan særleg håp sette vi likevel opp eit reknestykke og sende over til departementet.

Denne sida av saka skal eg ikkje gå altfor mykje inn på her, men tjue nye stillingar og like mange millionar pr. år fram til 2014 var det vi kom til og la fram. Da fekk vi også pressedebatten, i og med at avisa Dagens Næringsliv slo stort opp at staten hadde tenkt å bruke 260 millionar på - av alle ting - ei ordbok. Det skjedde i april 2000, men da hadde det skjedd viktige ting i mellomtida. Departementet hadde lagt fram ei stortingsmelding om "Kjelder til kunnskap og oppleving. Om arkiv, bibliotek og museum i ei IKT-tid". Der vart Norsk Ordbok nemnd som eitt av fire nasjonale oppslagsverk som departementet ønskte å sjå ferdig i 2014. Dei tre andre var alle langt mindre av omfang enn Norsk Ordbok. Departementet - dvs. regjeringa, sjølvsagt - skreiv klart i meldinga at ho var innstilt på å bidra med det som trongst av bevilgningar for å få realisert dette, utan å talfeste nokon ting. Denne stortingsmeldinga kom ved årskiftet 1999-2000, og var den direkte årsaka til at somme aviser begynte å interessere seg for saka.

No vart det ingen pressestorm mot Norsk Ordbok. Tvert imot, vi fekk mykje positiv interesse frå folk som aldri hadde hørt om oss før. Og etter eit år, ved starten av 2001, gjekk også Familie-, Kultur- og Administrasjonskomiteen i Stortinget inn for målsetjinga om fullføring i 2014. Da hadde vi hatt regjeringsskifte i mellomtida, frå sentrumsregjeringa Bondevik I til Arbeidarparti-regjeringa Stoltenberg. Det førte ikkje til noka endring for Norsk Ordbok. I stortingskomiteen var alle parti med meir enn eitt mandat i Stortinget representerte, og det var ingen dissens.

Vi arbeidde vidare i forhold til styresmaktene, og fekk eit gjennombrøt under eit møte med departementet den 13. juni 2001, der både statsråden, kulturminister Ellen Horn, og Universitetets rektor, Kaare Norum, var med. Møtet var kort, men godt forberedt. Statsråden lova der konkret å finansiere dei nye stillingane som trongst etter det behovsoverslaget vi hadde gitt, og rektor Norum lova å bidra med det som trongst når det gjaldt infrastruktur m.m. Finansieringa skal skje etter ein opptrappingsplan, og da Arbeidarpartiregjeringa la fram statsbudsjettet sitt i oktober 2001, hadde dei ført opp den summen som denne planen føresette. Det hadde da vore stortingsval, som vart eit uvanleg kraftig nederlag for Arbeidarpartiet, og kort tid etter overtok ei borgarleg regjering, Bondevik II, med Høgre som det dominerande partiet. Men summen til Norsk Ordbok vart ståande også etter at den nye regjeringa hadde gjennomgått og revidert budsjettet. I skrivande stund (30.11.01) er avklaringa enno ikkje hundre prosent, men det er likevel usannsynleg at det blir noka nedskjering for Norsk Ordbok.

Dette var den ytre hendingsgangen. Parallelt med dette har det vore arbeid intens internt, i ordboksredaksjonen og på institutt- og fakultetsnivå for å førebu denne omlegginga. Blant anna vart det leigd inn ein ekstern utgreiar for å lage ei tilråding, eit såkalla forprosjekt (Tungesvik 2000), som eit grunnlag å arbeide vidare på. Denne tilrådinga har ulike sider. Delvis har det handla om dei praktiske sidene: å presisere stillingsbehovet og drøfte korleis så mange nye folk skal kunne rekrutterast, drøfte problema med sjølve organiseringa av prosjektet, stillingsstruktur osv. Denne prosessen er i gang, og skal halde fram no i haust og vidare.

Men det viktigaste er sjølv sagt korleis ein skal makte dette reint fagleg, og kva slags konsekvensar denne omlegginga får for ordboka som ordbok. I resten av denne artikkelen vil eg konsentrere meg om dette. Like lite som på Hanaholmen i 1997 kan det leggjast fram klare konklusjonar no, men diskusjonane og tenkinga er naturleg nok komme eit stykke lenger sidan da.

Eg tek utgangspunkt i dei seks dilemmaene eg skisserte i Vikør 1999: 404-405, nemleg *effektivitet vs. kvalitet, representativitet vs. uttømmelegheit, allsidigheit i informasjonstypar vs. konsentrasjon om det vesentlege, einskaplegheit over tid vs. tilpassing til endra krav, forskning vs. formidling, papir vs. elektronikk*. Eg skal seie litt om korleis vi no vurderer desse punkta jamført med situasjonen for fire år sidan.

1) *Effektivitet vs. kvalitet*. Dette er eit brennande spørsmål, som faktisk er like opent no som i 1997. Rett nok kan ein seie at det ikkje burde vere ei motsetning her, men at det er ei *potensiell* motsetning, må vi i det minste ha opne auge for. Ei så kraftig forsering av ordboka føreset ei langt strammare redigeringsstakt, der tida til å fordjupe seg i vanskelege problem nødvendigvis må vere avgrensa. Dette nødvendiggjer igjen eit langt meir detaljert og eksplisitt sett redigeringsreglar, som frittek redaktørane for val så langt det er mogleg både i framstillingsforma - sjølve redigeringskonvensjonane - og i utvalet av informasjon som blir teke opp. Avgrensinga til tolv band (Vikør 1999: 397) nødvendiggjer i alle fall eit langt strammare utval av eksempel osv. Problemet med motsetninga effektivitet vs. kvalitet er at effektivitet er enkelt å måle - det er berre å rekne ut produsert tekstmengd pr. tidseining, mens kvaliteten derimot eigentleg ikkje kan målast. Det blir ei svært viktig oppgåve å setje opp tydelege og handterbare kvalitetsnormer. Der må redaksjonen og ikkje minst redaksjonsleiinga ha hovudansvaret, men forskarsamfunnet og brukarsamfunnet rundt oss bør også ha eit medansvar; vi vil altså gjere dette i dialog med dei ordboka er til for. Effektiviteten må deretter målast på ein slik måte at desse kvalitetsnormene blir ein del av kriteria å måle etter.

2) *Representativitet vs. uttømmelegheit*. Norsk Ordbok har tradisjonelt strevd etter å nærme seg mest mogleg det prinsipielt uoppnåelege målet om uttømmelegheit, og både plass- og tidsbruken kan langt på veg forklarast ut frå dette idealet. Ei prioritering av det representative på bekostning av det heilt uttømmende vil måtte liggje til grunn for omlegginga vår - det følger allereide av avgrensinga til tolv band. Det vil innebere både eit strengare ordutval, basert på klare og gjennomsiktlige kriterium (Vikør 1996a), og ei depresisering, t.d. når det gjeld framlegginga av dialekttilfanget for dei einskilte orda. Her ligg det ei fallgruve av same slag som vi hadde for "kvalitet": Korleis skal vi definere "representativitet"? Det må - i sjølve omleggings- og planleggingsfasen - setjast opp klare kriterium for dette òg, der ein tek høgd for at representativitet ikkje nødvendigvis alltid må innebere høg frekvens, til dømes. Original språkbruk hos sentrale forfattarar må såleis bedømmast annleis enn hos meir perifere. Men uansett er det klart at Norsk Ordbok i framtida sterkare må framstå som ei selektiv ordbok, og vise eintydig også for brukarane kva kriterium det er selektert etter.

3) *Allsidigheit i informasjonstypar vs. konsentrasjon om det vesentlege*. Dette er eit meir problematisk punkt enn det førre. Ein ting er å stramme inn på den informasjonsmengda ein tek inn, ein annan ting er å endre på sjølve opplegget og malen for artikkellane. Eg sa i Vikør 1999: 404 at vi kanskje måtte prioritere definisjonar og bruksopplysningar, syntaktisk og stilistisk informasjon over opplysningar om ulike former, da særleg målføreformer, beleggs-

opplysningar osv. Det kan hende, i den forstand at vi depresiserer dei sistnemnde typane av plass- og kapasitetsomsyn og er mindre utførlege i å gjere greie for dei. Dette kan faktisk vere ei fagleg vinning, fordi særleg dialektopplysningane med dei nøyaktige heimfestingane vi har i dag, lovar meir enn dei held. Dei gir inntrykk av å vere eit fullstendig og detaljert oversyn som baserer seg på presise grenser mellom dialektane frå bygd til bygd, mens det i verkelegheita er glidande - og over tid skiftande - overgangar som blir betre markerte med færre "typeformer" og ein meir romsleg heimfestingspraksis, altså regionar og landskap heller enn enkeltbygder. Men så langt eg kan sjå, bør det framleis vere ei av normene for ordboka at vi skal ha det same spekteret av opplysningstypar som vi har i dag. Det bør, etter mi meining, vere den ramma vi gjer dei nødvendige endringane innanfor. Det fører rett over til det neste viktige dilemmaet:

4) *Einskapleghet over tid vs. tilpassing til endra krav.* Dette omfattar mange andre problem enn det eg nettopp har nemnt, for det er uunngåeleg at ein alltid vurderer kritisk både det ein har gjort og det ein arbeider med, og at ein kan komme til at både dette og hitt kunne ha vore gjort på ein annan måte. Det gjeld typografi og andre trekk som gjeld ytre form, som rettskrivinga. Det gjeld altså sjølve malen for artiklane, og det gjeld sjølvstilt ikkje minst endringar innanfor sjølve faget, som i grammatisk terminologi og lingvistisk beskrivingsmodell, synet på kva ein dialekt er og på kva litterære kjelder som er meir eller mindre vesentlege osv. Ikkje minst gjeld det slike ting som definisjonsutforming og prinsipp for tydingsinndeling. På slike punkt har det vore ein tommelfingerregel inntil no at vi skal halde oss til det som har vore praktisert før, f.eks. skal vi ved skrivinga av artiklar om bestemte typar ord, t.d. frå eit visst semantisk felt, jamføre med tidlegare redigerte ord frå det same feltet og følgje malen der. Eg må seie at slike prinsipp berre delvis blir følgde; det som er komme ut, er produkt av tre ulike redaktørgenerasjonar, og det har vore uunngåeleg at yngre redaktørar i ein del tilfelle har gjort ting annleis enn dei eldre. Total einskap over tid er truleg uoppnåeleg for eit fleirgenerasjonsverk.

Andre har hatt same problemet, og eitt kollegaprojekt vi har hatt ein del kontakt med er WAT, *Woordeboek van die Afrikaanse Taal* i Sør-Afrika. Dei har gjennomgått ein tilsvarande overgang som vi må ta mellom to heilt ulike måtar å redigere og publisere ordboka på, i retning kraftig effektivisering. Sjefredaktøren der, Dirk van Schalkwijk, sa tydeleg da han besøkte oss i fjor og drøfta desse tinga at hos dei hadde dei skore igjennom og gjennomført ei rekkje fundamentale endringar mellom to band, og han meinte det ville bli akseptert når det berre vart gitt gode nok grunnar for det, også overfor brukarane. For vår del står den situasjonen for døra, men mi personlege haldning er nok meir konservativ enn Van Schalkwijks. I den trykte versjonen ligg det mest i retning av at vi vil prøve ein mellomveg. Den ytre forma meiner vi bør vere einskapleg gjennom heile verket, det gjeld bl.a. typografi og rettskriving. Norsk Ordbok bruker ei rettskriving som var offisiell mellom 1938 og 1959, men den ligg ikkje altfor langt frå den noverande rettskrivinga, så for dei fleste fortunar nok redaksjonsspråket i ordboka seg som ein litt konservativ variant av den nynorsken dei er vane med, heller enn som ei historisk utdatert rettskriving. Vi er heldigare stilte slik enn kollegaene våre i WNT, *Woordenboek der Nederlandsche Taal*, som var fullført i 1998. Dei valde også å halde på ei gammal rettskriving, avskaffa i 1947, gjennom heile verket, bl.a. med ei kasusbøying av substantiv som i moderne språk har falle bort. Den verkar nok meir "historisk" enn Norsk Ordbok. Både vi og WNT har altså gjort eit anna val enn SAOB, som gjekk over til den Fritjuf Bergska rettskrivinga ikkje altfor mange år etter 1906.

Dette er ikkje gjennomdrøfta, men mi innstilling er at vi i NO bør satse på endringar som ikkje “synest” i det ytre eller i oppbygginga av artiklane. Reint innhaldsmessig og fagleg vil vi følgje med tida, slik at vi i framstillinga av grammatiske forhold, etymologiar osv. vil dra inn nye kjelder og bygge på ny kunnskap. For etymologien inneber det at vi tek omsyn til ei heilt ny etymologisk ordbok som kom ut i 2000, Harald Bjorvands og Fredrik Otto Lindemans *Våre arveord*, mens hovudkjelda vår inntil no har vore Alf Torps *Nynorsk etymologisk ordbok* frå 1919. Einskaplegheit i form, men tilpassing til tida i innhald er målet vi etter mitt syn bør streve mot.

5) *Forsking vs. formidling*. Dette – konflikten mellom dei akademiske og dei samfunns-messige interessene ordboka skal tene – er inngåande drøfta i Vikør 1999: 401-403, for det var eit viktig diskusjonsemne da. Eg trur ikkje dette dilemmaet er så stort lenger, for det kan ikkje bli nokon annan konklusjon enn at ordboksprosjektet er begge delar, og at begge komponentane er gjensidig avhengige av kvarandre. Om det ikkje ligg solid og seriøs forskning i botnen, vil prosjektet bli mislykka, og om denne forskinga ikkje blir formidla slik at kunnskapen når ut i samfunnet og styrker bevisstheita om norsk språk og språkdyrking, er det også mislykka. Dette siste kan oppnåast ved å la sjølve den papirbaserte ordboka bli ein kjerne i eit større kompleks av ulike formidlingsformer, og her kjem det siste dilemmaet inn, som eg berre var innom med ein harelabb på Hanaholmen, men som står uhyre sentralt i dag og i framtida, nemleg:

6) *Papiret vs. elektronikken*. Kjernen i Norsk Ordbok-prosjektet er framleis ei papirutgåve i tolv band; det er alle aktørane einige om, frå Stortinget til sjølve ordboksredaksjonen. Men her må det blir eit både – og, ikkje eit anten – eller. Eigentleg er vi komne forbi den fasen da vi såg på dette som eit dilemma. Det skal satsast på moderne teknologi for alt han er verd. Vi er i gang med å utvikle elektroniske reiskapar som langt på veg vil kunne kompensere for dei avgrensingane ei papirutgåve set. Ein ting er at store delar av det kjeldearkivet vi bygger redigeringa på, no er elektronisk tilgjengelege og søkbare, både for oss i redigeringa, og for andre interesserte som ønskjer å finne informasjon om ordbruk i nynorsk og dialektane. Det vil gjere det mogleg for redaktørar å sitje andre stader i landet og arbeide med det same kjeldematerialet som vi, ein klar fordel når vi snart, om det går bra, må etterspørje dobbelt så mange nye medarbeidarar som vi har i dag, ja, enda fleire, fordi dei noverande redaktørane nærmar seg pensjonsalderen.

Sjølve Norsk Ordbok vil også finnast elektronisk saman med ei rekkje andre nynorske ordbøker, og det gjer det mogleg for brukarar i forskarsamfunnet og elles i samfunnet å kople informasjonen i desse kjeldene og søkje i dei på kryss og tvers. Det blir ei samankopling av ulike kjeldetypar med ein felles inngang som består av ei normert skriftform med grammatisk markering for kvart einaste oppslagsord eller søkjeord. Det er det vi kallar metaordboka, sjå artiklane av Ore o.a. og Svardal i denne rapporten.

Dette vil også gjere det mogleg å oppdatere ordboka i framtida, noko som kan trengast når dei første hefta vart produserte i 1950-åra. Den avgrensinga som ei fleigenerasjonsordbok alltid har vore underlagd, nemleg at første og siste band avspeglar ulike språksteg i ulike samfunn, kan såleis kompensere. Ei sak for seg er det at slik oppdatering av dei første banda må vente til vi har ferdig resten, fordi all tilgjengeleg kompetent arbeidskraft må setjast inn på dei kommande delane. Slik sett er det arbeid nok med Norsk Ordbok etter 2014 òg, sjølv om det neppe blir laga supplementsband på papir. Det er berre rett og rimeleg, for språket skal halde fram med å endre seg og utvikle seg vidare etter at NO er

ferdig, og eit vitenskapleg leksikografisk institutt må kontinuerleg følge med i og registrere denne utviklinga.

Teknologien vil òg hjelpe oss på andre måtar, bl.a. ved at vi får utvikla eit redigeringsprogram som vil gjere ei konsekvent og systematisk redigering meir mogleg enn den gamle manuelle måten kunne. Dette programmet er berre i startgropa i dag, men arbeidet med det blir noko av det viktigaste i det kommande året - 2002.

Eg vil konkludere så langt med at elektronikken vil kunne tilføre Norsk Ordbok nye kvalitetar som var utenkjelege for dei som sette i gang prosjektet - så sant prosjektet får dei ressursane som er nødvendige, og så sant vi som skal arbeide der, gjer ein tilstrekkeleg god jobb og i tillegg til alle moderne hjelpemiddel mobiliserer like mykje god gammaldags hjernekraft og flid som forjengarane våre gjorde.

Litteratur

- Tungesvik, Steinulf 2000: *Norsk Ordbok 2014*. [Upublisert forprosjektrapport, Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap, UiO, Oslo].
- Vikør, Lars S. 1996a: Problem kring ordutvalet i Norsk Ordbok. I Ásta Svavarsdóttir o.a. (red.): *Nordiske studier i leksikografi 3*, s. 403-412.
- Vikør, Lars S. 1996b: Norsk Ordbok – the Crown of Nynorsk Lexicography? I M. Gellerstam o.a. (red.): *Euralex '96. Proceedings I-II*, s. 705-713.
- Vikør, Lars S. (red.) 1997: *Norsk Ordbok – nynorskens leksikografiske kanon?* Rapport frå eit seminar på Blindern 31. mai 1996. Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap, Universitetet i Oslo.
- Vikør, Lars S. 1999: Fleirgenerasjonsordbøker og tida. I Peter Slotte o.a. (red.): *Nordiska studier i leksikografi 4*, s. 395-403.

Multifunktionalitet hos prepositionen *till*

Multifunctionality of the Sw. preposition *till* 'to'. We usually distinguish between content words and form words. Even though the latter have more vague senses, they have enough lexical meaning for us to recognise in principal the same sense development processes for these as for content words. In the case of Sw. *till* 'to', it is here claimed that the sense development can be described in two basic dimensions: 1) within its original sense sphere it has developed other space related senses, as 'direction' and 'place' (beside the original 'goal'), and 2) outside this space sphere it has developed metaphorical more abstract senses as 'time limit', 'result', 'purpose' i. a. Nevertheless, form words are quite different from content words, in that manner that they altogether cover only a few and very basic senses which futhermore overlap between the words – thereby forming a special lexicographic challenge.

Med en förenklad, men praktisk tudelning av ordförrådet brukar vi skilja på innehållsord och formord. För en något subtilare uppdelning av formord kan vi också tala om relationsord och grammatiska funktionsord. Vi tvingas då konstatera att gränsen däremellan går rakt igenom många prepositioner, så till exempel *till*. Det är ett relationsord med lexikal betydelse när det klargör en relation mellan två företeelser: *{till/från/mot/i} Tórshavn*. Bara ett grammatiskt funktionord är det däremot i sammanhang som *{hat/kärlek} till ngn*; det behövs ett grammatiskt element vid nominaliseringar som dessa: *bata ngn > bat ... ngn*. Det kunde ha varit någon annan preposition, *av*, *mot* eller kanske *på*.

Även om man kan ha invändningar mot den grovhuggna kategorin formord, är det likväl så att de typiska formordklasserna, pronomen, åtminstone de substantiviska, prepositioner, konjunktioner och subjunktioner, lexikalt betar sig annorlunda och kräver en annan lexikografisk beskrivning än typiska innehållsord. I det senare fallet handlar det om referens och begrepp, medan formorden knappast kan definieras i direkt och egentlig mening. Hos dessa får snarare funktionen beskrivas som en innebörd i förhållande till samförekommande innehållsord. Det medför att prepositioner får beskrivas med hjälp av rektionen. Om *till* avser mål eller slutpunkt, är det ju strängt taget rektionen som betecknar målet; i prepositionens betydelse ligger att ge detta led just denna status i sitt sammanhang.

Såsom relationsord har prepositionen icke dess mindre lexikal betydelse. De båda meningarna

Jag reste till Tórshavn. ≠ Jag reste från Tórshavn.

och det är prepositionen och endast denna som förändrar betydelsen härvidlag. Däremot gäller knappast detta för rena grammatiska funktionsord:

hat till ngn : hat mot ngn : hat på ngn

Dessa fraser har inte olika betydelser, de är bara mer eller mindre idiomatiska.

När formorden som i det förra fallet faktiskt har en egenbetydelse, förefaller det inte orimligt att anta att man för dessa borde kunna iaktta samma eller åtminstone snarlika betydelseutvecklingsprocesser som hos innehållsorden. I princip är dessa av två typer:

- 1) modifiering av betydelsen: användning om något annat i samma eller angränsande betydelsefält
- 2) överföring av betydelsen: användning om något i ett helt annat väsensskilt betydelsefält

Det senare, bildlig användning, kan väl likaväl som om ett uttryck för en konkret referent används om en abstrakt företeelse anses föreligga när en preposition med konkret rumslig relationsbetydelse, såsom *till* i fråga om rumsligt mål, kommit att användas i fråga om abstrakta relationer: slutpunkt för tidrymd, resultat av förändring eller avsett mål för handling. I det första fallet överförs inte betydelsen till något helt annat, det sker bara en viss förskjutning av egenbetydelsen. Det kan röra sig om en hierarkisk förskjutning: betydelsegeneralisering eller betydelseinskränkning, men det kan också gälla ad hoc-mässiga sidoförskjutningar: utvidgning av betydelseomfånget (eller eventuellt en icke-hierarkisk inskränkning). (Om termerna *bildlig*, *allmännare*, *utvidgad*, *inskränktare* med flera i SAOB se Lundblad 1992, s. 21–33, och 2002.) I det följande skall betydelseuniverset hos den (nysvenska) prepositionen *till* dryftas mot bakgrund av dessa allmännare synpunkter. Empiriskt underlag utgör det historiska materialet i SAOBarkiv, omfattande hela det nysvenska språkskedet; härifrån hämtar sig också samtliga autentiska exempel som anförs.

Betydelseutvecklingar hos *till*

Den ursprungliga grundläggande betydelsen hos *till* är 'mål'. Ja, i själva verket är ordet ursprungligen ett substantiv med just denna betydelse (motsvarande ty. *ziel*). Litet närmare preciserat kan betydelsen beskrivas som

(uppnått l. avsett) mål l. rumslig slutpunkt för rörelse l. förflyttning o. d.

→ •

Th(e)n thiid mjn h(er)r(es) nade for til telge. *StbmSkotteb.* 223 (1521).

Tranerna sökia .. til Måsar och stora Skogar. *Colerus* 1: 119 (c. 1645).

Han .. förde henne ned til hennes fartyg. *DALIN Hist.* 2: 165 (1750).

Till Tings! Till Tings! Budkaffen går kring berg och dal. *TEGNER* 5: 141 (1821).

Allt vapenfört folk skulle samlas till Upsala. *FRYXELL Ber.* 1: 89 (1823).

Flärdlös trädde genom salen / En yngling fram till bädden, till generalen. *RUNEBERG* 2: 111 (1848).

Konstigt att du inte når ner till marken, fast du är så förbaskat lång. *SIWERTZ Låg.* 126 (1932).

Skräk hade .. aldrig mera vågat sig till församlingen. *JOHANSSON SmedBrukspatr.* 57 (1933).

Järntorgsbrunnen finge då flyttas till framför Folkets Hus. *GbgP* 1952, nr 58, s. 20.

Vi hoppas att många kommer till mötet. *SDS* 9/2 1995, s. C4.

Polisen var inte ens informerad om att mannen var kallad till domstolen. *SvD* 13/6 1996, s. 9.

Betydelsen kan sägas vara sammansatt av rörelse/förflyttning och måluppnåelse. En utvidgad användning härav är betydelsen 'gräns för utsträckning l. utbredning o. d. l. bortre ände av (väg)sträcka o. d.', som i exempel som dessa:

Ifrån Torne norr vth til Torneträsk äre wid pass 40. mijl. PERINGSKIÖLD *MonUpl.* 8 (1710).

Det sida skägget flöt till gördeln ned. GEIJER I. 3: 196 (1811).

Framför trapporna till tronen. SNOILSKY 2: 22 (1881).

Han halkade i bäcken och blev blöt till under armarna. *PiteåT* 7/5 1986, s. 7

I stort sett är det dock samma betydelse som föreligger här; ofta uppträder den dessutom samman med verb som egentligen anger rörelse.

I äldre språkbruk föreligger emellertid också andra produktiva rumsbetydelser hos *till*. Vi kan lämpligen räkna med fyra basala relationella rumsbetydelser: utgångspunkt, riktning/riktmärke, mål och befintlighet, och uppfattar gärna dessa som distinkt olika. Som jag redan antytt ovan, är det helt enkelt rumsprepositionernas exklusiva lexikala uppgift att hålla isär dessa betydelser. Icke dess mindre finner vi i äldre svenska – inom SAOB:s beskrivningsskov gäller det framförallt 1500–1700-tal – fall av riktmerkesbetydelse hos *till*, närmare preciserat:

riktmärke för rörelse l. förflyttning o. d. l. riktning i vilken ngt sträcker l. utbreder sig l. är vänt l. (in)riktat o.d.: mot, åt

→ [•] = förtillståndet

Måns Pederssonn .. skakade sinn yxehammar till een dannemann. *G1R* 23: 406 (1552). I thet han altså går .. Trippar ett artigt Wijf .. Til honom an. STIERNHIELM *Herc.* 6 (1648). Hästarna .. stampa och stänka Och gnägga til skyn. BELLMAN 1: 168 (c. 1771).

Idag föredrar vi här *mot* eller *åt*, men kvarlevor av denna användning återfinns bland annat i bestämningar till verbet *vända*, i betydelsen 'vettande mot', i uttrycket *vara på väg till* och i fråga om relativ orientering:

Tå solen begynnar wenda sich antingen til vss eller ifrå vss. *VarRerV* 5 (1538).

Ifrån min vinkällare fins en liten glugg in till Lagmannens. STRINDBERG *HögreR* 55 (1899).

Jag var .. på väg till en vän. HALLSTRÖM *Händ.* 9 (1927).

En mycket stark dragning till det opassande. *SvD(B)* 1943, nr 140, s. 10.

Gå sedan 50 meter, ta till höger över bron och gå ner mot havet. *GbgP* 27/8 1995, s. 7.

Ur synkron synvinkel är alla dessa nog möjliga att fånga in under den allmänna målbetydel-

sen (så görs till exempel i *Svensk ordbok* och NEO), men ur diakron synvinkel är de uppenbart förankrade i en mer allmänt produktiv riktmärkesbetydelse enligt ovan. Den har så att säga delfokuserat rörelsemomentet i målbetydelsen; det handlar om en riktad förflyttning utan uppnående av något mål (eller ens specificering av ett sådant).

Än mer främmande för oss torde dock befintlighetsbetydelse hos *till* vara:

läge l. befintlighet: i l. på l. vid l. hos

[—>] • = eftertillståndet

Then sidst holdne riksdagh til Västerås. RA 1: 415 (1544).

Christus .. sitter til Fadrens högre hand. CARL IX *Bew.* B 3 a (1604).

Inne till danssällskapet, som var ganska talrikt. TOPELIUS 2: 26 (1834).

Till Kerstins hade det också blivit så mycket förvandlat. MÅNSSON *Rättf.* 2: 411 (1916).

Gråta war min första röst, / Då jag låg till modrens bröst. FRESE *AndelD* 55 (1724).

Här föredrar vi prepositioner som *i*, *på*, *vid* eller *hos*, men också denna betydelse har överlevt i enstaka lexikaliserade fall, dels i befintlighetsbetecknande *till* {*höger/vänster*}, dels i en rad uttryck med ofta bevarad genitivböjning av rektionen:

Lilian, som satt till höger om honom, skrattade också. GUSTAF-JANSSON *ÖvOnd.* 87 (1957).

till bords, till havs, till häst, till lands, till lands och vatten, till rors, till sjöss, till skepps, till skogs, till sängs, till tings, till väders; till fots, till ankars

I en tid då befintlighetsbetydelsen däremot var produktiv och levande var ett exempel som detta tvertydigt:

Mädhen folkit var til Vesteraarss om mormessone vart elden lööss östantil. OPETRI *Tb.* 72 (1525).

Antingen avses just befintlighet, 'i Västerås', eller skall det uppfattas som en måladverbiell *till*-fras i kombination med *vara*, såsom vi idag uppfattar det, med prägel av regionalt språkbruk (för övrigt främmande för mitt eget språk). Jämför med *vara dit*.

Jag talade ovan om delfokusering av rörelseriktningen för riktmärkes-*till* och man skulle på liknande sätt kunna tala om delfokusering av befintlighet på målet för befintlighets-*till*. Nu innebär detta knappast att vi därmed skulle kunna tala om en inskränktare användning av mål-*till* i dessa båda fall. Det finns ju inget hierarkiskt förhållande hos betydelsekomponenterna här: 'mål' är inte lika med 'riktningsrörelse' + 'befintlighet på målet'. Att tala om hyponymi och hyperonymi blir direkt absurt. Målbetydelsen är helt enkelt något annat, eller rättare sagt något tredje med sin alldeles egen semantik. Det är därför rimligare att beskriva det så att riktning-*till* uppstått genom en förskjutning till ett slags förtillstånd, till den relation som råder före måluppnåendet, befintlighets-*till* en förskjutning till ett

slags eftertillstånd, till den relation som råder efter måluppnåendet. Jag menar därför att det helt enkelt kunde vara lämpligt att kalla detta utvidgningar. Det målbetecknande *till* har utvidgat sitt betydelseomfång – låt vara att det i respektive utvidgade användning bara uppvisar denna nya betydelse (men detta kan ju också gälla vid utvidgning av ett konkret, referentiellt substantiv).

Därmed skulle betydelseutvecklingarna hos *till* kunna sammanfattas i två dimensioner (jfr för övrigt med Kvist Darnell 2001, s. 172 ff., särsk. s. 180) på det sätt som figur 1 visar.

Figur 1. Betydelseutveckling hos prep. *till*.

RUMSLIG
RELATION

MÅL	bildl./abstr.) anv. _____			
—→				
<i>åka till</i> <i>Törshavn</i>				
	TIDSGRÄNS	RESULTAT	ÄNDAMÅL ...	F Ö R E -
MÅL	<i>hålla på till jul</i>	<i>övergå till</i> <i>preposition</i>	<i>pengar till</i> <i>byran</i>	<i>bat till ngn</i>
utvidgad o. d. anv.				
Utbredn.-gräns				
<i>ha vatten</i>				
<i>till knäna</i>				
Mottagare				
<i>skicka/skriva</i>				
<i>brev till Lena</i>				
RIKTMÄRKE	TIDSRIKTN.			
<i>vända ryggen</i>	<i>klockan lider till sex</i>			
<i>till mig</i>				
BEFINTLIGH.	TIDPUNKT			
▼ <i>till bords</i>	<i>träffas till jul</i>			

Ursprungligen betecknar ordet 'mål'; inom sitt allmänna betydelsefält 'rumslig relation' har det sedan utvidgats till angränsande betydelser, mest påfallande till 'riktmärke' och 'befintlighet'.

Utänför de rumsliga betydelserna har det utvecklats (ursprungligen) bildliga användningar om olika abstrakta förhållanden. Inte minst handlar det om en tidsbetydelse som är helt ekvivalent med målbetydelsen, nämligen 'gräns eller slutpunkt för tidrymd'. Men intressant nog finns det också tidsbetydelser som är helt parallella med de utvidgade rumsbe-

tydelserna: 'tidens rörelseriktning' (i och för sig numera föga brukligt) och 'tidpunkt', det vill säga befintlighet på tidslinjen, vilket i motsats till motsvarande rumsbetydelse 'befintlighet' är fullt brukligt, låt vara i huvudsak uppträdande med vissa typer av rektion, i synnerhet betecknande årstid, helg eller del av dag. Man kan här fråga sig om dessa parallella betydelser inom tidsfältet är bildliga användningar av motsvarande genom utvidgning uppkomna rumsbetydelser eller om de är utvidgade användningar av den bildliga tidsgränsbetydelsen. Det troligaste torde vara den förra beskrivningen.

Sedan har vi en rad andra abstrakta/bildliga betydelser hos *till*: 'resultat av förändring l. förvandling o. d.', till exempel *bli till grus*, (och i anslutning därtill också 'följd l. verkan', till exempel *till glädje för många lyckades bon*), 'ändamål l. avsikt', till exempel *till förekommande av olycka*, vartill även 'avsedd funktion', till exempel *ha en påse till mössa*, vidare 'tilllägg', till exempel *till detta kommer moms*, 'tillhörighet o. d.', till exempel *far till barnet*, med flera och så längst ut i fråga om betydelseförblekning: 'föremål för handling l. skeende l. tillstånd o. d.', där *till* är ett rent grammatiskt funktionsord som i *bat till ngn* (föremål för känsla), *lyssna till ngn* (föremål för sinnesförnimmelse). Somliga av dessa betydelser har kanhända sina förutsättningar också i någon annan av rumsbetydelserna. Så rymmer kanske 'avsikt' och 'föremål' inslag av riktmärkesbetydelsen likaväl som målbetydelse.

Slutsatser

Hittills har jag velat framhålla likheter mellan formord som prepositioner och innehållsord och hävdad att samma eller liknande betydelseutvecklingsprocesser är i görningen på ömse håll. Dessa tar sig icke dess mindre mycket olika uttryck i respektive kategori. Den stora mängden substantiv, adjektiv och verb har att beskriva hela den myllrande världen, och en utvidgning av betydelsen hos ett substantiv här eller ett verb där i samma lilla avgränsade hörna av denna vida värld är i det stora hela alls inget iögonfallande. Prepositionerna däremot är dels jämförelsevis få och har i sin grundfunktion dels jämförelsevis få relationer att beteckna. När det som för rumsliga relationer gäller så basala och varandra uteslutande betydelser som 'mål', 'riktmärke' och 'befintlighet', blir det förstås dess mer påfallande när en och samma preposition i ett och samma språktillstånd täcker dem alla. Det är nästan som om *djur*, *växt* och *mineral* skulle tränga in på varandras kärnbetydelser!

Samtidigt säger det förstås något ytterst väsentligt om den grundläggande skillnaden i livsbetingelser mellan innehållsord och formord. De senare är till följd av att de just är relationsord starkt kontextberoende till tolkning och användning och för därför semantiskt sett en högst ostadig tillvaro (man frestas nästan säga: trolös). De har helt enkelt en flexibel multifunktionalitet. Och denna multifunktionalitet möjliggör för *till* att fungera i tre åtskilda rumsbetydelser på en och samma gång. Den innebär också att vi i normalfallet har flera olika prepositioner som kan användas i ungefär samma betydelse.

Detta leder dessutom till en särskild lexikografisk utmaning, om vi nämligen har ambitionen att beskriva exakt när ett visst ord kan användas och likaså när det inte kan användas. Det är uppenbart att både *till* och *för* kan ha finala användningar, och vi bör ju då klargöra när bäge är möjliga respektive när bara den ena är det:

biljetter för fyra personer ≈ biljetter till fyra personer
 biljetter till åttaföreställningen : ?biljetter för åttaföreställningen
 han gjorde det för att lura mig : han gjorde det till att lura mig [ålderdomligt]

Det krävs sannolikt något annat än en alfabetiskt ordnad beskrivning för att göra full reda för dylika olikheter, och det är uppenbart att formorden i mycket högre grad än innehållsorden vore betjänta av en sådan lösning. (Samtidigt vore förstås genomförandet av en sådan beskrivning betjänt av en befintlig och noggrann ord för ord uppställd beskrivning av de aktuella lexikala enheterna.)

För att nu komma tillbaka till det ord som stått i fokus här, kan vi avslutningsvis slå fast att *till*, trots den kontextavhängiga semantiska ostadighet det delar med andra prepositioner, ofta har mer kvar av distinkt egenbetydelse än till exempel *av* och *på*. Kanhända är det delvis så tack vare att ordet har en mycket tydlig antonym – *från*. Vi kan härvidlag jämföra med andra prepositioner som *under* : *över* och de sammansatta *inuti* : *utanför*, som genom att uppträda i rätt tydliga par understöder varandra semantiskt. Den utvidgning av *till* till betydelseerna 'mot' respektive 'i l. på l. vid l. hos' som jag gjort så stort nummer av i denna uppsats har också trängts tillbaka eftertryckligt i yngre svenskt språkbruk, vilket gör att *till* ändå inte tillhör de mest semantiskt trolösa av våra prepositioner.

Litteratur

- Kvist Darnell, Ulrika (2001): Rörande polysem belägenhet. *Nordiska studier i lexikografi* 5. *Rapport från Konferens om lexikografi i Norden Göteborg 27–29 maj 1999*, red. av Martin Gellerstam, Kristinn Jóhannesson, Bo Ralph & Lena Rogström, Skrifter utg. av Nordisk förening för lexikografi 6 (= Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 27), Göteborg, s. 168–184.
- Lundbladh, Carl-Erik (1992): *Handledning till Svenska Akademiens ordbok*, Stockholm.
- (2002): Betydelseförändring och definitionsformler. Alla ord är lika roliga. Festskrift till Lars Svensson 28. februari 2002, Lund, s. 106-117.
- NEO = *Nationalencyklopediens ordbok*, band 1–3, utarbetad vid Språkdata, Göteborgs universitet, Höganäs 1995–1996.
- SAOB = *Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien*, Lund 1893–.
- SAOBArkiv = *Språksamlingarna vid Svenska Akademiens ordboksredaktion*, Lund
- Svensk ordbok*, utarbetad vid Språkdata, Göteborgs universitet, Stockholm 1986.

Ordartikkelen i nokre norske ordbøker i historisk perspektiv

This article deals with the information categories in the entries of some Norwegian dictionaries from a historical perspective. Ivar Aasen's *Ordbog over det norske Folkesprog* (Dictionary of the Norwegian Dialects) from 1850 is the first modern dictionary of Norwegian, also in terms of information categories. This dictionary uses all of the five classical information types: formal, semantic, combinatory, encyclopaedic, and historical. The very first Norwegian dictionary in this tradition, which is from 1646, demonstrates only the basic categories (the formal, the semantic, and the combinatory ones). However, the comprehensive and documentary dictionaries of our time still use the same information categories as Aasen's dictionary of 1850, though with more subtle and all-including portraits for each entry. The linguistic description seems to be complete. Consequently, new developments in information types are likely to occur in the encyclopaedic category by means of information technology.

1. Innleiing

I tittelen *Ordartikkelen i nokre norske ordbøker i historisk perspektiv* ligg det at framstillinga går over ein lang tidbolk. Men i staden for å byrje i ein ende av den historiske hendingsgangen går eg midt inn i utviklinga og byrjar med *Ordbog over det norske Folkesprog* (heretter ONF) av Ivar Aasen frå 1850. Denne ordboka er rekna som den første moderne norske ordboka (jf t d Vikør 2000:120 og Gundersen 1990:1925). I biografien sin om Ivar Aasen, *Då tida var fullkomen. Ivar Aasen*, innleier Venås (1996:119) omtalen av denne ordboka med å seie at "[h]o er skipa slik vi er vane med at ordbøker skal vera, med eigne artiklar om kvart ord i alfabetisk rekkje etter fyrste bokstav. Kvar artikkel lagar ei utskild eining, der oppslagsordet er merkt ut med halvfeit skrift." Venås avsluttar omtalen sin med å beskrive korleis ein artikkel frå ONF kan vere bygd opp.

Utgangspunktet er oppbygginga av ordartikkelen i denne ordboka, og det skal knytast sambandslinjer både bakover og framover til nokre andre ordbøker og då med hovudvekt på dei som byggjer opp den nynorske tradisjonen. Først og fremst skal vi halde oss på mikroplanet og sjå på framvoksteren og utviklinga av *informasjonskategoriane* i ordartikkelen.

1.1. Informasjonskategoriar i ordbøker

Ein ordartikkel er altså bygd opp av informasjonskategoriar. Etter *Nordisk leksikografisk ordbok* (heretter NLO; 1997) manifisterer informasjonskategoriane seg i fem hovudtypar: Det er dei formelle, dei semantiske, dei kombinatoriske, dei encyclopediske og dei historiske. Eg vil ta utgangspunkt i artikkelen om oppslagsordet *flog* for å sjå korleis ONF uttrykkjer desse informasjonskategoriane og såleis gjev eit moderne inntrykk, som vi er vane med. Artikkelen er ordboksført slik:

Flog (aab. o), n. 1) Flyven, Svæven. (Sjelden). Af fljuga, flaug. Ogsaa: Løb, Strømning; f. Ex. Blodets i Legemet. - 2) Løben, Omsværmen. Dei æ ute paa Flog: de løbe omkring efter Leg og Selskab. Ofte tvetydigt og med Foragt; hertil "Flogmær": en Tøite, egentl. en geil Hoppe; s. fljuga, 3. - 3) Gigt, Sting eller Smerter som pludselig gaae over fra et Lem til et andet. Sjelden. (Isl. flog). - 4) Ukrud, Snyltevæxt; især Flyvehavre. B. Stift. I Tell. **Flug**. - 5) en Fjeldvæg, en Klippe, som er saa brat, at intet kan ligge eller fæste sig paa den. B. Stift, Helg. og fl. Nogle St. **Flaug**. I Hall. **Flag**.

Vi byrjar med den *formelle* informasjonskategorien. Dei formelle typane gjeld i første hand stavemåte (kanonisk form), bøyning og uttale. Oppslaget **Flog** representerer stavemåte (standardisering). Bøyning er indirekte med gjennom ordklassemarkringa "n.". Uttale er med ved opplysninga "(aab. o)", "I Tell. **Flug**" (tyd. 4), "Nogle St. **Flaug**" og "I Hall. **Flag**" (tyd. 5). Frå denne kategorien nemner NLO dessutan orddeling og "andre formelle forhold". Av slike har ONF med samansetninga "Flogmær" (tyd. 2).

Dei *semantiske* typane gjev opplysning om lemmatydinga gjennom definisjonar og parafasar (i eittspråklege ordbøker) og ekvivalentar (i to- eller fleirspråklege ordbøker). For *flog* er tydinga organisert i 5 tydingsvariantar med egne tydingsnummer. At ONF i tydings-skildringa framstår både som ei eittspråkleg og ei tospråkleg ordbok, blir drøfta nedanfor. Dei *kombinatoriske* typane gjeld opplysningar om andre ord som oppslagsordet eller lemmaet kan opptre saman med. Tyding 2 er såleis illustrert med dømesetninga: *Dei æ ute paa Flog*. Denne kategorien gjeld altså faktisk språkbruk.

Dei *encyklopediske* informasjonstypene inneheld ikkje-språklege saksopplysningar og andre opplysningar om pragmatiske tilhøve, t.d. stilmarkering. Dømeordet *flog* har ei slik opplysning. Til tyding 1 er knytt ei frekvensopplysning "(Sjelden)", og sameleis til tyding 3.

Av andre encyklopediske opplysningar er det særskilt grunn til å nemne geografisk bruksområde, som i nynorsk leksikografi er kalla heimfesting. ONF har slik heimfesting for tyding 4: "B. Stift." som vil seie Bergens Stift og no svarar til Vestlandet. Tyding 5 har òg heimfesting "B. Stift, Helg. og fl.".

Dei *historiske* informasjonstypene gjeld etymologiske opplysningar. OFN har med ei slik opplysning for tyding 1: "Af fljuga, flaug.". Hit kan vel òg jamføringar reknast. For tyding 3 er den islandske forma oppgjeven: "Isl. flog".

1.2. Informasjonsmønsteret

Denne gjennomgangen av ordartikkelen *flog* syner såleis fram heile registeret av dei fem informasjonskategoriane som NLO peikar på. Presentasjonsmåten er ein viktig del av moderniteten i ONF. Moderniteten kjem også klart fram, når vi samanliknar **flog**-artikkelen i denne ordboka med med den tilsvarande artikkelen i *Nynorskordboka* (heretter NOB; 1986 (med tredjeutg. i prent hausten 2001)):

flog n1 (norr *flog*; smh med *flyge*) 1 flyging (i lufta) *ein fugl i (glidande) f-* 2 fart, laup, renn; annsemd; flukt, rømming; renning, flyging ute, sverming *vere, kome i vilt f- / ta f-et / ta, leggje til f-s / jage nokon på f- / i (same) f-et* i (forbi)farten / *i eitt f-* utan stans / *få f- på noko / vere ute på f-* 3 rensle, flage i kroppen (t d av gikt) *ryggf-* / brå sjukdom *få f-et* 4 i diktning, kunst: liv og fart, driv, lyfting; kraft; fantasi; flukt (5) *det er (poetisk)*

f- i diktet 5 flukt (8) utbuset ligg i f- med stova 6 hengjebratt fjellside, stup 7 brett på ski el. mei

Ei snøgg samanlikning syner at artiklane i ONF og NOB har dei same informasjonstypene med nokre unntak: NOB har ikkje eksplisitte opplysningar om uttale i denne artikkelen, og heller ikkje opplysningar om frekvens og heimfesting. Derimot har NOB ein innleiande karakteristikk til tyding 4, ein opplysningstype som vi skal kome attende til.

Jamvel om ONF alt i alt kan seiast å vere moderne i fagleg samanheng, er ho ikkje utan tidsmerke. At ho er prenta med gotisk skrift, noko som ikkje er synt ovanfor, er i samsvar med norsk prenteskikk på den tida. Det samsvarte dessutan med ordbøkene til Chr. Molbech *Dansk Ordbog* (1833), og *Dansk Dialekt-Lexicon* (1841). Derimot er det nytta latinsk skrift i A.F. Dalin: *Ordbok öfver svenska språket*, som kom med første bandet same året som ONF låg føre.

Også metaspråket i ONF er tidsmerkt. Det er dansk, medan oppslagsorda er norske dialektord. Ut frå dette perspektivet kan det hevdast at ONF tospråkleg. Men då ordboka kom ut, var dansk det allmenne skriftspråket, og då også det vanlege vitskapspråket i Noreg. Ho er dermed ei eittspråkleg ordbok, om ein ikkje reknar dialektordbøker med forklaring på det tilsvarande standardspråket for tospråklege.

2. Leksikografisk tradisjon

Med dette utgangspunktet skal ONF plasserast i ein norsk leksikografiske tradisjon. Ralph (2000:19) deler den svenske tradisjonen inn i fire bolkar:

- (1) Förvetenskapligt stadium fram till ca 1700;
- (2) Intensifierad lexikografisk utveckling ca 1700 - ca 1850;
- (3) Etablerad lexikografisk tradition ca 1850 - ca 2000;
- (4) Ny era ca 2000 -?

Av innleiinga går det vonleg klart fram at bolk 3 og følgjeleg 4 òg høver godt for den norske tradisjonen. Om bolk 3 formulerer Ralph seg jamvel på tilsvarande måte som Venås: "Kring mitten av 1800-talet ser ordböckerna ut i stort sett såsom vi därefter vant oss vid att se dem." (Op.cit.) Sagt med andre ord har vi fått ein ordbokstereotypi.

Ein særskild norsk leksikografi frå før 1850 må då som Vikør (2000:119) seier, dreie seg om dialektleksikografi. Av ordbøker (til skilnad frå ordsamlingar (jf. Grønvik 1998)) vart det prenta fire: éi på 1600-talet, to på 1700-talet og éi tidleg på 1800-talet. Vikør (2000:120) nemner òg to ordboksmanuskript som var laga på 1700-talet, men ikkje utjevne då. Dei blir ikkje tekne med her, fordi dei ikkje har spelt noko rolla som modellar for etterfølgjarne. I vår samanheng er dei berre er uttrykk for den leksikografiske kompetansen til forfattarane.

Som Ralph (2000:6f) peikar på, gjeld ikkje "leksikografitradition" berre "leksikografisk verksamhet från äldsta tid till våra dagar". Meir avgrensa omfattar han også "etablerad leksikografisk beskrivningsteknik". Vi skal no sjå nærare på kva for leksikografiske kategoriar som er tekne i bruk i dei norske ordbøkene frå bolk 2. Det skal framleis illustrerast med artikkelen *flog*.

2.1. Jensøn (1646)

Den første norske ordboka i nordisk tradisjon er Christen Jensøns *Den Norske Dictionarium eller Glosebog* frå 1646, og ordet *flog* er ordboksført slik:

Flog kaldis en gemeen Siugdum i Norge / som flyfuer i Lemmerne med sting oc verck / maa uden tuil vere Ict.

I tråd med den klassiske ordartikkelen er oppslaget *Flog* inngang til artikkelen. Oppslagsordet er den einaste formelle typen som er med. Skrivemåten gjev att uttalen etter skriftkonvensjonane som Jensøn var van med.

Når det gjeld den semantiske typen, skil formatet i tydingsskildringa seg frå den klassiske framleggingsmåten som vi har sett ovanfor. Definisjonane i ONF og NOB er i substisjonsformatet utan noko mellomledd mellom definiendum og definiens (jf. Svensén 1987:115). Jensøn har derimot med mellomleddet *kaldis* mellom definiendumet (*Flog*) og definienset (*en gemeen Siugdum i Norge/ som flyfuer i Lemmerne med sting oc verk*) slik at definisjonsformatet er i setningsform, og minner då om Coubild-formatet (Hanks 1987:117ff [*A boy is a male child* (135)]). Vikør (2000:124) har registrert at *kaldis* er det typiske mellomleddet ved substantiv, medan *er* og *i.e.* er brukte ved andre ordklasser. Sjølvje forklaringa for *Flog* har den velkjende forma med eit overomgrep (*Siugdum*) som blir avgrensa med særdrag til det aktuelle fenomenet. Jensøn har dessutan med ekvivalenten *Ict* frå standardspråket.

Å skilje mellom "språket" og "verda", mellom "ordbok" og "encyklopedi", legg ikkje Jensøn vekt på. I samsvar med at noko av føremålet med boka var å forklare norske ord for danske lesarar, presenterer han den encyklopediske opplysninga "i Norge" direkte i forklaringa. I tillegg til dei informasjonstypane som *flog* syner, brukar Jensøn også den kombinatoriske typen. Til oppslaget *Ly* har han kollokasjonen *Mycken Ly* som han forklarar med *Mangefolck*. Vi kan difor seie at ordartikkelen hos Jensøn representerer grunnkategoriane teikn, innhald og bruk.

2.2. Pontoppidan (1749)

Det gjekk meir enn 100 år før den neste ordboka med norsk tilfang låg føre. Det var Pontoppidans *Glossarium Norvagicum* frå 1749. At ho er den første ordboka som er prenta i Noreg (Vikør 2000:122), kan vere éin grunn til å nemne henne i ordboksoaga. Men som artikkelen *flog* syner, er det òg utviklingsgrunnar til å nemne denne ordboka:

Flog, s. m. den flyvende Gicht, arthritis vaga

For det første er mellomleddet borte, og innafor dei formelle informasjonstypane har Pontoppidan som den første i norsk leksikografi innført ordklassemerking. Ved *Flog* står det "s. m." som sjølvstgått står for substantiv i maskulinum. Det var likevel ingen innovasjon i nordisk leksikografi. I Danmark hadde Christiern Pedersen allereie med ordklassemerking i si *Vocabularium ad usum dacorum* frå 1510 (Jørgensen 2000:97). *Glossarium Norvagicum* kom elles berre to år etter Jens Pedersen Høysgaards *Accentuered og Raisonnere Grammatica* (1747). Dette er ein omfattande og original grammatikk over dansk av ein produktiv mann (Hovdhaugen et al. 2000:71-73), som venteleg var kjend for språkfolk i samtida.

I den semantiske kategorien finst ein type som høyrer samtida til. Den latinske ekviva-

lenten *arthritus vaga* er vel ein refleks av den sterkare tospråklege tradisjonen i grannelanda med latin som kjerne- eller målspåk (Hannesdóttir 1998:505; Jørgensen 2000:91). Vikør (2000:126) karakteriserer elles dei fleste av dei latinske ekvivalentane hos Pontoppidan som mislykka.

Også når det gjeld den historiske kategorien kan Pontoppidan seiast å vere introduserande. Eit døme kan vere

Giöm-Sek, s.m. en Lomme. Af at giemme eller giømme

Her er det gjeve opplysning om opphavet til *Giöm*-. Jamvel om Pontoppidan ikkje er rekna for å vere nokon god praktiserande leksikograf, hadde han altså sans for leksikografiske informasjonskategoriar.

2.3. *Wilse* (1780)

Etter *Glossarium Norvagicum* gjekk det 30 år før det kom ei norsk ordbok på prent igjen. Det var Jacob Nicolai Wilses *Norsk Ordbog eller Samling af Norske Ord*, som kom i 1780. Wilse har òg med mønsterordet vårt:

Floug, Bonde-Ball eller rettere Spring omkring, s. Flye

Oppslaget har ein skrivevariant (*Floug*), som reflekterer uttalen som Wilse kjende. Elles er det berre oppslag og forklaring. I leksikografisk beskrivingsteknikk representerer denne ordboka såleis eit tilbakesteg, for så vidt som berre dei to minimumskategoriane oppslag og forklaring er med. I motsett lei har Vikør (2000:127) registrert at Wilse er mindre encyklopedisk en føregjengarane sine. Og som neste døme syner, tener han som ei leksikografisk kjelde for etterfølgjarane.

2.4. *Hallager* (1802)

Laurents Hallagers *Norsk Ordsamling eller Prøve af Norske Ord og Talemaader* frå 1802 er den siste prenta ordboka som kom ut før ONE. Som kjelder til ordboka si nytta han mellom anna dei tre føregjengarane sine. Eksempelordet *flog* er ordboksført slik:

Floug eller **Flaag**, Riven og Sliden i Lemmerne, en Art Gikt; it. Bondedands og Lystighed. *Være på Floug*, være ude og løbe gal.

Oppslagsordet har to variantar (*Floug*, *Flaag*), slik at også hos Hallager har uttaleformer prioritet framfor ei standardform i den formelle kategorien. Grammatisk merking manglar, jamvel om dei ulike ordklassene er omtalte i innleiinga. Den semantiske kategorien har derimot fleire typar forklaring, både av eigentleg tyding ('Riven og Sliden i Lemmerne, en Art Gikt') og overført tyding ('Bondedands og Lystighed'). Også den kombinatoriske kategorien er med gjennom dømet *Være på Floug* med forklaringa 'være ude og løbe gal'. Dessutan kan Hallager ha med informasjonstypar frå den historiske kategorien med opplysningar med parallellformer frå engelsk, islandsk, svensk og tysk, her islandsk: **Flouge**, **Flaage** S. en Flue. - Isl. Fluga.

Det viktige bidraget frå Hallager til norsk leksikografisk beskrivingsteknikk er likevel

ein informasjonstype som ikkje denne artikkelen syner. Hallager heimfester orda sine og gir boka dermed eit riksnorsk preg, og der orda ikkje er heimfeste, slik som for *Floug* eller *Flaag*, vil det seie at ordet er allment brukt i Noreg (Vikør 2000:130).

Eit ord med heimfesting er:

Floutræ, en Fiolin. Spydb.

”Spyd.” representerer her den ensyklopediske kategorien av informasjonstypen heimfesting. Ordet er henta frå Wilse (1780), som hadde flesteparten av orda sine frå Spydeberg i Østfold. Ved å samanhalde føreleddet *Flou-* med den overførte tydinga ’dans’ av *Floug*, skulle òg motiveringa for samansetjinga *Floutræ* vere grei, det er ’danseinstrument’.

2.5. Moglege modellar

Det er den særlege norske språktilstanden som var utgangspunktet for desse dialektordbøkene. Dei skulle først og fremst tene til å forklare særnorske ord for danske lesarar. Berre i mindre grad knytte dei seg til latintradisjonen. Trass det særnorske føremålet, har Jensøn (1646) òg vore knytt til den kontinentale morsmålsakademitradisjonen, som byrja med Accademia della Crusca i Florentina i Italia (Haugen 1984:6). Det er formuleringa om at ordboka hans òg skulle vere til hjelp slik at ”voris gode oc gamle Norske Sprog ... diss klarligere kunde komme for dagen oc fra de andre adskillis” som er grunnlaget for det. Ho har vore rekna som eit vitnemål om at Jensøn tenkte meir på å skildre norsk språk for si eiga skuld, enn berre å forklare særnorske ord. Pontoppidan kritiserte då òg Jensøn for å ha teke med mange ord som danskane skjønnte.

Alt i alt må det seiast at desse ordbøkene frå før 1850 representerte ein veik og vaklande tradisjon når det galdt leksikografisk beskrivingsteknikk. Informasjonskategoriane vart tekne i bruk etter kvart som dei var kjende, og eit visst strukturmønster for ordartiklane var i utvikling. Men sjølve strukturutviklinga er ikkje emne her.

Ivar Aasen kjende desse ordbøkene då han arbeidde med ONF. Hallager hadde han i hende alt i 1832, og i 1848 skreiv han at denne ordboka hadde vore han til stor hjelp (Venås 1996:28). Men Aasen hadde sjølv sagt andre modellar òg. Mellom Hallagers *Norsk Ordsamling* og Aasens ONF hadde det skjedd ei politisk omvelting. Frå å ha vore knytt til Danmark i meir enn 400 år kom Noreg i union med Sverige i 1814. Likevel var dei akademiske banda sterkare til Danmark enn til Sverige. Såleis ser det ikkje ut til at Aasen kjende noko til den svenske ordbokstradisjonen medan han arbeidde med ONF. Han nemner t.d. korkje Haqvin Spegel: *Glossarium-Sveo-Gothicum eller Svensk-Ordabook* (1712) eller Abraham Sahlstedt: *Swensk Ordbok* (1773) i dagboka si (utgåve ved Djupedal 1957-60, jf. òg Hannesdóttir 1998). Dalins ordbok fekk han i hende 23. oktober 1852, altså etter utgjevinga av ONF. Desse to leksikografane ser ikkje ut til å ha hatt noko med kvarandre å gjere. Men dei valde i det minste parallell tittelsyntaks, *Ordbog over det norske Folkesprog* og *Ordbok öfver svenska språket*, til skilnad frå mønsteret med nasjonaladjektiv pluss ”ordbok” (*Dansk Ordbog*).

Chr. Molbechs ordbøker, *Dansk Ordbog* (1833) og *Dansk Dialect-Lexicon* (1841) var derimot dei fremste modellane hans (Walton 1996:421). Opphavsmoellen for denne måten å skrive ordbok på, er utvikla i England, og Samuel Johnson (1709-1784) har fått æra av å vere mønstergjeveren med si *Dictionary of the English Language* frå 1755 (MacArthur 1986:96).

Denne ordboka har Molbech sjølv kalla eit av ideala sine (Borup 1954:221; jf. òg Haugen 1984:19). Med ONF kan det såleis seiast at Noreg for alvor melde seg inn i den leksikografiske fellesskapen i Europa.

2.6. Den dokumenterende leksikografien

Dei norske dialektordbøkene, og særleg ONF, har vore viktige tilskot til standardiseringa av norsk. For nynorsk vart denne standardiseringa først og fremst kodifisert med Ivar Aasens *Norsk Ordbog* frå 1873, som er andreutgåva av ONE. Dermed var også norsk leksikografi på veg inn i det som Ralph (2000:17f) kallar den dokumenterende leksikografien. Slike ordbøker har til oppgåve å gje oversyn over, presisere og beskrive ordtilfanget i morsmålet. Enkelt sagt er det å beskrive språket etter språkvitskaplege metodar. Sverige fekk det nasjonale vitskaplege ordboksverket som no heiter *Svenska Akademiens Ordbok* (1898-). Danmark fekk *Ordbog over det danske Sprog* (1918-1955). I Noreg fekk vi *Norsk riksmålsordbok* (1937-57) og *Norsk Ordbok* (1966-) i denne sjangeren.

Når det det gjeld informasjonskategoriar, fører dei ikkje inn nye kategoriar, men derimot har dei meir systematiske undertypar for ikkjespråkleg informasjon. Den mest iaugefallande knyter seg beinveges til det dokumentariske gjennom kjeldefesting (referanse) for ordopplysningane. I *Norsk Ordbok* har døme-ordet *flog* fått denne utforminga:

I *flog* (ð) n [VAgd16-*fluck*,Sfj1646,Va1743 *fløg*,FL (ðg 253), P,W,Ws *flou* i tyd 6,H *floug*, Land1806,GjerstadAas,C,A,R; målf ðg *flóg* (Gimsøy),*fløg* (Odal,Sol,Rom,Va,Hol i Hall,Selbu), *flaug* (Tynset,Stjør,Skogn,Verdal; Du.R 88; Ri.Oppdal II,306), *flau* (Austf,Røyken,Vestf); målf ðg m (Vestf i tyd 4), f (Søgne *floya* bf i tyd 4; Oddernes og Hornnes i tyd 6a; NFL-9Bøh 123 *fløgja* bf i tyd 7); gno *flog*, *flug* 'flyging, fart'; isl, fær *flog* 'flage, gikt i kroppen'; til *flyga*,T]. 1) a) det å flyga; flygande rørsle: *kor lett eg glid i rolegt flog igjennom lufti blå* (Brostr. TM 11) / (svala) *svingar og krinsar ..., saktar floget lite, ror og duvar* (Ves.GG 25) / **då lyfte det i meg, som ørn på Himálaja, ferdug til fløg* (Aukr. 319) / *dei første floga ut i verdsromet* (DT 1962) // overf: *den nye generasjon på flog framover* (NorskT 1957) // flygemåte: *eg kjenner fuglen på floget* (NorddalM). b) flygande fart, raskt laup; annsemd; snøgg rørsle (H 187): *han kom i floget med svær fart* (SkafsåM) / *det var flog og stim og sjau* (på flyttardagen) (Kl.IH 130) *flying* / *det er da farlig til flog som har komme i deg? At du tør flyge på sjolve Aleksander* (Du.Sam 213) // vanl med forsterk. adj: *vilt, fullt, tanande flog* / *koma i fullt flog* koma i flygande fart (A²) / *han (fyk) avstad .. i slikt drivande flog, at han mest kunde missa anden* (Lauvd IV,80) / (dei) *reid i tanande flog* (SvelloGol 550) / *tankane hans Ølløv kjem i avlaust flog og renner til alle leider* (Up. TL 147) // i vend *taka floget el taka, leggja til flogs renna, røma av garde i stor fart* (A²,R): *te flogs legg ho fortaste ho kunde* (Loup.Tel 144) // i samb i *floget* som snøggast, i forbifarten (S.N) / i same *floget* i same rennet, med det same (SandSelbu1898 37) / i eitt *flog* i eitt renn, utan stogg, jamt: *dei kom i eitt flog* (SkafsåM) / *det går i eitt flog beile dagen* (UllensakerM) / *ho spring i floget ho spring jamt* (SkafsåM) // i vend *få flog* i få fart på, få driv over: *når ho* (d e regjeringa) *ikkje fær flog i lovarbeidet* (Den17Mai 1894) // sj, brå oppstiging, serl i sms opp-, vass-flog (A²) // snøggærend (GjerstadM): *eg måtte eit flog og låna ein stomp*. c) i vend i *flog med* langsmed, i same lei som: *framveggen kann slåast ned so han ligg i flog med botnen* (Sig.Esk.RA 16); jfr *flukt 4b* // sj, i samsvar med: *setja overskrifter over songane i flog med at fyrste songen hadde fått det* (FreihowBr 71). d) *flukt, røming*: *numidarane .. vart drivne på vilt flog* (E.SkardJ 66). / **futen på flog yver stokk, yver steinar, og bønder på jag yver haug yver leinar* (Krohn 95) / *ferda sørover var*

(for Ibsen) *eit flog og ei frigjering* (DaleNB 153) / *for mange barn er bøkene .. eit flog bort frå røynda* (Å.G.-SkardBS 275). 2) litt., poet., (serl i samb med tankeverksemd, dikting, kunst) liv, fart og driv, lyfting opp- og framover; rik, livleg fantasi og skaparkraft; flukt (3) (jfr *diktarflog*): (Bjørnsos) *einaste dikt med språkleg drift og flog er "Over de høie fjelde"* (Vi.SkrS II,183) / (ein av) *Platondialogane .. skil seg ut ved eit reint poetisk flog, eit liv i skildringi ..* (E.SkardS 35) / *det er ei makt og eit flog, ein eigen primitiv friskleik og styrke i* (desse dikta) (O.Rytt.SM 88). 3) geni, flogvit (NfjM). 4) renning ikring, springing, flyging ute på leik, dans og moro, sverming ikring (Austf,Røyken,Vestf,Tinn,Søgne, Stav,ShlV,Gimsøy): *vera på 'flog'* (H) / *vera ute på flog* vera ute i leik og ståk (A²) *ungdomen er ute på 'floya'* (SøgneLun. 23) / *gjentene har fått 'flauen' i seg* (Vestf) / *no får han for floget sitt* vert sagt når det går gali i leiken (StavBe.La. 343) // *nattefring, natterenn: han Sjur var til støls på flog* (HardOp.) / *fara på flog laurdagsnotti* (SveinU 1870); jfr òg tyd 8 // *han fekk ho på floget* fekk hennet til å flyga med seg, leika kjærast (GimsøyH. Chr.). 5) forflogi menneske; flogse (Tune,Va1743,ÅlM,SoR); jente som flyg mykje ute på leik og dans (UllensakerM). 6) a) flage i kroppen, smerte, iling(ar); sting, verk som fer frå ein lem til ein annan; gikt, revmatisme (E,L,P,W,Ws,H,A,R; Austf,Odal,Tynset,Land1806,Hol i Hall,mst på Agd,Stav,ShlV,Sfj1646,Nfj,Skogn; R.-Kj.VGT II,11 og IV,113, 117 og 119) (òg i sms som *eld-, bald-, hjarte-, mage-, rygg-, vokster-, øyre-flog*; jfr òg *flog-gikt, -verk*): *flog i kroppen* revmatisme (mst) / *eg fekk eit fælt flog i hofsta* (GjerstadM) / *eit kaldt flog* kuldeflage (ValleM) / *da Håkon vilde flytte seg .. hadde han dette flauge over ryggen igjen* (Du.R 88).- b) (sjukleg) tilstand i magen som gjer at det stig væske opp i munnen (VerdalM); serl i sms *vassflog*. 7) ftru, sjukdom som kjem brått og på overnaturlig måte "flyg på" folk og husdyr (Tel,ValleM; R.-Kj.VGT IV,46 og 114): *kua har fått floget, noko trolleskap har flogi på henne* (MoR) / *fløgja kjeme bätte på folk å fe, når dom bli hastig sjuke* (NFLØBøh 123); jfr *flogham*. 8) brund, paringstrong (BbR): *det var flog i purka* (FanaM) // i ordl *i floget* (serl om sau og geit) i den perioden dyra har paringstrong; i brunden (TinnOrdb); jfr *flog-galen, -merr, -månad*. 9) koll., klegg, fluger, mygg (M frå Ullensaker og Skedsmo): *det er så mykje 'flog' som set seg på bestane i dag*.

II **flog** (òg) n [L,G,Hard1775 u *flogberg*,H 150 *flou*,Saltdal1825 *flau*, GjerstadAas,A,A² òg u *fløg*, R,R1; målf òg *fløg* (Rom,Odal,Sol,NLand,Va,Hol i Hall), *flau(g)* (Austf,Modum, YSandsvær,Andebu,PorsgrReyn., Surnadal,Trl,Hadsel,Sortland,Astafjord), *flæg* (Veøy), e bf sg *fløy'e* (Evenes), bf pl *flauja* (Roan); målf òg f (PorsgrReyn., SurnadalM i tyd 1c); pl òg *-er* (Grue); gno *flog, flug*; jfr II *flug, fljug*; til *flyga*,T]. 1) a) fjellvegg som er så bratt at ingenting kan festa seg; hengjebratt fjellside, fjellstup (Austf,LesjaM frå Hol i Hall,Tinn,-Gjerstad, EikenM,Bb,Veøy,Trl,No,Trs): *o-lennde med flog og stup så fæle, at eit einaste steg meir kan vera den vise dauen* (Kl.LS 214) / *ned i svarte dalen .. bar det med os liksom yver hoggande flog* (Vi.SkrU IV,382) / *næste stige bar kanskje utfor floge* (BygdV 269) / **der som brattaste, høgste fløget med ørnebeimar til himils flyg* (Aukr. 395) / serl i samb *ville floget* (Meldal) // brukt adj i samb *floge fjellet* stupbratte fjellveggen (Nfj). b) bratt hallande flaberg (YSandsvær,Modum,Andebu); bratt bakke (NOdalM). c) stad der ei elv renn stridt mellom to bratte fjellvegger (Surnadal). d) jordskrede, utras (VerdalM); òg i sms *utflog* d s. 2) oppbyggt del fremst på ski, sledemei, skeise o l (Rom,Odal,Sol,NLand,Ådal,Va,SoR; A.O.MoeVa 73): *bratt flog, stort flog* (R); òg i sms *ski-, slede-flog*.

III **flog** (ò) n [eigl 'det som flyg'; jfr I *flog*,T] floghavre (A frå Snm ofl); jfr III *flug*.

NO-artiklane for *flog* syner slik dokumentasjon både gjennom den innleiande hakeparen-

tesen med opphavs- og målføreopplysningar og i tilknytning til definisjonar (1b: flygande fart, raskt laup; annsemd; snøgg rørsle (H 187)) og døme (1a: *saktar floget lite, vor og duvar* (Ves. GG 25). Systematikken syner seg elles i det NLO kallar diasystematisk markering. Det kan anten gjelde fagmerking for definisjonen, som eksempelorda ikkje syner døme på, eller bruksområde (NOB *flog 4*: i diktning, kunst, NO *I flog 7*: ftru) eller stillag (NO *I flog 2*: litt., poet.). Denne merkinga tek altså hand om pragmatiske opplysningar som i dei eldste ordbøkene var meir innvovne i sjølve forklaringane.

2.7. Skjematisk oversyn

Denne gjennomgangen av framvoksteren av informasjonskategoriar i ordartikkelen kan skjematisk framstillast slik:

	Typar													
	Formelle				Semantiske		Kombi- natoriske	Historiske		Dia- systematiske		Registrerande		Illustre- rande
	Stan- dar- diser- ing	Ut- tale	Ord- klasse	Bøy- ing	For- klar- ing	Ekvi- valent	Døme (med forkl.)	Opp- hav	Jam- før- ing	Emne- område	Bruks- tilhøve	Heim- festing	Kjelde- festing	Teikning
Jensøn 1646		+			+	(+)	+							
Pont- oppidan 1749		+	+		+	(+)	+	(+)						
Wilse 1780		+			+	(+)								
Hall- ager 1802		+			+	(+)	+		+			+		
Aasen 1850	(+)	+	+	+	+	(+)	+	+	+			+		
Aasen 1873	+	+	+	+	+	(+)	+	+	+			+		
Norsk riksmåls- ordbok 1937-57	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+		+	
Norsk Ordbok 1966-	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	
Nynorsk- ordboka 1986	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+			
Norsk illustrert ordbok 1993	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+			+

Stort sett er mønsteret etter categorypane i NLO, men den historiske kategorien er plassert føre encyklopediske opplysningar med den grunngevinga at han er meir språkleg. I skjemaet er det heller ikkje merkt av noko skilje mellom språkleg og encyklopedisk informasjon, for som Svendsén (1987:157) seier, utgjør dei encyklopediske innslaga i eittspråklege

ordbøker knappast nokon leksikografisk kategori, og det er ofte vanskeleg i ein definisjon å peike ut kva som er språkleg respektive encyklopedisk informasjon. Svensén stiller jamvel spørsmålet om det er mogleg å lage ein definisjon som ikkje på ein eller anna måte seier noko om verda ("utgör ett yttrande om världen"). Eg gjev altså avkall på samlenemninga encyklopedisk informasjon. Heile oppstillinga skal berre tene til å skape eit visst oversyn over innhaldet i dei aktuelle ordbøkene.

Innafor den formelle kategorien er "Uttale" ført opp like etter "Standardisering" med den grunngevinga at oppslagsformene i dialektordbøkene ikkje er noko forsøk på ei eigentleg normert form, men skal vere ei attgjeving av uttalen. Opplysningstypane under "Registrerende" har ikkje nokon anna fellesnemnar enn at dei er ikkje-språklege. Heimfesting er ein diasystematisk type om brukstilhøve, men er skild spesielt ut her pga den særlege statusen i nynorsk leksikografi. Når det gjeld avmerkinga av typar som finst i dei aktuelle ordbøkene, er det gjort med plussteikn. Parentes kring eit teikn vil seie at typen finst, men ikkje er typisk.

3. Sluttord

Denne gjennomgangen av informasjonskategoriane i nokre norske ordbøker syner ei utvikling som samsvarar med den nordiske og europeiske utviklinga. I tråd med teoretiseringa av leksikografien er det utvikla ein sterkare systematikk innanfor dei ulike kategoriane. For dei fire språklege typane - den formelle, den semantiske, den kombinatoriske og den historiske - har utviklinga i desse semasiologiske dialekt- og morsmålsordbøkene gått i retning av ei heildekkjande beskriving. Eller som Ruth Vatvedt Fjeld sa det i prøveforeleseinga si for den filosofiske doktorgraden over emnet "Er leksikografi språkvitenskap?": Ei fagleg forsvarleg utarbeiding av semasiologiske ordbøker krev at "leksikografien er forankret i språkvitenskapelige teorier og metoder." (Fjeld 1998:18). Om vi ser etter ei særskild leksikografisk utvikling i tidbolkane 2 og 3, kan noko slikt seiast å ligge i merkinga av språkbruk i bruksmåte og bruksområde. Hallager introduserte heimfesting, og dei nasjonale ordboksverka NRO og NO tok i tillegg til vitskapleg registrering i bruk potensialet i diasystematisk markering.

Påstanden om at den språklege beskrivinga er heildekkjande, har til følge at nyutviklingar i mikrostrukturen helst må kome som ikkjespråklege informasjonstypar. Mellom dei nyare eittspråklege norske allmennordbøkene er det i Tor Guttus *Norsk illustrert ordbok* (1993) innført illustrasjonar:

FLORAL

240

flottar 2

blomsterhilsen bestilt hos en blomsterhandler på ett sted og levert av en på et annet [e. *telegram*]
floral -t, adj.; blomster- [lat. avl. av *flos*, se *flora*]
floraværing -en, -er innbygger av, person fra Flora i Sogn og Fjordane [se -væring]
flore I -n, -r (fåg.) lag, høyde av trelast, tønner, isblokker e.l. [av gno. *flōrr* gulv bak båser] **flore** II

flottar -en, -er 1 flytelegeme som regulerer væsketilstrømning el. viser væskestand 2 båtformet sjølynderstell [fr. avl. av *flotte* flyte] ☉ **flottarkammer** [til *flottar* I]

flu -en el. -a, -er skjær som oversvømmes ved flo; bae [gno. *flūd*]

flue -n, -r 1 tovinget insekt, serl. av gruppen Cyclopidae [gno. *flū*]

Når eg kallar det ei nyutvikling, er det fordi denne ordboka byggjer på den uillustrerte *Riksmålsordboken* (1977) av same forfattaren. Knytt til semantisk teori kan det seiast at illustrasjonar har eit visst prototypisk preg. Men med tanke på at den eittspråklege morsmålsleksikografien bør ha det teoretiske hovudfundamentet sitt i språkvitskapen, ser eg ikkje

på illustrasjonar som ei fagleg styrking, i alle fall ikkje om det fører til ei nedprioritering av strevet etter å forme ut presise verbale ordforklaringar. I vår samanheng kan illustrasjonar i papirordbøker likevel sjåast på som eit overgangsfenomen. For vi er, som Ralph har peikt på, på veg inn i ein ny tidsalder for leksikografien. Ikkje uventa ligg grunngevinga i informasjonsteknologien med nye presentasjonsmåtar. Kva typar vi kan vente oss, har eg ikkje informasjonsteknologisk kunnskap til å beskrive. Men som Ore (2001:258f) seier, representerer den nye teknologien ei frigjerung frå Gutenberg og skaper nye måtar som det dokumentariske underlaget for t.d. ein ordboksartikkel kan presenterast på. Den store utfordringa i vår samanheng er kanskje høvet til å utvikle betre beskrivingsmetodar for sambandet mellom ord og sak gjennom det nye teknologien.

Eg trur at den nye teknologien vil styrkje sakskomponenten og dermed gje moglege nye ikkjepspråklege kategoriar (lyd, bilete). Vi blir nok vane med det òg. Likevel minner eg om hovudsaka i leksikografien med å gjere A. F. Dalins ord til mine: "Ingenting är i ett lexikalsk arbete öfver själva språket viktigare än ordförklaringen." (Etter Svensén 1987:106) Eg er trygg på at han meinte den verbale.

4. Litteratur

- Henning Bergenholtz/Ilse Cantell/Ruth Vatvedt Fjeld/Dag Gundersen/Jón Hilmar Jónsson/Bo Svensén. 1997: *Nordisk leksikografisk ordbok*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Borup, M. 1954: *Christian Molbech*. København: Rosenkilde & Bagger.
- Djupedal, Reidar. 1957-60. *Ivar Aasen. Brev og Dagbøker*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Fjeld, Ruth V. 1998: *Er leksikografi språkvitenskap?* Upublisert prøveforelesing for den filosofiske doktorgraden ved Universitetet i Oslo 25.9.98.
- Grønvik, Oddrun. 1998: Eit trehundreårsminne: Den første freistnaden med systematisk ordregistrering i Noreg. I: *Ord om ord* 4, 22-28.
- Gundersen, Dag. 1990. Norwegian Lexicography. I: Franz Josef Hansmann/Oskar Reichmann/Herbert Ernst Wiegand/Ladislav Zgusta (eds.): *Wörterbücher, Dictionaries, Dictionnaires*. 5.1. Berlin/New York, de Gruyter, 1923-1928.
- Guttu, Tor. 1993: *Norsk illustrert ordbok*. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Hallager, Laurents. 1802: *Norsk Ordsamling eller Prøve af Norske Ord og Talemaader*. København: Sebastian Popp.
- Hanks, Patrick. 1987: Definitions and Explanations. I: *Looking Up*, edited by J.M. Sinclair. London & Glasgow: Collins ELT. 116-136.
- Hannedóttir, Anna Helga. 1998: *Lexikografihistorisk spegel. Den enspråkiga svenska lexikografins utveckling ur den tvåspråkiga*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Haugen, Eva Lund. 1984: *A Bibliography of Scandinavian Dictionaries* with an Introduction by Einar Haugen. New York: Kraus international publications.
- Even Hovdhaugen/Fred Karlson/Carol Henriksen/Bengt Sigurd. 2000: *The History of Linguistics in the Nordic Countries*. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.
- Jensøn, Christen. 1646: *Den Norske Dictionarium eller Glosebog*. Københaffn: På Peder Anderssons Bekostning [her etter utgåve frå 1946. Bergen: A/S J.W. Eides forlag.]
- Jørgensen, Merete K. 2000: *Vocabularia ad usum dacorum - og mange andre*. I: *LexicoNordica* 7, 91-100.
- MacArthur, T. 1986: *Worlds of reference*. Cambridge: Cambridge University Press.
- NLO. Sjå Bergenholtz et al.

- Norsk Ordbok*. Oslo: *Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet*. Det Norske Samlaget. 1966-.
- Nynorskordboka*. Oslo: Det Norske Samlaget 1986.
- Ore, Christian-Emil. 2001: Metaordboken - et rammeverk for Norsk Ordbok?. I: *Nordiska studier i lexikografi* 5, 250-270.
- Pontoppidan, Erik. 1749: *Glossarium Norvagicum*. Bergen: Bogtrykkerie af Christoph Kothert [Her etter Håkon Hamre. 1972: *Erik Pontoppidan og hans Glossarium Norvagicum*. Bergen/Oslo: Norwegian Universities Press].
- Ralph, Bo. 2000: Svensk lexikografitradisjon. I: *LexicoNordica* 7, 5-22.
- Svensén, Bo. 1987: *Handbok i lexikografi*. Stockholm: Esselte Studium och Tekniska nomenklaturcentralen.
- Venås, Kjell 1996: *Då tida var fullkomen. Ivar Aasen*. Oslo: Novus forlag.
- Vikør, Lars S. 2000: Ordbøker over norske bygdemål frå før 1814. I: *LexicoNordica* 7, 119-132.
- Walton, Stephen 1996: *Ivar Aasens kropp*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Wilse, J.N. 1780: *Norsk Ordbog eller Samling af Norske Ord*. Christiania: S.C. Schwach.
- Aasen, Ivar 1850: *Ordbog over det norske Folkesprog*. Christiania: Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab.

Oversigt over forfatterne

- Anne Helene Aarflot* Gml. Åsveg 58 E, NO-1400 Ski.
- Richard Almind* Handelshøjskolen i Århus, Fuglesangs Allé 4, DK-8210 Århus V.
- Torben Arboe* Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning, Aarhus universitet, Niels Juels gade 84, DK-8200 Århus N.
- Ásta Svavarsdóttir* Orðabók Háskólans, Neshaga 16, IS-107 Reykjavík.
- Henning Bergenholtz* Handelshøjskolen i Århus, Fuglesangs Allé 4, DK-8210 Århus V.
- Lars Brink* Elmevænget 30, DK-2880 Bagsværd.
- Margit Bönnemark* Humanistiska institutionen, Örebro universitet, SE-701 82 Örebro.
- Ulla Clausén* Svenska språknämnden, Box 20057, SE-104 60 Stockholm.
- Gianfranco Contri* Føroyamálsdeildin, Fróðskaparsetur Føroya, V.U. Hammershaimbs gøtu 16, FO-100 Tórshavn.
- Grete Duvå* Handelshøjskolen i Århus, Fuglesangs Allé 4, DK-8210 Århus V.
- Ruth Vatvedt Fjeld* Universitetet i Oslo, Seksjon for leksikografi og målføregransking, Boks 1001 Blindern, NO-0315 Oslo.
- Martin Gellerstam* Göteborgs universitet, Institutionen för svenska språket, Box 200, SE-405 30 Göteborg.
- Maria Toporowska Gronostaj* Institutionen för svenska språket, Box 200, SE-405 30 Göteborg.
- Eija-Riitta Grönros* Forskningscentralen för de inhemska språken, Sörnäs strandväg 25, FIN-00500 Helsingfors.
- Asgerd Gudiksen* Institut for Dansk Dialektforskning, Njalsgade 80, DK-2300 København S.
- Guðrún Kvaran* Orðabók Háskólans, Neshaga 16, IS-107 Reykjavík.
- Ilona Herlin* Institutionen för finska språket, PL 3, Fabiansgatan 33, FIN-00014 Helsingfors.
- Ebba Hjorth* Den Danske Ordbog, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, Christians Brygge 1, DK-1219 København K.
- Jógvan í Lon Jacobsen* Føroyamálsdeildin, Fróðskaparsetur Føroya, V.U. Hammershaimbs gøtu 16, FO-100 Tórshavn.
- Jón Hilmar Jónsson* Orðabók Háskólans, Neshaga 16, IS-107 Reykjavík.
- Anu Laanemets* Õismäe tee 121-60, EE-13515 Tallinn.
- Sven Lange* Nordiska språk, Stockholms Universitet, SE-106 91 Stockholm.
- Anne Lise Laursen*, Handelshøjskolen i Århus, Fuglesangs Allé 4, DK-8210 Århus V.
- Rita Lenstrup* Institut for engelsk, Handelshøjskolen i København, Dalgas Have 15, DK-2000 Frederiksberg.
- Patrick Leroyer* Handelshøjskolen i Århus, Fransk Institut og Center for Leksikografi, Fuglesangs Allé 4, DK-8210 Århus V.
- Carl-Erik Lundblad* Östratornsvägen 69, SE-224 68 Lund.
- Sven-Göran Malmgren* Göteborgs Universitet, Institutionen för svenska språket, Box 200, SE-405 30 Göteborg.
- Nina Martola* Forskningscentralen för de inhemska språken, Sörnäs strandväg 25, FIN-00500 Helsingfors.
- Ann-Christin Mattisson* SAOB, Dalbyvägen 3, SE-224 60 Lund.

- Kristina Nikula* Institutionen för filologi II, Nordisk språk, Tammerfors universitet, Puolaparken 1 b B 12, FIN-20100 Åbo.
- Kåre Nilsson* Klassisk og romansk institutt, Universitetet i Oslo, Postboks 1034 Blindern, NO-0315 Oslo.
- Kerstin Norén* Institutionen för svenska språket, Göteborgs Universitet, Box 200, SE-405 30 Göteborg.
- Bolette Sandford Pedersen* Center for Sprogteknologi, Njalsgade 80, DK-2300 København S.
- Madli Pesti*, Børglumvej 2-737, DK-8240 Risskov.
- Klaus Rossenbeck* Tyska institutionen, Lunds Universitet, Helgonabacken 14, SE-22362 Lund.
- Eeva-Leena Seppänen* Forskningscentralen för de inhemska språken, Sörnäs strandväg 25, FIN-00500 Helsingfors.
- Henrik Købler Simonsen* Handelshøjskolen i Århus, Fuglesangs Allé 4, DK-8210 Århus V.
- Per Stille* SAOB, Dalbyvägen 3, SE-224 60 Lund.
- Terje Svardal* Universitetet i Oslo, Seksjon for leksikografi og målføregransking, Postboks 1001 Blindern, NO-0315 Oslo.
- Sven Tarp* Handelshøjskolen i Århus, Fuglesangs Allé 4, DK-8210 Århus V.
- Johnny Thomsen* Nansensgade 39, 2.tv., DK-1366 København K.
- Ulf Timmermann* Klokkaragøtu 1, FO-100 Tórshavn.
- Lars Törnqvist* Älvkarleövägen 13, SE-115 43 Stockholm.
- fiorbjörg Helgadóttir* Ordbog over det norrøne prosasprog, Njalsgade 76, DK-2300 København S.
- Lars S. Vikør* Universitetet i Oslo, Camilla Colletts vei 1, Boks 1001 Blindern, NO-0315 Oslo.
- Bo-A. Wendt* SAOB, Dalbyvägen 3, SE-224 60 Lund.
- Dagfinn Worren* Norsk Ordbok, Universitetet i Oslo, Boks 1001 Blindern, NO-0315 Oslo.